A NÉPRAJZI MÚZEUM

ORSZÁGOS MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRA

ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTI

DOMANOVSZKY GYÖRGY

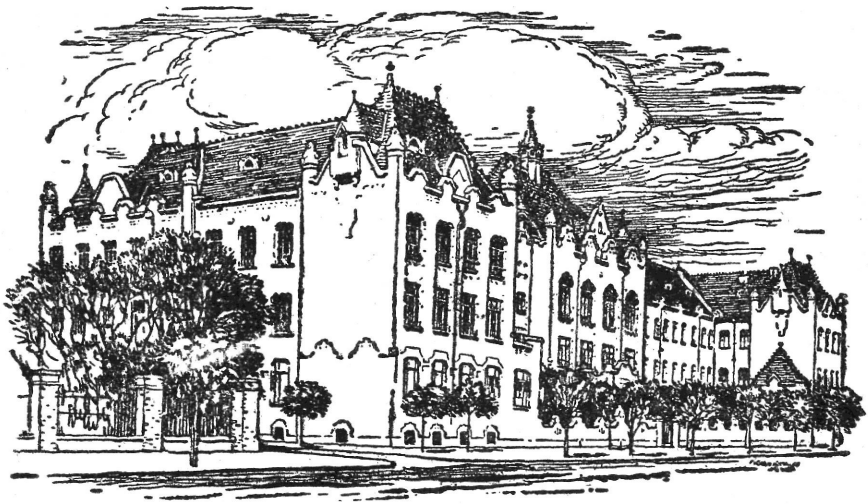

XXXIV. ÉVFOLYAM. 1942. 1. SZÁM.

BUDAPEST 1942.

AZ ORSZÁGOS MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM KIADÁSA.

TARTALOMJEGYZÉK:

Szabó Kálmán: Kecskemét pásztorélete ..... 1—62
Manga János: A nyári ünnepkör hagyományai nyitramegyei Menyhén ..... 63—88
Múzeumi hírek ..... 89—92

Értesítés.

A Néprajzi Múzeum Értesítője

a Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tárának folyóirata.

Előfizetési ára egy évre 12 pengő.

A Magyar Néprajzi Társaság tagjai a folyóiratot ingyen kapják.

Minden érdeklődés, közlemény, kézirat, könyv, csere- és ismertetési példány *dr. Domanovszky György* mb. igazgató, címére küldendő.

Budapest, X., Könyves Kálmán körút 40. Néprajzi Múzeum.

A szerzők tiszteletdíj fejében 50 példány különnyomatot kapnak. Minden cikkért a szerző felelős.

A NÉPRAJZI MÚZEUM

ORSZÁGOS MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRA

ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTI

DOMANOVSZKY GYÖRGY

XXXIV. ÉVFOLYAM. 1942.

146 ÁBRÁVAL.

BUDAPEST 1942.

AZ ORSZÁGOS MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM KIADÁSA.

NÉPRAJZI MÚZEUM
F. 2579
KÖNYVTÁRA

TARTALOM. — INHALT.

Domanovszky György: A tihanyi pamukos halászat (Die Treibfischerei in Tihany) ..... 252—267
Fél Edit: A női ruházkodás Martoson (Die Frauentracht in Martos) ..... 93—140
Gönczi Ferenc: A cifraszűrök készítésének s viselésének eltiltása (Verbot der Anfertigung und des Tragens von „Cifraszűr" Filzmantel) ..... 268—272
Gönyey Sándor: A csíki szekér (Der Csiker Wagen) ..... 273—274
Gönyey Sándor: Budapest környékének községei. I. Szada (Zur Kenntnis der Ethnographie der Gemeinde Szada) ..... 221—251
Manga János: Adatok a nyugati palóc házassági szokásokhoz (Angaben zu den Ehe- und Hochzeitsbräuchen der Westpalowzen) ..... 173—202
Manga János: A nyári ünnepkör hagyományai a nyitramegyei Menyhén (Bräuche des Sommerfestkreises in Menyhe, Kom. Nyitra) ..... 63—88
Pável Ágoston: Rigászás a Vendvidéken és az Őrségben (Kramtsvogelstellen im Wendischen Gebiet und im Őrség) ..... 141—163
Szabó Kálmán: Kecskemét pásztorélete (Die Kecskeméter Hirtenleben) ..... 1—62
Tálasi István: Adatok Bakony erdei életéhez (Beiträge zum Leben im Bakonyer Wald) ..... 164—172
Tálasi István: Változás-vizsgálatok a népi állattenyésztés köréből (Veränderungs-untersuchungen aus dem Kreise der völkischen Viehzucht) ..... 203—220
Könyvszemle (Bücherschau) ..... 275—286
Múzeumi hírek (Nachrichten aus dem Museum) ..... 89—92
Országos táj- és népkutató pályázat és verseny 92

A NÉPRAJZI MÚZEUM

ORSZÁGOS MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRA

ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTI

DOMANOVSZKY GYÖRGY és VARGHA LÁSZLÓ

XXXV. ÉVFOLYAM. 1943.

BUDAPEST 1947.

AZ ORSZÁGOS MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM KIADÁSA.

TARTALOM. — INHALT.

TANULMÁNYOK. — ABHANDLUNGEN.

Balogh István: A hortobágyi pásztorkodás történelmi multja (Geschichtliches aus dem Hirtenleben am Hortobégy) ..... 97—112
Bődei János: Adatok Zalabaksa gyüjtögető gazdálkodásához (Beiträge zur Sammelwirtschaft des Dorfes Zalabaksa) ..... 69—96
Gunda Béla: Magyar hatás az erdélyi népi műveltségre (Hungarian influence in the making of Roumanian folk civilization) ..... 1—32
Kresz Mária: A pólyázás Nyárszón (Kalotaszeg) (The swaddling in Nyárszó) 173—176
Manga János: Honti nap Ipolyságon (Die Kommission für Volksweiterbildung von den Komitaten Bars-Hont) ..... 113—117
Szücs Sándor: A sárréti nádház és élete (Das Schilfrohrhaus im Sárrét und sein Leben) ..... 133—149
Tagán Galimdsán: Fakitermelés és szénégetés Székelyvarságon (Holzausbeute und Kohlenbrennerei in Székelyvarság) ..... 32—55
Vincze Lajos: A kender termelése és feldolgozása Bálványosváraljan (Hanfbau und Hanfverarbeitung in Bálványosváralja) ..... 150—172

KISEBB KÖZLEMÉNYEK. — KLEINERE MITTEILUNGEN.

Csatkai Endre: A citrom a magyarországi népéletben (Die Zitrone im ungarischen Volksleben) ..... 185—187
Fél Edit: A kötény Martoson (Die Schürze in Martos) ..... 56—60
Luby Margit: Adalékok az aprómarhához (Beiträge zur Kleinviehzucht) ..... 177—182
Molnár Balázs: Tűzgerjesztés taplóval (Feuerzündung mit Zunder) ..... 118—121
Molnár József: Viselettörténeti adatok a XVIII. századból (Trachtengeschichtliche Beiträge aus dem XVIII. Jh) ..... 121—123
Szabó Kálmán: Adatok a régi kecskeméti szekér felszereléséhez (Beiträge zur Ausstattung des alten Kecskeméter Wagens) ..... 182—184

ADATKÖZLÉS. — ANGABEN.

Csatkai Endre: Adat a régi sopronmegyei háziipar multjához (Beiträge zur Vergangenheit der alten Hausindustrie von Sopron) ..... 189—190
Csatkai Endre: Régebbi irodalmunk néprajzi vonatkozásai (Die ethnographischen Beziehungen unserer älteren Literatur) ..... 190—192
Molnár József: Történeti néprajzi adatok. Csenger (hajdani város) jegyzőkönyvéből (Historische Angaben aus dem Protokoll der Gemeinde (ehemals Stadt) Csenger) ..... 188—189

ETHNOLOGIAI ADATTÁR. — ETHNOLOGISCHE ANGABENSAMMLUNG.

Biró László: Eltünt népszokások Tormáson (Baranya m.) ..... 197—198
Gerencsér Ilona: Pásztorszokások és babonák Ácsteszéren (Veszprém m.) ..... 198—199
Katona Ferenc: A gereblyeformák elterjedése, használata Mihályfa községben (Zala m.) ..... 194—197
Rózsa Sándor: A tehéntartás szokásai és babonás hiedelmei Andocson (Somogy m.) ..... 199—200
Szendrey Ákos: Beszámoló az Ethnologiai Adattár eddigi működéséről (Bericht über die bisherige Arbeit der Ethnologischen Angabensammlung) 193—194

Könyvszemle (Bücherschau) ..... 60—65, 123—132, 201—223
Folyóiratszemle (Rundschau der Zeitschriften) ..... 223—248
Néprajzi-múzeumi hírek (Ethnographische Nachrichten-Nachrichten aus dem Museum) ..... 66—67, 249—261

253, 256

Kecskemét pásztorélete.

I.

Juhászat.

A Duna-Tisza közének és Kecskemét határának nagyrésze homoksiványokkal, szikes tócsákkal, tavakkal szaggatott terület, amely a kevesebb, silányabb mezővel beérő juhok tenyésztésére igen alkalmas, a természet szinte erre a célra rendelte.

Kecskemét város határterületének nagyrésze váltakozva homokos és szikes terület, ennek folytán régi állattenyésztésének legjellegzetesebb része a juhászat. A török hódoltság alatt Kecskemét város határát körülvevő s nagyrészt a kunok által lakott községek elpusztultak s népük földönfutóvá vált. A megmaradottak jószágaikkal részben Kecskeméten keresnek és találnak menedéket. Kecskemét törzsökös magyarsága és a betelepülő kunok ősi soron ismerték a juhtenyésztést, nem volt tehát szükség, hogy a török hódoltság idején és végén az ide özönlő szláv és oláh pásztoroktól tanulják azt meg. Azonban ezen idegen elemek nagyarányú beszivárgásának nyomai a juhászat szókincsében a mai napig fennmaradtak. Kecskemét pásztornépe tehát a város ősmagyar lakosságából a török hódoltság alatt idetelepült kunokból és a beszivárgó idegen népelemből adódott.

1. ábra. Magyar juhok, bárányokkal. — Ungarische Schafe und Lämmer.

Mire a beszivárgó idegen elemek határunkat elérték, már megmagyarosodtak s pásztornépünk különböző rétegei a XVIII. század közepére teljesen összeolvadtak. A juhászok szerszáma, szókincse, szokásai azonosak a kecskeméti pusztaságon értendő nagy határ-területen mindenütt. A nyelvjárásban van eltérés a szorosan vett kecskeméti és a környező jászkun területek között.

Kecskemét és ezzel együtt az Alföld pásztoréletének megírásához az adatokat két főforrásból merítettem. Először levéltárunk gazdag anyagából, mégpedig tanácsi jegyzőkönyvekből, bűnfenyítő iratokból, gazdasági feljegyzésekből, bitang-jegyzőkönyvekből stb. Másodszor elbeszélgettem több idősebb pásztoremberrel s tudományukat, szokásaikat az ő elbeszéléseik után írtam le.

Az írott emlékek és a szájhagyomány, tehát a mult és jelen összekapcsolásával jobb és igazabb képet alkothatunk a juhászatról.

Az ősi időkre visszanyúló juhászat a juhok nemére és korára sokféle elnevezést őrzött meg. Régi jegyzőkönyveink a *birka* szót nem ismerték, csak *juh*-ról beszéltek. Mikor Mária Terézia uralkodásának vége felé a rövidszőrű juhok tenyésztése is elterjedt, ezeket megkülönböztetésül a hosszúszőrű magyar juhoktól *birkajuh*-oknak kezdik nevezni. Később azután csak röviden *birká*-nak mondják. A birkából Kecskemét népies nyelvjárásában *bürge*, a jászkun kerületben pedig *birge* lesz.

Régibb időben a *falká*-n egy-egy gazdának esetleg többszázra menő juhait értették. A *nyáj* pedig több gazdának a közlegelőre összevert falkáiból állott. Érdemes a feljegyzésre, hogy a XVIII. sz. végéig jegyzőkönyveink mindig csak *tokjuh*-ról és nem *tokjó*ról tesznek említést

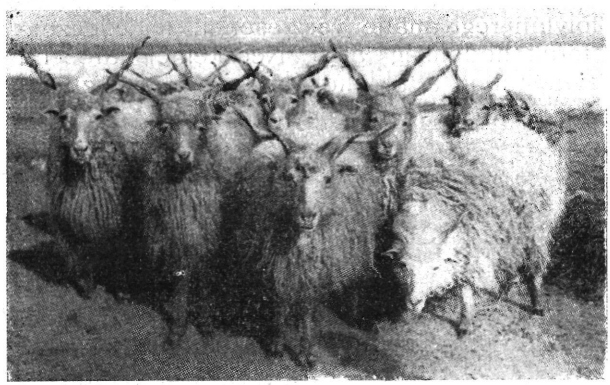

2. ábra. Magyar juhok (kosok és anyák). — Ungarische Schafe (Schafböcke und -Mütter.

Juhászaink ma ismernek hosszúszőrű *magyarjuh*-ot, ezeknél a kosnak, nősténynek oldalt felfelé álló hosszú csavartszarva van.[1] A rövidszőrű merinói juhot, melynek tenyésztése nálunk az 1770-es évek körül terjedt el *birká*-nak nevezik. A többféle keveredésből származó magyar juhnál tömöttebb, de hosszúszőrű szarvatlan juhot általában *racka*-nak, vagy másnéven *rackabirka*-nak mondják.

Nem és kor szerint van *kosbárány*, amelynek idősebb korában *kos* a neve. Ha a kosbárányt kiherélik *ürübárány* lesz belőle, esztendős korában ezt *tokjó*-nak, vagy másnéven *ürü*-nek hívják. A nősténybárány őszre már *nősténytokjó*-vá növekedik s ezt nevezik *apáca*-nak is, mindaddig mig fel nem üzekedik. Ezután lesz belőle *előhasi-bürge*, ellés után *anyabürge* s idősebb korában *öreg-*, *vén-* vagy *mustrabürge*.

A kecskeméti pusztaságon a juhtenyésztés legnagyobb mérvét a XVIII. század végén éri el. A juhtenyésztés olyan arányúvá fejlődik, hogy a gazdák által tartható juhok számát a város szigorú rendele-

[1] Dr. Hankó Béla a Természettudományi Közlöny 1937. 7. sz. kiváló tanulmányt írt a magyar juhokról, kívánatosnak látszik, hogy annak néhány sorát ide iktassuk. „A magyar juhnak V. betű alakban fennálló és az egyenes tengely körül dugóhúzó módjára megpödrött szarva van. Nemcsak a kos szarvalt, hanem szarvat visel mindig az anyajuh is, bár ennek csak félakkora a szarva, mint a kosé, de egyébként ugyanolyan. Ilyen juh sehol másutt a világon nincsen. Nincs nép, melynek ilyen juha volna és nincs rá adat, hogy hajdanában másképen lett volna. Már egymagában ez is amellett szól, hogy a juh őseredeti magyar állat . . . Igaz, hogy gyapja kevertgyapjú s kevés benne a finom pehelyszál, de daróc, szűrposztó, lópokróc s hasonló árúk készítésénél nélkülözhetetlen.

tekkel korlátozza, mert másként az igavonó jószágot tartó gazdák érdekeit nem tudja megvédeni. A juhászat e túltengő fejlődésének okait a gazdasági viszonyokban, a kunok visszatelepülésében s a területek átalakulásában találjuk meg.

A juhok legelője.

Kecskemét nagykiterjedésű határából legelőül a juhok számára a vadvizek-járta, szittyós, szikes tavakkal és sívó homokbuckákkal szaggatott területeket jelölték ki. A *nyaraló*[2] puszták javarészét mindig a marha- és lótenyésztésre tartották. Méginkább védték a *telelő*-ket, kerteket és szántóföldeket a juhok legeltetése és kártétele ellen. A juhtartó gazdákkal és juhászaikkal évszázadokon át folytatott a magistrátus erős küzdelmet, nehogy azok a széna kaszálása előtt a nyaralókat rontsák, az ökör- és tehéncsorda-járásokat az elletéssel, a fejős juhok tartásával tönkre tegyék, hogy tavasszal a kertek, szántóföldek közül idejében kitakarodjanak s viszont ősszel az élet betakarítása előtt a város határában lévő kertek, telkek közé ne jöjjenek.

A kunok megváltakozásával, a homok-elöntéssel, a szántás-vetés terjedésével mindig kisebb lesz a legelőterület. Korlátozzák tehát a juhok tenyésztését. A *nyájra vert* juhok és bárányok Szent György naptól ápr. 24.-től kezdve egész nyáron át a pusztákon legeltethetők Szent Márton napjáig, innen kezdve pedig minden réten szabadon járhatnak". (Tj. 1768.) Pár évtized mulva a legeltetési időt még inkább megszűkítik. Igy: „*Falkás juhok*-nak a kertek közé való bébotsájtása Demeter napjára Ns. Tanács által redukáltatott Sz. Mártony napjárul és ha valaki ezen kitett határt által hágná, annak, ha gazda volna az oka kihajtatván *falkás juha* azonnal, Maga 12. forintra fog büntettetni, ha pedig a beeresztés a Juhászra világosodna 24. kemény pálcákkal fog megfenyíttetni". (Tj. 1798.)

A juhászoknak a városi tanács hiába jelölte ki, hogy mely időtől és hol, merre legeltessenek. Azt tartották, hogy az élet betakarítása után nyájaikkal ha szabadon járnak sem tehetnek kárt. Azt mondhatjuk, hogy majd a XIX. század végétől az övék volt a világ Szabadkától Pestig s nyájaikkal három-négy napi járóföldre is elkószáltak.

Amikor Kecskemét város által bérben birt pusztákat a kunok a megváltakozás után a maguk használatára türelmetlenül visszakövetelik, a tanács, hogy a kunokkal az összeütközést elkerülje, különösen az ő pusztáikat védi a juhok jogtalan legeltetésétől.

„El végezték ő keghelmek, hogy Hadnagy urék 16-od magával a többen is jó lovasokkal ki menvén a Kun Pusztákat kerüllyék s valaholott azokon Juhászt . . . találnak, azokat mindjárt vonnyák le s huszat üssenek raita s mondgyák meg neki, hogy tudni illik azzal csak intik, de ennek utánna, ha ott tapasztallyák, még nagyobb büntetésük lészen". (Tj. 1720.)

A másik állandó harcnak amit a városi tanács a juhászokkal folytat, az a célja, hogy a gabona betakarítása előtt a telelőkbe, kertekbe be ne jöjjenek s azokat nyájaikkal ne rontsák.

[2] Nyaraló, telelő. L.: Hornyik J. Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét, 1927. és Dr. Szabó K. Kecskeméti tanyák. Kecskemét, 1936. 17—21. o

„Tetzett eő kegyelmeknek, hogy a Juhászokat, kik a juhokat az tilalomra csak a *kertek*[3] közibe hajtyák Bts. Tanács végzése ellen, ne pénzel, hanem Pált-zával büntessenek". (Tj. 1697.)

Ugyancsak sok baja volt a tanácsnak a juhászokkal tavasszal, hogy őket a város határából a nyaralókra kituszkolja, kiparancsolja. „Tizedenként publikáltatott, hogy a jövő héten (április 10-én) mindenféle jószág a kertek közül kitakarodjon, nehogy a legeltetés által a vetésekben kár okoztassék". (Tj. 1795.)

A juhászok ősszel, különösen száraz, aszályos nyár után korán ostromolták a kertek közeit, miért is megparancsolják: hogy

„az Juhászok a *Nyájja Juhok*-kal a kertek közeit ostromolni meg nem szünnének, a számadó juhászaik in flagranti et Loco 12 pálczákkal fenyitessenek." (Tj. 1799. 210.)

Gyakran meg se várták a gabona betakarítását, már az *ürü falkák*-kal a kertek közé becsúsznak. „Holott még az *élet* többnyire lábon volna" — mint mondják. A rendeletek szigorú büntetéseket helyeztek kilátásba, mégis állandó a panasz a juhászok ellen. Visszaéléseik miatt a tanyák közötti legelők annyira megfogynak, hogy a közterhet viselő lakosok igavonó jószágaikat mielőbb takarmányra kényszerülnek fogni. Ezért a magistrátus eltiltja a *kurta-falkák* tartását. Kurta-falka alatt pár, százon aluli olyan hajts-ki, hajtsd-be kisebb falkát értettek.

A tanyák között csak a fejős juhok legeltetését engedik meg. A juhnyájak ide, mint föntebb láttuk, csak Szent Márton nap után, később pedig Dömötörkor jöhettek be. A rendelet ellen vétő juhászokat és azokat, kik fejős juhaik között *meddő juh*-okat is lappangtatnak, 12 pálcával büntetik. A pusztázó hadnagyok a helyszínen kioszthatják a büntetést. E mellett kurta és meddő falkák legeltetését és tartását még inkább korlátozták.

„A közönséges rendelések ellen történvén a *Meddű Falkák*-nak a telelőkben való legeltetése és azoknak létek, mivel többen czimboraságban, valamint ezelőtt régebben úgy ezentúl is élhetnek s nyájakat formálhatnak, a *meddü Falka* a tellyességgel meg nem szenvedtessen. Ebből több hasznokon kívül még az a jó is következik, hogy a sok haszontalan kártevő s *együtt-ment* juhászok száma meg fogy. A szolgálatból kimaradó juhászok Juhot nem tarthatván, más életmódhoz vagy is munkához lésznek kénytelenek nyulni". (Dep. jel. 1828. 7. II.)

Az 1709-es évek végén a homok áradata elöntéssel fenyegetett minden élő földet[4] A város nagyarányú védekezésbe kezd különösen erdősítéssel, szőlők és gyümölcsösök telepítésével igyekszik a homokot megkötni. A szőlők és gyümölcsösök védelmére újabb szigoru rendeleteket hoznak a zabolátlan juhászok ellen. „A juhászoknak testi büntetés alatt nem szabad a csordajárásokban s az uj erdők és szőlők között legeltetni, a juhtartó gazdáknak pedig ide *istronga*-kat állíttatni". (Tj. 1812.)

A cseh és osztrák posztógyártás fellendülésével majd csak a juh-

[3] Kertnek, telelőnek a szántás-vetésre használt földeket nevezték. L.: Dr. Szabó K. Kecskeméti tanyák. 23—33. o. Kecskemét, 1936.

[4] L.: Dr. Szabó K. Kecskemét szőlő és gyümölcstermelésének multja. 1—10. o. Kecskemét, 1934.

tartás lesz egyedüli hasznot hajtó gazdasági foglalkozás. A megváltozott gazdasági viszonyoknak megfelelően találunk jegyzőkönyveinkben néhány intézkedést.

„A birkák legeltetésére nézve megállapíttatott, hogy miután a téli időszakban a marha-falkák, ménesek és csordák a legelőkről bevonatni szoktak, megengedtetik, hogy ily esetekben ezen járásokban is legkésőbb márciusig a birkák legeltethessenek". (Tj. 1874. 280.)

Továbbá 1815-ben a pusztaszeri, monostori és bugaci járásokat egyedül a juhoknak tartják fenn legelőül. A bugaci járást pedig egészen juhtartásra fordítják s az itt lévő ménest Pusztaszerre viszik. Azonban a város vezetősége a juhnyájak részére tett engedményekben nem megy messzire, mert polgárait a közszolgálat szempontjából nézi és becsüli. A legelő kiválasztásánál elsősorban a járó és igavonó jószágoknak kedvez, mert a lakosság közszolgálata azon időben az igás ökrök és lovak igénybevételéből áll. A juhok legeltetése elleni tilalom és korlátozás tehát különösen az igavonó jószágok részére kijelölt területekre vonatkozott.

„A Nyiri ökörcsorda Járásba, mely egyedül a teherhordó lakosok jószágaiknak számokra rendeltetett némely hatalmaskodó Juhászaikkal bejárván a Jármos Jószágok élelmét fölétetik", stb. az ilyenek a helyszínen keményen megbüntetendők. (Tj. 1825.) Figyelembe veszi a tanács, hogy a fejős tehenekre az adókulcs felettébb terhes miért is a lakosok teheneiktől nagy adót kénytelenek fizetni, ennek ellenére a teheneknek legelő mezejét a juhászok *elétetik*. Ezért a „Tehén Csorda Járást *kikompoltatják* s annak a juhoktól leendő megoltalmazását a Város Forspontozó és Pusztázó Hadnagyaira bízzák. A város közelébe eső határterületeken és a nyomásokon egyedül csak a *fias juhok*nak és bárányoknak engednek legelőt. Ilyen méltányosságot különösen akkor gyakorolnak, ha az aszály a bárányok felnevelését veszélyeztetné. Egyébként régi szokás szerint a juhok vemhesség idejétől kaszálásig lehettek a belső közlegelőkön, azután mindenki tartozott fejős juhait saját tanyaföldjére kivinni, bárányait pedig *nyájra veretni*. Száraz esztendőben néha e szabály alól tesznek kivételt. Így: „A juhok eránt az jövén tekintetbe, hogy ha a *bárányok nyájjára veretnének*, ezen víz szűkíben azoknak el kerülhetetlen veszedelmek következne. Ugyanazért jóváhagyatott, hogy ezek a nyájjától elmaradjanak, de hogy a *meddeje a juhoknak* minden különbség nélkül *nyájjára verettessen* meghatároztatott". (Tj. 1797. május 19). Több ízben a tanyák közötti mezők megvédése s így a nyomtató lovak legelőjének biztosítása szolgáltat okot arra, hogy a juhok legeltetését korlátozzák. 1826-ban jelentik, hogy „ámbátor az úgynevezett Városföldi birtokokon a legelő mező olly szűkes legyen, hogy a miatt sokan a lakosok közül nyomtató Lovaikat, vagy más járó Jószágaikat is kész Takarmánnyal táplálni kénytelenek, mégis a *nyáj Juhászok* azon nagy csapat juhokat melyeknek számára a Városnak több pusztáin tágas legelők vannak rendeltetve, a Város-Földi birtokok között legeltetik, s így sok veszekedésre szolgáltatván alkalmatosságot a nyáj juhászoknak ezen rendetlenségei, kik a város körül való csavargást leginkább a korhelykodás végett cselekszik, három nap alatt kitakarodjanak 12 pálca büntetés terhe alatt."

1829-ben elrendeli a városi magistrátus, hogy a leghomokosabb pusztákon, mint a nyíri, szikrai, monostori, bugaci és ballószegi járásokban legeltessenek a juhászok, de ezen pusztáknak a javarésze az ökröknek fog legelőül szolgálni.

A juhászok a juhok legeltetésére hozott korlátozó rendeleteket nem igen tartják be. A juhtartó gazdák pedig nemcsak elnézik, hogy juhászaik széltében-hosszában járatják a kaszálókat, kerteket, telelőket, de dicsérik a tilosban legeltető juhászaikat.

A juhászok nemcsak a város határterületére és a bérelt pusztákra hozott korlátozó rendeleteket nem tartják meg, hanem gyakran nyájaikkal átvágódnak a szomszédos városok, kun-községek pusztáira is. Természetesen a szomszéd kunok juhászai sem jobbak a mieinknél. A juhászok kártételéből mégis ritkán támadt határvillongás a szomszéd községek, városok között. A kecskeméti tanács panaszolja, hogy a „kőrösiek Juhaik Vacson járván sok károkat tevén" ezért hajtassanak be. (1697.) Egy alkalommal a Fülöpszállásiak 2 juhot elfognak a kecskeméti falkától, amit ugyan kiadnak, de azon megjegyzéssel, hogy „a kecskeméti juhászok sokkal több visszaélést követnek el a pusztáikon, minthogy azokat továbbra is eltűrhetnék." (Tj. 1822.)

Néha a juhok legelőjének kijelölése más indokokra vezethető vissza, mint az igavonó jószágot tartó lakosság védelme. Mint maga a magistrátus mondja „Pusztaszert azért látjuk hasznosabban Juh Tartásnak hagyni, mivel arra igen alkalmatos, de meg az idegen marha a közelibe nem is oly könnyen lappangtatható s így jó móddal kikerülődik az is, hogy olyanok sem fogják a külföldiek közül Pusztaszert a jövendőben is használhatni, akiktől eddig azt kedvtelenség nélkül megtagadni nem lehetett." (Tj. 1828.)

Láttuk, hogy a városi magistrátus leginkább a silányabb, szikesebb, homokosabb pusztákat jelöli ki a juhok legeltetésére. Lehetőleg a város határterületétől távolabb eső pusztákat, gondolván arra, hogy az idejüket nagyrészt *heveréssel* töltő nyáj-juhászok a várostól minél távolabb essenek, így a korcsmában gyakori veszekedéseiknek is eleje vétessék. A juhászok a várostól távoleső pusztákról pedig szívesen húzódtak volna közelebb. A szárazságot igen csak felhasználják és kérik a magistratust, hogy a város határába bejöhessenek. A tanács azonban inkább kutak készítését rendeli el, de a belső területekre nem engedi a juhászokat. „Fel tétetvén az, hogy Pusztaszeren a Székekbe éppen semmi víz nem lévén, a Juhokat a víznek nem léte miatt oda nem lehetne hajtani, de akik odahajtattak, azok is már visszatérni kénytelenítettek, ugyanezen hátramaradás vagyon a Monostori és Bugaczi Járásokban is. Melyre határoztatott, mint hogy e pusztákon volnának ollyan elhagyatott kutak, mellyeket kevesebb költséggel fel lehetne állítani" tehát Pusztaszeren, Monostoron és Bugaczon egy-egy kút fenyő vályúval szereltessék fel, hogy a juhokat itatni lehessen. (Tj. 1796.) Kár volt a fáradtságért, mert hiába készíttetnek vályúkat, a juhászokat nem lehetett arra birni, hogy vizet meregessenek. Száraz esztendőkben kénytelenek voltak a gazdák a laposabb helyeken a juhok itatására *kopolyá*-kat ásatni, vagy pedig a juhász nyájával olyan helyekre húzódott, ahol még valami víz volt a tavakban.

A juhász szegődése és bére.

A juhászokat évről-évre fogadták és szolgálatuk Dömötörtől Dömötörig tartott. Ilyenkor ősi szokás szerint minden juhász számolni tartozott.

A kisebb gazda inkább a nyári vásár táján fogadott juhászt. Akkor látta télire való takarmányának mennyiségét, mérlegelte a legeltetés lehetőségét s ekkor határozott afelől, hogy juhaiból elad-e, vagy vesz-e hozzájuk.

A juhász évi bére részben természetbeni járandóságból állott, mint gabona, szalonna, kása, só, stb., másrészt készpénzből, ruházatból és juhainak teleltetéséből adódott ki. A természetbeni járandóságot, búzát, árpát, gyakran bizonyos nagyságú bevetett föld pótolta. Pl. 20 véka búza helyett adtak 4 véka búzavetést, stb. A juhász bérében rendszerint nem részletezték a neki adandó ruházatot, különösen a régi időben gyakran így mondották: „*minden ruhával egyetemben.*" Más helyen ezt olvashatjuk: „*fogadtuk meg egész ruhában. „A minden ruhával*" vagy az „*egész ruhában*" fogadott juhásznak, hogy mit adott a gazda, azt megállapítani nem tudjuk. Az így fogadott juhász kapott-e kalapot, süveget, posztó ruhát, inget, gatyát, bocskort, csizmát, szűrt vagy subát stb.? Nehogy a pásztorok a gazdákat mindig ciffább és drágább ruhadarabok vételére szoríthassák, az alföldi városok tanácsai meghatározták a juhászoknak, pásztoroknak, cselédeknek bérében adható ú. n. „*fogadott*" ruhadarabok árait. Ezen intézkedéssel — mint azt majd a pásztorok viseletéről írt részben látni fogjuk — a városi tanács a gazdákkal és iparosokkal együtt a pásztorok viseletének kialakulására nagy befolyást gyakorolt.

A tanácsi jegyzőkönyveink a XVI. századra visszamenőleg bőven tartalmaznak adatokat a juhászok bérére.

„*Moldova Andrásnak az Juhásznak adtunk a Dézma bor árábul f. 10. szolgálattyáért Sz. Imrih Király napián.*" (Tj. 1599. 36.)

„*Gergelyt fogadtuk Juhásznak fertali Buza, Szekér Széna, egi Szür, Cuha, egi Ingh, egi Lábra való.*" (Tj. 1629.)

A jegyzőkönyvből az is kitűnik, hogy megfogadott Gergely juhásznak kezére 411 drb. öreg juhok és 252 drb. bárányok voltak bízva.

Régi jegyzőkönyveink adataiból nehéz megállapítani, hogy tulajdonképen mi volt a juhász évi bére. Csak 1763-ban találunk először részletesebb adatot a nyájjuhászok bérére. „Ennek utánna a Nyáj Juhászok bére lészen pénzül 16. f. és a *bocskor is ebben lészen*, ezenkívül minden 100 Juhtól egy-egy *kis véka búza. Item: 34. bárány és 2 suba, egyik vágott. másik esett bőrbül az bojtárnak.* Mind gazda s mind Juhász ezen Limitációt által hágja 12. fort-ra fog büntettetni."

Idővel sok gazda ráunt fejős juhászának ellenőrzésére s ezért juhait bizonyos meghatározott természetbeni szolgáltatás ellenében a fejős juhásznak mintegy bérbeadta. Az ilyen juhász köteles volt minden fejős juhtól bizonyos mennyiségű vajat, túrót gazdájának beszolgáltatni. Ezen juhászokat *conventiós* vagy *árendás juhászoknak* nevezték s bérükre a XVIII. század végén találunk részletes adatokat.

Balázs György *conventiós juhász bére*, február 19.-étől, amikor felfogadják Demeterig. *10 bárány, 10 máriás, 15 véka búza, 4 véka*

őszi és 4 véka árpavetés, 15 font hús, 10 font szalonna, 25 font só, 1 véka kása." De ez a Balázs György fejős, illetve árendás juhász tartozik minden juhtól gazdájának 3 font túrót és 1 itce vajat beadni. (Tj. 1796. 739.)

A véletlen szerencse megőrizte számunkra balásfalvi Kiss Mihály főbíró gazdasági feljegyzéseit.[5] Ennek alapján a XIX. sz. elejétől kezdve a juhászok bérét teljes részletességgel meg tudjuk állapítani. Igy pl. 1830.-ban Berényi János *juhász*-nak bére „*10. f. 10. bárány, 2. pár új csizma, 4. véka árpavetés, de magot magam adok, 1 két ökrű szekér szalma, 80. juh teleltetés.*" Ugyanezen juhásznak a következő évben még $^1/_2$ *véka lenmag vetés* is járult. 1832.-ben a búza és árpa vetés helyett *20. véka búzát, és 15. véka árpát* kap a juhász, a *juh teleltetése pedig 90. darabra emelkedik.* Ugyancsak az előbb említett gazdasági feljegyzésből tudjuk meg, hogy Jóska nevű *bárányos* bére 1832.-ben *10. f. 10. bárány, 2. pár csizma és 35. juh teleltetés.* Látjuk, hogy a bárányokat őrző juhász, másnéven *bárányos* bére jóval kisebb, mint a *nyáj-juhászé*, de hiszen szolgálati ideje is kevesebb. A főbíró *meddős juhászának* bére 1834.-ben *12. f. 20. bárány, 20. véka búza, 3. pár csizma, 32. font só, 1. itce rühelő zsír, 30. kr. árú kékkő.* De lássunk még egy példát. 1839.-ben a *nyáj-juhász* bére *25. f. 25. bárány, 200 juh teleltetés, 4. pár csizma, 20. véka búza, 20. véka árpa, 1. porció kukoricaföld, 1. szekér szalma.* Mint látjuk balásfalvi Kiss Mihály főbíró juhászainak bére pár év alatt rohamosan emelkedett. Tudnunk kell azonban, hogy az ő juhainak száma is 1830—39. nagy mértékben gyarapodott. A juhászok bére pedig mindig szoros összefüggésben állott a nyáj nagyságával. Az 1839.-ben felfogadott nyáj-juhász keze alá már *1214 ürü, 79 apáca, és 6 kos került.* A gazdasági feljegyzéseiből megállapítható még, hogy a *fejős juhásznak* ugyanakkora a bére, mint a *nyáj juhásznak.* A juhász számára megállapított bért természetesen a *számadó juhász* kapta, ki a nyájhoz, vagy a fejéshez megfelelő számú bojtárt a saját költségén állított. Az 1839. évben fogadott *számadó-juhász* béréből még az is megállapítható, hogy a nagy nyáj őrzéséhez három *bojtárt* fogadott maga mellé, s ezért van bérében 4. pár csizma kikötve. Ugyanezen *számadó juhász* 1834.-ben csak két bojtárt tartott, mert akkori bérében csak 3 pár csizma szerepel, 1 pár saját, 2 pár pedig két bojtárja részére.

A juhászok bérére vonatkozó feljegyzések sokszor értékes adatokat tartalmaznak a pásztorok viseletére, emellett gyakran ezen adatokból következtetéseket vonhatunk a gazdák által tartott juhfalkák nagyságára is. Mint láttuk a *nyáj-juhászok* bérének 1763.-i limitációja szerint a *nyáj-juhász* bére nem lehet nagyobb, mint „*2 suba, egy vágott, a másik esett bőrből a bojtárnak.*" Ezek szerint tehát az 1760.-s években a kecskeméti gazdák olyan juhfalkákat tarthattak, amelyeknek gondját 1 számadó és 1 bojtár viselte Mivel a 6—700 darabot meghaladó juh-falkához legalább 3 ember szükséges, kimondhatjuk a következtetést, hogy a kecskeméti gazdák a XVIII. sz. közepe előtt 4—500 drb-nál nagyobb juhfalkát nem tartottak.

Kiskunságban az 1880-as években a juhászokat heti eleséggel

[5] Ezen nagyértékű gazdasági feljegyzéseket balásfalvi Kiss Endre dr. főispán úrnak köszönhetem.

fogadták. Egy-egy ember után egy hétre 1 nagy kenyér, vagy két kis kenyér, 1 icce kása, 1 icce tarhonya, vagy helyette lebbencs, 1 font szalonna és 1 verdung só járt.

Ha a nyáj az 1000 darabot megközelíti, őrzéséhez, gondozásához 3 ember szükséges: *számadó, öregbojtár és kisbojtár.* Az ilyen 1000 körüli falkánál a számadónak 80 vagy 100, sőt gyakran még ennél is több juh tartására, illetve teleltetésére volt szerződéses joga. A teleltetésre engedélyezett juhokból rendesen a számadóé volt 50—60 drb., az öregbojtáré 25—30, a kisbojtáré 5—10 darab.

A gazdák a juhászok természetbeni és készpénzbeni bérének emelése helyett mindig szivesebben járultak ahhoz, hogy azok nagyobbszámú juhot tartsanak, illetve teleltessenek. Hideg télben, ha a mezőt sokáig a hó nem takarja, majdnem takarmány nélkül kitelelhetők a juhok. Így a számadónak engedélyezett nagyobbszámú juhtartás, teleltetés legtöbbször nem került a gazdának pénzébe, takarmányába. A gazdák engedékenységét a városi tanács hamar megsokallja s a legelők védelme érdekében a juhászok juhtartását igyekszik minél szűkebb korlátok közé szorítani. Már 1780-ban a magistratus a *nyáj-juhászok* juhtartását így korlátozta: „Ha a nyáj juhásznak bojtárjával együtt 100-nál több juha találtatik, confiscáltassék. Másét pedig a magáé helyébe felfogadni és teleltetni a feljebb írt confiskáció alatt eltiltatik." A *számadó juhászok* természetbeni és készpénzbére sohasem volt akkora, hogy abból megvagyonosodjanak. A *számadó juhásznak* és *bojtárjainak* anyagi jólétét, gyarapodását a nekik legeltetésre, illetve teleltetésre engedélyezett juhtartás nagysága adta meg. Amikor a számadó bárányait, vagy juhainak gyapját, tejhasznát értékesítette, tekintélyes összeghez jutott. Hosszabb szolgálat után a juhászok közül nem egy szerzett földet, házat és került gazdasorba.

1798. évi korlátozó rendeletben kimondják, hogy a szolgálatban nem álló juhász, vagy földdel nem biró lakos, juhokat egyáltalán nem tarthat. „A juhászok közül *a Fejős Juhász 30 juhokat, a Nyáj Juhász Bojtárjaival együtt 100-nál többet nem tarthat.*" Az csak természetes, hogy a juhászok a városi tanácsnak juhaik tartására vonatkozó korlátozó rendelkezéseit nem tartották meg.

Már 1819-ben újra intézkednek: „*A nyáj juhászok* közlegelőkön 3—400, sőt több juhnyájat is tartanak, mely csalfaságot a tanács megelőzni kivánván elrendeli, hogy „*fejős juhász* 50, *a nyáj juhász* pedig 120 juhnál többet bojtárjaival együtt nem tarthat," különben a többit confiscálják. A következő években a gazdák kérésére a tanács enged e szigorú korlátozásból. A fejős juhásznak 70 drb, a nyáj-juhásznak 150 drb. juh tartását engedik, bojtárjaikkal együtt. Később, 1829-ben a legelők mind nagyobb mértékű csökkenése következtében úgy a heverő marha, mint a juhtartást korlátozzák. Így határoznak: „*a Nyáj Juhász*, ideértvén bojtárja Juhait is, 100 drb. Juhnál, a *Fejős Juhász* pedig ide értvén bojtárja Juhait is, 50 drb.-nál többet egyáltaljában nem tarthát, s mivel már regulázásra a mult Esztendőktől fogva elég idejük volt, a megállapított számon felül található Juhaik bé fognak hajtatni és eladattatni, áruk azonban tulajdonosaiknak visszaadatván."

E szigorú rendeletek ellenére újra szabályozni kénytelenek a juhászok juhtartását. „Miután tapasztaltatik, hogy a gazdáknál lévő juhá-

szok a gazdák falkájában nagy mennyiségű birkát tartanak s ez által a közlegelő nagyon terheltetik . . . megállapíttatik, hogy a falkában egy számadó 50, egy bojtár 25 darabnál többet ne tarthasson. (Tj. 1854. 120).

Még az 1861.-évben találunk újabb intézkedést, ezek szerint: „A szolgálatbeli cselédek úgy mint a számadó juhászok 50, bojtárjaik fejenként 25 drb. anyabirkát saját gazdájuk falkája között a közlegelőn legeltethetnek." Egy év mulva a megállapítást úgy módosítják, hogy a számadó 70, az öregbojtár 50, a kisbojtár 20 drb. birkát tarthat a gazda falkája között. Ezen rendelkezéssel a juhászok elérik juhtartásukra vonatkozólag a régebbi kedvezőbb megállapítást.

A nyáj legeltetése, a juhászok életmódja.

A *számadó*, illetve az *öregbojtár* a nyájat *karolta*, vagyis legeltette, őrizte, a *kisbojtár* pedig végezte a főzés teendőit, a gúnya rendbentartását. Tűzrevalóról gondoskodott, kutat ásott, tisztán tartotta az edényeket stb., szóval azt a munkát végezte, amit a gulyásoknál a *lakos*.[6]

Állás-nak azon helyet nevezték a juhászok, ahol nyáron egy-két napig, ősszel hetekig egy helyen tartózkodtak, *tanyáztak*. Itt ásták meg a *kopolyakutat*, itt főztek és ide tértek delelésre és éjszakára vissza. Az állásoknak meg volt a maguk neve, így pl. *Kis Sik, Nagy Telek, Jegenyés, Kerek állás, Csikó fogó, Gyöngebokor*, stb. Az állások neveiket leginkább a helynek természeti tulajdonságai, sajátságai után nyerték, de voltak olyanok, amelyeknek neve egy-egy nevezetesebb eseménnyel, vagy híresebb személlyel volt kapcsolatos. Az állás gyakran viselte nagyobb tekintélyű juhász nevét, aki először foglalt azon helyen állást, vagy többször ott tartózkodott. Bugacmonostoron ma is *Repecka bokor*nak nevezik azt az állást, ahol a híres Repecka juhász szeretett tanyázni, pedig már elmult száz esztendeje, hogy szegényt felakasztották.

Amikor a kisbojtár a megjelölt állásra megérkezett, legelőször lerakódott a szamarakról. Szép, tiszta gyepes helyet keresett, ha ilyent nem talált, leterített egy pokrócot. Közepére állította a *nyerget*, s e köré élire állította a *kenyeres iszákot*. Ezután lerakta a *szalonnás* és *kanalas iszákot*, egyéb *cók-mókot* és a *gúnyát*. Az egészet beterítette pokróccal a tetejére fordította a *bográcsot*. Egy-két lépésre ettől leszúrta az *ásót*, rátette az *ivóharangot*, ezzel megtörtént az állás-elfoglalás.

Ezután a kisbojtár először a kút ásásához fogott. Akkor is új kutat kellett ásnia, ha azon az álláson már több elhagyott *kopolyát* talált. Régi, elhagyott kopolyából nem ivott a számadó juhász. A juhászok ásta kutakat *kút-kopolyá*nak, *kiskút*nak, vagy röviden *kopolyá*-nak nevezik. A kisbojtár a kopolyát úgy ásta meg, hogy szája északnak, északkeletnek állott, így a nap abba nem sütött bele. Mélysége a talajvíz állásához képest olyan volt, hogy két, három, esetleg négy lépcsőn kellett a vízhez lelépni. Homokbuckás talajon, mint aminő Alföldünk jórésze, a buckák lábjában fél, vagy egy méter mélységben már felfakad a talajvíz, illetve a homokon átszűrődő esővíz. A juhászok ásta

[6] Meg kell említenem, a város gazdasági feljegyzései a XVIII. sz. végéig a gulyások élelmezési teendőit végző kisbojtárt nem nevezik lakosnak. Ezen szó csak a XIX. sz. elejétől használatos.

kopolyakút szélessége egy lépés, hossza pedig két lépés volt. Ezen nagyság elegendő ahhoz, hogy oly mélyre lehessen ásni, hol a víz felfakad. A *kopolya* ásása úgy történt, hogy egy jókora gyephantot élére a farához, egyet-egyet pedig az oldalához állított. A hantok gyepszíne természetesen befelé állott, melyek mögé hányta azután a kiásott földet.

Mikor a juhászok az állást elhagyták, a kopolya ott maradt s nem vesződtek behúzásával. Mivel a juhászok gyakran változtatták állásaikat, kopolyáikkal a pusztákat mind összelyuggatták, veszedelmére az éjjel járó embernek és jószágnak. A városi tanács sokat küzd a juhászok ezen hanyagsága ellen. A szigorú tilalmak eleinte inkább a belső

3. ábra. Nádesztronga. — Schafmelkhof aus Schilf.

nyomásokra és csordajárásokra vonatkoztak, kizárólag juhok legeltetésére szolgáló külső pusztákkal nem sokat törődtek.

1783-ban megparancsolja a városi tanács, hogy „A nyomáson lévő *Esztrengák* körül ásatni szokott *kút kopolyák*, mint már mind eddig a Nyomásnak kárával és sokszor az itt legeltetni szokott kezes jószágnak a veszedelmivel nyitva lenni tapasztaltattak behúzassanak, másként minden Esztrengás Gazdának három forint büntetése lészen". 1866-ban szigorú rendeletet hoz a tanács, kötelezik a pusztacsőszöket, pusztabírákat, hogy a gondviselésük alatti területen a legeltető juhászokat *kopolyák*, ásásától tiltsák el, s a már meglévő gödrök bevonására kötelezzék. A következő, 1967. év tavaszán elrendelik az összes közlegelőkön a *kopolya-gödrök* bevonását.

A juhnyájak itatására a pusztákon ott voltak a nagyobb szikes tavak, tocsogók, tócsák. Ha ezek mind kiszáradtak, akkor a gazdáknak kellett e juhok itatására nagyobb alkalmas gödröket ásatni, me-

lyeket a juhászok szintén kopolyáknak neveztek. Laposabb helyeken 25—30 lépés hosszúságú, 10—15 lépés szélességű teknőforma árkot ástak, melynek széle meneteles volt, hogy a jószág a vízhez lejárhasson. A juhok itatása nyáron naponta kétszer történt. Reggel, illetve délelőtt folyamán, amíg a víz fel nem melegedett és estefelé, amikor a levegő már lehült.

A városi tanács az itató gödrök ásásához sem járult hozzá, hanem kényszeríteni akarta a juhászokat, hogy amikor a természetadta itató tavak kiszáradtak, kútnál vályuból itassák a juhokat.

„Pusztaszeren a Székekbe semmi víz nem lévén, a Juhokat oda hajtani nem lehetne, de akik odahajtották, azok is már vissza térni kényteleníttettek. Ugyan ezen hátramaradás vagyon Monostori és Bugaczi Járásokban is, mivel Pusztaszeren, mint Monostoron mint pedig Bugacon volnának olyan elhagyott kutak, mellyeket kevesebb költséggel fel lehetne állítani. Pusztaszeren négy Monostoron és Bugaczon egy-egy kutak fenyő vályuval szereltessenek fel, hogy a Juhokat itatni lehessen." (Tj. 1796. ápril.)

Hiába készítettek vályukat a juhok részére, semmiféle rendelettel sem tudták a juhászokat vízmeregetésre kötelezni.

Amikor a kisbojtár a kopolya kutat megásta, tűzrevaló után ment és visszatérve főzéshez fogott. A gúnya alól előszedte az *iszákokat* s azokból az élelmet. A juhászok élelmüket iszákokban és *erős vászon zsacskók*-ban tartották. Az iszákot juh-, vagy bárányból maguk készítették. A rangosabbak azonban szűccsel varratták és a széleit színes bőrrel szegették be. Az iszákok voltak a mindig vándorló nomadizáló juhászok élelmének legjobb védői. Az iszákokban a kenyér nem száradt, a szalonna pedig olyan egészséges maradt, hogy nem győztek belőle eleget falni, mint mondják.

A juhászok naponta kétszer étkeztek. Reggeli, vagyis *früstök* nem volt s ha pálinka nem akadt csak a pipaszó járta. Amikor úgy 9—10 óra tájon a számadó a pipától már nagyon hosszúkat köpött, akkor odaszólt a kisbojtárnak „eridj főzz" — ezt, vagy azt. A régi jó időkben a juhászok legfőbb eledele a hús volt, még pedig ahogy az alkalom adta birka, vagy bárány. Amikor ráuntak, vagy a kisbojtár nem tudott szerezni,ették a *kását* és *tarhonyát*. Általánosan használt eledelük: a paprikás *krumpli hússal*, *a zsíros tarhonya*, ami máskép *kemény tarhonya*, azután *tarhonyaleves*, *fordított kása*, *krumplis kása*, *tejes kása stb.* Mikor a számadónak fejős juhai is voltak, akkor *tarhó*, *túró*, *sajt*, tette változatosabbá étkezésüket. Ha a kisbojtár ügyes volt és jól tudta kormányozni a konyhát, úgy az iszákban vagy a vékányi erős vászonzacskóban mindig volt *száraz hús*. A kisbojtárság volt a juhászság igazi iskolája, próbaéve. A kisbojtár tehát nem főzhetett a konvenciós szalonnából, így mielőbb húsról, faggyúról kellett gondoskodnia és ha nem volt valami baleset, ha nem lehetett *dögöt jelenteni*, bizony messzire el kellett járni éjszakánként. Azért volt a kisbojtárnak *tolvajbocskora*, hogy a számadó, és öregbojtár jól éljenek. Úgy tartották a juhászok, hogy az az igazi kisbojtár, ki a Dömötörkor kapott szalonnát a másik Dömötörkor kicsi hijján fel tudja mutatni.

Az előbb felsorolt ételeket délben és este váltogatva főzték, lehetőleg mindig másfajtát. *Szalonnát* általában keveset fogyasztottak,

csak akkor ettek, ha hús nem lévén a vékonyabb menázsira szájízelítőnek, nyomtatéknak kellett egy darab. A kisbojtár, ha megfőzött, a pokrócot leterítette, közepére tette a *bogrács-koszorút*, arra ráállította az ételt. *Hátibőrre* tette a kenyeret és körül a kanalakat. Ha főzés közben a kisbojtár jól nem lakott, akkor az étkezésnél igen sietnie kellett, mert ha a számadó jól lakott nem sokáig várt, hanem kevés homokot szórt a bográcsba s odaszólt a kisbojtárnak „Vidd a kutyáknak". Így oktatta a számadó a kisbojtárt az ügyességre s vette elejét annak, hogy a kutyáknak szánt eleségből még eszegessen.

A juhászok nyáron át, aszerint, hogy a mező miként *hurcolta*,

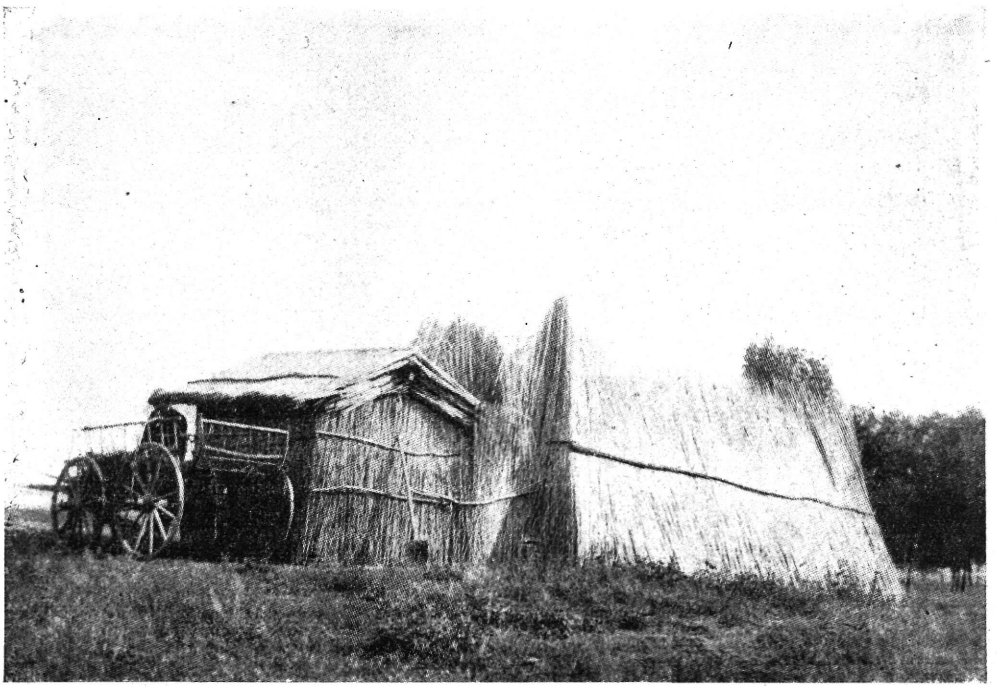

4. ábra. Nádszárnyék enyhejjel és kocsival. — Windschutz aus Schilf mit Obdach und Wagen.

egy-egy álláson két-három napig, de legfeljebb egy hétig maradtak. Ősszel behúzódtak a telelőkbe, kertekbe, erdők széléhez s egy-azon álláson hetekig, sőt hónapokig is el voltak.

A legeltetés rendje nyáron az volt, mikor virradni kezdett, elmentek az állásról s legeltettek úgy 9—10 óráig. Ekkor visszatértek az állásra, a nyáj delelt, a juhászok ettek, ebédeltek. Délután 3—4 óra tájban indultak újra legeltetni. Evés után tehát a juhászoknak volt idejük aludni, beszélgetni, pipázni. A gulyásnak, csikósnak nem volt délben ilyen hosszú pihenője. Irígykedve emlegették a *juhászdelet*. A delelés idejét használták fel a juhászok arra, hogy az esetleg *rühös, nyíves*. vagy *beteges birkákat* gyógykezeljék.

A délutáni legeltetésben, mikor *a nap már a fehegyében járt* s a

juhász gondolta, hogy annyi ideje van még, hogy az állásig visszaérjen, megfordította a nyáját és lassan legeltetve ballagott a vacsorához. Az állásra este behajtott nyáj kora hajnalig pihent. Késő ősszel, mikor a nappalok megrövidültek és a jószág már nem tudott jóllakni, legeltettek éjjel is. Az *éjjeli legeltetés* éjféltől reggelig, úgy 4—5 óráig tartott. A juhászok éjjeli legeltetése sok civódásra és veszekedésre adott alkalmat. A városi tanács számtalan rendeletet hoz az éjjeli legeltetésből származó károk meggátlására. A juhtartó gazdák pedig nem haragudtak, de még meg is dícsérték juhászaikat, kik a nyájat más legelőjén, vagy vetésén jól tartották. Igy nem csoda, ha a juhászok rászoktak a máséra. Sokszor azután élelmezésükről is úgy gondoskodtak, hogy saját gazdáik nyájából szúrták le a birkát, vagy bárányt. Hiába

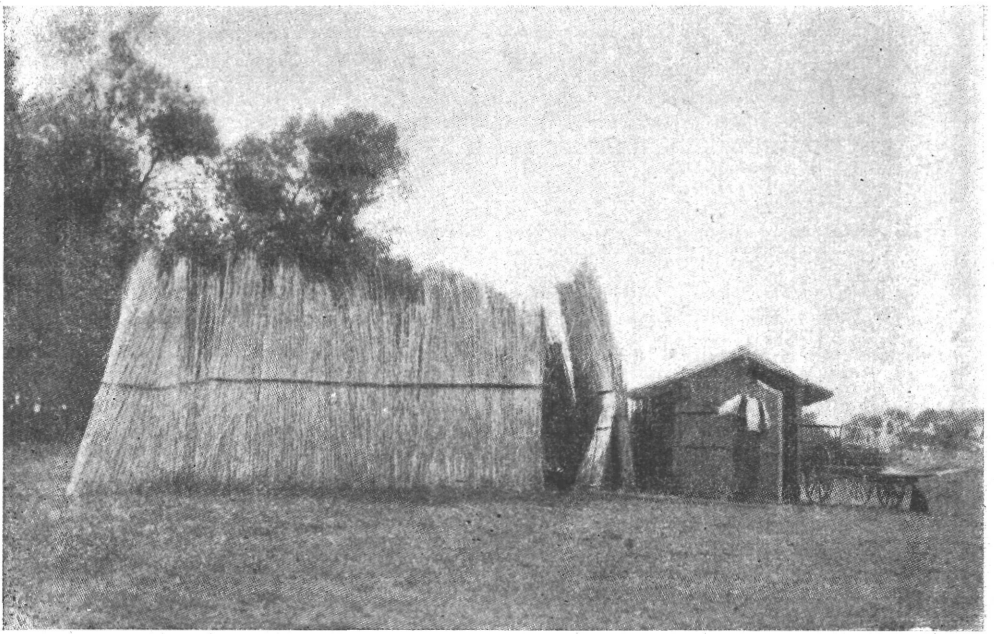

5. ábra. Juhszárnyék. — Schäferwindschutz.

tiltja a városi tanács. hogy a „tolvajságnak a juh és bárány sütögetésnek békét hadjanak". (Tj. 1695.)

A csalárd módon szerzett élelmezés meggátlására hozzák az ilyen rendeleteket: „A Juhászok az elesett juhnak nemcsak *jegyivel* egyedül, mint eddig, hanem égész *bőrivel* számoljanak, a mellyel edjütt a *faggyúját és húsát* is mindhogy az egyenesen a gazdát illetik bé adják." (Tj. 1780.) A gazdák el is néztek volna juhászaiknak, ha csak egy-két birkájuk, vagy bárányuk kerül a bográcsba, de azt már igen rossz néven vették, hogy a juhászok feleségei az ellopott birkák faggyújából rákaptak a *gyertyamártásra*. A városi tanács el is tiltja a juhászok feleségeit a *gyertya* mártásától és árulásától. A piacon található dolgaikat confiscáltatni rendeli.

Bizonyos, hogy akadt a juhászok között, aki tulzásba vitte a dolgot. Példa reá Kalla György, Dékány Istvány Juhásza, aki mint a tanúk vallják a karácsonyi ünnepekre hozott haza faggyút egyszer "*melybül mártott a felesége mintegy 100 gyertyát*" — de tudja a tanú azt is, „hogy másszor is hozott haza fadgyut a juhász". A XVII. század végén egy esetben maga vallja a juhász, hogy az „*elejébe adott 62 juhok közül 12 ürüt lemetélt pecsenyének.*" (Tj. 1692.)

A juhászok tulságig menő csalárdságainak megzabolázására 1714-ben a városi tanács ugyancsak keményen intézkedik. „Becsületes Főbíró Szabó János úr az elmult héten Ő Kegyelme kiküldvén a Város Hadnagyait, kikis a *Gulyásoknál, Juhászoknál* és *Csikósoknál* az Pusztákon megfordulván, némellyeknél alkalmas *darab fadgyukat* és *olvasztott zsírt találtak*, melyeket oculatára a becsületes tanáts elejibe be is hozatott, Melyre közönseges akaratbul elvégezték Ő Kegyelmék, hogy tudniillik, amely Gulyásoknál, Csikósoknál és Juhászoknál afféle fadgyu és zsir bővebben találkozott, azok közül némellyeket hozattasson bé Bíré úr, a mások példájára *derekasan csapattassa meg.*" (Tj. 1714.) A gazdáknak pedig eltiltják, hogy senki közülük *a szőre-szálán elveszett juhának vagy bárányának elengedésével ennek utánna kedveskedni és a lopásra a juhászoknak okot adni ne próbáljon*". (Tj. 1774.)

A számadó juhász gazdájának, az öregbojtár pedig számadójának minden kárért a saját juhaival felelt. Reggelenként a számadó, vagy öregbojtár *felolvasta* a nyájat. A *fölszámlálásnak* megvolt a maga rendje és módja. Amint hajnalban a juhász felkelt, a gunya mellől a betanult *vezérürük* is felkeltek. Nyujtózkodtak és úgy egy jó kőhajításnyira félre megálltak a nyájtól, A juhász esetleg nevükön is szólította a vezérürüket. Ezután a falka is felkelt és szép rendben egyenként megindult a vezérürük után, a számadó, vagy öregbojtár pedig odaállt és könnyen megszámlálta a juhokat.

A vezérürük után való járást a juhok annyira megszokták, — mint a juhászok mondják, — hogy a vezérürük után még a tűznek is neki lehetett volna azokat hajtani. Két harangos vezérürünél többet a legnagyobb falkánál sem tartottak, mert akkor a megriadt nyáj a harangok szavai után futva, több csapatra szakadozott volna szét. A vezérürük fejét éveken át nem nyírták meg. Erős tenyérnyi *üstökeik* nőttek, *kontyosak* voltak. Ugy tartották, hogy a napnak, szélnek, esőnek, viharnak így inkább neki lehet őket hajtani. A juhászok csak a két vezérürünek adtak nevet. Ilyen páros nevek voltak pl.: *Jegyző-Doktor, Kártyás-Bimbó, Sárga-Rigó, Hattyú-Galamb*, stb. A szegényember a tanyájánál tartott néhány birkáját azonban ma is névszerint különbözteti meg. A jó vezérürük tempósan vezetgették a nyájat. Ha a juhok megriadtak úgy szaladtak köréjük, mint a kotlóstyúk alá kis csibéi. A vezérürükre Kecskemét vidékén a XVII. sz. óta szokás harangot tenni. A harangokon kívül rátartósabb juhász a nyájban járó juhok közül még 10—15-nek csengettyűt is rakott a nyakára s büszkén sétált a hangos nyáj után.[7]

[7] Dr. Szabó K. Csengettyű és kolomp a kecskeméti pásztorság kezén. Ethn. 1932. évf. 2. sz.

A juhászok szamarai és kutyái.

A juhásznak a nyáj legeltetésében, őrzésében segítőtársai a szamarak és kutyák. A szamarak hordozták a juhász élelmét. szerszámát és gúnyáját. A kutyák védték a nyájat a farkas és tolvaj ellen, a puli pedig az újabb időben a nyáj terelésében lett nélkülözhetetlen segítőtársa a juhásznak.

A juhfalka nagyságához képest két-három, sőt négy szamarat tartottak. A nagyobb falkához, melynek őrzésére három ember, számadó, öregbojtár, kisbojtár kellett, legalább 3 szamár volt szükséges. Kettő a *gúnyát hordozta*, egy a számadónak volt a *hátasa*. A juhnyájaknál való szamártartás nem régi. Városi jegyzőkönyveinkben csak egyetlen régebbi adatot találtam 1665-ből, amikor a város juhai mellé 5 tallérért és 20 dénárért egy szamarat vásároltak. A nagyobb nyájakhoz nem ritkán *„tartottak felesleg való szamarakat"* is. Bizonyítja ezt többek között Antal István jómódú gazda végrendelete, ki 1000 juhból álló falkájáról rendelkezvén mondja: *„A juhokhoz tartozik négy öreg szamárkanca, egy harmadfű monyas."* (Végrendeletek 1807.) Tudjuk továbbá, balásfalvi Kiss Mihály főbíró gazdasági feljegyzéséből, hogy 1300 darabból álló falkájához 7 *drb. szamarat tartott a juhász*. A szamarak mellett a juhászok gyakran tartottak hátas, illetve talyigás lovat, vagy öszvért. Lótartásukat a városi tanács sohasem nézte jó szemmel. Egy alkalommal Bajusz Mihály, Tormássy István juhásza, Körösi Nagy János tolvajjal lovat cserélt. „A véle való társalkodásért" — 15 pálcákkal büntettetett — *eltiltatván, hogy mint juhász ezentúl lovat tartani ne merészeljen."* (Tj. 1793. 121. o.) Az ilyen és ezekhez hasonló esetek alkalmul szolgáltak, hogy a juhászokat a lótartástól a XIX. sz. elején egészen eltiltsák. Később a nyáj-juhászokat az öszvér tartásától azért tiltják el, nehogy ezekkel *„a lopásokra adjanak nékik alkalmatosságot."* Természetesen a juhászok a városi tanács rendeleteinek sohasem engedelmeskedtek. Ezért többször megbízzák a fiskálisi hivatalt, *„hogy a juhászoknál található hátas paripákat, öszvéreket, mivel azoknak ilyent tartani nem szabad*, konfiskálja, behozván árverésen eladassa." 1862-ben kimondják, hogy a *„taligás ló tartás* a juhászoknak semmi szín alatt sem engedtetik meg."

A városi tanács nemcsak a ló és öszvér tartásától tiltotta el őket, hanem már 1828-ban meghatározza, az egy-egy nyájnál tartható szamarak számát." Tapasztaltatván az, hogy a helyben történő lopásokat nagyrészt a Juhászok cselekszik, arra pedig nékiek a *felesleg való szamarak tartása nyujt alkalmatosságot*. Ezek után a Juhásznak szamarat tartani tulajdonképen szabad nem lészen, a gazdák pedig kötelezetnek arra, hogy Demetertől kezdve a Juh falkák mellett felesleg számú szamarakat ne tartsanak, a legnagyobb falkánál 5-nél többet és azt is bélyegeikkel megjegyezve. Különben mindenféle billeg nélkül található, vagy felesleg számú szamarak a mezei biztos s pusztázó Hadnagyok által elvétetni és Confiscáltatni fognak". (Tj. 1828. 42. o.)

A gazdák joggal tartottak attól, hogy a fejős juhászok szamárháton a *„téj hasznot"* elhordják ezért kérték a tanácsot, hogy a fejős juhászokat a szamártartástól teljesen tiltsák el. „Szinte a juhászok körül tapasztaltatván azon visszaélés is, *hogy a fejős juhászok szama-*

rakat tartanának, mely valamint soha szokásban nem volt, úgy most nemcsak szükségtelennek, de károsnak is találtatott, ezért is az ebbéli visszaélés a fejős juhászoknál található akárki szamarának confiscáltatás terhe alatt a jövendőre tilalmaztatik." (Tj. 1812. 321. o.)

A számadók és öregbojtárjaik dolguktól igen ráértek heverészni, mert helyettük a nyájnál ott maradt a kisbojtár. Látogatták egymást, korcsmáztak és ittak sokat. Természetesen nem jártak gyalog, hanem szamárháton, s ezek után is tartottak *„felesleg való szamarakat."* Összejövén egymás között, a szamarakat próbálgatták, cserélgették. Virtus számba ment, ha *a csökönyös szamarat*, vagy az olyat, *amely a gunyát szétszórta, amely a kenyeret megette*, reá tudták sózni társukra Az ilyen szamarak hamar cseréltek gazdát s vándoroltak kézről-kézre.

A kecskeméti juhászok a *fekete bogárszőrű* szamarakat kedvelték legjobban. Hátas szamaraiknak *Gazsi, Mocskos, Bogár*, stb. neveket adtak. A gunyás szamarakat inkább csak színéről nevezték: „Hozd ide a szőkét, a feketét, a fecskét, vagy a csillást," szóltak oda a kisbojtárnak. Színük szerint ismertek és megkülönböztettek: *barnaszőrű, deres, egérszőrű, egérszőrű-szijjhátú, egérszőrű fakó, fekete, fekete fehérhasú, tiszta fekete, hamuszőrű, mocskosszőrű, szőke, szőkeszőrű fecskehasú, szürke, veressző-rű, veressző rű fecskehasú, setétveressző rű és vadszőrű szamarakat.* A szín mellett a nem, kor és egyéb testi tulajdonság, továbbá a jegy és billeg[8] szolgált ismertetőjelül. Bitangjegyzőkönyveink feljegyzéséből lássunk néhányat: „Egy tavalyi fecskehasú kanca szőke szamár csikó, jobb füle nyilas s elől ki van véve" (1833). „Egy setétveres paripa szamár, jobb füléből hátul kivéve, bal füle csapott." (1834.) „Egy szőkeszőrű, kurtafarkú, fecskehasú és orrú csikó monyas szamár, mindkét füle csonka." (1826.)

6. ábra. Gúnyás szamár. — Lastesel.

A számadó a jó hátasszamarát megbecsülte és büszkélkedett vele. Büntetés nélkül ugyan a bojtár erre fel nem ülhetett. Télen takarmányhordáskor ezt hámba nem fogták, *járó, vagy hátas szamárnak nevezték*, megkülönböztetve a *gunyás szamaraktól*. Természetesen a számadó hátasnak a legjobbat választotta s akadt közöttük olyan futó, hogy jó lovakkal is versenyre kelt. Szájhagyomány szerint megtörtént, hogy a pusztai csárda előtt álló kocsi farához oda kötötte szamarát a juhász, s mikor a gazda elindult megkérdezte a juhász, hogy hová, merre igyekszik. Azután így szólt: „Az ám, én is arra tartok, majd elbeszélgetünk az úton."

„Velem" — kérdezte lebecsüléssel hátranézve a kocsiülésből a

[8] Dr. Szabó K. A jószág jegye és billege Kecskeméten. Ért. 1932. évf. 3—4. szám.

NÉPRAJZI MÚZEUM KÖNYVTÁRA

gazda, s közébe vágott a lovaknak. Amikor azonban egy jó félóra mulva a szamár feje csak nem akart elmaradni a kocsilőcstől, akkor megcsendesítette lovait, megcsóválta a fejét s szégyenkezve bár, de beszédbe elegyedett a juhásszal. Állítólag az is megtörtént, hogy egyik juhász szamárháton a községeket látogató szolgabíró kocsijának órákon át nyomában volt. A falu előtt a szolgabíró kénytelen volt rászólni, hogy maradjon el, ne tegye csúffa. Kétségtelen, hogy ilyen híres, jófutó szamarak a ritkaságok közé tartoztak.

A kis szamarak, csacsik, vagy ahogy becézve nevezték kis maczik ott nevelkedtek a nyáj körül. Három éves korukban kezdték betanítani őket *hátas*-nak. Bizony némelyikkel sokat vergődtek, de ha szépszerével nem engedelmeskedett segítettek a baján. A juhász egyik kezében a kötőfékszárat fogta, másikban ott volt a gamósbot kormányzónak, a bal lábán pedig sarkantyú biztatónak, mit gúnyosan *„lakatos kutyájának"* is neveztek. A juhászok sarkantyút csak egyik, a bal lábukon viseltek. A jobb lábon lévő sarkantyú mindig beleakadt volna a subába, amikor a szamár hátára felvetették magukat.

Amelyik szamár *hátasnak* betanult, az már a *gunyát* is elhordta. Akadt olyan szamár, amelyik tanítás nélkül is elvitte a gunyát a hátán, azonban sok addig hányta vetette magát, míg a gunya szétszóródott. A *gunya felpakolása* pedig nagy gonddal történt, meg volt a maga rendje módja, részben, hogy szét ne szóródjék, másrészt, hogy ha hetes esők járnak, az eleség akkor se ázzék be.

A *felgunyázott szamaraknak* fejébe akasztották a kötőféket s indultak a nyáj után. A szamarak a nyájhoz érve, annak elejére kerültek és ott jártak legelészve. Takarmányukról se télen, se nyáron nem gondoskodott a juhász, úgy tartották, hogy ahol megél a birka, megél a szamár is.

Amikor ősszel a juhászok egy-egy álláson hetekig is eltartózkodtak, a szamarak is megkönnyebbültek terhüktől s a nyáj előtt járva csak a subát, vagy esetleg a csobolyót hordták hátukon.

Ugymondják, hogy a szamarak igen hosszúéletűek. Betegség, nyavalya nem bántja őket. A megkérdezett juhászok egyöntetűen vallották, hogy döglött szamarat sohasem láttak. Ha a szamarak megöregedtek, túladtak rajta. Kiskunmajsa község lakosságát csúfolják azzal, hogy ott nemcsak megeszik, de szeretik is a *szamárhúst*. Ha a maga dögében nem is hullott el a szamár, zsírjáért pásztorok, juhászok gyakran levágták.

Tudjuk, hogy régebbi időben a pásztorok hájjal, zsírral kenekedtek. Pethő Mátyás tanuvallomása így szól: „Varga Boldizsár csikósnak pásztorsága alatt levő egy negyedfű kanca, éjszakának idején a kötélbe keverődvén megfulladott s én a többivel együtt *zsírjával kenekedtünk*.

Más helyen olvashatjuk, hogy „Veresvári Miklós Csinger Jánostól négy szamarat lopott s az egyiket *zsírjáért levágta*." (Tj. 1810. 260.)

Éjszakánként nemcsak a juhokra, hanem a szamarakra is vigyázni kellett, mert azokat könnyen elhajtották. Tehát lábaikra kisebb forma erős *gönci, vagy alberti úgynevezett szamárbékókat* raktak.

Idősebb juhászok elbeszélése szerint a valamirevaló juhfalkánál két *komondor*-t és egy *puli*-t tartottak. A nagyobb nyájnál esetleg több

kutya is volt. A régebbi időben a tolvajok és farkasok ellen a *komondor*-ok és *kuvasz*-ok voltak a nyáj őrzői. A számadó juhai rövid idő alatt elkallódtak volna jó kutyák nélkül, mert a pásztor vétke volt, ha tudta nélkül ette is meg a bárányt a farkas, vagy hajtott el a birkákból a tolvaj. Minden kárért a számadó saját vagyonával felelt gazdájának.

A *kurta szűrösök*, vagy *mezítlábasok* ahogy a *bürgetolvaj*okat nevezték, néha ugyan kerülgették a nyáját, és minden juhászt próbára tettek. A tolvajokat mezítlábasoknak hívták, pedig nem jártak mezítláb. Olyan *tolvajbocskort* viseltek, melynek mindkét vége hegyesre volt összefűzve. Az eleje éppen olyan volt, mint a hátulja. Orra volt annak mind a két végén. Ennek a bocskornak nyomáról senkisem tudta megmondani, merről jött s hová ment a tolvaj. Nyomán nem igazodott el a legfurfangosabb juhász sem.

Éjjel az álláson kétoldalt feküdtek a kutyák, a juhászok pedig a gunyánál aludtak. Borus, ködös őszi időkben a számadó igencsak odaszólt a kisbojtárnak; „Hallod-é hé, szél alól adj a kutyának. Olyan az idő, hogy éjszaka megjönnek a mezítlábasok."

7. ábra. Hajítófa használata. (Benyovszky István rajza) — Gebrauch des Wurzholzes. (Nach der Zeichnung von I. Benyovszky)

Félős helyen rossz időben, ahol a juhászt nagyon lepték a tolvajok. amilyen volt pl. a szanki sarok, a juhászok is körülfeküdték a nyájat. A komondorok egész éjszaka ottmaradtak, ahol este enni kaptak. Fagyos, hideg időkben fekhelyet vetettek nekik, amely célra pokróc és subadarabot tartottak. A juhászok komondorok, kuvaszok nélkül meg nem őrizhették volna a nyájat. Sokra becsülték a jó kutyát s azt tartották, ha jó kutya nincs, hamar gyapjat szarik a farkas.

A juhászok kutyáikat nagyra értékelték s emiatt gyakran támadt civódás, veszekedés. 1812-ben Furkó János számadó juhásznak komondorát Bálint Kovács János agyonlövi. A tanács előtt a kárra 50 forintokban egyeznek meg. Más esetben még nagyobb veszedelem támadt. Vörösmarti István gazdálkodót agyonverték a nyíri erdő felső végén legeltető juhászok, mert kutyájukat megserétezte. A juhászok olyan komondorokat tartottak, hogy azok a kocsin, lóháton járókat is megtámadták, de csak az ilyen erős, bátor ebek védték a tolvajoktól a juhászt és falkáját. Mikor a tolvajok a kutyák miatt nem boldogultak, rablásra vetemedtek. Egy-egy nyaláb mindkét végén meghegyezett karót, vagy cöveket, másnéven *hajítófát* kötöttek oldalukra s ezekkel verték le a juhászt és kutyáját. A pásztorok a hajítófával támadó rablók ellen hasonló módon védekeztek, ők is több birkatolvajt *megcövekeltek.*

A farkasok ellen a legbiztosabb védelmet a kutyák nyujtották. A farkast a juhászok maguk között *féreg*-nek, vagy *András*-nak nevezték. A komondorok nyakára, hogy azt a farkas el ne kapja szögeivel kifelé álló *örvet* raktak.

Baróthy Szabó a kutyaörveket pásztori fortélyoknak tartja *lántzos övedző*-nek *fogas örv*-nek, *kajmatsos öv*-nek nevezi.[9]

Ha a farkasok többen voltak, a komondorokat lehúzták, megszaggatták. 1758-ban „Varga János bizonyítja, hogy ma egy hete reggel látván a kutyát véresnek, akadtak a farkasok által megmarcangolt juhokra, a szaggattakat és döglötteket megnyúzták, az eleveneket pedig a juhász kezeihez vette." Más alkalommal a tanúk vallják, hogy egy szekérderékkal hoztak be a cserényhez döglött juhokat, melyeket a farkas megevett. Farkasok okozta kár még a XIX. sz. vége felé is előfordult. Bódogh Ferenc juhfalkáját Bugacon megtámadták a farkasok, mint írják az egykorú lapok, belőle 60 darabot elszakítottak. A juhászok másnap 40 darabot megtaláltak élve, 12-t darabokra tépve és még 8 drb. hiányzik.

A juhászok komondoraiknak ilyen neveket adtak: *Szárcsa, Kertész, Börgő-Maros, Zsandár-Baka, Czigány-Hattyú, Duna, Tisza*, stb. Színre a komondorok leginkább fehérek, továbbá szennyes fehérek, feketések, vagy farkas színűek, de voltak vörösek is. Régi írások szerint a juhászok a tiszta fehér kutyákat kedvelték. A régi juhnyájakkal és pásztorokkal együtt eltüntek e kiváló magyar kutyafajták s ma már csak ritkán látni korcs utódjaikat a nagyobb tanyáknál, majoroknál.

A komondorok nappal a nyáj két oldalán, szóval körülötte ballagtak, míg a puli a juhász mellett tartózkodott. Ma már a puli a juhásznak egyedüli nyájőrzője és terelője. Éberségével, kiváló szaglásával és okosságával nélkülözhetetlen segítőtársa lett korunk juhászainak. Mint mondják „egy puli fölér két bojtárral"

A puli magától *hajt*, csak kézzel és fejintéssel arra kell megtanítani, hogy az elejére menjen-e, vagy pedig a jobb, vagy baloldalt terelje. A jó puli könnyen megtanulta a terelést; ha nem engedelmeskedett a juhász megkalapozta. A puli legerősebb 2—3 éves korában. Ilyenkor van közötte olyan, amely „*szakajt*", ennek agyarfogait eltördelik, *lefoglalják*. Inkább használnak azonban szájkosarat, mert 4—5 éves korában a puli már gyengül s ilyenkor már jobb volna, ha meg lennének a fogai. Ha sok kölyket nem neveltetnek vele és fogait nem tördelik le, úgy 8—10 esztendeig is bírja a szolgálatot. A betanult pulihoz úgy beszélt a juhász, mint embertársához. „Eriggy már! Fordítsd vissza az elejét! Szorítsd előre! Hagyd abba, gyere vissza." stb. A jó puli értéke két-három birkával fölér.

Az okos puli nemcsak az őrzésben lesz segítő társa a juhásznak, hanem segít neki a tilosban való legeltetésben és gyakran a lopásban is. A kecskeméti gazdák sokat panaszkodtak, hogy a vetéseiken legeltető, a város határán csavargó juhászokat pulijuk miatt megfogni nem tudják. Mikor hozzájuk közelednének akár gyalog, lóháton, vagy kocsin, a juhászt a puli már előre ugatás nélkül figyelmezteti a bajra, veszedelemre s azok kellő időben elhajtanak. Legértékesebbnek tart-

[9] Baróthy Szabó Dávid: Paraszti Majorság. 1779. év. 109. old.

ják a juhászok az ilyen nem ugató pulikat, kik gazdájukat nyögéssel figyelmeztetik a veszedelemre s így nem árulják el őket. A juhászok közül némelyek a pulival jártak birkát lopni. Állítólag beküldték az akolba s a puli csaholás nélkül kiválasztotta és kiugrasztotta a legjobbakat. Ezek után már gyerekjáték volt a juhásznak a lopott birkákkal tovább állni.

A puli, mint terelő kutya csak az utóbbi időben került a magyar pásztorság kezére. Ezen állítás igazságát az alábbiakkal bizonyíthatjuk. Évtizedek óta folyt a lappangó vita, hogy ősi magyar kutya-e a puli, vagy csak az újabb időben került a juhászok kezére. Lássuk előbb azokat az adatokat és érveket, amelyek a puli ősi származása mellett szólanak.

Herman Ottó szerint „Puli — Alföld -- a legnevezetesebb terelő pásztoreb, nyilván a magyarok középázsiai őskutyája . . . Erről az öreg pásztorok hite az, hogy már az ősök hozták magukkal."[10] Természetesen ha a mai juhászokat megkérdezzük azok sem mondhatnak mást, mert el sem tudják képzelni, hogyan lehetett a juhokat, illetve a birkákat legeltetni és puli nélkül úgy őrizni, hogy azok kárba ne menjenek. Herman Ottó ezen szájhagyományon alapuló megállapítását további bizonyítékok keresése nélkül átvette Anghy Csaba Geyza, ki a magyar pásztorkutyákról könyvet is írt.[11] Sajnálatos, hogy munkájában a magyar irodalom ide vonatkozó részeit figyelemre sem méltatta.

Ő a puli ősi származását azzal igyekszik alátámasztani, hogy megemlíti Monostorynak azon állítását, hogy a komondort „nagy fehér pulinak" nevezték valamikor. Szerinte így a „puli elnevezés talán még régebbi, mint a komondor szó." Tudnunk kellene azonban kik és mikor nevezték a komondort „nagy fehér pulinak", hogy ezen bizonyítékának valamelyes értéke legyen. Megemlíti még „hogy Heppe a pulit 1751-ben említi először." Sajnos nem mondja meg, hogy ki az a Heppe s milyen munkájában és hol használja a puli szót, említése a magyar pásztorokkal kapcsolatos e, vagy sem. Herman Ottóval együtt a puli ősi volta mellett felhozza még, hogy a „rápulizás" a szegedi betyárperekben mindig szerepel. Tudjuk azonban, hogy a szegedi betyárperek 1868 – 71. közötti időben zajlottak le.

Dr. Györffy István sejteti, hogy a puli ősi volta tekintetében nem ért egyet Herman Ottóval. Kitér azonban a vita elől, amikor így ír: A magyar juhnyájakat is komondorral őrizték és terelték. Mai terelő kutyáink a puli és a pumi mozgékonyságukkal a komondorokat, mint terelő kutyákat háttérbe szorították."[12]

Dr. Hankó Béla az első, ki a puli ősi volta ellen nyiltan[13] szót emel. „A magyar juhok őrzője juhászán kívül a komondor és nem a puli. Hajdan a magyar juhnyájakat mindig csak komondorok segítették őrizni s a debreceni magyar juhok mellett ma is komondorok vannak, bár a juhászok itt is egyre inkább kísérleteznek a pulival.

A magyar juh ugyanis nem olyan jámbor fajta, mint a birkák.

[10] Herman Ottó „A magyar pásztorok nyelvkincse." 596. old. Bp. 1914.
[11] Anghy Csaba Geyza: A magyar pásztorkutyák és a külföldi rokonfajták. 79. old. Bp. 1936.
[12] Dr. Györffy István: A magyarság néprajza. II. 123.
[13] Dr. Hankó Béla. Természettudományi Közlöny 1937. VII. sz.

Nem ijed meg a kis kutyától, hanem ellene fordul. Mint itt mondják: „nem níz a pulira." A puli aztán mérgében összemarja a lábát s ezzel kárt okoz. A nagy komondor tekintély a magyar juh előtt, attól fél, és annak engedelmeskedik." Ezen soraiból azt látjuk, hogy az ő feltevése szerint a puli a juhászok kezére a birkajuhok tenyésztésével egyidőben a XVIII. sz. végén került. Tudjuk azonban, hogy a magyar juh éppen olyan félénk állat, mint a birka, sőt talán még félénkebb. Az öregebb kosok a magyar, meg a merinói fajták között, természetesen nem ijednek meg a pulitól. Ha a puli az 1770-es években a birkajuhokkal együtt került volna a juhászok kezére úgy azt az 1820. és 1850-es években készült Bikkessy és Valerió[14] képgyüjtemények juhászokat ábrázoló képein (a komondorok és kuvaszok mellett) szintén megtalálnánk. Mária Terézia uralkodásának idején a birkajuhok tenyésztése általánosan elterjed, ha a puli akkor már a juhászok kezén van, úgy azt az 1840-es évek nagy népies költői feltétlenül megénekelték volna.

Lássuk azokat a negativ, de nyomatékos érveket és bizonyítékokat, amelyek a puli ősi volta ellen szólanak. Első ezek között Baróthi Szabó Dávid,[15] ki munkájában több oldalon foglalkozik a pásztorkutyákkal. A komondorról és kuvaszról nagyszerű leírásokat ad.

A komondorról úgy emlékszik meg, mint a juhász hűséges társáról.

„A' gyapjas juhokat', s bojtos ketskéket akár-melly
Helyre vezérli Juhász, mindenkor az oldala mellett
Mint hiv társa, paissa szokott kullogni Komondor."

A kuvaszról verse így zeng:

„Bizza', s az háza körül jó-féle Kuvaszra tegyen szert
Nappal ez a' nyájat, farkastól őrizi, vigyáz
Étszaka, 's őrt-állván az akolnál, hogyha találna
Rontani-bé valamelly elle .ség abba, szavával
Kergeti, Vagy ha nem old kereket, martzangolja fogával:
Farka rövid, rövid orra, kivált feje csúnya goromba;
Tsügged -alá füle, mellye gyakor fürtökkel ijesztő;
Óldala, lába tagos, vastag nyaka, válla temérdek:
Sőtt mikoron távol vagyon-is, nagy torka dörögni
Mordúl kezd, 's ugatással elébb, itt létivel osztán
Rettent, a' farkán ülvén és egyre morogván."

Részletesen leírja, hogy a pásztorok a farkas elleni védekezésül kutyáik nyakára minő örvet használnak.

„Hogy kedig ön 'testén viadalról vissza ne hozzon
Rut sebeket, kerekitse nyakát az lántzos övedző,
A' fogas örv; mivel e' részen kap farkas ebet meg,
'S jár végére. Vakos rohanást e' durva kalóz tesz,
És e' kajmatsos övet. ezen jó pásztori fortélyt
Meg nem sajditván, száját el vérzi magának:"

További soraiban elmondja még, hogy a pásztorok kiválasztás útján miként szereznek és nevelnek jó és bátor őrző ebeket. A kutyá-

[14] Bikessy: Vollständige Sammlung der merkwürdigsten noch dermalen, bestehenden National-Costüme von Ungarn und Croatien Graz és Valerio Th.: Costumes de le Hongrie et des Provinces Danubiennes. Dalmacie, Montenegro, Croatie, Slavonie, Frontieres Militaires. Paris.

[15] Baróthi Szabó Dávid: „Paraszti Majorság" Pozsonyban és Kassán. 1799. 103—111. oldal.

nak első kölkeit elhányják, a második kölkek közül pedig a pásztor választ, vagy elég kegyetlen módon a sorsra bízza a választást. Az anyakutyára bízza, hogy kölkeire gyujtott tűz közül megmentsen egyet. Baróthi Szabó munkájában, ki a magyar pásztorkutyákról ilyen részletességgel ír, a pulit hiába keresssük. Nem tételezhető fel, hogyha a puli az ő idejében használatos a juhászoknál, hogy arról meg nem emlékezett volna.

A puli újabb időben való elterjedése mellett a másik főbizonyíték Dugonics András munkája.[16] Ő a magyar kutyafajtákat névszerint sorolja fel, de a pulit nem említi. Igy:

„Mások ebeknek mondgyák a kicsinyeket, kutyáknak a nagyobbakat. A nagyobbak nemeik ezek: I. Komondor, házat őrző, II. Kuvasz, barmot őrző, III. Melák, barom fogó, IV. Agár, nyul fogó, V. Vizsla, für fogó, VI. Koppó, nyúl, vagy őz hajtó, VII. Pulya, borzfogó."

Felsorolásához annyit kell megjegyeznem, hogy a „Melák"[17] alatt nagyfejű és széles szájú mészároskutyát kell értenünk, melyet a későbbi időben szelindeknek is neveztek. A „Pulya"[18] pedig szótáraink szerint kicsinyt, gyermeket, átvitt értelemben tehát kicsiny kutyát jelent.

Dugonics a magyar kutyák felsorolása mellett megírja, hogy „A' pásztori kutyuk fehérek legyenek: hogy őket a' farkasok meg ne különböztessék a juhoktúl. Az udvariakban a' fekete szín jobb; mert ezek nappal irtóztatóbban, éjjel láthatatlanok, ugyan azért a tolvajokhoz közelebb férhetők."[19]

Dugonics 1820-ban megjelent munkájához évtizedeken át rendszeresen gyüjti a népi szólásmódokat és közmondásokat. Hihetetlen, hogy a puliról ő is elfeledkezett volna, ha azt a juhászok már akkor használják.

A puli újabb származása mellett még egy negativ bizonyíték szól, az, hogy a puli szavunkat sem a Czuczor Gergely és Fogarassy János szerkesztette Magyar nyelv szótárában, amely 1862-től 1874-ig jelent meg, sem pedig a Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond által készített Magyar Nyelvtörténeti szótárban, amely 1890-től 1893-ig jelent meg, nem találhatjuk meg.

Ezen szótárak pedig a komondort és kuvaszt s a többi magyar kutyaneveket nemcsak említik, de felsorolták azon régebbi irodalmi alkotásokat, amelyekben ezen szavak már előfordulnak. Innen tudjuk, hogy a komondorról már a XV. sz. közepén Kákonyi Péter[20] megemlékezik. 1449-ben írja a „Historia Astiagis Regis . . ." stb. című verses költeményében.

„Pásztor nézi vala, gyermeket szoptatja
Egy fias komondor és köröl forogja,
Vadak, madaraktól igen oltalmazza
És melegségével gyermeket táplálja.

Onnat a gyermeket pásztor el-felvevé
Váras felé pásztor ütet vinni-kezdé,
A komondor ad ig ugatva követé
Míg házacskájában pásztor el-bevivé."

[16] Dugonics A. Magyar Példabeszédek és jeles mondások I. 49. o. Szeged 1820.
[17] L. cszó. Czuczor—Fogarassy: A Magyar Nyelv szótára. 1867.
[18] Szarvas—Simonyi: Magyar nyelvtörténeti szótár 1881.
[19] I. Mü. I. kötet 130 old.
[20] Régi Magyar költők tára. II. kötet 305. o'd. Bp. 1880.

A pulit hiába kerestem az 1700-as évek végén, az 1800-as évek elején megjelent magyar irodalmi munkákban. Ha a puli szót nem is találtam meg, ellenben a pumi szavunk előfordul Kovács Pál munkájában.[21] Ilyen formában:

„A komondor nem sokat törődik, ha meg-ugatja is a kis kutya. (Pumi)"

Mint látjuk itt a pumi szó általánosságban kicsiny kutyát jelentett.

Nem volt időm, hogy az egész magyar irodalmat töviről-hegyére átböngésszem. Nem lehetetlen, hogy valaki meg fogja találni a pulit, mondjuk az 1800-as évek elejének irodalmi termékeiben. A megtalált szó azonban nem elég bizonyíték arra, hogy az 1800-as évek elején már a magyar juhászok a pulit használták. Kétségtelen tehát, hogy a komondor és kuvasz volt régibb időben a juhászok kutyája. Tudjuk, hogy a komondor nemcsak a nyáj őrzésére alkalmas, de mint a mai juhászok is egyöntetűen vallják, azt terelésre éppen úgy lehet használni, mint a pulit. Most már, hogy a puli idegenből került e hozzánk, vagy kisebb kutyafajtát a komondorral keresztezve a magyar pásztorok tenyésztették ki, azt eldönteni nem tudjuk. Kérdés, hogy puli szavunk a pumiból, pulyából, vagy a német pudel szóból származott-e? Ezen kérdésnek megfejtése nyelvtudósainkra tartozik. A felsoroltak elegendő bizonyíték arra, hogy a puli használatát és elterjedését juhászaink kezén a XIX. sz. közepére tegyük.

A puli újabb időben való elterjedése mellett bizonyíték az, hogy az 1897—1901. évben megjelent Tájszótárunkban[22] annak nevét már megtaláljuk. Így:

Puli: kis juhászkutya (Alföld Tolnai Vilmos, Kis-Kun-Halas Nyr. XV. 334.) Egy jó puliért 12 pengőt is megad a juhász (Cegléd Ilosvay Vilmos) Oda a juhász. Ki Monygya mán a pulinak: ide te, puli ne. (Torontál m. Padé Kálmány L. Szeged népe III. 266.) Mit ümgecc, mint a Gálék pulijok? (Hajdú m. Földes Nyr. II. 420.)

Így tehát megtudjuk, hogy a puli legrégibb említése Nyelvőr II. k. 420. old. 1873-ból származik. A Nyelvőr XV. k. 1886 ban jelent meg. Szeged népe III. k. pedig 1891-ben.

Azt hiszem, hogy az elmondottak után mindenki belátja, hogy a pulit nem az őseink hozták be a honfoglalás idején, hanem majd 900 évvel később a XIX. sz. közepén került a magyar juhászok kezére. Kétségtelennek látszik, hogy használata az 1850-es években vált általánossá. Ekkor a pusztákat, közlegelőket felosztják és a városok nagy határterületeit kisebb tanyaföldekre hasogatják. Amíg Kecskemét nagy határterületén a juhászok nyájaikat szabadon legeltethették nem volt szükségük erre a kiváló terelő kutyára, a pulira, akkor a terelést még elvégezte a komondor is. Amióta azonban a juhásznak a kis területű tanyaföldek között folytonosan arra kell vigyázni, hogy nyája, vagy falkája a mások vetésében, veteményében kárt ne tegyen, lett nélkülözhetetlen szüksége, a legkiválóbb terelő kutyára, a pulira.

[21] Kovács Pálnak Magyar Példa és Közmondásai. 205. old. Győr 1784.
[22] Szinnyei József: Magyar Tájszótár 1879—1901.

A juhászok Dömötöri számadása

Kecskeméten régebbi időktől fogva a juhászok szolgálata Dömötör napjától Dömötör napjáig tartott. A juhászok évi rendes számadása ezen a napon történt, s egyúttal Dömötör napja volt a juhászok legnagyobb és egyetlen ünnepe. Ilyenkor számolt és szabadult a felelősségtől a juhász. Egész évi juhtartásának eredményét ilyenkor látta és vette számba a gazda. Az évnek esetleg más napjain is számolt a gazda juhászával, mint pl. *elletés* után, *nyíráskor*, *koshányáskor*, stb., de a juhász igazi számadása mégis Dömötör napja volt.

Évszázadokra visszamenőleg évről-évre elrendeli a városi tanács a *Dömötöri számadásra* a juhok bejövetelét. Tiltva volt máskor, kivéve az úsztatást és nyírás idejét, a juhokat a város határába behajtani. Gyakran megtörténhetett, hogy a gazda bízott számadójában, nem számolt le Dömötörig, mert falkáját és számadó juhászát a végtelen nagyterületű pusztaságon nem kereshette.

Természetesen a Dömötöri számadás s a juhoknak a város alá való behajtása nem mindig esett éppen Dömötör napjára. Igazolja ezt a jegyzőkönyveinkből ide iktatott néhány példa:

„A juhoknak bé jövetele a szokott rend szerint *széllyel hányattatások* is ezen Holnapnak 26.-ik napjára rendeltetett." (1784. okt. 15.)

„El közelegvén a Juhászok számadásának ideje a régi Szokáshoz képest Juhoknak *Demeteri bé jövetele* határoztatott ezen folyó Holnapnak 25-ik napjára, melyhez képest a *kosoknak kihányása* megengedtetett előtt harmad nappal azoknak, akiknek előre volna kedve kihányni azokat, különben ezeknek rendes ideje a meg írt napnak reggeli idejére tétetett." (Tj. 1796 okt. 17.)

„Közelegvén Demeter napja, hogy a régi jó szokás fen tartasson Juhoknak bé jövetele és számban vételére e folyó Holnapnak okt. 28-ik napja határoztatott el." (Tj. 1806. okt. 10.)

A gazda és juhász Dömötör napján kívül többszöri számadását bizonyítja balásfalvi Kiss Mihály főbíró már többször említett gazdasági feljegyzése:

„Fejős Juhászom Sáfár László elejében ment számadásában 336 drb. *anyabirkám* és egy *vezérürü*, 3 *tokjuh*, 8 *kos*, 7 drb. *mustra nőstény*, 3 *szamár* mint *rovása* is mutatja, a számolástul deczember első napjáig himlőben megdöglött 8 drb., az oltás után egy nőstény, dettó két mustra nőstény, egy nőstény az elletésben."

Más helyen: „Április 14. napján megszámoltam midőn felelettel volt a *rovás szerint*. Lett az új rovás szerint a most esztendős apácákkal 401 nőstény, ezekből van fias bárányokon kívül 209 és 13 darab fiatlan."

A Dömötör napján kívül leginkább elletés után számoltak. Ekkor a juhász a nyájat a gazdával együtt rovásra vette és a rovásfa egyik felét magánál tartotta, a másikat a gazdának adta át. Ilyenkor vették számba, hogy mennyi a *fias*, mennyi a *meddő*, s mennyi volt a dög. A bárányokról külön *bárányrovást* szintén ekkor készítették el, feljegyezvén azon a nőstény és kosbárányokat. Számoltak esetleg később a nyíráskor, megállapítván, hogy ez ideig mennyi a *kos*, *ürü*, *toklyó*, s melyikből mennyi pusztult, Dömötör napján azután a gazda újra

számba vette az egész jószágállományát. A juhásszal együtt megállapította, hogy mennyi van a *dögrovásón*, mennyi a *bárányrovásón*. Ekkor hányták ki a kosokat és a juhász egy új rováson átvette a falkát, a következő évre, már tudniillik azt a mennyiséget, amit a gazda teleltetésre meghagyott.

A juhászok *hasított*, úgynevezett *páros rovást* használtak. Ennek egyik fele mindig a juhásznál volt, a másik felét a gazda őrizte. A sorrend a rováson így következett: pl. 376 anyabirka, 433 ürü. 17 kos, 210 bárány. A nemük és koruk szerint való megkülönböztetést esetleg a szavak kezdőbetűjével ü. ürü jelezte is a juhász. Általában szokás volt, hogy külön rováson tartották számon az *anyabirkát*, más rováson az *ürüket*, *bárányokat*, *kosokat*. A *dögről* is külön rovást vezettek. A feljegyzés úgy történt, hogy amikor a juhász a dögöt gazdájának bevitte, a húst felakasztotta, a bőrt kiterítette, elővette a nála lévő *dögrovás* egyik felerészét, odaadta gazdájának, ki összeillesztette a nála őrzött másik felerésszel s ahány dögöt a juhász hozott, annyi új vonalat vágott a rovásfán. A furfangosabb gazdának a kezére odanézett ám a juhász, nehogy a már egyszer vágott jelzésbe vágjon újra bele s őt megkárosítsa. Úgy beszélik a juhászok, hogy míg a gazda és juhász között a számolás *páros rovással* történt, sohasem volt keveredés, vagy civódás.

Ha a juhász nem tudott, vagy nem akart elszámolni, úgy a tanács behozatta s nem egy közülük a börtönben vasban számolt. Az 1793. évben Vincze Mihály Pusztaszerről behozza juhászát, akinek kezére 438 juhot adott, de most csak 424-ről akar elszámolni. „A juhász árestomba tétetvén *szoríttatott a számadásra.*" Vincze Mihály a számadással nem elégedett meg, minthogy a juhász sem a *juh, sem a dögrovást* előadni nem tudta, a tanács a kár megadására kötelezte.

A Dömötöri számadás után a juhászok napokig, sőt sokszor hetekig mulatoztak. A puszták szabad levegőjén felgyülemlett minden erő és szilajság ekkor tört ki belőlük. Az áldomásivás kezdődött a gazdánál, folytatódott a korcsmákban. A valamirevaló juhász 3—4 napig sem került ki a falkához. Ezen idő alatt a kisbojtárnak kellett kitartani. Dömötör napja után a korcsmák sarkában nyalábszámra állott a *gamósbot*. Hol az egyik, hol a másik juhász hozott egy-egy jó birkát. Mikor már sokat ettek, ittak, s *összekoczolódtak*, a gamók kézbe kerültek s kopogtak hol egyik, hol másik juhász fején, mint a dióverő rúd. Ha azután némelyiknek a feje beszakadt *boros kenyérrel kötözték be*. kibékültek, ettek és ittak tovább. A juhászok dicséretére legyen mondva ritkán történt, hogy a Dömötörnapi verekedésüket a hatóságnak kellett volna eligazítani. Néha mégis megtörtént, hogy a gamóval erősebbet sujtottak s egyik, vagy másik juhász nem állt többé lábra. A hatóság ezért igyekezett a juhászok Dömötöri mulatozását lehetőleg korlátok közé szorítani.

Teleltetés.

Dömötör után a nyájakkal még szabadban járhatták a határt, mert a birkák legeltetésére nézve megállapították, hogy „miután a téli időszakban a marha falkák, ménesek és csordák a legelőkről nagy-

részt bevonatnak „illetve a nyaralókról a telelőkre jöttenek," ilyen esetekben ezen járásokban is, de legkésőbb márcziusig a birkák szabadon legeltethessenek." (Tj. 1874. 280.)

Ősszel a juhászok az erdők mellett kerestek enyhhelyet. Egy egy *álláson* hosszabb ideig, hetekig, sőt hónapokig is *eltanyáztak*. Az állásokat különös gonddal választják ki, hogy az időjárás viszontagságától, a hideg őszi esőktől védve legyen a jószág. Erdőkben, erdők szélén keresik a *teknőforma lapos* területeket, amelyeket északról, északnyugatról a buckák tövissel bozóttal sűrűn benőtt gerince övez. Ha azután a tél beköszöntött igyekeznek mind közelebb húzódni a város határához, s gyakran *ostromolják a kertek, szántóföldek közeit*.

Amikor a föld megfagyott és a hó leesett, a juhok már nem találtak élelmet. Az őszi állásokból behúzódott a juhász a nyájjal a *telelőkbe*, a *kertek közé, tanyákhoz, majorokhoz* és szénán *teleltette ki a nyájat*. Ha nem volt juhszin, itt ütöttek *szárnyék*ot. Leginkább *háromágú szárnyék*ot építettek, nagy, hosszú szálú nádból. A nádat sűrűn rakták a leállított karók közé és két helyen is megkorcolták. A háromágú szárnyékban bármely égtáj felől jött is a zord idő, védve voltak. Csak a fejük felett hallották a juhászok a szél zúgását.

A számadó és öregbojtár mindig szívesen húzódott minél közelebb a városhoz. Eleget tiltja a magistratus a város környékén való „csavargásukat." „Az Hadnagyok az kis Birákkal együtt amikor alkalmatosságuk lehet és az Csőszökkel együtt ki, mennyenek az kertek között az tilalmasokban, sőt másutt is az Gunyhókban az Juhászokat tapasztalván, lehúzván őket jól megverjék. (Tj. 1694.)

A juhászok nem tartottak *cserényt*, így a főzésre vagy melegedésre gyújtott tűzzel gyakran okoztak veszedelmet. Már Dömötör napkor meghirdetik a nyáj-juhászoknak, „hogy valaki közülük valamely pusztán a kutak körül kárt tenne, vagy a tanyák körül közel tüzelni tapasztaltatna, 40 korbács büntetése lészen." (Tj. 1764.) Ősszel és télen tüzelés nélkül pedig a juhászok sem lehettek meg. Ha közelben nem volt erdő s nem találtak fát, vagy nádat, akkor még a kutakat is feltüzelték. Inti is őket a tanács „Juhászok közül senki a kutakat ne rontsa, a pusztákat se télen, se nyáron ne égesse." (Tj. 1701.)

A baj mégis gyakran megtörtént. Az 1707-ik esztendőben Szőke Miska nevű nyáj-juhász „az alpári pusztákat meggyujtván sok károkat tett a mezőben. (Tj. 1707.)

Szigorú rendeleteket hoz a magistratus, így: „*Az pusztákat aki megégeti* s mezőket, minden jószága el vész tőle." (Tj. 1695.)

Továbbá: „*A mezőt ne gyujtogassák*, mert akit rajta érnek hasonló képen meg égetik." Máshelyen: „*Az Szállásokat, Telelőket, Nyaralókat, Aklokat* senki ne merészellye pusztítani, vagy égetni, mert az kit rajta érnek tudtára legyen, hogy az egész szállásnak az árát rajta meg veszik." (Tj. 1697.)

Később olvashatjuk. „Holnap cédulák adattassanak ki minden Juhok Falkái Gazdáinak, hogy *meddő Juhászokat* ide a város házához küldjék be, ő-kegyelmek kiknek is itt Biró Ur Parancsollya meg életek el vesztése alatt Senki is ne merészellyen közülük a *Mezőn gyujtogatni, a Semjéneket járatni, kutak fáit és aklok fáit felégetni.*" (Tj. 1718.)

A juhtartó gazdák hozzá szoktak, hogy a juhászok maguk gon-

doskodnak tűzelőről. Megharagudtak azonban, ha a teleltető juhász saját gazdájának szalmáját vagy törekjét tüzelte fel. A kárt a juhászon akarták megvenni, a magistratus azonban másként gondolkozott. Amikor Igás János gazda kereste Széll Miklóson, mint fejős juhászán az általa feltüzelt törekjének az árát így határoztak: „mivel a Juhásznak a gazda tartozik tüzelővel, a juhász absolváltatott." (Tj. 1786.)

Bármily jó *hátibőrrel, melledzővel, ködmennel és subával* rendelkezett is a juhász a téli hónapokban, ha éjjel-nappal a szabadban tartózkodott tüzelni kényszerült, akárhonnan is vette a hozzávalót.

Juhszinek, istállók még az 1850-es években sem igen voltak. Vahot Imre 1852-ban így ír Kecskemétről. „Még csak *juh szinek*, vagy juh *aklok* sem léteznek a pusztákon, avagy egyes tanyákon." „Nyáron közlegelőn tenyésztetnek nagy falkákban, juhászok őrzése alatt, télen egyes tanyákra behajtva *szárnyékban szénán teleltetnek* s így ezen baromfaj sem jön sem nyáron, sem télen fedél alá."

Egyébként a városi tanács tiltja is a gazdákat, hogy a közlegelőkön juhaiknak *ólat, istállót*, vagy más alkalmatosságot készítsenek. Többször elrendeli, hogy a gazdák az ilyeneket elrombolni kötelesek, vagy a saját földjeikre vigyék át. A XIX. sz. végefelé a jobbmódú gazdák csináltatnak ugyan tanyáikon megfelelő nagyságú *teleltető*-ket, de azokat egyedül az anyabirkák teleltetésére használják. Ezen korban a gazdák nem rendelkeznek annyi pénzzel, hogy ezret meghaladó nyájuknak juhszint építtessenek. A legtöbb gazda csak tavasszal, midőn annak ideje elérkezett állított a közlegelőkön anyabirkáinak *ellető*t. Egyébként a juhnyájak egész télen át szabadban teleltek.

Rendes időjárási viszonyok mellett a juhok *teleltetése* két-három hónapig tart. Ha elérkezett *Jégtörő Mátyás* a számadó bent maradt a kisbojtárral az elletésnél, az öregbojtár pedig kiverte a nyájat. Míg nagyarányú jószágtenyésztésünk virágzott, a juhok teleltetése szénán történt. Akkor még nem tudták a gazdák, hogy kukoricaszáron, szalmán, vagy éppen nyárfalevélen is ki leket teleltetni a birkákat. Mikor kemény havas telek köszöntöttek be és széna is kevés termett, bizony sok gonddal járt a *teleltetés*. Ilyenkor a város az idegen juhoknak behozatalát eltiltotta. „Ezen túl a széna termés szűk tekintetéből kivévén az országos vásárt, semmiféle idegen juhokat városban árulni szabad nem lészen." Az öregek élettapasztalata szerint majd minden negyedik, ötödik esztendőben rossz szokott lenni a szénatermés.

Sok pénzbe került ilyen teleken a *juhok teleltetése*. A városi tanács úgy gondolta, hogy az előfordulni szokott „szénabeli szükségtől leginkább úgy menekedhetnének meg a lakosok, ha jószágaik számát korlátoznák." Ugy nem lennének „annyira kénytelenek szénáért sok ezer forintokat, mely sokaknak végső romlását okozza, a körülfekvő Jász és Kun pusztákra a maguk megrongálásával kihordani." (Deputátio jelentései 1828. 7. II.)

A régi gazdák úgy tartották, hogy József nap után már nem jár széna a juhoknak. Ilyenkor hiába jött be a juhász, hogy nincs elég legelő, volt gazda, ki kérlelhetetlen maradt. Ha azután a rossz idő következtében eldöglött a falka fele, maga kárán okosodott a gazda. Rendes időjárási viszonyok mellett József napjára már le is elletett a számadó, a nyáj többi részével pedig az öregbojtár, vagy kisbojtár az erdőket, a vágásokat járatta.

Elletés.

A jó gazda ősszel szétnézett takarmányában s az elletés idejét a szerint állapította meg. Ha kevés volt a szénája, úgy csak későre, *legelőre elletett*. Ezért ősszel a kosokat csak későn engedték a nyájra. Az elletés általában József, Gergely, s ritkábban Mátyás napjára történt.

Mivel a legtöbb gazdának *juhszine, juhistálója*, nem volt, az elletés idejére a közlegelőkön, ahol azt a magistrátus megengedte, *elletőket*, állított. Úgy készítették ezeket, hogy az anyabirkák számához képest megfelelő nagyságú helyet embermagasságra kiástak. Ezután ágasokra szarufákat fektettek, amelyeknek végei a földre értek. A szarufákat náddal borították s földdel hányták le, úgy hogy csak a tető gerince látszott ki. Az elletőket, vagy másnéven juhszineket az elletés idejére három, négy részre is elrekesztették, *elreggették*. A *reggetés* céljára az *isztronga* oldalait használták fel, vagy külön készítettek hordozható korlátokat ezen célra. Az elletés ideje alatt az elrekesztett helyeken külön voltak a *hasasok*, külön a *gyenge fiasok*, s külön a már idősebb, *öregfiasok*, vagyis az olyanok, amelyeknek bárányai már felerősödtek. A nagyobb rekesztékeken kívül kisebb, úgynevezett *fogadtató*-kat is készítettek, amelyek rendesen egy lépés szélesek, és egy lépés hosszúak voltak. Ezekbe kerültek külön-külön az olyan anyabirkák bárányaikkal együtt, amelyek fiaikat nem akarták vállalni.

Nagyobb falkánál az elletés három, négy hétig is eltartott. Ez volt a juhász szolgálatának legkimerítőbb, legnehezebb ideje. Az elletést a számadó rendesen a kisbojtárral végezte. Ahol nagyobb, *summás falka* volt, egy hónapra segítségül úgynevezett *elletős juhász*-t fogadott a gazda. A számadó juhász alkujába az elletős juhász fogadását legtöbbször kikötötték. Az elletési idő alatt a juhászok egyike sohasem aludhatott. Állandóan vigyázni kellett, mert ha az anyabirkák a bárányaikkal összekeveredtek és az egyik a másiknak fiát megnyalta, úgy az anya többé nem tudta szagáról felismerni saját bárányát s nem akarta vállalni.

Nagyobb falkáknál, ahol a juhász nem tudta volna a juhokat egyedileg megismerni használták az elletésnél az úgynevezett *bárányszoktató fácská*-kat, (perjefákat) melyeket neveztek még *kocká*-nak, vagy *numerá*-nak is. Négyszegletes fadarabok ezek, páronként azonos számokkal, zsineggel, vagy rongydarabbal ellátva. Az ügyesebb juhász különböző tárgyakat ábrázoló páros fácskákat faragott ki. Amikor az anyabirka leellett, e páros fácskákból egyiket az anya nyakára, a másikat a bárányra kötötték, így az ellető juhász könnyen megállapíthatta, melyik bárány melyik anyához tartozik.[23] Párszáz darabot meg nem haladó juhfalkánál azonban a tapasztaltabb juhásznak nem volt szüksége bárányszoktató fácskákra, juhait külön-külön személyileg ismerte s egymástól meg tudta különböztetni.

A gazda az elletés után a juhásszal számbevette a bárányt. A *bárányrovás*-ra felrótták mennyi a nőstény, mennyi a kosbárány.

A városi tanács hosszú küzdelmet folytat a juhtartó gazdákkal

[23] Herman Ottó az „Ősfoglalkozások." Halászat és Pásztorélet. 70. o. Ismerteti a bárányszoktató fácskákat, de tévedésből 73. lapon azokat bárányrovásoknak nevezi.

és juhászaikkal, hogy az *elletőket* a külső pusztákra nyaralókra kiszoríthassa.

„Ökegyelmék vox szerént elvégezték, hogy az *Elletőket* senki az *Kertek* és *Telelők* között ne csinállya, hanem a *Nyaralókon*. Felső Alpári, Sz. Lőrinczi homokokban, Ballószögben és másutt, ahol kaszáló fűben kárt nem tészen. Ha az elletőt a tilalom ellen fogják csinálni, minden egy elletőtől 6—6 forintokat fizessenek, a melett ki is menjen mind a kertek, mind a telelők közül, melyben ha szófogadatlankodik megint 6 forintot vegyenek az eféle emberen. Akik pedig a *Nyomáson* akarnának elletni, azok Juhaikkal se menjenek bé a kertek közé, másként, ha a kertek közt találtatnának, vagy megbizonyosodik, hogy a kertek közé bé járnak, kimenvén a város Hadnagyai a földre leterítvén derekasan csapják meg a farát az olyan juhásznak, valahányszor a kertek közt találtatnak." (Tj. 1724. III. 2.) Más helyen így beszélnek: „Senki is a Város Földjén Juhaikat ne ellettesse, s elletőket fel ne épitsék, hanem a Kun Pusztákon ellettessék." (Tj. 1733. II. 21.)

A szigorú korlátozás alól néhány esetben tesznek kivételt. A város belső határának legeltetését a fias juhoknak a bárányok elválasztásáig többször megengedik Általában a magistrátust rendelkezéseinek meghozatalában az vezette, hogy az igavonó jószág legelőjét megvédje s a közszolgálatot viselő lakosság érdekeit megóvja.

A juhok fejése.

A bárányok választása után a számadó és kisbojtár őrízte, legeltette a nyájat, vagyis az ürüket, kosokat, bárányokat, az öregbojtár pedig bennmaradt az anyabirkákkal és végezte a fejést. A fejés kezdődött Szent György napja előtt pár héttel és végződött Szent Mihály napja után pár héttel. A gazdák közül többen a *fejés idejére* szolgálat nélkül maradt, vagy rabságból szabadult juhászt hívtak segítségül. Nagyobb falkákhoz azonban külön *fejős juhászt* fogadtak a gazdák. Balásfalvi Kiss Mihály gazdasági feljegyzéseiből megállapítható, hogy *fejős juhászának* ugyanannyi a bére, mint a *nyájjuhászának*. Tanácsi jegyzőkönyveinkben a fejős juhászok bérére az alábbi feljegyzéseket találjuk. 1649-es évben a város „Fejős Juhászának bére 16 F. és egész ruha, egy bárány." Más helyen olvassuk: „Az *fejős Juhászt* Gergelyt fogadtuk meg esztendeig F. 14. Egész ruha, egy nadrágh, 2 imegh." (Tj. 1640. 126.) Később ilyen feljegyzést találunk: „*Fejős Juhászt* Andrást fogadtuk meg 19 Bárányban esztendeig, egész Ruhában." (Tj. 1657.) Mintegy századdal később így intézkednek: „*Fejős Juhászok* bére legyen 12 Bárány, annyi Máriás, s 6 véka Búza, ha pedig a juhász fejetni fog annyira legyen gazda. Fejős Bojtáré fél ruha, ahelett F. 5." (Tj. 1746. I. 158.)

A fejős juhászok bére leginkább abban különbözött a nyájjuhászokétól, hogy juhtartásuk kevesebb volt. Az 1780. évi szabályozás szerint a fejős juhász csak 30 juhot tarthat a bojtárjaival együtt, míg ugyanekkor a nyáj-juhász juhtartása 70 drb. Az 1819-iki megállapítás szerint a fejős Juhászok 50, a nyáj-juhászok 120 juhot tarthatnak bojtárjaikkal együtt.

Figyelembe kell vennünk azonban, hogy a fejős juhász nem tartván egyéb segítséget, mint egy *kisbojtárt*, vagy *esztronga-hajtó gyermeket*, a juhtartásból reá nagyobb rész esett, mint a nyájjuhász számadóra, kinek öregbojtárt és kisbojtárt is kellett tartania.

A fejős juhász mellé már a XVII. sz. óta fogadtak *estronga-hajtó gyereket*. Ennek bére körülbelül ugyanaz, mint a nyájjuhász kisbojtárjának.

Az esztronga-hajtó gyereket a mai kor fejős juhászai *isztrongás*nak nevezik. A fejős juhászok között akad, ki *isztrongás* gyerek helyett jól betanított puliját használja, és ezzel szoríttatja a fejéshez a birkát. A gazdák nem szívesen engedik a „pulizást" mert szerintük az töri a jószágot.

A gazdák, hogy fejős juhászaik tejhaszonnal való visszaélését elkerüljék, a XVIII. század elejétől kezdve szívesebben adták juhaik fejését bérbe, árendába. A fejős juhászokból így *árendás juhászok* lettek. Ők már nem bér mellett szegődött cselédek, hanem a gazdák fejős juhainak meghatározott mennyiségű tejhaszonért bérbevevői, árendásai. Saját eleségükön szerződnek, a beszolgáltatandó tejhaszon pedig a juhok számához és minőségéhez igazodik.

A városi tanács 1775-ben kimondja, hogy ezentul senki sem tarthat juhokat úgy, hogy azokat fejésre bérbeadja. Árendás juhásszal tehát nem szerződhet senki, hanem bér mellett fogadott fejős juhászt köteles tartani. Ezen intézkedésre azért volt szükség, mert a juhos gazda és árendás juhász közt igen gyakori a viszálykodás. Pl. „Varga István Lehotai János *árendás juhásza* 139 juhokat fejvén tartozott volna ezektől ugyanennyi, tehát 139 itce vajat, és 278 itce turót Demeterig beadni té haszonul, de nem adta" s így ő a tanácshoz fordul segítségért. Az is megtörtént, hogy az árendás juhásznak sokszor juhaik sincsenek, s így a gazdák az okozott károkat nem tudták rajtuk megvenni.

A fejés bekerített helyen, úgynevezett *esztrongán*, másnéven *istrongán* történt. Ahol nem volt esztronga, ott a fejést *tologatva* végezték, tehát minden juhot a kisbojtár *tologatott oda a fejéshez*.

A XVIII. sz. végéig esztrongák rendesen nádból készültek, erre jegyzőkönyveink számtalan adata nyujt bizonyítékot.

„Lakitelken a Városnak némely ajjas kévés nádja volna, melylyekre némely lakossainak, hogy azokbul *Istrongákat* csináltathassanak, szükségük volna . . . . kévéje azon ajjas és gazos nádnak egy kr. adható." (Tj. 1796. 412.) Később készítenek olyan *esztrongákat*, amelyeknek oldalai karókra szögezett lécekből, vagy deszkákból állanak. A nádból készült esztrongákkal szemben előnyük, hogy könnyen felszedhetők és más helyre vihetők.

Természetesen a fejős juhászok szerették esztrongáikat a városhoz minél közelebb felállítani. A városi tanács a kaszálókat, csordajárásokat és kerteket az *esztronga*-állítással kapcsolatos kártételektől megvédeni igyekezvén, azok felállítását csak a messzebbfekvő homohos pusztákon engedik meg.

„Az ökörcsorda járásban kivált a Fehir Tónál senki *estrongát* ne csináljon. A szőlőkön kívül a Csalányos tó táján esztrongahely rendeltetik, de csak kaszálásig és nem tovább." (Tj. 1771.) Más alkalommal

a pusztaszeri új osztás birtokosai panaszkodnak, hogy tanyáik szélében sűrűn felállított *esztrongáktól sok kárt szenvednek*. Elrendeli a tanács, hogy az *isztrongák a juhjárásban a tanyáktól legalább 100 ölnyi távolságra egymást követő sorban állíttassanak fel.*" (Tj. 1809. 287.) Később úgy intézkednek, hogy „Mind a juh *elletés*, mind a *fejetés* szabad lészen, de csak a járások szélén s kivált a fejetés csak úgy, hogy a juhászok semmiféle jószágot, sertést ne tartsanak. A gödröket pedig a fejés végével büntetés terhe alatt betemessék." (Tj. 1829. 219.) A magistrátusnak ezen utóbbi kedvezése, amellyel az esztrongák felállítását és a fejős juhok tartását a járások szélében megengedte arra vezetett, hogy a gazdák és a juhászok meddő juhaikat és bárányaikat is tilalom ellenére az isztrongáknál tartják.

Több ízben elrendelik, hogy a gazda 6 forintra, a juhász pedig 12 kemény pálcákra fog büntettetni, ha meddő juhait vagy bárányait az isztrongáknál tartja." (Tj. 1803.) Később úgy intézkednek, „hogy senki a fejős juhokon kívül más juhokat az esztrongáknál ne tartson," mert különben confiscálják. Ezen alkalommal kivételesen 14 gazdának megengedik, hogy esztrongáikkal a marhajárás szélén maradjanak, „mivel a fejést már megkezdték s a homokos helyre való átköltözéssel nagy kárt szenvednének." (Tj. 1817.)

Közvetlen a város határán az úgynevezett nyomáson a fejést azért tiltják el, nehogy a kupecek a szomszéd városokból, mint mondják a „*Külföldről*," *lias juhokat* behajtva és bárányaikat naponként eladogatva, *öreg juhaikat* itt a nyomáson ingyenesen tartogassák. Az 1850—60-as években az árendás fejős juhászok, hogy magukat a tejhordástól megkíméljék, rákapnak arra, hogy juhaik fejését bent a városban házaiknál az udvarban végezzék. A fejős juhoknak ki és behajtása az utcákon szennyet, a szántó földeken pedig sok kárt okozott. Az is hihető, hogy a legyeknek azon időben való „irtózatos mértékben való elszaporodása" szintén a városban való fejéssel volt kapcsolatos A városi tanács, főleg a *birkák fejését a városban az „egészségre való káros voltuk miatt"* eltiltja s az ezen rendelet áthágóit 10 f.-ra bünteti. Már előbb elrendeli, hogy a juhokat csupán a közlegelőn szabad fejni, később kaszálás után pedig mindenki köteles fejős juhait saját földjére hajtani és ott fejetni.

Amikor a XIX. sz. elején szántás-vetésre mind több legelőt, kaszálót törnek fel és homok is sok területet elborít, az isztrongák felállítását még inkább megszorítják. Igy védi a tanács a közlegelőt a járó és igavonó jószág részére. Kimondják, hogy ezentúl a tehéncsordajárás szélébe esztrongák nem állíthatók.

A juhok fejéséből származó ugynevezett *téhaszon* leginkább vaj és túró alakjában raktároztatott, de már régi idő óta készítettek nagyobb mennyiségben sajtot. Jegyzőkönyveink ide vonatkozó adatai igy szólanak.

„*Sajtnyomónak* a juhász feleségét fogadtuk meg. F. 12" (Tj. 1649.)

„Az *sajtnyomót* Jánost fogadtuk meg esztendeig F. 20, egész ruha egy nadrág, 2 imegh, 1 pár csizma." (Tj. 1640.), stb.

Kecskeméten már nagyobb juhnyájak nincsenek, kevés az olyan gazda, akinek pár száz anyabirkája van. Közlegelőre a 80-as évek óta juhokat a gazdák nem hajthatnak, azokat mindenki csak a saját tanyaföldjén tenyésztheti.

A város szélén az úgynevezett „*Muszáj*" városrészben ma is élnek még szolgálatukat vesztett, kiöregedett juhászok, vagy ilyeneknek családjai, utódai, kik ötventől száz fejősjuhokat tartanak, s azok tejhasznából éldegélnek. A *Muszáj* városrész mellett elterülő nyomáson, kaszálón bérelnek juhaiknak legelőt, télire pedig takarmányt vásárolnak, legtöbbször pedig gyepes utcákon, utakon lopva legeltetnek.

Úsztatás és nyírás.

Ha május derekán jó idők jártak, a juhtartó gazdák összejöttek s megállapodtak az usztatás idejére. A kitűzött napra falkáikat összerendelték az úsztatóhoz. A nyírás idejét a városi tanács állapította meg

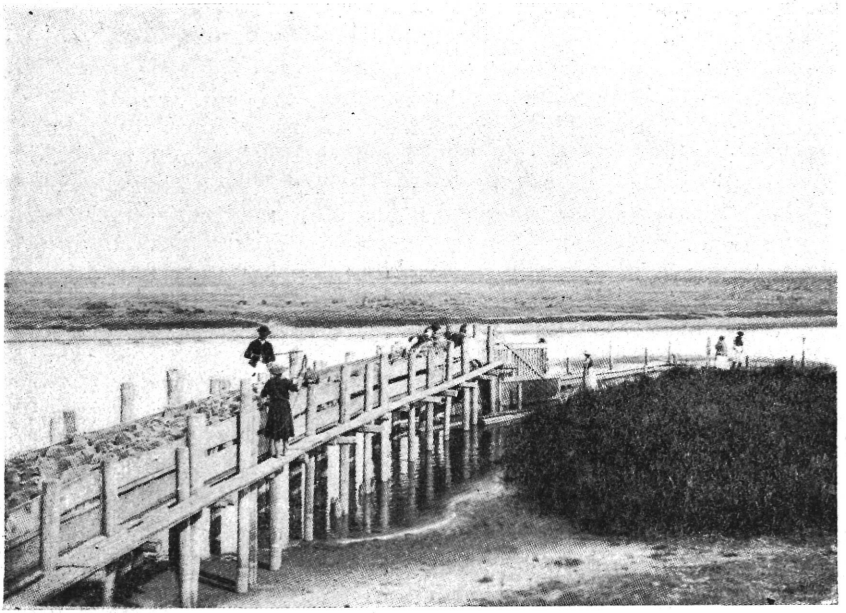

8. ábra. Birkaúsztató. — Schafschwemme.

s a gazdák igyekeztek pár héttel előtte az úsztatást elvégezni, mivel „a gyapjú árát, valamint szállítaná tisztátalanság, úgy a jó úsztatás nevelvén."

Kecskemét környékén valamikor elég sok természetes *usztató*-hely volt. Ilyenek: a *Széktó*, a *Csalános tó*, Bugacon a pusztaház előtti úgynevezett *Juhusztató*. Ha száraz tavaszok jártak, e természetes úsztató-vizek kiszáradtak, akkor úgy intézkednek: „Mivel nagy taxa mellett is alig lehetne a szomszéd vidékekben is véghez vinni az úsztatást —" tehát a fentebb említett tavak kimélyítése elhatároztatott.

Más helyen olvashatjuk: A juhok *usztatására*, mivel a Széktót a sertések betúrták és a vize sem tiszta, a Csalános tó pedig homokos fenekű és a vizet tisztán tartja, ennek kimélyítését, a juhok usztatására alkalmassá tételét elrendelik. A munka terhét, mivel az egye-

dül a juhtartó gazdák érdeke, reájuk vetik ki, úgy hogy a juhtartó gazdák minden 100 juh után egy ember napszámot adjanak. (Tj. 1796. 121. o.) A Csalános tó hires *usztató-hely* volt. Száraz időkben messze vidékről jöttek ide úsztatni. A két város közötti viszálykodás ellenére a nagykőrösi birák kérésére a Csalános tóban birkák úsztatását minden díj nélkül megengedik a kőrösieknek, mivel egész Kőrös határában nincsen erre alkalmas tó. (Tj. 1811. 61.)

A tavaknak mesterséges kimélyítése nem tartott sokáig. A sertések betúrták, a szél behordta. Mivel a kimélyítes terheitől a juhtartó gazdák többen húzódoztak s a reájuk kivetett napszámot nem adták meg, 1836-ban több jómódú juhtartó gazda összeáll s mint egy részvénytársaság a Csalános tóban két helyen, a Széktóban egy helyen, a Tisza partján is egy helyen, ahol a városnak valamikor hajó kikötője volt mesterséges úsztatókat készíttetnek.

Az úsztatás a következőképen történt. A felhajtott falkák közül az egyik falka vezérürüjeit nekiszorították az úsztatónak. A *vezérürük után* a juhok úgyszólván maguktól mentek, mert megszokták a vezetőjük után való járást. Ha egy falka az úsztatón keresztül ment, félreállították s egy félóráig *dagasztatták a napsütésben* gyapjukat. Az úsztatóba másik falkát hajtottak, azután ismét másik következett. Mire három-négy falka keresztül ment az úsztatón, megint azt hajtották neki, amelyet először úsztattak. A már egyszer megázott gyapjút a *másodszori úsztatásnál jól kiverte a víz*. Ha még kevés pihenő után harmadszor is keresztül hajtották, akkor már egészen kifisztult a gyapjuk, megszáradva olyanok lettek, mint a fehér libák, vagy hattyúk, mint mondják.

A mesterséges úsztatók 60—70 méter hosszú, pár lépés széles, két oldalán deszkával és karfákkal elrekesztett árkok voltak a vízben. A birkák a korláttól oldalt kimenni nem tudtak, kénytelenek voltak az árokban végig úszni. A kiemelkedő karfákon kisbojtárok ültek, kik az úsztató árok közé behajtott birkákat 2 öl forma hosszú rúdra erősített *gamókkal* víz alá *nyomkodták*, azokat *megbuktatták*. Rendszerint egymással szemben ültek s vigyáztak arra, hogy a buktatást egyetlen birka sem kerülje el.

Az úsztatást olyan áldomásféle követte, mint az aratást, vagy nyomtatást. Nem volt kimondott népmulatság az úsztatás, mégis gazdálkodó népünk apraja-nagyja szívesen sereglett ki oda.

A juhfalkák gazdái bort, sonkát, kalácsot, élelmet hoztak. Nagy szégyen lett volna a gazdára, ha az úsztatást végző juhásza a saját tarisznyájára szorul. Az úsztatás végeztével étkezés, borozás kezdődött. A juhászok gazdáik mulattatására *csacsipróbákat, futtatást, birkózást* rendeztek. Mikor a juhászok magukra maradtak, tovább ittak, *kötöllöztek* s nem egyszer kopogott egyik, vagy másiknak fején a gamó.

Usztatás után pár hétre, mikor a gyapjú közé keveredett homok már jól kirázódott történt meg a *nyírás*. Jegyzőkönyveink évszázadokon át a nyírást következetesen *„nyírésnek"* a juh nyírókat pedig *Nyírőknek* írták. A nyírás idejét a városi tanács állapítja meg, nem mintha a gazdák szabadságát akarná korlátozni, de azon időben a töménytelen juhfalkáknak a város határába való hajtása szükségessé tette a telelők, gabona földek, szőlők különös őrizetét. A szerint, hogy „az idő-

járás hogy hordozta" *a nyírás ideje* pünkösd táján, vagyis pünkösd előtt, vagy után egy pár héttel volt. A nyírást nem juhászok, hanem külön mesterséget tanult úgynevezett *nyírők* végezték. Valamikor csak férfiak, pár évtizeddel ezelőtt már asszonyok, leányok is foglalkoztak a juhok nyírásával. Nagyobb nyáj, mondjuk ezer darab nyírásához 20—25 nyírőt is fogadtak. Minden gazda igyekezett a nyíráson mielőbb túlesni. A nagy keresletben a „nyírők" visszaélését, vagyis bérüknek túlságos emelését a városi tanács limitátióval gátolta meg.

„A *nyírők* excessusainak meggátlására szükségesnek találtatván, hogy azoknak bére elhatároztassék. Egy *Juhnak nyírésétől* 1 kr. fog fizettetni oly kemény meghagyás mellett, hogy mindaz, aki ezen limitációt által hágni bátorkodna, minden különböztetés és személy válogatás nélkül a gazda 6 fort, a *nyírő* pedig 12 pálca ütésekre fog büntettetni." (Tj. 1812. 287. o.) 1856-ban kimondja a tanács, hogy a juhtartó gazda, vagy annak juhásza köteles az illető pusztabírónál bejelenteni, hogy juhfalkáját mikor fogja nyírás végett a pusztából kiterelni, illetőleg oda visszahajtani. Az úsztatás és nyírás idején túl, a belső területeken legeltetőket fűbér fizetésére kötelezi a tanács.

A gazdák érdekében a magistratus megengedi két hétre a nyírás idején *gyapjúszedő zsidóknak* a városba való bejövetelt, „nehogy a helybenlévő zsidók az árakat leszorítsák és kárt okozzanak." A kecskeméti gyapjú jó hírnevét kívánja a tanács megőrizni, mikor eltiltják a zsidókat a „bőröknek és gyapjúknak a Széktóban való mosásától" mint mondják a „tónak vize által a gyapjú nagyon tiszta fehérré, de a közé verődött sok székes és homokos részek által nehézzé válván, a *zsidóknak ezen nyerekedni kívánó tsalfaságuk* miatt a kereskedők előtt a *Helybeli gyapjú betsébe s kelendőségébe sokat veszt* s így az egész lakosság károsodik."

A magyar juhokat egy évben csak egyszer nyírták. Ezeknek gyapját szűrposztó és süveg, készítésére használták.

Mária Terézia uralkodása idején, a rövidszőrű, úgynevezett fésűs juhok tenyésztése jött szokásba Ezeket megkülönböztetve a *magyar juhoktól bürgejuhoknak*, később *bürgének* nevezték. Ezen juhoknak a posztógyártáshoz alkalmasabb és értékesebb gyapját évente kétszer is nyírták. Először május közepén, és másodszor augusztus vége felé. A birkajuhokat tartó gazdák kérik, hogy másodszori nyírás idejére a város határába behajthassanak. A határozat így szól:

„A magyar juhoknak a köz legelőkre és a szántó kertek közzé bejönni tellyességgél tilos, mindazon által, mivel a *Bürge Juhoknak nyíretés* másod ízben illyenkor esik, azért a *bürgés Gazdák* közül *nyíretésre* is be hajtasson, de úgy mint a magyar juhokat szokták, hogy a városon a maguk udvarában nyírjenek és ezt elvégezvén azonnal oda, hol a *magyar Juhok* járnak, kihajtassanak. Egyéberánt, ha a Csorda Járásnak akármelly részében találtatnak, vagy a Szántó kertek között, mint kártevők toties quoties megbüntettetnek." (Tj. 1775. szeptember 22.)

A fentebbi határozatból az látszik, mintha a városi tanács szívesen ragaszkodott volna a régi fajta magyar juh tenyésztéséhez s nem sok előnyt kívánt adni az újfajta birkajuhok elterjedésének. Természetesen a birkajuhok tenyésztését megakadályozni nem tudta s a régi

magyar juh tenyésztése vidékünkről eltünt. A XIX. század elején a kecskeméti szűcsök megfogyatkozása azzal magyarázható, hogy a subához való magyar, vagy racka juhbőrt már akkor messze vidékről kellett beszerezniök.

Rendszabályok a juhászok ellen.

Egyik legrégibb és legértékesebb statutum az 1695. évi „A Becsületes tanács és több becsületes Esküdt emberek ... végezték a mezei juhászok felől.

1. Senki az *Telkeket* ne merészellye járatni jószága vesztése alatt.
2. Az *Szállásokat* és azokon való *örökségeket* ne pusztítsa.
3. A juh vagy bárányborőket, ha megdöglik, húsa nélkül haza ne merje küldeni, hanem együtt, hagyhatván magának is negyedrészt belőle.
4. Az *Juh vágásnak és pecsenyézésnek* hagyjanak békét.
5. Az szegény emberekét a gazdagok helyett le ne merjék vágni.
6. Az Tolvajlásnak úgy az egymás között való cserélésnek, *juh és bárány sütögetésnek* (billegzésnek) békét hadgyanak.
7. Az pusztákat, ki megégeti a mezőket minden jószága el vész tőle."

Ezt a statutumot a következő évben kiegészìtik, így:

„1697. Pro Die 22. maji elmaradott Tractatus a Juhászok eránt.

1. Az Istennek dicsősséges Szent nevét Ne káromollyák *Teremtettével, Attával, Lelki hitüvel, és szerzettével ne szitkozodgyanak* s úgy egyéb rút szitkokkal is.
2. Gazda jószágának békét hadgyanak, csak egy *Bárányt is le metszeni ne merészellyenek az elesendő juhok fadgyuját s bőrét beadják és húsáról számot adjanak.*
3. Senki kaszálló *Telekire, semlyekeire* az juhokat ne bocsássák, mert az ollyat nem csak meg büntetik, hanem erőssen meg is verik, a *mezőt ne gyujtogassák*, mert a kit rajta érnek, hasonló képen meg égetik.
4. Az cserélés köztök tiltatik és az *előttük járó Juhok* mindnyájjan *jegy vagy billyeg* nélkül ne legyenek, az magáét is a juhász *megbilyegezze.*
5. Az *Szállásokat, Telelőket, Nyaralókat, Aklokat senki ne merészelje pusztítani, vagy égetni,* mert az kit rajta érnek tudtára legyen, hogy az egész szállásnak az árát rajta meg veszik."

A juhászok csalárdságaikat, tolvajságaikat gyakran nem a saját városuk határ-területén követték el, hanem átmentek a szomszédba, gondolván, hogy a büntetés alól így menekülhetnek. Azonban Kecskemét, Kőrös, Halas városok 1673-ban a juhászok megrendszabályozására közösen hoznak statutumot.

„Anno 1673. die 18. Januáry."

„Mint, hogy az kecskeméti Juhászoknak sok rendbeli szokásul vet rendetlen cselekedetek. Tolvajlások és mód nélkül való *pecseniézésekkel* való karosétások származik az Juhoss gazdáiok ellen, mindezeknek eltávoztatására ilyen rendek szabattatott a Juhászoknak.:

1. Elsőbbenis s mindenek előtte, mint hogy tehetsége szerént az Juhoss Gazda kiküldi az éllést a Juhásznak s azomban pedigh valamelly *nyavalyáiára képest ollykor elis essik az az Juhok közzeöl:* Igy *ha az Juhász magának pecsenjét mettsz az* Juhoss Gazda szabadon megh vehesse az árrát az Juhászán.
2. Az Juhász csak katonát ne okozzon, hanem *beőrt füllel szarvval és pofájánvaló bélyeggel együtt adgya és küldgye számon haza,* azonban pedigh az mely beőrt katona által elvitnek mondand lenni tehát aztis bizonisággokkal állácsa ha pedigh ezenkivül cselekszik számadatlannak mondatik és ezitántis az Juhász magáéból tegien eleget az Gazdának.
3. Ha az Juhász *fagjut nem küld;* haza a Gazdájának ezirántis az Gazda el essendő Juhainak számokhoz képest szabadon Juhászának Bárányaiból tehessen eleget magának.
4. Minthogy ezis kiválképpenvaló károkra esmértetik az Juhos Gazdának lenni, hogy az elleteőről való kihajtáskor az Juhos Gazda az Bárányokat Juhásza eleiben *béllegesen számlálván az nyirésre midőn az Juhász behajt* akár menni héia légyen is az Bárányoknak csak számadatlannak tartya, ezért ebbéli egyenetlenségnek el tá-

voztatására erre vigiázzanak s kötelessek is maradnak az Juhászok ezentul, hogy az ollyaténe Bárániokról is igazán minden *imide amoda való mutogatás* kivül számot adgyanak Gazdájoknak, számot nem adhatván pedigh rendessen tehát eziránt való kárairól is az Juhász tartozik zurzavár kivül Gazdájának eleget tenni.

5. Az *hasi Bárani bőrökreől* is tartozik számot adni, nem lehet az is bitanglásban, ha számot igazán nem ád füzessen érte.

6. Minthogy akármelly névei nevezendő egyebfféle kereskedő Emberek magok igazság-át várossa vagy Faluia pecsétes levelével szoktannak rendes volta szerént bizonyétany, ehhezképest annivalis inkáb méltónak itétük hogj az Juhokat hajtogató Juhászok valamiglen várossa vagj Faluja levelével dolgát nem álléthattia mind addiglan tartóztatás alat legyen. Joszágosént valahakor tapasztaltatik.

Valamelya Juhos Gazda erre nem vigyázand és Juhászát ezen rendben figielmeztessen meg nem tartya, ki az *Juhászoknak szarvat nevelvén* az rendtartást meg viselő Juhos Gazdáknak is feles kárt hozhatna az ollyan Juhos Gazdán várossunk akkori Ordinárius vagy substitutus Feő Biraia 12 forintot vehessen engedelmen kivül Birságul. Voltanak ezen végzésben jelen ezen Uraimék:

Körössy Bubory Balás, Halason lakos Lakatos János és Szabó János, Kecskeméti Esküttek pedig Szabó Gyeörgy, Patay András. Biró Gyeörgy, Csaba János, Kamarás Ambrus, Farkas Balás, Szentkiráli Pál, Deák Pál, Nagj István, Kirali István, Sárközy Pál, Varga Miklós, Oláh János, Toóth Gyeörgy, Barkó Benedek, Toót Márton, Szabó Berta az Juhos Gazdák is felessen, ismét az Juhászok képekben Bab Mihál és Szalai Lukács."

A nagy juhászattal biró Kecskemét, Kőrös és Halas városok ezen közösen hozott szabályrendeletét Herman Ottó „A magyarság nagy ősfoglalkozása" című munkájában 229. l. közölte. Azt fűzte hozzá, hogy mily „rendkívül jellemző, hogy három magyar város előkelői, amidőn szabályzatot alkottak a juhászokkal szemben nem jártak el „sine nobis de nobis" hanem meghallgatták s befogatták a juhászok képvisnletét. Ez a magyar lélek tanulságtétele."

Nem gondolom, hogy a juhászok képviseletét a városok tanácsai, esküdtjei azért hívatták volna oda, hogy őket meghallgassák. Hiszen ezen rendeletet éppen a juhászok csalárdságai ellen hozták. Oda hívták a juhászokat azért, hogy a rendeleteket előttük felolvassák, megmagyarázzák, hogy ők azt a többi juhászoknak tudomására adhassák.

A lopások és a bárányok elsikkasztásának meggátlására még a következő határozatokat hozták.

„N Feő Biró Ur küldgye ki a bts Város Hadnagyait minden fele a Juhászokhoz és parancsollyák meg nekiek, hogy senki sem merészellyen közülök csak bárány bőrt is el adni, hanem adgya maga gazdája kezébe . . . másként, ha valaki tapasztaltatik a Juhászok közül a ki afféle bőrt akár kinek is eladgya, Negyvenet üssenek rajta páczákkal, ha pedig foglalót adott valaki nékiek, hittel kivegyék Hadnagy uraimék, ide bé hozzák Biró Ur kezéhez." (Tj. 1714. 133.)

„Mindenféle pásztorok, Csikósok, Gulyások, s Juhászok ennek utána *nem füllel, orral, vagy csupa billeggel, hanem egész bőrrel tartoznak* a marhárul *számot adni* egyéb eránt a kárt nem tartozik a Gazda, hanem a pásztor szenvedni, *mivel a diribdarab bőr, s billeg bé adásban s egyéb aprólék jelekkel lenni szokott számításban, mert nem edjszeri tolvajságban tapasztaltattak.*" (Tj. 1759. 19. o.)

A legelők és mezők megvédése érdekében többek közt ilyen határozatokat hoznak. „A kertek között *Fejős Juhokat és Jószágot legeltető juhászokat* ha bíró Ur az Hadnagyok által *tapasztaltat, azokat jó formában megcsapattassa.*" (Tj. 1721.)

„A Fejős Juhászoknak nem lévén szabadsága sertéseket tartani az előbbeni végzésük szerint a sertéseik adjon lövöldöztessenek. (Tj. 1765. júl. 30.)

Azután 1774-ben újra pontokba foglalják a Juhászok regulázására vonatkozó határozatokat.

„A nyáj juhászok sok féle ravaszsága fülébe jövén a Bts. Tanácsnak már a fellyebb való Esztendőkben is elvégeztetett.

1. Hogy valamint a csikósok és Gulyások úgy a *Juhászok is nem füllel, nem orral, nem billyeggel, hanem egész bőrrel tartozzanak* a Kárrul számot adni. Egyéb eránt Semmi kárt nem tartozik a gazda, hanem Maga a Pásztor szenvedni.

2. Senki közzülük a *falkán semmiféle Juhait Jegy nélkül tartani*, confiscátiónak büntetése alatt ne merészellye.

3. Ennek felette Senki a Gazdák közzül *szőre-szálán el veszett Juhának, vagy Bárányának elengedésével ennek utána kedveskedni és lopásra a Juhászoknak okot adni ne próbálja.*

4. Az *fejős Juhászok is Magok Juhait a Gazdaság Nyája közzé verjék*, mert ha különösen akár a kertek közt, akár a Nyomáson találtatnak a minémű büntetés őket éri maguknak tulajdonítsák.

5. Ha az nyáj közzé valamelly tévedett Juhok akadnak harmadnap alatt 12 forint büntetés alatt a Magistrátus-nak megjelentsék és *kóborló Személlyeket a Nyájnál tartani ne merészellyenek.*

6. Az is tudtára adatik az Bts. Gazdaságnak, hogy valamint taval úgy az idén is minden *Juh egy pénzben maradott*, azért is úgy intézzék el a dolgot, hogy mennél előbb együtt a Gazdaság nem pedig egyenként be jövén, az elhozandó Lajstrom szerént a *Száj pénzt és abban foglalt Bárány Dezmát megfizesse*, vagy pedig oda ki egytől-egyig ki szedvén, készen csak egy pár emberséges ember által lajstrommal együtt beküldje."

Az 1780. évben hozott statutum tiltja el a juhászok feleségeit először a gyertyamártástól és az árulástól.

„A nyáj Juhászoknak amennyire lehet regulázásokra; a Juhos gazdák ezek által tétetni szokott károknak lehetős eltávolítására rendeltetett:

1. Hogy a Juhászok az el esett *juhnak nem jegyivel egyedül mint eddig, hanem egész bőrivel számolljanak.*

2. A *fadgyát és hús t is* minthogy egyenesen a gazdát illetik be adják, hogy így

3. a *feleségeik a gyertyamártostól és árulástól eltiltattathassanak* a kinél is ha a piatzon találtatik confiscáltassék.

4. *Jegytelen Juhot* pedig senkinek tartani, annak elvesztése alatt tellyességgel nem szabad, ugy nem különben

5. Ha a nyáj Juhásznak Bojtárostól a telelőn (értvén a Gazdaság juhai között) ha 100-nál több találtatik, confiscáltatik.

6. Másét pedig a magáé helyébe felfogadni és teleltetni a fellyebb irt confiscátio alatt el tiltattatik."

Később különösen a legelők, tanyaföldek, vetések megvédése érdekében hoznak rendeleteket.

„Tapasztaltatván, hogy a Juh nyájaknak a tanyák közé való bejövetelek a *kurta falkáknak megszaporodások*, a Juhászoknak nagy számmal való Juh tartások, úgy a *meddő Juhoknak a fejős Juhokkal való legeltelése* miatt a tanyák között a legelő idő előtt annyira elfogy, hogy *az igavonó Jószág a teherviselő lakosoknak szembe tünő károkkal csak hamar takarmányra és jászolra szorul* (nehogy mivel az eddigi rendszabályok elégtelenek) és a lakosok nagyobb károkat szenvedjenek, a következő határozások tétettek:

„Jövendőre nézve semminemü *kurta falkák* meg nem fognak szenvedtetni. A tanyák között, egyedül a *fejős Juhoknak* legeltetések engedtetik meg. A juh nyájak pedig a tanyák közé nem elébb hanem csak szent Márton (nov. 11.) nap után jöhetnek be. Valamint pedig minden lakosnak tilalmaztatik, hogy *fejős Juhai* között a *meddü Juhaik* a tanyák között nem járhatnak, úgy különösen a juhászoknak, hogy meddő juhaikat a fejős Juhok között lappangtatni ne merészellyék. Ha hogy valaki a Juhászok közül ezen rendelésnek ellenére *Juhait a tanyák között legeltetni bátorkodik* az 12 pálczákkal fog fennyittetni, mely büntetés, hogy annál foganatosabban tartóztassa, az engedetlen Juhászokat a tanyák között való legeltetéstől; a pusztázó comissárius meghatalmaztatik büntetésnek ott a helyszinen azonnali kimérésére.

„Minthogy *a Juhászoknak azon vakmerősége, hogy ők a lakosoknak vetéseiket alattomosan is legeltetni bátorkodnak*, nem csak a tetemes károkat, hanem gyakran *veszedelmes vérengzéseket is vonnak maguk után*, a vetésekben való legeltetés újabban is tilalmaztatik, s aki Juhaival a vetéseket legeltetné, az mindannniszor 12 for-ra fog büntettetni s azonkivül a vetésekben okozott kár megtérítésében is el fog marasztaltatni." (Tj. 1821.)

Mindezeknek a rendelkezéseknek nem sok foganatja lehetett, mert a következő évben így intézkednek:

„A Juhoknak mi móddal lehető megkevesbitések eránt tett határozások, nem különben a telelőkön a zöld búza vetéseknek épségben lehető megtartásuk eránt költ tilalmaknak, mindeddig kivánt következésük nem lévén s amiatt majd minden nap ujabb panaszokra szolgáltatván alkalmatosság, addig még más hathatósabb módok elővétetnének a mult évi rendelések újra közhírré tétetnek."

Nem folytatom tovább a statutumok közlését. Az eddigiek is elegendők arra, hogy a városi tanács és a juhászok, illetve a gazdák és juhászaik közötti évszázados küzdelmet és torzsalkodást kellőképpen megvilágositsák. Ezekből láthatjuk, hogy amint a juhászok, valaminő visszaélése, csalárdsága lábra kap és tűrhetetlenné válik, a magistratus meghozza a maga szigorú rendeleteit. A városi tanács a juhtartó gazdákkal szemben mindig az igavonó jószágot tartó gazdák érdekeit igyekszik megvédeni.

A juhászok büntetése.

A városi tanács évszázadokon át szigorú rendeletekkel szabályozza a juhászok legeltetését. A kiszabottt büntetéseket legtöbbször végre is hajtották. A megváltakozás után a kunok Kecskemét által bérben birt pusztáikat egy kettőre vissza óhajtották szerezni. Különösen ezen időben szívén viselte a kecskeméti tanács, hogy az egyébként is türelmetlen kunok pusztáit a juhászok legeltetésétől megóvja, nehogy ezzel a viszálykodásra alkatmat adjon.

El is végezték őkegyelmék: „hogy Hadnagy Urék Tizenhatod magával, s többen is jó lovasokkal ki menvén az Kun pusztákat kerüllyék és valaholott azokon Juhászt, Ménest, Pásztort, Vagy Gulyást találnak azokat mindjárt vonnyák le s Huszat üssenek raita s mondgyák megh neki, hogy tudni ileik; azzal csak intik, de ennek utána, ha ott tapasztallyák, még nagyobb lészen büntetésük,.. Ha az Juhászoknál Pecsenyét készen nem találnak edgyet szabad lészen nekik levágni. (Tj. 1720. évf. 340. sz.)

Érdekes, hogy a régi rendeletek állandóan tiltják a juhászokat a *pecsenyézéstől*. A tanács mégis úgy mondja, hogy hadnagy uraimék, kiket a juhászok ellenőrzésére és büntetésére kiküldenek, találnak majd náluk pecsenyét, hogy éhüket csillapítsák. Azonban ha nem találnánnak, nekik engedélyt adnak a *pecsenyézésre*.

Kecskemét vezetőinek kiváló szociális érzékét igazolják a XVII. sz. végén a juhászok szabályozására hozott rendeletek. Különösen a szegényebb sorsú emberek érdekeit védik. A szegényember juhainak lemetszéséért a juhászt szigorúbban büntették. Igy:

„Veres Peti és Nagy Istók juhászok, mivel *szegény ember* juhait meg nyúzván húsát, bőrét el adták, annak okáért itéltettek..." hogy keményen pálcákkal verettessenek meg s a kárt is fizessék meg.

Különösen a juhászok adás-vételével kapcsolatos csalárdságait igyekeznek megakadályozni.

Ezért, ha „valamely Gazda vagy Lakos ember valamely Juhásztul afféle jószágot vészen, aki nem az övé volna, az az ember is hasonló büntetést vészen el a minémüt ezen Juhászok, ha raita érik." (Tj. 1700. X. hó 17.)

A juhászok között a lopás csak olyan virtus féle volt. Ugy tartották, hogy lopni onnan lehet, ahol van és ahonnét engedik. Jó kutyákat tartó szemes és vigyázó embertől meg sem kisérlették a lopást. Emellett a juhászokat is meglopták nem egyszer s kárukat valahonnét pótolni kellett. A városi tanács pedig szigorúan bünteti a juhászok tolvajlását. „Megbizonyosodván Szegedi Péter és Dallos Mihály Juhászok, hogy egy bárányt elloptak, azért másoknak példájára kiköttessenek a Pellengérhez és egy bárány fő legyen Fejek felett, s minek utána a község a Templombul kijön, korbátsal 100—100 ütést üssenek rajtuk elvégeztetett. (Tj. 1727. 114. old.)

Súlyos büntetések ezek, mert azon időben más tolvajok ritkán kaptak 30—40 pálcánál többet. Ugy látszik a tanács tapasztalta, hogy a szabadban élő s az időjárás viszontagságaiban megedződött pásztorok és juhászok a 30—40 pálca büntetést jajszó nélkül türték, azt fel sem vették. Ezért találunk a pásztorok különösen a juhászok büntetésnél gyakran ilyen kifejezéseket: *„keményen pálcákkal verettessenek meg"* vagy *„derekasan csapják meg őket"* más helyen azt olvashatjuk *„fáradtig verjék."* A szigorú fenyítések dacára a juhászok tolvajlása elég gyakori. Gyakran bizony messzire elmennek egy-egy jó ürüért. Pl. Farkas János juhász Szabadkáról egy rácnak 15 juhait elhajtja, amiért már régóta senyved a tömlöcben, de még 50 korbácsot is csapnak rajta, s kitiltják a városból, bár a kár megtérült. (Tj. 1746. 205.)

A gazdák, ha a juhaik közül egy-kettő, szőre-szálán elveszett a juhászok kezén, azt igen csak elnézték.

A magistrátus 1774-ben kimondja, hogy „ennek felette Senki a gazdák közül *szőre-szálán elveszett Juhának*, vagy bárányának eliengedésével ennek utána kedveskedni és a lopásra a Juhászoknak okot adni ne próbáljon."

A büntetések kimérésénél nem vádolhatjuk a tanácsot szűkmarkúsággal. Még akkor is kiróják a büntetést, ha a tolvajságra nincs meg a kellő bizonyíték.

„Herczeg Jánosnál három juhbőr találtatván Juh lopásrul gyanúságba hozattatott, de ezen vétek meg nem világosíttatván szabadon bocsájtatott ugyan, de mivel gyanus személlyek látszanak nála gyakorta megfordulni, szabad nem lészen nékie tovább kivül Ballószögben tartózkodni, hanem mindjárt hordozkodjon be a városra minden cselédestül, hogy nagyobb vigyázás lehessen rája. Hogy ha pedig ennek utánna ismét valamely tanyára merészelne, mindenkor 24 korbács ütésekkel büntettessék." (Tj, 1770, XII. hó 1.-én)

Az ritkán történt, hogy a bojtár meglopta volna gazdáját, a számadót. Az ilyen dolog elintézése nem is került a tanács elé. A számadó kezében ott volt a gamó és a maga módja szerint szolgáltatott igazságot.

Volt arra is eset, hogy a juhtartó gazda sem fordult a magistrátushoz az igazságért, hanem maga ült törvényt. Igy: Kökény Szabó István gazda a *kalányos zabolájú kantárral* úgy megverte a juhászát, hogy az belehalt sérüléseibe," (Tj. 1732.)

Egyébként a gazda és juhásza közötti nézeteltérések ritkák. A számadó juhász hűséggel viseltetett gazdájához, viszont a gazda sem csinált „casus bellit-t" egy-egy elveszett báránya miatt. A juhászok dícséretére legyen mondva sem a török hódoltság, sem a kurucz-labanc

világ zavaros idejében egyszer sem történt meg, hogy a juhász gazdájának nyáját, vagy annak egy részét elhajtotta, elsikkasztotta volna. A gazda és juhász közötti nézeteltéréseknél a tanács természetesen inkább állott a gazda, mint a juhász pártjára.

Hrabovszky György juhász panaszt tett gazdája ellen, hogy őt szolgálatból elbocsájtván nem csak bérét letartóztatta, hanem még 11 juhait is elfogta volna. „Mire nézve végeztetett: Mivel az előadott négy bőrök meg vizsgáltatván, mint hogy kitetszett, hogy azok *nem macska rágodtak*, mint a juhász állitá, hanem *hamissan készitett bőrök* lettenek legyen, mivel nem lévén szabados a pásztornak *jegytelen bőrökkel számolni* ennyiben, hogy juhászának juhait még tovább is letartóztassa helybenhagyatott. Mivel a juhász által készített rovást a gazda fel nem ismerné, juhászának szemre állitásáig a bér megitélése felfüggesztetik." (Tj. 1797. 620.)

A juhászok tilosban való legeltetését szigorúan büntették. Szöllősi József juhászt megfogják, hogy a nyíri erdőben, nem ugyan a levágott részen, de a tilalmasban legeltet. Két ürüjét behozzák, „*hogy vakmerő cselekedeteiknek súlyát a juhászok érezzék*" a behozott két ürüt eladatni és azoknak árát preceptor Szél Márton úrnak resignáltatni rendelik. (Tj. 1830. 848.) Az ilyen büntetés talán még érzékenyebben érintette a juhászt és jobban fájt, mint a botbüntetés.

Szükség volt a szigorúságra, mert a XIX. sz. elején a juhászok vakmerőségükben már odáig vetemedtek, hogy a Monostorra kinevezett új pusztabírót, amikor az őket a tilalmasból kihajtani akarta, alaposan megverték. A dolog úgy történt, hogy „az újonnan kinevezett pusztabíró Horváth Pál a tilosban legeltető juhászok közül megszólította Szénásit, hogy azon juhok kié legyenek? Ki is gorombául és nyegéden azt felelte, hogy a gazdájáé!" Ekkor a pusztabíró megparancsolta Szénásinak, hogy nyomban a tilalmasból a juhokat hajtaná ki, s mivel nem engedelmeskedett, ő a juhászt meglökte. Erre Szénási és Veres József juhászok a pusztabírónak estek és úgy őt, mint a segíteni akaró Sándor Mihály hadnagyot alaposan helyben hagyták. Szénásit 30, Veres Józsefet 15 pálczára ítélik. Emellett az utóbbit Isten káromlásért az úri székre viszik.

A dolog így befejeződött, azonban a pusztabíró-tekintély jó időre elhomályosodott. A későbbi pusztabíró állította azt helyre, saját erejével és botjával. A juhászokkal szemben a tanácsot bizonyos jogos ellenszenv vezette. Egy alkalommal Bimbó János gazda boros állapotában Papp János juhászba belékötött, azt szidalmazta, mert elejtett kocsilőcsét nem akarta felvenni. A szidalmazásra a juhász pofonnal válaszolt, a gazda pedig úgy fejbe verte, hogy „életben maradását csak a borbély kúrájának köszönhette." A gazdára csekély pénzbüntetést szabnak ki azon indoklással, hogy „a juhászok között már *mint egy szokássá vált a verekedés* és itt is a szidalmazás elég okot nem szolgáltathatott a pofon vágásra, a szenvedést tehát magának tulajdonítsa."

Egyébként közismert azon szólásmondás, hogy amikor a város főbírájának hivatalos dolgai közben a hajdú azt jelentette, hogy egy juhász van még itt, ő gondolkodás nélkül kiadta a parancsot, hogy 25-öt vágjanak rá Mikor aztán kitudódott, hogy a szerencsétlen juhász ellopott juhait kereste, a főbíró lelkiismeretét azzal nyugtatta meg és az-

zal vígasztalta a juhászt, hogy bizonyára cselekedett már olyant amiért ezt a csekély büntetést kiérdemelte.

A juhászok ritkán fordultak panasszal gazdáik ellen a tanácshoz. Ha a juhász húsra éhezett nem a gazdája birkáját hányta először a bográcsba. A tilosban való legeltetéssel pedig éppen a gazdájának kedvezett. Általában gazda és juhász megbecsülte és megértette egymást. Ha a juhász bajba került, leginkább a gazda sietett őt a fogságból kiváltani.

„Szőke Miska nevű nyájjuhászért, aki is az Alpári pusztát meggyujtogatván sok károkat tett a mezőkön, kezesek lettek gazdái 500 forintig, hogy amikor szükséges előállitják." (Tj. 1707. 686,) A gazdák ilyen kérelmének nem mindig tehet eleget a tanács. Pl. 1827-ben „nemes Tormássy János és Szappanos István urak benyujtott folyamodó levelekben előadván, hogy elkövetett erőszakoskodásáért befogatott s a Tts. Uri székre hagyatott Darázs István juhászuk helyébe hirtelenébe más alkalmas pásztort nem kaphatnak, azért kérik, hogy nevezett juhászt az ő kezességek alatt bocsátasson ki. A folyamodók juhásza már többször fenyíttetett reiteratus gonosztevő ki nem bocsájtatván, egyéb eránt a ne talán szükséges számolás végett őrizet alatt való kimenetelére engedelem fog adatni."

Ne gondoljuk azonban, hogy egyedül csak a pásztorok és különösen a juhászok voltak azok, kik Isteni és emberi törvényeket nem tiszteltek, kik rútul káromkodtak s folyton birkalopásban virtuskodtak. Ha a város büntető jegyzőkönyveibe tekintünk azt látjuk, hogy azon időben a lakosság többi része sem volt jobb, ártatlanabb pásztorainknál. Pedig a juhászok távol künn a pusztákon éltek, s ügyes bajos dolgaikat leginkább maguknak kellett eligazítaniok. Ők a nagytemplom tornyát csak messziről látták, a harang szavát csak távolról hallották. Akadt a juhászok között azért, ki a halálos ágyán, mint a többi jámbor polgár nem feledkezett meg egyházáról, városáról, pl.: Győri Mátyás nőtlen juhász, ki 26 éven át szolgált több helybeli gazdát, betegségében tett végrendeletében 10 juhot a városnak, 10-et a templomnak 10-et pedig az eklézsiának hagyományoz. A többi juhait utolsó gazdájának hagyja, hogy ebből őt tisztességesen eltemettesse (végrendeletek 1810.). A juhászok között mások is voltak, kik halálos ágyukon megbékéltek Istennel egyházzal és tanáccsal. Akadtak közöttük többen, kik hosszú szolgálat után földet, házat szereztek s a város tisztes polgáraivá váltak.

A juhtartás korlátozása.

Több évszázados a küzdelem, melyet a városi tanács a juhtartó gazdákkal folytat, hogy az igavonó jószággal biró lakosok legelőit, kaszálóit, vetéseit, a nagyszámban tartott juhok kártételétől megvédje. Koháry István a város hatalmas földesurának hozzájárulásával adja ki a városi tanács az alábbi határozatot:

„Anno 1677 Tóth György Ur Főbiróságban lött az Juhos Gazdákrul való Deliberatio .... Az Puszták és Nyaralók véget réghtül fogvást fenforgó Constroversiak eligazodására és városunk közönsége javára .... deliberaltunk. Az Edigh Juhos Gazdák, vagyis Juhászaik által az Szegénységhnek nem kicsiny megh bántódására vakmerő képen el követet kárositásnak .... úgy az Juhászoknak is megh zabolázásokra az szerint a mint következik."

„Minthogy a Juhos Gazdák világossan meg Intettek, hogy Sz. Lőrincz napiglan az külső Pusztákra ki hajtassanak. Ha az Nyomáson akarják juhaikat járatni, jó vigyázattal magok előtt visellyék; hogy kárban nem Tapasztaltassanak. Mert első kárban való tapasztaltatásért Szabadságában fogh állani az város Birájának, úgy a következendőknek is, hogy a vakmerőségiért a Juhos Gazdán tiz Tallért vegyen minden kegyelmezés nélkül. A kárról pedig köteleztetik ő keghelme (biró úr) az káros embernek azon Juhos Gazdának javaiból elégtételt idő vontatás kivül pronumerálni. — „Ha másodszor is kártételben tapasztalna, úgy 20 tallér lészen a büntetés, melyet a Juhos Gazda javaiból exeqalhat a Város bírája. — Ha végre még harmadszor is vakmerően kártételben tapasztaltatna, úgy a gazda Juhainak fele egytől-egyig a Város szükségére foglaltassék le nem használván semü kedvezés sem alku."

„Hogy penig a Juhászok vakmerőségnek ne vessék magokat és valamely ok, mód és sziny alatt a Gazdáikat keserves kárban ne hozzák, illyen módot és rendet szabtunk: az ő Részekre is. Hogy a Gazda az Juhásznak javaiból, ha annyi erőt tapasztal akár holot a Váras Birájának és Esküttinek segedelmekkel Törvények uttyán Refuziot tétethessen, úgy mind azon által ha elegendő képen meg bizonyithattya, hogy az ő Juhászát a tilalmasban való hajtástól eléggé tilalmazta legjen.

Ezen végzésben jelen lévő személyek signanter; Juhos Gazdák Márkus Lőrincz, Sándor Gergely, Szabó Gergely, Kulcsár Péter, Csizsmadia János, Farkas Tamás, Bán Lőrincz, Nagy Ferencz, Mészáros János, Földvári György, Nagy Orbán, Boszóki Mihály, Péter János, Szücs István. A juhatlan kertes gazdáknak nevek: Varga Mihály, Sárállási Kováts István, Burgundiai Biró János, Borju Márton, Győrfi János, Csönkös Gáspár, Dallos Istvány, Tóth György, Domokos Tamás és többek." (Tj. 1677. 16—18. o.)

1742-ben a kunok megváltakozása befejeződik s türelmetlenül visszakövetelik Kecskemét város által haszonbérbe birt pusztáikat. A megkisebbedett határterületen nemcsak a juhok legeltetését kellett korlátozni, hanem számát is, hogy a közterhet viselő gazdák marháinak és lovainak legelő maradjon.

Az 1775-ik évben kihirdetik, hogy a régi szokás és statutumok szerint a földnélküli lakosok juhokat egyáltalában nem tarthatnak, kivévén a szolgálatban álló juhászokat. A nagyobb, 1000-nél is többet számláló nyájak, akár *magyar*, akár *német juhokból* állanának is azok," ezentúl számuk 800-ra leszállíttassék.

Ezen korlátozásokat nem tartották meg. Már 1783-ban újra intézkedik a tanács „mivel a juhtartásban már egyszer tett rendelések ellenére számos lakosok azokat általhágják" ezért „*Senki 800-on felüli juhait határainkon legeltetni nem merészelje.* Juhait Demeterre „Disztrehállya" vagy pedig eltartásukra másutt földet árendáljon. Azonban senki se gondolja, hogy ilyen árendálás által juhait a rendes adózás alól ki fogja vonni."

Az 1780—90-es években beköszöntött a nagy homokveszedelem.[24] Okait nemcsak a száraz, szeles időjárásban kereshetjük, hanem hogy ezen időben szántás, vetés céljára mind nagyobb, homokos legelő területeket törnek fel és „az onnan eláradó homok minden élő földeket eltemetéssel fenyeget." E mellett a homokos pusztákat a juhok nagyon is kiélték. A városi tanács kénytelen ekkor szigorú szabályrendeletben a juhok számát, azok legeltetését korlátozni. A „*Juhok regulátiója* körül tett rendszabásokat" Ladányi Gergely a város egyik legkiválóbb senátora készíti el. A hasonló kérdésben járó Pusztaszerről visszatérő deputátió már megelőzően javasolja, hogy „tapasztalván a *Juhok rendkívül megszaporodása* és hogy mivel volnának olyan lakosok, akiknek semmi *élő földjük*, vagy pedig igen csekély volna és mindazon-

[24] Dr. Szabó Kálmán: Kecskemét szőlő és gyümölcstermesztésének multja. 1934. 1—10. oldal.

által számos *bürgéket* tartanának „ennek kinyomozására az élőfölddel a juh vagy iáró jószággal biró lakosok összeíratának."

A városi tanács az összeírást elrendeli, mivel legfőbb célja, hogy „a *juhok száma redukáltassék*", mert az igavonó jószág számának csökkenése mindinkább szembetűnő. A juhok a közlegelőt felélik s ha ez tovább így tart, a „a szegénység abból teljesen kifogy."

Elsősorban elrendelik, hogy „a város birtoka alatt senki nem tarthat semmiféle idegen jószágot s az olyan gazda, aki nem itt a városban lakik, annak jószága kezeihez hajtasson" — mert az ilyen közszolgálatot nem teljesít.

Miután a juh és járó jószággal biró gazdák összeírása megtörtént elkészült „*a Juhok Regulátioja körül tett Rendszabás*" is. Tartalma röviden összefoglalva a következő.

Mivel a lakosság az 1775-ben hozott azon intézkedéseket t. i. hogy „*juhot akinek élőföldje s igavonó jószága nincs, nem tarthat,*" úgy játszotta ki, hogy valami csekély földet szerzett s így „terjesztette ki juhainak rendetlen számát."

Ezek után csak bizonyos nagyságú földbirtokkal biró lakosok tarthatnak juhokat. A közszolgálat érdeke szükségessé tette, hogy elsősorban a juhtartó gazdákat kötelezzék bizonyos mennyiségű igavonó jószág tartására, mert a városi polgárok közszolgálata nagyrészt fuvarok teljesítéséből állott.[25]

A szabályrendelet kimondja, hogy „mivel minden embernek arrul köllene először gondoskodni miképen magát, úgy tselédjét és járó Jószágát táplálhassa és csak azután Juhok tartásról gondoskodni. Tehát senkinek ha csak a *Város határában, vagy az árendás pusztákon 25 zsák alávaló földje nincs, juhokat telyességgel nem tarthat.*"

Ugyancsak nem tarthat juhokat az, akinek élő földje ugyan van, de aki a közteher viselésére, mint legkevesebb 4 igavonó marhával nem rendelkezik.

A kisebb birtokosoknak kedveznek, éppen az ő érdekükben a „proportiot" a következőképen határozzák meg „A 25 hold földdel biró lakosok 60 juhokat tarthatnak, ha a közteher viselésére legalább 3 lovuk van. A 25 holdtól 100 holdig minden holdra 3 juhtartás engedtetik, de ezen csoportba tartozó gazdáknak legalább 4 igavonó ökröt kell tartaniok. A 100 holdon túl, 200 holdig minden holdra $2\frac{1}{2}$ juhtartást engedélyeznek, de ezen birtokosoknak már 4 ökröt és 3 lovat kell tartaniok a közteher viselésére. Akiknek 300 hold földjük volna tarthatnak 750 juhokat, de kötelesek a közteher viselésére 8 ökröt és 3 lovat tartani. A 450 holdon felüli birtokos pedig 1000 juhot tarthat, de köteleztetik 12 ökör és 4 ló tartására. Ezen felül bármily nagyságú földje is legyen valakinek az nem tarthat 1000 drb. juhnál többet. Ezen számban értvén Demeterkor a bárányokat is, melyeket *Tok-Juhoknak* szoktunk nevezni."

A gazdák földbirtokának meghatározása és ellenőrzése nem ütközött nehézségbe, mert a tanács kezénél voltak a város földire nézve a Conscriptiok, az árendás pusztákra az árendatoriális levelek, Monostorra pedig az aquisitionális iratok.

[25] Dr. Szabó K.: Kecskeméti tanyák. 1936. 41—42. old.

Igen érdekes e szabályrendeletben a büntetés kiszabásának indoklása. „Mivel minden rendelet csak úgy ér valamit, ha azt végre is hajtják, a végrehajtásra pedig egyedüli eszköz a büntetés, ennek pedig olyannak kell lenni, amely meg is valósítható és semmi illetlenséget sem tartalmaz," Ilyen, hogy „aki a megállapított számnál több juhot fog tartani 100-ig a száj pénzt in duplo, 100-on felül pedig 200-ig in triplo, 200-on felül in quadruplo fizesse." Példának okáért, ha a rendes szájpénz fizetés lenne 2 kr., tehát 100 juhtól 2 fr., akkor az engedélyezett számon felül lévő juhoktól 100-ig járna 4 fr., 100-on felül 200-ig 6 fr., stb. Ha pedig valaki juhainak számát eltitkolná, be nem jelentené, „minden eltagadott juhért akár *öreg* lenne az, akár *Tok-Juh*, 20 fr-t köteles fizetni." Ha pedig az „ebbeli ravaszkodás világosságra nem jönne és a Juhász és Gazda között kérdés támadna a Juhok tulajdona eránt, a Juhász csak annyirul tartozna számot adni, amennyi Juha a Száj-pénz lajstromba találtatik," szóval annyiról, mint amennyit a gazda bejelentett. Nehogy a gazdák a juhok bejelentésénél ravaszkodjanak kötelezik a juhászokat, hogy „hit alatt kötelesek gazdájuk juhait bevallani, mikor nekik a legeltetésre passzus adatik", mely nélkül a város birtokában levő legelő mezőkön legeltetni senkinek sem engedik meg.

Megkisérelték tehát a gazdát és juhászt egymással szembe állítani, hogy a juhok korlátozását jobban végrehajthassák. „A Juhok Regulátiója körül tett Rendszabás" az évtizedekkel előbb hozott idevonatkozó rendeleteket és statutumokat is újra megerősíti. Ezek közül legjelentősebb a *kurta falka* tartását tilalmazó rendelet, mely kiterjed arra is, hogy *„bélyeg és jegynélküli juhokat"* senki se tarthasson, továbbá, hogy a gazdák juhászaiknak *„szőre szálán elveszett jószágaikat* el nem engedhetik. *A juhok és akármi némü bürgék* a nyírés idejét kivéve a nyomáson és csordajárásban nem tarthatók, stb. Újra kimondják, hogy azok, akik nem Kecskemét városában laknak, juhokat nem tarthatnak. Ha egy háznál több testvér atyafiak volnának, akár egy, akár pedig külön kenyéren, azok is csak földjeik nagyságához képest tarthatnak juhokat.

A minden részletre kiterjedő statutum életbe lépett ugyan, de sem a gazdák, sem a juhászok nem tartották be. Úgy látszik, hogy szigorú végrehajtását a tanács sem szorgalmazta. 1819-ben így intézkednek: „Tapasztaltatván, hogy a Juh tartás eránt tett rendszabásokat a Juh tartó lakosok ám bátor azon rendelések már több ízben közhírré tétettek," még sem tartják be, sőt némelyek, „akiknek élőföldjeik nincsenek mégis Juhokat tartani bátorkodnak" ezért a juhtartó lakosokat behívják a városházához, őket a rendszabás betartására kötelezik. Akik földdel nem birnak, azok részére tizedenként kihirdetik, hogy legkésőbb azon év nov. 1-ig juhaikat eladják, mert különben azokat konfiskálják. A szenátor urakat 1822-ben kiküldik, hogy „mind a gazdák, mind a juhászok juhainak számát hiteles lajstromba szedjék, mert így a szájpénz is vonakodás nélkül beszedhető lesz s a juhok regulátioja is foganatba vétethet." A kiküldött szenátorok évenként a juhos gazdákat sorba maguk elé hívatták, kiket ott *lajstromaikkal*, vagy *rovásaikkal* megjelenni köteleztek. Az előmutatott jegyzékeik alapján a gazdák juhait, valamint juhászaik juhait is összeírják. Kecskemét levéltá-

rában a gazdák és juhászok összeírása több egymást követő évtizedekből fennmaradt. Az 1829 évi összeírás szerint, mint azt láthatjuk, 156 juhtartó gazda jelentette be szájbér fizetésre a saját juhait. Ugyanezen összeírás 169 számadó juhász nevét is tartalmazza. A kecskeméti juhtartó gazdák közül ezen névsorban nem szerepelnek azok, akik juhaikat a közlegelőre nem bocsájtották, hanem saját tanyaföldjükön legeltették és tartották. Sajnos az összeírás csak a számadó juhászok nevét tartalmazza, az öreg és kisbojtárokét nem s így teljes képet nem alkothatunk arról, hogy a XIX. sz. elején milyen arányú az idegen elem juhászaink között. Tudjuk, hogy az idegen elemek mire Kecskemétre értek már egészen megmagyarosodtak. Kétségtelen, hogy pásztoraink között legtöbb idegen nevű van a juhászok között, jóval több mint a gulyások és a csikósok között.

A város lakosai közül a XIX. sz. elején sokan rákapnak a juhokkal való kupeckedésre. A szomszéd városokból, mint mondják a *„külföldről fias juhokat* hajtanak, azoknak fiait a piacon naponként eladogatják, az öregeket a Nyomáson tartják és fejetéssel használják. Az Illyes kupeczeknek életek módja az egész lakosságnak, amennyiben a teherviselő szegény lakosok igavonó jószágai így a legelőktől megfosztatnak, kárával folytatódván teljességgel meg nem engedtetik." Mégis a bárányaiknak Nyomáson való legeltetését, a szegénységre való tekintettel Szent Lőrincz napig elnézik, de *fejős*, vagy *öreg juhaikat* ha a nyomáson találtatnak behajtani rendelik. Az 1840-es években mind több legelőt törnek fel szántóföldnek, erdősítenek, szőllő és gyümölcsös kerteket ültetnek. A megkisebbedett legelőkön részben a szigorú korlátozás, de legfőképpen a gazdasági viszonyok következtében jelentékenyen csökken a juhtartás. Ezen időben Csányi János Kecskemét gazdasági életéről írván a juhok számát már csak 80.000-re becsüli. (Társalkodó. 1840. évf.)

Az 1841. évi juhászbér-lajstrom szerint a gazdák 46.182 juhot jelentenek be a közlegelőkre. A lajstromból hiányzanak azok, kik juhaikat saját birtokukon, tanyaföldjeiken tartották. A juhok számának korlátozása az 1840-es évek után már szükségtelen. Az 1841. szájbérlajstrom szerint csak két gazdának van 1000-n felüli falkája, 500-on felüli falka 7 van, a 100-on felüli falkák száma is csak 145. A juhászok juhtartását sem szükséges már korlátozni, a gazdákéval együtt csökken az övék is. Az 1841-ben közlegelőkre bejelentett juhok közül a gazdáké 39.505, a juhászoké 6677 drb. A juhászok tehát ezen időben a juhoknak 14 %-át mondhatták magukénak. Amint csökken a gazdák juhtartása, úgy maradnak, mind többen és többen szolgálat nélkül a juhászok, kik kisebb kurta falkáikat részben a közlegelőn, részben lopva a tilosban legeltetik. A városi tanács még 1861-ben is kénytelen ezen visszaélések meggátlására rendeletet hozni. „A földbirtok nélküli lakosoknak különösebben pedig a szolgálat nélküli juhászoknak, kik között tapasztalás szerint a közelebbi évek alatt minden felül beszivárgott, bizonytalan állapotú egyének is találtatnak, *a falkás birkatartás* általában eltiltatik. Méltányosság tekintetéből Szent Mihály napig a közlegelőkön tarthatják, kétszeres szájbér fizetése mellett, de ezen határidőn túl jószágaik elkobzása terhe alatt eltiltatnak.

A juhoknak közlegelőn való tartása az 1890-es években szűnik

meg egészen. A gazdák mind kevesebb juhot tartanak s napjainkban már egyedül magának a városnak van a búgaczi gazdaságában több száz darabból álló juhnyája. Ezenkívül silányabb homokos területeken csak néhány nagyobb birtokos gazdának van pár száz darab fejős juha.

Kecskeméti juhtartó gazdák és juhászaik névjegyzéke az 1829. évből.

Gazdák nevei:

Adorján István
Ágí István
Bajáki János
Bakonyi János
Balanyi Gergely
Bali Ferenc
Hajagos Bali László
Balla Mihály
Balog János
Ns. Bánó János úr
Baratsi József
Bálint Barta István
Barta Pál
Batka Pál
Bende László
Benkő Sámuel
Bentsik Antal
Bentsik László
Bimbó Antal
Bíró György
Bódog Ferenc
Bodog János
Bodor Imre
Bodor László
Főbíró Boldog Antal úr
Bozó László
Böde János
Buzsik József
Főnót. Csányi János úr
Csertő János
Csendes József
Csendes Pál
Csernus Mihály úr
Csontos Antal
Csontos János
Gazda Csorba Imre úr
Csorba István
Csorba Mihály
Darányi István
Darányi Sándor
Daróczi Ferencz
Deák László úr
Deák Mihály
Deák Pálné assz.
Deák Sámuel
Dékány Imre
Ördög Kovács Mihály
Kun Gergely
Lakatos Sándor
Lakatos István
Lipóczi Imre
Magyar Antal
Mester József úr
Dékány István
Détári László
Domján János
Domokos László
Dömötör Gergely
Dömötör László
Dömötör Mártony
Dubecz József
Dubetz Pál
Dugár Lázár úr
Fehér János
Fekete András
Ns. Fekete János úr
ifj. Fekete Sándor
Ferenczy József
Fodor Ferenc
Comiss. Fórián György úr
Gánya István
Garits Mihály
Garzó András
Gyenes István
Gyenes Mihály
Ns. Győrfy János úr
Hajagos József úr
Ns. Halasi Ádám úr
Hamar János
Herczeg Józsefné assz.
Holló János
Horváth János
Horvát József
Inoka János
Inoka Tamás
Kállai József
Buza Kiss János úr
Bsf. Kiss László úr
Bsf. Kiss Mihály úr
V. Kiss Mihály
Buza Kiss Pál
Bsf. Kiss Pálné nassz.
Bsf. Kiss Zsigmond úr
Ns. Kónya József úr
Bába Kováts Ferencz
Palócz Kovács Ferencz
Ns. Kovács Gáspár úr
S. Kováts Gáspár
Ns. Kováts Gergely úr
Ns. Kováts István úr
Kováts Mihály
Tassi Mihály
Ns. Tegzes Péter úr
Ns. Tormássy János úr
Ns. Tormássy Mihály
Tóth Ferencz
Ns. Muraközi Pál úr
Sen. Muszlai József úr
Sima Nagy István
Homoki Nagy János
Ns. Nagy László úr
Sen. Nagy Sándor úr
Ölvödi István
Ötvös Mihály
Nagy Pál Mihály
Pataki Imre
Rada Mihály
Révai György
Rigó János
Rimóczi Mihály
Ruz Mihály úr
Sahin Gergely
Sándor László
Sándor Mihály
Ns. Sárközy Lajos
Sen. Sárközy Sándor úr
Soós János
Szabó Antal
Szabó Ferencz
Szabó Gergely
Szabó György úr
Szabó József
Homoki Szabó Pálné
Szofrony és Szappanos Imre
Szappanos István
Szél János
Szél Mártony
Szél Ráfael
Szelei Antal
Szelei János
Ns. Szeless János úr
Sen. Szeless József úr
Esküdt Szeless Lajos úr
Szekeres Antal úr
Szinnyai József
Tassi László
Szentkirályi Tóth István
Tóth János úr
Szij. Tóth Mihály úr
ifj. Tóth Pál
Vágó János
Sen. Végh János úr
Verdony János
Zabolai István úr
Zana Mihály

Juhászok nevei:

Ábel Mihály
Almási Mihály
Árva János
Baratsi István
Balla András
Balla János
Balog András
Balog János
Balogh József
Berényi István
Berényi János
Berényi Mihály
Benyák Mátyás
Betlehem József
Betyár János
Blaskovits József
Bodri Pál
Borbély Mártony
Borbély Sándor
Büszkény Imre
Buczkó Mihály
Csendes János
Csepi István
Csepi János
Cseregnje István
Cserni József
Csibra Imre
Csibron Imre
Csorba György
Csordás János
Csukli József
Danits János
Deák Antal
Deák István
Deák József
Dekaj János
Dömötör István
Dudás András
Faragó József
Farkas József
Farkas Pál
Fekete András
Fodor Mihály
Forgó László
Gál Imre
Gál Mihály
Mészáros János
Mihály Pál
Molnár József
Molnár Pál
Mufli György
Musli János
Nagy Pál
Grigor István
Grönits Antal
Gubicza István
Hajagos Mihály
Hajnal László
Hajnal Menyhárd
Hajnal Pál
Hajtski Mihály
Hanák József
Harkai István
Hegedűs István
Herczeg György
Herczegh István
Hopsza István
Hornyák János
Ipacs Imre
Jambek János
Kapás József
Karikás Ferencz
Karsai Mihály
Kaszala Istvánn
Király Mártony
Kiss Fülöp
Kopárdi András
Kopárdi József
Kópiás Antal
Koszka István
Kotsis János
H. Kovács András
Kozma János
Krajtzár István
Kutzka Mátyás
Kullai János
Kullai József
Kulmán Ádám
Lakatos Mártony
Lapeta József
Lapis János
Lénárt József
Lesi Imre
Lesi József
Lovász Imre
Lovász Mihály
Lovász Pál
Major István
Major János
Mankovits Mihály
Máté János
Ménkű János
Torma Mihály
Tormóczy Mártony
Tóth András
Tóth Imre
Olaj András
Ondó István
Orgovány György
Pajor János
Pántlika István
Pekár János
Pesti István
Pipicz István
Rácz József
Rácz Mihály
Rajnák György
Regedei János
Rehák Pál
Repercka János
Somoskői Rejtski István
Ruzsa János
Sálár János
Sáfár József
Sándor András
Sejem András
Simon Ádám
Sinkár Imre
Sipos Ferencz
Söpröndi András
Surányi Mihály
Szabó Gergely
Szabó György
Szabó József
Szabó Mihály
Szabó Pál
Szarka János
Szarka József
Szeleczki József
Széles Pál
Szopkó János
Szöllősi József
Szucsány István
Szumper Ferencz
Szurok István
Táncos József
Ténni József
Tóth István
Babszem Tóth István
Tóth József
Tóth Pál
Váczki Pál
Varga Mártony
Varga Pál
Vég Ferencz
Vékony János
Veszeloczki Máté
Vig János
Vig László
Vig Péter
Vincze János
Virág András
Virág György
Virág István
Virág József
Vizi Mihály
Volentér István
Zatskó István
Zöldi József

A juhok szájpénze, bárányдézsma és a juhászok adózása.

A gazdák tartoztak a közlegelőre kihajtott juhaik után ellenszolgáltatásként bizonyos bért fizetni. Ezen fizetést, bért, *fűpénznek*, vagy *fűbérnek*, de leginkább *szájpénznek* nevezték, újabban pedig *szájbérnek* mondják. A juhok után fizetett szájpénz a többi jószágéhoz viszonyítva csekély volt és csak a XIX. sz. elején emelkedett fel darabonként 10 krajcárra.

A juhok szájpénze felől igen gyakran intézkednek. Igy 1773-ban kimondják, hogy: „Ennek utána minden Juhos Gazdák, valamint Dömötör Napkor kiszámlállyák a Juhokat, öregtül, aprajátul a lajstrom szerént a közönséges caszába minden szájtul esztendőként egy-egy pénzt fizessenek, melyben benfoglaltatik a *bárány Dézma* fizetés is."

A következő évben ezt olvashatjuk: „az is tudtára adatik Bts. Gazdaságnak,[26] hogy valamint taval, úgy az idén is minden Juh egy pénzben maradott, azért is úgy intézzék el a dolgot, hogy minél előbb együtt a Gazdaság, nem pedig egyenként bé jövén az elhozandó Lajstrom szerint a *Száj pénzt* és abban foglalt *Bárány Dézmát* megfizesse, vagy pedig odaki egytől-egyig kiszedvén, készen, csak egy pár emberséges ember által Lajstrommal edgyütt bé küldje." (Tj. 1774.)

Tehát jegyzőkönyveink igazolják, hogy a juhtartó gazdák a *szájpénz* mellett régebben külön *bárány dézsmát* is fizettek. 1773-tól kezdve már a szájpénzben a bárányдézsma benn foglaltatott. Milyen nagyságú volt a bárányдézsma? Hány bárány után volt köteles gazda, vagy juhász egy bárányt beadni, azt megállapítani nem tudjuk. A gazdasági és pénzügyi viszonyok nagy változásában kell keresni az okait annak, amikor pl. az 1794. esztendőben az előbbi évhez képest a kétszeresére emelik fel a juhok szájpénzét. Igy: Ezentul Senkinek sem lesz szabados juhait a város házától nyert paszus nélkül sehol is legeltetni; Paszus pedig Senkinek sem adatik, ha csak előre bé nem fizeti a szájpénzt.., amely erre az esztendőre 2 pénzben lett megállapítva.

A következő 1795-ben ezt olvashatjuk: „Juhoktól beszedetni szokott száj pénz hogy a tavalyi módon két pénzével szedessen, a bentszolgálóktól (városi tisztviselők) pedig csak feliben meghatároztatott: úgy mind az által, hogy ha ki juhainak számát eltitkolja, valamint azok, kiknek földjük nincs és mégis juhokat tartanának egy-egy garasával fognak taxáltatni, mindnyájan pedig December 1-ső napjára be fizetni lesznek kötelesek mulhatatlanul."

A juhok regulátiojára 1798 évben hozott szabályzat igen szigorú intézkedéseket tartalmaz szájpénzt elkerülni akaró eltitkolni igyekvő gazdákra. „Ha valaki közülök Juhainak számát ravaszkodván eltitkolná és a szájpénz fizetésére egész len fel nem adná, minden *eltagadott Juháért* akár *öreg* lenne, akár *Tok-Juh*, 20 forintot köteles fizetni, ha pedig fizetni nem akarna, annyit érő juha exaquáltassék, és ha harmad nap mulva ki nem váltaná, licitáltassék el, ha pedig ebbéli ra-

[26] Gazdaság alatt egy egy tekintélyesebb polgár köré csoportosuló gazdákat értettek, kik jószágaikat egy közös nyájba, gulyába, vagy ménesbe verték ki a közlegelőre. Közösen fogadtak pásztort, juhászt a jószág mellé. A gazdaságot a hatóságokkal szemben a gazdák közül a legtekintélyesebb képviseli, akinek nevéről nevezik el a gulyát, nyájat, stb.

vaszkodás világosságra nem jönne s ha a juhász és a gazda között kérdés támadna a juhok száma eránt, a juhász csak annyirul tartozna számot adni, amennyi a szájpénz lajstromba találtatnék feljegyezve."

A magistratus ezen intézkedését a juhászok saját javukra nem használták ki, legalább én nem találtam adatot arra, hogy a juhász gazdájának szájpénzre be nem jelentett juhait el akarta volna tulajdonítani.

A tisztviselők által fizetett szájpénz régi kedvezményét 1824-ben eltörölték. Ezentúl „a tisztviselők a szájpénzt nem felébe, mint eddig, hanem egyéb Lakossokkal együtt egyformán fizetni kötelezteknek."

A juhok szájpénzét 1828-ban minden valószínűség szerint a pénz- és gazdasági viszonyok változásának megfelelőleg ismét a kétszeresére emelik s ezentúl minden darab juhtól a gazdák 4 pénzt fizetnek. Később 1841-ben emelték fel a juhok szájpénzét, ezen időtől kezdve 10 krajcár lett a szájbér.

Közlegelőre kivert juhok után nemcsak a gazdák fizették a szájbért, hanem erre a juhászokat is kötelezték. Bizonyítani nem tudjuk, de valószínűnek látszik, hogy a juhászok juhai után is a gazdák fizették meg a legeltetésért járó szájpénzt. Támogatja ezen feltevésünket, hogy a szájbérlajstromokban egyedül a gazdák nevei vannak feljegyezve. A gazdák nevei után következik juhaiknak száma és juhászaik teleltetésre engedélyezett juhainak a száma és a szájbér összege együtt. A juhok korlátozásával függ össze, hogy később a juhászoktól juhaik után nagyobb szájbért követelnek, mint a gazdák juhaitól. 1828-ban így intézkednek: „Minden darab Juhtól száj pénz fejében fizettessen a *Gazdák által négy pénz, a Juhászok által pedig*, kik a Gazdáknak nyujtott kedvezésre számot igaz Jussal nem tarthatnak, fizettessen minden Juhtól *öt pénz*." Az 1841. évi szájbérnaplóban a gazdák juhai után 10 pénz, a juhászok juhai után 13 pénz, illetve kr. van darabonként feljegyezve.

A XVII. században a szájpénzen és bárándydézsmán kívül a gazdák még a fejős juhaik után esztrongánként is fizettek bizonyos adót. Igy „Az juhoktól fizettenek az Istrongánként 1—1 Tallért, egy pedig 2 gömölyét. (Anno 1666.) Ugy látszik annak az egynek nem volt egy tallérja sem és két gömölyével váltotta meg a fizetést.

Amint előbb láttuk 1773-ban a gazdák által fizetett szájpénzbe beleszámították a bárándydézsmát is. Az alábbi 1697-ből származó feljegyzés azt igazolja, hogy a juhászokat is kötelezték a bárándydézsma fizetésére. „Az melly Szolgák[27] az Városban magának vagyon háza s cselédgye, az olyan szolga akár esztendeig, akár félesztendeig Szolgállyon, az házadóval s az Bárány Dézmával tartozzék. Az mely Szolga pedig csak fél esztendeig szolgál, feleségére nézve tartozzék fél adóval, idest egy Tallérral, azaz Bárány Dézmával, akit maga juha ellik egészből. (Tj. 1697. X. 23.)

Ezen adatokból arra következtethetnénk, hogy a bárándydézsma 2 tallér volt. Viszont 1745-i feljegyzés szerint a dézsma-bárányokat 20 krajcárjával lehetett megváltani, aki azt természetben nem akarta adni. A gazdák és juhászok által fizetett bárándydézsma nagyságát így jegyzőkönyveink hiányos feljegyzései miatt megállapítani nem tudjuk.

[27] Szolgák alatt értették a gulyást, csikóst, juhászt, bérest egyaránt.

A juhászok fizették tehát a *szájpénzt*, adtak *bárányadézsmát*, ezenkívül ha szolgálatban nem állottak és a városban laktak *a tizedbeli szolgálat alól sem vonhatták ki magukat, az adófizetéstől sem voltak egészen mentesek.* „A mi illeti a *Fejős Juhászok szolgálattyát*, a mikor szolgálatban vannak, akkor a Tizedben szolgálni sem pedig szállót tartani nem tartoznak. Midőn pedig szolgálatban nincsenek, akkor mind a *Tizedbeli szolgálatra mind a szálló tartásra lésznek kötelesek.*" (Tj. 1715. IV. 4.)

Más helyen: „A melly nyáj Juhásznak háza, felesége van, maga személyétől az adótul szabados, a többitől fizessen." (Tj. 1759. 39. old.)

Később megkülönböztetést tesznek a *nyáj-juhászok* és a *fejős juhászok* között. A nyáj-juhászokat egész adóval sujtják, mivel azok mind mondják csak „hevernek."

„A *nyáj juhászok* nem számláltathatván az esztendős béresek közé, mivel a *Fejős Juhászok* viselik mellettek a terhet és *heverések* mellett maguknak hasznot keresnek, rendeltetett, hogy egész adójukat fizessék." (Tj. 1784. 71.)

A fejős Juhászokat, kik az elletés nehéz munkáját végezték többre becsülte a városi Tanács. Egyébként a juhászok adóztatása sohasem volt elviselhetetlen. Több évi szolgálat után nem egy folyamodik a tanácshoz, hogy városi lakosnak bevétessék, mivel itt hosszabb ideje szolgált, megnősült és egy kis földet, házat szerzett.

Kos — pásztorok.

Tudjuk, hogy a nyájból a kosokat rendesen úgy Áldozócsütörtök táján hányták ki. Régi jegyzőkönyveink ezen kérdésre e képen nyujtanak felvilágosítást.

A kosok kihányása végett pro 21 Juni fognak bejönni mellyekhez alkalmas pásztorok fognak rendeltetni." (Tj. 1784.)

Ősszel a kosokat az anyajuhok és nősténybárányokra eresztették, az üzekedés után pedig ezek közül újra kihányták.

„Az Juhoknak Demeteri bejövetele határoztatott ezen folyó hónapnak 25 napjára, melyhez képest a *kosoknak kihányása* megengedtetett előtte harmadnappal azoknak, akiknek kedve volna." (Tj. 1796. okt. 17.)

A kosokat már rég idők óta külön az ú. n. kospásztorokkal őríztették. Jegyzőkönyveinkben olvashatjuk:

„Kis András *kos pásztornak* fizettünk hetven kostul hat-hat pénzével f. 4. d. 20." (Tj. 1661.)

„Fejes Bálintnak, *kos Pásztornak* fizettünk f. 6 d. 84. (Tj. 1657.)

„Anno 1694. Die July fogadtuk meg *kos pásztornak* Molnár Józsefet és Demjén Istványt, úgy hogy eő keghelmeknek az öreg kosoktul járjon két-két poltura az bárányoktul 1—1 poltura."

A juh-tartó gazdák kivévén talán a legmódosabbakat külön kospásztort nem tartottak, mert hiszen 5—600 anyabirkához sem kellett 8—10 kosnál több. A kosokat a közlegelőkön a juhtartó gazdák közös falkákba verték és a város által fogadott kospásztorokkal őríztették.

Két, esetleg több közös kosfalka járt a közlegelőkön. A gazdák innét a saját kosaikat az általuk meghatározott időben hazahajtották

és a nyájra eresztették. Jegyzőkönyveink erre bizonyságul szolgálnak:

„Akkor fogadtattak kos pásztorok város falkájához Szőke Mihály, Csonka Jánossal. Az alsó részhez Német Mihály, Ködmen Gergellyel. Az felső részhez pedig Szőke Mátyás Nagy Istvánnal; conventiojuk lészen az elmult esztendőbeli mód szerint, az öreg kosoktul t. i. 3 kr. bárányoktul pedig 1 kr. maga a Gazdaság fogja a béreiket kiszedni." (Tj. 1743.) Vagyis az egy csoportba tartozó gazdák szedjék össze a kospásztor bérét.

A gazdák tulajdonát képező kosokat tehát közös falkákba verve a város által fogadott kospásztorok őrizték a közlegelőkön, drb-ként 1 vagy 2 krajcár bérért. Valószínű, hogy a kospásztorok más díjazásban nem is részesültek. Pl. juhtartásukra sem találtam sehol feljegyzést. Szolgálatuk sokkal könnyebb, mint a nyáj, vagy fejős juhászé. Emberemlékezet óta a kospásztorok kiöregedett, megvénült pásztoremberek, különösen juhászok közül kerültek ki. A bárányok választása után ők őrizték a kosbárányokat az öreg kosokkal együtt.

Ha az anyabirkák száma 4—500, úgy egyszerre 6—8 drb. kost vertek a nyájra. Egy hét mulva újra ennyi pihent kost eresztettek közéjük, de esetleg még harmadszor is vertek pihent kosokat a falkára. Amint a nagyobb juhtartás megszünt külön kosfalkákat nem tartottak a közlegelőkön, A gazdák falkáiktól elkülönítve valamelyik tanyájukon őríztették gyerekkel, vagy más munkára nem alkalmas vén emberrel a szükséges néhány kost. A kisebb kurtafalkát tartó gazdák pedig úgy ősszel szereztek kost, vagy a birkáik között járó kosnak hasa alá kötényt kötöttek s ezzel akadályozták meg az idő előtti űzekedésben.

A juhász élete, viselete és felszerelése.

A gazda nem bánta, ha a Dömötörnapi számadásig nem is látta a falkáját. Nem törődött azzal sem, hogy a számadó juhásza nyáj mellett van-e, vagy sem. A számadó juhászok bizony sokszor otthagyták a nyájat, gyakran hetekig sem néztek felé. Ott volt helyettük az öregbojtár, vagy a kisbojtár. A számadók nemcsak a pusztákon csavarogtak sokat látogatva egymást, hanem gyakran felkeresték a határban levő csárdákat, sőt a városba is benéztek mulatozni.

„Amikor Göbölyös Miklós házánál éjjel és nappal duda és hegedű szóval dorbézolnak Gulyások, Juhászok . . . éjjel-nappal dudáltanak és az egyik Asszony mindenkor künn Strázsál azon mulatozások idején, az ablakokat is mindenkor bé dugdossák." (Tj. 1714. 118.) Persze, ha az ilyen kitudódott a kemény pálcabüntetések alól nem szabadultak.

A *nyájjuhászok és az ürű kospásztorok* voltak a legnagyobb legények. Nekik volt a legkönnyebb életsoruk, nem kellett elletniök, nem fejtek, a nyájat könnyen otthagyhatták. Munkájukat a városi tanács is csak „*heverés*"-nek tartotta. A paraszti munkától húzódtak, azt megvetették, lenézték.

A paraszti munka nem csigázta el a juhászokat, a szabadban való élet megedzette testüket. A könnyű és gyakran léha életmódjuk mellett hamar rákaptak a díszesebb öltözködésre, a „*cifrálkodásra.*" A. kecskeméti juhászokra ugyan senki sem mondhatja azt, mit Bél Má-

tyás írt Pest megye pásztorairól, hogy azok „nyersbőrből szabott feletébb szőrős ruhaneműben járnak, minek bunda a neve, továbbá, hogy lábaikon nyersbőrből készült bocskort hordanak." Egyébként ezen leírás felületes, amint látni fogjuk sok tévedésre vezetett. Tanácsi jegyzőkönyveink igazolják, hogy a XVII. századtól kezdve majd napjainkig a juhászoknak számadótól az isztrongahajtó gyerekig szerződésileg adtak a gazdák *egész ruhát, vagyis inget, gatyát, bocskort, csizmát, ködment, szürt, subát stb.* A juhászok a bérükben kikötött ruhadarabokat a gazdáikkal együtt leginkább az országos vásárokon szerezték be. Ha a gazda nem akarta elkedvetlenített juhászát szívesen vette meg neki a kissé drágább cifraszürt, vagy a díszesebben kivarrt subát. A városi tanács, hogy a *„módnélkül való cifrálkodást"* meggátolja a pásztorok szerződésében kikötött ruhadarabok, különösen szűrök, subák mineműségét meghatározta. Kötelezte a juhászokat, hogy az egyszerű, úgynevezett *„fogadott"* szűrrel, subával megelégedjenek, a gazdákat pedig arra, hogy ezeknél különbet, cifrábbat, rangosabbat se igérni, se adni juhászaiknak ne merészeljenek. A XIX. század elején a szűrszabó céh a magistrátus hozzájárulásával meghatározza, hogy milyen legyen a gazdák cselédeinek, juhászaiknak bérében ígérni és adni szokott ú. n. *„fogadott"* szűr. Ezek szerint az „simán beborított lehajtott gallérral, csipke nélkül, simán beszegett hajtókára, apró csipke nélkül, egyes csipkével, sodrással, de minden rósa nélkül az oldalában, a hátulját is bár fel hasítván, de tsak simán bé szegve, rajta tsak egy rósa, vagy gomb lehet posztoból" lesz szabad csak készíteni. Ha azután a juhász az ilyen egyszerű szűrrel meg nem elégedett, a tanács pálczákkal igazította hozzá.

1698-ban „Dékány György Uram Fejős Juhászának Komáromi Szűcs István egy *mód nélkül való czifra ködment* csinált a Város és maguk a Czéhek tilalma ellen, azért Komáromi Szűcs István büntettessék meg f. 12 és az fokházban az ködmennek a czifráját fejtse le és adgyák vissza, a Juhász adgya meg az árát amennyit egy paraszt ködmen érne, azonkivül az Szüccsel egyeránt f. 12 legien a büntetése."

A juhászok között is lehettek komor szilajok, kik elkerülték a várost s öltözetükkel nem sokat törődtek. Néha voltak olyan szigorú idők, amikor a pásztorok nagyrésze kényszerült arra, hogy juh, vagy bárányból maga készítse ruházatának egy részét, kénytelenek voltak esett bőrből bocskort, hátibőrt, vagy subát is kanyarítani magaknak. Az ilyen magukkészítette ruhákat a juhászok csak addig hordták, míg a kényszer tartott, míg az időjárás, vagy a gazdasági viszonyok meg nem változtak.

Lássuk a juhászok viseletére vonatkozó jegyzőkönyvi feljegyzéseket a XVII. sz. elejétől: „Az Stringa Hajtó gyeröknek öt Syng Abát 1 Tall. (T. i. vettünk.) (Tj. 1626. 132.) — Meddő juhász bére f. 16 és *egész ruha.* (Tj. 1627.) — Az Istronga hajtó gyereknek Petit fogadtuk meg in f. 8 *egész ruhában.* (Tj. 1627.) — Az Istronga hajtó gyeröknek vettünk fekete posztót (Tj. 1627.) — Gergely juhásznak bére . . . *egy Szür czuha, egy Imegh, egy Lábra való.* (Tj. 1629.) — *Vöttünk egy ködmönt az Juhásznak.* (Tj. 1638.) — Sajtos fogattuk meg esztendeigh f. 20 *Egész ruha s egy nadrág, két imegh, gatia, egy csizma.* (Tj. 1640) — Az fejős juhászt Gergelyt fogadták meg esztendeig f. 14 *egész ru-*

ha s egi nadrágh, 2 imegh, gatia. (Tj. 1640) — Csordás Istókot Juhászul fogatuk meg . . . *minden ruhával egyetemben,* — Istronga Hajtónak igértünk f. 8 esztendeig *egész ruha.* (Tj. 1657.) — . . . hozott a juhász faggyut, melyet bőrkapcáért adott Halasinénak. (Tj. 1696.) . . . a juhász bőrt is hozott haza, de nem tudja mennyit, tudja hogy egy *subát* csinált belőle. (Tj. 1696.) — . . . fejős Bojtáré *fél ruha* ahelet f. 5. (Tj. 1746) — A nyáj Juhászok bére lészen kész pénzül f. 16 és a *bocskor* is abban lészen. Item 34 bárány és *két suba, egyik vágott a másik esett bőrből a bojtárnak.* (Tj. 1763.) — Répa Kovács József egy kis-bojtárt fogad „Bére lesz neki f. 3 *egy kankó, egy kalap, egy pár fehér ruha, egy pár bakancs.* (1792,) — 1817-ben Dudás András juhásztól *két ködment és egy ujjas mándlit* lopnak el." stb.

Jegyzőkönyveinkből azt is megállapíthatjuk, hogy gulyás, csikós, juhász viselete azonos volt. Egyedül a ruházatukról nem lehetett a juhászokat a többi pásztoroktól, béresektől, cselédektől megkülönböztetni. A gamós-bot, amelyet a juhász mindig magával hordott, árulta el kilétét, foglalkozását. A juhászok hajviselete szintén azonos a többi pásztorokéval. Amint a nép, úgy a pásztorok és juhászok is alá voltak vetve a különböző korok divatjának. De míg a városban lakó népet hamarabb elérte a divat változása, addig a pásztorok jóideig mentek maradtak. A pásztorok, juhászok még akkor is hosszú, vállra érő hajat hordtak, amikor a városi szegénység, parasztság annak viseletét már rég elhagyta. A parasztság a bocskort szintén hamarabb elrugta, mint a pásztorok.

A mai korban élő juhászoknak két rendbeli erős kék posztóból készült ruhájuk volt. Az egyik az *ünneplő,* a másik a *viselő.* Ezen ruházat állott nadrágszíjjal felszerelt *ellenzős nadrágból,* zsinórral díszített *mándliból, más néven nagy mándliból* és ezüst gombsoros *kismándliból.* A két rend ruhának megfelelőleg két kalapot tartottak, egy ünneplőt és viselőt. Valamirevaló juhásznak négy vagy öt pár ingjegatyája volt, igen jó erős fehér vászonból. Ingük éppen olyan bő borjúszájú, gatyájuk sokráncú, mint a gulyásoké, vagy csikósoké. A juhásznak amióta a szűr és ködmen viselete elmaradt két subára volt szüksége, egy könnyebb, térdig érő *kis, vagy nyári subára,* és egy nehezebb földig érő *téli subára.* A téli suba a juhász legértékesebb, de legjelentősebb ruhadarabja, amelyet féltve őríztek. Ugy tartják, a házban, vagy kunyhóban ha nincs befűtve suba nélkül megfagyhat a juhász, de akármilyen hideg télben és szélben az Isten szabad ege alatt is kibirja és nem fázik a jó subában.

A *„kékbeli"* posztó ruhájukat és csizmájukat nyírás után minden évben megrendelték a juhászok az ú. n. magyarszabónál, illetve csizmadiánál. Ha az újruha és csizma elkészült az ünneplőt viselőnek fordították. Télire a szűccsel *melledzőt* készíttettek, amely a szilaj pásztorok valamikor viselt *hátibőr*-ének felelt meg. A melledző csinosabb volt a hátibőrnél, szélei színes bőrrel voltak beszegve. Télire a viseltes nadrágot térdén és a fenekén megbőröztették. Nagy hidegben *mándli* helyett *ködment* vettek magukra, melyet *daku*-nak is neveztek. Ezekután, ha a téli subát nyakukba kanyaritották, igazán nem fázhattak.

A régibb időben a *bocskort* a juhászok bérükben kapták. A XIX.

század vége felé a bocskor viseletét népünk elhagyja s a bocskorkészítő-vargák kimultak. Ezentul a juhászok kénytelenek bocskoraikat maguk készíteni, s anyagául az elhasznált csizmaszár szolgált. Két fajtát készítettek, *fűzött és varrot bocskort*. A fűzött bocskorok sarka nyitott, ha a vízben megmerültek csak a lábukat kellett felemelni, a víz kicsorgott belőlük. A fűzött bocskorok hegyes és kerek orrúak. A varrott és a sarkon zárt bocskorok előnye, hogy a láb fejére nem szükséges pántot varrni és felkötőszíjj nélkül is használhatók.

A juhász életének legnagyobb részét künn a pusztán töltötte. Szabadban való életéhez szegényesnek éppen nem mondható szerszámmal és felszereléssel birt. Az állandó vándorlás megkövetelte, hogy az eleség és szerszám részére több rendbeli *általvetőt, iszákot, zacskót, pokrócot* tartson. Aszerint, hogy mily nagy volt a nyáj, hány ember kellett a gondozásához, tartottak egy vagy több gunyás szamarat. A szamaraknak a számukhoz képest egy vagy több ember *élelmét, cók-mókját*, és *gunyáját* kellett hordozniok.

Az öregebb juhászok lenézően szólnak a mai fiatalokról. Mint mondják a mai juhászok már csak kezükbe vesznek egy gamót oda állnak a nyáj mellé s azt hiszik, hogy pásztorok. Pedig a juhászatot a kisbojtárságon kell kezdeni s megtanulni. A juhászatnak nem kicsiny a tudománya. A juhok gyógyítását ápáról-fiúra hagyott szájhagyomány útján tanulták meg.

A *gamós bot* nemcsak elmaradhatatlan szerszám, de ismertető jele is a juhásznak. A juhász gamósbotját mindig magánál tartja, ez a kezebelije, fegyvere, és ezzel fogja ki a birkát a nyájból. Hogy mikor terjedt el a *gamós bot* juhászainknál nem tudjuk, de valószínű, hogy a magyar juhok őrzésénél azt még nem használták. Amidőn a XVIII. század végén a birkajuhok tenyésztése általánossá vált, talán azok sok betegsége és nyavalyája tette szükségessé a gamó használatát, mert ezzel a gyanusakat a nyájból könnyen ki lehetett fogni.

A kecskeméti juhászok keményfanyélre szerelt, vasból kovácsolt vagy rézből öntött gamókat használnak. Talán régebben fából faragott gamóik is voltak. A gamót kováccsal, vagy lakatossal készíttették, vagy rézöntővel öntették. A nyáj-juhászok különösen szerették a szépen kivert, kicifrázott gamókkal hetykélkedni. A gamó visszahajló felkunkorodó orra makkban, madár-, vagy kígyófejben, ritkábban kutyafejben végződött. A mai gamósbotok azonban egyforma gyári készítmények. A kecskeméti juhászok a gamó nyelének somfát, borókát használtak, de igen kedvelték a gyümölcsfa, különösen a körte és meggyfa nyeleket. A kivágott gyümölcsfát kéményben felakasztva füstölték, szárították. A juhászok ezen kedvtelését a tanács a szőlők védelme érdekében szigorúan eltiltja és bünteti.

„A juhászok körül azon visszaélés tapasztaltatván, hogy többnyire kemény és *gyűmölcsfából készült botokat* tartanának, ez a gyümölcsfáknak lopására adna alkalmatosságot, és minthogy a juhászoknak verekedése, melyre különben is nagyon hajlandók lenni tapasztaltattak, néha a verekedés közben megtörténhető nagyobb veszedelmekre is adhatna alkalmatosságot, senki innen túl a juhászok közül kemény vagy *gyümölcsfából botot* tartani 12 pálcza büntetés terhe alatt ne bátorkodjon." (Tj. 1812.)

A Jász-kun kerületi statutumok szerint „Gyakori példa, hogy a juhászok nagy *fütykösökkel* felfegyverkezve viszálkodásból gyilkosságba is keverednek, sőt e fütykösökkel a nyájakban is nagy károkat okoznak. Azért a nagy fütykösök viselése, mivel csak a farkasok ellen van helyén, most simpliciter eltiltatik, 6 fr. vagy 15 bot büntetése alatt."

Ezen tiltó rendelkezéseket a juhászok sem tartották be.

A nyáj-juhászok szerszámai közül a legjelentősebbek azok, amelyek a gunyás szamár felszereléséhez tartoznak.

Ezek a következők: A fából készül *nyereg*, terhelő szíjakkal. Jegyzőkönyveink szerint régebben voltak bőrből készült szamárnyergek is, de használták napjainkig a kendőrből készült terhelőt. is. A szamár nyerge *tergenye* nevét mai juhászaik nem ismerik.

Az élelem, szerszám és gunya felrakása bizonyos rendben történt. A fanyereg alá egy kisebb *pokróc*-ot s erre *pufáng*-ot tettek, hogy a nyereg a szamár hátát fel ne törje. A *pufáng* hosszúkás, kóccal, vagy gyapjúval kitömött zacskó alakú két vánkos, melyek szíjjal, vagy zsineggel vannak egymáshoz akasztva.

Az élelem és cók-mók tartására szolgált az *általvető*. Erős kenderzsák, két oldalán nyitott nagy szájjal. Az általvető olyan nagy, hogy végei majd a földig lógnak. Két nagy nyitott szájú zacskójába az úgynevezett *veti*-be rakták a *szalonnás, kanalas iszák*-okat, a dohányvágót, a szárított hús tartására szolgáló zacskókat, továbbá a *tarhonyás kásás zacskót* és az egyéb hilmi-holmit, felszerelést.

A gunyás szamár felszereléséhez tartozott az ú. n. *takaróbőr*. Birkabőrből készítették, a rátartóbb juhászok azonban szíjjgyártóval varratták, piros bőrrel szegették körül. A gunya letakarására ezenkívül több sűrű fonású, erős *kender pokróc*-ot használtak a juhászok. A pokrócokat, hogy azok a vizet át ne eresszék, faggyúba áztatták. Régebben a kenderpokróc helyett szőrpokrócot használtak, amelynek *hara* volt a neve. A *hara* összefoglaló név, melyet minden szőrből készült anyagra használtak, zsákra, tarisznyára, pokrócra egyaránt.[28]

A szamár hátára felpakolt gunyát három öl hosszú *gunyakötő kötél*-lel kötözték le.

A juhászok vándorló életmódjának nélkülözhetetlen szerszámai az *ásó* és *balta*. Az ásó a kopolyakút készítéséhez, a balta pedig a tűzrevaló szerzéséhez szükséges Az élelem és szerszám részére tartottak különböző nagyságú *iszák*-okat. A juhászok iszákjaikat juh, vagy báránybőrből készítették. Ezek közül első helyen említendő a jó nagy bürgebőrből készült *kenyeres iszák*, amely akkora, hogy két közönséges kenyér belefér. Kenyeres iszákot minden gunyás szamárhoz kettőt tartottak. Nagyobb báránybőrből készítették a *szalonás iszák*-ot, amely olyan nagy volt, hogy 12 kg. szalonna és a szükséges mennyiségű faggyú könnyen elfért benne. Kisebb, leginkább vetélt báránybőrből készültek a *dohányos és kanalas iszákok*. A juhászok iszákjaikat nagyrészt maguk készítették, vagy szűccsel varratták, széleiken színes bőrrel szegették és sallangos bojtokkal szerelték fel. A *szalonnás, dohányos, kanalas iszákok* a báránybőrből úgy készültek, hogy a nyakrészt

[28] Lásd: Magyar nyelvtörténeti szótár és magyar tájszótár címszavait.

összevarrták az iszák szája pedig a bőr farán volt, a farka, a hátsó lábai pedig díszül és kötelékül szolgáltak.

A juhászok főtápláléka mint láttuk a juh- és bárányhús, melyet *lefőzve* és *szárítva* mindig készen tartottak. Ezen célra vékás, vagy még nagyobb *húsos zacskók, zsákok* szolgáltak. Kisebb *vászonzacskó*ban tartották a *tarhonyát, kását*. A *sónak, paprikának* sűrű fonású *vászonzacskók*, vagy fából készült *bödönök, gurgulák* voltak használatosak.

A juhászok egyedüli főzőedénye a *vas bogrács*, nagysága rendesen akkora, hogy egy birkát szárított húsnak lefőzhettek benne. A XIX. század elején, hogy a sok birkalopást a városi tanács meggátolja, elrendeli, hogy a pásztorok és juhászok csak akkora bográcsokat tarthatnak, amelyben 2—3 embernek való ételt megfőzhetnek. A főzésnél a bográcsot *szolgafá*-ra, vagy *szolgavas*-ra akasztották. Szájhagyomány szerint az 1840-es évek körül készítettek a juhászok először szolgavasakat, s tőlük terjedt el annak használata később a többi pásztorainknál. Ha visszagondolunk a szamár-gunyázásra, úgy elhihető ezen szájhagyomány, mert a szolgavas a gunya lekötözésénél alkalmasabb. A szolgafa a gunya lekötözésénél eltörhetett, száráról a kötél lecsúszhatott stb. Valószínűleg ezen bajlódások vezették valamelyik juhászt arra, hogy magának a kováccsal szolgavasat készíttessen.[29] A szolgavas ásós részének külső oldalára csináltattak egy vagy két tűzpiszkáló tartót is.

A tűzpiszkáló vasakat gyógyításhoz pipagyujtáshoz is használták s rendes tartozékai voltak a szolgavasnak. A főzésnél a tűz körül pipagyujtásnál is használták a *tűzfogót*, vagy *parázsfogót*. Valamikor a pásztorok ezeket is fából faragták és csak később terjedt el közöttük a vasból kovácsolt tűzfogó.

Az állástól, a kopolyakúttól messze legeltető juhászoknak szükségük volt víztartó edényekre. Leggyakrabban a fából készült lapos hordóforma vizesedényt ú. n. csobolyót vittek magukkal, de ennek híján használtak kívül mázatlan vizes korsókat is. Ahol a juhászok tanyáztak, ott a vízivásra az *ivó harang*, másnéven *ivókolomp* szolgált. Ezzel merítettek a kopolyából friss vizet. Kecskemétre és Alföldünkre jellemző ezen pásztor ivóedényt szintén a juhászok kezdték először használni. Gúnyájukat, felszerelésüket szamárháton hordva inkább nekik volt szükségük eltörhetetlen ivóedényekre, mint a gulyásoknak. Ha a jószágra használt harang füle leszakadt kováccsal oldalára fogót, illetve fület verettek, leginkább olyant, hogy az lábul is szolgáljon.

Juhászainknak s többi pásztorainknak is a bográcsban való főzéshez különleges főzőkanalakra volt szükségük. Ha a főzőkanál nyele a bográcsból kiért, azt a láng hamar megégette. Olyan főzőkanalat eszeltek tehát ki, amelyet függőleges irányban a bográcsfülére lehet akasztani. A *főzőkanal*-akat másnéven *kavarókanal*-akat, mint többen mondják, *kásapofozó*-kat maguk a juhászok faragták. A bojtárok számához képest *evőkanal*-at kettőt-hármat tartottak. Ezek régebben fából, ké-

[29] Igazolni látszik ezen szájhagyományt az 1862—74-ben megjelent Czuczor—Fogarasi: Magyar nyelv szótára is, mert ebben a szolgafát ismertetik, de a szolgavasat a szótárba még nem vették fel.

sőbb pedig fémből, bádogból készült vásári holmik voltak. Tartott ezenkívül a számadó 3—4 *vendégkanal*-at is. Ha az ebéd megfőtt a kisbojtár a hátibőrt leterítette s közepére odatette a *bográcskoszorú*-t, másnéven *kutyagerincet* s erre helyezte a bográcsot. A bográcskoszorúra nemcsak azért volt szükség, hogy a hátibőr, vagy pokrócz be ne kormozódjon, hanem azért is, hogy a gömbölyű fenekű bogrács ne billegjen, biztosan álljon A juhászok a nyájat legeltetve nagyon ráértek a *köröm*, vagy *kostök* alakban végződő apró fácskákat kifaragni, a szűr ujjába összegyüjteni s mikor elegendő volt belőlük *bográcskoszorú*-t összeállítani.

A pásztorok állatgyógyító tudományáról írt dolgozatomban részben már megemlékeztem a juhászok által használt gyógyító eszközökről és szerszámokról.[30] Ezek: *A rühzsiros tülök, a kékköves erszény, vagy zacskó és a nyivező fa.*

A juhnyájaknál használt *harangról* és csöngettyűről már szintén szólottam.[31] Egy juhnyájnál két harangot, 10—15 csengőt használtak. A juhászok felszereléséhez tartozott a *borotvatartó, borotvatok.* amelyet gyakran báránycsontokkal díszítettek. A felszerelésüket kiegészítette a *törülköző, szappan, dohányvágó.* Készségük oldalukon lógott, amelynek részei a dohányzacskó, és erszény, melyben ott volt a *tűzkiütő acél, kova, és tapló.* Külön bőrből készült ú. n. *bicskatartó*-ban hordták a bicskát. A kismándli zsebében a *tükrö*-t, a *fésű*-t, és a *bajuszpedrő*-t, *gatyamadzaghúzó*-t és gyakran a *bicská*-t.

A bocskor készítésére és az elszakadt csengettyűszíjjak javítására tartottak *árat, csont, vagy vas tőröket,* továbbá *fonalat* (dratva) *szúrkot,* de a *tű* és *cérna* sem hiányzott náluk. Felszerelésük között első helyen kellett volna megemlékeznem a *rovása*-ikról. Nagyobb falkák elletésénél a bárányszoktatófácskák, másnéven perjék használata szokásos volt.

A rangosabb számadó a maga részére szűccsel varratott *ülésbőrt.* A felsőrésze fekete, az alja fehér báránybőrből készült és a két bőr közé kevés gyapjút tömtek. Az ülésbőrnek hosszúkás kerek formája volt, széleit pedig színes bőrrel szegélyezték. Az ülésbőr alá izzasztónak egy közönséges bürgebőrt tettek a szamár hátára. Hevederrel leszorították s így olyan kényelmes ülése volt a szamár hátán a juhásznak, hogy egész nap sem fáradt el.

A kecskeméti juhászcéh terve.

Az 1829. év tavaszán kánikulás napok köszöntöttek be a pünkösd előtti hetekben. Usztatás végett a juhászok nyájaikkal itt rajzottak a város alatt, a Széktó és Csalánostó körül. A főbíró úr a juhászokat a városházára rendelte, hogy nekik *„a Juhtartás eránt már megállapított Rendszabás és Reguláció* különösen tudtukra adathasson" továbbá mivel „némely fenyegetődzések" is történtek s azok „mint gyanítani lehet egyedül a Juhászoktól származtak," azért hogy őket egyszer és mindenkorra „mindenféle fenyegetődzéstől eltiltsa."

[30] Dr. Szabó K. Az állatok betegsége és gyógyítása a kecskeméti pusztaságon. Ethnographia. 1938. évf. 2—3. szám.

[31] Dr. Szabó K. Csengettyű és kolomp a kecskeméti pásztorság kezén. Ethn 1932. évf. 2. szám.

A városháza udvarában nagyszámban összeverődött juhászokhoz Simonyi János szenátort küldték le. Ki a választott közönség több tagjával együtt tudomásukra adta a juhászoknak a következőket: „Ezekután a nyáj Juhász, ideértvén Bojtárjainak Juhait is, 100-nál többet, a Fejős Juhász pedig, ideértvén Bojtárjainak Juhait is, 50-nél többet egyáltalán nem tarthat. Továbbá mivel regulázásra az elmult Esztendőktől fogva elég idejek volt, a megállapított számon felül található Juhaik bé fognak hajtatni és eladattatni. Minthogy már a Pusztákban több helyeken kutak, vagynak, gödröt ásni tilalmas. Ha pedig a gödrök ásása már megtörtént volna, azt nyomban behuzzák. A Telelők között egyáltaljában *meddő*, vagy *rideg falkák* meg nem szenvedtetnek." Simonyi szenator a tanácsba visszajövén jelenti, hogy küldetésének eleget tett, a tudnivalókat a juhászok tudomására adta, kemény szavakkal utasította őket, hogy mindenféle fenyegetődzéstől tartózkodjanak. Jelenti továbbá, hogy bár ez reá bízva nem volt, „De mivel reményleni lehet, hogy azáltal a Juhászokból jobb Lakosok formálódhatnak, Czéhbe való állásra őket buzdította." Főbíró uram jóváhagyólag bólintgatott, de kételkedett Simonyi szándékának eredményében. Jobban ismerte ő a juhászokat, mint az ide származott jóakaratú szenator. Denique a kecskeméti juhász Céh gondolata megszületett s mivel Simonyi szenator kedvét sem akarták szegni, elvégezték, hogyha a juhászok céhbe akarnának állani, azt a tanácstól kérjék.

A juhászok tanakodtak. A dolog húzódott. Végre is „néhányan közülük szabadalom levelet és céhbe állásukat kérték," de azon kikötéssel, hogy előbb sérelmeiket a tanács orvosolja.

Benyujtott kérelmük így kezdődött:

„Nemes Tanáts! Alázatosan terjesztyük elejibe, hogy mi! ámbár már közülünk sokan megrovattattak, de mégis egynéhányan vagyunk ollyanok kik mégis csak ugyan tiszták vagyunk, ugyanazért hogy mi többektől elválva kivánjuk, hogy a Nemes Tanáts jóigyekezetünket jóváhagyván, egy bizonyos és állandó Privilégiumot eszközölhessünk." „Bizonyság levelet kérünk, de minekelőtte a Nemes Tanáts ennek eleget tenne, kérjük sérelmünk orvoslását."

„1. Minthogy közöttünk vannak ollyanok, kik tehetősebb gazdáknál szolgálnak s a Juhok sokassága miatt két-három Tselédet (bojtárt) is tartani kötelesek, mások pedig szegényebb gazdáknál szolgálván a Juhok kevés léte miatt egy gyerekkel is beérik. Azoknak, kik több Juhok mellett *több Tseléddel szolgálnak* több Juh tartás engedtessen.

2. Hogy azon Nyáj Juhászoknak, kik 16—17 gazdának Juhaikat felesszámmal őrzik szabad legyen több juh legeltetését is kérni.

3. Hogy a *Fejős Juhászok csak fejős Juhokat, a meddő Juhász pedig csak meddő Juhokat őrizhessenek.*"

Ugy gondolták a juhászok, ha már Céhbe kell állaniok, legalább valami hasznuk legyen belőle. Másként vélekedett a tanács. Kívánságaikat egyszerűen elutasítja, mondván: „Ámbátor azon juhászok, kik nagyobb számú Juhokat több Tselédekkel őríznek, azoknál kik kevesebb számú Juhok mellett egy Tseléddel is megvagynak, ugyan nagyobb bérre érdemesek, azonban ez nem a Publicum, hanem Gazdáik által akár naturálékban, akár készpénzben volna kipótlandó." stb.

A juhászok mivel hangoztatták, hogy csak kívánságaik teljesítése után hajlandók Céhbe állani, kérelmük elutasítása után nem sok remény maradt a kecskeméti juhász-céh megalakulására. Simonyi szenator kedvéért a tanács határozata mégis így végződött:

„Egyébaránt ami azon jó és dícséretre méltó célzásokat illeti,

hogy céhekbe kívánnak állani, Szenátor Simonyi János és Nagy Sándor urak a Választott közönség részéről kinevezendő tagokkal együtt kiküldetnek a végett, hogy a Juhászoknak kik arra törekednek, neveiket feljegyezvén a Célhoz képest Projectumot készítvén vélekedésekkel együtt mutassák be."

Simonyi még egyszer megkísérelte rábeszéléssel a juhászokat céhbe toborozni. Végtére is Farkas István, Csorba György, Mészáros Pál, Csorba József, Tóth István, Faragó József és Gémesi István kecskeméti születésű juhászok hajlandók lettek volna céhbe állani. Hozzájuk csatlakozott még a szomszéd városokban született Tóth Pál, és Szőllősi József. Ők jelentettek még be négyet-ötöt, kikről gondolták, hogy szintén hozzájuk állanak. A közakaratnak elég gyenge megnyilatkozása volt ez, mert hiszen akkor mintegy 200 számadó juhász élt Kecskeméten. Emellett akik vállalkoztak volna, azoknak is más-más kívánságuk és kikötésük volt.

Simonyi szenatort nem csüggesztette az eredménytelenség. Levelet írt Pest megye levéltárának, hogy nem tudnának-e valami juhász privilégiumról. A válasz megérkezett és a többek között így szólt:"

„Nemhogy a juhászok privilégiumáról, de még azoknak legkisebb rendtartásáról szóló irományok sincsenek levéltárunkban. De nem is hisszük, hogy más királyi városokban találhatók ilyenek." Simonyi a város főjegyzőjét megkéri, hogy írjon Tolna megye főiskálisának hasonló kéréssel. Ennek válasza se sokat mondott: „Megyénkben ugyan a juhászoknak semmiféle céhek nincsenek, mindazonáltal azon szokás vagyon nálok, hogy esztendőnként Szent Mihály napkor valamennyi Juhászok légyen az számadó, vagy Bujtár rész szerént Simontornyán, rész szerént pedig Fehérváron öszve sereglenek, ottan nagymisét tartatnak, egyéb eránt mint egy három napokig mulatnak, korhelkednek, táncolnak, sőt gyakran halálosan verekednek, mely miatt a vármegye már ezen összejövetelt annyira amennyire tilalmazza is."

Ha őseink juhászcéh szabályok iránt egy kicsit messzebb kereskednek, mint Gömörben, Csallóközben, bizonyára kapnak valamit.[32] Így minden támpont és útmutatás nélkül fogott hozzá Simonyi és a kiküldött deputáció a kecskeméti juhászcéh szabályzatának elkészítéséhez. Tervezetüket a tanácsnak az 1829.-ik esztendő szeptember 9.-én mutatják be.

A juhászcéh felállításának, megszervezésének szükségességét így indokolják: „A folyamodó juhászoknak törekedések megérdemli a Publikumnak gyámolítását. Mert a Juhász Céh felállításával lehet reményleni, hogy a közbátorság biztosabb lábra áll, hogy a rosszindulatú juhászok inkább megzaboláztatnak. A városi lakosság rendetlen úton való káros szaporodásának is gát vettethetik. Fennálván jövendőre a Juhász Céh, senki a helybeli lakosok közül mást nem alkalmaztathatván, hanem csak helybeli juhászt."

A Céh szervezetéről gondolkodván a bizottság az alábbi pontokban foglalja össze véleményét:

1. Hogy a Juhász céhbe csak azok vétetődjenek be, akik vagy helybeli származásúak, rendes lakosok, vagy azok, kik jámbor magaviseletükért ezentul vétetnek be lakosoknak.

[32] Herman O.: Magyarság nagy ősfoglalkozása. 22 . lap. (Gömöri juhásztársulat Waleska sloboda.)

2. A céhbe való állhatástul mindazok kizárattassanak, kik nagyobb gonosztetteikért akármely T. Jurisdikció által már több izben voltak fenyitve. Jövendőre nézve pedig az tétessen rendszabásul, hogy aki oly kriminális vétket követ el, melyért egy hónapi rabságnál többre vagy 25 pálcákon felüli büntetésre ítéltetik, az a céhből s így a juhászi szolgálatból is kimaradjon. (Azt hiszem nagyon kevés tagja maradt volna a céhnek.) „Tekintve, hogy ezen büntetés terhes, minthogy a Juhász életmódjának elvesztését vonja maga után, talán e Privilégiumban helyet sem foglalhatna, de minek utána majd csak nem egyes-egyedül azért szükséges a Juhászok Czéhe, mert a gonoszság, tolvajság főképen ő közöttük áradt el, hogy őket, mint neveletlen és leginkább a pusztákon forgolódó embereket másként civilizálni alig lehet."

3. A juhászoknak ne legyen szabad mást *legényül*, vagyis *bojtárul* felfogadni, hanem aki helybeli származású és jó erkölcsű, vagy aki „*külföldi*" ugyan, de jámbor magaviseletéről bizonyság levele van.

4. A Juhász Céhnek is, mint más Céheknek legyenek előljárói, *komisszárius, céhmester, atyamester*. „A Juhász Céh Comissáriusának kötelességévé az tétetődjön, hogy ne csak azt tudja, kik az Czéhbeli Juhászok, hanem hogy azok időről-időre kiknek szolgálatában vagynak, és kik a bojtárjaik."

5. A juhászok köteleztessenek a céh gyülésen megjelenni.

6. „A bojtárok, mint *inasok* beszegődtessenek és Inasi esztendejükből 15 esztendős korukban felszabadulván még legényképen 6 Esztendőket töltsenek."

7. A vándorlást nem kívánják meg a juhászoktól. A céhbe állásra elegendőnek vélik, ha bizonyság leveleikkel igazolják, hogy *legényképen* 6 esztendőket jámborul töltöttek s azt is igazolják, hogy nem csak jó emberek, hanem jó szolgák is voltak. „Végre a *Céhbe állások idején Remek fejébe a nékiek adandó kérdésekre helyesen megfeleljenek*. Oly kérdések tétessenek, amelyekre adandó feleletekből azt lehessen megérteni, hogy ők a Juhok esmeretesebb *nyavaláinak jeleit esmerik tudják tapasztalásbul, hogy mely nyavalyát miként lehet a gondos pásztorkodás által elkerülni, vagy ha már a juh nyavalyás azt miként lehet és kell orvosolni.*"

Végre a kiküldött deputáció javasolja még. hogy a juhászokra már az eddigi fennálló rendszabályok és regulációk a Céh által is erősíttessenek meg. Ilyenek lennének a következők: hogy a juhászok több juhot a meghatározott számnál nem tarthatnak. Csak *billegtelen* és *jegytelen juhokat* lehessen nekik tartani. *Szamarakat egyáltalában nem tarthatnak*, hanem a szükséges számú szamarak gazdájuk által állíttassanak. *Dög* esetén kötelesek legyenek nemcsak a *dögbőrt* és a húst gazdájuknak beszolgáltatni, hanem még arra is kötelesek felvigyázni, hogy a *juhok fejéről a bőr le ne nyúzattasson* stb.

Készen lett volna tehát a kecskeméti Juhász Céh szabályzata. A juhászokat azonban a jó urak meg sem kérdezték, jó lesz ez így? A céh megalakulásához szükséges volt még a „*Felsőség*" jóváhagyása. Ebben azonban a szabályzat tervezői sem bíztak, mert előterjesztésüket így fejezték be:

„ha netalán a nemes Tanáts itélete szerént reményleni sem lehetne, hogy ilyen sorsú és qualificátiojú embereknek, mint aminők jobbára a helybeli Juhászok céhbeli Privilégiumot lehetne eszközölni" ez által „legalább az uralkodó rossznak Politikai uton teendő intézetek által volna szükséges orvoslást találni."

Megfontolta a nemes tanács, s nem kérte „Felsőségtől" a juhászcéh tervezetének jóváhagyását. Bizonyára nem akarta a tekintélyes iparos céhek haragját magára vonni, de attól is tarthatott, hogy a juhászok között még nagyobb elégedetlenséget és zúgolódást támaszt. Hihető, hogy a céhbe-kényszerítéssel a juhászok elégedetlensége nem állott volna meg a puszta fenyegetődzésnél.

Simonyi tanácsnoknak gondolata volt a *Kecskeméti Juhász Czéh* megalakítása. Ő pásztornépünket nem ismerte s természetes, hogy jóakaratú igyekezete sikertelen maradt. Ha a mi juhászaink céhbe álla-

nak, úgy atyamesterré maguk közül azt választják, aki a legravaszabb, legkeményebb, ki a vallatást szó nélkül tűri. Aki ismeri a módját, hogyan lehet mindig a másén legeltetni, aki tudja, hogyan lehet a hatóság eszén túljárni. Ő közöttük az ilyennek volt a legnagyobb tekintélye.

Szabó Kálmán.

*

Das Kecskeméter Hirtenleben.

I. Schafzucht Verfasser stellte seine Studie zum Grossteil aus dem archivalischen Material der Stadt Kecskemét zusammen, doch machte er auch aus seinen eigenen Forshcungen (am Ort und Stelle ausgeführt) einen Gebrauch. Dieser Teil seiner grossangeplanten Abhandlung behandelt die geschichtliche Entwicklung der Schäferei von Kecskemét.

A nyári ünnepkör hagyományai a nyitramegyei Menyhén

1. Virágos Szent János napja.

A naptári év hagyományos ünnepi szokásai közül szertartásos cselekményeivel, hiedelmeivel és zenéjével együtt kiemelkedik a nyári napforduló szentiváni tűzgyujtása, amely virágos Szent János napján (június 24.) a népélet legdíszesebb szertartásait és a magyar lélek ősi örökségében ujramegújuló ünneplő alkatát őrzi Zoborvidéken. A tűzgyujtás ma már csak egy községben, Zsérén van szokásban, a többi falvakban csak az emléke él, mert a hagyomány továbbélésének fonala a mult század utolsó éveiben és a világháború előtti években megszakadozott. Dallamaival és énekszövegeivel hiába igyekezett beleilleszkedni az egyház tágabb keretébe, az idő könyörtelenül lesujtott: üldözte, majd végképp megszüntette azt a hagyományt, amely időtlen idők homályából táplálkozva Keresztelő Szent János születésnapjához kapcsolódott és amelyet az egyház éppen Krisztus szavaival magyarázott, amikor a nap jelentőségét a világosság előhírnökével így hozta kapcsolatba: *Ő égő és világító szövétnök volt, ti pedig egy időre gyönyörködni akartatok az ő világosságában.*[1]

Menyhén körülbelül 30—40 évvel ezelőtt tiltotta el a szentiváni tűzgyujtást az akkori lelkész, Szvincsek András. A szokásra már csak az öregebbek emlékeznek, akik szerint a tüzet 7 alkalommal gyujtották meg: Szent Iván napja előtt és után 3—3 vasárnap, továbbá Szent Iván napján, június 24-én. Mások szerint június első vasárnapjától Keresztelő Szent János születésnapjáig minden vasárnap este A tűzrakásnak meghatározott formája nem volt. Arra senki sem emlékszik, hogy — amint a szokás énekszövege mondja — négyszögűre rakták volna. Egyik öregasszony szerint, mielőtt a tüzet meggyujtották, alulra fát tettek keresztbe, mint minden tűzrakásnál szokták, hogy a tűz könynyebben égjen. Mások viszont erről sem tudnak. Általában a tüzet szalmából rakták, amit a leányok loptak a legközelebbi szalmakazalból.[2] Az összehordott szalmát ugyancsak a leányok gyujtották meg gyufával. Amikor elégett, bárki dobhatott reá. A tűznél kint volt a falu aprajanagyja, azonban a tűzhöz csak az iskolából kimaradtakat (kb. 14 éves kortól) engedték közel, a fiatalabbakat elzavarták és ezek rendesen csak messziről nézhették az ugrálást. A tűz egyik oldalán álltak fel a legények és másikon a leányok, de néha a tűz mindkét oldalán álltak vegyesen leányok, legények. A felállás nem volt szabályos sor, inkább köralak, amelynek egyik felét a leányok, másik felét a legények alkották. A menyecskék és idősebb asszonyok a leányok, illetve legények mögött álltak. Öregemberek és öregasszonyok ritkán voltak a tűznél. Ha a jelenlevők szerepét vizsgáljuk, az elhelyezkedés azt mutatja, hogy a cselekmény főszereplői a tűz körül két félköralakban elhelyezkedett leányok és legények voltak, míg a mögöttük állók, akiknek mint később látjuk, szintén volt szerepük (cseresznyeosztás, párolás), inkább nézők voltak.

[1] János evangéliuma, 5. fej. 35. vers.

[2] V. ö. Magyarság néprajza II. 414., Gönyey S.: Adatok Galgamácsa néprajzához. Értesítő, 1940. 48.

A tűz meggyújtása az első dallamrész *Megrakjuk, megrakjuk...* éneklése közben történt, a második dallamrész *Rózsafa nem magos... Egyik ága hajlik...* kezdetű szövegrész éneklésénél a kiénekelt leány átugrotta a tüzet. A kiéneklés után is ugrálták még a leányok a tüzet, többször is. Ilyenkor a legények pajkosságból „lábat akasztottak" s gyakran előfordult, hogy a leány a tűzbe ugrott és a ruháját vagy magát is megégette.[3]

A menyhei szentiváni ének szövege és dallama a következő:[4]

M. H. 3297/a.

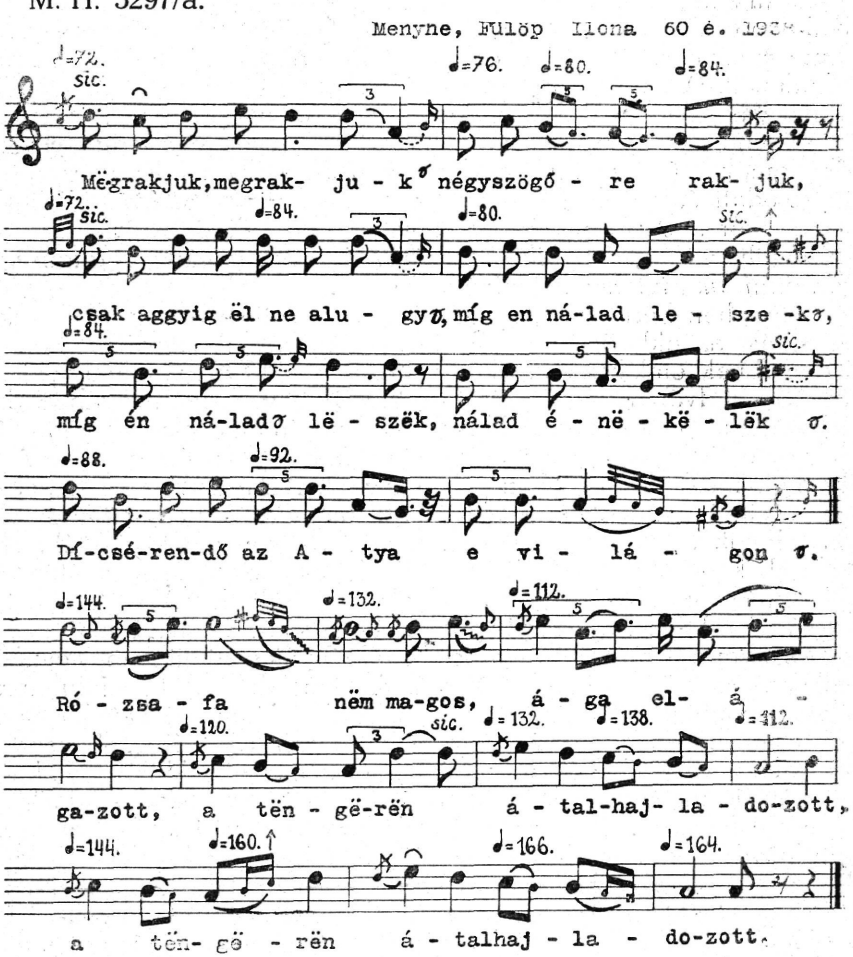

[3] Róheim: Magyar néphit és népszokások, 326.: játék a tűzzel.

[4] Szövegét és dallamát, továbbá a szokás leírását közli még Atovich F.: Zoborvidéki szentiváni szokások. Ethnographia, 1901. 225., Kodály Z.: Pótlék a zoborvidéki népszokásokhoz. Ethnographia. 113. 114. — Néprajzi hanglemezek F 40/a.

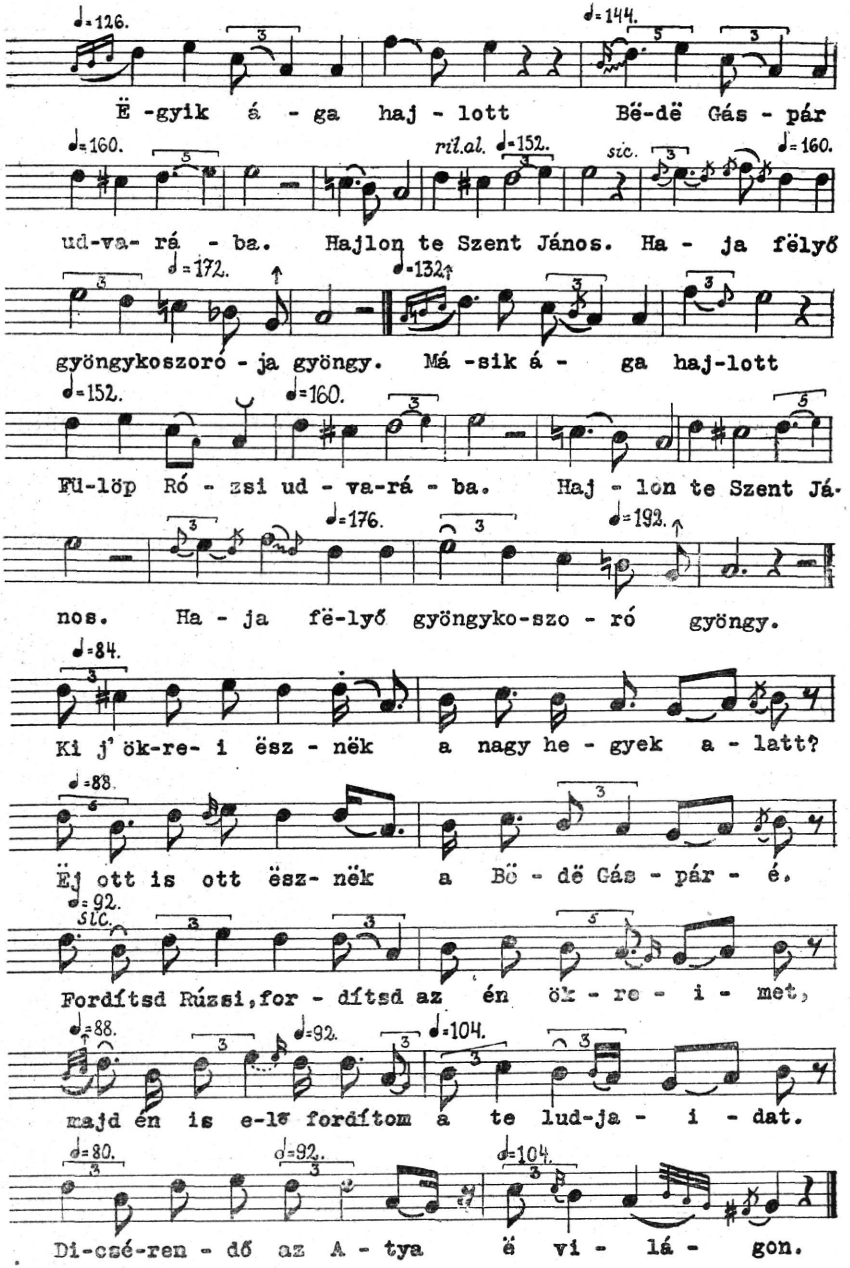

A tűzgyujtás minden alkalommal napnyugta után kezdődött, 10 óra tájban és körülbelül éjfélig tartott az ugrálás. Szent Iván napján az asszonyok, miközben a leányok ugráltak, virágos bodzafaágat pároltak a tűzön. A párolt bodzafaágakat aztán hazavitték, eltették és ha valakinek daganata támadt, arra rákötötték.[5] A bodzafapárolás után a

[5] A tűzzel kapcsolatos védekező szokásokat közli Róheim: Magyar néphit és

menyecskék és fiatalabb asszonyok kötényükben cseresznyét vittek a tűzhöz és szétosztották a tűz körül levő legényeknek, leányoknak és gyerekeknek. A cseresznyét rendesen azok a menyecskék és asszonyok osztogatták, akiknek gyermekük meghalt, egyesek szerint kereszteletlenül, hogy meghalt gyermekük is kapjon a másvilágon cseresznyét. Általános szokás volt régebben, hogy azok az asszonyok, akiknek gyermekük meghalt, Szent Iván napjáig nem ettek cseresznyét.

Éjféltájban, amikor már kialudt a tűz, a leányok a közeli kenderföldekre mentek, ahol a sötétben minden leány két szál kendert kötött össze. Ezt kilenc nap mulva megnézték és ha az összekötött két kenderszál virágos volt, akkor a leány legényhez, ha csak az egyik volt virágos, a másik pedig nem, akkor özvegyemberhez ment férjhez.

Zsérén még ma is szokásban van a szentiváni tűzugrás. A leányok az alsó faluvégen Szent Iván napján, továbbá előtte való szombat és vasárnap este, napnyugta után, kb. 10 órakor rakják a tüzet abból a májfából, melyet május első vasárnapjának virradójára kapnak szeretőiktől, mert az „szerelmesfa". Amikor már lánggal ég a tűz, a következő énekkel, a felső faluvégről kezdve az alsó faluvégig, majd a másik soron az alsó faluvégről kezdve a felső faluvégig, sorban kiéneklik a leányokat szeretőjükkel együtt.[6]

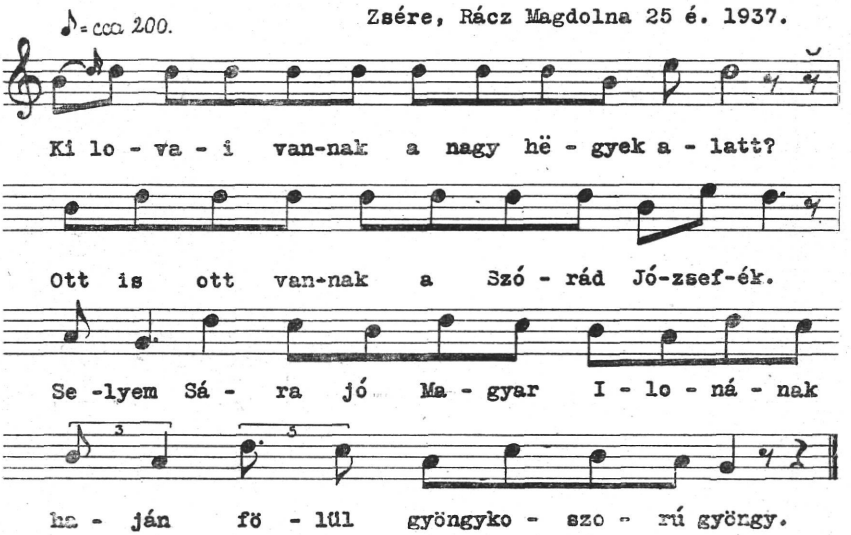

Ereggy Dallos Rozi, előzd meg az én lovaimat,
Én is megtérítem a te lúdjaidat.
Selyem Sára, jó Magyar Ilonának
Haján fölül gyöngykoszorú, gyöngy.

Az a leány, aki sorra kerül, átugorja a tüzet. A legények is ott vannak ilyenkor és az a legény, akinek nem tetszik az a leány, aki-

népszokások, 315. Baranyában, mint Csallóközben is, a szenet viszik haza és a gerenda közé teszik, hogy a villám a házba ne csapjon. Gönczi: Göcsej, 256.

[6] Szövegét és dallamát közli még Kodály Z.: Zoborvidéki népszokások. Ethnographia, 1909. 29.

vel kiéneklik, szétrúgja a tüzet, de a leányok megigazítják és tovább folytatják az éneklést, az előbb közölt két versszakot, amelybe mindig más leány és legény nevét iktatják, mindaddig, amíg az összes leányok sorra nem kerülnek. Amikor a kiéneklést, illetve a kiénekelt leányok a tűz átugrálását befejezik, az alábbi dal éneklésével mennek haza:

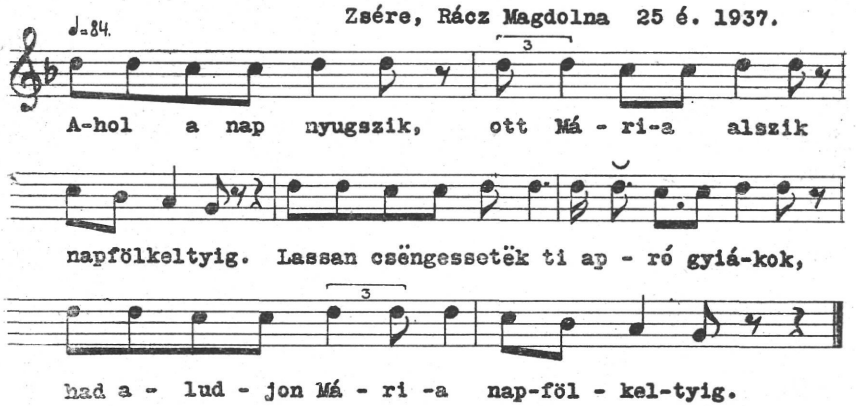

Kolonban már az öregek sem emlékeznek a szentiváni ének teljes szövegére és a szokás lefolyására.[7] Kodály, aki az 1900-as évek elején járt Kolonban, azt írja, hogy a tűzgyujtás ott már régen divatját multa, de ma is él néhány idős asszony, aki a szentiváni éneket többékevésbbé tudja. Kodály fonográf-felvétele három öregasszony éneklésének egybevetésével készült.[8]

Atovich szerint Szent Iván előtti este 6—7 óra tájban a leányok kimentek a község déli részén emelkedő dombra, ahová, mivel akkor még gyufa nem volt, parazsat bögrében, fát pedig ölükben vittek ki. Mikor a tüzet megrakták, körülötte körben ugrándoztak és táncoltak. Ha pedig a tűz már lobogva égett, egyenkint énekelték a *Meggyulandó...* kezdetű éneket. Ezt az a leány énekelte, aki a körből előlépett és a tüzet át akarta ugorni. Az énekbe szeretőjének nevét foglalta bele. Mikor a dal első részét elénekelte, akkor ugrotta át a tüzet. A többiek aztán karban énekelték az ének második részét, *Selyemsárhajó* . . . Mikor ez megtörtént, újra énekelték mindnyájan az éneket, de a legénynév helyett a leány nevét szőtték az énekbe, aki ekkor ismét átugrotta a tüzet. Végül megjegyzi Atovich, hogy mivel minden leány kedvéért külön énekelték a dalokat, nem csoda, ha az egész 3—4 óra hosszat is eltartott. Az ugrás sikerültét — szerinte — semmiféle babonával nem kötötték össze, tehát az ugrás sikeréből nem jósoltak a házasságra.[9]

Ghymesen a szentiváni éneket és a vele kapcsolatos szokást már csak egy asszony, Balla Józsefné, szül. Gyuris Veron (72 éves volt 1937-ben) tudta elénekelni, illetve elmondani. Szerinte a szokást kb. 30—40 esztendővel azelőtt hagyták el. Leánykorában a tüzet Szent

[7] Kodály Z.: Zoborvidéki népszokások. Ethnographia, 1909. 116.
[8] U. a.
[9] Leírását a csitári szokásával együtt közli Atovich F.: Zoborvidéki szentiváni szokások. Ethnographia, 1901. 221., 223.

János előestéjén, június 23-án gyujtották a leányok szalmából. A tűzhöz kimentek még az asszonyok, legények és a gyerekek is, az utóbbiak a tűz körül ugráltak. Amikor a tűz lángralobbant, a leányok a következő dallamot énekelték :[10]

M. H. 2818/a

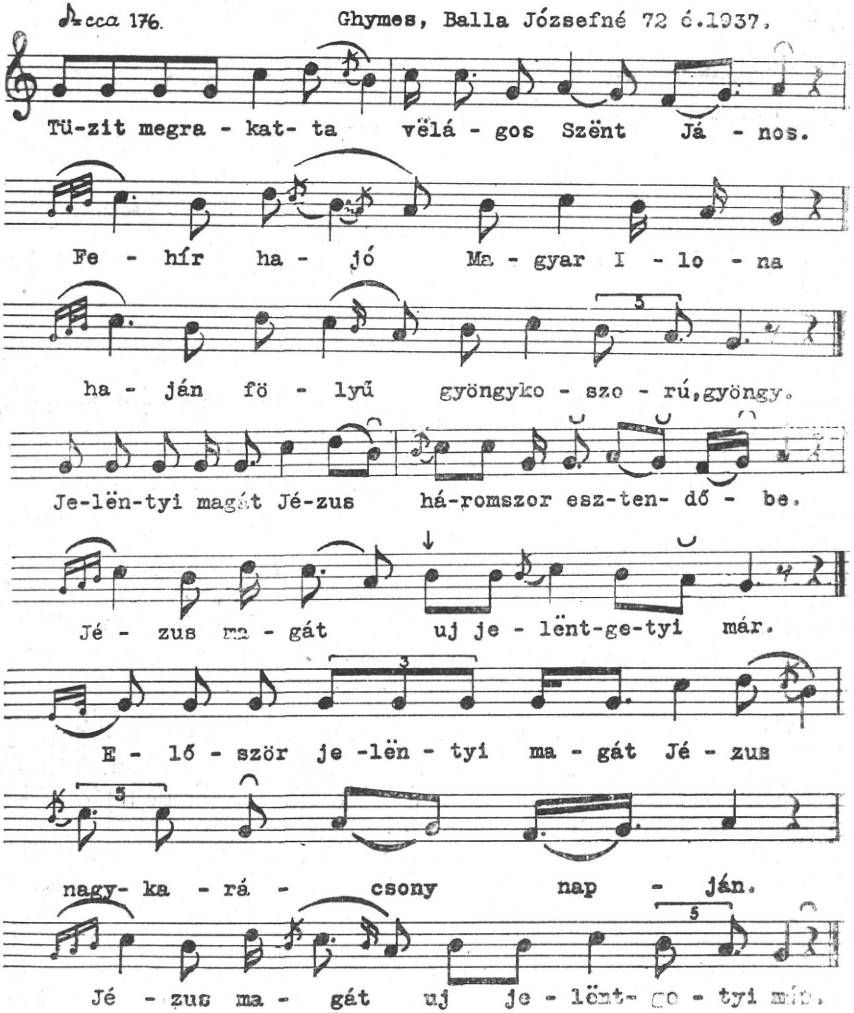

Másodszor jelëntyi magát Jézus
hangos husvét napján,
Jézus magát uj jelëntgetyi már.

[10] A szövegre és dallamra vonatkozólag v. ö. Kodály Z.: Zoborvidéki népszokások. Ethnographia, 1909. 34.

Harmadszor jelëntyi magát Jézus
piros pünkösd napján.
Jézus magát uj jelëntgetyi már.

Nagykarácsony napján
nagy hóeső esëtt.
Jézus magát uj jelëntgetyi már.

Hangos husvét napján
Duna megáradott.
Jézus magát uj jelëntgetyi már.

Piros pünkösd napján
rózsa kivirágzott.
Jézus magát uj jelëntgetyi már.

A következő, virágok vetélkedéséről szóló ének éneklése közben a leányok és asszonyok az ének szövegében említett virágokat, *amikor kimondták a nevit*, a tűzbe dobálták:

M. H. 2818/b

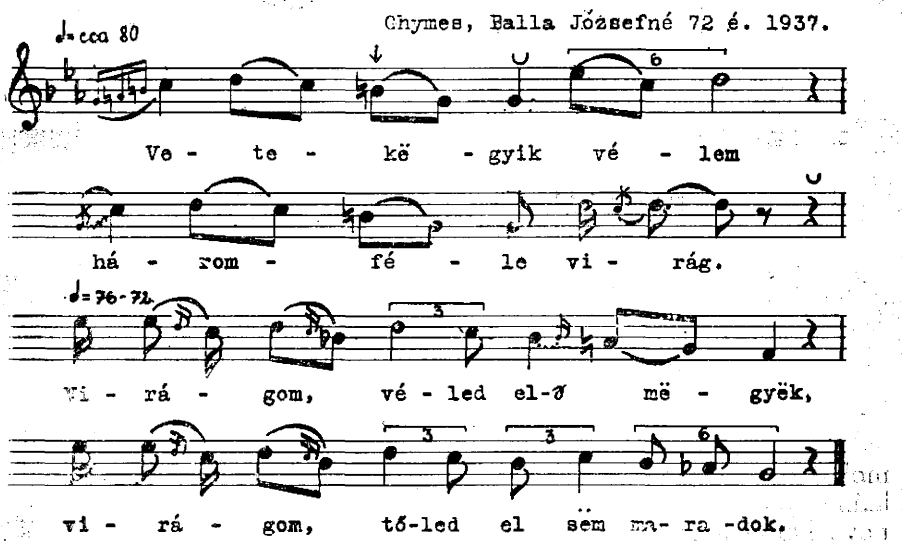

Első féle virág a búza szép virág.
Virágom, véled elmëgyëk,
virágom, tőled el sem maradok.

Másik féle virág, a szőlő szép virág.
Virágom, véled elmëgyëk,
virágom, tőled el se maradok.

A harmagyik virág a rózsa szép virág.
Virágom, véled elmëgyëk,
virágom, tőled el se maradok.

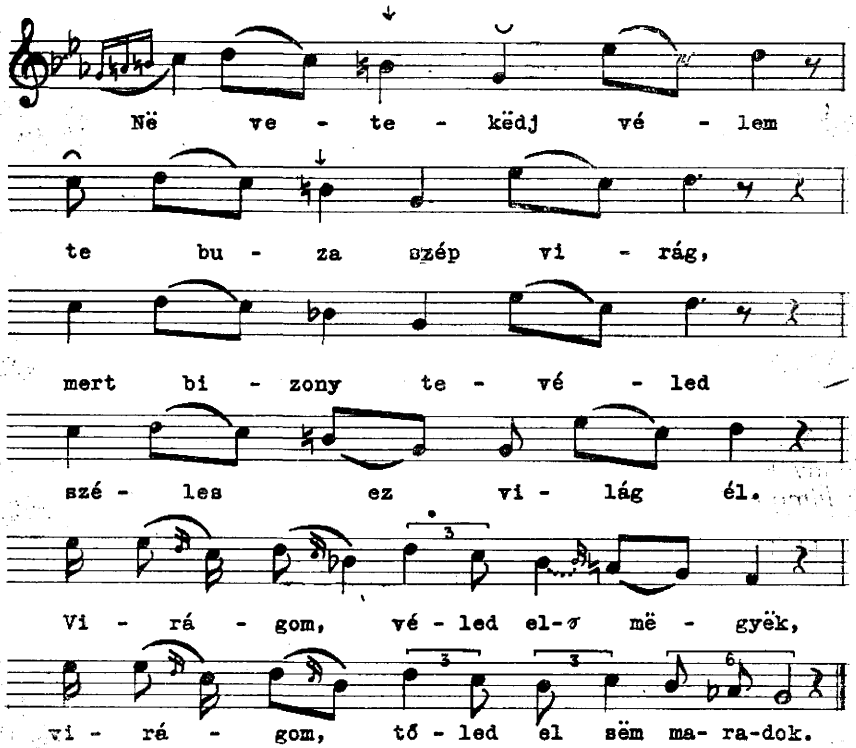

Në vetekëdj vélem, te szőlő szép virág,
mert bizony tevéled szent misét szolgálnak.
Virágom, véled elmëgyëk,
virágom, tőled el se maradok.

Në vetekëdj vélem, te rózsa szép virág,
mert bizony tevéled lyányok dicsekëdnek.
Virágom, véled elmëgyëk,
virágom, tőled el se maradok.

Az ezután következő dallam volt a kiéneklő ének. Az eddigi dallamokat csak egyszer énekelték el, a következőt pedig annyiszor, ahány leány volt jelen a tűzugrásnál. A szövegben mindíg más-más leány neve került szeretőjének nevével. A kiénekelt leány átugrotta a tüzet.

Ghymes, Balla Józsefné 72 é.1937.

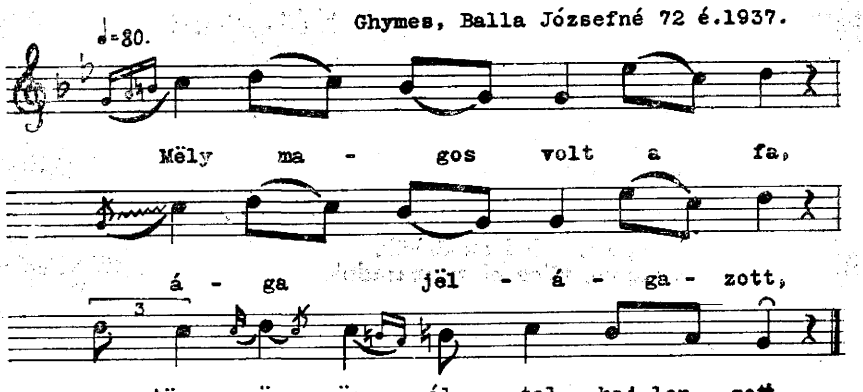

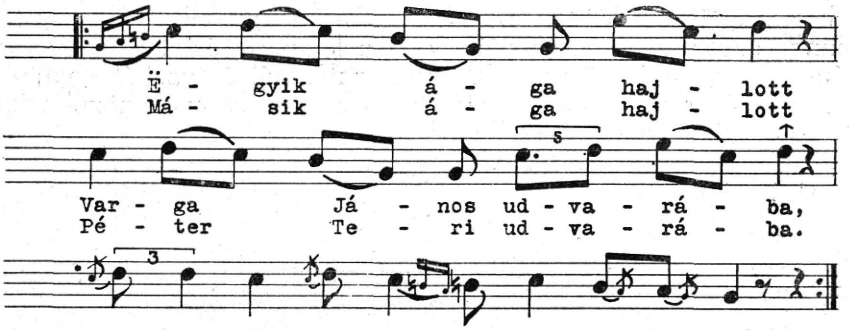

Az éneklés és tűzugrálás közben az idősebb asszonyok itt is, mint Menyhén, bodzaágakat pörköltek a tűzön, hogy azzal kössék be a daganatot, mert *az elapasztja*. Azok a menyecskék, asszonyok pedig, akiknek kisgyermekük meghalt, a tűz körül álló gyermekeknek cseresznyét osztogattak, hogy azt Szent János adja. Leginkább olyan gyermek kapta a cseresznyét, aki az anya elhalt gyermekének nevét viselte. Végül az alábbi dallam éneklése mellett mentek haza:

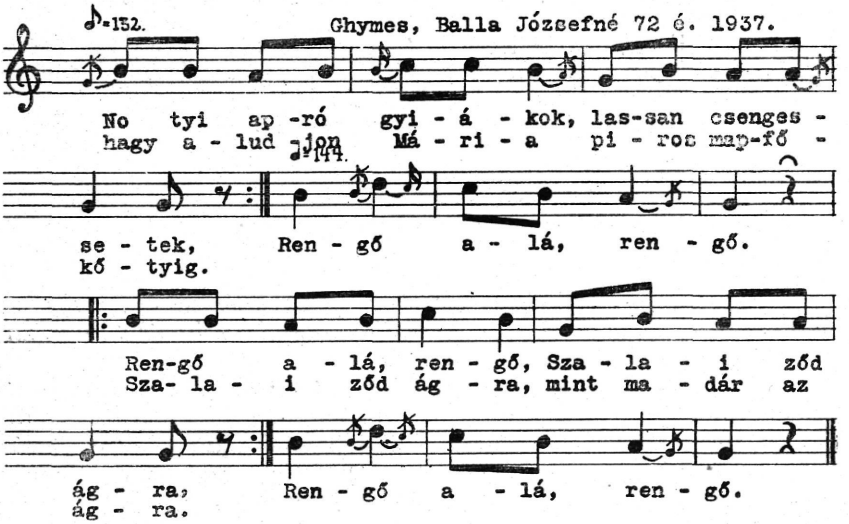

Gesztén szintén június 24. napjának előestéjén, esti harangszó után a határban az út közepén rakták meg a tüzet a leányok szalmából, de a legények gyujtották meg. Minden leány vitt magával mezei virágot: szarkalábat, aranyfejű füvet, pipacsot és búzavirágot. Ezeket a tűzbe dobálták. Az égő tüzet mind a leányok, mint a legények átugrálták.[11] Mikor a tűz elégett, a leányok a templom elé mentek és ott egyházi énekeket énekeltek.

Pogrányban kb. 50 esztendővel ezelőtt szintén Szent János nap-

[11] Az éneket közli Kodály Z.: Zoborvidéki népszokások. Ethnographia, 1909. 31.

jának előestéjén rakták a tüzet.[12] A szokást akkoriban Karsay Imre plébános tiltotta el. A tűzgyujtás előtt a leányok és legények a falu végén egy dombon gyülekeztek, ahol szalmából és gazból gyujtották a tüzet. Amikor már jó magas lánggal égett, a leányok közül mindig az ugrott, akinek a nevét énekelték:

M. H. 3307/a

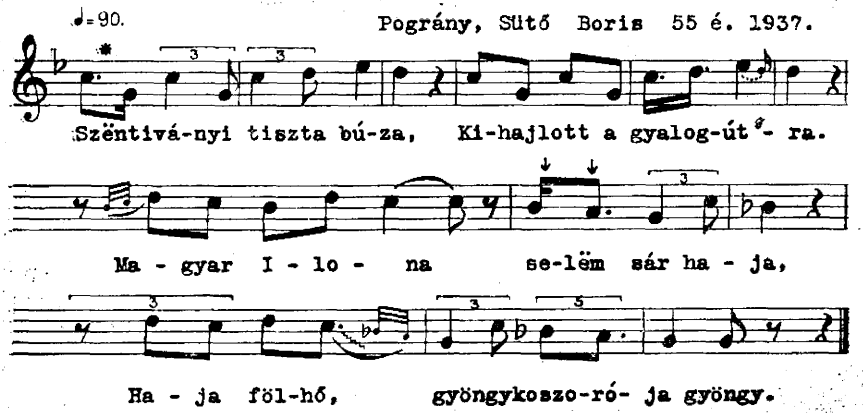

Egyik ága hajlik
Sípos Feri udvarára.
Magyar Ilona selëm sár haja,
Haja fölhő gyöngykoszorója gyöngy.

Másik ága hajlik
Sípos Bözsi udvarára.
Magyar Ilona selëm sár haja,
Haja fölhő gyöngykoszorója gyöngy.

A szokással kapcsolatban a pogrányiak azt tartották, hogy ha a gazt elégetik, *az Isten jobb termést ád és a gabonák tiszták lesznek.* A tűzbe különféle vadvirágokat is dobáltak.

Alsóbodokon Kodály szerint több mint 40 esztendeje, hogy utoljára gyujtottak Szt. Iván tüzét. Varga Judit nevű 65 éves leány tudott még legtöbbet az énekből. Arra is emlékeznek, hogy az előljáróság tiltotta a tűzgyujtást; a „polgár" (kisbíró) néhányszor bottal kergette szét a fiatalságot, mielőtt végképp elhagyták.[13]

Nagyhinden még 8—10 esztendővel ezelőtt is gyujtottak tüzet. Június 24-e előtt egy héttel kezdték és 24-ig minden este meggyujtották a falu végén, amikor a nap lenyugodott. Amikor lángolt a tűz, az alábbi dallam éneklése mellett a leányok szeretőikkel együtt kettesével, kezeiket összefogva ugrálták át a tüzet:

[12] V. ö. Atovich F.: Zoborvidéki szentiváni népszokások. Ethnographia, 1901. 224.
* A második és harmadik versnél az első két hang elmarad.
[13] Kodály Z.: Zoborvidéki népszokások. Ethnographia, 1909. 32.

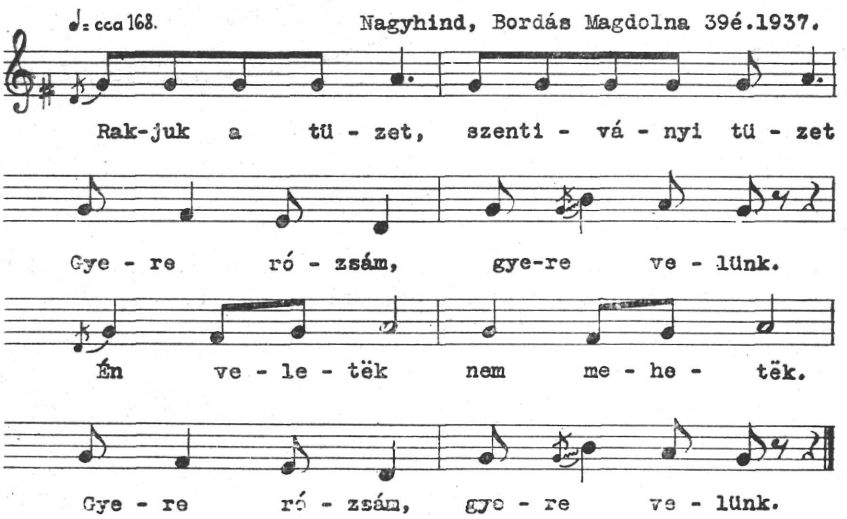

Ott kerekegyik egy fekete felhő,
Gyere rózsám, gyere velünk.
Én veletëk nem mehetëk,
Gyere rózsám, gyere velünk.

A tűzugrálás közben és utána harmonikaszó mellett táncoltak a legények és leányok. Ez körülbelül két óra hosszat tartott. Tánc közben más, közismert dalokat énekeltek. 10 órakor mentek haza énekszóval. A tüzet azért gyujtották, hogy a jég el ne verje a határt. *Amerre a tűz füstje szállt, arra a határt nem verte el a jég.* A tűzön a teheneknek nem volt szabad átmenni, mert akkor nem adtak tejet. Ha azonban a szarvasmarha arra járt, ahol a tüzet rakták, nem betegedett meg.

Kalászon Szent Iván napja előtt három este rakták a tüzet. A falu végén összegyűlt az egész fiatalság, gyerekek, leányok, legények és az asszonyok is ott voltak. A tüzet a leányok rakták szalmából. Mikor már égett, a leányok átugrálták, miközben a jelenlevők a *szentiványi nótát* énekelték (a nagyhindi szöveg és dallam variánsát). A *tüzet azért ugrálták, hogy a jég el ne verje a határt.* 1912 óta nincs szokásban.

Tilden június 22-én, 23-án és 24-én este ugrálták a tüzet. A leányok esti harangszó után gyűltek össze a község mögötti dombon. A legjobb gazda szérűjéből vittek szalmát és a szokáshoz kapcsolódó dal első versének éneklése közben meggyujtották:

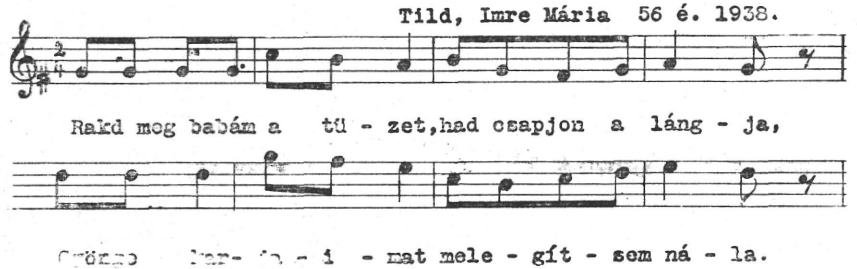

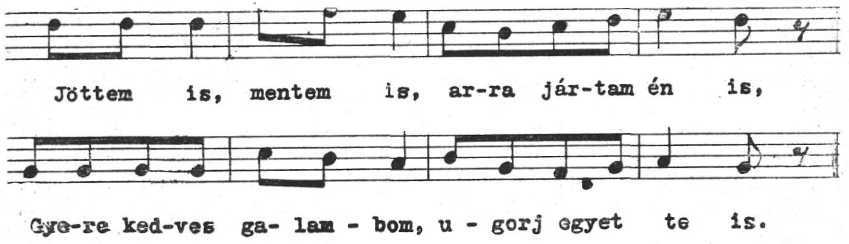

A következő versszak éneklése közben a leányok átugrálták a tüzet:

Gyere babám, tegyé rá, had szikrázzon lángja,
Terítsd földre a subád, had fekszünk le rája.
Jöttem is, mentem is, arra jártam én is,
Gyere kedves galambom, melegedj meg te is.

A második verset addig énekelték, amíg minden leány át nem ugrotta a tüzet. Végül, amikor már kialudt a tűz, énekelték a következő versszakot:

Oltsd el babám a tüzet, elég volt a lángja,
Gyönge kis karjaim elfáradtak nála.
Jöttem is, mentem is, arra jártam én is,
De be nem eresztett, távol estem én is.

Tilden utoljára 1914 június 24-én este ugrálták utoljára a tüzet.

Tardoskedden körülbelül 35—40 évvel ezelőtt Szent Iván napja előtti este a leányok kimentek a falu végére, ott nádból és szalmából tüzet raktak, aztán az alábbi szöveget énekelve, átugrálták:

Szent Iványi, Szent Iványi,
Szentiványi tiszta búza,
Aki aztat learatja,
Övé lesz a Luca Panna.

Az éneket addig ismételgették, amíg a tüzet minden leány át nem ugrotta. A tűzön vadbodzát pörköltek, amit aztán betettek az ágyba, hogy „balhák" ne legyenek. A faluban azt tartották, hogy *a szentiványi tűz füstje megvédte a határt a ködtől meg a dögtől.*

Kisgyarmaton csak Szent Iván estéjén rakták a tüzet. A leányok kimentek estefelé a hegyre, ott kóróból tüzet gyujtottak és amikor már égett, a leányok kidalolták egymást szeretőikkel együtt:

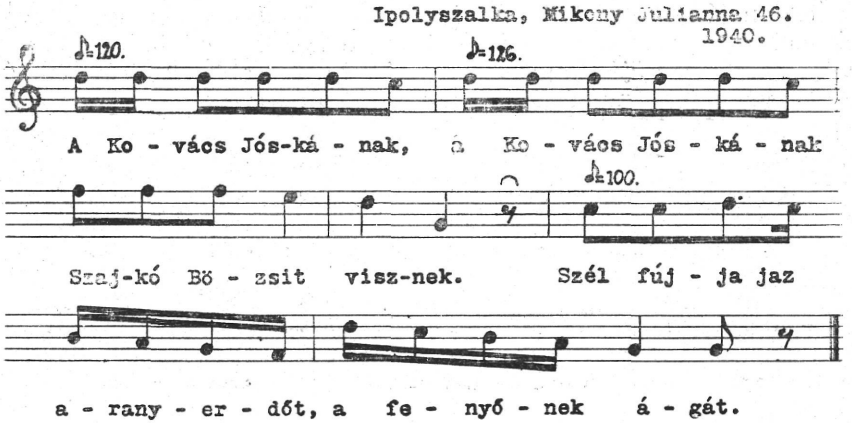

Ipolyság vidékén 50—60 esztendővel ezelőtt még minden faluban szokásban volt Szent Iván napja előestéjén a tűzugrás. Pereszlényben a leányok, legények és fiatal házasok kimentek a falu végén levő legelőre, ott a legények és leányok gazt szedtek össze, azt meggyujtották, majd átugrálták. Néha 3, 4, 6 rakás tüzet is gyujtottak egysorjában. A leányok és legények egy szaladásra ugrálták át. Ilyenkor daloltak is, de hogy mit, arra már nem emlékeznek. A tűzugrálás kb. egy óra hosszat tartott, aztán dalolva mentek haza. A pereszlényi asszonyok Szent Iván napjának hajnalán, napfelkeltéig szótlanul ökörfarkkórót szedtek s otthon a patkánylyukakba rakták. Ettől ordítva mentek el a patkányok.[14]

Ipolybalogon „Ivánka" néven ismerték a szentiváni tüzet, „gyerünk ivánkát ugrosnyi" mondták. Nepomuki Szent Jánostól Keresztelő Szent János napjáig (május 16-tól június 24-ig) minden vasárnap este, vacsora után, a leányok kukoricakórót loptak, levitték a Pástra és ott meggyujtották. A lobogó tüzet körbeállták, azonban helyet hagytak a tüzet ugrálók részére, majd énekeltek:

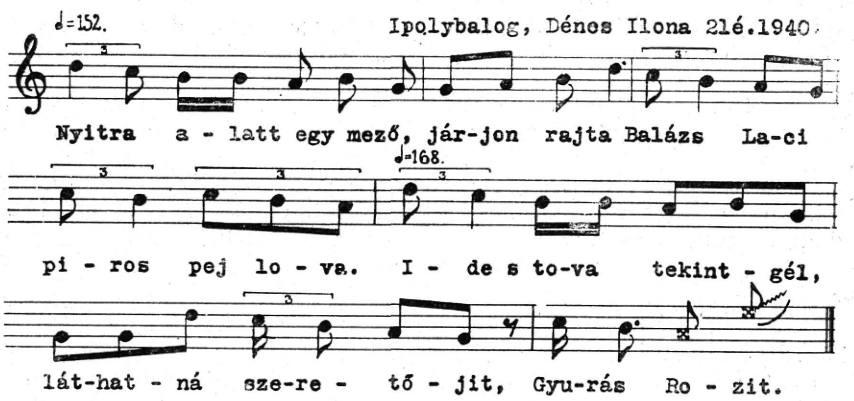

A tüzet a legények is átugrálták. A legutolsó „ivánka" után füvet szedtek: bojtorjánt, szarkalábat, árvacsóványt, napraforgót, amit a tűzön megfüstöltek, aztán hazavitték és feltették a padlásra. Ezt orvosságnak használták daganatok ellen.

A szentiváni tűzugrás szokását megtaláljuk Csallóközben is, azonban azokon a felvidéki területeken, így például a Garam völgyében, ahol nagyobb számban élnek reformátusok, a szokásnak nincs nyoma.

A csallóközi Egyházgellén, amikor jól besötétedett, Szent Iván estéjén a legények kocsit húztak a falun végig. Megálltak minden ház előtt s a következőket kiabálták:[15]

Rőzsét, rőzsét,
Adjanak rőzsét.
Ha nem adnak rőzsét,
Elvisszük a tőkét.

[14] Az ökörfarkkóróval kapcsolatban v. ö. Bálint Nándor: Népünk ünnepei, 269.

[15] A tűzre való fa kéregetésének több helyen nyoma van, hasonló szokásokat közöl Zaigha B.: Szent-ivánnapi népszokások. Ethnographia, 1901. 77., 78.

A legények minden háznál kaptak rőzsét vagy ölfahasábot. Sok helyen ezt már előre kitették a kapuba vagy az utcai ajtóba. Mikor a kocsi megtelt, a község szélére, a keresztútra mentek, ahol a tüzet rakták. A rőzsét gúla-alakba állították, közepébe tették a régi „molfá"-t (májfát) szalagokkal, tetejébe borítót helyeztek, amely szalmával volt megtömve. A máglyára ráhelyezték az elmult évi aratókoszorút is, majd egy szűz leány a máglyát háromszor körüljárva, megszentelte a hazulról üvegben hozott szenteltvízzel. Ezután egy szűz legény égő szalmafáklyával háromszor körülszaladta a máglyát és lángra lobbantotta. A tüzet körülvette a falu népe: férfiak, öregasszonyok, menyecskék, leányok, legények és gyerekek. A tűz mellett közismert dalokat énekeltek, ami eszükbe jutott. Szent Iván énekét csak hírből ismerik. Mikor a máglya lohadni kezdett, a legények átugrálták. A máglyagyujtó legény a leányokat biztatta az ugrásra: *Van-e itt szűz leány? ugorja át a tüzet.* A tűz elhamvadása után hazamentek. A máglya szenéből vittek haza s másnap azzal gyujtottak be. Az igézés ellen használt *szótlan víz* is ezzel a szénnel készült. A tüzet azért gyujtották, hogy *a jég el ne verje a határt és jó termés legyen.*

Etre-Karcsán (Csallóköz) Szent Iván estéjén, amikor elhangzott az esti harangszó, a legények az utcán kiabáltak:

Oh, oh, oh, mi van eladó?
Rossz borítót, kosarat.

Ezzel a kiabálással szedték össze a rossz kosarakat, nádat, kórót, rőzsét, amit a határdombhoz, a keresztúthoz vittek. Egy idősebb legény itt vízbemártott fűzfagallyal megszentelte a tűz helyét, majd egy másik meggyujtotta a tüzet. Egy ideig csendesen szemlélték, majd egy legény beszédet mondott:

Aki belullad a Dunába, annak lelke a pokolé. Aki meghal, nem jő többé vissza. Jó termésünk legyen.

Ezután következett a temetés. Egy legény a *circum dederunt* . . .-ból néhány értelmetlen szót mondott, amivel a temetés véget is ért. Majd, amikor a tűz lelohadt, mezítlábas gyerekek és legények ugráltak, szaladgáltak át rajta. Ezután hazamentek.

Gönczöl-, Mórocz- és Pinke-Karcsán szintén keresztúton rakták a tüzet, minden esztendőben más világtáj felé. Azt mondták, hogy *a tűz jégverés és sáskajárás ellen használ*, de csak akkor, ha egy szűz lány beszentelte szenteltvízzel. Ha senki se szenteli be a tüzet, az rossz jel. A tűzből szenet vittek haza s ha zivatar támadt, ezzel gyujtottak tüzet, hogy a házat és falut elkerülje a veszedelem.

Vajkán több, mint 50 esztendeje nem gyujtottak tüzet. Amikor még szokásban volt a tűzgyujtás, Szent Iván virágjából (varfűnek is nevezik, apró, kék virágja van) kis koszorúkat kötöttek s azokat a tűzbe vetették. A tűznél vasfüvet, promenclifüvet (fodormenta) és tisztesfüvet füstöltek. Ebből teát főztek annak, akinek mellfájása volt. Az elégett Szent Iván virág hamujából azért vittek haza, hogy aki éjjel jár, magával vihesse, hogy el ne tévedjen és a boszorkányok meg ne ronthassák. A tűzbe aszalt körtét, almát is vetettek és aki abból evett, nem betegedett meg.

Doborgazon kb. 50 éve hagyták el a szokást a szolgabíró tilal-

mára. A tüzet a határban gyujtották, hogy *a köd ne ártson a gabonának és a jég el ne verje a vetést.* Amíg a tűz égett, szent énekeket énekeltek és imádkoztak. A tüzet a temető közelében rakták.

Nádasdon, ahol a tüzet 1926-ban gyujtották utoljára, azt tartották, hogy *ameddig ellátszik a tűz, azon a területen jó lesz a termés és a jég sem veri el a határt.* Amíg a tűz teljesen el nem hamvadt, a legények őrizték, nehogy a boszorkányok elvihessék.[16]

A nyári napforduló szentiváni tűzgyujtásának szokásait az északi szlávoknál: a szlovákoknál, cseheknél és morváknál szintén megtaláljuk és mivel a kölcsönhatások e szokásban is kétségtelenül érvényesültek, röviden a szláv analógiákat is vizsgálat alá vesszük.

A zoborvidéki magyarokkal szomszédos szlovák községekben — amint Kodály írja — nem mindenütt ismerik a szentiváni tűzgyujtást. Ahol ismerik, a hozzávaló dalok épség, terjedelem, változatosság és szertartásos jelentőség tekintetében nem érik el a magyar maradványokat. Általában ugyanezt mondhatjuk a más vidékről feljegyzett és a „Slovenské Spevy"-ben közölt szlovák szentiváni énekekről is. Igy tehát ennek — általános vélemény szerint — a szlávságtól átvett szokásnak fejlettebb alakja maradt volna fenn a magyaroknál, mint a szlovákoknál.[17]

Kodály szerint a Menyhével határos Szalakuszon fiatal leányok rakják a tüzet s az alábbi két dalt mondják mellette:

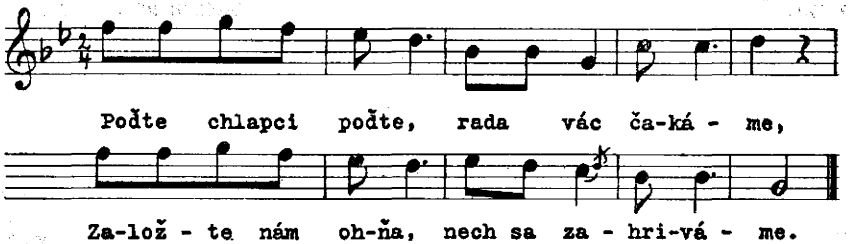

Založte nám ohňa, ohňa širokého,
Napečeme pri ňom chleba vysokého.

Magyar fordításban:

Gyertek legények, gyertek, örömmel várunk.
Rakjatok nekünk tüzet, hadd melegedjünk.

Rakjatok nekünk tüzet, széles tüzet,
Megsütjük annál a magas kenyeret.

[16] A csallóközi adatok Khin Antal gyüjtései (E. A. 00106.) — A többi magyarországi adatra vonatkozólag lásd: Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia, 1929. I. 270., Kandra Kabos: Magyar Mythologia, 1897. 222., Résö Ensel: Magyarországi népszokások, Vikár Béla: A szentiváni ének. Magyar Nyelvőr, 1901. 253., 401., 450., 498., Bellososics B.: Magyarországi adatok a nyári napforduló ünnepéhez. Ethnographia, 1902. 25., 70., 117., Róheim: Magyar néphit és népszokások, Magyarság néprajza, III. 361., Bálint Sándor: Népünk ünnepei, 266., Marót K.: Szent Iván napja. Ethnographia, 1939. 254., Berze N. J.: Baranyai Magyar Néphagyományok, III. 288., László Gy.: Tűzugrás Baján. Ethnographia, 1933. 78., Hosszú J.: Szent-iványi népszokások. Ethnographia, 1908. 78., Palotay G.: „Iványosi". Ethnographia, 1935. 145., Magyar Népk. Gyüjt. VIII. 147., Kiss Áron: Magyar gyermekjátékgyüjtemény, 456., 457., Gunda B.: Szent Iványi tüzcsóválás Törökkoppányban. Ethnographia, 1938. 214.

[17] Kodály Z.: Pótlék a zoborvidéki népszokásokhoz. Ethnographia, 1913. 170.

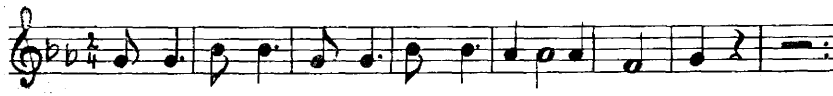

Kerá dívka na náš oheň neprišla,
Tá nerada pec, frajera opušťa.

Tá Holbajkiná na nás oheň neprišla,
Tá nerada pec, frajera opúšťa.

Magyar fordításban :

Sem nagyobb, sem magasabb a tányérnál,
Jó lesz, jó lesz a szeretőnek.

Amely leány a mi tüzünkhöz nem jött el,
Az nem szívesen hagyja ott szeretőjét, kemencéjét.

Holbajkáék (leányuk) nem jött ide tüzünkhöz,
Ő nem szívesen hagyja ott szeretőjét, kemencéjét.

Ezt a versszakot addig ismétlik, míg valamennyi leány neve sorra nem került. Az előbbi dallamra éneklik még az alábbi szöveget, különösen Szent Iván előtti hónapokban :

Keby mi len prišol Svato Jána večer,
Keby mi len doniesol ričicu čerešeň.

Ričicu čerešen, jedeň koš koláčom,
Aby mala čo dať, tym mojím vohláčom.

Čeresnička višňa, ja som k tebe prišla,
Keď sa ja nevydám, bodaj si ti vyskla.

A keď sa ja vydám, bodaj si rodila,
Ne jedna panenka k tebe by chodila.

Ne jedna panenka, ne jeden mladenec,
Kerý ho ovede o zelený venec.

Magyar fordításban :

Bárcsak eljönne Szent Iván estéje,
Bárcsak hozna nekem egy szita cseresznyét.

Szita cseresznyét, egy kosár kalácsot,
Hogy legyen mit adnom kérőimnek.

Cseresznyefa, meggyfa, hozzád jöttem,
Ha nem megyek férjhez, bárcsak száradnál ki.

És ha férjhez megyek, bárcsak gyümölcsöznél,
Nemcsak egy leányka járogatna hozzád.

Nemcsak egy leányka, nem egy legény,
Aki megfosztja őt zöld koszorújától.

Megjegyzi még Kodály, hogy a szlovák szövegekben feltűnő sajátság a csúfolkodó hajlam. A vicsápapáti szöveg moslékot etet a legényekkel, a pereszlényi ingtolvajt, lusta bérest, megesett leányt emleget s a szalakuszival együtt a távolmaradottakon gúnyolódik. Ennek némi nyoma a magyar szövegekben is akad, de még nem mint szerves rész, hanem mint vulgaris varians, ráduplázó, nevettető rím egy-egy komoly sorra. Sőt adat van rá, hogy efféléket inkább az ünneprontók kiabálnak közbe, fiúk, legények, akik lármával, dobolással igyekeznek zavarni a résztvevőket. Ettől egy lépés csak, hogy a résztvevők maguk is felkapják a gunyolódást.[18]

Zsolna vidékén lopott szalmából és fenyőboróka-cserjéből gyujtották a szentiváni tüzet. Az alágyujtás pont éjféli 12 órakor történt. Amikor már lobogtak a lángok, nótázás közben a legények a tűz mellett jobbról és balról sorakoztak, a leányok pedig a tűztől 15—20 lépésnyire hátráltak, majd átugrálták. Aki átugrotta, arra a legények kimondták, hogy jövő ilyenkorra férjhez megy. Arra a leányra, aki a tüzet nem merte átugrani vagy elesett, azt mondták, hogy lesz szeretője, de megcsalja és elhagyja. Amikor minden leány meghallotta ítéletét, vége volt a tűzugrásnak, a legények hazamentek, a leányok pedig füvet loptak és a tűztől jó távolságban egymástól elkülönítve a földön pihenőre tértek, fejük alá rakva a lopott füvet. Azt tartották, hogy amit a leány álmodott, be is teljesedett.[19]

Árvamegyében Szent János napjának előestéjén a leányok kendőiket vagy alsószoknyáikat a legényes házak födelére dobálták, abban a hitben, hogy amely ház födelén megakad a feldobott ruhadarab, az abban lakó legény feleségül veszi azt a leányt, akinek kendője vagy szoknyája felakadt a ház tetején. A leányok csalánt is ültettek a szemétdombra. Amelyik leány csalánja megfogamzott, az abban az esztendőben férjhez ment.[20]

Liptóban János napja előtti este a legények és leányok a falu határában lévő legmagasabb hegyre mentek fel és száraz virágokból tapló segítségével gyujtották meg a *vajának tüzet*. Amikor a tűz erős lánggal égett, zöld fenyőfa-ágakat dobáltak rá. A tűz körül körben állva éjfélig énekeltek és táncoltak. Ugyancsak az ünnep előestéjén az ajtófélfa repedéseibe minden családtag számára egy-egy virágot szúrtak. Akinek a virágja reggelig elfonnyadt, az a következő János napig meghalt. Ezenkívül a leányok koszorút dobtak a vízbe. Amelyik leány koszorúja leghamarább úszott el, az ment férjhez legelőbb.[21]

Hreblay szerint Brezno környékén minden legény és leány emlékezetében tartja június 24. napját, mert akkor *égetik Jánost*. Szent János napjának előestéjén feldíszített seprűkkel mennek ki a községhez közeli dombra, ahol a seprűket elégetik. Az égő seprűkkel köröket, nyolcasokat írnak a levegőben, közben mozsárból lövöldöznek és a leányok énekelnek :

[18] U. a. 173.
[19] Hauer M.: Tűzugrás. Ethnographia, 1901. 79.
[20] Nagy J.: Árvamegyei tót népszokások. Ethnographia, 1891. 130.
[21] Medveczky S.: Liptói tót népszokások. Ethnographia, 1895. 440.

Oj, Jáne, Jáne, Prejáne,
pekné ti meno dávame!
Vyletela lienka, lienka
z červeního chlievka, chlievka.
Oj, Jáne, Jáne, Prejáne,
pekné ti meno dávame!

Ó, János, János, Jánoska (?)
szép nevet adunk neked!
Kirepült a katica, katica
a piros ólacskából, ólacskából.
Ó, János, János, Jánoska (?),
szép nevet adunk neked.

Oj, Jáne, Jáne, Prejáne,
pekné ti meno dávame!
Vyletela, druhá, druhá
z červeního kruha, kruha.
Oj, Jáne...

Ó, János, János, Jánoska (?),
szép nevet adunk neked!
Kirepült a második, második
a piros körből, körből.
Ó, János...

Oj, Jáne, Jáne, Prejáne,
pekné ti meno dávame!
Vyletela tretia. tretia
z červeního kvetia, kvetia.
Oj, Jáne...

Ó, János, János, Jánoska (?),
szép nevet adunk neked!
Kirepült a harmadik, harmadik
a piros virágokból, virágokból.
Ó, János...

A leányok közben az égő seprűket eldobálják a mezőn, de nem hagyják ott, hanem hazaviszik, otthon kihúzzák a vesszőket és bedugdossák a káposzta közé, hogy *szépen nőljön és ne szálljon rá a lepke.* A leányok János égetésekor a délután szedett virágból készült koszorúkat is dobálnak a tűzre. Ezekből a koszorúkból a vízbe is dobálnak és figyelik, hogy kié úszik el előbb, mert az megy férjhez leghamarább.[22]

Körmöcbányán azt tartották, hogy ha egy asszonynak meghalt a gyermeke, Szent Iván napja előtt ne egyék gyümölcsöt, mert ezen a napon oszt a menyországban Szent János a gyermekeknek gyümölcsöt és akinek az anyja idelenn evett, annak azt mondja: „Te nem kapsz, a te részedet megette az anyád."[23]

Stránská a cseh szokásokról azt írja, hogy a nyári ünnepek közül a legérdekesebb estét, tele varázslattal és vígsággal, a titokzatos Szent Iván-estéjén találjuk. A régi szokások között a nap előestéjéhez két főesemény fűződik: *a tűzgyujtás és a fürdés.* A utóbbi szokásnak azonban már csak az emléke él.[24] Niederle szerint június 24. napjának előestéjén a falu mögött gyülekezik az ifjúság. Koszorúkat kötnek, tüzet gyújtanak és koszorúkkal körültáncolják. A tűzbe különféle növényeket dobálnak. Hogy a fiatalság ennél az ünnepnél eredetileg fürdött, bizonyára először az évben, bizonyítja a régi elnevezés: *kupala, kupadla* és a balkáni tradíció. Ez az ünnepély igen régi, minden valószínűség szerint pogánykori örökség.[25]

Morvaországban a leányok énekversenyt tartottak Szent Iván éjjelén. A dombtetőkre mentek, ott tüzet raktak, azt átugrálták, majd égő fáklyákkal futkostak a dombon és egyházi és világi énekeket énekeltek. Sumicén azt tartották, hogy *a tűz átugrálása szerencsét hoz,*

[22] Anton Hrebley: Brezno a jeho okolie. Sborník Matice Slovenskej, 1926. 122.
[23] Versényi: Babonás napok, 52.
[24] Československ. Vlastivěda. Národopis, 291.
[25] Niederle: Slovanské starožitnosti. II. 253., 254., Ján Soukup: Kudapla v Čechách. Česky Lid, 1904. 433.

azért a betegek is legalább átlépkedték. Strázsnicén azt tartották, hogy ezen a napon járnak a boszorkányok.[26]

Erben azt írja a cseh szokásokról, hogy Szent János éjjelén a leányok egy csomó rozsot tépnek az ölükben összekötik, miközben így énekelnek :[27]

Velký Bože ! svatý Jene !	Nagy Isten, Szent János,
prosím tebe poníženě,	alázatosan kérlek,
oznam ty mi sám,	jelentsd meg nekem,
za koho se vdám.	Kihez megyek férjhez.

Máshol a következőt éneklik :

Trávo, trávo zelená,	Fű, zöld fű,
po paměti pletená !	találomra kötött,
pověz ty mně pouhou pravdu,	mondd meg nekem az igazat :
za koho se vdávat budu ?	kihez fogok férjhez menni ?

Ugyancsak Erben írja, hogy Keresztelő Szent János napja előtt egy anya sem eszik epret vagy szamócát, akinek a gyermeke meghalt, mert ezen a napon Szűz Mária az égben a gyermekeknek epret és szamócát osztogat és az olyan gyermeknek, akinek az anyja már evett, azt mondaná :[28]

Tvoje matka mlsná byla,	A te anyád torkos volt,
tvou kytičku snědla —	a te csokrodat megette —
nemám ti co dát !	nincs mit adnom neked !
a dítě by plakalo.	*a gyermek pedig sírna.*

*

Az itt közölt szentiváni szokásokat vizsgálva először is kétségtelenül megállapíthatjuk azt, hogy a menyhei és általában a zoborvidéki rítus a maga szigorúan meghatározott keretében, amelyhez még a szöveg- és zenei rész is pontosan alkalmazkodik, ünnepi jellegével, amint Kodály is megállapítja : „a szentiváni ének nem ‚világi', az istenestől abban különbözik, hogy nincs templomhoz, egyházi szertartáshoz kötve, mintegy középütt áll a kettő között",[29] kiemelkedik a hasonló, de ily szigorúan körül nem határolható hazai magyar és szomszédos északi szlávok (szlovákok) szokásai közül. Valószínű, hogy ennek az egységességnek az okát is abban találjuk, amit már a téli ünnepkörnél is felvetettünk, hogy Zoborvidékre, illetve az ottani magyarságot nem érintették úgy a különféle hatások, mint a többi területeket s így a természetes hagyománykészségnek a népélet törvényszerűségei szerint, amelyek a nem bolygatott meglevőt mindig díszesebb külsőbe igyekeztek öltöztetni, természetszerűen így kellett kialakítani, az ősi és nemzetközi magból így kellett különlegesen magyarrá és sajátosan egy kisebb közösség tulajdonává tenni.

Viski Károly szerint a „hosszú" szentiváni ének az élet vídám kezdetét, a szerelmet kísérte a maga hosszú énekszavával.[30] A kolo-

[26] Národopis lidu československého. Díl. I. Sv. II. 780.
[27] Erben : Prostonárodní české písně a říkadla, 72.
[28] U. a.
[29] Kodály Z.: Pótlék a zoborvidéki népszokásokhoz. Ethnographia, 1913. 173.
[30] Magyarság néprajza, III. 362.

ni szöveggel kapcsolatban azt írja, hogy a vers első szakában a szentvánnapi szokások tűzrakó, tűzgyújtó hagyományáról van szó; a tüzet szokás átugrálni egyrészt tisztulás kedvéért, másrészt, hogy sikeres átugrása kedvező ígéret legyen a házasságra nézve. A második szakasz pedig már a párok együttemlítése s oly szokásra utal, amelyet a tűz körül talán együttesen végeztek, de nem lehetetlen, hogy egykori emberáldozat emléke él benne. A harmadik szakasz megint a párok együttemlítése, összekapcsolása a szimbolikus értelmű rutafának képében. A negyedik szakasz egy — az alkalomhoz igen illő — virágének és végül az ötödik szakasz a párok összeregölése után csendre int.[31]

Marót Károly szerint a szentiváni énekek között akadnak 1. nyilvánvalóan ide készült s másfajta népi alkalmakkor elő sem forduló énekek; vannak 2. máshol éppúgy, esetleg még jobban helyénvaló (mondhatni: „vándor"-) tételek, sokszor egyenesen „betétek", amelyek ugyan többé-kevésbbé ebbe az összefüggésbe is beillenek, mindamellett vitatható, milyen eredetű összefüggésben ill. összefüggés számára keletkeztek; és lesznek végül 3. átmeneti, határ-, sőt kétes természetű darabok is. Döntő jelentőségű mindamellett a szentiváni rituálé és az ének végső kérdéseinek tisztázása szempontjából az összetevő elemeknek 2. csoportja lesz.[32] Végül megállapítja Marót, hogy éppúgy tehát, mint a rituálé, az ún. „szentiváni ének" is cserbenhagyott bennünket, amikor mai felfogásunkkal általa akartunk az ünnep valóságos mivoltába bepillantani.[33]

A helyes irányt azonban mégis megtalálhatjuk, amint azt egy későbbi tanulmányában maga Marót is kifejti, amikor azt mondja, hogy a jelenség korát vagy eredetét éppen olyan másodrangú fontosságú keresni, amilyen elsőrendűen fontos lesz mindenütt a tényleges másféleségének gondos számbavevése. Az igazi rítus mindíg csak eleven alapokból, mindig alkotó úton újra felébreszteni képes, mindig csak egy, a jelenből táplálkozó „revival" lehet.[34] Ha tehát a ritus összességében akár egy halvány fénysugárral is, rávilágítunk arra, ami magának az ünnepnek éppen itt ünnepi jelleget kölcsönöz és ami, mint már említettük, a közös magból sajátosan egy kisebb közösség tulajdonává tette, maradék nélkül az lesz a miénk és arról kell számot adnunk elsősorban, ami népünk lelki rajzához a legtöbb vonást adja.

Azokat a megkülönböztető jegyeket, melyek a menyhei. illetve a zoborvidéki Virágos Szent János napjához fűződő szertartást a hasonló többi cselekményektől elválasztják, az ünnep lefolyásának körülhatárolt ritusszerű ismétlődésében és ehhez az ismétlődéshez szorosan kapcsolódó énekekben találjuk, amelyek már nem is kiegészítői, hanem meghatározói magának az ünnepnek és lefolyásának.[35] A hazai és

[31] U. o. 363.
[32] Marót K.: Szent Iván napja. Ethnographia, 1939. 258., 259.
[33] U. a. 269.
[34] Marót K.: A magyar néprajzkutatás feladatai. Ethnographia, 1940. 274.
[35] Hasonlóan ír Ortutay is (Kis magyar néprajz, 124.): A magyar népélet, a falu társadalmi törvényeit, életének törvényszerű menetét és a paraszti kultura alkatát legjobban tán az ünnepi szokások leplezhetik le. A szokásokban és az ünnep magos kedvében egyszerre nyilatkozik meg a társadalom és kultúra természete, az e.nikum jellemző vonásai és a falu külön története alatt kifejlődött sajátosságok.

szomszéd földön találunk ugyan énekszövegeket, melyek a szokáshoz kapcsolódnak, de egyik sem oly teljes és kialakult, szabályos dramatikus formájú, mint például az előbb közölt ghymesi. Ez ugyanis öt szakaszával az „értelmetlenné vált" hagyománynak mélységes értelmet adott, mert az elavult régit a körülményekbe beillővé és egyházi szempontból is elfogadhatóvá tette s így a multat, a mult szokásait megmaradt formájában legalább is hazai földön keletkezett szövegeivel és egyházi eredetű dallamaival az idegen környezetben megőrizte, talán éppen azért, hogy ezekkel védekezzék az idegen kínálattal szemben.[36]

A zoborvidéki szokások az énekek figyelembevétele mellett három csoportba sorozhatók. Ezek közül első és legdíszesebb a ghymesi, amelyek éneke öt részből áll: 1. rész a tűzgyújtásra való utalás: *Tüzit megrakatta vëlágos Szent János.* Menyhén: *Megraktuk, megraktuk, négyszögőrë raktuk* . . . A ghymesi bevezető sor, mint a menyhei befejező, megtalálja az útat a népi értelemben vett megszenteléshez is, mely az ünnepet a népléleknek már ösztönös élményei szerint magáévá és kereszténnyé teszi. Ugyanezt bizonyítja a 2. rész, Jézusnak, akinek Keresztelő Szent János előhírnöke volt, a három főünnepen való háromszori jelentkezése, de még jobban megerősítik az ünnepekhez kapcsolt természeti jelenségek: a karácsonynapi hóeső, a húsvétnapi áradás és a pünkösdi rózsavirágzás, amelyeknek mintegy természetes folytatása a negyedik ünnep: a Virágos Szent János-napi tűzgyújtás, amikor már, mint a 3. rész mutatja, a búza-, szőlő- és rózsa szép virág vetekszik egymással. Vagyis: az énekszövegek költői képekben mutatják be a természetet a zord téltől a virágzásig, a leghosszabb nyári napig vagy keresztény értelemben a sötétségtől a világosságig, amire Szent János mondása is ráillik, amit tanítványainak mondott Krisztusról, hogy „Neki növekednie, nekem pedig kissebbednem kell."[36] Természetesnek látszik, hogy az ünnepnek ilyen szabályos előkészítése után a 4. részben a párok összeregölései (Viski szerint kiházasító dalok) következnek, — hiszen a természet kibontakozásától nem választható el az életösztön, — amelyek, mint Viski mondja, az élet vídám kezdetét, a szerelmet kísérték hosszú énekszavukkal, mert addig tartottak, amíg az összes leányok és legények sorra nem kerültek. Az 5. vagy befejező rész a rítus jellemző végzője, amelynek mását például a zoborvidéki lakodalomban is megtaláljuk, amikor a vendégek „Szent János áldásá"-val vagy más ideillő dallal vesznek búcsút a házigazdától.[37]

A második csoport énekei már nem mutatnak ilyen szabályos vonást, azonban ezekben is megtaláljuk a tűzgyújtásra való utalást, a párosító énekeket és egyiknél másiknál a befejező részt is. Ilyen a menyhei, zsérei, pogrányi ének. A harmadik csoport énekei ugyan még az alkalomhoz kapcsolódóknak látszanak, de sem tartalmi, sem zenei szempontból nem mutatnak egyezést az előbbiekkel, tehát azoknak variánsai, töredékei nem lehetnek. Inkább valamilyen oknál fogva a szokás későbbi járulékai, amelyek előttünk ismeretlen módon — talán az előbbiek elfelejtése folytán — idomultak a szokáshoz. Mint figyelemreméltó jelenséget, meg kell említenünk, hogy ezeket a dallamokat

[36] János evangéliuma, 3. fej. 30. vers.
[37] Manga J.: Zoborvidéki lakodalom. Értesítő, 1940. 250.

inkább a zoborvidéki magyar sziget keleti részén, Nagyhinden, Tilden stb. énekelték, ahol a községek már keskeny sávban helyezkednek el a faluk között.

Sajnos, nincsenek adataink arra, hogy a ghymesihez hasonló szövegek mikor alakultak ki és meddig éltek, legkevésbé arra, hogyan kapcsolódtak a szokáshoz, azonban valószínű, hogy az egész nyelvterületen bizonyos ideig egységesen éltek és csak a szokás megszakadozása után tünt el egyik-másik. Ugyancsak homály fedi a szokás elhagyásának tényleges okát is. A legtöbb adat azt bizonyítja, hogy a papság tiltotta el a mult század utolsó éveiben, a legtöbb községben körülbelül ugyanabban az időben, de arra is vannak adatok, hogy titokban még az eltiltás után is gyujtottak néha-néha tüzet, sőt Zsérén még ma is szokásban van; Nagyhinden pedig néhány évvel ezelőtt hagyták abba a tűzgyujtást. Valószínűnek látszik, hogy az egyházi vagy a polgári hatóság rendelkezésére lépett fel a papság erélyesen a szokás ellen, ezt látszik bizonyítani a szokás eltünésének körülménye és az a tény, hogy a legtöbb községben körülbelül egyidőben történt. Errevonatkozólag az egyházi vagy polgári hatóságok, (inkább az egyházi), adhatnának felvilágosítást. A szalakuszi plébánia — ahová Menyhe is tartozik — irattárában nincs idevágó adat.

Ernyey József ny. múzeumi főigazgató úr egyik levéltári adata (Országos Levéltár, Politia Civitatum, 1804. május 9. 1156. — Regesta Pol. 1803. fons 48. 2.) szerint Szántó Albert ügyvéd és földbirtokos panaszára a Helytartó Tanács Nyitra vármegyét utasítja, hogy a területén dívó, főleg pünkösd táján gyakorolt és több, majdnem egy hónapig tartó éjjeli tüzeket, amelyek például Pann községben is bajt okoztak, szigorúan tiltsa el. Sajnos, ez az adat az előbbi kérdésre nem ád magyarázatot, mert a szokás e rendelkezés után még körülbelül száz évig élt.

2. Szakajtóégetés.

A szentiváni tűzgyujtás rokonszokásának látszik, amit a néprajzi irodalom esővarázslásnak tart, és ami még néhány évvel ezelőtt szokásban volt Menyhén, ahol *szakajtóégetés*-nek nevezték. Amikor már régen nem esett az eső, száraz volt a föld, bármelyik nyári vasárnap délután a leányok összeszedték a rossz szakajtókat, aztán az asszonyokkal együtt kivitték a falu végére, ahol keresztút volt. Ott tüzet gyujtottak és a szakajtókat elégették. A szakajtóégetés közben elimádkoztak 3 Miatyánkot és 3 Üdvözlégyet, majd végül elénekelték az „Adj szép esőt, csendes esőt . . ." közismert egyházi éneket. Atovich szerint, ha Menyhén tartós szárazság volt, a szentiváni tűzgyujtás naponként, tehát köznapokon is megismételték, remélvén, hogy így kikérik az esőt.[38]

Béden néhány évvel ezelőtt még szintén szokásban volt a szakajtóégetés. Itt szabályos körmenetben (pap és kántor nélkül), egyházi, énekeket énekelve, gereblyenyelekre tűzve vitték ki az öreg szakajtó-

[38] Atovich F.: Zoborvidéki szentiváni szokások. Ethnographia, 1901. 225.

kat a falu közelében levő dombra, ahol tüzet raktak és a szakajtókat elégették.

Némely ipolyvidéki községben, így Ipolyfödémesen is szokásban van, hogyha a május száraz, valamelyik vasárnap litánia után körmenetet tartanak. A pap és a kántor a hívekkel együtt, templomi lobogókkal megkerülik a falu végén levő keresztet, majd visszamennek a templomba. Útközben a mindenszentek litániáját mondják és esőért énekelnek. A körmenet emberemlékezet óta szokásban van. Régebben a szomszéd faluba, Kelenyére is elment a körmenet.

Őrhalomban, ha a május vagy június hónap nagyon száraz, ha régen nem volt eső, az asszonyok és leányok esti harangszó után a templomból kiindulva megkerülik a falut és a kereszteknél imádkoznak: vasárnap vagy hétfőn a dicsőséges rózsafüzért, szerdán és csütörtökön az örvendeteseket, pénteken a fájdalmasat. A rózsafüzér elmondása után énekelnek („Adj alkalmas esőt nekünk . . ."), majd hazamennek.

A szokás és a körmenet kapcsolatait részben megmagyarázza Pásztor Lajos: az új vallásos társulatok keletkezése mélyen bevilágít azon problémák és gondok közé, amelyek a kor emberét foglalkoztatták — írja — s amelyek megoldását, illetve enyhítését a saját erejéből nem, csak Isten segítségével remélte. Természeti csapások, betegség, ellenség ellen, úgy érzi, Isten és szentjeinek segítségére van szükség. Budán nagy szárazság idején a pálosok a nép kérésére esőt kérő körmenetet tartanak. Az eső be is következett s attól kezdve a nép a pálosokat „az esők osztogatói"-nak nevezte.[39]

Niederle szerint a júniusi ünnepek második csoportjába tartozik egy jelképes alak eltemetése tánc és énekszó mellett. Észak-Bulgáriában június 24-én vagy május 12-én, illetve általában, amikor szárazság van, egy emberi alakot eltemetnek, illetve a folyóba dobnak, hogy eső legyen.[40]

Déloroszországban 1892-ben egy nagy falu népe általános ima után a templomba ment s ott a miseruhás papot vízzel öntötte le. Keresztelő Szent János napján az asszonyok nagy csoportokban fürödtek ruhásan, hogy esőt okozzanak, miközben a galyakból és zöld füvekből készített *Kupalo*-t leöntötték.[41]

Magyarországnak különösen a szerbek által lakott vidékein, ha hosszú időn át nem esik eső, nagy szárazság pusztít, jár házról-házra a dodola 2—15 társnőjével. A leányok közül az egyik vagy teljesen meztelenre vagy ingre vetkőzik s aztán füvekkel, falevelekkel, fűzfaágakkal, virágokkal teljesen beburkolják, fejére fűzkoszorút tesznek, kezébe fűzágat adnak. Az így feldiszített leány a dodola. Az utcán, a ház előtt vagy udvarában dalolják társnői tánc közben a dodola-éneket, ő maga pedig körben forog. A háziak tiszte a dodolát beereszteni és megajándékozni.[42]

*

[39] Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Századok, LXXV. évf., 4—6. sz. 152.

[40] Niederle: Slovanské starožitnosti, II. 257.

[41] Bellosics B: Dodola. Ethnographia. 1895. 419. V. ö. még Mannhardt: Wald- und Feldkulte, II. 330.

[42] Bellosics B.: Dodola. Ethnographia, 1895. 420.

A szentiváni szokások határozott céljainak vizsgálatát szándékosan hagytuk a másik menyhei szokás ismertetése utánra, mivel Atovich adata szerint is kapcsolatot találunk a szentiváni tűzgyujtás és a szárazság, illetve esővarázslás között. Niederle is kapcsolatot lát a nyári ünnepeknek esőt előidéző szokásai és a *Kupalo* között, amelynek viszont mind a szlovákok, mint a csehek között megtaláljuk a hagyományait.

Pogrányban azt tartották, hogyha a szentiváni tűzön a gazt elégetik, az Isten jobb termést ád és tiszták lesznek a gabonák, azért a tűzbe különféle vadvirágokat is dobáltak. Nagyhinden azért gyujtották a tüzet, hogy a jég el ne verje a határt. Amerre a tűz füstje szállt, arra a határt nem verte el a jég. Kalászon ugyancsak azért ugrálták a tüzet, hogy a jég ne verje el a határt. A tardoskeddi tűz füstje a ködtől, meg a dögtől védte meg a határt.

Csallóközben az egyházgellei szentiváni szokás szerint az aratókoszorút is elégették, de előzőleg szenteltvízzel hintették meg. A szokás célja az volt, hogy a jég el ne verje a határt és jó termés legyen. A szláv jelképes alak eltemetésével mutat kapcsolatot az etrekarcsai adat, amely vízbefullásról és temetésről beszél; a rossz borítók, kosarak elégetése a keresztúton azonban a menyhei szakajtóégetés rokonságára mutat, egyben szintén a jó termésre utal. Göncöl- Mórocz- és Pinke-Karcsán szintén keresztúton rakták a tüzet, amely a jégverés és sáskajárás ellen használt, de csak akkor, ha egy szűz leány szenteltvízzel beszentelte. Doborgazon és Nádasdon is az volt a tűzgyujtás célja, hogy jó legyen a termés, a jég ne verje el a határt és a köd se ártson a gabonának.

Bálint Sándor szerint Szegeden ökörfarkkóróval: a babozóval csapkodták a tüzet ugrás közben. Azután pedig megbabonázták, azaz meglegyezték vele a kerti veteményeket, hogy penészesek ne legyenek, sokat teremjenek. Ugyancsak ilyen ökörfarkkóróból készült a fölöző is, vagyis az a seprű, amellyel szeleléskor a gabonáról a port és a polyvát eltakarították.[43] *Ormánságban szentiván napig nem szabad möghupóni az ómát, mer akkor everi a jég a határt.*[44] Baranyában a tűztől a temetőbe szaladnak s a sült almából néhányat a halottaknak dobnak. A nyársakat aztán — amelyeken az almát sütötték — bedobálják a káposztás kertekbe, hogy a bolha ne egye meg a káposztát. Mások a kertekbe szúrják, hogy a vakond fel ne túrja a veteményt.[45]

Hasonló vonásokat találunk a szlovák hiedelmek között is. Breznó környékén a szentiváni tűznél meggyújtott seprűkből kihúzzák a veszszőket és bedugdossák a káposzta közé, hogy szépen nőljön és ne szálljon rá a lepke.

Már Ipolyi közli, hogy tartós szárazság idején a boszorkányság gyanújában levők a vízbe vettettek, miáltal eső is eszközöltetett.[46] Talán inkább ezzel az esővarázslással mutat kapcsolatot a szláv Kupalo, amelynek célját az oroszországi adat világosan megjelöli, de egyben valószínűtlenné teszi azt, hogy pl. a cseh *kupala* vagy *kupadla* vala-

[43] Bálint Sándor: Népünk ünnepei, 269.
[44] Kiss Géza: Ormányság, 148.
[45] Zajgha B.: Szent-ivánnapi népszokások. Ethnographia, 1901, 77.
[46] Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia, 1927. . 288.

milyen szertartásos jellegű fürdés lett volna először az esztendőben. Sokkal valószínűbb, hogy a húsvéti öntözködéshez hasonló locsolásból állt, amely az előbb idézett adatokkal együtt tulajdonképpen esővarázslás volt, mégpedig itt is Keresztelő Szent János napján, ami viszont szintén megerősíthetj azt, hogy a szárazság, köd, jégeső elleni védekezés talán elsőrendű célja volt a nyári napforduló szokásainak. Ezekkel egyező vonásokat figyelhetünk meg különben a virágvasárnapi kiszehajtásban, helyesebben a szalmabábu vízbedobásánál vagy elégetésében, nemkülönben a nagyheti locsolásokban, mosakodásban.

A menyhei és bédi szakajtóégetés eszköz és cél tekintetében megegyezik a csallóközi szentiváni szokásokkal. A különbség csak időben van: a csallóközi szokások Szent Iván napjához kapcsolódnak, a szakajtóégetés pedig időszerű, illetve alkalomszerű, aszerint, hogy a májusi és júniusi napok szárazak-e vagy esősek. A zoborvidéki szentiváni szokásoknak a szakajtóégetés — legalább is a meglevő példák szerint — nem volt része, sőt Atovich adata szerint, ha tartós szárazság volt, a szentiváni tűzgyújtást ismételték meg naponként, köznapokon is, tehát kétségtelennek látszik, hogy a szakajtóégetés olyan átvétel vagy önálló alakulás, amely időben május első vasárnapja és június 24 napja között helyezkedett el.

A tűzugrás és általában a tűzgyújtás magyarázata, mint Róheim is megállapítja, mégis az, hogy valami bajtól óvja meg az ugrálót[47] vagy éppen a tűznél jelenlévőt, illetve a tűzgyújtót. Tehát a szentiváni tűzgyújtás és szakajtóégetés is, természetszerűen megtartója lehetett azoknak a hiedelmeknek, amelyek elsősorban a kárt hozó rossz szellemek (boszorkányok) ellen irányultak, akik nemcsak a gazdasági életben, hanem az ember testi épségében, egészségében is kárt tehettek. De nem magyarázhatók-e ugyanezzel a szerelemre, házasságra vonatkozó mozzanatok, amelyeknek szerepe itt sem sokkal szembetűnőbb, mint a többi ünnepek szokásaiban? Hiszen éppen a zoborvidéki és csallóközi szokásoknál láttunk, hogy a szerelemmel és házassággal kapcsolatos adatok szervesen illeszkednek bele abba a szertartásba, amely védekező természeténél fogva éppúgy, mint a többi ünnepkörök hiedelmei és szokásai, az általános emberi hangot szólaltatják meg. Az ünnepek pedig, legyenek azok egyházi vagy népi eredetűek, már alkalmuknál, a résztvevők vagy szereplők együttlevésénél fogva természetes alkalmat nyújtanak a mindig emberi és egyformán gazdasági kérdésnek, a párosításnak mindig időszerű mozzanataival.

Az elmondottakat éppen a zoborvidéki, a menyhei példák bizonyítják legjobban, ahol a hagyományos formák megnyilvánulásában, így a lakodalomban is, a tűznek, mint bajelhárítónak szerepe együtt jelentkezik a házasságnál is a költészettel és a zenével, illetve a dallammal. Megkülönböztető jegyként pedig továbbhordozzák a népi közízlésbe, műveltségbe beolvasztható bélyegeket, — legyenek azok az egyháztól vagy az iskolától felkínált és elfogadható javak — hogy a népéletnek mindig befogadni kész tartalmát gyarapítsák és szépítsék.

Manga János.

[47] Róheim: Magyar néphit és népszokások, 315- V. ö. még Kovács János: Szeged és népe. 1901. 374., Ethnographia, 1894. 126., 127., Berze N. J.: Babonák. Ethnographia, 1910. 30.

Bräuche des Sommerfestkreises in Menyhe, Kom. Nyitra.

Von den Festbräuchen des Kalenderjahres hebt sich in Menyhe, Kom. Nyitra das Johannisfeuer der Sommersonnwende durch die zeremoniellen Bräuche, Vorstellungen und Musik besonders hervor. Vor etwa 30—40 Jahren war es noch in Menyhe allgemein üblich, vom ersten Junisonntag bis zum Johannistag am 24. Juni jeden Sonntag abends am Dorfende ein Feuer anzuzünden. Dieser Brauch war früher in der ganzen Zobor-Gegend verbreitet, heute lebt er nur mehr in einem Dorfe, in Zsére, fort. Eine Analogie des Johannisfeuers stellt ein Brauch dar, der sich in Menyhe nicht mehr so streng an einen bestimmten Zeitpunkt des Kalenderjahres anschliesst. Wenn der Monat Mai oder Juni trocken ist, so bringen die Mädchen die schlechten Backkörbe an einem Sonntagnachmittag zusammen, führen sie mit den Frauen ans Dorfende, wo sie dieselben beim Hersagen von drei Vaterunser und drei Ave Maria verbrennen. Ein charakteristisches Merkmal des Johannisfeuers der Zobor-Gegend ist das mit dem Brauchtum eng verbundene Lied, das der Überlieferung einen genau bestimmten dramatischen Rahmen verleiht. Mit Rücksicht auf die Lieder können die Bräuche der Zobor-Gegend in drei Gruppen eingeteilt werden. Am reichsten ausgestattet ist der Brauch von Ghymes, wo das Lied aus fünf Teilen besteht: 1. Hinweis auf das Feuer, 2. das Erscheinen Jesu an den drei grossen Festtagen (Weihnachten, Ostern, Pfingsten), 3. das Lied vom Wettstreit der Blumen, 4. Heiratslieder, 5. Abschluss. Die Lieder der zweiten Gruppe weisen schon keine so regelmässige Züge auf, zwar kehren der Hinweis auf das Feuer, die Heiratslieder und ab und zu der Abschluss der Liederkette gewöhnlich auch hier wieder. Die Lieder der dritten Gruppe scheinen noch an eine Gelegenheit gebunden, aber zeigen weder inhaltlich noch musikalisch eine Übereinstimmung mit den soeben Erwähnten. Die Zwecke der Johannisbräuche sind zum Teil mit dem Backkorbverbrennen von Menyhe übereinstimmend, doch muss man in Betracht ziehen, dass letzteres in der Zobor Gegend nicht dem Feuerkult des 24. Juni zugehörte, sondern eine Übernahme oder ein selbständiges Gebilde darstellt, das sich allmählich um den Zeitpunkt des Johannistages festsetze. Das Überspringen des Feuers findet seine Erklärung in der Abwehr eines Übels. So konnten sowohl das Johannisfeuer, als das Verbrennen der Backkörbe zu der Erhaltung jener religiösen Vorstellungen beitragen, die im Zusammenhange mit den das Wirtschaftsleben und selbst die Gesundheit des Menschen ständig bedrohenden bösen Geister unter dem Volke lebten. Es wirft sich hier die Frage auf, ob die auf Liebe und Heirat bezüglichen Momente, die hier keine grössere Rolle spielen, wie bei den anderen Festbräuchen, ebenso zu erklären sind? Jedenfalls sehen wir bei den Bräuchen der Zobor-Gegend und des Csallóköz, dass die Daten, die mit der Liebe und Heirat verbunden sind, organisch dem ganzen Ritus zugehören, der zufolge seines abwehrenden Charakters, ebenso wie die Vorstellungen und Bräuche anderer Festkreise, allgemein menschliche Probleme zum Ausdruck bringt.

MÚZEUMI HIREK

Jelentés

a Néprajzi Múzeum (Országos Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tára) 1941. évi állapotáról és működéséről.

I. Személyi ügyek. Az 1941. év folyamán a tisztviselők létszámában és rangjában a következő változások történtek: dr. Gönyey Sándor igazgatóőrré, dr. Tagán Galimdsan I. o. múzeumi s. őr címmel és jelleggel felruházott múzeumőrré, dr. Gunda Béla múzeumi gyakornok múzeumi s. őrré lépett elő. Dr. Korompay Bertalan helyettes tanár rendes tanárrá lépett elő, s mint ilyen beosztatott a Néprajzi Tárba. Manga János állami tanító szolgálattételre berendeltetett. Bakó (Heizer) Ferenc, Molnár Balázs és Paál Gabriella február 8.-án, illetőleg május 12.-én megkezdték egy évre szóló próbaszolgálatukat.

II. Általános események. Az 1939. évben megszervezett Ethnologiai Adattár gyüjtőhálózatát tovább fejlesztettük és a levelezők száma 122 új taggal 319-re emelkedett. További 3 kérdőívet bocsátottunk ki és pedig a 10., 11. és 12. számúakat.

Nagy jelentőségű újítás az Ethnologiai Adattáron belül az egész országra kiterjedő, egységes elvek szerint megindított gyüjtés. Ebben a Tár tisztviselői és a vidéki gyüjtemények szakemberei vesznek részt. Eddig nagyobb arányú munka Baranya, Borsod, Komárom, Szilágy és Szolnokdoboka megyékben volt. A gyüjtés tehát megyénként történik, a begyüjtött anyag teljesen önállóan lesz kezelve és felállítva, vagyis mint belső múzeumi munka a kutatók számára egyelőre csak külön engedéllyel lesz megtekinthető.

III. Időszaki kiállításon nem vettünk részt.

IV. A gyüjtemény állagában ez évben nagyobb változást az idézett elő, hogy az Embertani Gyüjtemény átvitetett a Régészeti Tárba és ott nyert elhelyezést. A gyarapodás anyagi fedezet hiánya miatt igen kismérvű volt. Kilátásban van azonban, hogy főleg a népművészeti tárgyak vásárlására komolyabb lehetőségek fognak nyilni.

V. Muzeális munka. A mult esztendőben elkezdett nagyobb arányú raktárrendezés és tárgy-revideálás ez évben is folytatódott, de még mindig nem fejeződött be. Ennek oka főleg az, hogy a volt igazgatói lakás irodai helységekké alakíttatott át és ezzel a Néprajzi Tár egész földszintje és alagsora át lett rendezve. A földszinten csak a könyvtár, a fényképlaboratorium és a textilraktár maradt meg eredeti felállításában, a többi helység mind átrendeződött. A földszint folyosóján álló raktárszekrények lekerültek az alagsorba és az így felszabadult folyosókra kiállításszerűen a raktárból felhozott bútorok és kerámia helyeztettek el. A földszint több helysége úrja lett festve. A könyvtár mellett kutató- és olvasó-helységet rendeztünk be.

Mult esztendőben a leltárcédula-módszerrel kb. 10.000 cédula, jelen évben kb. további 20.000 cédula készült el. A központi katalógusból a Veszprémi Múzeum néprajzi céduláit dr. Herkely Károly közreműködésével teljesen elkészültek. Az elkövetkezendő évben Kecskemét, Miskolc és Balassagyarmat múzeumainak cédulakatalógusa van tervbevéve.

Befejeződött a textil, a klisé, a gyerekjáték, az afrikai anyag teljes új cédulakatalógusa. Folyamatban van a konyha, a hangszerek, a bútorok és a kerámia cédulakatalógusának elkészítése.

A mult esztendőhöz viszonyítva fokozott mértékben indult meg a muzeumi tárgyak konzerválása. Múzeumunk anyagi fedezet híján leginkább ezen a téren maradt vissza. Miután dr. Fél Edit kezelésében a textilisholmik az utóbbi esztendőkben jó részt konzerváltattak, így az elmult évben főleg a fából készült tárgyakra, de különösen a a bútorokra fordítottunk nagyobb gondot. Ezenfelül Manga János a hangszerek konzerválását és restaurálását kezdte el. Múzeumunk csekély dotációja miatt ez a munka meglehetősen lassan halad. A tisztviselők a helyszíni gyüjtéseket, főleg az ú. n. adattári gyüjtéséket ez évben fokozott mértékben folytatták, bár sokkal több munkanapot töltöttek vidéken, mint az előző években, még mindig nem annyit, amennyi kívánatos lenne. Folytattuk a Rádió R. T. anyagi támogatásával a grammofonhanglemezek felvételét előkészítő népzenei gyüjtéseket is. Dr. Lajtha László Szék, Szépkenyerűszentmárton (Szolnokdobokamegye), Ozsdola, Zabola, Csomakőrös (Háromszékmegye), Zetelaka, Székelyszentkirály és Bözöd (Udvarhelymegye) községekben, Dincsér Oszkár Hosszúmező, Técső, Kerekhegy, Szarvaszó (Mármarosm.), Mohács és környékén (Baranyamegye) folytatott népzenei gyüjtést s e gyüjtő utak eredményeként Székről 38, Mohácsról 8, és Bözödről 12 lemezoldal, összesen tehát 58 lemezoldal készült el.

Adattári gyüjtéseket végeztek: dr. Gönyey Sándor Perje, Csizér, Kraszna (Szilágymegye), Inaktelke, Daróc, Kalotaszentkirály (Kolozsmegye), Pécs, Koppács, Bellye, Lakó, Várdaróc, Csuza, Karancs, Hercegszőllős, Nagyharsány és Sepse községekben. Dr. Szendrey Ákos Balla, Mocsolya, Sámson (Szilágymegye), Nagybánya, Felsőbánya, Giródtótfalu (Szatmármegye) községekben. Dr. Tagán Galimdsan Perje, Csizér, Kraszna (Szilágymegye), Inaktelke, Daróc, Kalotaszentkirály (Kolozsmegye), Székelyvarság (Udvarhelym.), Koppács, Várdaróc, Laskó (Baranyamegye) községekben. Dr. Domanovszky György Tihany (Zalamegye), Székelyvarság (Udvarhelymegye), dr. Gunda Béla a Lápos völgyében (Szolnokdobokamegye) és a Rebra patak völgyében (Besztercenaszódmegye), Szatmárnémetiben és Nagybányán (Szatmármegye), dr. Némethy Endre Tüskevárott (Veszprémmegye). Dr. Korompay Bertalan Somogymegye, Manga János Kondó, Varbó, Parasznya, Radistyán, Sajólászlófalva, Sajószentpéter, Sajókápolna (Borsodmegye) községekben, Bakó Ferenc Nyomár, Zsilisz, Hangács, Palajd, Borsod, Dakam (Borsodmegye), Örhalom, Varbó, Csitár, Delytár (Nógrádmegye) és Eger (Hevesmegye) községekben. Molnár Balázs a Sárréten és Érmelléken. Borzsák Endre Úri, Kiskunfélegyháza (Pestmegye). Márkus Mihály Szilágynagyfalu, Detrehem, Magyarpatak, Hármaspatak, Kémer, Ipp, Zovány, Elyüs, Váralja, Szilágybagos, Gyümölcsényes (Szilágymegye), Szilice, Jolsva, Süvéte, Melléte (Gömörmegye), Tiszapolgár, Tiszanagyfalu, Tiszalök, Rakamaz, Balsa, Ibrány, Gáva, Nagyhalász, Kemecse, Kékcse, Mándok, Benk, Fényeslitke, Nyirbátor, Apagy, Besenyőd, Nyiracsád, Nyirlugos, Nyirbakta, Nagykálló, Máriapócs, Nyiradony. Ujfehértó, Tuzsér (Szabolcsmegye) községekben.

V. Látogatók, vendégtudósok. Gyüjteményünknek ez évben 17.852 látogatója volt. Külföldi szakember-látogatónk nem volt.

VII. Múzeumi kiadványok. Ez évben a Néprajzi Tár kiadásában a Néprajzi Múzeum Értesítője kb. 400 lapnyi terjedelemben jelent meg. A Néprajzi Múzeum Gyüjteményei és a Magyar Népművészet című sorozatok folytatására ez évben sem kerülhetett sor,

VIII. Szakkönyvtárunk helyzete. Ez évben sem javult. Vétel alig történt, nagyobb gyarapodást csak az jelentett, hogy néhai Fuszek Rudolf könyvtárából végrendeletileg a néprajzi munkákat könyvtárunkra hagyományozta, mely 228 darabot tesz ki. A gyarapodás 415 db., ebből vétel 9 db., ajándék 334 db., csere 74 db.

IX. Tisztviselők muzeális munkája. Dr. Gönyey Sándor igazgatóőr rendezte a halászat, kismesterség és a fonás-szövés eszközeit. Gyüjtőmunkát végzett Kolozs-, Szilágy-és Baranyamegyékben. Dr. Szendrey Ákos múzeumiőr az Ethnologiai Adattár vezetését és adminisztrativ munkáját látta el. Rendezte a folklore anyagot. Befejezte a klisék új cédulakatalógusát. Gyüjtőúton volt Szilágy- és Szatmármegyében. Dr. Tagán Galimdsan c. és jell. felruházott múzeumőr rendezte az ázsiai és a magyarokkal rokon népek tárgyi anyagát, ellátta a fényképészeti laboratórium vezetését. Gyüjtőúton volt Kolozs-, Szilágy-, Udvarhely- és Baranyamegyékben. Dr. Domanovszky György I. o. múzeumi s. őr ellátta a Tár igazgatásának munkáját, szerkesztette a Néprajzi Múzeum Értesítőjét, irányította az átrendezési munkákat, folytatta a kerámiai anyag rendezését. Vezette a pomázi ásatást. Gyüjtőúton volt Udvarhely- és Zalamegyében. Dr. Gunda Béla múzeumi s. őr rendezte az afrikai anyagot, befejezte az afrikai anyag új cédulakatalógusát. Gyüjtőúton volt Szolnokdoboka- és Besztercenaszódmegyékben. Dr. Korompay Bertalan beosztott rendes tanár ellátta a múzeum könyvtárának teendőit, gyüjtőúton volt Somogymegyében. Manga János szolgálattételre berendelt állami tanító megkezdte a hangszergyüjtemény konzerválásának és rendezésének munkáját. Gyüjtőúton volt Borsodmegyében. Dr. Fél Edit főiskolai képesítésű gyakornok elvégezte a textilgyüjtemény szakkatalógusának és rendezésének munkáját. Dr. Némethy Endre főiskolai képesítésű gyakornok ellátta az Ethnologiai Adattár folyó munkálatait. Gyüjtőúton volt Zalamegyében. Bakó Ferenc próbaszolgálatos gyakornok végezte a könyvtár újrendszerű szerzői, földrajzi és szakkatalógusának munkáját. Gyüjtőúton volt Borsodmegyében. Molnár Balázs próbaszolgálatos gyakornok segédkezett a könyvtár rendezésében és a szakkatalógus készítésében. Katalógizálta és rendezte a könyvtár térképanyagát. Gyüjtőúton volt Biharmegyében. Paál Gabriella próbaszolgálatos gyakornok résztvett az afrikai és ausztráliai cédulakatalógus elkészítésében. Borzsák Endre díjnok folytatta a konyha és táplálkozás eszközeinek rendezését, megkezdte a pásztoréleti anyag raktárrendezését. Gyüjtőúton volt Pestmegyében. Márkus Mihály önkéntes gyakornok résztvett a pásztoréleti és állattartási raktáranyag rendezésében, segédkezett a fényképészeti laboratórium munkáiban és a textil, világítás, pásztorélet cédulakatalógusának elkészítésében. Gyüjtőúton volt Szilágy, Gömör, Szabolcsmegyében. Dincsér Oszkár önkéntes gyakornok végezte a népzenei osztály folyó ügyeit. Gyüjtőúton volt Máramaros és Szilágymegyékben.

X. A gyüjtemény gyarapodása: 1842 db.; ebből vétel 266 db., ajándék 231 db., egyéb forrásból 1345 db.

A. *A vételek részletezése:* 11 db. gyermekrajz, 2 db. fényképlemez, 28 db. gazdálkodási eszköz, 1 db. halászó vas, 1 db. tulipános láda, 1 db. göcsszék, 2 db. csiptető, 1 db. kocsorba, 2 db. sí, 33 db. textil, 47 db. kerámia, 20 db. fonó eszköz, 33 db. konyhai eszköz, 84 viseleti darab.

B. *Ajándék és ajándékozó*: Kettős Imre, Kopács, 1 db. főkötő, 1 db. karancsi kancsó, 1 db. tillanglis imeg, Papp Istvánné sz. Ferenc Judit, Daróc 1 db. recés főkötő, Gönczi Mária, Daróc 1 db. ecetes korsó, Király Ilonka, Daróc 1 db. főkötő, Kis Jánosné, Laskó 2 db. főkötő, özv. Ádám Jánosné sz. Babos Éva, Laskó 1 db. pruszlik, 1 db. kötény, 7 db. főkötő, özv. Pasza Józsefné sz. Bencsák Juliánna, Laskó 2 db. pruszlik, 1 db. főkötő, özv. Tayéz Áronné sz. Kerekes Éva, Kopács 1 db. főkötő, özv. Dankos Józsefné sz. Kurucz Éva 1 db. „béllés", 1 db. négy nyüstü selymes abrosz, Dani János, Kopács 1 db. tányér, 1 db. tepszi, Dömötör Áron, Kopács 2 db. tilangli, 1 db. ingkötő, Hajnal János, Laskó 6 db. főkötő, Kögyesi János, Laskó 1 db. főkötő, Koloszár János, Laskó 1 db. főkötő, Nyul Zsófia, Laskó 1 db. főkötő, Farkas Lajosné sz. Szőr Mári, Várdaróc 1 db. főkötő, Csieska Sándorné, Bellye 3 db. főkötő, Kettős Imréné sz. Sós Mari, Bellye 4 db. főkötő, 1 db. pruszlik, Molnár Jánosné, Kopács 1 db. receta, egy kopácsi lakostól 1 db. tányér, Harangozó Dezsőné, Szépkenyerűszentmárton 1 db. párnavég, Csillingh Dezső, Budapest 12 db. fényképfilm és fénykép, dr. Fél Edit 1 db. himzett kézelő, Simon Mózes, Etéd 1 db. pisztoly, Barcsai Albert, Budapest 2 db. cserép virágváza, Balázs János molnár, Inaktelke 1 db. fa csikócsalogató, Fogados Gergely Kati, Inaktelke 1 db. cserép vizeskanta, Molnár Jánosné, Kopács 2 db. tornyos főkötő, Kolozsár Istvánné, Kopács 2 db. főkötő, Kettős Juliska, Kopács 1 db. rece főkötő, 1 db. konty főkötő, 1 db. főkötő, özv. Dömötör Imréné, Kopács 1 db. főkötő, 1 csomag apró csipke, Varga Dávid, Kopács 1 db. kancsó, 1 db. csuzai főkötő, özv. Korpos Jánosné, Körösfő 1 db. lepedőre való régi kötés, id. Ádám György, Bözöd 1 db. faeke, Molnár József, Hajdúnánás 8 db. textil, dr. Domanovszky György 1 db. női ujjas, Cs. Sebestyén Károly, Budapest 59 db. fényképlemez, özv. Exle Jánosné 1 db. főkötő, Csumak Ferenc, Lepse 1 db. főkötő, özv. Nemes Jánosné, Lepse 4 db. főkötő, 1 db. szalag, Szőr Julianna, Hercegszöllős 2 db. főkötő, Kacsi Jánosné, Hercegszöllős 5 db. főkötő, Kovács Jánosné, Karancs 1 db. fejkendő, Kerekes Gyuláné, Karancs 1 db. fátyolos kendő, 1 db. pántlika, Kaszab Éva, Karancs 1 db. főkötő, Molnár Jánosné, Karancs 3 db. főkötő, Balázs Dávidné, Karancs 10 db. főkötő, 2 db. szalag, özv. Szabó Sándorné, Karancs 1 db. konty, 1 db. szalag, Ádám József, Karancs 1 db. főkötő, Bóli Éva, Karancs 1 db. főkötő, Bereményi Dezsőné, Nagyhárságy 1 db. főkötő, özv. Varga Pálné, Nagyhárságy 6 db. főkötő, özv. Kispeti Imréné, Nagyhárságy 2 db. főkötő, 1 db. szalag, özv. Boli Ferencné, Nagyhárságy 1 db. főkötő, Molnár Áronné, Nagyhárságy 1 db. főkötő, Kroo Edéné, Nagyhárságy 1 db. főkötő, Naszvadi Józsefné, Nagyhárságy 2 db. főkötő, Illés Sándorné, Nagyhárságy 1 db. főkötő, 12 db. vegyes fejviseleti textil.

C. *Egyéb forrásból* 1345 db.

Gyüjtés: 77 db. színes fénykép, 2 tekercs 30—30 m 16 mm fordított film, 18 db. színes diapozitív, 2 tekercs 30—30 m film, 1226 db. fényképfilm, lemez és fénykép, 5 db. textil, 8 db. női viseleti darab, 1 db. faeke, 1 db. ruszin cimbalom, 5 db. bányászlámpa.

Letét: Lakatos István, Szeged 1 db. kalotaszegi mejjrevaló.

II. Népzenei Gyüjtemény gyarapodás: 79 db. fonográfhenger, 46 db. lemezoldal.

III. Felszerelés: 32 db. vétel. 1 db. előtétlencse, Rhaco R. 19, 1 db. filmkazetta kis filmhez, 2 db. olajos kanna, 2 db. keretes fűrész, 1 db. dupla gyalu, 1 db. eresztő gyalu, 1 db. nagy és 1 db. kis vinkli, 1 db. rámás kanyarító fűrész, 2 db. bükkfa hosszú szorító, 5 db. belvilágú faszorító 6 db. vasszorító, 3 db. véső, 4 db. ecset, 1 db. drótkefe.

IV. Látogatók: 17.852, ebből fizető felnőtt 327, fizető tanuló 14.850, ingyenes felnőtt 1096, ingyenes tanuló 1579.

Budapest, 1941. december 31.

Dr. Domanovszky György
l.o. múzeumi segédőr,
mb. igazgató.

Országos táj- és népkutató pályázat és verseny.

Az Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya (Budapest, VIII. Eszterházy-u: 26.) pályázatot hirdet középiskolai táj- és népkutató munkaközösségek (önképzőkörök, önképzőköri szakosztályok, cserkészcsapatok) és tagjaik részére.

I. Pályázhatnak *a munkaközösségek középiskolás tagjai, szabadon választott* — monográfikus vagy részletkérdést feldolgozó — táj- és népkutató tárgyú (tájkutatás, néprajz, társadalomrajz, helytörténet, közgazdaság, stb.) dolgozattal, továbbá az alábbi *kötött tárgyú* pályamunkákkal: *1. Egy magyar táj fényképekben. — 2. Az ifjúkor, (serdülőkor, legénykor) népi hagyományai és szokásai. — 3. Egy kiváló parasztegyéniség élete és munkája.* (A kötött tárgyú pályamunkákhoz az irányító „Szempontok"-at az Intézet levelezőlap kérésre megküldi az érdeklődőknek.) A pályamunkák eredeti gyüjtésen, kutatáson kell, hogy alapuljanak. A feldolgozásnál használt esetleges forrásmunkákra hivatkozni kell. Egy pályázó több pályamunkával is indulhat a pályázaton. A pályamunkához mellékelni kell a munkaközösség vezetőjének igazolását a pályázó munkaközösségi tagságáról. A középiskolák folyó évben végzett tanulói még indulhatnak a pályázaton.

II. A *munkaközösségek* tagjaik beküldött dolgozataival, csapatverseny szerűen, vesznek részt a pályázaton. A versenyben indulni akaró munkaközösségek eddig végzett — ha a tavalyi pályázatra már küldtek beszámolót, azóta végzett — táj- és népkutató tevékenységükről, igazgatói igazolással ellátott, *részletes beszámolót* kell, hogy küldjenek. A beszámolót a munkaközösség vezetője vagy valamelyik tagja állíthatja össze. A beküldött pályamunkák az Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya tulajdonába mennek át.

Beküldési határidő: 1942. október 15.

Pályadíjak:

I. Az egyéni pályamunkáknál: I. díj: 100·— P.
II. díj: 50·— P.
III. díj: 25·— P.

II. A munkaközösségek versenyében: I. díj: 100·— P.
II. díj: 50·— P.
III. díj: 25·— P.

A közösségi verseny pályadíjának felét táj- és népismereti szakönyvek beszerzésére kell fordítani. A díjazott és dícséretet nyert pályamunkák szerzői elismerő oklevelet kapnak. A jól sikerült tájfényképekért az Intézet anyagmegtérítést ad.

Szerkesztésért és kiadásért felelős dr. Domanovszky György.

ANZEIGER

DES ETHNOGRAPHISCHEN MUSEUMS

DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG DES UNG. HISTORISCHEN LANDESMUSEUMS.

Redigiert von GYÖRGY DOMANOVSZKY

HEFT 1. 1942. JAHRGANG XXXIV.

INHALT:

	Seite
K. Szabó: Die Kecskeméter Hirtenleben	1—62
J. Manga: Bräuche des Sommerfestkreises in Menyhe, Kom. Nyitra	63—88
Nachrichten aus dem Museum	89—92

Abbonnementspreis jährlich Schw. Frc. 15.

Hauptkommissionär

EDMUND STEMMER

Wissenschaftliche Buchhandlung

Budapest (Ungarn), V. Gróf Tisza István ute 14.

KERTÉSZ JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJA KARCAG.

A NÉPRAJZI MÚZEUM

ORSZÁGOS MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRA

ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTI

DOMANOVSZKY GYÖRGY

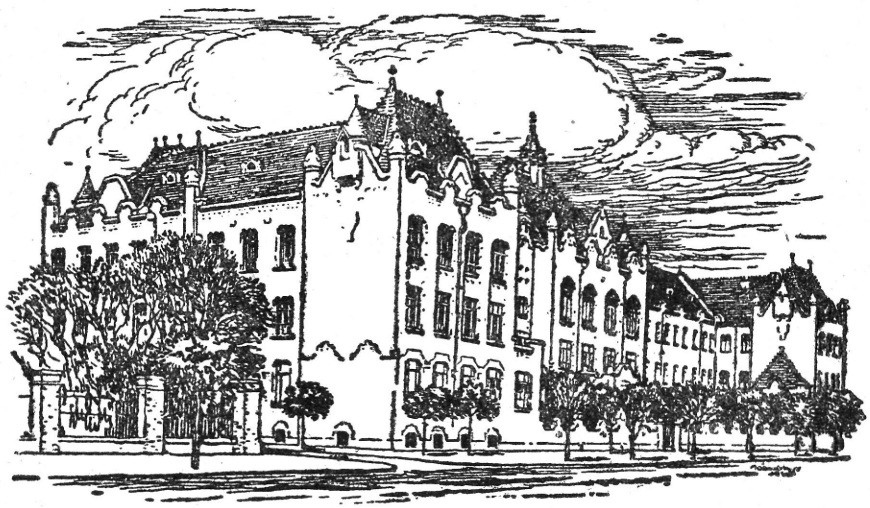

XXXIV. ÉVFOLYAM. 1942. 2. SZÁM

BUDAPEST 1942.

AZ ORSZÁGOS MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM KIADÁSA.

TARTALOMJEGYZÉK:

Fél Edit: A női ruházkodás Martoson ..... 93—140
Pável Ágoston: Rigászás a Vendvidéken és az Őrségben ..... 141—163
Tálasi István: Adatok a Bakony erdei életéhez ..... 164—172

Értesítés.

A Néprajzi Múzeum Értesítője

a Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tárának folyóirata.

Előfizetési ára egy évre 12 pengő.

A Magyar Néprajzi Társaság tagjai a folyóiratot ingyen kapják.

Minden érdeklődés, közlemény, kézirat, könyv, csere- és ismertetési példány *dr. Domanovszky György* mb. igazgató, címére küldendő.

Budapest, X., Könyves Kálmán körút 40. Néprajzi Múzeum.

A szerzők tiszteletdíj fejében 50 példány különnyomatot kapnak. Minden cikkért a szerző felelős.

A női ruházkodás Martoson.

Összehasonlító viselettanulmány.

I. Bevezetés.

Viselettanulmányaink, hasonlatosan sok egyéb néprajzi tárgycsoportot vizsgáló dolgozatunkhoz, kevés kivétellel megegyeznek abban, hogy egymástól függetlenül jönnek létre; egyik a másik eredményével nem gazdagítja, kerekíti a maga munkáját. Némi kerekség többhelyütt csupán abból adódik, hogy nagyobb összefüggő terület, népcsoport kerül feldolgozásra, melyben az illető népcsoport jellemzőbb darabjai úgyis sorra vétetnek és feleslegesnek látszik egyes sajátosabb daraboknak kiemelése és más vidékek, népcsoportok vagy az egész magyarság hasonló elemeivel való összevetése. Pedig akár egyetlen, akár több községet felölelő viseletfeldolgozás lényeges feladata az anyaggyüjtésen és módszeres közlésen túl a nyert adatoknak elhelyezése a térben és időben; szükséges a helyi meghatározó darabok kiemelése mellett azokat a darabokat is hangsúlyozni, melyek az illető viseletet bizonyos nagyobb tájhoz, népcsoporthoz kötik. Egy viselet, vagy akárcsak egyes elemei a szakember kezén úgy válnak igazán népi kultúránk ismeretének szerves részévé, ha azoknak a magyar és európai népi kultúrában betöltött helyét mi magunk körvonalazzuk és a lehetőség szerint meg is határozzuk. A rendelkezésre álló felette hiányos, sokszor módszertelen viseleti gyüjtéseink — melyekben egyes népcsoportok, mint pl. a matyók ruházatáról három részletes leírásunk is van ugyanakkor, mikor számos egész vármegyéből egyetlen értékesíthető adatunk sincs — nem akadályozhatnak meg a megkívánt törekvésben.

Tudomásul kell vennünk, hogy itteni dolgozatunk is adalékok híján hiányos lesz és egyes formák elterjedését illetően a később felmerülő adatok esetleg korrekciókat fognak szükségessé tenni.

A martosi női viseletről szóló dolgozatunk, mely egy készülő monographiához szolgál előtanulmányul, egy néprajzilag ismeretlen, illetve feldolgozatlan táj egyetlen községének női ruhaanyagát teszi vizsgálat tárgyává. Martost azért választottam kísérleti faluul, mert nem különleges, mert keresztmetszetül szolgálhat. Lakosainak száma 1395. Felekezetileg megoszlott; 851 a református, 517 a katolikus (az őslakosság református). Osztozik Martos a magyar viseletfaluknak abban a különleges sorsában, hogy elemeinek változása, alakulása, létrejötte és pusztulása — ameddig a szájhagyomány engedi — évszám szerint rögzíthető. Megegyezik sok más község sorsával abban, hogy a vízszabályozások a századfordulón egyszerre nagy anyagi jólétet teremtettek benne. A város nincsen közvetlen közelében, mégis könnyen megközelítheti (Komáromot és Érsekújvárt). Beletartozik egy — eddigi gyüjtésem alapján — 4—6 községből álló viseletcsoportba, mely a távolabbi környező viseletformákhoz számos szállal kapcsolódik. A község kis mértékben

exogám, lakosságkeveredésre módot ad. Vannak Amerikát járt családjai. A polgári társadalom a papon, tanítón, jegyzőn kívül mással nincs képviselve és nincs iparos osztálya sem. És választottam Martost nem utolsó sorban azért, mert viselete él, annyira, hogy például három évet Amerikában töltött lakosai hazatérve visszaöltöznek régi ruhájukba. A martosi a maga ruháját legszebbnek tartja minden ismert ruha fölött. A martosi a maga viseletét tudatosan hordja; aki nem jár martosi viseletben, azon nem látszik, hogy martosi „engem Komáromba is megismernek, mert martosi ruhába megyek". „Azok a martosi nípek, akik martosi ruhában vannak". És választottam Martost azért is, mert bár őriz viselete primitív elemeket, felmutat számos újat is, hiszen tanulmányunk nem primitívkutatás akar lenni, hanem adalék a magyar népi kultúra alakulásának megismeréséhez.

A dolgozat három fejezetre oszlik. Az első fejezet a viselet egyes motivumait vizsgálja formai előfordulásukban és elterjedésükben, a második a ruhának a testtel való kapcsolatait és a ruhával, mint olyannal elérni kívánt szépségideált kutatja, a harmadik a viselet tartalmi elemeit írja le.

A dolgozat anyagának felvétele háromízbeni gyüjtőutam alkalmával történt 1939 májusában, 1940 júniusában és 1941 decemberében.

A gyüjtés módszere javarészben a személyes megfigyelés volt, a kikérdezés főkép a megfigyelés igazolására vagy helyesbítésére és letünt jelenségek felidézésére szorítkozott. Dolgozatom anyagát, ott ahol irodalomra nem hivatkozom, a Néprajzi Múzeum textil anyagából és a magam gyüjtéséből vettem. A megjelölt munkákon kívül haszonnal forgattam: Grabowski: Volkstrachten in Oberschlesien, Breslau 1935, Vaclavik: Podunajska Dedina, Bratislava, 1925; Narodopis Lidu Ceskoslovenského I—II, 1922 és a Ceskoslovenska Vlastivěda 1936. című munkákat. A 1, 3, 4, 5, 7, 11 számú rajzokat Domanovszky György készítette. E helyen is köszönöm A. Haberlandt és M. Gavazzi professoroknak munkám irányában megnyilvánított érdeklődését, biztatását és adatközlését.

II. A viselet tárgyi elemei.

A pendel, *péntő* öt szél kendervászonból készül (az egyes széleket *kötéss-l*, varrt csipkével dolgozzák össze). Átlagos hossza hatvanöt centiméter. Eleje sima, közepén *hasadékkal*. Háta körül egyirányba futó ráncokba van szedve. Két jellegzetessége van: a *majc*, egy 10 cm széles gallér, mely a pendelt fönn övszerűen összefogja és a *korc*, két szál madzagból készült vállpánt, melyek a majchoz vannak varrva hátul középen egymás mellé az egyik végükkel és elől két felől a másik két végükkel. Régebben (60—70 éve) a galléron elől egy-egy lukat varrtak és az ezekbe fűzött rövid madzaggal kötötték össze a pendelt. (1. ábra.)

Nem mindenki tudja maga elkészíteni pendelét, a fiatalabbaknak a házban lakó öregasszony segít. Úgy mondják, hogy a *péntőt mëkkötyi, ësszekötyi vízfojásosra*. Legújabban a kötést kezdik elhagyni, mert a pendel egészen alsó ruhadarabbá lett.

Hatvan-hetven évvel ezelőtt, melegben a nők mind egy szál pendelben jártak; ez volt az egyetlen ruha alsótestükön. Ekkor azonban

a mostaninál apróbb ráncokba szedték. Husvéttól-őszig ebben dolgoztak, szoknyát fölötte csak a templomban, a menstruációs héten és az idő hűvösre fordultával viseltek. Ma is akad még néhány idősebb asszony (60—70 éves), aki nyári melegben hétköznap egy pendelre vetkőzve dolgozik.

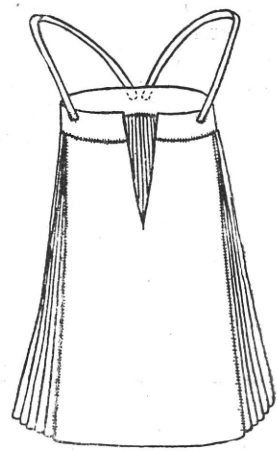

1. ábra. Pendel. — Abb. 1. „Pendel".

A pendelt állandóan viselik (az elsőt az iskolás leány kapja a szoknyához), — ebben vannak nappal, ebben éjjel és ebben is temetkeznek (a halott nő alsó testére csak a pendelt öltik fel, a szoknyákat ráteritik). Hetenkint egyszer, de ha a szükség úgy kívánja, gyakrabban is váltják. A mosott pendelt korcánál fogva aggatják fel száradni. (2. ábra.) A tiszta pendelt megnedvesítve, asztalra fektetve szokás a szála mentén ráncba szedni. A ráncba szedett pendelt teljes hosszának felében hajtják ketté keresztben és összetekerik olyanformán, hogy első sima fele legyen kívül; korcát átcsavarják rajta, hogy ne essék széjjel.

Öltözéskor a pendelt veszik először a testre a fejen át. Elől a hasadékot az inggel és pruszlikkal fogják össze, de ha ezek széjjelnyilnának — öregebbeknél többször előfordul — és viselőjének kilátszanék a hasa vagy melle, nem takarják el. A pendel felöltésekor éppen olyan hosszú, mint a szoknya, hogy amikor a szoknya rugódik, kilássék alóla.

2. ábra. Száradó pendelek.
Abb. 2. „Pendel" zum trocknen aufgehängt.

A martosi pendelhez hasonlót vagy azzal megegyező formájút szakirodalmunk magyar vidékről nem ismer. Nincsen megfelelője a Néprajzi Múzeum gyüjteményében sem. A magyar pendelek általában derékban végződnek. Két közismert változatuk van csukásukat illetően: az egyik formát a felöltés után a testen ráncolják a testformától megkívánt bőségűre, az e célra visszahajtott gallérba húzott, vagy a felső szélén varrt lukakba fűzött madzag segítségével. A másik formát készítésekor ráncolják. Ennek felső végét keskenyebb vagy szélesebb övszalagba varrják. A pendelt ehhez az övszalaghoz varrt madzag segítségével erősítik a testhez.

Gyüjtésem alapján a martosi pendellel megegyező formájút az

ugyancsak Komárom-megyei Hetényen, Szentpéteren, Madaron, Újgyallán, Imelyen és Naszvadon viselnek.

A Nyitra-megyei Ság község tótjainak pendeléről ezt találjuk az Értesítő 1911. 188. lapján: „... nemcsak korcig ér, hanem a derékon felül arasszal. Derékban egészen testhez álló s innen felfelé eső részén végig ki van hasítva elől... Alsó része elől sima... hátul jó darabon apró egymás mellé húzott ránccal ékes... Rendesen csak térden felül ér. A deréktől felfelé lévő részét a vállakon két kantár tartja, s mivel ez a hasíték által képzett lebenyt fenntartani nem tudja, azokat tűvel tűzik az ing melli részéhez".

Ismeretes egy pendelforma, mely a derékban zsákalakú, a hónaljig érő vászondarabbal van toldva s a vállon egy vagy két keresztben futó szalaggal ellátva. Ennek a formának a német és tót lakosság körében való elterjedését a Felföldön és az attól északnyugatra illetve északra eső vidékeken *Hanika* vizsgálja standard munkájában (Sudetendeutsche Volkstrachten, Reichenberg, 1937). A martosi formával egyező ábrázolást vagy leírást nála sem találunk a Felföldről. Közöl azonban a morvaországi tótoktól egy *rubac*-ot (14 lap) „... eigentlich ein Unterrock... daran ist das oplicko angenäht, das manchmal nur die Breite eines Gurtes hat... und selten vorn offen ist. Über die Schultern ist es mit ein oder zwei Bändchen befästigt".

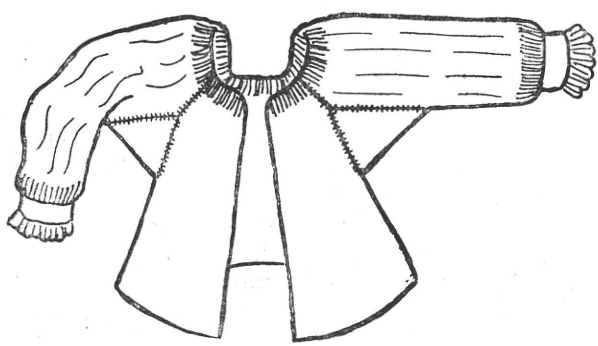

3. ábra. Bőújjúnak nevezett ing. —
Abb. 3. Hemd der Mädchen und der jüngeren Frauen.

Az a pendelforma, mely a derékban zsákalakú vászondarabbal van toldva s a vállán szalaggal ellátva vagy anélkül, előfordult a Gömör-megyei magyarság körében is (*Szegedi—Maszák Györgyné* kiállítása 1942-ben az Iparművészeti Múzeumban) és a Nógrád-megyei palócoknál (*Manga János* és *Bakó Ferenc* szives közlése s a magam gyüjtése), valamint a Dráva vidékén is. A Néprajzi Múzeum textilosztálya több ilyen darabot őriz közelebbi helymeghatározás nélkül. Még délebben, Horvátországban Sisek, Sunja és Koprovnica vidékén is viselik (*M. Gavazzi* professor és *Th. Paulič*, a zágrábi néprajzi múzeum textilanyagának kezelője szíves közlései szerint).

Feltehetőleg az itt vizsgált alakcsoportba tartoznak azok az alsószoknyafélék is, melyeket vállpánt segítségével viselnek, mint amilyen például a bényi, izsai, mezőkövesdi, stb. Alkalmankint a kövér nők hordtak vállpántos pendelt, így a Hont-megyei Pereszlényben (*Manga* adata).

Eddigi ismereteink alapján tehát a martosi és martosvidéki pendel középeurópai viseletelgondolásba tartozó peremvidéki, átmeneti forma. Elvében a felföldi és morvaországi német és tót s a drávamenti horvát (?) alakokkal tart rokonságot, megjelenésében egy kisebb körülhatárolható sziget jellegzetes változata.

Asszonyinget Martoson mindenki tud magának készíteni; szabása egyszerű, formái a vászon, illetve gyolcs szélességéből adódnak. Háromféle inget viselnek: leggyakoribb a *bőujjú*, régebben *tászlis* vagy *németes* ingforma (3. ábra). Öregebb asszonyok viselik a *borjúszájú* inget (4. ábra). Ritkán és csak bizonyos körülmények között veszik fel a *vászoninget* (5. ábra). Az ing részei: a *derík*, *páho*, az *ingujj* és a *lémec*. Az ing dereka többnyire még ma is vászonból van, ujjait a századforduló óta varrják gyolcsból, batisztból. Szabásához a vászon szélességét veszik hosszának. Derekát egy hátsó és két első részből állítják össze. A bőujjú ing ujja téglányalakú darabból és a pálhából áll. A borjúszájú ing ujja ennél bővebb, felső végén a pálhán kívül toldása van; a kar alsó szárán pedig sípalakúan elkeskenyedik. A vászoning, mint neve is mondja, egészen vászonból való, ujja formája a borjúszájúéhoz hasonló, csupán ennél jóval szűkebb, egy fél szél vászonból készül. Előbb az ing derekát szokás elkészíteni s a kész derékba varrják be az ugyancsak elkészített, pálhával felszerelt ujjakat. A nyakban együtt ráncolják két soron: az egyik sor közvetlenül a gallér alatt van, a másik 3—4 centiméterrel kijjebb. Az inget a nyakban vagy egy gomb és *fül* tartja össze vagy pedig a gallérozáskor a szegőszalagból kihagyott *kötő*. Az ingek ujját szokás díszíteni: díszül szolgál maga az ing anyaga is: a batiszt, a gyolcs, miket erősen kékítenek, sőt legújabban egyenesen kék batisztból készítenek. A vászoning ujja sima, a végén egy sor szálhúzás. A tászlis és borjúszájú ingek ujja fodorban végződik. A fodor az ujj anyagából készül és lehet igen keskeny — egy-másfél centiméter széles, ugyanilyen vagy ennél is keskenyebb csipkével a szélén. Ezt a fodrot ráncolják és apróra beszedik. Lehet a fodor valamivel szélesebb, ennél szélesebb csipkével is. Ezt nem szedik be, csupán ráncolják és a zöld üveg va-

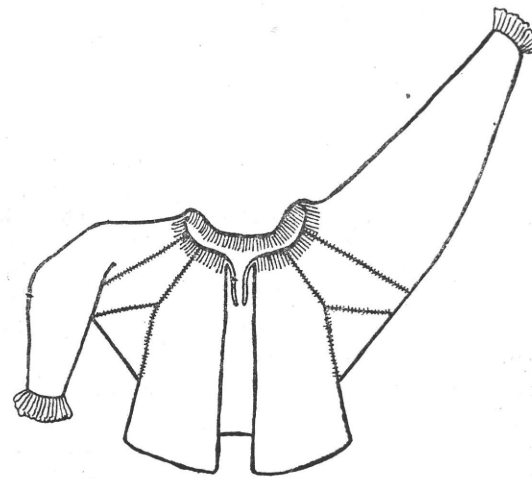

4. ábra. Borjúszájúnak nevezett ing.
Abb. 4. Hemd der älteren Frauen.

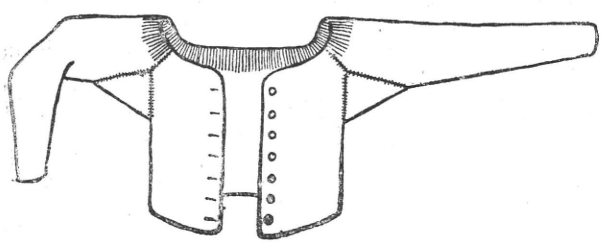

5. ábra. Vászoning. — Abb. 5. „Leinenhemd", das als Jacke getragen wird.

salóval széjjelvasalják. Ismeretes, különösen régibb darabokon a csipkenélküli fodor. Különben minden fodrot duplán alkalmaznak. A borjúszájú ing ujját a fodor felett rátétes varrás díszíti. Ez fehér vagy fekete színű. A bőujjú inget a *lémec* cifrázza. A *lémec, lémeccsipke*, a másutt margitszalagnak, margitcsipkének nevezett, színessel mintázott bolti csík. Ez alá az ingujjat többsoron ráncolják és beszedik. A rávarrt lémecsorok vagy *vett varrásos* csipkék (szemben a *magavarrta* csipkével) 1—10 centiméter széles tászlit, lémecet is adhatnak. A felhasznált lémec színe lehet piros, világoskék, zöld, sötétkék és fekete. Legújabban a bőujjú ingre is varrnak lémec helyett rátétet, piros, kék vagy zöld színben.

Itt említjük meg, hogy a hátul hasított inget csecsemők számára nem ismerik Martoson. A csecsemő is „martosi inget" kap, amit a rendes ingtől csupán méretei különböztetnek meg és az, hogy hosszú; hasítéka nem ér végig.

Szokás 60—70 év óta, ha az alkalom úgy kívánja, két inget venni egymás fölé, hogy „dudorosabb legyen".

Mintegy tizennégy év óta ismerik, illetve viselik néhányan a *rövidujjú* inget. Ez mellévarrott, akárcsak a bőujjú ing, de az ujja nem ér az alsó kar közepéig, mint emennek, hanem csak a felső kart takarja s könyök fölött hosszú fodorban végződik. Ezt az ingváltozatot viselik a környező faluk újabb formaként; a martosiak a szentpéterieket tekintik mintaképül, bár egyebütt is ugyanezt látják. Csak azok hordják, akik már nem járnak martosiasan, hanem „elforditják" a viseletüket.

Az ing kellékeként kell megemlíteni a *gumi, csatos gumi* nevű, szalagcsokorral díszített vagy anélküli gumikarkötőt. Legöregebb (87 éves) adatközlőm szerint „mindig is megvolt". Piros vagy fekete gumiszalagból készült kerek kötő ez, némelyikének felső oldalán csokorra kötött kettős szalag van. Az ingujjat szorítják le vele az alsó vagy felső karon, aszerint, hogy az ingujjat hogyan viselik, nyujtva-e vagy föltolva.

A vászoninget ritkán öltik fel s akkor sem közvetlenül a testre, hanem kabátul az ing-pruszlik-kendő fölé akkor, amikor a testen lévő ing nem elég tiszta s az alkalom úgy kívánja, hogy tiszta legyen. Viselik ugyanilyen kabátul hideg időben is.

A bőujjú és borjúszájú inget a pendel fölé, a testre öltik. Nyakban begombolják vagy megkötik, alsó végeit egymásra hajtják s a pruszlikkal és szoknyával lefogják. Az ing ujját, amit apró ráncokba szednek, melegben a könyök fölé tolva, hidegben kinyujtva — az alsó karközépig ér — viselik.

Az inget éjjel-nappal hordják együtt a pendellel. Ha szükséges, hetenkint többször is váltják. A kimosott inget a ráncok mentén kihúzogatják, újabban az ujját vasalják is. A megszáradt, kiterített ing ujjait felében visszahajtják, ezekre visszafektetik az ing két első felét, s az egészet hosszában újra összehajtják. Az ing és a pendel az a két ruhadarab, amit a halottra öltenek.

A bőujjú és borjúszájú martosi inget viselték Hetényben és Újgyallán is. Szentpéteren és Madaron csupán a borjúszájú formát ismerték. Naszvadon a bőujjú formát hordják, de rövid, a könyökön felül érő ujjal, mely nagy fodorban végződik.

A borjúszájú- és vászon- (utóbbit előbbi változatának tartjuk) vagyis mellévarrott típusú, sípalakban elszűkülő ujjú martosi inghez hasonlót irodalmunk a trencsénmegyei Sztrazsóról ismer (*Palotay*: A magyarországi női ingek egy szabástípusa. Ért. 1931. 153. l.). Ez a martositól pálhájában különbözik és abban, hogy nincsen külön ujjatoldása. A Néprajzi Múzeum gyüjteményében van ilyen szabású ing az ugyancsak trencsénmegyei Bosócról is. Ilyen sípujjú vászoninget őriz a Múzeum a nyitramegyei Banka, Krakován, Morovno, Temetvény, Trebatice és Varbó tót községekből, valamint a somogymegyei Csökölyből. A bosóci gyolcsingujj vállban különbözik, ujja kibővítésében azonban megegyezik a martosi formával. Ezt az ingformát közli *Tilke*: Osteuropäische Volkstrachten c. munkájában a 85. lapon a nagyoroszok viseletéből, előfordul Északközéporoszországban és a finneknél is, kik az oroszoktól vették át. (*Moszyńszki*: Kultura Ludowa Slovian. I. 403. 1. ábra.)

A bőujjú ing — szabása szerint — abba az ingcsoportba tartozik, mely Magyarországon a legáltalánosabb s melyet közelebbről *Palotay* az egész palócságra jellemzőnek mond (i. m. 158 l.). Különbözik a *Palotay*tól közölt formától a martosi ing részleteiben, így a nyakráncolásban, ujja hosszában és ujja vége kiképzésében. A martosihoz hasonló nyakráncolás meglelhető némely palóc községben, azután a nyitra- és trencsénmegyei ingeken; bár ez a nyakráncolás inkább Északkelet-Magyarország nem magyar nyelvű népei ingeinél fordul elő.

A két ing viselésének divatja Martoson is újabb szokás. Népi előfordulása kevéssé ismert, a Hont-megyei Szokolyáról (Ért. 1938. 287), a Heves-megyei Maconkáról (Ért. 1938, 151), Mezőkövesdről, Hartáról, a Baranya-megyei Hercegszöllősről (*Gönyey*-gyüjtés) az Ormányságból (Kiss Géza: Ormányság 103. l.) és a martoskörnyéki községekből ismert, — bár valószínűleg megvan másutt is.

Az ing ujjára húzott gumi a környező falukban, s távolabb az Esztergom-megyei Bényben, Izsán is ismert. Helyenkint, mint pl. Mezőkövesden selyemszalagot kötnek ugyanilyen szerepben a karra, illetve az ing ujjára; csakúgy Heves-megyében is (Borovszky: Vármegyei Monográfiák. Heves m. 206. l.).

Az ing a test takarásában a pendel kiegészítő része lévén, ha ezzel való kapcsolatában nézzük, akkor azt látjuk, hogy ez is a pendel átmeneti jellegére vet világosságot. Ha ugyanis a pendel az igazi „Bendelhemd" elgondolást tükrözné vissza, akkor ahhoz rövid, laza ing járna.

Az ismertetett martosi ingformák közül ősibbnek és jellegzetesebbnek a borjúszájú, vagy sípujjú formát kell mondanunk (ősibbsége mellett bizonyít az is, hogy Szentpéteren és Madaron a másik formát egyáltalán nem ismerik). Ez a forma a kisebb viseletszigettel (Hetény, Madar, Szentpéter, Újgyalla), távolabban Nyitra és Trencsén, valamint Somogy megyével köti össze Martost, bár vannak, mint láttuk, még távolabbi kapcsolatai is északkeleti irányban. Úgy véljük, hogy a másik, a palóc ingtípus újabban (de legalább 100—120 éve) honosodott meg Martoson és kapcsolta bele a községet kelet felől a nagy palóc viseletcsoportba.

Maga az ing átmeneti jellegű, akárcsak a pendel: nyugati jelleg

rajta, hogy ujja, illetve vállai dísztelenek, ráncolása azonban kelethez köti. Helyi fejlemény a sípújj nagyméretű kibővítése és a másik forma ujjának díszítése.

A martosi nők apraja-nagyja *nígyszíl ketínyt* visel. Ilyet hordtak a multban is. A kötény anyaga vászon, gyolcs, vászonfestő, gyolcsfestő, batiszt, selyem és lüszter. Két színcsoportja van: 1. a fehér, világoskék és 2. a búzakék, sötétkék, fekete. A felnőtt kötényének átlag hossza 70, szélessége 300 centiméter. A felső végén keskeny *majc*ba van fogva, mely régebben *kötő*ben végződött. Újabban (mintegy negyven éve) *lakattű*vel, biztosítótűvel csukódik. Minden martosi köténynek az a jellegzetessége, hogy toldó varrása elől a közepén van s e varrástól futnak kétirányban hátrafelé a nagyobbfajta fekvő ráncok. Másik jellegzetessége a csak bizonyos alkalmakkor viselt köténynek a díszítése, mely alsó végétől mintegy tíz centiméternyire széles csíkban fut körül. Ez a dísz kézi vagy gyári fehér varrás. Díszíti a kötényt harminc-negyven év óta színes selyempántlika, arany ezüst csipke és flitter is, miket a himzés helyére vagy annak két szélére varrnak.

A kötény eredetileg a szoknyát teljesen körülérte. Újabban (nyolctíz éve) szükítik olyanmódon, hogy ráncait sűrűbbre rakják. Az is szokás, hogy hátul a kötény két végét behajtják, hogy keskenyebb legyen, „mert nem látszik eléggé a szoknya". Más alkalmakkor viszont, amikor a szoknyát takarni akarják, hátul lenn egyik kézbe összefogják a kötény alsó végeit.

Szokásban van bizonyos alkalmakkor két kötény viselése egymáson.

A kötényt a derékon lazán szokás megkötni, hogy alul kereken álljon s egy hosszban legyen a szoknyával.

Kötény nélkül a nő nincs felöltözve. A kötény régebben a pendel, újabban a szoknya tartozéka; új szoknyához új kötényt varrnak. A ládában egy szoknyát—egy kötényt, egy szoknyát—egy kötényt raknak egymás fölébe, ugyanígy teregetik a kötényt mindig szoknyához párosítva a halott fölé is.

Van a kötény viselésének egy különleges használata is a Nyitrában fürdőző lányok, asszonyok veszik magukra, egyetlen ruhaként.

Kötényét mindenki elkészíti magának. A megvarrt és ráncbaszedett új kötényt az ágyba, a derékalj alá teszik vasalódni. A kötényt keresztben kettéhajtják s úgy teszik el. A kék festő kötények közül a régebbieket nem mosták: ha beszennyeződtek Esztergomba, a „csehek alatt" Komáromba vitték újrafesteni.

A kötény közepére elől a hason bizonyos alkalmakkor csokorra tűzött selyem-, régebben szőrszalagot tűztek, mely csaknem a széléig lóg le.

Hazánkban nagy általánosságban kétféle kialakult kötényforma van, számos változattal. Az egyik sima, keskeny, egy szél anyagból készült téglányalakú darab, mely csak a szoknya elejét fedi; a másik az úgynevezett bőkötény, mely csaknem az egész szoknyát körülfogja.[1] A keskeny kötény elterjedése, eddigi adataink alapján kisebb a má-

[1] Helyenként a bőkötény mellett, avval párhuzamosan, viselnek keskeny kötényt is általában dologra.

sikénál: az ország déli részére szorítkozik (Somogy, Tolna, Bácsbodrog, Csanád megye egy része); kelet felé a katrincafélékben folytatódik. A bőkötény főleg Felsőmagyarországon ismert, legkeletibb előfordulása Borsod megyében van, legnyugatibb hazai előfordulása Komárom, Nyitra és Pozsony megyében. Legdélebben Aszód környékéről ismerős (Ért. 1937, 4.). Előfordul azonban Somogy megyében is s a Drávamentén Horvátországban, valamint Zágráb környékén. Északon átlépve a magyar nyelvű határt, a tótoknál, morváknál és cseheknél ismeretes; nyugat felé pedig az egész délnémet területen.

A bőköténynek az a formája, mely közepétől kétfelé futó ráncolású és alul keresztben díszített, Martostól nyugat és északnyugat felé a szlávság körében van otthon, egészen Morvaország északi határáig.

A fentiekből kitűnik, hogy a martosiak négyszél köténye, melynek változatait a közeli Hetény, Szentpéter, Madar, Ujgyalla, Imely, Naszvad lakosai is viselik, beletartozik egy felsőmagyarországi formaváltozatba, melynek délmagyarországi, drávamenti, zágrábvidéki előfordulásai is vannak. Díszítésmódja közelebbről északi és északnyugati vidékek jórészt szláv variánsaihoz kapcsolja.

A pruszlik, *puruszlík* elől-hátul kivágott, derékig érő, háta egyenes vonalakkal szabott, eleje sima, kapcsok csukják. (6. ábra). Anyaga festő, delén, klott, selyem, karton. Szinei: piros, kék és fekete. Most csak a háta és két karöltője díszített (nyolc-tíz centiméter szélesen arany-ezüst csipkével, szalaggal, sujtással), mert ez látszik ki a fölébe kötött kendő alól. A ma élő nyolcvan évesek fiatal korukban még „kifűzős" pruszlikot hordtak, amikor a pruszlik eleje is díszes volt, mert a kendőt alatta viselték. Akkor is apró kapcsokkal csukták; aki szerette, keskeny szalagot aggatott a kapcsokba s avval fűzte. A pruszlik bélése vastag vászon, ilyen az aszaja is. Az *aszaj* alul körülfutó hat-kilenc centiméter széles vászontoldás, mit a szoknyába kötnek be; ehhez varrják a csípőpárnákat is.

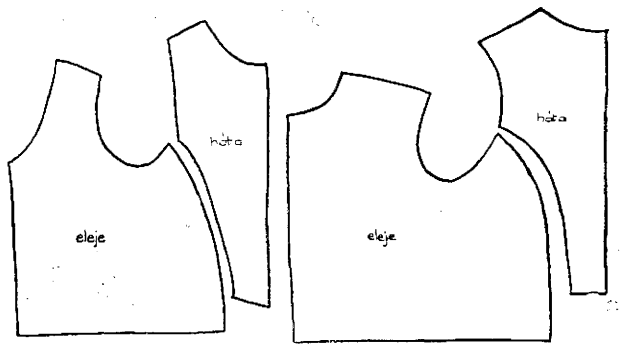

6. ábra. Pruszlik és nyakas pruszlik szabása.
Abb. 6. Schnitt des älteren und jüngeren Leibchens.

A csípőpárna, *puffándli* hozzátartozik a pruszlikhoz. Egy vagy két, egyenkint 20—25 centiméter hosszú, kóccal tömött vászonhurka ez, amit a pruszlik hátsó, illetve oldalsó részén varrnak az aszajhoz. Ez (ezek) tartják meg és ki a szoknyát.

Alig tizennégy éve hordják egyesek a *nyakas* pruszlikot. Ez mint neve is mondja, nyakig ér elől-hátul, s mert kendő nélkül viselik, egyaránt diszes minden oldala.

Pruszlik nélkül a nő nincsen felöltözve. Alig egy pár öreg teszi meg, hogy nagy melegben, mikor egy pendelre vetkőzik, elhagyja a

pruszlikot is. Ha nagy melegben, munkában egyes fiatalok letennék is, a batyujokban mindig magukkal hordják.

A pruszlikot igen nagy gonddal készíti ki-ki magának, mert úgy tartják, hogy a főkötőn kívül a „puruszlik viszi föl ám az asszonyt."

A pruszlikot úgy teszik el, hogy bélésével lefelé fordítva simán kiteritik és két oldalsó szárnyát ráhajtják a hátrészre.

Nem lehet már nyomára jönni, hogy mióta viselnek Martoson pruszlikot; úgy tartják, hogy „mindig is volt." Viszonylagos fiatalsága mellett szól az, hogy a halottat pruszlik nélkül temetik.

Pruszliknak nevezett ujjatlan női felső ruháinknak, formájukat illetően két nagy csoportja van (Ért. 1936. 13): az egyik a szorosan testhez simuló, derékig érő forma, a másik a lazán hordott, a szoknyakorcnál valamivel följebb végződő változat. Ez utóbbi a Duna mentén és a Bánságban ismerős. Sokkal gyakoribb az előbbi forma, mely az ország tekintélyes részében elterjedt. Különbségei a díszitésben adódnak, ami a kendőviseléshez igazodik, valamint a nyakkivágásban, amely ugyancsak a kendőviseléssel illetve nemviseléssel függ össze.

A martosi újabb nyakas pruszlikról azt mondhatjuk, hogy a környező faluktól kölcsönvett alak, mely mind tárgyiságában, mind pedig viselése elvében megegyezik a Palócföldön egyebütt is (Őrhalom, Érsekvadkert, stb.) ismert, újabbkori változattal.

A másikat, a közönséges martosi formát nehezen tudjuk elhelyezni a térben, mert ismert formája újabb, a helyi kendőviseléshez igazodó változat, ezenkívül pedig sem ennek, sem a régibb formának nincsen olyan éles megkülönböztető bélyege, mely az amúgyis kevés változatot felmutató magyar pruszlikoktól megkülönböztetné vagy valamely alakváltozattal összekötné. Segítségünkre e téren a csípőpárna van, mely a pruszlikkal ilyen módon Sopron, Moson, Pozsony és helyenkint Gömör és Borsod megyében van összekapcsolva. A vászontoldás (az alján) ugyane megyék területéről, valamint a Sárközből ismert.

Szoknya. A martosiak a maguk szoknyáját *pántlikásnak, kétajjúnak* nevezik. Más községek szoknyaviseletét úgy hasonlítják a magukéhoz, hogy „azok is pántlikás szoknyát" vagy „kétajjú szoknyát" viselnek. Bár a pántlika és a kettős fodor az alján csak a volt világháború alatt kezdett divatba jönni; de hiszen a pendel tárgyalásánál említettük már, hogy a szoknyaviselés Martoson viszonylag újabb szokás. Kétféle hosszúságú szoknyát viselnek: az egyik, az újabb, éppen, hogy takarja a térdet, a másik félszárközépig ér. Bősége hat szél. Némelyik elejét idegen anyagból varrják. A szoknyát készítője apró körbenfutó ráncokba szedi (a ráncba szedett szoknyát az ágyba, a derékalj alá teszik vasalódni), baloldalt húsz centiméteres hasadékot hagy. Fönn keskeny *gallér*ba varrja; 30—40 éve madzaggal kötötte, azóta biztosító tűvel kapcsolja össze. Alját szőrszalaggal, posztóval, bársonnyal, batiszttal szegi. A szegés szine piros, sötétkék, zöld és fekete. A szoknya úgy lesz kétaljú, hogy belső felén az aljához tíz centiméter széles, ugyancsak szegett, a szoknya bőségével egyező fodrot varrnak. Egyszínű: kék, rózsaszin szoknya alig van még, most terjed csupán, általános a fekete vagy sötétkék falú szoknya piros, kék, zöld rózsákkal, vagy apróbb-nagyobb pettyekkel, virágokkal.

A szoknyát a fejen át veszik fel. Viselője egy alkalomra egyszerre két—öt szoknyát ölt magára, alját egyforma hosszúra engedi, fönn pedig a korcát a csípőpárnába jól „beakasztja". A ráncokat úgy igazítja el, hogy kétoldalra jussanak, elől semmi se legyen. A szoknyát a fejen át vetik le, egyszerre többet is; a ráncba szedett darabokat keresztben hajtják ketté és úgy teszik el fektetve a ládába. Amelyik szoknyából már kijött a ránca és csak alsóul használatos, azt úgy csavarják össze, mint a feje kendert, hogy szétbontva kirugjon.

Szokás a szoknyát bizonyos alkalmakkor rövidebbre kötni, *fölakaszkonnyi*. Ezt a kötény madzagjával, vagy más madzag segítségével teszik meg.

Ha áttekintünk újabb szoknyaviseleteinken, kevés kivétellel (Kalotaszeg. Törökkoppány vidéke, Bácska néhány községe, a polgáriasodó szigetek, mint például Őrhalom) általános rövidülést tapasztalunk rajtuk. Ez a rövidülés a szoknyaviselet és csípőpárna divatja mellett a derék hosszításával van szoros összefüggésben Ugy látszik, hogy ez a feltevésünk, elsősorban a palóc, itt is jobban a nyugati vidékekre vonatkozik, bár nagy általánosságban kiterjeszthető a többi vidékre is. Martos is az ilyen rövidülő szoknya — hosszabbodó derék viseletcsoportba tartozik. Ezzel a megnyilvánulásával az általános országos kapcsolatokon kívül, szorosabban az izsaiak, bényiek és ezek szomszédai tájcsoportjába, illetve viseletcsoportjába sorozandó. E helyeken a szoknya elrövidülése és a derék hosszabbodása már az első világháború előtt nagy mértékben megindult s minden jel arra mutat, hogy a folyamat most ért el csúcspontjára. A Martostól északra fekvő vidékeken ezt a folyamatot még csak igen kis mértékben vagy egyáltalán nem figyelhetjük meg.

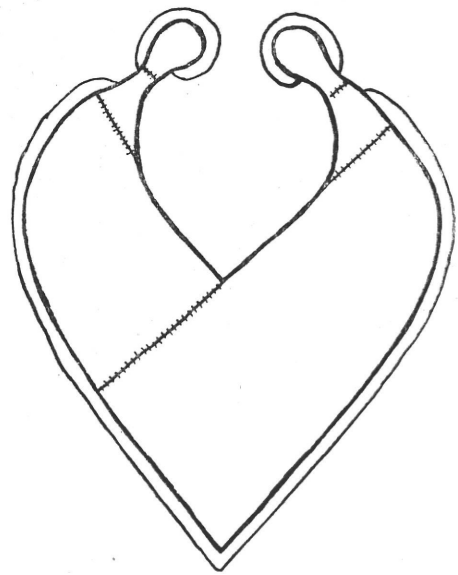

7. ábra. Vállkendő. — Abb. 7. Halstuch.

Délfelé (Hetény, Szentpéter, Kéménd, Bény) kapcsolja Martost a szoknya kettős alja is (Ért. 1913. 64.) A farszélesítést és farformálást célzó csípőpárnával és a ráakasztott sok szoknyával az országban túlnyomórészt oda kívánnak hatni, hogy a csípőt kétoldalt szélesítsék, hátul pedig a derék alatt olyanmódon kerekítsék a szoknyát, hogy azon a test formája ne legyen észrevehető (A polgári osztály szűk szoknyáján is az a kifogásolandó, hogy a far formáját látni engedi). Ezzel a gyakorlattal Martos egy országos jelenségbe kapcsolódik bele. A szűkebb helyi jelleget a szoknya színe, díszítése adja, mellyel Martos a már többször idézett Hetény, Szentpéter, Madar és Ujgyalla viseletszigetbe tartozik.

A vállkendő — *nyakbavaló keszkenyő* — a legszembetünőbb és az ismert viseletektől legjobban megkülönböztető darabja a martosi ruhának (7. ábra). Nem boltban vett kész kendő ez, hanem méteres anyagból a háznál készített. Ezzel függ össze díszítése is: szélén a keskeny fodor. „Fodros keszkenyőnek" is mondják a martosiak s egyéb falubeliekről így szólnak: „azok is fodros keszkenyőbe járnak." A vállkendő anyaga gyolcs, festő, klott, delén, kázsmér, csipkeszövet (tilángli) és selyem. A kendő alakulása a meglevő példányokon még nyomon követhető. A legöregebb darabok (hetven-nyolcvan éve viselték) nagy, vett kész kendők, miket átlósan hajtva ketté vágtak. Ezeket a kendőket lazán kötötték, a hastájon nem simultak szorosan a testhez, hanem attól kissé elálltak. Ez a kendőforma szélesítette a vállat és úgy volt kötve, hogy nagyráncokat vessen a mellen. Ennek a háromszögű kendőnek hosszabbik oldalán egyre nagyobb félköralakú darabot vágtak ki, vagyis a nyakba eső részt egyre jobban kerekítették s mert a hangsúly a vállakról és a mellrészről a has tájékára kezdett áttolódni, a nyakból kivágott darabokat a hasra eső, lelógó részhez toldották. Méteres anyagból ezt a formát jobban ki lehetett szabni, mert a készítőt nem kötötte többé a megadott bolti forma. Igy vált lehetővé, hogy a mai tulzásba menjenek át. Most a kendőnek kicsi a háta, a vállakat is keskenyebbre fogják össze, a mellen laposra tűzködik s a hangsúly a *lógón*, a deréktól jóval lecsüngő két félköralakú részen van.

Feltevéskor a kendőt két kézbe fogják s a fejen átvetik. Végét, illetve sarkát hátul a pruszlikhoz letűzik, két szárnyát a vállon, mellenráncolják s elől keresztezve hátravezetik, ahol megkötik. A megkötéshez végei csaknem teljesen köralakúra vannak kiképezve. A kendőt a vállon és mellen gombostükkel letűzködik, hogy lapos legyen. A lógót alkalmankint lekötik a köténnyel.

Szokásban van a két kendő viselése is.

A kendő dísze az egy-két centiméter széles maga anyagából való fodor, mely lehet kétsoros; némelyikére keskeny csipkét is varrnak, akár az ingujjéra. A fodrot nem varrják közvetlenül a kendőszélhez, hanem egy vagy több sor *tökmag*: fél vagy egészsor farkasfog (készítésének leírását lásd EA: 000.400) közbeiktatásával. Harminc-negyven év óta bizonyos kendők szélére a fodron kívül selyemszalagot és aranycsipkét is varrnak több sorban. A kendő színe: fehér, világos kék, fehér alapu piros-kék rózsás, piros, fekete alapú piros rózsás, fekete alapú kék-zöld rózsás, fekete vagy sötétkék alapú apróbb-nagyobb fehér mintás, tiszta fekete, sötétkék.

Kendőt a vállon nappal mindig viselnek, a rendesek sohasem teszik le, csak néhány öreg. Az újfajta nyakas pruszlikhoz nem hordanak semmilyen kendőt. Amelyik kendőt lehet mossák-vasalják s hajtogatva tartják a ládában.

Ha a martosi kendőt szabott kendőnek nevezzük s jellegzetességének szabott volta mellett keskeny fodrát vesszük és szokásunk szerint szétnézünk megfelelői után, azt találjuk, hogy hozzá legközelebb a Hetény-, Szentpéter-, Madar-, Ujgyalla, Naszvad-, és Imely-i kendők állnak. Távolabb délnek ide tartozik a már többször idézett bényi csoport. Mindezek a martosi kendőnek abban is megfelelnek, hogy a deréktájon nem simulnak szorosan a testhez, hanem többé vagy ke-

vésbbé lelógnak a hasra. Szabott fodros kendőket találunk a Néprajzi Múzem gyüjteményében Zólyom, továbbá Somogy, Zala és Veszprém megyék több községéből is.

Ezek alapján a martosi szabott, fodros vállkendőben olyan jelenséggel találkozunk, mely Esztergom megye területétől húzódik északra egészen Zólyom megyéig (hogy e terjeszkedés iránya észak-déli vagy dél-északi irányú e nem állapítható meg olyan határozottsággal, mint például a köténynél, ahol észak-déli terjeszkedési iránnyal állunk szemben); pontos megfelelői adódnak emellett a Déldunántúl tájain. Helyi jellegzetesség a lógoknak szerepe, vagyis a hasnak a kendő elejével való laza fedése.

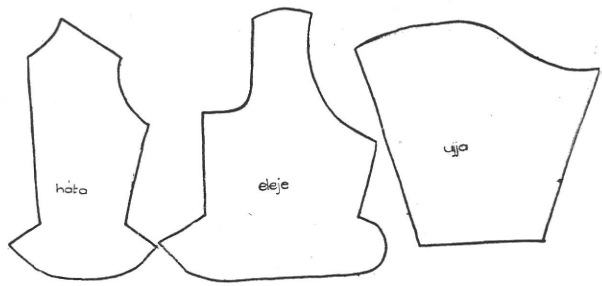

8. ábra. Egész „kaci" szabása. — Abb. 8. Schnitt der Jacke.

A *kaci* (8. ábra) és *ujjas kaci*nak nevezett, két, időszakhoz kötött ruhadarabról a következőkben számolunk be: mindkettő vattával bélelt felsőruha; a kacit a pruszlik és kendő fölött hordják, az ujjas kacit pedig a kendő és a pruszlik alatt. Ez a viselésmód megszabja a formabeli különbségeket is. Az ujjas kaci viselés közben látható része csupán a két ujja: ezek sima, egyenes, a váll felé kissé kibővülő ruhaujjak, mik három, igen kevéssé szabott derékrészbe: az egyenes hátba és az ugyancsak egyenes két elejébe vannak belevarrva. Az egész ruhadarab derékig ér, az ing fölé való felöltéskor két első részét egymásra hajtják s a ráhúzott pruszlikkal leszorítják. A kaci derékig alig érő, testhez szabott, sima ujjú, nagy nyakkivágású, alul körül fodros vagy sima, elől kihegyeső fodorral ellátott (a régiek kukoritósak, hátsó felükön felálló fodorral) darab. Elől végig kapcsok tartják ösze. Mindkét első felén porcellán vagy hegyesedő ólomgombokból pásztorbotszerű dísz van kirakva. Némely öregebb kaci alján két pillangószerűen öntött csatpár van. A kaci szine többnyire fekete, fekete alapú rózsás, de van vörös és lila is. Dísze: gombok, szalag, csipke, gyöngy körülrakva és az ujján tiz centiméter szélesen is.

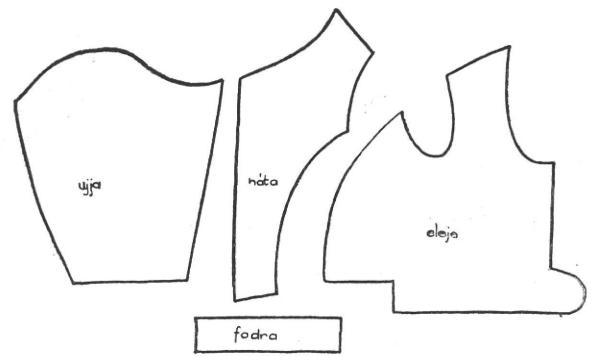

9. ábra. Fodros „kaci" szabása. — Abb. 9. Schnitt der Jacke.

Ismeretes *lékri, bundás lékri* névvel a bárányborrel bélelt kaci (boritása posztó, formája, mint az egész kacié), ennek fodra is hátul kukoritós. A fodros kacinak egyenes a fodra. (9. ábra).

Lipityőnek (10. ábra) nevezik a mult háború alatt divatba jött ujjas, nyakig csukott, elől-hátul egyenes derekú blúzt. Jobbára sötét szinekben viselik, némelyiket bélelik is.

Kacit, ujjast, lipityőt nyolc-tíz asszony ha el tud magának készíteni a faluban, a többiek varróhoz viszik. Ugy teszik el a ládába, hogy simán szétfektetve ujjait kettébe hajtják keresztben, ezekre ráfordítják a két eleje részt, majd az egészet hosszában összehajtják.

A lipityő országszerte eljerjedt, újabb, különböző néven és formában szereplő blúzféle, mely tulajdonképen az ing blúzszerepének kiszorítását célozza (10. ábra).

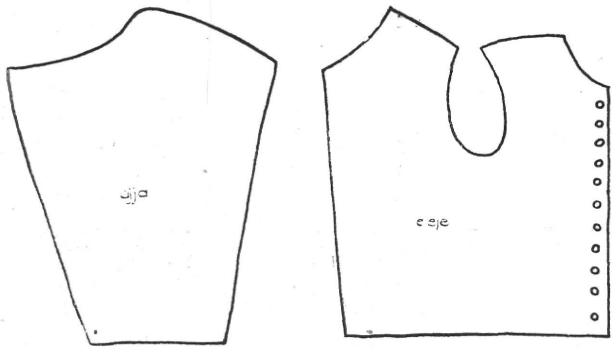

10. ábra. „Lipityő" szabása. — Abb. 10. Schnitt der Bluse.

Az ujjas kacit a már sokszor idézett négy komáromi községen kívül Imelyen és Naszvadon is viselik.

Az egész kaci és lékri nagy területen elterjedt, sokhelyütt a ködmönnel párhuzamosan, hozzá hasonló formában és szerepben. Legkeletibb határát Borsod és Abaúj megyékből ismerjük, legdélibb sarka Aszód vidéke, majd a Duna folyó. Nyugati határa igen messze esik az ország határától ; észak felé, a tótoknál a ködmönfélék lépnek helyébe s a kaci határa a magyar néphatárt csak ritkán lépi át, hogy azután cseh földön újra uralkodóvá váljék [Československá Vlastivěda II. 236.]

Ugy látjuk, hogy a kaci, mely csaknem egész Felsőmagyarországon jelentkezik, egy nyugatról-kelet felé terjedő, a ködmönfélék helyébe lépő polgáriasabb ruhadarab. Régi ábrázolások az ország többi részéről is ismerik ezt a vattázott, rövid, derékig érő, testhez álló, kisebb-nagyobb gallérú kabátkát. Igy feltételezhető keletkezésénél a nyugati eredet mellett a polgári is. Az ujjas kacit kisebb viseletsziget helyi változatának tartjuk. Ugyanez az elgondolás azonban másutt is előfordul : Turán például a lipityőfélékre öltik bizonyos időszakban a pruszlikot és kendőt.

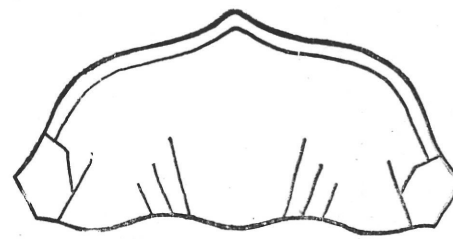

11. ábra. Pintli. — Abb. 11. „Pintli" genannte Vorderhaube.

Haj- és fejviselet. A martosi leányok hajukat középen hosszában, majd keresztben is ketté választják. A kétoldalt nyert hajcsomót hármas ágakból megfonják s a fül alatt hátravezetik. A tarkónál az egész hajcsomót öt-nyolc centiméter hosszan nyitva hagyják s csak azután fonják az egészet hármas ágba. A haj végébe galandot fonnak, ehhez kötik a szalagot. Asszonyok a hajukat középen végig elválasztják, há-

tul két háromágú fonatba fonják, a fonatok végeit a belefont galanddal összekötik. A tarkó fölött kissé meghajlított fésüt tűznek a hajba, eköré igazítják kontyba a tarkónál megcserélt, illetve megcsavart hajfonatokat.

A fejviselet hajadonoknál egyrétű, házasoknál alkalmankint kétrétű. Az egy- és kétrétű fejviselet közös darabja a fejkendő és volt a multban a *pintli*.

A *pintli* fekete atlaszból, klottból készített hosszúkás fejrevaló, mely a fejnek első kétharmadát takarja olymódon, hogy a hajból körül semmi se lássék ki (11. ábra). A pintlit a tarkón a haj alatt kapcsolják össze. Varrásakor a fejbubon kinek-kinek feje formájához igazítják. A pintlitől szabadon maradt hajat a fej hátsó felén hajadonok-

12. ábra. Pintli főkötővel Gönyey S. felvétele. — **Abb. 12. „Pintli" mit der Haube.**

nál (a ma élő hetven évesek leánykorában) laposra kötött szalagcsokor borította, asszonyoknál a főkötő és pintlikötő.

A pintlit ma már csak asszonyok hordják bizonyos alkalmakkor. (12. ábra) Lányok közül legtovább az iskolások viselték.

A főkötő, *fíketŏ* több részből áll. A hajból[1] a fésű köré tekert kontyra az *ãsó fíketŏ*[2] nevű tokot borítják. (13. ábra). Ezt csupasz vagy

[1] Megjegyzendő, hogy rövid és igen ritka a hajuk. Ha valakinek mégis több volna, mint ami a főkötő alá beférne, akkor a felesleget kontyoláskor levágják. A levágott hajat régebben befonták, szalaggal összekötötték és a tükör mellé akasztották — amig nem jött zsidó, akinek azután eladták.

[2] Forma után szabják karton papirosból. A kiszabott részeket összevarrják. Külső felükre kovásszal kenderkócot ragasztanak s ráhúznak egy vékonyab textilanyagból készült azonos formájú burkot. Belsejébe oldalt hosszában egy-egy kis fapálcikát varrnak, ebbe akasztják a konty közepén levő fésüt.

Ma három asszony tud a faluban főkötőt készíteni. Ezek pénzért is, meg szivességből is készítenek a többieknek.

meztelen fiketőnek is mondják (14. ábra). Az ilyen alsó főkötőt szokás *főkészitenyi*. A fölkészítés abból áll, hogy ráhúzzák az ugyanolyan formájú, aranycsipkéből, selyemszalagból, tilánglicsipkéből vagy más egyébből varrt tulajdonképeni főkötőt. Ezek felső végéhez odatűzik a 15 cm széles és 40 centiméter hosszú *vendégcsipkét*. Piros, kék vagy fekete színű letűzött karton ez, mit tilángli csipkével, flittersorokkal és szalagokkal borítanak. A főkötő így van fölkészítve közönségesen. Igy hordták régen is, mint most. Erre a főkötőre tűzik rá azok, akiket megillet bizonyos alkalmakkor a „két rend csipkét" : a „kis arany csipkét," mely formában a vendégcsipke kisebb megfelelője és a „nagy aranycsipkét" vagy „pintlikötőt." A nagy arany csipke abban különbözik a kis arany csipkétől, hogy végeihez pántlika van varrva. A kis és nagy arany csipkével a vendégcsipkét borítják be. A tokhoz alul 2 pár szalagot tűznek. Ha tesznek pintlit, akkor mind a kis, mind a nagy arany csipkét ennek a tetejébe tűzik. A nagy arany csipke szalagját a tarkón összetűzik (nem kötik). (15. ábra).

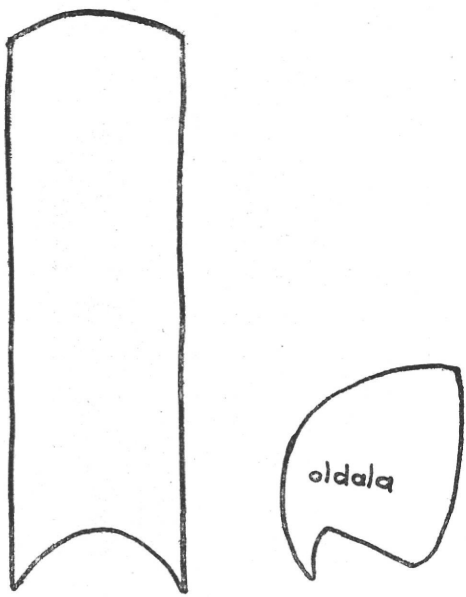

13. ábra. Alsó főkötő.
Abb. 13. Untere Haube.

A főkötő és vendégcsipke szine változik a piroson, kéken, zöldön, lilán át a feketéig. Aranycsipkét csak a piroshoz tűznek, a többihez szalagot vagy flitterből gyártott paszománt.

Harminc-negyven éve az asszony fején mindig volt főkötő, — most már csak bizonyos alkalmakkor.

A fejviselet többváltozatú motívumvonása a fejkendő. Anyaga csipkeszövet, batiszt, karton, selyem, delén, vékony szövet, posztó és bársony. Színe : fehér, világoskék, piros és egyszínű vagy mintás fekete. A megkötés illetve megtűzés módja szerint többféle formájú és elnevezésű kendő ismeretes, amilyen a közönséges kendő hátul, esetleg elől való megkötésre, *a hüssös keszkenyő*, az *áll alá való* és a *fidely*.

Martoson a kendőt közönségesen hátul kötik meg (16. ábra), úgy, hogy a kendő hátsó sarka szabadon maradjon. Az ilyen megkötéshez a kendőt egyharmadában (tehát nem felében, mint általános) hajtják ketté átlósan ; feltevéskor lehúzzák egészen a szemöldökig a homlokra, két oldalt a halántékon két-kétráncot hajtanak rajta s úgy viszik hátra, ahol a tarkón egy csomóval megkötik. A halántékon a két ránc kerek vagy hegyes formát adhat. Abból a szokásból, hogy a kendőt harmadában hajtják és nem felében, adódik, hogy vége lelóg a hát közepéig. Ez az általános és régi megkötésmód. A hátsó sarka felett csak kevesen és alig pár éve kötik kendőjüket.

Az áll alatti megkötéshez ugyanúgy hajtanak két nagy ráncot a

halántékon, mint a tarkókötéshez; ez a ritkább kötésmód (17. ábra).

Szokás a kendőt *áll alá tűzni*, a pintli fölé. Ilyenkor úgy is mondják, hogy „kitűzik a kendőt". A kitűzött kendőt nem kötik, hanem az áll alatt gombostűkkel tűzik le két sarkával. Ilyenkor a kendőt úgy teszik a fejre, hogy a vállon a nyaktól messze elálljon (18. és 19. ábra). Így csak bizonyos alkalmakkor szokás keményített csipke, batiszt vagy selyemkendőt kitűzni.

A *hüssös* kendő téglány alakú. Ezt is a pintlihez tűzik, de nem előre, hanem oldalra. Feltevésekor a kendő egyötödét a színén visszahajtják és úgy tűzik, hogy ebből a visszahajtott darab végéből a fejtetőn két kis szarv adódjék (20. ábra). A hüssös kendőt is olyan anyagokból tűzik ki, mint az áll alá valót és csak bizonyos alkalmakkor.

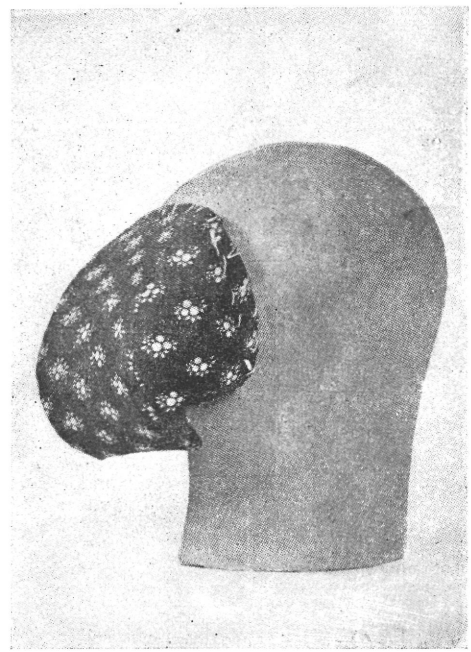

14. ábra. Alsó főkötő.
Abb. 14. Untere Haube.

A *fídely* két és fél méter hosszú, hetvenöt centiméter széles fehér batiszt vagy csipke sál, mit az aranycsipkés főkötők fölé tűztek. Ezt ráveszik a fejre elölről, egyik szárát lazán megtekerik egyszer a nyakon, majd mindkét végét levezetik a ruhán a csípőkig, ahol eligazítják és letűzik (21. ábra).

Minde kendők dísze a szélén a háznál kötött vagy boltban vett rojt, azután a többkevesebb tökmagsor, két-három sor pántlika, arany csipke. A fídelyt és a hüssös kendőt rátétes varrás is díszítette.

A martosi lányok hajviseletének megfelelője előfordul szigetszerűen (ma már csak?) az ország számos községében. Legelőbb a már többször említett 6 szomszéd faluban, ismeretes az esztergomi rokon viseletszigeten (Bény és környéke) is, előfordul az Aszód környéki magyar és nemzetiségi falukban, továbbá a Duna mentén, Sárközben, Göcsejben (*Gönczi*: Göcsej 383 lap) és az Ormánságban (Kiss Géza: i. m.). Azt a jellegzetességét, hogy a tarkón egy darabon nem fonják, eltúlozva Szügy község tót népénél találhatjuk meg.

Az asszonyok hajviselete igénytelenségével tűnik fel. Ezzel kapcsolatos a fejviseletnek az a sajátossága, mely a hajat teljesen eltakarja.

A fejviselet megvizsgálandó momentumainak a pintlit, főkötőt, tarkókötéses kendőt, a kötés nélkül, tűzve feltett kendőt és a fídelyt tartom.

A pintli, vagyis a fej első felét takaró fejrevaló, mely az arcot a

homloktól lefelé S alakban keretezi, a hat környező falun kívül megvan a bényi viseletszigeten is (Ért. i. m.). Előkerült Hont és Nógrád megyéből is. *U. Kerékgyártó A.* említ pintlit Somogy és Tolna megyék területéről (Magyarországi haj- és fejviseletek 82. l.), hogy azonban az azonos név megegyező formát is jelent-e, nem tűnik ki adataiból. Pintli elgondolású fejrevalók előfordulnak vizsgálati vidékünktől északnyugatra Nyitra megyében, majd még feljebb haladva a történeti Magyarország határain kívül egész Morvaország és Csehország területén. Steyerországi előfordulását Blendenhaube néven *Geramb* közli és magyarázza, ugyancsak nála találjuk a fenekes főkötővel együttesen (Steyerisches Trachtenbuch II. 485.). Foglalkozik a formával és elterjedésével *Hanika* is (Gestalttypen in den europäischen Volkstrachten, Tracht und Schmuck im nordischen Raum II. 59.).

15. ábra. Felöltöztetett főkötő fiatalasszonyon. Manga J. felv. **Abb. 15. Aufgeputzte Haube.**

A martosi főkötőt tagolása a többször felsorolt négy komáromi község, az esztergommegyei bényi sziget, majd a hevesmegyei Pásztó és Hasznos vidékének főkötőihez köti. Ha a főkötőn nem az exact szabásformát keressük, mely mint köztudott, szinte községenkint változik, hanem az elgondolást. ez alapon egy hosszúkás alakú, nyugat-keleti irányú területsávot jelölhetünk meg, mely a Rábaköztől húzódik a Duna balpartján, majd ezen túl Borsod megyéig. Ebbe a tájba eső főkötők mind kemény főkötők, melyek a tarkó felett feltűzött kontyot fedik, sokszor a kontyon túlmenve a fej egész hátsó felét. Ettől a viselettájtól minden irányban más típusú, többnyire puha főkötőket hordanak.

A fejkendőnek a tarkón való megkötésében az áll alatt való kötéssel szemben mindenekelőtt régibb formát látunk, mely hazánknak csaknem minden vidékén ismert. Hogy csak a jellegzetesebb példákat említsem: Palócföld, Kalotaszeg, Csanád és Csongrád megye, Sárköz, Karád, Törökkoppány vidéke. De határainkon túl is mindenütt, mint ősibb megkötésforma tartja magát ma is az áll alatt kötött kendővel szemben (Zelenin; Slavischer Grundriss. 228. lap.).

A hüssösen kötött kendőformához hasonlót, vagy annak megfelelőt nem ismerünk sehonnan.

Az áll alatt tűzött kendővel rokonságot mutat a szomszéd négy

falu, a bényi sziget kendője; hasonlót közöl Manga János a Nyitra megyei Menyhéről (Ért. 1940, 254.).

Jelentősebb mindezeknél a fídely nevezetű sálszerű fejkendő. Ez Martoson kívül ismert a környező falukból, a Néprajzi Múzeum gyűjteménye Komáromszentpéterről őriz két példányt. Komárom vármegye

16. ábra. Tarkókötéses kendő öreg- és fiatalasszonyon.
Abb. 16. Kopftuch mit Nackenbindung.

monográfiája szerint (Borovszky 170. l.) ismeretes Nyitra megyében is. Az esztergommegyei Muzsla községből 1837-es előfordulással a Regélő közli képét (idézi Kerékgyártó: i. m. 59. l.) és ismeretes volt a bényi szigeten is (Kerékgyártó: i. m. 60. l.). Komárom megye udvardi járásában való előfordulását a Tájszótár igazolja. A régi Tájszótár Sopron-megyei előfordulásáról is tud. (M.Ny. V. 324.) A fídellyel formában és elvben az érsekcsanádi és sárközi bíbornak nevezett sálkendő egyezik. Csupán elvben számos rokon darabot ismerünk, hogy csak a somogyiak hátravetőjét, a kalotaszegi dulandlét és a palócok fátylát említsem. Fídely elgondolású, azonban a nyak köré nem tekert kendőfélék legintenzivebb elterjedése vizsgálódási területünkről északra, északnyugatra és északkeletre van. *Moszyński* szerint ez a darab a közös szláv időkből eredne (Kultura Ludowa Slovian I.); elterjedését *Hanika* írja körül (i. m. 129. l.). Ezek a Drümlein-típusú kendők abban is egyeznek a fídellyel, hogy a kötés helyett vagy mellett a tűzés náluk is nagy szerepet játszik.

17. ábra. Áll alatt kötött kendő öregasszonyon.
Abb. 17. Kopftuch mit Kinnbindung.

A martosi pintlis fejviselet egyik sajátossága, jellegzetessége, hogy

a hajat teljesen beborítja. Ezt az elvet a már említett pintlividékeken kívül a Martostól észak felé szétterülő szlávságnál találjuk meg legkifejezettebben A fejviselet egyéb motivumvonásai tárgyi előfordulásukban a közvetlen környéken kívül egy nagy nyugatmagyarországi és palóc egységben lelik helyüket, melyeket számos vonásuk a tőlük északra legyezőszerűen elterülő vidékekhez köt. Velük rokon jelleget találunk Dél-Pest, Tolna és Somogy megyében és az ezektől délre fekvő vidékeken.

Alkalmi fejdísz Martoson a menyasszonyi és a nyoszolyó koszorú. A mai menyasszonyi koszorú jó húsz centiméter magas álló fejdísz, mely a homloktól hátrafelé alacsonyodik Fehér és kék művirágból ké-

18. ábra Áll alá tűzött kendő télies templomi ruhával fiatalasszonyon. Abb. 18. Winterliche Kirchentracht mit „ausgestecktem Kopftuch".

19. ábra. Áll alá tűzött kendő nyárias templomi ruhával fiatalasszonyon. Manga J. felv. — Abb. 19. Sommerliche Kirchentracht mit „ausgestecktem Kopftuch".

szül. Huszonöt-harminc éve még alig négyujjnyi széles volt és tarka művirágból állították össze. A nyoszolyólányok koszorúja apró tarka papírrózsákból áll, szokás kis kerek tükörlemezeket is közé tenni. Újabban szokás ezt is szélesebbre készíteni. — A koszorúkat nem teszik el, vagy eladják vagy elajándékozzák őket használat után.

Régibb lábviselet Martoson a csizma a kapcával és a papucs, újabb a bocskor és a cipő. A piros csizma fiataloknak a fekete mellett, kilencven évvel ezelőtt is divatos volt. Karmazsinnak nevezték. Újvárban csináltatták puha, végig ráncos szárúra, fasarokkal s a sarkon két rend csergővel. Esztergomból csak egyszer vásároltak egy „hozatal" csizmát, 29 párat a háború idejében, ezt azonban nem szerették,

mert szára kemény volt és csupán a torokban verődött ráncokba. Az újvári csizmadiák a háború óta nem fogadnak el piros csizma rendelést, azért ment ki a divatból és került helyébe egészen a fekete. A fekete csizmának két formája van: a régebbi hosszúszárú, hegyes orrú, a torokban szépen ráncbaszedett; az újabb rövidebb, keményszárú, többnyire lakkozott. Orra kerek.

A *papucs*, mit aratáskor, gyüjtéskor ma is viselnek, vásáron vett, vagy imelyi szuszereknél csináltatott darab. Ennek a bőrpapucsnak jellegzetessége, szemben az általánosan ismert papuccsal az, hogy oldalsó része nem féllábfejig ér, hanem hátra a sarokig, úgy, hogy a

20. ábra. „Hüssösen" tűzött kendő télies templomi ruhával fiatalasszonyon. Abb. 20. Winterliche Kirchentracht mit eigenartig „ausgestecktem Kopftuch".

21. ábra. A fídelyviselet, téli templomi ruhával fiatalasszonyon. (Rekonstruált felvétel). — **Abb. 21. Schalartiges Kopftuch mit winterlicher Kirchentracht.**

sarkot is befedi. Hátul a saroknál nem ér egészen össze; némelyek itt egy szíjdarabbal kötik meg.

Az első cipő 1893-ban jött be. Csak a félcipőt ismerik, de ma sem hordja mindenki. Kötött harisnyát hordanak hozzá.

A „csehek alatt" viseltek gumitalpú vászoncipőt „hangyagyúrót" általánosan, de csak azért, mert olcsó volt és akkor, amikor különben mezítláb jártak volna.

Ismerik és használják egyesek, ugyancsak a „csehek óta" a *szűrcsizmát*.

Némelyek kerekorrú bocskort viselnek aratáskor, mit maguk készítenek. Ennek készítését, csakúgy mint viselését úgy tanulták el a

mult század végén és fordulóján csongrádi és szentesi kubikosoktól, akik akkor több esztendőt töltöttek Martoson.

A piros és fekete csizma viselésének szokása — a déli papucsos vidéket kivéve — országos előfordulású nálunk; Martoson való jelenléte szervesen illeszkedik ebbe a tág keretbe. A martosi csizma szűkebb, helyi jellegre mutató meghatározóját ezirányú ismereteink hiányában egyelőre nem adhatjuk.

A papucsnak nevezett félig cipő, félig bocskor eleddig csak egy levelezőlapról ismeretes, mely Heves megye egri viseletét mutatja be. Az ábrázolás felvételének idejét nem ismerjük. Ez az adalék azt mutatja, hogy nem kicsi szigetre korlátozódó előfordulásról van szó. Elterjedését későbbi gyüjtéseknek kell megállapítani.

22. ábra. Fiatalok nyakviselete.
Abb. 22. Halstracht.

A nyakon nappal gyöngy vagy ezüstlánc van. A gyöngy 2—8 soros világosabb vagy sötétebb apró gránitszemekből áll. A tarkón szépen kidolgozott széles csukása van kapocs vagy szalag segítségével. Az ezüstlánc láncszemekkel összefogott kis négyzetes ezüstlemezkékből áll. Ez négy—hat soros. Elől a középen szokás ezüst szívet beleakasztani. Ezt az ezüstláncot a komáromi Király ékszerész készíti (22. ábra).

Gyöngyöt vagy láncot alkalmankint felváltva állandóan hordanak. Amikor felöltözéskor valami okból nem tennék fel a gyöngyöt, kis kendőt kötnek a nyakra, mert „fázna" különben. Az ezüstlánc hordása jó hetven éve van divatban, a gyöngyé régibb.

Mind a lánc-, mind a gyöngyviselet megegyezik abban, hogy a nyak formájához simul, a felső sorok rövidebbek, mint az alsók. A nyakviseletnek ezt a megjelenését megtaláljuk az egész palócságnál, a legkifejezettebben talán a lóci viseletcsoportban és Bujákon. Magát az ezüstláncot már sokkal kevesebb vidéken hordják, jobbára csak a műhelyek (mint amilyen Komárom, Érsekújvár) közelében, Bars megyében (Borovszky: Bars vármegye monográfiája 149 l.) foltokban. Mégsem foghatjuk fel szigetszerű jelenségnek, nemcsak azért, mert egy nagyobb összefüggő vidéken elterjedt viseletelv más anyagban való megjelenése, hanem azért is, mert folytatása, keletre tolódott nyulványa a volt osztrák területek egy ékszer-csoportjának.

Alkalmi tartozéka a martosi ruhának a *tuszli*nak nevezett muff. Ez fekete, szőrös vidrabőrből készült kis henger, középen piros, zöld vagy fekete szalaggal. Két végébe egy, illetve két kiskendőt szokás beletenni háromszögűre hajtva. Balfelől van a két díszkendő, jobbfelől

a harmadik, a használati, amivel a szájat törülik. A muffba az egyik, de sokszor mindkét kézfejet bedugják. A templomban imádkozáskor a muffot egyzsebkendős élére állítják a padra, a másik, kétzsebkendős felébe pedig szájukat rejtik.

A *tuszli* száz esztendővel ezelőtti használatáról az Esztergom-megyei Muzsla községben a Regélő ad számot (1837.). Gyüjtésem alapján a Martossal szomszéd 6 községben ismerik. Egyéb adattal errevonatkozóan nem rendelkezünk.

Szorosan a ruhához tartoznak a különféle szalagok (sima szövésű selyem szalag) és pántlikák (jaquard szalag). Van mellre való pántlika, amit a nyak alatt elől a kendőre tűznek nagy csokorban; van hasra való pántlika, amit a kötényre tűznek ugyancsak nagy lapos csokorban. Vannak szalagok, miket egyesével tűznek a háton át a vállra úgy, hogy könyökig lelógjanak. Az ing ujjára húzott szalagcsokorról már másutt szóltunk. Végül van olyan szalag vagy pántlika, amit a lányok a hajuk végébe kötnek. *Galand*nak azt a vékony köperszövésű szalagot nevezik, mit asszonyok, leányok hajuk végébe fonnak. Ismeretes *tukorgó* néven a keskeny szőrszalag, amivel a szoknya alját szegik és a kötényt kötötték meg.

23. ábra. Esőabrosz a templomi ruha felett.
Abb. 23. Regentuch.

Ha útban éri az eső a martosi nőket, szoknyájukkal „takaróznak", azt borítják vállukra. Különben a batyuzó lepedőt veszik magukra, átlósan harmadában összehajtva s a fejhez két-két olyan oldalsó ránccal igazítva, mint a többi fejkendőt. (23. ábra). Ha a határban éri őket az eső és van kéznél zsák, akkor azt veszik fejükre sarkosra hajtva. Esernyő (nagy kék színű) kevés háznál van, 1910 óta ismerik.

Az esőabrosz viselése egyaránt elterjedt a palócoknál (eddig ismert legkeletibb határa Borsod megye) és a Déldunántúl, egészen le a Száváig, magyaroknál és horvátoknál egyaránt. Általános elterjedése az északi szlávoknál, a szlovéneknél, vendeknél és számos adat mutatja német földön való előfordulását is. A zsáknak, mint esővédőnek szerepe igen ősi és nagy elterjedésű a legkülönbözőbb kulturájú népeknél.

Lányok, asszonyok hordanak kis halnyelű kést láncon vagy szalagon a pruszlik jobb korcába (vállába) akasztva és türve. Hétköznap hordják csak és olyan alkalmakkor, amikor valahova mennek a házon, községen kívül. Most megy ki a divatból, mert „szétszette a pruszlikkorcot".

III. A ruha és a test.

Testápolás. A ma élő nyolcvan évesek reggelente még szájból mosakodnak, tálból csak akkor, ha fáj a foguk. Ezek gyerekeinek már úgy töltenek a kezére mosakodáshoz, míg az unokák tálból vagy más edényből mosdanak. A hétköznapi mosdás valamennyi nemzedéknél az arc és kézfej megmosásából áll. A vasárnapi már különböző. A régebbiek felgyürt ingujjal és begyürt ingnyakkal megmossák karjukat és nyakukat-fülüket; a fiatalok derékig megmosdanak. A láb mosása inkább a fiatalok szokása mezítlábjáráskor, de sok van ezek között is, aki fáradt este megmosni a lábat és lefekszik anélkül. A fürdés a Nyitrában lányoknál és fiatalasszonyoknál szokásos. Egyéb fürdőt tisztálkodási célzattal nem ismernek (gyógyfürdőt szokott a javasasszony a lugzóban rendelni). A nyitrabeli fürdőzés részben szórakozás, részben tisztálkodás. Fiatalasszony az urával megy estefelé fürödni, ő már inkább csak tisztálkodási szándékkal; lányok csoportosan világos nappal, ebéd után mennek, amikor a legények meglephetik őket. Fürdéskor lány és asszony mindig csak egy köténytkötmaga elé, míg a férfiak teljesen ruhanélkül vannak. A hajat az öregebbek nem mossák, legfeljebb kacsa- vagy libazsírral kenik. A fiatalok lugzáskor megmossák és dióolajjal vagy más efélével kenegetik, hogy barna és sima legyen. A hajkefe használata ismeretlen. Lányok régen is, ma is másnaponként fésülködnek, asszonyok hetenkint egyszer: szombat este vagy vasárnap reggel. Vannak még idős asszonyok, akik nem tudnak maguk fésülködni, mert mindig az anyósuk fésüli őket. Lányokat is anyjuk, nagyanyjuk fésüli. Szépítőszerül és bőrápolóul a tejet, tejszint ismerik. A víg életű özvegyasszonyokról mondják, hogy azok tejbe mosdanak. Tejszinnel a bőrt akkor kenik, amikor a szél kifujja.

Hogy a szeméremérzet pontosan mely testrészekre terjed ki, nehezen határozható meg a vélemények igen eltérő volta miatt. Általános az, hogy, amint a fürdőzésből is látható, a felső test takarására kevesebb gondot fordítanak. Kitetszik ez a ruházkodásból is, amikor a nőnek a hasa és melle is kilátszik nyáron az ingéből (csak idősebbeknél). Általános az is, hogy munkában, amikor felkötözködnek és lehajolnak, a lábuk felső szára teljesen kilátszhat, a fontos csupán az, hogy ülepükből ne lássék ki semmi. (Ezzel magyarázzák, hogy a felkötözött szoknyák fölé egy azoknál valamivel hosszabb kötényt kötnek, ami azután hajlongáskor némikép takarja őket.) Öltözködéskor felső testét a gyüjtő előtt egyetlen nő sem takarta; ugyanezek azonban rákérdezéskor azt mondták, hogy „van aki prédára hagyja magát", vagyis derékig vetkőzik mások előtt. Ugy látszik, hogy inget lehet idegen és férfiak előtt is váltani, de pendel váltása ugyanezek előtt már bizonyos szabadossággal jár.

Öltözködési elv. Ruháikat szívesen öltik fel mások előtt, meg is szokták, hogy segítséggel öltözzenek. Leginkább lányokat, fiatalasszonyokat szokás öltöztetni, de a vállkendő és fejkendő kitűzködésénél az idősebbek is igénybeveszik a segítséget. Aki egyedül felöltözködik is, amikor készen van megnézeti magát. Az öltözködésnél jelenlevők kéretlenül is segédkeznek, igazgatnak a ruhán, megbeszélik, hogyan lehetne „helesebb"; nagynak vagy kicsinynek tartanak egy-egy csokrot, hegyesnek vagy túl kereknek egy ráncot. A fiatalt biztatják, hogy ne járjon öregesen, az öreget szólják, ha koránál fiatalosabban jár. Leány általában úgy öltözik, ahogyan anyja mondja, még mint asszony a napa házánál is.

Ha a kendő nincsen rendesen ráncba szedve „de csúful van be-

24. ábra. Fiatalasszony vasárnap délutániasan. — Abb. 24. Junge Frau sonntäglich gekleidet.

25. ábra. Fiatalasszony vasárnap délutániasan. — Abb. 25. Junge Frau sonntäglich gekleidet.

csanfarintva a kendőd" hangzik; az sem tetszik, aki „kanalosan, tótosan" (a kanalas tótok példájára) köti be a fejét, vagyis úgy, hogy a csomó ne alul, hanem felül legyen a fejkendőn. Akinek válláról lelóg a kendője, az olyan „mint a szárnyaszegett liba," ugyanezt mondják arról is, akinek köténye hosszabb a szoknyájánál. Akinek nem elég nagy a csípőpárnája, ami a szoknyákat kereken tartsa, az „vígig egyforma, olyan mint a csuka." Ha viszont valaki nagyon vastagítja magát, az „faros, hasas, vastag." Legáltalánosabb rosszaló vélemény a reznek „de reznekű van rajta a ruha." Aki piszkos, sáros, elhagyja magát, az „lazsnak." Aki azonban szépen öltözik, az „fínom, szípen tartja magát." Fiatalnál ez igen dícséretes valami, öregnél azonban

megszólni való Kicsit gúnyosan, csúfolkodva szólnak még a férfiak is egy nyolcvanhét éves asszonyról, aki még mindig finoman jár. (Ezt a megszólást azzal magyarázzák, hogy sajnálják tőle a pénzt ruhára).

Azt tartják, hogy „amelik embernek nagyhasú lova és lapos hasú felesége van, abbú lesz a jógazda." Általános követelmény, hogy lánynak, asszonynak egyaránt lapos legyen a hasa, mert „csak a lónak heles a nagy hasa." Mind az asszony, mind a lány lapos mellű is legyen. A kivánt laposságot úgy érik el, hogy a szoknyákat elől nem ráncolják s felöltésükkor minden ráncot oldalra igazítanak, úgy hogy elől ne maradjon semmi. Érdekes megjegyezni, hogy bár a lapos has az eszményképük, a ruházkodás újabb divatjával ugyancsak kerek hasat érnek el. A mellen laposra letüzködött s elől lógósan megkötött kendő a gyomortájtól kezdve, akárhogy húzkodják és simitják is laposítás céljából, mégis igen domború lesz. A meli laposítását nemcsak az egyenesen szabott pruszlikkal és a fölébe kötött kendőkkel érik el, hanem egy külön kis kendővel, mit összehajtogatva a nyak alá tesznek (ma már csak kevesen). Szeretik az egyenes vállakat is, mit a kendő feltűzésével érnek el. A nyakat és váll tövét a fiatal látni engedi azzal, hogy vállkendőjét ott begyűri és letűzi ; az öregnek ezeket a részeket már takarni kell. A lábban a szépségideál megmaradt a csizmaadta hagyományos forma mellett, mert úgy mondják, hogy a cipős-harisnyás viselet annak illik, akinek vastag egyenes a lába, „olyan mint a cobor." A szem- és hajszinben a barnát kedvelik. A barna haj elérése kedvéért is zsirozzák, olajozzák magukat.

Ruhagondozás. A fehérruhát általában hetenkint egyszer váltják ; nyáron nagy meleggel hét derekában is vesznek magukra tisztát. A leány, akihez legény jár, sokszor este is vált inget, mert ha verítékszaga volna, a legény megjegyezné. Az ingen és pendelen kivül kevés ruha kerül mosásra, ha igen, akkor is csupán azok, amik ugyancsak piszkosak. A ruhák mosását a rájuk varrt sokféle dísz is nehezíti, miket minden alkalommal le kell fejteni.

Az egyes ruhadarabok hajtogatásáról az illető darabok tárgyalásánál már szóltam. Általában mindent szorosan hajtogatnak és fektetnek, egyedül a csizmát lógatják. Szóltunk már a vasalás egy neméről is, a ráncba szedett darabok ágyban való vasalásáról ; ugyanigy az apróbb fodroknak zöld üveg vasalóval való simításáról is.

Az ünneplő ruhadarabok némelyikét sohasem hordják el hétköznaplóra. Ilyenek a selyemből, bársonyból, csipkeszövetből való darabok. Ha ezek nagyon elviselődtek s nem lehet őket új díszekkel frissiteni, újítani, akkor „cifraságukat" mentik meg, azt fejtik le róluk s varrják át más darabra, az anyag maga mehet veszendőbe. Van azonban több olyan ünnepi ruha, amely dolgozónapi lehet, mihelyst kikopott díszes szerepéből. Például a festő szoknya, mit az asszony „kiül" a templomban, köznapi lesz, csak bársonyszegését váltják át szőrszegésre, mely köznapra való. Ugyanígy tehetnek minden más nem selyem ünnepi szoknyával. Ünnepi a fejkendőn a vett rojt, hétköznapi a háznál kötött ; ha az előbbit az utóbbival kicserélik, már nem ünnepi a kendő. A rátéttel vagy a község tanítónőjétől a század elején tanult piros laposöltéssel díszített kendő addig ünnepi, míg egyszer nem mosák, azután már csak dologra jó. De sok ünnepi ruhából úgy lesz dol-

gozó, hogy lefejtik a cifraságát; ha a cifraság is már igen megkopott rajta, akkor avval együtt hordják el.

A *ruhabeszerzés* „kiruházás", öröklés és vásárlás útján történik. Amikor egy martosi asszony azt mondja, hogy „kiruháztam a lányomat, amint illő", akkor ez azt jelenti (a testi ruhát illetően), hogy adott neki: „húsz pár ruhát" = húsz inget és húsz pendelt, „tizenkét öltözőt", vagyis 12 szoknyát, 12 köténytt, 12 pruszlikot, 12 keszkenőt a nyakra, ugyanannyit a fejre, egy pár kordován ünneplő csizmát, 1 pár borjúbőr dolgozónapi csizmát, esetleg egy pár téli csizmát is, egy pár cipőt. Ezenkívül 4—5 kacit, egy ezüst láncot, egy 5—5 soros gyöngyöt a nyakra, egy pintlit, három főkötőt (ezek közül egy hétköznapló, egy vasárnap délutánra való, egy pedig templomos, mindhárom külön „ötöztetve"), három pár gumit (egyet gyónásra-, konfirmációra, egyet ünnep délutánra, egyet pedig közvasárnapra). A ruhák közül egy rend tiszta fekete, a többi mind cifra. A kendők között van egy tilángli hüssös kendő, egy tilángli áll alá való, egy arany csipkés selyem kendő, egy arany csipkés bársony kendő, egy posztó meleg kendő, egy fekete bécsi, egy piros bécsi és egy kávészínű, amiben a halotthoz megy a fiatal asszony.

Amikor az asszonynak kora miatt változtatni kell a ruháját, akkor ha tehetős az anyja, az vesz neki újat, különben a napa. Ha egyik sem birja, eladja régi ruháit, a cifrákat és azok árán vesz barnát.

A ruhát lehet ujonnan vett anyagból készíteni, de igen gyakran előfordul, hogy levetett ruhát vesznek jómódú szülők is s azt alakítják át lányuknak. Szentpéteren, Madaron, Újgyallán és Heténybenmár a háború alatt kezdett elmúlni a martosival egyező viselet. Az odavaló asszonyok gyakran járnak — bár napjainkra egyre ritkábban — Martosra és adják el levetett ruháikat. De martosi asszonyok is átjárnak sokszor hozzájuk ruhát venni. Vásárokon is ha találkoznak csak a ruhát tudakolják, hogy van-e még A megvett ruha formáján nem kell változtatni, csupán fel kell díszíteni, mert a jelzett községekben a ruha letűnésekor is kevésbbé volt díszes, mint Martoson. De vásárolnak ruhát a martosiak a maguk falubelieitől is. Itt a ruhát azért adják el, mert a színe miatt már nem viselhetik, vagy pedig azért, mert kivetkőznek. Az így vett ruha díszítésén is szokás valamit változtatni. Jómódú szülők gyerekükre hagyják ünneplőjüket; akad néhány ház, ahol a lány nemcsak anyja, nagyanyja, de dédanyja ruhadarabjait is hordja. Ezeknél is főleg a díszítésen esik változtatás, bár a vállkendő formáján is alakítanak.

Akadnak olyanok is, akik elajándékozzák rokonoknak, keresztgyereküknek a levetett ruhát, mikor maguknak nincs lányuk, aki majd viselje.

A *martosi viseletközségben* megkülönböztetik azokat, akik martosiasan járnak azoktól, akik „katholikusok, idegenek." A katolikusok ugyanis nem őstelepülők, ők a közeli környékről verődtek ide be s nem vették át a martosiak ruháját. Van közöttük olyan, aki „egyberuhába" jár, de van olyan is, aki őriz valamit magával hozott viseletéből. Ezekre azt mondják, hogy „nem a mi hitünkön van, ez csak idegen, katholikus, azon nem látszik, hogy martosi," de rajtuk látszik. Aki nem martosi ruhába van, azt nem lehet megismerni, — „azér azok is azt mondják, hogy martosiak."

A martosiak figyelemmel kisérnek minden látott viseletet: az izsaiakat kinevetik hosszú derekukért, rövid szoknyájukért; a hetényiekre és szentpéteriekre — kik napjainkra már igen sokat változtattak a háború elején a martosiéval még egyező ruhájukon — mondják, hogy „de finomak azok." A szigetieket, kik egyberuhába járnak, meg se nézik. „Mindenikünknek az szebb, amibe születik."

Más csoportba tartoznak azok az őslakos reformátusok, akik „elfordítják viseletüket." Rendes jó gazdaleány általában nem fordítja el viseletét, hacsak nincsen erre — férfival kapcsolatosan — valami oka; különben úgy látszik, hogy a könnyelműbbek azok, akik leteszik régi ruhájukat. Aki férfiért fordítja el, azt legfeljebb a rokonok szólják, aki azonban puszta kedvtelésből, utánzásból, azt mindenki szólja: „röstöll varrnyi, nem akar őtözkönnyi, de röstölli e is, de trehany, röstöll őtözkönnyi!" Legelőször, tizenöt éve, Pap Zsófi nevű jógazdalány fordította el viseletét, de ő csak nyárra, mint mondják, a naszvadi arató munkások miatt (az elfordított viselet közel áll a naszvadihoz), amikor az aratók munkájukat bevégezték és visszamentek Naszvadra, a lány is visszaöltözött martosiasra. Ha martosi lánynak idegen legény udvarol, a lány a kedvéért is elfordítja a ruháját. Előfordult, hogy egy asszony imelyi férje kedvéért elfordította ruháját, amint azonban férje meghalt, visszaöltözött régi ruhájába. De van arra is példa, hogy egy lányt, aki idegen udvarlója kedvéért kivetkőzött, apja akkor sem engedett visszaöltözni régi ruhájába, amikor martosi ember lett a férje; csakígy egy másikra is, amikor egy leány, aki alig pár év alatt megbánta, hogy elfordította ruháját s apja nem engedi többé — büntetésből — martosiasan járni. Ha martosi asszonyt idegenbe visznek el férjhez, akkor ez itthon eladja minden ruháját s újat vesz magának, olyat amilyenben férje viseletfalujában járnak. A Martosra hozott asszony, csak a régebbi időben (negyven-ötven éve) öltözött esküvője napjától martosiasan. Később azok a ruhái voltak martosiak, amiket újonnan szerzett be magának, mikor a régi leszakadt róla, A még későbbi változat az, amikor az idegenből bejött asszony mindvégig megtartja a maga ruháját és csak gyermekeit öltözteti martosiasan. Napjainkra már ez a szokás is pusztul és az idegen asszony vagy a maga ruhájában járatja gyerekeit vagy polgárias egyberuhában.

26. ábra. Leány elfordított viseletben hátulról. — Abb. 26. Junges Mädchen in der neuen Tracht.

A viseletet rendben fordítják el, apránkint, nem egyszerre (a példát a szentpéteriekről veszik, bár a naszvadiak is hasonlóan járnak).

A szegényebbnél évek is kellenek, amíg teljesen át tud öltözködni. Legelőbb a fejviseletet hagyják el; azután jön a felső testen viselt ruhák kicserélése: átszabják az inget rövidujjúra s a pruszlik és vállkendő helyett az úgynevezett nyakas pruszlikot hordják. Ahogy elmarad a vállkendő, úgy marad el a kaci is, helyette lipityő (blúzféle) járja télen-nyáron Legtovább a szoknyát tartják meg a köténnyel. A pendel és a csizma mindvégig megmarad.

Az ilyen erőszakosnak mondható, de kétségtelenül belülről jövő változtatások mellett vannak olyanok is, melyek kivülről jönnek s maradandó és lényegbe vágó hatásúak. Ilyen például, amikor bizonyos anyagok kiszorulnak a kereskedelemből, eltünnek a piacokról. A piros csizma viseletét azért hagyták el, mert nem volt többé kapható; a tilánglinak nevezett gyári csipkeszövet is eltünt a piacról s így kénytelen-kelletlen kiszorul a hagyományból is; amióta újat nem kapnak, nem jegyajándék többé a belőle készített kendő s viselésének szokása is egyre jobban halványul.

A fentiekkel szemben áll az új darabok divatba jötte. A martosiak a multban is, ma is igen sokat jártak piacozni, sokat láthattak, volt miben válogatni. Az új befogadására a ruházatot illetően — úgy látszik mindig is nagy készséget tanusítottak. Divatot mindenki csinálhat, ha szegény, ha gazdag. A merész újítót a férfinép is kicsúfolja: az első pár félcipők viselőjének például még azok is ilyeneket mondtak: „ejnye hugám, hát a csizmádnak a szára hova lett?" A cipőviselet, bár a mult században kezdődött, ma sem tudott mindenkit meghódítani az öregebbek közül. A vásárokban járó „divatozók, hajazók, módizók" a megszokottól általában csak igen kevéssé eltérő darabokat vásárolnak. Hogy az új darab a faluban tetszeni fog-e vagy sem, az attól függ, hogy „milyen a forma." Ha „beáll a formája", mindenki utánozza a lehető legrövidebb idő alatt. Az ilyesmi úgy szokott történni, hogy az újító felveszi az új darabot s megy vele végig a falun. Aki csak látja, mindjárt megkérdezi, hogy hol, kinél vette s a legközelebbi szentpéteri vásáron (többnyire ott vásárolnak) már mindenki csak olyat keres. Általában ismerősök, amint találkoznak, mindjárt nézik egymás ruháját. Megfogják az anyagot s kérdezik hol vették s mennyiért. Ezt a legnagyobb készséggel megmondják, hogy a másik is vehessen magának olyat. Igen gyakran hallani, kiváltkép templom előtt, amint nézegetik egymást asszonyok, lányok „hun vetted, de szíp, én is veszek." Az is előfordulhat, hogy nem veszik be az újat, ez azonban a ritkább eset. A nemtetszés, csakúgy, mint a tetszés egyhangú. „Még ilyet is megvett e, nem éri az árát az." Egy lélek sem vásárol utána.

IV. A viselet tartalmi elemei.

A viselet korhatárok és állapot szerint. A leánygyermek ruhájáról e helyen nem emlékezem meg, mert az — a már leírt inget kivéve — a felnőttekével elvben esetenkint, szabásban sohasem mutat fel megegyező formákat. A gyermek viseletében egyedül a fejkendő az, ami a felnőttével azonosnak mondható. Ősi szokás szerint a leány konfirmációra veti le gyermeki ruháit s öltözik be felnőttnek, megkapva a

nagylányviseletnek (mely csak a fejviseletben különbözik az asszonyétól) minden darabját. Ezek alapján mi a martosi női öltözködés kezdő korhatáráúl a konfirmációt vesszük; szükségesnek tartjuk azonban megjegyezni, hogy napjainkra a konfirmációs korhatár részben az iskolábalépés idejére tolódott előre, a leány ekkor már megkap minden ruhadarabot, mégis az első aranycsipkedíszt a konfirmandus ruhájára varrják. Az öltözködést befolyásoló többi korhatár egyike sem olyan éles és általános érvényű, mint ez az első. Általában a gyermekkortól egészen a menyecskekorig — amig gyerek nincsen — fokozatosan cifrább és cifrább lesz a ruha, attól kezdve apródonkint elhalványul, szegényedik díszben, sötétedik színben. Az elhalványodásnak, illetve elsötétedésnek három jelesebb fázisa a 30—35, 40—45 és 50—55 év között van. A három nevezetesebb korhatárt az állapotból fakadó apróbb-nagyobb momentumok erősen befolyásolhatják, siettethetik, esetleg kitolhatják. Igy a kor az állapottal kombinálódik (ezért tárgyalom e kettőt egy helyen).

A Martoson használatos színek: a fehér, a piros, világos- és sötétkék, fekete, világos és sötétebb lila (újabban rózsaszínnek mondják), ritkábban a zöld. Nem használnak barnát, rózsaszínt és sárgát. Utóbbit tótosnak mondják. A hajba csak piros és világos lila sima vagy ugyanilyen rózsás szalagot kötnek, gyászban feketét. Más színű, például kék szalag nem kerül a hajba. Legáltalánosabb színösszetétel szalagokban a piros és lila (mindig világos), vagy a piros és kék. Kék meg zöld együtt gyászos. Legáltalánosabb hétköznapi kendődíszítés; piros kendő, körül kék tökmaggal, ehhez piros, világos és sötétebb lila meg zöld pamutból kötnek rojtot. Meg kell jegyezni, hogy a színek összeválogatásának igen nagy szerepe van az öltözködésben; sok 13—14 éves lányka akad, aki e téren már semmi tanácsra nem szorul és régi, innen-onnan összeszedett szalagokból ki tudja válogatni és össze tudja illeszteni a különböző csatokat, szegéseket.

A színek használatában első és legjelentősebb tényező a kor. Az emlékezés szerint a kordiktálta színbeli különbségek hatvan-nyolcvan évvel ezelőtt is megvoltak, tehát akkor is, amikor még nem volt ennyiféle árnyalat ismert. Ebben a régebbi időben általában több volt a piros és fehér színek használata. Aki fiatalabb volt, annak fehérebb volt a ruhája, az öregebbé pirosas, az öregé barna. Ma is háromféle ruhát különböztetnek meg kor- és állapotjelzőül: a leány asszony „fehérbe van", „cifrába van", „barnába van". Ez a háromféleség legelőször a fejkendőn, vállkendőn és kötényen tűnik szembe, bár a többi darabon is meglátszik. Aki fehérbe van, azon fehér (legújabban lehet világoskék) a fej- és vállkendő, valamint a kötény; aki cifrába van, azon piros a fej- és vállkendő, a kötény búzavirágkék színű; aki barnába van, annak fekete alapú, kék-zöld, vagy fehér mintájú a fej- és vállkendője, a köténye pedig sötétebb vagy sötét festő. Fehéret ölthet magára minden leány és menyecske, 27—30 éves asszony kezdi elhagyni. Ez kezd apródonkint csak cifrában járni. Ahogy a cifra leszakad róla, 30—35 éves korában már öregesen jár, a pirosat a barnával, de még mindig nagymintájú anyagokkal cseréli fel. A kendők fala fekete, mintája piros rózsás. Amint az asszony negyven éve felé jár a feketefalú kendők mintája a piros helyett sötétkék, lila és zöld lesz. Ötvenen túl a rózsák

helyébe pettyek kerülnek, fehérek. Ötven-hatvan körül már tiszta fekete a ruha.

Fehér és cifra ruhához fiatalos inget vesznek. Ennek ujján nyolc-tíz centiméter szélesen is van piros margitszalagból varrt „cifraság", végén pedig keskeny, piros csipkés, apróra beszedett fodor. A korral keskenyedik a cifraság s egyben színét a pirosról világos, majd sötétebb kékre, zöldre, végül feketére változtatja, de ekkor a cifraság szélessége már nem több, mint egy-két centiméter. A fodor is szélesebb lesz, nem csipkés, nem szedik be olyan apróra, hanem széjjelvasalják „öregesre".

Pár év óta hordanak már színes falú szoknyát is, azelőtt minden szoknya fala fekete volt s csak a rózsák színe változott egyidőben a kendőével a piroson, kék-zöldön át a fehér pettyekig, legújabban a tiszta fekete szoknyáig. Régebben az egészen apró mintás festőnel megálltak. A szoknya rózsáinak színével változik a szoknya szegése is. Fehér és cifra ruhához piros posztó, bécsi piros szokásos, harminc év fölött kék vagy zöld a szegés, negyven év fölött lila, azontúl fekete.

A kötény csak addig díszes, amíg fehér (legújabban világoskék). Ekkor lehet fehér varrással vagy vett varrással, pántlikával, arany csipkével, tökmaggal megrakott. A búzakék festőkötényen, csakúgy, mint a sötétebb festőkön és feketén már nincsen dísz. A kötényre való szalagot fehér és búzavirágkék kötényekre lehet tűzni, a többi kötényt már szalag nélkül hordják.

Változik a pruszlik fala és díszítése is. Fehér és cifra öltözethez piros falú, hóna alja és háta televarrva piros pántlikával, keskenyebb és szélesebb arany csipkével. A piros rózsás, de fekete falú kendőhöz még hordanak piros pruszlikot, de már kevesebb szalag- és csipkedísszel. Fekete falú kék rózsás kendőhöz már a pruszlik fala is sötét. Sötét falú szalagdísz van rajta és keskeny ezüst csipke. Később az ezüst dísz is lemarad róla és fekete flittercsik, fekete szalag, csipke jön rá.

A vállkendő lehet fehér (legújabban világoskék lép az erősen kékített fehér darabok helyébe), piros alapú tarka rózsás, fekete alapú piros rózsás, fekete alapú kék-zöld rózsás, fekete alapú apró fehér mintás, tiszta fekete. Minden vállkendő dísze a szélére varrt keskeny csipkés vagy csak maga anyagából varrt fodor. A keskeny, sűrűre rakott fodor — akárcsak az ingen — fiatalos, a szélesebb, kevéssé ráncolt, öreges. A fodor színe piros és fehér, kék és fehér vagy zöld és fehér, sötétkék, végül fekete. A fodor összekötője a kendővel lehet tökmag, ennek is változik a színe a fehéren, világos tarkán át a tiszta feketéig. Ezenkívül díszei még a kendőnek a színes szalag, arany csipke, amik csakúgy változnak, mint a fejkendőn.

A fejkendő dísze a szélére kötött vagy varrt rojt, a pántlika és az arany vagy ezüst csipke, flitterből készült gyári csíkok. A fejkendő színe: fehér (világos kék), piros, piros falú tarka rózsás, fekete falú kék rózsás, fekete falú kék-zöld rózsás, apró fehér mintás és végül tiszta fekete. Erre jön korszerint sorjában: széles arany csipke és pántlika, keskeny arany csipke és pántlika, ezüst csipke és kék flitterszalag, lila flitterszalag, fekete flitterszalag. A fehér kendőt fehér dobon varrás is díszítheti. A fejkendőn van tökmagdísz, melynek színe a többi

színével párhuzamban változik, csakúgy, mint a kendő rojtjának színe. Sok piros rojt kevés zölddel cifrát jelent; kék-zöld és sötétvörös rojt már öreges, a fekete egészen öreg.

A kézbe vett és rátétes vagy dobon készült varrással cifrázott kendő sem kivétel a változásban. Piros a fiatalt illeti, az öregebb — kiváltkép újabban — kékkel-zölddel varrja a magáét; van, ki feketével is díszit, általában azonban az öreget csak tiszta fehér illeti.

Az új asszony két arany csipkés főkötőt hord. Az első gyermek után az egyik arany csipkét elhagyja, de a pántlikát még megtartja.

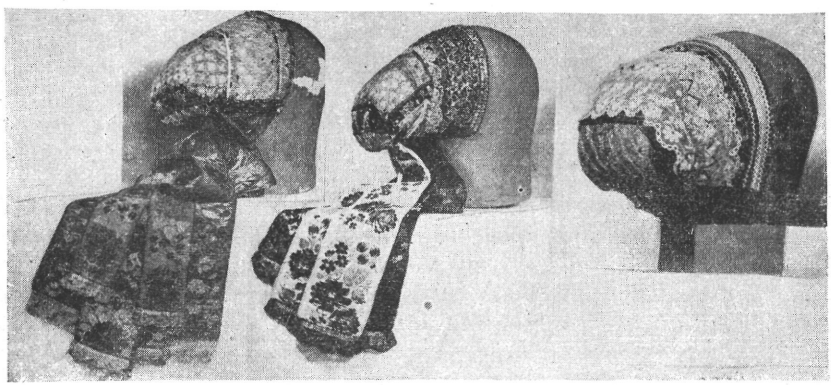

27. ábra. A főkötő korszerinti alakulása.
Abb. 27. Änderung der Haube nach dem Alter.

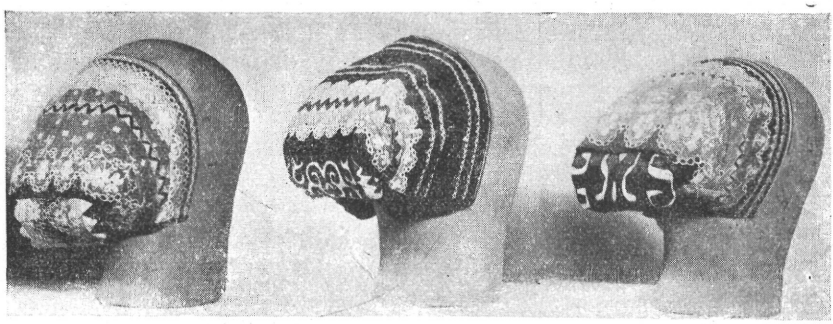

28. ábra. folyt. a 27. ábrához. **A főkötő korszerinti alakulása.**
Abb. 28. ff. zur Abb. 27. **Änderung der Haube nach dem Alter.**

Az arany csipke helyére színes flitter és szalag kerül. Harmincöt éven felüli asszony már csak olyan főkötőt hord, amelyiknek a fenekén van arany csipke, a többit „elhányta" róla. Sok már ilyenkor pántlikát sem hord hozzá. Régebben a negyven éves asszony főkötője fenekét kék vagy lila rátétes munkával cifrázta, voltak még öregebbek, akik fekete rátétest varrtak rá. Az egészen öreg főkötőjének feneke fehér dobon varrás volt (ma már öregek nem viselnek főkötőt).

Az átmenet az egyik színből a másikba nem megy egyszerre. Az egyes darabokat külön-külön váltják, de ennek is megvan a maga sor-

rendje. Legelőbb a fehér kötény marad el; helyébe búzavirágszínű köténvt ölt viselője a fehér váll- és fejkendőhöz. Ehhez a kötőhöz még viselhetnek piros szalagot a hason. A fej- és vállkendőt egyidőben váltják. A szoknyán előbb csak a legfelső kap sötétebb szegést, azután az alsók. Legtovább hordhatja az asszony az ezüstláncot; aki finoman tartja magát, ötven év felé „hányja csak el". Általános az, hogy legelőbb a templomi viselet sötétedik el és legkésőbb a lakodalmi és keresztelői. Mondani sem kell, hogy a hétköznapi viselet csakúgy igazodik a korhoz, mint az ünnepi, ennek változása a két itt említett alkalom közé esik fokozatosan. Az állapot, mint már említettük, esetenkint befolyásolja a ruhát színében. Ha például az asszonynak tizenhárom-tizennégy éves eladó lánya van, akármilyen fiatal legyen is még, barnába kell már járnia. Ha fia van ilyen idős, vagy nincs gyereke, akkor járhat még cifrában, ha kora és kedve úgy tartja. Az olyan harmincöt éves asszony, akinek nincsen nagy gyermeke s nem halt meg se apja, se anyja, egyszóval nem érte nagy gyász, még felkötheti a fehér köténvt is. Ha azonban valaki húsz éves asszonyt nagy gyász ér s a természete is komolyabb, a gyász letelte után sem vesz magára többé pirosat, hanem mindvégig barnába jár. Van asszony, akinek a kora már ugyancsak megkövetelné a barnát (ötvennégy éves), de azért csak tesz fel piros rózsás kendőt is, mert az ura sokkal fiatalabb nála s azt nem akarja öregíteni. Bár a főkötőviselet napjainkra kiveszőfélben van, sok apró szabályát tartják még. Régebben templomba, dologba s ha nem akartak cifrálkodni, kétrétű volt a fejviselet az asszonyon: fejkendőt kötött a főkötő fölé; ház körül, vasárnap délután, böjtbe a kúrián, stb. stb. főkötőben voltak. Ma a főkötő hovatovább csak fiatalok ünnepi fejdísze lesz, mit hétköznap nem használnak, ünnepen se mindig. Főkötőben, mit barna ruhához viselnek, keresztelői lakomán — mint legszélső alkalmi határon mutatkozhat az asszony. Ekkor is azért, mert a keresztelőn nem kell felkelnie, egyfolytában benn ül az asztalnál a sarokban. Ugyanez az asszony lakodalomba már nem mehet el főkötőben, mert ott jönni-menni kell. Egy harminckét éves asszony, akinek őszül a haja, utcára nem mehet fejkendő nélküli főkötővel (az ősz haj miatt), ugyanez még bálban és lakodalomban leteheti a kendőt.

29. ábra. Idősebb asszony télies ruhában (ujjas kaciban, felette pruszlik) dolgozó nap.
Abb. 29. Ältere Frau in winterlicher Arbeitstracht.

A színeken kívül vannak formák is, mik bizonyos korokhoz kö-

töttek. Így például a fejkendő felkötési módjában: az öreg csücskösen köti meg a kendőjét, nagyobbráncokat hajt rá, mint a fiatal. Az öreg a vállkendőt is úgy teszi fel, hogy a nyakban felálljon, míg a fiatal lehúzza s letűzi mélyen, hogy vállából valami látható legyen. Említettük már, hogy az ingújj s a kendő fodrának szélesebb kivasalt, illetve keskenyebb ráncbaszedett voltában is korjelző különbség van

Eddig két állapotjelző ruhadarabot gyüjtöttem Martoson. Az egyik a tuszlinak nevezett muff, a másik a borjúszájúnak nevezett ing. A tuszlit az asszony akkor veszi kezére a templomban (csak ott viseli), amikor a második székbe ül Az első székben azok a fiatalasszonyok ülnek, akiknek még nem volt gyermekük. Ezek nem hordanak tuszlit, így a várandós asszony sem. Amint azonban megszületett a gyerek, tuszlisan megy. — A borjúszájú inget az asszony akkor készíti magának és akkor ölti fel, amikor fia menyecskét hoz a házhoz. Ezentúl mindig abban jár, abban is temetik el, a fiatalasszony pedig a bőujjút hordja, de szintén csak addig, míg az ő fia is nem hoz asszonyt a házhoz. Talán ugyanitt említendő meg az a nem annyira állapotjelző, mint inkább állapotot takaró szokás, hogy a terhes asszony, aki nem akarja, hogy tudomást szerezzenek állapotáról, egy lepedőt teker a dereka körül, amint kiszalad az utcára és kötőjét felgyűri, mintha vinne benne valamit. (Ez a szokás, mint magyarázzák, onnan ered, hogy a piacokon a lepedőt, amiben az eladnivalót vitték, maguk köré tekerik, nehogy elvesszen. A restebb asszony piac végeztével sem veti le, hogy összehajtogatva a kezében, esetleg kis csomaggal terhelve egyik vállán átvetve hozza haza, hanem rajta hagyja a derekán. Aki már most terhességét takarni kívánja — amíg nem segítenek rajta — a legszükségesebb útjain úgy jár, mintha piacról volna hazatérőben).

30. ábra. Öregasszony kenderáztatáshoz öltözve lipityőben. — Abb. 30. Arbeitstracht einer alten Frau bei Rőstung des Hanfes.

A viselet és az egyéniség. A hátrább leírt ruhaváltoztatások tulajdonképen mind külső körülmények kényszerűsítő hatása alatt jönnek létre. Ezeken a tényezőkön kívül felmerül még a viselethordozónak egyéni természete, erkölcsi felfogása: komolysága vagy szabadossága, melyek azt idézik elő, hogy a ruhát egy-két évvel korábban illetve később váltsa, mint az általános volna. Tehát meg kell állapítani, hogy a közösségen belül vannak egyéni vonások, amelyek hangsúlyra juthatnak s amelyeket hallgatólagosan elfogadnak s ha megszólnak is, nem erősen (például a fiatal férje miatt fiatalosan öltözködő öre-

gebb asszonyt senki sem szólta, csupán mindenki sietett a gyüjtőnek megmagyarázni, hogy ez miért jár így). Szabad választása van az asszonynak abban is, hogy a templomba hogyan tegye fel kendőjét: kösse-e meg elől öregesen, tűzze ki áll alá, vagy hüssösen? Van, aki kerekre köti a kendőt, van, aki szereti, ha kicsit hegyes formát adnak ki a ráncok. Van, aki a vállkendőjére keskenyebb, másik szélesebb fodrot varr (az eltérés persze szinte csak milliméterekre terjedhet ki). Ilyen, amikor a maga ruhája díszítését, a megadott kereteken belül, bizonyos fokig ki-ki maga szabja meg: értjük ezalatt a rátét vagy hímzés mintáját, a minta szélesebb vagy keskenyebb voltát. Azt, hogy milyen a minta mellett a pántlika. Hogy milyen széles az ingújján a „cifraság" s hogy a közhasználatos csikokból hogyan van összeállítva, ésigytovább. Lehet egyéni vonás a szoknya hosszabb vagy rövidebb voltában Itt nemcsak a nemzedékek között van különbség (az öregebbek hordanak hosszabb szoknyát, de nem azért, mert ők öregebbek, hanem, mert az idejükben ez volt a szokás), hanem akadhatnak egy nemzedékbeliek között is, akiket rövidszoknyásoknak neveznek. A divatcsinálás lehetősége adta újításokról, egyéni kitörésekről már szóltunk, megemlékeztünk a kivetkőző, ugyancsak egyénieskedő lányokról, asszonyokról. Arról is szóltunk, hogy akinek komolyabb a természete, szeret öregesebben járni, mint amilyenben járhatna s a szabadabbak a megengedettnél is hosszasabban cifrálkodnak Ezeket az egyénieskedőket nem szólják meg, de ennek nyomán tartják őket számon s apró egyéni vonásaikról ismerik fel őket, illetve valamennyien egymást az utcán vagy a határban messziről.

31. ábra. Idősebb (jobbról) és öregasszony téli kendertöréskor ujjas kaciban, illetve egész kaciban. — Abb. 31. Alte und ältere Frau bei winterlicher Hanfarbeit.

A ruházat alkalmak szerint. A téli-nyári ruhaváltás nincsen időhöz kötve. Amint hűvösödik az idő, az első, hogy meleg kendőt kössenek fejükre; a hideg fokozódtával lipityőt — blúzt vesznek s csak ezután csizmát. Ha már igazán beáll a tél, (a mult század vége óta) meleg inget vesznek a vászon alá (nem mindenki), négy-öt év óta egyesek meleg nadrágot is hordanak. A meleg alsók, meleg fejkendők és vattás kabátok, kacik azok, amik a nyári viselettől a télit megkülönböztetik, — a többi darab télen is csakolyan, mint nyáron. A téli viseletdarabok levetésének (csakúgy, mint felöltésének) nincsen pontos határa. Ha kimelegszik az idő húsvétra, akkor nem mennek téliesen a templomba, ha azonban még hideg van, nem változtatnak a ruhán.

Általában a legtöbb ruha, amit nagy hidegben magukra vesznek: meleg ing, nadrág, ing, pendel, négy-öt szoknya, ujjas kaci, pruszlik, kendő, egész kaci; a fejen vékony kendő, ezen felül meleg kendő és ha van (a háború óta egyeseknek) a vállon még nagykendő. A lábon csizma. Hideg ellen veszik magukra az asszonyok szekéren férjük felső kabátját. A legkevesebb ruha, amiben nyáron, nagy melegben vannak: ing, pendel, kötény, esetleg pruszlik. A fiatalok szoknya nélkül már nem járnak s ragaszkodnak a pruszlikhoz és vállkendőhöz is.

Minde ruhák között vannak ünneplősek és hordozók. A hordozó ruhában csakúgy, mint az ünneplőben többféle a változat. Hordozónak számít az „idestova menő ruha", mely átmenet az ünneplő s dolgozó között. Ebben nem dolgoznak, hanem, mint neve is mondja, falun ki-

32. ábra. Fiatalasszony nyári dolgozónapi ruhában. — Abb. 32 Junge Frau in sommerlicher Arbeitstracht.

33 ábra. Fiatal lány nyári munkaruhában kenderpuhításkor. — Abb. 33 Junges Mädchen in sommerlicher Arbeitstracht.

vül, a faluban hivatalos dologban, határba mennek. Ha megkopott, ebből lesz a dolgozó ruha. Ilyen idestova menő ruhát télen készít magának ki-ki egyet minden tavaszra. Ha tehetik, egészen új anyagból, ha nem, ünneplőset alakítanak át avval, hogy „maj tavaszra ebbe járok". Mikor azután elérkezett a tavasz, akkor felső ruhájában tetőtőltalpig újban vagy újítottban megy ki minden asszony-leány a házból.

A martosi nők a legrosszabb ruhát tapasztásra, meszelésre, kenderáztatásra veszik fel. Ezek a ruhák lehetnek rongyosak, szennyesek is, helyreállításukról már nem gondoskodnak; csak azért tartják őket, hogy ezeken az alkalmakon felvehessék. Rossz ruhába járnak mosni is. Ilyenkor nem is ingvállban vannak, hanem blúzban, lipityőben. Ha ilyen munkaalkalmakra mennek a házon kívül, a faluban a rossz ruha

fölé csak egy tisztább köténvt kötnek, amit a helyszínen letesznek. A két kötényt a háznál is gyakran alkalmazzák, amikor is a felső a szennyesebb. Ha kiszaladnak a házból, ezt felhajtják egyik oldalra. Különben, más munkanapon, a házban a rendes dolgozónapi ruha van rajtuk, mely mindig gondosan ápolt. Különösen feltűnik a lányok, fiatal asszonyok dolgozó ruhája, mely olyan diszes, mint több viseletfaluban az ünnepi sem. Dolgozónap legcifrábbak a lányok-menyecskék szénagyüjtéskor. Ilyenkor ugyanis munkájukat vasárnap délutáni ruhájukban végzik, a munka tiszta lévén, nem kell a ruhát váltani. Különben kapáláskor vagy kötözéskor a fejkendőt, kötényt és a felső szoknyát leteszik magukról s abban dolgoznak, ami alatta van; a jó

34. ábra. Öregasszony dolgozóruhában.
Abb. 34. Alte Frau in Arbeitstracht.

35. ábra. Idősebb asszonyok idestovamenő ruhában. — Abb. 35. Ältere Frauen in ihren „zum hin- und hergehen" bestimmten Tracht.

ruhában csupán jönnek s mennek. Aratásra általában a legkevesebb ruhát veszik magukra Ilyenkor viselik a papucsnak nevezett bocskorfélét; éjjel a kinn háló lányok, asszonyok bőujjú ingük tetejébe vászoninget öltenek kabátul. Nő számára legpiszkosabb határbeli alkalom a permetezés. Ezt nem is a maga ruhájában végzi, hanem férjének erre az alkalomra tartogatott permetező ruhájában.

Az ünnepi ruhákat három jelesebb csoportba osztályozhatjuk: a templomos, közvasárnapi és kocsmás vagy báldos ruhák csoportjába.

A legékesebb ruhát az istenházába veszik fel úrvacsorázáshoz. Erre az alkalomra kapja a kislány az első cifra felnőtti ruháját, az első arany csipkedíszt. Bár a ma élő három nemzedék a vallásos élettől igen messze szakadt, mégis a templomot tekinti annak a helynek,

ahova legszebb ruháit kell felvennie. (Megfigyelhető volt az újévi istentisztelet alatt, hogy a jelenlevők jórészét legelőbb a szomszédja ruhája érdekelte. Ezt megtapogatta, félrecsúszott ráncait megigazgatta, megérdeklődte beszerzési helyét, árát, stb.). Míg dolgozó alkalomra, köznaplóra évente meghatározottan egy ruhát készítenek (emellett készíthetnek többet is), az ünnepek számára, jelesen a gyónásra, évente háromszor is felkészülnek. Adventben készítik a karácsonyi kacit, karácsonykor van rajtuk a legnehezebb ruha. Böjtben varrják, cifrázzák a husvéti ruhát — ekkor vannak az egész évben legszebben felöltözve. Utána készítik a nyári ruhát, amit pünkösdkor vesznek magukra, ez a legkönnyebb templomi ruha.

36. ábra. Öregasszony kabátul magára-öltött vászoningben. — Abb 36. Alte Frau das Leinenhemd als Jacke tragend.

Ünnep első napján az asszonyok mindig feketében vannak, lányok csak akkor, ha már van nekik fekete ruhájuk, ha még nem volna, lehetnek fehérben, újabban világoskékben. Ünnep másnapján asszonyok, lányok mind cifrában vannak, ilyenkor tilángli szokásos. Korát s állapotát megillető cifrában van minden asszony közvasárnapokon is. A gyónó-úrvacsorázó ruha fekete, csupán a leány, aki először járul az úrasztalhoz van fehérben; következő alkalmakkor, ha teheti már feketét vesz. Asszony csak feketében mehet. Amíg a fejen a fehér színű fidelyt hordták (negyven-ötven éve, hogy kiment a divatból), addig úrvacsorához a fekete ruhával ezt viselték az öregasszonyok is. A menyasszony esküvőjére csakolyan feketébe öltözik, mint sátoros ünnepekre, csupán a koszorúja szines és a vállára tüzdelt, könyökig érő

37. ábra. Idősebb asszonyok vasárnap délutániasan. Manga J. felv.
Abb. 37. Ältere Frauen sonntäglich gekleidet.

ú. n. leeresztő szalagok a cifrák rajta (ezek a leeresztő szalagok a fidelyviseletnek voltak tartozékai).

Hétköznapi és nem egyházi alkalom, amikor templomosan mennek, illetve két év óta már csak mentek a templomba az anyák és nőrokonok a gyermekek vizsgájára. A gyerekek itt vizsgáztak az „Úr színe előtt" s mutatták be rokonaiknak irkáikat.

Esküvő előtti vasárnap, virágkötéskor cifrán, templomosan vannak öltözve. A menyasszonynak már ekkor fejére kötik a koszorút, de még cifra ruhához.

Cifrán, templomosan mennek a komaasszonyok a templomba s a fiatal anya az avatásra.

Lakodalomban a gazdasszonyok félcifrásan vannak öltözve, két kötényben, hogy akármikor elvihessék őket táncolni. A koszorús lányok s az egész lakodalmi vendégség báldos ruhájába (tilángliba) megy a templomba, mit azután az egész lakodalom alatt magán visel — csupán fejkendőjüket teszik le az asszonyok, — míg például a komaasszonyok a keresztelőt követő étkezés után hazamennek és csak estére öltöznek át báldos ruhájukba. Igy a menyasszony is esküvő után leteszi fekete ruháját s báldos ruhába öltözik (tilángliba, de nem újba). Ebben marad éjjel s másnap reggel is ebben hordja szét az edényt, csupán a tilángli kötény helyébe köt világos kéket. Igen sokszor kap a menyasszony egy egész öltözet új köznapló ruhát, amiben napa házánál az életet megkezdje; ha nem kapna újat, akkor idestova való ruhájában kezdi meg új életét, azt hordja el dolgozóra.

38. ábra. Fiatalasszony vasárnap délutániasan egész kaciban — Abb. 38. Junge Frau sonntäglich gekleidet mit der Jacke.

A báldos vagy kocsmás ruha is többféle. Az igazi kocsmás ruha mosóruha, mit külön erre a célra tartogatnak s mit vasárnap délután sem vennének fel, csupán táncba, olyan rossz (ez ma már egyre jobban kimegy a divatból). A másik báldos ruha a megkopott, megtörődött tilángli. Újabban ez hódít mind nagyobb tért a szegényebbek kezdeményezésére.

Ezeket a kocsmás ruhákat meg kell különböztetni a vasárnap délutáni ruháktól, melyek ezeknél sokkal jobbak. A vasárnap délutáni ruhák az utca és rokonlátogatás számára készültek.

Külön említjük meg a gyászolást, mint olyan alkalmat, mely a legintenzívebb ruhaváltoztatásban nyilvánul meg. A gyásznak két szine ismert: az egyik a fekete, a másik a barna vagy félgyászos, mely

utóbbin kék-zöld mintás anyagot, ugyanilyen szalagokat értenek. Apát, anyát, férjet, testvért egy évig gyászolnak tiszta feketében. Éves gyász után egy két vasárnap félgyászba mennek a templomba s csak azután lehet cifrába. Ha a testvér pici volt, akkor három-négy hétig gyászolják, ha már nagyobb (három-hat éves), akkor két-három hónapig is gyászban járnak utána, édesanyja teljes évig. Iskolás gyermek már felnőttnek számít. Nagyszülőket egy hónapig szoktak feketében, utána félévig barnában gyászolni ; nagybácsit-nagynénit két-három hónapig gyászolnak, de csak barnásan ; sógort, sógorasszonyt csak a temetése napján. Ipát-, napát a menyecske, ha jók voltak hozzá, egy évig is meg-

39. ábra Fiatal leány nyári templomos ruhában. — Abb. 39. Junges Mädchen in sommerlicher Kirchentracht.

40. ábra. Fiatal leány nyári templomos ruhája hátulról. — Abb. 40. Junges Mädchen in sommerlicher Kirchentracht.

gyászolja feketében, de ha rosszul bántak vele, senki sem szólja meg érte, ha egy hónappal haláluk után már cifrában jár.

A halottnéző és gyászruhát a leány kiruházásakor kapja ; de ezenfelül, mikor nagybeteg van a háznál készülnek a gyászra. Amint meghal a háznál valaki, az odavalók mind beöltöznek gyászba. A halottmosó olyan ruhába megy, amilyenben éppen érték, de a halottnézők már gyászosan vannak öltözve.

A nagy gyász egész életre befolyásolja az öltözködést. Ha valakinek olyan fiatalon volt gyásza, hogy utána még visszaöltözhetne cifrába vagy fehérbe, fehér köténynt többé nem köthet maga elé. A nagyon kedves halott, például egyetlen gyermek után az anya akármilyen fiatal legyen is, egész életében feketében jár. Harmincöt negyven év után minden egyéves gyászt megért asszony feketében marad.

Aki gyászban van, az gyászol mind hétköznap, mind ünnepen. A martosi halottat úgy öltöztetik, amint az őt életének abban a szakaszában megilletné. Fiatalt cifrába, öreget barnába. Leánygyermeket tizennégy éves korától öltöztetnek menyasszonynak, bár újabban sokkal kisebb lányra is tesznek koszorút. Asszonyra, lányra csupán inget és pendelt öltenek fel (afölé amiben meghalt) a többi holmiját szépen ráteregetik. Lányokat-fiatalasszonyokat két három rend legszebb ruhájukkal együtt tesznek a hidegágyra és sírba. A hidegágyat körülaggatják cifra selyemkendőkkel. Lábtól a mellrevaló pántlikát tűzik csatra s a halottra, derekától lefelé teregetnek egy szoknyát, egy köténytt, egy szoknyát, egy köténytt. Derekától fölfelé ugyanígy kendőket. Asszony fejét a pintli felett kitűzik kendővel s a főkötőt a koporsó tetejére teszik; az ezüst láncot a koporsó lábához szögezik ki. Halottas ruhájával mindenki igen sokat törődik, mégis legtöbbet az öregek. Ha fiatal asszonynak nem élne az anyja, korán elkészíti halálra valóját, hogy „lássa, mibe teszik majd." Ezt a halálra való batyut minden öregebb vagy beteges ládájában megtalálni; áll egy fehér kendőből, amibe halott alá való vászonlepedő, díszesen kivarrott szemfedél, két ing, kendők a fejre, vállra és hidegágyra vannak belekötve. Tesznek bele szalagokat is. Egy nyolcvanhét éves aszony batyujában egy szál keskeny fekete szalagot találtam, amivel kezeit kötik majd össze, hogy „ne varrjon." Egészen különös hallgatni, hogy már hatvan éves asszonyok megbeszélik, hogy ki öltöztesse őket s megkérnek ügyes és bá-

41. ábra. Idősebb (jobbról) **és öregasszonyok vasárnap délutániasan.** Manga J. felvétele. — **Abb. 41. Ältere** (rechts) **und alte Frauen in Sonntagstracht.**

42. ábra. Téli templomosan öltözött két fiatal és két idősebb asszony. A jobb szélsőn idestova menő ruhája van. — Abb. 42. Winterliche Kirchentracht zwei alter und zwei junger Frauen. (Die Frau rechts hat das Kleid zum „hin- und hergehen" an).

tor asszonyokat, hogy szépen tűzzék ki majd a kendőt rajtuk. Az öregebbek egyre gyakrabban mutogatják halálravaló ruhájukat a családnak, hogy jól megjegyezzék, melyik kendőt, hova szánták. Négy-öt éve még fehér fidelyben, sőt fehér vállkendőben is temettette magát egy-egy asszony; a fiatalok úgy vélekednek erről, „de avvót ám csunya halotton," nem is szívesen öltöztette őket így a család, de az öregasszony átkot mondott arra az esetre, ha nem tennék meg kívánságát. A félelem attól, hogy a koporsóban nem találnák kedvükre felöltöztetni őket, odavezetett pár éve egy öregasszonyt, aki felkötötte magát, hogy előbb szépen felöltözött halálra való ruhájába s csak azután végzett magával.

Szokásban van Martoson az elevenek meggyászolása; katonákat, akiket háborúba visznek el szokás gyászolni addig, míg csak vissza nem térnek. Az 1914—18-as háborúban, akinek volt közeli hozzátartozója a háborúban, mind gyászban járt; akinek nem volt, járhatott cifrában. A mostani világháborút nem tartják komolynak „az csak olyan", nem is gyászol senki.

V. Eredmények.

Leírásunknak (mely, mint azt mondani is felesleges még kiegészítésre szorul) végére érve, ha áttekintünk II., a viselet formai elemeit feldolgozó szakaszán, legszembetűnőbb a tárgyalt, egyetlen viseletet alkotó elemek heterogén volta lesz, mind földrajzi elterjedésüket, mind életkorukat, történetüket illetően. Ha e két kultúrális momentum: a földrajzi és történeti alapján rétegezni próbáljuk a martosi viseletet, akkor kapunk egy időben régi s ennek megfelelően nagy elterjedésű (határa délen a Száva, északon Morvaország belseje) réteget, mely a sípujjú ingre, pendelre és olyan lepelszerű darabokra terjed ki, mint a fidely nevű kendőféle és a kötény. Ezek mellett van egy újabb, országszerte elterjedt réteg: az ing fölé öltött blúzfélében, a pendel fölé öltött szoknyában és a csizmában; szűkebb és csupán a palóc földet betöltő réteg van a kis kabátban, a főkötőelgondolásban s az úgynevezett bőujjú ingben; csak kisebb szigeten fordul elő a muff és az ezüstnyaklánc, végül egészen szűk helyi réteg a hüssösen kötött kendő s az egyes ruhadarabok díszítése.

Az egyes viseletmotívumok tárgyalásakor megkíséreltük felvetni terjedési vagy legalábbis kisugárzási irányuk kérdését. Leghatározottabban áll előttünk az ezüst nyaklánc nyugat-keleti irányú terjedési vonala; ugyanilyennek véljük a rövid vattázott kabátét is, ennél, azonban, miután a darabot, régi ábrázolások alapján az ország egyéb tájain is ismerték, polgári hatásra *is* gondolunk. A kötényt észak-déli terjedésűnek vettük, bár nem szabad figyelmen kívül hagynunk nyugati előfordulását sem. A főkötőnek csak szűkebb és tágabb határát vázoltuk körül, több más darabbal együtt, melyeknek terjedési irányát, ma még nem látjuk elég tisztán.

Mindezen viseletmotívumoknak előfordulása a közlekedő vonalaktól félreeső Martos községben a bizonyos motívumok, eddig ismeretlen indokú terjedési dinamikájától eltekintve abban is leli magyarázatát, hogy Martos kereskedő halász község, asszonyai évtizedek óta

batyuznak a hallal a közeli és távolabbi községekbe, mi által egy nyitvalelkűségnek, dispositionak (Bach: Deutsche Volkskunde 431. l.) nevezhető készségre tettek szert az új dolgok befogadása iránt. Másképen áll az olyan viseletmotívumokkal, mint a pendel, a sípujjú ing, a sálkendő. Ezek a darabok egykori elterjedési területükből egyre jobban hátrálnak és ma már csak apróbb-nagyobb szigeteken bukkannak fel. Egykori dinamikájukat azok a szélső határok sejtetik, melyek legdélebben a Száva, legészakabban északközéporoszországi előfordulásukat mutatják (Miután utóbbi határ csak egyetlen darab meglétéről, az ingéről tanuskodik, mi tőle délebbre húzzuk meg északi határunkat a cseh és morva területekre, hol a jelzett darabok egymással együtt is jelentkeznek). A Dunától északra, északkeletre elterülő vidékek háromféle népénél (magyar, német, é. szláv) is fellelhető ing, pendel és kendő, mint már azt többször is említettük, megtalálható helyenkint együtt, helyenkint egyesével a Déldunántúlon egészen a Száváig, magyaroknál és délszlávoknál egyaránt. Ezt a meglepő egyezést a viselet terén szaporithatjuk a fehérvarrásos és rátétes munkák, a láncöltéses technika északon és délen való arányos elterjedésével, a fehér szín túlnyomó használatával, az öltözködésnek avval a tulajdonságával, hogy az ősi, testen viselt vászon ruhadarabok nagy általánosságban megmaradnak az ezek tetejébe kerülő újabb ruhák mellett, illetve alatt, szemben az olyan viseletterületekkel, ahol a felső ruhákkal párhuzamosan változik a testi ruha is. Ezeknek a megfeleléseknek alapján, pusztán viseleteink mai ismeretében is felvetődhetik az a probléma, mely szerint a most csak elszórtan mutatkozó jelenségek valamikor összefüggően éltek s egy hajdani egységes nagy kultúrterületnek napjainkra megmaradt, szigetekre szorult emlékei „Hajdani" alatt azt a néprajzilag még nem évszámozható időszakot értjük a török betörések előtt, amikor a Dunántúl kultúrája a Szávától egész Morvaországig feltevésünk szerint egységes lehetett A töröktől megbolygatott ebbe az egységes kultúrába vágott éket magának a szomszéd nyugati kultúra, mely Pozsony táján tört kaput és terjedt jórészt a közlekedési utak (Mészárosok útja) mentén direkt módon (tehát tárgyakban is megragadhatóan) keletre szinte a Dunáig, magában foglalván Csallóközt, a Duna jobbpartját és az ettől valamennyire délre eső vidékeket. Ennek a szalagalakú, nyugati kultúrelemekkel átitatott tájnak elválasztó hatására alakult elsősorban másképen mind délen, mind pedig északon a ruházatnak számos újabb motivuma, míg a régiek megmaradtak egymással egyezőnek.*

Fentiek alapján a martosi női ruhát régi motivumai egy nagy, a Dunától nyugatra eső középeurópai egységbe, az újabbak általános magyarországiba, szűkebben palóc egységbe foglalják be. Ezeken kívül vannak olyan motívumvonásai is, melyek máshol fel nem lelhetők s így, mint martosi sajátosságok rögzítendők.

A tisztálkodásnak közölt formái igen szórványos adataink alapján nem rendszerezhetők. A hetenkénti fésülködés, a haj zsírozása, a tej szépítőszerként való alkalmazása országosan ismert.

* Az itt megpendített problémát, a Dunántúl stb. egykori egységes kulturáját illetően a dolgozat célkitűzéseinek szem előtt tartásával itt részletesebben fejtegetni nem lehet és nem is szükséges. Megjegyzendőnek tartom azonban, hogy a kérdés bővebb és többoldalú kifejtésével foglalkozom.

Az öltözködési elvnek az a sajátossága, mely a csípőt szélesítse és a mellet hangsúly nélkül hagyja (lásd még ehhez Palotay : Izlésnyilvánulás a népi divatban. Ért. 1940.) a csángók és székelyek kivételével minden magyar vidéken (ahol még viselet van) ismert. Tőlünk délre, keletre és északkeletre más a szokás ; megegyezést határainktól északra, főleg azonban nyugatra találunk. Úgy véljük, hogy e jelenségben nyugateurópai szokással találkozunk.

Általános népinek, sőt primär népinek nevezhetjük azt a minden viseletben előforduló fontos tulajdonságot, mely nem az egyes személy szépségét hangsúlyozza, sőt sokszor annak kárára is van, hanem egy bizonyos állapotot, alkalmat. A viseletnek megvan a maga kész ideálképe és a viselethordozóknak ehhez kell magukat igazítani. *(M. Hain :* Das Lebensbild eines oberhessischen Trachtendorfes. 19.) A viselet hordozója akkor lesz szép, amikor ez ideálkép minden követelményének a lehető legteljesebb mértékben megfelel. Azok az egyéni szabadságok, melyeket a hátrábbiak során közöltünk, ezt az ideálképet természetesen semmiben sem zavarják.

Igen primitiv jegye a viseletnek a nagyfokú cifrázás, díszítés, a naiv érvényesülési vágy *(Bach :* i. m. 388), amelyet nem zavar az, hogy az ősi hajlandóságot modern díszítő anyagokkal viszik véghez ; csakúgy nem, mint az a körülmény, hogy a viselet különböző történeti rétegeket egyesít magában. Ezek az egymástól elhatárolható, különböző időpontból, különböző helyről eredő elemek jól megférnek egymás mellett vagy alatt s Martoson, csakúgy mint másutt, nem keltenek semmiféle diszharmóniát.

Tanulmányunk IV. fejezetének, a viselet tartalmi elemeinek, vagyis szimbólikus értékelésének kidolgozása nincsen arányban a formai elemekéivel. Ez a hiányosság a gyakorlatlanságból, az e téren még ki nem alakult módszer nélkülözéséből adódik. A szakirodalom ezt a kérdést hasonló formában csak *Sigrid Ebert :* Die Marburger Frauentracht 1939. és a már idézett *M. Hain* munkájából ismeri, bár *M. Hain* célkitűzésétől az enyém alapjában véve eltér s csupán az anyag minőségében egyező. *Sigrid Ebert* és *M. Hain* előnye munkámmal szemben az volt, hogy az általuk feldolgozott terület már többizben került jeles gyüjtők feldolgozása alá, míg Martoson a szükséges előtanulmányokban is csupán a magam gyüjtésére támaszkodhattam. A módszeres leírás hiányait növeli az összehasonlítás lehetőségének teljes hiánya is. Az irodalomban szétszórt egyes adatokat *Szendrey Ákos* dolgozta fel : A népi ruházkodás életkorjelző jelentősége címen (Ethn. 42 : 76) ; összesítő munkája (melyben hazai irodalmunkban legrészletesebben ő mutat rá az ilyen irányú gyüjtések szükségességére), azonban csakúgy mint az irodalom egyes adatai a tőlünk igényelt összevetés céljaira nem felelnek meg.

Bár közhelynek tartjuk, mégis megemlítjük, hogy a viselet, mely valamely közösséghez való tartozásnak egyetlen külső kifejezője (a testformán és mozgáson kívül) amellett, hogy nagyobb közösségektől elválaszt, egy bizonyos kisebb vagy nagyobb népcsoporthoz mindig hozzákötött. A nagyobb, néhány községre terjedő népcsoporton belül összetart egyetlen községnyi közösséget olyanmódon azonban, hogy abból az akár valóságban, akárcsak lélekben nem odatartozókat kire-

keszti. Csak a más felekezetűek más öltözetére gondoljunk most s arra a szokásra, hogy az idegen férj, sőt esetenkint az idegen udvarló kedvéért is idegen ruhába öltözik a leány.

Hisszük, hogy a módszeres feldolgozás hiányai ellenére is sikerült kimutatni, hogy a viselet az egyén életkörülményeit, annak leghalványabb változatait is a legmélyrehatóbban ki tudja mutatni. Ha a népi ruházkodást ebből a szemszögből nézzük, akkor látva, hogy anyagnak, színnek, formának mekkora tartalmi jelentősége van, a viseletkutatást, mint a közösségi élet jelképes értékeinek vizsgálatát kell számontartatunk. (*W. Steller:* Grundsätzliches zur Volkstracht Mitt. d. Schlesischen Ges. f. Vk. XXXVI. 303). E jelképek vizsgálata maga is még igen kezdetleges fokon áll. *W. Steller:* Symbolwert der Volkstracht (Mitt. d. Schlesischen Ges. f. Vk. XXXVII.) c. tanulmányában csupán olyan jelképekről beszél, melyek a viseletkutatók előtt köztudottak s melyekről, ha nem ilyen cimszó alatt is, mégis már sok helyütt megemlékeztek. Igy a koszorúról, fejkötőről s némely gyászszínről. A közöltekből azonban láttuk, hogy nemcsak a gyásznak (amely tulajdonképpen csak kivételes állapot) van színszimbolisztikája, hanem van az életnek is. Nemcsak az olyan kiemelkedő alkalomnak, mint az asszonnyávállás van formai jelképe, hanem az olyannak is, amikor az asszony anya, az anya pedig anyós lesz. Nemcsak a templomnak van sokféle számontartott ruhája, hanem van a kocsmának is; nemcsak a naptári és életadta ünnepeket ülik új alkalmi ruhával, hanem a munkáét is, mint például a szénagyüjtését és az időszakét is, mint amilyen a tavasz.

Minde jelenségeket, miket itt tárgyaltunk (s azokat is, amelyekre későbbi kutatások fognak csak rámutatni tudni) végtelenül szükségesnek tartjuk összegyüjteni és feldolgozni ott, ahol még élő viselet van, — kipusztult viseletközösségekben ilyen jelenségeknek már bajos és bizonytalan nyomára jönni. Hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy a népi ruházat ilyenirányú ábrázolása nem lehet öncélú; a kutatónak a viselet alakulásán kell a viselet hordozójának lelki részvételét vizsgálnia. Mert így és csak így tükröződik a népi javakon az emberi lélek megmozdulása és így nyujt nekünk a reáliák, vagyis a tárgyi néprajz területéről nyert anyag adalékokat a szellem, a lélek megismeréséhez.

Fél Edit.

*

Die Frauentracht in Martos. Vergleichende Trachtenstudie.

Die Studie ist eine Vorarbeit zu einer Monographie. Martos ist ein altes Fischerdorf im Komitat Komárom. Die Zahl seiner überwiegend kalvinischen Bevölkerung beträgt 1395 Einwohner. Die Gemeinde, die in der Zeit vor dem ersten Weltkrieg noch zu einer aus 4—6 Dörfern bestehenden Trachteninsel gehörte, hält heute allein an ihrer überkommenen Kleidung fest. Für die Beharrlichkeit dieses Festhaltens ist es bezeichnend, dass die nach dreijähriger Abwesenheit aus Amerika zurückkehrenden Bewohner wieder ihre Martoser Tracht anziehen.

Nach dem ersten, einleitenden Kapitel behandelt der zweite Absatz die Formelemente der Tracht, sowohl in Bezug auf ihr Vorkommen und geographische Verbreitung, wie auch ihre Anfertigung, Tragweise und Aufbewahrung betreffend. Kapitel III. untersucht das Verhältnis von Körper und Anzug, sodann die Beschaffung, die Pflege der Kleidungsstücke, ferner den Bekleidungsgedanken und jenes Idealbild, das mit der Tracht zum Ausdruck gebracht werden sollte. Im Kapitel IV. werden die Inhaltselemente der Tracht beschrieben, im Kapitel V. die Ergebnisse zusammengefasst.

Abb. 1. 2. zeigt den „pendel" genannten Leinwandunterrock, der ungefähr vor siebzig Jahren das einzige am Unterleib getragene Kleidungsstück war, womit man von

Ostern bis Herbst angetan war. Den Rock trug man darüber bloss zum Kirchgang und zur Winterszeit. Die hier veröffentlichte Form war in Ungarn bisher unbekannt. Hier, wo die Einwohner reinungarisch sind, reichen die pendel allgemein bis zur Taille und haben keine Achselträger, bloss in den Gebieten mit gemischter Bevölkerung, in Oberungarn und im Drau-Gebiet sind jene Formen bekannt, die an der Taille mit einem sackförmigen Leinwandteil angestückelt sind und die man auch mit ein oder zwei Achselbändern versieht. In die weitere Gruppe dieses Typus reiht Verfasserin auch den pendel von Martos, welcher ihrer Ansicht nach eine Übergangsform darstellt.

Abb. 3., 4., 5. zeigen die in Martos gebräuchlichen dreierlei Hemdtypen, von welchen Abb. 5. die ältere Variante des auf Abb. 4. ersichtlichen Hemdes darstellt. Nach Beschreibung der Verzierungen der Hemden stellt Verfasserin fest, dass die ältere Hemdform nördlich des Fundortes fächerartig verbreitet, bei den Slaven gebräuchlich ist, sowie auch im südlichen Transdanubien, die andere ist die als bei den Palowzen als allgemeine Form vorkommende bekannt.

Die Schürze der Frauen in Martos ist weit und verdeckt den Rock beinahe vollkommen. Bezeichnend ist die Mittelnaht der Schürze und dass die Falten von dieser Naht an in zwei Richtungen nach rückwärts gehen. Die Verzierung der Gelegenheitsschürzen ist unten in breitem Streifen angebracht. Diese weiten Schürzen kommen, der Feststellung der Verfasserin zufolge, nördlich der Donau in einem sich als länglicher Streifen dahinziehenden Gebiet bis zum Komitate Borsod vor, sodann im südlichen Transdanubien, auf einem weit grösseren Gebiet als die typischen Schmalschürzen, die bloss aus einer einzigen Breite angefertigt, in Südungarn heimisch sind. Die weite Schürze ist westlich und nördlich vom ungarischen Volksboden bekannt. Eine den Martoser Schürzen ähnliche Verzierung findet man bei den Slaven, die nördlich, nordöstlich von Martos wohnen.

Das Leibchen wurde vormals über dem Schultertuch getragen, neuerlich aber zieht man es darunter an. Zum Rückenteil oder an die beiden Seiten sind unten Hüftpölster angenäht. Die Form der Leibchen und die Anwendung der Hüftpölster verbindet Martos mit den ungarischen Formvarianten der nördlichen und östlichen Komitate.

Der Rock ist in Martos kurz, mit Bändern verziert und ist ein verhältnismässig neueres Trachtenstück. Das Tragen mehrerer kurzer Röcke steht mit den palowzischen Gebieten im Zusammenhang.

Ein besonderes Stück der Martoser Kleidung ist das Schultertuch (Abb. 7.). Der Entwicklungsgang aus dem fabriksmässig hergestellten, grossen, rechteckig zusammengelegten und so zerschnittenen Tuche ist noch nachweisbar. Tücher, die dieselbe Form aufweisen, sind in den nördlich von Martos gelegenen Komitaten und den südlicheren Gebieten von Transdanubien bekannt.

Die Frauenjacke reicht in Martos bis zur Taille und ist mit Watte gefüttert. Vormals hatten die Jacken Schaffellfutter. Der Rückenteil ist unten glockig. Vorne sind sie mit Metall- oder Beinknöpfen verziert. Eine neuere Form, welche auf Abb. 10. gezeigt wird, ist ebenfalls bekannt. Diese neuere Blusenform ist in Ungarn allgemein verbreitet und verdrängt das Hemd aus seiner Blusenrolle. Die ältere Jackenform ist nördlich der Donau von Sopron bis zum Komitat Abaúj bei der ungarischen Bevölkerung bekannt. Die vom Ungartum nordwärts wohnhaften Slovaken gebrauchen eher die ködmönartigen (kurzen Schaffel-) Jacken und so fällt die Verbreitungsgrenze des gefütterten Jäckchens, — dessen Ursprung die Verfasserin teils im Westen, teils in bürgerlichen Kleidungsstücken vermutet — mit der ungarischen Sprachgrenze beinahe zusammen.

Nach Beschreibung der Haartrachten untersucht Verfasserin die Kopfbedeckungen, welche auf Abb. 11.—21. gezeigt werden. Unter diesen sind die folgenden bezeichnend: das von Frauen, einstmals auch von Mädchen getragene „pintli" genannte Stück, das den Vorderteil des Kopfes bedeckt (Abb. 11., 12.), die Haube (Abb. 14., 15.), die aufgesteckten Kopftücher (Abb. 18.—20.) und die im Nacken gebundenen Tücher (Abb. 16.), ferner ein schmales, weisses schalartiges Tuch, welches um den Kopf gewunden wird (Abb. 21.). Das pintli, ähnlich dem Martoser Haubengedanken, ist nördlich der Donau, von Pozsony bis zum Komitat Abaujtorna nachweisbar. Verfasserin verweist auch auf das Vorkommen desselben bei der deutschen und nordslavischen Einwohnerschaft. Das Kopftuch mit Nackenbindung ist in Ungarn, wie auch anderwärts, eine allgemeinverbreitete Urform. Das unter dem Kinn festgesteckte Kopftuch ist bisher nur beim Ungartum der Komitate Komárom und Nyitra zu belegen. Das Schaltuch ist in derselben Form und im selben Prinzip in den Komitaten Komárom, Esztergom, Nyitra und ausserdem in den südlichen Landesteilen, nämlich im südlichen Teil des Komitates Pest und Tolna, ferner prinzipiell beim gesamten Palowzentum, auch in Siebenbürgen und anderwärts vorhanden. Verfasserin weist die übervolklichen Verbindungen des Martoser

Schaltuches nördlich nordwestlich und nordöstlich des untersuchten Gebietes nach. Schliesslich werden auch die gelegenheitsbedingten Kopftrachten besprochen.

Als urtümliches Fussbekleidungsstück lebt in Martos der Stiefel, ferner eine bisher unbekannte Form des Pantoffels. Der Bundschuh und der Schuh sind neueren Ursprungs. Alldiese Stücke sind landesüblich.

Als Halsschmuck werden Perlen oder Silberketten getragen (Abb. 22.). Das Tragen dieses Schmuckes ist bei den Palowzen allgemein. Verfasserin ist der Meinung, dass die Silberkette ein östlicher Ausläufer der in den einstigen österreichischen Gebieten getragenen ähnlichen Schmuckstücke ist.

Verfasserin bespricht auch die gelegentlichen Trachtenzugehöre, den Muff, das mit einer Kette an die Schulter des Leibchens befestigte, herabhängende Messer, sowie das Regentuch.

III. In einem, die Körperpflege behandelnden Unterabschnitt bespricht Verfasserin die in Martos gebräuchlichen Arten des Badens, Waschens, der Haarpflege. Es wird auch erwähnt, auf welche Körperteile sich das Schamgefühl erstreckt, welche verdeckt zu sein haben. Auch das Ankleiden, das Angekleidetwerden ist besprochen, schliesslich wird das Bekleidungsprinzip behandelt. Mit dem Anzug wird die Brust verflacht, die Hüften seitlich und rückwärts verbreitert. Man wünscht einen flachen Bauch zu haben, was aber mit der Kleidung, wie es Abb. 25. zeigt, kaum gelingt.

Die Unterabteilung welche der Kleiderpflege gewidmet ist, bespricht das Waschen, Bügeln, Aufbewahren der Kleidungsstücke. Die Anschaffung der Kleider geschieht durch Ausstattung, Vererbung und Ankauf. An den ererbten und gekauften Kleidern wird stets geändert. Hier spricht Verfasserin auch von der Umänderung der Festtagskleider zu Arbeitskleidern.

Heute trägt nicht mehr jeder in Martos die hier abgebildeten Anzüge. Vor allem sind es die zahlreichen, andersgläubigen Eingewanderten, die ihre eigenen Trachten beibehalten haben. Viel bedeutender ist aber jene Gruppe der Einheimischen, die ihre Tracht gewechselt haben, indem sie nicht mehr die herkömmlichen Trachtenstücke tragen, doch auch noch nicht in bürgerlichen Kleidern gehen, sondern eine einfachere Kleidung als die bisherige tragen, welche in einem Nachbardorfe üblich ist. Der Grund des Trachtenwechsels ist zumeisst der aus einem anderen Dorfe stammende Verehrer oder Gatte. Verfasserin bespricht den Einfluss der durch den Handel ins Dorf gelangten Materialien auf die Martoser Tracht und Mode. Eingehend werden die Neuerer, die Rolle der Modenmacher besprochen.

IV. Inhaltselemente der Tracht. Der erste Abschnitt behandelt die Kleidung nach Altersstufen und Lebenslage. Diese beiden müssen zusammen beschrieben werden, da sie einander beeinflussen. Das Mädchen erhält zur Konfirmation die Erwachsenenkleidung, welche es von da an mit je reicherer Verzierung trägt, bis zu dem Zeitpunkt, wo es als junge Frau das erste Kind zur Welt bringt. Von da an wird die Kleidung einfacher, ärmer an Schmuck und farbloser. Im allgemeinen werden dreierlei Kleidungen unterschieden: der weisse Anzug, der bunte (reichverzierte) und der braune. Diese werden zwischen dem 30—35, dem 40—45 und dem 50—55 Jahre gewechselt. Verfasserin beschreibt eingehend die üblichen Farben, sowie den Sinn der verschiedenen Farbenzusammenstellungen und die Formveränderungen, welche sich mit der Änderung der Farben gleichzeitig vollziehen. Sodann werden die Veränderungen, die sich je nach der Lebenslage in der Tracht vollziehen, behandelt, auch in Bezug darauf, wie sie die Tracht in verschiedenen Altersstufen beeinflussen.

Im Abschnitt „Tracht und Persönlichkeit" bespricht Verfasserin jene Abänderungen der Tracht, die zu vollziehen dem Einzelnen — stets im Rahmen der von der Allgemeinheit gegebenen Form — möglich ist. Letzten Endes weist die Kleidung jeder Frau solche individuelle Züge auf, die ihren Anzug von dem der übrigen unterscheiden und wodurch man sie schon von weitem erkennt.

Im Abschnitt, welcher die Gelegenheitkleidung behandelt, findet man eine eingehende Beschreibung der Winter- und Sommerkleidung. Dann wird festgestellt, welche — unter diesen — die Festtagskleider und die Arbeitsanzüge sind. Sowohl in der Festtracht, wie in der Arbeitskleidung gibt es Abstufungen. Verfasserin bespricht die verschiedenen Arbeiten, die im Haus und Hof, im Feld und im Dorf verrichtet, alle ihre besondere Kleidung erfordern. Die Festtagskleidung kann in drei Gruppen geteilt werden: die Sonntagskleidung, die zum Kirchgang verwendete und das „Wirtshauskleid" (Tanzkleid). Auch innerhalb dieser Gruppen können Abarten festgestellt werden. Verfasserin beschreibt die einzelnen festlichen Gelegenheiten, an welchen diese verschiedentlichen Varianten der Festtagskleider angezogen werden. Eingehend werden die Trauertrachten behandelt, welche ein sehr wichtige Rolle im Trachtenleben spielen, so-

wie auch die Totenkleidung. In Martos werden jugendliche Verstorbene mit 2–3 ihrer besten Kleider bedeckt, die man ihnen auch mit ins Grab gibt. Schliesslich spricht Verfasserin über das Betrauern von Lebenden: man legt auch Trauer für die in den Krieg Gezogenen an.

V. Ergebnisse. Aus dem Abschnitt, der die Formelemente der Tracht behandelt, ist ersichtlich, dass die Kleidung in Martos recht heterogen ist, sowohl, was die geographische Verbreitung der Einzelteile, wie was deren Alter, Geschichte, Ursprung, usw. betrifft. Man kann eine zeitlich alte und demzufolge sehr weit verbreitete Grundschicht unterscheiden. Die südliche Grenze derselben ist die Save, im Norden das Innere Mährens. Dies bezieht sich auf das Abb. 4. ersichtliche Hemd, den pendel und das schalartige Tuch, wie auch auf die Schürze. Neben diesen kann eine neuere Schicht festgestellt werden, die landesübliche Kleidungsstücke umfasst. Zu diesen gehört das oberhalb des Hemdes getragene blusenartige Kleidungsstück, der über dem pendel getragene Rock und die Stiefel. Eine engere, sich nur auf das Palowzengebiet erstreckende Schicht beinhaltet das kurze Jäckchen, die Haubenart und das auf Abb. 3. ersichtliche Hemd. Muff und Silberhalskette sind bloss inselhaft auf ein kleines Gebiet beschränkt und schliesslich sind die Art des Kopftuchsteckens (Abb. 20.) und die Verzierung einzelner Kleidungsstücke lokale Erscheinungen. Bei der Beschreibung der einzelnen Trachtenmotive warf Verfasserin die Frage nach Ausbreitung oder mindestens Ausstrahlung dieser Kleidungsstücke auf. So weist die Silberkette und die wattierte Jacke eine Verbreitung vom Westen nach Osten auf, dagegen kann bei der Schürze eine vom Norden nach Süden ausgehende Verbreitung angenommen werden. Bei der Haube und einigen anderen Kleidungsstücken konnte nur eine engere und weitere Verbreitungsgrenze aufgezeichnet werden, da die Verbreitung derselben heute noch nicht klar ersichtlich ist. Der Hemdtypus älterer Art und der pendel, sowie das Schaltuch ziehen sich von ihrem einstigen Verbreitungsgebiet stets mehr und mehr zurück und tauchen heute nurmehr inselhaft auf kleineren und grösseren Gebieten auf. Bezüglich der letzteren erwähnte Verfasserin deren nördliche und südliche Verbreitungsgrenze. Die erstaunliche Übereinstimmung, die sich bezüglich des Vorkommens dieser Gegenstände im Norden und Süden zeigt, veranlasst die Verfasserin, — nach Aufzählung mehrerer qualitativ wichtiger Angaben — anzunehmen, dass die besagten Gegenstände in der Vergangenheit auch auf den zwischenliegenden Gebieten vorhanden waren, also in ganz Transdanubien vorkamen. Sie nimmt an, dass hier auf die von den Türken verheerten Gebiete, durch das bei Pozsony gebrochene Tor, auch auf direktem Wege eine grössere Menge westlicher Kulturelemente eindrangen, die dann das Csallóköz (Insel Schütt) und das nördliche Transdanubien überfluteten. Auf Grund der vorhergehenden Ausführungen reiht Verfasserin die Tracht von Martos, auf Grund ihrer urtümlichen Elemente in eine westliche Einheit, auf Grund der neueren Motive in eine allgemein-ungarische, enger genommen in eine palowzische ein. Ausser diesen Elementen gibt es aber Züge (Motive) in der Martoser Tracht, die anderswo nicht aufzufinden sind und daher als lokale Eigenheiten von Martos zu bezeichnen sind.

Zum Schlusse werden die über Reinigung (Körperpflege) und Tragweise der Kleider gegebenen Beschreibungen zusammengefasst, sowie auch der Abschnitt über Inhaltselemente der Tracht, hier musste aber, in Ermangelung von Angaben, von einem Vergleich abgesehen werden. Verfasserin spricht über die Wichtigkeit der diesbezüglichen Sammelarbeit. Sie verweist darauf, dass die Kleidung die Lebensumstände des Einzelnen, die zartesten Veränderungen derselben, wie auch die persönliche Einstellung des Individuums der Welt gegenüber am getreuesten, in einer auch für den Aussenstehenden klar ersichtlichen Art wiederspiegelt. Sie bespricht den Gleichniswert der Tracht und verweist darauf, dass nicht nur so hervorragend wichtige Momente des Frauenlebens, wie das Verheiratetsein, das Trauern ihre eigene Form- und Farbensymbolik haben, sondern auch bisher weniger beachtete Familienereignisse, wie z. B. das Mutter- und Schwiegermutterwerden. Man hat nicht nur zum Kirchgang vielerlei, festgesetzte Anzüge, sondern auch Kleider fürs Wirtshaus' (Tanz); nicht nur die Kalenderfeste und die Festtage des Lebens werden in den Kleidern zum Ausdruck gebracht, sondern man hat auch eigene für Jahreszeiten und Arbeit.

Rigászás a Vendvidéken és az Őrségben.

Vas vármegyében a rigófogás már csak a megye délnyugati csücskén, a trianoni határ mentén meghúzódó vend (hazai szlovén) falvakban s a velük szomszédos néhány őrségi faluban divatos. Legelterjedtebb Apátistvánfalván (Štèvanofci) és közvetlen környékén (Orfalu: Àndofci, Permise: Vérica, Ritkaháza: Ritkarofci, Újbalázsfalva: Otkòufci), a magyar falvak közül pedig Szalafőn és különösen Farkasfán. A visszatért Vendvidék hegységi falvaiban a világháború óta vagy kihalt, vagy erősen kihalóban van. A magyar falvakban — úgy látszik — a vend falvakból húzódott fel ez az érdekes és ma már ritka téli foglalkozás. Erre vall a fokozatos elterjedésére vonatkozó néhány megbízható adaton kívül — amelyekre lejjebb térünk ki — az eljárással kapcsolatos nyelvi terminológia is, bár az átvett szakkifejezések között német eredetűek is akadnak, ami a határos német területek egykori kapcsolataira is rávilágít. Igaz viszont, hogy a németből átvett szakkifejezések inkább az apróbb éneklő madarak fogásával függnek össze. Énekesekre lépvesszővel az elcsatolt burgenlandi német és magyar községekben még ma is vadásznak.[1] Hogy ez a szokás itt régi hagyományokon alapulhat, arra legmeggyőzőbb bizonyíték Faludi Ferencnek „A hajnal" című költeménye, amely bizonyára a költőnek németújvári vagy rohonci személyes tapasztalataira támaszkodik. A költemény 7. és 8. szakasza így hangzik: .

Madarászok lépvesszőkkel
Rakják készült fájokat:
Kunyhójokban mesterséggel
Fujják csalárd sípokat.

Jő a rigó, harkály, szarka,
Felzendül a tollas nép:
Mátyás kiált, oda farka,
Sok baglyokat fog a lép.

Tudtommal azonban ma a szomszédos német falvakban már sehol sem divatos ez a foglalkozás, s így indokoltnak látszik az a feltevés, hogy a magyar falvakban a vend területről terjedt el és terjed még ma is a rigászás. Éppen ezért először vend területről ismertetjük.

*

A fenyves rigó vagy fenyőmadár (Turdus pilaris L.) vend neve a trianoni határon belül fekvő falvakban: *lanfor*. A szó nyilvánvalóan német eredetű. Változatai a visszatért Vendvidék egyéb falvaiban: *gràn̂fol*, pl.: *gràn̂fold'ä* (Búzahely: Bäznòufcä); *gràn̂for*, pl. *gran̂fòuri* (Péterhegy: Pätròufcä); *gràn̂fl*, pl. *gràn̂flni* (Tiborfa: Vàdarcä); *ràn̂for*, pl. *ràn̂ford'ä* (Tótkeresztur: Krížäfcä; Gesztenyés: Küštànofcä). A *làn̂for* alak bizonyára a megelőző *gràn̂fl*, *gràn̂fol* alakokból keletkezett a szókezdő *g* lekopásával s az *r* és *l* metathezisével, vagy esetleg a második szótagnak analógiás módosulása (-fol > -for, v. ö. limfor < Lindwurm stb.) következtében idővel beálló disszimiláció révén, amely feltevést támogatja a kőzbenső *gràn̂for* és a belőle keletkezett *ràn̂for* változat is (tehát vagy: *gràn̂fol* > *glàn̂for* > *làn̂for*, vagy *gràn̂fol* > *gràn̂for*, *ràn̂for* > *glàn̂for* > *làn̂for*). A *g* lekopását is analógiás hatások mozdíthatták elő. A valószínűleg legrégibb *gràn̂fl* és *gràn̂fol* ala-

[1] Csaba József szíves közlése 1937-ből Felsőőrről.

kok nyilván a vidékünkön is ismeretes német Granavetvogel (Krammetsvogel, Kramtsvogel = fenyvesrigó; v. ö. még: Kramtsbeere = borókabogyó, fenyőmag) szóra vezethetők vissza. A borókabogyók fogyasztásának rendkívül egészséges mivoltára vonatkozó népi hiedelem egyébként mind a vendeknél, mind a szomszédos németeknél általános. V. ö. a közismert és állítólag dögvészes időben csodás módon keletkezett német versikét is:

Iss Granavet und Bibernell!
Wirst sterben, doch nicht so schnell.

Vidékünkön a fenyvesrigó csak télen tartózkodik. Vadászása legélvezetesebb és legsikeresebb a havas téli hónapokban, amikor az északról érkező madarak a behavazott borókabokrokon nehezebben találják meg a táplálékukat, a fehér háttérből pedig éles körvonalakkal rajzolódnak ki az eljárásnál használt s részben állandó és éber megfigyelés alatt álló eszközök s a rikácsoló, sötétszínű madársereg. Egyébként a fogás egész télen át tart, *„dòkäč jä mraz pa snèig“* (amíg hó és fagy van). A közkeletű népi szólásmondás szerint: *„Slòd'ä (< slòkä) prídäjo, lànford'ä odídäjo* (azaz: „A szalonkák megérkeznek, a rigók elköltöznek“), ami tehát azt bizonyítaná, hogy itt-tartózkodásuk és fogásuk a szalonkavonulás kezdetéig tart.

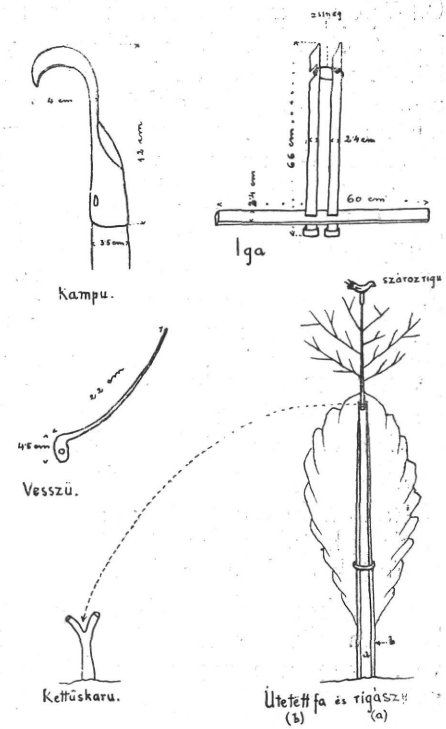

1. ábra. Farkasfai rigászó kellékek. — Abb. 1. Geräte des Kramtsvogelfanges von Farkasfa, Kom. Vas.

A fogáshoz már jó korán, hónapokkal előbb megtörténnek az előkészületek. Legelső dolog a lép, vagy madárenyv *(tläd'é < käld'é < kelje)* beszerzése. Ebből a célból már a nyár vége felé gyüjteni kezdik a fagyöngyöt *(bèilo zrnä za ftičä)*. Egyesek csak tölgyfáról, mások bárminő fáról szedik. A fő, hogy már jó sárgásfehér, érett legyen a bogyója. A leszemelt bogyókat — körülbelül feles arányban — összefőzik gyantával *(smòla)*. Két órán keresztül lassú tűzön, máztalan cserépedényben *(lončárska láboška)* melegítik. Forrnia nem szabad. A kész enyvet elviselt csizmának levágott és alul bőrdarabbal *(kòuža)* megfejelt szárába *(saré, f sarèi)* gyömöszölik, de használatig hűvös helyre teszik.

Ugyancsak jóelőre elkészítik a lépesvesszőket is *(tläd'ìcä)*. Ezek körülbelül 25 cm. hosszúságú lehántolt vékony nyírfaágacskák *(brèzovä*

šibicä). A vesszők egyik végén vastagabb csonkot *(pùklič)* hagynak, amelyen át tüzes vasszeggel *(žärd'áva šìba ali cvàk)* lyukat égetnek. Fúróval nem szabad dolgozni, mert a vékony fácska megrepedne tőle és használhatatlanná válnék.

A továbbiakban nyelvészeti és ethnographiai érdekből vendül is közlöm az eljárást, ahogy a hely színén lejegyeztem.

Mikor és hogyan kenik meg a vesszőket?

Amikor a madarász azt gondolja, hogy már deresek lesznek a hajnalok — vagyis rendesen késő ősszel —, előveszi a vesszőket, s megkeni őket léppel. Ez úgy történik, hogy a vesszőket bedugja az enyves csizmaszárba, jól megforgatja, tekeri benne, míg minden alaposan be nem kenődik. Akkor a vesszőket fekete bőrbe csavarja és elteszi. Ha vadászni megy, csak ezeket viszi magával; az enyves csizmaszárt odahaza hagyja. A vesszőket körülbelül két héttel korábban látja el. A bőrdarab valamivel kisebb, mint a vessző, úgyhogy a száraz csonkok kiállanak belőle. A bőrt jól megkeni az enyvvel, s a megkent vesszőket egymás mellett sorjában a bőrre helyezi, aztán a bőrt — mint egy könyvet — összehajtja, s a pincébe a gerenda mögé dugja (lépvesszősbőr). Némelyeknek összevarrt tokjaik is vannak a lépvesszők számára.

Kak i da sä namážäjo šibicä?[2]

Da *ftíčär* místi, ka že slána prídä — tou jä okouli késnä djésäni — te zämä šibicä i jä namážä s tlädjon. Tou sä pa tak zgodíj, ka šibicä f saré potísnä i jä okouli goni, vrtí, šrajfa v njíj, dokäč sä sikša šibica dobro nä prímlä tlädjá. Zdaj pá tlädjice f čarno *koužo* zavijä pa jä sráni. Da idé na louf, te samo téj näsé säof, saré s tlädjon pa domá njá. Tlädjicä si tak na príliko dvá tjädna naprej správi. Kouža jä malo ménša kak šibicä, tak ka sűji pükliči vöstodjíjo žnjé. Koužo dobro namážä s tlädjon i namázanä tlädjicä ädno pr drűgoj dolizdejvlä, tä pa koužo kak knigo ftjübdänä pa si jo sráni f klejti za tram *(ledär za tlädjicä).* Ništärni májo cilou ftjübzašitä *mošnjicä* za tlädjicä.

Hogyan akasztják ki a lépes vesszőket?

Minden madarásznak *májokat, májfákat* (legallyazott fasudarakat) kell szereznie. Erre a célra legjobb olyan fiatal eleven gyertyánfa, amelynek sűrű ágai vannak, és körülbelül 5—6 (néha 7—8) méter magas. A gyertyánt kivágják, ágait lecserkélik, és csak

Kak sä tlädjicä razobejsijo?

Sikši ftíčär si morä spraviti *májä.* Za májä je najboukši takši živi gabär, štäri goustä vejkä má, pa jä kákši pét-šést (fčási sädänosän) metrov visiki. Gabär sä vösväčé (svekati<vsekati). Sä vejkä sä doli sklejstijo; samo na vrjäki nehá ftíčär osändvajsti vejk. Na té

[2] Megfelelő betűk hiányában meg kell elégednünk a vend szövegnek hangtanilag kevésbbé pontos átírásával. Ebben az átírásban *ou* mindig *u*-utóhangú, *ej* pedig *i* utóhangú kettőshangzót jelent; *ä* a magyar nyilt *e*-nek, *dj, tj* és *nj* a magyar *gy, ty* és *ny*-nek megfelelő hangokat. A hangsúlytalan *i* mindig tökéletlenül ejtett, *i* és *e* között álló félhangzó. Kettőshangzók még az *äo* és az *üu*.

a legtetején hagynak meg 28 ágat. Ezekre az ágakra erősítik a lépesvesszőket, éspedig olyan formán, hogy a kihegyezett gyertyánágakra a lépesvesszőket lyukjukkal ráhúzzák (egy kis csonknak ki kell állania, hogy jobban szoruljon a lépvessző). Minden madarász két májfát állít. A májfák mindíg kint maradnak a maguk helyén, és kétágú cövekre döntik őket a föld felé.

Hol állítják fel a májfákat?

A májfa helyét már jóelőre kinézik. A helynek olyannak kell lennie, hogy közelében — vagy 18—20 méternyire — erdő legyen. Itt a madarász két gödröt ás, s a két májfát beléjük állítja. Azután minden májfa körül 4—5 tobozos és körülbelül 2 m. magas fenyőt szúr a földbe. Ha egyszerre többen madarásznak, körülbelül egy kilométernyi távolságra kell lenniök egymástól.

Mire van még szüksége minden madarásznak?

Legfontosabb a *csalimadár*. Ez egy fenyves rigó, amelyet a madarásznak előbb elevenen meg kell fognia, többnyire lószőrhurokkal. Csalimadarat sokszor kölcsön is ád az egyik madarász a másiknak. Egy-egy vadászat alkalmával 4—5 csalimadárra van szüksége egy-egy madarásznak. Minden madarat külön fakalitkába zárnak és ott tartják a vadászat ideje alatt. A kalitkában borsómaggal etetik őket. Amikor a boróka bogyója beérik, a madarász egy sűrű rostával kimegy az erdőbe. Balkezével a rostát a borókabokor mellé szoritja, jobbjával pedig egy kurta karóval a bokrot csapkodja a rosta irányában, úgyhogy az érett mag a rostába potyog. A csalimadarak naponként kétszer kapnak enni: kora hajnalban és este. Hajnalban

vejkü sä tlädjicä gori skladéjo tak, ka jä na ošpičänä gabrovä vejkä gori potégnäjo na tlädjično lúknjo (ädän máli čonk morä vöstáti, da bolä močno stodji). Sikši ftíčär dvá mája postávla. Máji so sigdár vöni na svojon mesti, pa so *na dvá rása količ* (rás = ág, növés, hajtás) doli prouti zämli nagnjäni.

Ge sä máji gori postávlajo?

Májovo mesto že prlä vözamärkamo. Mesto morä takšo biti, da jä fskrak (fskräjej) gouštjä, na kákši osänäjsät-dvajsti metrov. Tü ftíčär dvej lúknji skopa pa mája notri postávi. Te pa okouli sikšoga mája štiri ali pét borouf — stäri zrnjä májo — v zämlou fcäpí. Borouvi so kákšiva dvá metra visiki. Če väč ftíčärov nägnouk loví, moräjo kákši kilometär biti naráznok.

Ka morä ščä meti sikši ftíčär?

Najvažnejši jä *zváč*. Tou jä ftič-lanfor, štäroga morä prlé ftíčär živoga zgrabiti, zvékšäga z žinicami. Zváča dostakrat ädän ftíčär drűgomi dá na pousido. Pr ädnon louvi sikši ftíčär trí ali štiri zváča morä meti. Sikšoga v drűgo *leseno klonjo* zapré i tan jä drží, dokäč loví. Zváči sä f klonjaj z *bärojcovin zrnjon* krmijo. Da jä zrnjä že zrelo, idé ftíčär z ädnin goustin räšäton v gouštjä. Räšäto z lejvof rokouf pod bärojco drží, s právof rokouf pa z ädnin krátkin *količon* po bärojcaj mláti prouti räšäti, tak ka zrejlo zrnjä doli lätí v räšäto. Zváči sikši dén zránkoma i väčér dobíjo zrnjä. Zránkoma ftíčär že f štrtoj vöri stánä i zváčon djästi dá. Ftiči cejlo vöro parouvno zobajo. Väčér menjä dobíjo djesti (samo pou tälko), kak zránkoma.

a madarász már 4 órakor felkel, és megeteti a madarakat, amelyek egy álló óráig mohón szemezgetnek a magból. Este kevesebbet kapnak enni (körülbelül csak félannyit), mint reggel.

A csalimadarak a fogságban igen elhitványulnak, akármilyen jól etetik is őket, úgyhogy vadászat végén sem el nem adhatók, sem meg nem ehetők, s ezért rendszerint szabadon eresztik őket.

Öt órára jól laknak a csalimadarak. Akkor a madarász valamennyit — a kalitkákkal együtt — összecsomagolja, a kalitkákat egy kötéllel átköti, ócska zsákkal letakarja, majd egy vastagabb karót akaszt a kötélbe, az egészet a vállára veszi, és öt óra tájban kimegy a leshelyére.

A csalimadáron kívül minden májfa számára egy „*száraz*" (holt) rigójának kell lennie a madarásznak. Ez egy megölt fenyvesrigó. Egy körülbelül 10 centiméteres bodzaágdarabot kilyukasztanak, a száraz rigó lábait a lyukba gyömöszölik, mellét és fejét pedig holmi vékonyabb ágacskával fölfelé támasztják. Minden májfa tetejére a fogás alkalmával 1—1 ilyen szárazrigót tesznek. Az ágat kihegyezik, s a bodzafahüvelyt egyszerűen ráhúzzák. A szárazmadár olyan erősen áll a fa tetején, mintha eleven volna.

Mit csinál a továbbiakban a madarász?

Hajnalban öt órakor — ahogy már említettem — kimegy a leshelyére. Ott egy vesszőkből hevenyészett, körülbelül 3—4 méter magas és fent vesszőkkel összeerősített *kaliba* várja. A vesszősátorban sok, tűzrakás céljából jóelőre odakészített fa áll. Itt leteszi a kalitkákat, és tüzet rak. Alapos, nagy tüzet, és mindaddig rakja,

Zváči v ropstvi tak tváni (<itváni<hitváni) grátajo — kakšté dobro sä krmijo — ka jä ftíčär nämre odati ali podjesti, nego jä navádno tá spistí, da jä louvi konäc.

F pétoj vöri sä zváči nadjejo. Te jä ftíčär s klonjami vrét (sä trí ali štiri) ftjüp spakiva, z ädnin *štrikon* ftjüb zvéžä, stárin žaklon doli pokríjä, ädän *kusti bot* skous štrika potísnä, pa si bot s klonjami na pléčä dänä i dé (<idé) op päti na svojo mesto.

Zvün zváča morä meti za sikši máj tüdi ädnoga mrtváka. *Mrtvák* je bujti lanfor. *Brzonovo* vejko (brzonoväc=bäzoväc) na kákši däsét centimetrov prelűknjajo, tacä mrtváka f té lűknje notri potísnäjo, prsi i glavou njämi s kákšov drouvnov vejkicof kumäs potpréjo. Na sikši máj dänäjo pr louvi ädnoga mrtváka na najvišišo vejko. Vejko malo ošpičijo, brzonovo nogačo pa na té špic potégnäjo. Mrtvák tak trdo stodjí na vrjäki, täg da bi živi büu.

Ka dela nadalä ftíčär?

Zránkoma op päti — kak san že pravo — idé na svojo mesto. Tan má z vejk naprávläno, kákši trí — štiri mätrov visiko *üto*. Odzgoraj jä üta z vejkami ftjübzvézana. F üti má dosta ftjüb zosejkani *drf*, štärä so za tjőriti naläčänä. F üti doli dänä klonjä pa si odjän naloži. Poštänoga, välkoga, pa tjőri, dokäč nä dobí präci dosta vougäl-

amíg jó sok zsarátnokot nem kap. A tüzet azért készíti, kogy ne fázzék. Füstnek nem szabad lennie, mert akkor a madarak elkerülik.

Most már fél hét körül jár az idő. Lassan pitymallik.

Amikor már leégett a tűz, akkor a madarász kilép a vesszősátorból és felállítja a májfákat. Mindig párjával. A fogás céljából előkészített májfák már ott várják a maguk helyén, kétágú cövekükre döntve. Előveszi a bőrtokból a lépvesszőket és a májfák ágaira erősíti őket, a legtetejére pedig ráhúzza a szárazrigót. Azután a májfákat merőlegesen felállítja, majd visszamegy a kalibába a csalimadarakért. Ezeket a kalitkákkal együtt azokra a kisebb fenyőkre helyezi, amelyeket a májfák körül maga erősített a földbe. A kalitkákat borókaágakkal letakarja, majd visszahúzódik a vesszősátorba ; ott melegszik és a vesszők nyílásain keresztül kileskel a májfák felé.

Mi történik
a felállított májfák körül ?

A csalimadarak a kalitkákban fütyörésznek, kiabálnak és hívják társaikat. A szabad madarak ennek hallatára odarepülnek, és sűrűn a lépesvesszőkre telepszenek. De a lép azonnal megragasztja őket. Hiába csapkodnak, vergődnek, végül is fennakadnak és fogva maradnak Erre a madarász kirohan a vesszősátorból, ledönti a májfákat cövekeikre, a rigókat a lépesvesszőkről gyorsan összeszedi és a földhöz verdesi, hogy megdögöljenek, azután a májfákat újból felállítja, s a fogott madarakkal együtt megint a kalibába bújik.

Néha megtörténik, hogy hetekig hiába gubbaszt a kalibában : nem fog egy fiarigót sem. Néha 3—4, máskor 20 darabot is fog egyszerre. Féltíznél tovább nem madja. Odjän za sébä naprávi, ka ga nädä zéblo. Dina näsmi biti, ka te ftiči nejdäjo cuj.

Zaj jä že okoulik pou sädmi. Že sä zori.

Da jä odjän že dojzgoro, te ftíčär vöidé i máje gori postávi. Fsigdár dvá postávla. Za louv priprávläni máji ga že na svojon mesti čákajo, na dvá rásä količe nagnjäni. Ftíčär vözämä s kouža tlädjicä pa jä gori skládé (<skladé) na májovä vejkä, mrtváka pa na vrjäk posadí. Te pa májä vujškar postávi. Poton pa nazáj idé f üto po zváča. Zváčä s klonjami vréd gori skládé na tiste málä boré, štärä je krä mája san v zämlou fcejpo. Klonjä vrkar z bärojcof pokríjä, un san pa nazáj idé f üto, pa sä tan sägrejvlä i pázi skouz málе lúknjicä na májä.

Ka sä okoulik postávläni májov
godí ?

Zváči f klonjaj fúčkajo, cvílijo i zovéjo svojä pajdášä. Da slobodni ftiči tou čújäjo, prlätíjo pa si gousto na tlädjicä gori sédäjo. Ali tlädjé jä fčasi zgrábi. Zoupston sä mlátijo, na zágnjä li obísnäjo. Da so že obisnoli, te ftíčär s ütä vö lätí, májä doli pistí na količä, lonfarä s tlädjíc hitro doli pobäré, otla jä spouka, ka krcnäjo, poton pa májä nazáj spostávi pa sä zgrábläni mi ftičami vrét pá f üto skríjä.

Fčási sä zgodí, ka väč tjednof zoupston kičí f üti : nika nä zgrábi. Fčási samo trí-štiri lanforä dobí, fčási pa tüdik dvajsti nagnouk (<na ädnouk). Najdužä do pou dä-

rad kint a madarász. Akkor összeszedelőzködik, a májfákat ledönti a kétágú cövekekre, összeszedi a lépvesszőket, a szárazrigókat és a csalimadarakat, s valamennyit a kalitkákkal egyetemben beviszi a kalibába. A kalibában összecsomagolja a léprekerült madarakat és velük, valamint a szárazrigókkal és a csalimadarakkal hazamegy.

Mit csinálnak a madarászok a rigókkal?

A rigókat többnyire még a vesszősátorban csőreik orrlyukain keresztül vékony zsinegre, spárgára, lószőrre vagy nyírfaágacskára fűzik, s így szállítják haza, de a kereskedőhöz vagy más vevőhöz is.

Maga a nép nem eszi meg a fenyvesrigót. Akármennyi pénzért sem nyúlna hozzá, mert útálkozik tőle. Az emberek csudálkoznak rajta, hogyan tud az úrinép pénzt adni érte, hogyan tudja megenni. A mi falusi népünk inkább eszik kukoricagánicát, mint fenyvesrigót. A fenyvesrigónak ugyanis jóformán semmi húsa sincsen; de semmi egyéb jóság sincs rajta vagy benne. Gyomor helyett egy hosszúkás kolbászszerű bél van a testében tele borókabogyókkal. Az urak állítólag ezt a „kolbászt" tartják legízletesebbnek rajta; azért azt a kevéske húst is megeszik, ami a csontokon található, de legszívesebben mégis csak a kolbászt. A nép azt mondja, hogy az urak szárt esznek.

Minden faluban akad egy kereskedő, aki a madarakat — többnyire naponként — összevásárolja és tovább szállítja: Pápára, Győrbe, Budapestre. Legközelebb Pápán kerülnek eladásra (Sági Soma vadkereskedőnél). Leginkább azonban mégis Budapestre szállítják őket. Azelőtt Szentgotthárdra, Mu-

sétä ostánä vöni. Te sä spakiva, májä doli spistí na količä, tlädjicä doli pobäré i mrtváka pa zváčä s klonjami vrét f üto odnäsé. F üti vlovlänä lanforä ftjüp pobäré, te pa žnjimi pa z mrtvákon i zváčami domou idé.

Ka delajo ftíčäri z lanforami?

Lanforä zvékšoga ščä f üti skous lúknjasti klúnov na ténko nit, špagovino, žinico ali brezovo vejkico potégnäjo, pa jä tak näséjo domou pa tüdi tršci ali drúgomi küpci.

Lüstvo samo nä djej lanforä. Kälkokoli pejnez bi njämi dao, näbi sä ga täknolo, ka sä njämi mrzí. Liddjé sä čúdijo, kak morä gospoda za tou pejneze dati pa ščä cilou podjesti. Naš väški človik dä rájši kukorčnä zgánitjä djo, kak lanforä. Lanfor nájmrä nikšoga mäsá nejma pa nikšä drúgä dobroutä f säbi. Mesto žälouca ädno dúgo klobáso má, štära jä puna borojčnoga zrnja. Gospoda präj tou klobáso drži za najboukšä; mäsou tüdi podjej, kälko ga na ftiči najdä, nägo najrájši li klobáso. Lüstvo právi, ka gospoda drák djej.

F sikšoj vési sä najde ädän tržäc, štäri — zvékšega dnévno — ftičä kipújä pa jä dalä pošíla: f Pápo, v Djőr, v Budapäšt. Najbliže f Pápi prídájo na odajo (Sági Soma, tržäc divdjáčinä). Ali zvékšäga sä dönk f Päšt lífrajo. Prlä so ji nosili tüdi v Monoštär, f Soboto i v Radgonjo.

raszombatba és Regedébe (Radkersburgba) is vitték őket.

Mit fizetnek a kereskedők a fenyvesrigókért?

Az ár nem egyforma. Az utolsó években párjáért legolcsóbban 20 fillért fizettek, legdrágábban pedig 40—50 fillért. Egy ügyes madarász telenként 80—100 pengőt is megkereshet, de legalább 30—40-et. Néha nagyon sok a fenyvesrigó. Amikor északon zord tél uralkodik, akkor nálunk sok a fenyvesmadár. De ha odafönt langyos a tél, akkor kisebb számban jönnek hozzánk a rigók.

Kik és milyen falvakban foglalkoznak rigászással?

Leginkább a szegény emberek, a zsellérek rigásznak; evvel a foglalkozással szépecskén segítenek magukon. A módosabb gazdák nem bíbelődnek vele. A fiatal, nőtlen legények időtöltésből is madarásznak.

A hatóságok nem tiltják a rigászást. A rigászónak azonban engedélyt kell kérnie a vadászati jog tulajdonosaitól. Az engedélyért nem fizetnek ugyan semmit, de vadászat idején egy napig hajtani tartoznak. Itt Apátistvánfalván most Bedics József bérli a vadászterületet.

Apátistvánfalván öt madarász van. A többi falvakban is nagyjából hasonló a helyzet. Rigászni csak a következő falvakban rigásznak: Apátistvánfalván, Orfaluban, Permisén, Ritkaházán, Újbalázsfalván, Szakonyfaluban és Felsőszölnökön. Alsószölnökön és Rábatótfaluban már nem szokásos a rigófogás. A szomszédos magyar vidéken azonban, ahol azok a kemény és vastagnyakúak laknak, igen; leginkább Szalafőn és Farkasfán. (Tréfás célzás a szomszéd őrségi falvak lakosságának kálomista mivoltára).

Ka plačűjejo küpci za lanforă?

Cejna jä nej gnáka (<ädnáka). Za pár so zágnja lejta najmenjä dvajsti filejrov, najdrakšä pa štirdäsét-pédäsét filejrof plačüvali. Ädän dobär ftičär v ädnoj zími zná kákši osändäsét-stou pengov vloviti. Najmenjä pa kákši trésti-štirdäsét pengov. Fčási jä strašno dosta ftičov. Da jä na sevärno trda zíma, te jä prinas dosta lanforov. Da jä pa gori mláčna zíma, te ji menjä prídä k nan.

Kákši liddjé i f štäri väsnicaj lovíjo lanforă?

Najbolä ti srmaštii liddjé, *žlárdjä* (<žälárdjä) lovíjo lanforă pa si s ten pejnezon lipou pomorájo. Pávri, ki že kaj väč májo, sä s ten ne správlajo. Mládi, ledični dečki si pa z louvon cajt krátijo. Oblást nä präpovidáva louva. Morájo pa ftičärdjä dovoldjänjé prositi od onoga, koga jä lovinä (<lovina; v.ö.: ftičär<ftičar). Za dovoldjänjé ne pláčajo nika, nägo ädän dén — da jä djajä (<djaja) — morejo gonit iti. Tü f Števanofci jä zdaj Bädič Djoužäf (Bedics József) djagär.

F Števanofci ji jä pét, ki lovíjo. Po drűgi vesáj jä zvékšäga rávnotak. Lovíjo pa samo f téj väsnicaj: f Števanofci, v Andofci, v Vérici, v Ritkarofci, v Otkoufci, f Sakaloufci, v Gornjon Siníki. V Dolnjon Siníki pa f Slovenskoj vési jä že nä lovíjo. Pač pa na sousidnon Vogrskon, dej so s kustjimi šinjätjämi (<s kustimi šinjäkämi) ti trdi: najbolä f Soli pa f Farkašofci.

Ennyit sikerült megtudnom a trianoni határon inneni kilenc vend községben a még mindig erősen divatos rigászásról. A visszatért Vendvidék *goričánac* (hegyvidéki) falvaiból még a következőkkel egészíthetem ki a fenti adatokat:

A világháború előtti években a rigászás a Vendvidéknek majdnem egész hegyvidéki (északnyugati) részében általánosan el volt terjedve. Ma azonban — amerre csak megfordultam — mindenütt már csak mint egykori, idejétmult szokásról beszéltek róla. A legtöbb faluban még él egy-egy öreg ember, aki annak idején híres rigászó volt,

2. ábra. Tóka Imre farkasfai öreg rigászó felszerelése (iga, kalickák, szárazrigó, fejsze, enyüsvesszők). — **Abb. 2. Die Gerätschaft eines alten Vogelstellers von Farkasfa.**

3. ábra. Hazafelé a rigászásból. — Abb. 2. Die Heimkehr von der Vogelstellerei.

és akárhányszor 3—400-ával (cèilä kolombárä) hozta — zsinegre fűzve — a fenyvesrigókat a szomszédos városokba (Regede, Muraszombat, Szentgotthárd), mert akkor még nem volt megszervezve a távolabbi vidékekre való rendszeres szállítás. Ilyenek voltak az öreg, szószátyár *Küplen* bácsi Kölesvölgyéről (Proséčka vés), *Cmôr* bácsi Motolyádról (Motovùuci). Sajnos, egyiküket sem találtam odahaza, hogy régi emlékeikről elbeszélgethettem volna velük. Amint megbízható szemtanúktól hallottam, az eljárásuk nagyjában megegyezett a fent ismertetettel. A világháború óriási méretű népmozgalma, a háború után pedig a szomszédos magyar és német városokkal való szabad közlekedés hiánya s a mindenfelé megvont új vámhatárok zsibbasztó szorítása lassanként elsorvasztották a megszállt területen ezt az érdekes népi foglalkozást,

úgyhogy csak a trianoni határon inneni területen maradt fenn, amely nagyobb nehézségek nélkül meg tudta szervezni az értékesítést.

A vendséggel szomszédos német falvakban, ha imformátoraim adatai helytállók, nincs — legalább ma már nincs — elterjedve a rigászás. A foglalkozásra vonatkozó nyelvi terminológia néhány adata azonban *(lònfar*, s az énekesmadarak fogásánál feljebb északra használt *reiszpáng, lokker)* mind magyar, mind vend területen német kapcsolatokra utal. Ezeknek a kapcsolatoknak a teljes felderítése s az eredetkérdés tisztázása további kutatásra vár.

*

A vendséggel határos őrségi — részben egykés — falvakban a rigászás szokását kimutathatólag a sűrűlakosságú vend szomszédságból munkára járó és részben le is települő vendek hurcolták be. Ezidőszerint legnagyobb keletje a Szentgotthárd közelében, erdős domboktól határolt völgyben fekvő Farkasfán van.

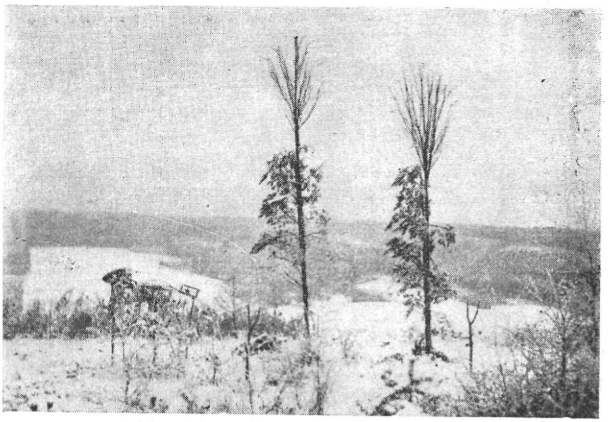

4. ábra. Enyvesvesszőkkel megrakott „rigászuk" és „ültetett" fák. Közelükben „kettüskaruk", „hiubokrok" és az utóbbiakon kalickák a „hiurigukkal". — **Abb. 4. „Vogelfänger" mit Leimruten und „gesteckte Bäume".** Nebenan sog. „Doppelpfahle" und „Scheinsträucher", auf den letzteren Käfige mit „Lockvögeln".

Farkasfa legöregebb és legérdemesebb rigászója a 72 éves *Tóka Imre*. Ötven esztendőn keresztül űzte a rigófogás mesterségét, de az utolsó két éve felhagyott vele: kiöregedett ebből a romantikus, de fárasztó és egyre rosszabbul fizető mesterségből. Az ő hitelt érdemlő elbeszéléséből azt is megtudtam, hogy kik és mikor terjesztették el Farkasfán ezt a foglalkozást. Szerinte még a mult század közepe táján két idegen — mindkettő vend volt — telepedett le a faluban: *Oravecz János* Rábatótfaluból és *Holecz István* Apátistvánfalváról. Ezek voltak a község első rigászói, s tőlük sajátította el Tóka Imre is a rigászást. A terminologiából a vend eredetre ma már csak az „enyüstarisznya" másik közkeletű neve, a „*tóurba*" utal. Érdekes, hogy magában Rábatótfaluban ma már híre-hamva sincs e foglalkozásnak.

Tóka Imre Farkasfán egész iskolát nevelt szemfüles tanítványaiból. Számuk a világháború előtt negyvenre rúgott. Azóta azonban egyre fogy, úgyhogy ma már csak tizenöt rigászó van a faluban. Közülük nyolc engedéllyel dolgozik, hét pedig engedély nélkül, titokban. Régebben bárki szabadon rigászhatott. 1938 óta azonban a vadászjogtulajdonosok engedélye szükséges hozzá, aminek ellenében évente kétnapi ingyenmunkával tartoznak a jogtulajdonosnak. Az engedélyeseket leg-

inkább szarvaslesállás-készítéssel, erdei útak javításával s egyéb hasonló erdei munkával foglalkoztatják. Az újabb vadásztörvény szerint a fenyőrigó védelem alatt áll, úgyhogy sem lőni, sem más eszközökkel fogni nem szabad.

A magyar falvak rigászó eljárása nagyjában még ma is megegyezik a vend falvakéval. A részletekben azonban igen sok érdekes és figyelemreméltó eltérést találunk, évtizedes helyi tapasztalatokon alapuló eredetiségeket, s épen ezért nagyon tanulságosnak ígérkezik ezeknek s az egész eljárás nyelvi terminológiájának kiadósabb ismertetése.

Már az *enyü* vagy *léip* készítése sem mindenütt egyforma, még a magyar falvakban sem. A farkasfaiak sárga fagyöngyből (Loranthus europaeus Jacq.) készítik, amelynek népies neve régebben *„gyankas mag"* volt, ma már inkább *tőüfabugya* vagy *tőüfagyöngy*. Évtizedek óta folyó állandó gyüjtése következtében ezt a növényt a falu határában s a szomszédos falvakban már jóformán teljesen kipusztították, s így a rigászoknak ma már idegenbe kell menniök gyankas magért (Kisunyom, Nádasd, Csöde, Kis- és Nagyrákos, Szenterzsébet, Szatta, Szentgyörgyvölgy, Magyarszombatfa erdőségeibe). Sokszor 2—3, sőt 4 napig is távol vannak maggyűjtő útjukon, de sohasem egyedül, hanem mindig kettesével, hármasával vagy négyesével, és pedig gyalogosan, kékkötényesen, augusztus 15-től a hónap végéig: „Legföllebb Szent István után egy hétig." A dércsipte fagyöngy ugyanis legtöbbjük szerint — már nem jó (egyes falvakban viszont a dércsipte bugyát tartják értékesebbnek). A bugyaszedéshez nem kell külön engedély, mert hiszen semminemű kárt sem tesznek vele, sőt az élősködő növény rendszeres pusztításával még hasznot is hajtanak. Felszerelésük mindössze a kékkötényből, egy kampóból s egy kisebb zsákból áll. A gyüjtést közös munkával végzik, s a zsákmányon otthon egyenlő arányban osztozkodnak.

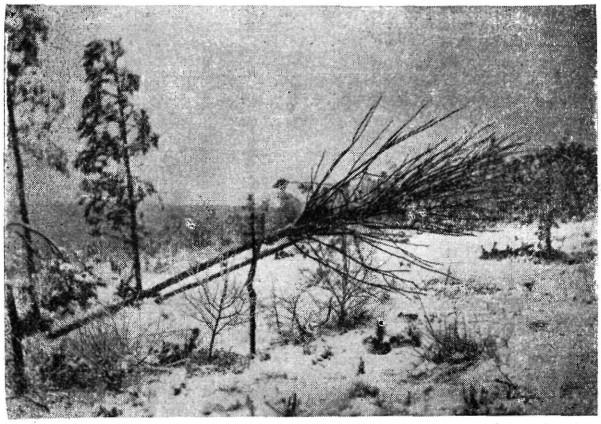

5. ábra. Kettőskarura hajtott rigászuk. — Abb. 5. Sog. „Vogelfänger" sich auf „Doppelpfahle" stützend.

A *kampu* kb. 12 cm hosszú, sarlóformájú kovácsolt vas, amelyet szeggel egy 5—6 méter hosszú (alul kb. 6—8 cm, felül 3—4 cm vastag) fenyődorong vékonyabbik végére erősítenek (keményfa-dorong nagyon nehéz lenne, s igen terhessé tenné a vele való mászkálást az erdőben). A kampu felső félholdalakú része lapos, ennek alsórésze pedig közepétől a hegyéig éles. Rendeltetése: a fagyöngybokroknak a fákról való letördelése. Ha a fagyöngybokor olyan magasan van, hogy a földről nem érhető el a kampóval, akkor a kampót a tölgyfa egyik

oldalágába akasztják, s nyelén minden különösebb támasz nélkül felmásznak az ágra, ahonnan azután a kampóval már elérik a bugyabokrot. A másik gyüjtő ezalatt a földrepottyant bugyabokrok mellé ül, lába közé veszi azokat, s köténvébe kezével leszemezi róluk a bugyát, majd beleönti a közös zsákba. Ha már eleget szedtek, hazakerekednek. A bugyával telt zsákot egyikük vállra veszi, s felváltva egymást a zsák és kampó cipelésében, hazaviszik. Otthon a gyöngyöt literrel vagy akármilyen kéznéllévő pohárral egymásközött egyenlő arányban széjjelmérik. A magáét azután kiki a lakásán cserépfazékba önti, de vizet nem önt rá, sőt a magától kifolyó levet is lecsurgatja róla, majd felteszi a kemence hátára. Itt marad két, esetleg három hétig is, hogy *megrohaggyon*. Közben hetenkint egyszer pálcikával *megkevercülik*, mintegy megdagasztják, hogy minden bugya *elszakuljon*. A kevercülés közben képződött levet mindenegyes esetben leöntik. A kemence tetején történő rohasztás után a már csomóba állt enyüt kiveszik a fazékból, s a patakban éppen úgy *ellapickálják*, akárcsak a ruhát mosáskor, hogy a mag kimosódjék a masszából. Ellapickálás után megint visszateszik a fazékba; benne is marad — szárazon — egészen őszig. Ősszel, ha megkezdődik a rigászás, szakasztanak belőle egy-egy darabot (100—120 lépésvesszőhöz 10—15 dekányit), s kisebb cserépedényben — lenmagolajjal nyakon öntve, — tüzön, állandó keverés közben addig főzik, amíg fel nem forr és egészen meg nem hígul. Egy-egy adag felfőzéséhez — ami a rigászás előtti napon történik — általában $^1/_2$ deciliter olaj szükséges. Ha hideg időt szimatolnak, akkor több olajat tesznek bele, vagyis hígabb lépet készítenek, mert a hidegben úgyis megkeményedik. Langyos időben kevesebb olaj kell, hogy a lép keményebb legyen, hisz kirakás után a vesszőkön valamelyest úgyis megpuhul. Egyszóval: *mindig az idő hordozza magával*, milyen lépet kell főzni. A túlhíg enyv ugyanis nem ragad, s a vesszőkről lecsurog.

6. ábra. „Hiubokron" elrejtett kalicka a „hiuriguval". — Abb. 6. Käfig mit dem „Lockvogel", versteckt in den sog. „Scheinstrauch".

Igy a farkasfaiak! *Molnár Ferenc* 45 éves körmendi napszámos, városának egyetlen madarásza, (aki mestérségét még szülőfalujában, a Szombathely melletti Oladon tanulta édesapjától), szintén csak *tölgyfagyöngyből* készíti az enyvet, mert a jobbára fenyőfákon élősködő gyöngy (Viscum album L.) erre nem alkalmas. A gyöngyöt augusztus, szeptember és október hónapokban szedi, mielőtt még a hóharmat megcsípte volna, mert szerinte ilyenkor még több benne a nedv és az

enyv. A gyöngyöt az erdőn *acskóba* gyüjti, otthon pedig főzésre már nem használt *lábosba* rakja, s annyi vizet önt rá, hogy a bogyót éppen ellepje, majd fakanállal vagy botocskával állandóan keverve, a tűzön, mindaddig főzi, míg csomóba nem áll. Akkor a keverő pálcikával kiemeli a lábosból, s éppenúgy kimossa, mint a farkasfaiak. A magtól teljesen megtisztított enyvet cserépfazékba teszi és friss vizet önt rá, amelyet hetenként egyszer vált. Váltás előtt a régi vízben kissé mindig újra kimossa, hogy a rárakódó „feketeség"-től megtisztítsa. Ilymódon az enyvet állítólag évekig is el lehet tartani. Fogás előtt e készletből kiszab egy darabot: 15—20 vékony vesszőre körülbelül galambtojásnyit. Ezt kis bádogedényben 30—40 csepp lenmagolajjal (vagy lenmagolaj hiányában ugyanennyi petróleummal, esetleg késhegynyi disznózsírral, bár ez utóbbi nem a legmegfelelőbb) gyenge tűzön állandó keverés közben folyékonnyá főzi, majd az egészet ráönti a *tékának* nevezett, rossz csizmaszárból készült 18x25 cm nagyságú bőrdarabra fektetett vesszőkre, azután a tékát összehajtja, a vesszőket pedig kiálló végüknél fogva az enyvben alaposan megtekeri, hogy jó ragadósak legyenek. Utána az egészet kidobja az udvar hidegére, hogy ott megkeményedjék, s az enyv ne csöpögjön ki a bőrből. Megjegyzem azonban, hogy Molnár Ferenc kizárólag az apróbb énekesmadarakra vadászik: stiglicre (Carduelis carduelis carduelis L.), ződikére (Chloris chloris chloris L.), gimplire (Pyrrhula pyrrhula pyrrhula L.), ceizlire (Carduelis spinus L.) és feketerigóra (Turdus merula merula L.), amelyeket eladás céljából elevenen fog.

De térjünk vissza a farkasfaiak eljárásának és kellékeinek folytatólagos ismertetésére.

Enyüstarisznyájuk elviselt csizmaszárnak kb. 26 cm hosszú szára, amelynek 17 cm átmérőjű alsó kerületére bőrlapot varrnak, hogy az *enyü* ki ne folyjék belőle, a felső, kb. 20 centiméter átmérőjű nyílás köré pedig egy vastag drótot húznak, hogy az enyüstarisznya össze ne lapuljon. Egy ilyen tarisznyába 100—120 vessző fér. *Tóurbának* is hívják (v. ö. hazai szlovén: *tùrba).*

Enyüsvesszőü-jük csak nyírfából készül, mert ez jól hajlik és nem „*töredékes.*" Vékony szára 22 cm hosszú, a kihasított vastagabb csonkja 4 $^1/_2$ cm; ez utóbbinak a közepére 5 mm átmérőjű lyukat fúrnak. Molnár Ferencnek az éneklőmadarak fogására készült vesszei (melyekből egy-egy tékában 15—20 darabot tart), 25 cm hosszúak, 2 mm vastagok. A *reiszpáng* csonkjaira való erősítésük nem a vesszők lyukján keresztül való ráhúzással, hanem úgynevezett *gyűrűk* segítségével történik. Ezek a gyűrűk 2 cm hosszú és 5—6 mm széles bodzafahüvelyek, amelyeknek egyik vége a reiszpáng ágcsonkjaira kerül, másik végébe pedig a vesszőknek 3 $^1/_2$ centiméteres száraz (nem enyüs) végeit dugják, és pedig jó lazán, hogy mihelyt a madár megragad, a vessző a gyűrűből könnyen kihulljon — madarastul a földre.

Hiurigóu, hiurigu (hívórigó). Az első hiurigóu-t többnyire apátistvánfalvai vend rigászoktól veszik, akik — úgy látszik — jobban értik e mesterséget, mert hamarabb be tudják őket szerezni. Darabjukért 1 pengőt fizetnek. Fogásuk rendszerint *tőür*-rel történik: négy szál 40—50 cm hosszú lószőrt összesodornak, s a belőle készült hurkot rákötik

újjnyi vastag levágott vessző közepére ; ezt a vesszőt azután vízszintesen két egymás közelében álló alacsony borókabokor ágai közé akasztják, úgyhogy a lelógó hurok a két bokor közti átjárót betöltse ; a hurok elé és mögé borókamagot szórnak ; a két bokrocska között a magért átmenni akaró madár fennakad a hurkon ; ha időben rátalálnak, még elevenen szabadíthatják ki a fojtogató hurokból. Molnár Ferenc *csalumadárnak* hívja a hivómadarat.

Nem minden rigó hív jól. Legfeljebb két hónapig tudják őket élve tartani, mert a fogságban lesoványodnak, elgyengülnek, és hamarosan el is pusztulnak. Minden madarásznak 4—5 hiuriguja is van. Borókamaggal etetik őket ; állandóan 5 hiurigut számítva, egy idény alatt 6 *mászli* magra van szükség. A mászli fából készült űrmérték ; 4 mászli 1 mérő.

A hiurigut otthon macskáktól védett helyen, leginkább a kamarában tartják és pedig *kalickában*. A kalickák hossza kb. 38 cm, szélessége 29, magassága 19 cm. Vázuk rendesen bükkfából, ritkábban mogyoró- vagy *gyürke*fából (veresgyűrű som : Cornus sanguinea L.) készül ; a függőleges rácsozatot gyürkefa-vesszőkből faragják. A sarokvesszőkre bodzafából készült orsót (üres bodzacsövet) szoktak húzni, hogy ezekkel rögzítsék a vízszintes középső bordákat, amelyek ugyanis nincsenek szeggel leerősítve, s így az orsó híján lecsúsznának az alsó bordákra.

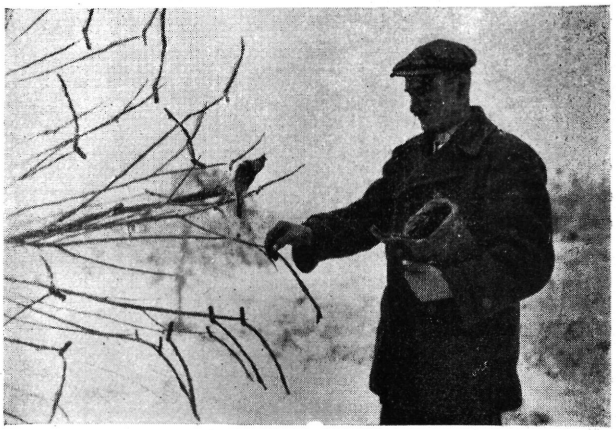

7. ábra. „Enyüsvesszük" leszedése a „rigászurul". Középen a „szárazrigu". — Abb. 7. Wie man die Leimruten vom „Vogelfänger" herunternimmt. In der Mitte der Lockvogel genannt der „trockene Kramtsvogel".

A fenekén is bordázott kalicka alá otthon törött tejesköcsögből vagy cseréppohár aljából két *rigucserepet* tesznek. Az egyikbe ivóvizet öntenek, a másikba az eleségül szolgáló borókamag kerül. A cserepeket mindig a kalickán kívül helyezik el. Ha a kalickába tennék, az ide-oda ugrándozó — *handléjrozóu* — madár feldöntené.

Molnár Ferencnek két kalickája van : egy nagyobb, amelyet otthon tart a csalumadarak állandó lakásául és egy kisebb, drótból készült (méretei 25x20x13 cm), amelyben a csalumadarat a fogóhelyre magával viszi.

A *szároz rigóu*-t (*szároz rigu*-t) kisebb botocskára szerelik olyformán, hogy a madár mellső felének természetes hajlásához símuló ágacskát ékelnek a botba. A beékelt vékonyabb ághoz, felső végén kezdve, szurkos fonállal hozzávarrják a madarat a csőrtől a lábszárig. A szároz rigu belét nem szedik ki, tehát ki sem tömik a madarat. Az általa

fogyasztott borókamag ugyanis bizonyos konzerváló hatással bir. A botocskára szerelt madarat télen jól kifagyasztják, sőt az első évben (de csak az első évben) — szezon után — füstöskonyhában 4—5 percig meg is füstölik, majd a molyok és legyek kártétele elleni védekezésül papírzacskóba dugják, és száraz helyen — többnyire a kamrában — tartják a következő télig. Az így kifagyasztott, megfüstölt és kiszárított szározrigu állítólag 6—8 évig is eláll, anélkül, hogy megromlanék, vagy hogy tollai kihullanának.

Az *iga* arra való, hogy az összes kellékeket — elsősorban a hiurigus kalickákat — ráerősítve, rajta kivigyék a rigászóhelyre. Kemény fából készítik. Az alja 60 cm hosszú, 2·4 cm széles és 1 cm vastag vízszintes léc, amelynek közepe tájából — egymástól kb. 12 centiméternyi távolságban — két 66 cm hosszú, 2·4 cm széles, 1 cm vastag függőleges léc emelkedik ki. A kalickákat — rendszerint négyet, de néha ötöt, sőt hatot is — rácsozatukon keresztül jobbról és balról az iga két függőleges lécébe húzzák egymás fölé, majd vastagabb zsineggel átkötik. A függőleges lécek egyikének felső végén lefelé néző bevágást csinálnak, másikára ugyanolyan magasságban egy megfelelő nagyságú lyukat fúrnak. A két lécet az egyiknek bevágásába s a másiknak lyukjába illesztett madzaggal fogják össze. Ebbe a madzagba akasztják a *fejszét* is, amelynél fogva vállukra emelik az igát egész felszerelésével. Előzetesen azonban a legfelső kalicka tetejére felteszik a szározrigut és az enyüstarisznyát is a lépes vesszőkkel. Egyes rigászók az egészet valamilyen ronggyal vagy zsákvászonnal le is takarják, s indulás előtt vékonyabb kötéllel át is kötik, hogy szállítás közben a rakományból valami el ne veszelődjék. Vannak, akik kötéllel vagy erősebb madzaggal hátizsákszerűen akasztják a vállukra a felszerelést, s a fejszét, — amelyre kint mindig szükség lehet — bot gyanánt használva vonulnak a rigászóhelyre.

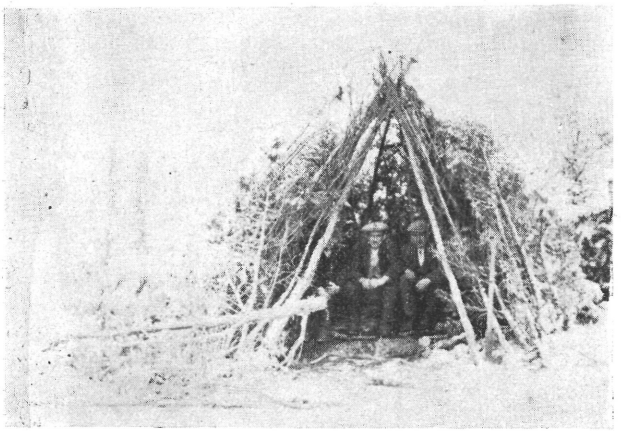

8. ábra. Rigászsátor figyelő rigászokkal. — Abb. 8. Vogelsteller auf der Lauer.

A sátort a farkasfaiak fenyődorongokból kúpalakban állítják össze és *pattogu-* (boróka-) ágakkal fedik le, hogy az áthúzó madarak ne láthassák a benne meghúzódó rigászókat. A sátor természetesen védelmül is szolgál a rossz idő — hófúvás, szél, hóesés — ellen. Melegedés céljából tüzet is raknak benne.

A *rigászu* kb. 5 m magas, kérgétől meg nem fosztott fenyőfadorong, amelynek felső végére egy kb. 2 m magas és kb. ugyanolyan

terebélyátmérőjű gyertyánfa-, nagyritkán hársfacsúcsot szegeznek. A kiválasztásnál ügyelni kell arra, hogy a gyertyánkorona oldalágai jobbára felfelé álljanak. Ezekre az oldalágakra erősítik az enyüs vesszőket, a fa legcsúcsára pedig a szározrigut. Épen azért is párosítják a fenyőt a gyertyánnal, mert a fenyőfa ágaira nem lehet az enyüsvesszőket ráhúzni.

A rigászukat 15—20 méternyire állítják fel a sátortól, és pedig párosával. Újabban azonban a fiatalabb madarásznemzedék már 3 rigászuval is dolgozik. Maguk a rigászuk 2—3 méternyire vannak egymástól, és kb. mellmagasságban kötik őket az „ütetett fá"-hoz. Felállításuk olyan helyen a legalkalmasabb, ahol borókabokrok vannak a közelben, továbbá víz vagy valamilyen forrás, mert a fenyvesrigó „nagyon szeret a vízben *förcsi*kéjznyi" (fürödni). „Igen vizes madár", mondotta Tóka bácsi, amivel ezt akarta mondani, hogy nagyon szereti a vizet és a vizes helyet.

Az *ütetett fa* a kiszemelt rigászóhelyen már jóelőre a földbevert lombos vörösfenyő. Olyan magasnak kell lennie, hogy a hozzákötött „rigászu"-nak alsó részét elfedje, és hogy a rigászunak csak a rászegezett gyertyánfa-teteje lássék ki belőle, mintegy a vörösfenyő folytatásaképen. Mesterkélt látszata ne legyen a három rész összemódolásának, mert akkor a madarak gyanut fognak és elkerülik.

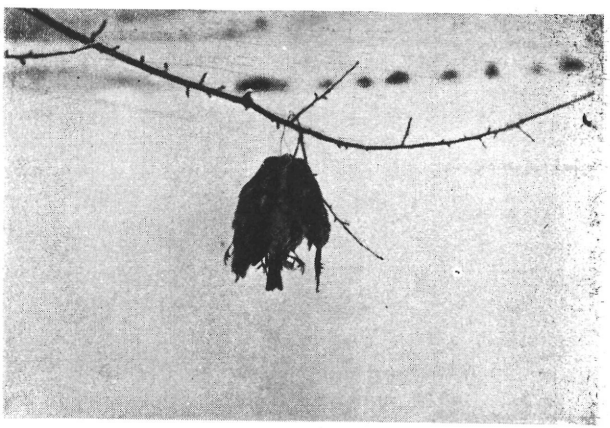

9. ábra. Nyírfaguzsra fűzött fenyvesrigók. — Abb. 9. Kramtsvögel durch Birkenwiede zueinander gebunden.

A *kettüskarou (kettüskaru)* kétágú cövek, amelynek kérgét a feltűnés kerülése végett nem hántják le; sőt annyira elővigyázatosak a rigászók, hogy a karó két felső végét a vágás vagy fűrészelés helyén faszénnel be is dörzsölik. A kettüskarut oly távolságra verik a földbe, hogy a rigászufát ráhajtva, a fenyődorong vége a kettős kar közé feküdjék.

A rigászuk köré tőlük 2—3 méternyire néhány *hiubokrot* szúrnak — ugyancsak jóelőre — a földbe, természetesen úgy, hogy egyikük se essék a rigászufa és a kettüskaru közti egyenesbe. Ezek 1 $^1/_2$—2 m magas vörösfenyők. Tetejüket többnyire kivágják, s az így öblösen, fészekszerűen kiképzett helyre teszik a hiurigus kalickákat. A kalickát a levágott fenyőgallyakkal is szokták leplezni, hogy az áthúzó rigók észre ne vegyék. Egyesek azonban nem csonkítják meg a hiubokor tetejét, hanem a kalickát az oldalágak közé rejtik: ilyenkor a fenyőgallyakkal való leplezés is feleslegessé válik.

Molnár Ferenc az énekesmadarak fogásánál a csalumadarat, illetőleg az azt rejtegető *„lokker"*-t a földre szokta tenni, — magasabb

„reiszpáng" esetében a reiszpáng alá is — és tüskés ágak letűzdelésével rögzíti, hogy a karvalyok és macskák ellen megvédje. Ebből a célból a letűzdelt ágakra enyvesvesszőket is dob. Ilymódon több karvalyt, sőt macskát is fogott már.

Farkasfa mindenegyes rigászójának van egy vagy két tanyája, amelyeket előzetes engedély nélkül más rigászónak nem szabad elfoglalnia. Ezek a tanyák a házaktól 1—2, esetleg 3 kilométernyire is fekszenek, többnyire olyan dombtetőkön, amelyeken néhány kisebb bokor kivételével más nagyobb fa nincsen. A rigászás napján hajnali 4—5 óra tájban indulnak külön-külön tanyáikra, és mindig egyedül helyezkednek el. Megérkezvén a sátorhoz, legelőször is tüzet raknak benne. A tűznek még virradat előtt le kell égnie. Ha már jól leégett, a parazsát összekotorják, hamuval betemetik, és csak a sátor ajtajával ellenkező oldalon, a figyelő rigászok felől hagynak féltenyérnyi takaratlan parazsat, amely valósággal löveli az előtte üldögélő madarász ölébe a meleget. Ha ez a szabad parázsfolt elhamvadt, fadarabkával féltenyérnyi újabb darabot szabadítanak fel a hamuréteg lekotrásával. Ezzel ez eljárással délig eltart a parázs. Még mielőtt *verrannyi* kezd, a rigászónak be kell fejeznie az összes előkészületeket: feloldja a kikötött rígászut, ráhajtja a kettüskarura, a lába közé szorított enyüstarisznyájában jól megforgatja a vesszőket (az egyenként kihúzott vesszőket ujjával is végigsimítja az enyü egyenletes elhelyezkedése céljából), azután az enyüsvesszőket egymásután feltüzdeli a kihegyezett gyertyánágakra: a kezére ragadt enyvet ronggyal törli le, majd helyét fahamuval alaposan ledörzsöli. Ha mindezzel végzett, akkor a rigászut az „ütetett fa" mellé köti. Szározrigut csak az egyik rigászura szoktak tenni. Ha a hiurigukat is elhelyezte már kalickáikkal a hiubokrokon, akkor behúzódik a sátorba, a parázs fölött megmelegíti dermedt kezeit, és közben állandóan figyeli a rigászukat Ha nem fenyvesrigó, hanem másféle madár akar a rigászukon megszállni, összeveri tenyereit és elriasztja azt. Ha *nem húz* a rigó, akkor a közeli alacsony borókásokból felreptetik, s a rigászufa irányába terelik, *hajtják* őket. Rendszerint nem a szározrigus rigászura száll a madár, hanem a másikra. A megragadt rigókat földhöz vágva ölik meg, mint a vend rigászók.

10. ábra. Batha Endre szalafői rigász. — Abb. 10 Ein Vogelsteller von Szalafő, Kom. Vas.

Legfeljebb délig dolgoznak. Nagyon jó az eredmény, ha hajnali 7-től déli 12 óráig 30—40 darabot fog egy-egy rigászó. A madarakat orrlyukjaikon áthúzott drótra vagy vékony vesszőre, *nyírfagúzsra* fűzik

(régebben 15—20-ával, újabban 4—5-ösével). A nyírfagúzs 1—1 ½ m vékonyságú nyírvessző; rendszerint a sátorról vágják le, és forróparazsas hamun áthúzogatva, körömmel fejtik le róla megrepedezett kérgét. Ha a rigókat ráfűzték, a nyírfagúzst karikába hajtják.

A kereskedő többnyire szombaton vagy vasárnap keresi fel a rigászókat, és összevásárolja tőlük a zsákmányt. Régebben 10 krajcárt kaptak darabjáért, mostanában (1940-ben) pedig 30 fillérért adnak túl rajta. Húsa nem sok van, de az inyenceknek állítólag az is kedvelt csemegéje. Különbözőképen szokták elkészíteni fogyasztásra. A mellét szalonnaréteggel letakarják, s a madarat egészben sütik meg; az előzetesen kiszedett belső részek közül ilyenkor a begyet és zúzát (gyomrot) eldobják, a többit pedig zöldséges-vöröshagymás zsírban „megdinctelik", tojássárgájával leöntik, majd átpaszírozzák, és megfelelő fűszerrel ízesítve, pirított zsemlyedarabokra kenik, s a sült rigó mellé szolgálják fel. Vannak olyan raffinált ízlésű inyencek is, akik a megkoppasztott rigóból csak a zúzát és begyet vetetik ki, a többi belsőrészt pedig az állattal együtt süttetik meg. Ezekre aztán igazán ráillik a vend nép állítása, hogy „az urak sz . rt esznek." Maga a nép nem süti-eszi a fenyvesrigót, legfeljebb csak kényszerűségből, ha t. i. a nyakán marad. Ilyenkor pörköltet készítenek belőle.

Faludi Ferenc ismeri a nyársonsült madárpecsenyét is. „Tarka madár" című versében — amely nyilván nyugatmagyarországi (németújvári vagy rohonci) megfigyelései alapján íródott — ezt olvassuk:

2. versszak:

A kis tarka madár ott akadott.
Mert két lépvesszőcske közt ragadott.
Ha én tarka madár volnék,
Soha veled nem repülnék,
Tarka madár!

6. versszak:

A kis tarka madárt jól tartották.
Tarka tollaibul nyársra vonták.
Ha én tarka madár volnék,
Soha veled nem repülnék,
Tarka madár!

Nem mondja meg ugyan kifejezetten, hogy a „tarka madár" rigó-e (tarkasága nem épen vall rigóra), de minthogy más verseiben rigófogásról is ír, akár fenyvesmadárra is gondolhatunk.

A rigászás épen olyan szenvedély, mint a vadászás. Akit egyszer elkapott, nehezen szabadul tőle. Sokszor az elégetett sok fa értéke nincs is arányban az elfogott madarakéval, mégis szívesen űzik a vérükké vált mesterséget. Régente 150 pengőt is hozott a rigászás egyik-másik rigászó konyhájára. Ma már nem igen fizetődik ki a vele való bajmolódás-veszkelődést. Mert egyre kevesebb a fenyvesrigó. A farkasfaiak szerint azért, „mert ezek a madarak Oroszországban gyakori költők; a világháború idején Oroszországba került magyar hadifoglyok megtanították az ottani népet a fenyőrigó-fiak fogyasztására; ezért fogy egyre a számuk minálunk is."

Egyes rigászók varázslással igyekeznek biztosítani szerencséjüket. Karácsony éjjelén, az éjféli mise idején a harangkötélből vagy az oltárterítőből vágnak le egy darabkát, vagy a harang tengelyéről kevéske zsírt kaparnak le, s ezekkel karácsony reggelén a felállítás előtt megfüstölik a rigászufát. Állítólag igen hatásos eljárás. Egyszer megtörtént, hogy a sok rigászó Farkasfán annyira *lefajkulta* (levagdosta, lefaragta) a harangkötelet, hogy nem tudtak harangozni.

Más alkalommal a farkasfai *Bódi Józsi* karácsony éjjelén a temetőből ellopott egy sírkeresztet. Másnap reggel rigófogás előtt tanyáján tüzet rakott vele, és füstjével megfüstölte rigászuját. De pórul járt, mert rigászufájára „csupa fejetlen fenyvesrigóu szállt." Ettől aztán úgy megijedt, hogy mindent otthagyott, és észnélkül hazaloholt.

*

Az Őrség többi falvaiból aránylag sokkal kevesebb adattal rendelkezünk. Úgy látszik, a rigófogás szokása ezekben a falvakban most van kialakulóban, ha ugyan az új vadászati törvény szigorú intézkedései s a rigóseregeknek az utóbbi években tapasztalt feltűnő gyérülése az érdekes foglalkozás meggyökeresedését mindjárt kezdetben meg nem akadályozzák. Egyes jelek t. i. erre engednek következtetni.

Érdekes, hogy nemes népi Zakál György 1818-ból való nevezetes kéziratában (Eőrséghnek leírása) szóval sem említi a rigászást, holott nem feltételezhető, hogy a szemfüles és minden apróságra kiterjeszkedő megfigyelő megfeledkezett volna ennek a népi foglalkozásnak a leírásáról, ha az az ő idejében az Őrségnek valamelyik falujában divatos lett volna. Annál kevésbbé hihető ez, mert az Őrség madárvilágának ismertetésénél szól a rigókról is ; de mindössze ennyit tud róluk mondani : „A' rigók közt leg derekabb a' Húros, a' fenyves ritkább. Magos, fekete, sárga rigó sok van. — A Sárga rigót Oromálu-nak nevezik". A rigófogás tehát az ő idejében még ismeretlen fogalom volt az Őrségben.

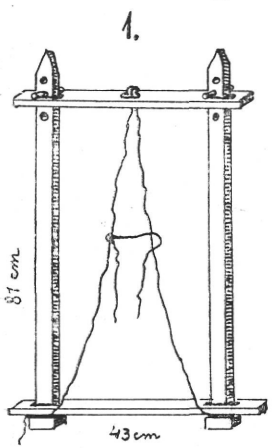

11. ábra. Batha Endre kalickahordufája fenyvesrigó fogásához. — Abb. 11. Das sog. „Käfig-Träger"-Holz zum Fang von Kramtsvögeln.

1940. augusztusában négy hetet töltöttem az Őrségben, elsősorban a Farkasfával szomszédos Szalafőn. A nagykiterjedésű faluban alig találtam három embert (Batha Endre és Lugosi Ferenc a Felsőszerről, Tamaskó János a Pityerszerről), akik rigászással foglalkoznak. Közülök is csak Batha Endre (Felsőszer, 115. hzsz.) merte bevallani. De nem is csoda, mert néhány évvel ezelőtt épen Batha Endrét szigorúan megbírságolták rigófogás miatt, s ez mind neki, mind társainak meglehetősen kedvét szegte. Batha Endrében mégis sikerült bizalmat gerjesztenem. Megmutatta egész felszerelését, s amit a szalafői rigászásról megtudtam, azt legnagyobbrészt tőle hallottam.

A szalafőiek farkasfai szomszédaiktól sajátították el a rigászást, és alig néhány éve űzik, egyelőre inkább csak kísérletképen. De már mondogatják-panaszolják, hogy nem igen érdemes vele foglalkozni, mert a „faragás"-ból (épületfa-ácsolásból) többet „pénzülnek" az erdőn. Batha állítása szerint csak a Felsőszeren van néhány (4) rigászó, mert a pityerszeri Tamaskó János már felhagyott vele. Farkasfai mestereiknek a kitanításért néhány napi napszámmal és néhány pakli dohánnyal fizettek. Batha Endre maga például „valami kétszer" járt Farkasfán „segíteni" (és közben — természetesen — tanulni), azonkívül

egy amerikai pipát és öt pakli dohányt fizetett mesterének, aki azután a tetejébe még egy hétig náluk (Szalafőn) is rigászott; viszont Batha Endre három eleven („hiú") rigót és egy „száraz rigut" is kapott tőle, hogy legyen mivel megkezdenie új mesterségét. Még csak 4 éve foglalkozik vele, de az utolsó két évben „nem jöttek meg" a rigók. Sajnos, a vadászati jog bérlője sem engedi meg a fogást, s így csak nagy üggyel-bajjal lehet valamit keresnie.

A szalafőiek kétféle rigóra vadásznak:

1. A közönséges fenyvesmadárra, amelyet ők *tótrigu*-nak neveznek (Farkasfán is ismeretes ez az elnevezés, amely nyilván a szokás vend eredetére utal; a vendeket (hazai szlovénokat) ugyanis — különösen régebben — a szomszédos magyarság „tótok"-nak, a Vendséget „Tótság"-nak nevezte; v. ö. a Rábatótfalu: Slovénska vés, Tótlak: Sälo, Tótkeresztúr: Križäfcä stb. féle helyneveket is);

2. a *szercegetű*-nek nevezett, nyáron is nálunk tartózkodó rigófajtára (nevét „szercegő" hangjáról: krrr... krrr ... kapta).

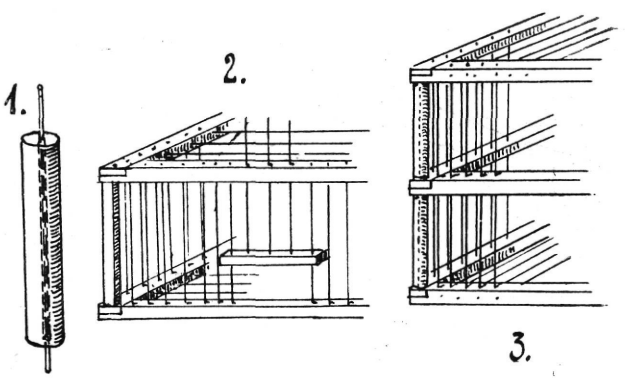

12. ábra. 1. Bodzafából készült orsó, a farkasfaiak kalickájának sarokfácskája. 2. Batha Endre kalickája. 3. A farkasfaiak bodzafaorsós kalickája. Vitéz Kondor József rajza. — **Abb. 12. 1. Das spindelförmige Eckstück des Käfigs. 2. Käfig von E. Batha. 3. Der Käfig von Farkasfa mit dem spindelförmigen Stück aus Hollunder.**

Mindkettőnek fő vadászati ideje: december, január és február. Batha szerint a „tót rigóból" sokkal több van, mint a szercegetőből. Néha ezrével sereglenek. Legjobb, ha villámgyorsan csapnak le. Ilyenkor legnagyobb a zsákmány: néha 20—30 is lépre kerül naponként. Előfordul azonban az is, hogy hetekig sem fog egy fiamadarat sem. Néha a szárnyaival verdeső madár — akár a lépvesszővel együtt — a földre pottyan, elrepülni azonban az ilyen enyvvel bekenődött madár már nem tud, s így minden nehézség nélkül összeszedhető. Ha kánya kerül lépre, azt kiszárítják, és nyáron a kukoricába vagy kölesbe állítják *„ijesztű"*-nek egy pózna végére.

A fogott rigókat leginkább orrlyukaikon áthúzott vékony nyírvesszőre fűzik, legfeljebb nyolcával-tizével. Az ilyen nyírvesszőket előzőleg megmelegítik, hogy a héjuk könnyebben lejöjjön; az így hántolt nyírvessző szép síma, mint a drót. Ha tele van madárral, karikába kötik, és hazatérőben vagy a karjukra akasztják vagy a „kalickahordufa" tetejére.

A madarak darabját 20 fillérjével szokta megvenni a farkasfai kereskedő; a szentgotthárdi piacon azonban 25—30 fillérjével is elkel. Az is előfordul, hogy a vadászó urak a helyszínen is megveszik.

A rigászószerszámok és kellékek nevei természetesen azonosak a

farkasfai mesterekéivel. Az „igát" azonban Batha *kalickahordufá*-nak, az „enyüstarisznyát" *rigászutarisznyá*-nak, a „kettüs karut" pedig egyszerűen *cövek*-nek nevezi. A „gyankas mag"-nak Szalafőn Batha Endre száján *gyöngymag* a neve, a fagyöngynek *gyöngyág*. Batha szerint „két asszonynap között" szedik, mert „akkor van megérve", és pedig úgy, hogy felmásznak a tölgyfára, a gyöngyágakat kampóval letördelik, aztán a földön összeszedik, s a gyöngymagot tarisznyába gyüjtik.

Az eljárásban sem alakultak még ki jelentősebb helyi különbségek. A „hiurigu"-kat otthon a kamrában hideg helyen, de többnyire az ablak közelében tartják, hogy lássanak enni. Hajnalban négy óra tájban egy órahosszat etetik őket, s ilyenkor bizony még lámpát is gyújtanak a madaraknak. Öt órakor elindulnak hazulról. Hét óra tájban már le kell égnie a tűznek. Ekkor t. i. „már világosulni kezd" és a rigók megkezdik a vonulást. A „rigászu fákat vőgyek közé a partra" (domboldalra) állítják, legalább 100 lépésnyire az erdőtől vagy más nagyobb fáktól. Az egyes rigászók 2—3 kilométernyire fognak tanyát egymástól. A „szározrigu" csukott szemhéjára egy-egy csöpp „fekete gyántát" csöppentenek, hogy ragyogjon, mint a valóságos szem.

13. ábra. Hurkos pattaguág. Vitéz Kondor József rajza. — **Abb. 13. „Schnellzweig" mit Schlingenvorrichtung.**

Batha Endre kalickái 42·5x22x 22 cm nagyságúak, és a vízszintes oldalborda nem tagolja őket két emeletszerű részre. „Kalickahordu fája" (igája) sem egészen olyan, mint a Tóka bácsiéké ; a két függőleges léc ugyanis nem egymás mellett, hanem a talpfának használt alsó vízszintes léc két szélén van elhelyezve, fönt pedig egy magasabban vagy alacsonyabban állítható keresztléc fogja össze az igát. Ennek a keresztlécnek közepére lyukat fúrnak, amelyen át jó vastag madzagot húznak a függőleges lécek alsó, bunkós végeihez (115—115 cm hosszúságban). A megrakott „kalickahordufát" ezen madzagok segítségével puttonyszerűen veszik a vállukra, sőt a madzagok közepe tájára kötött két szál (58 cm hosszú) mellmadzaggal elől még külön is a mellükhöz erősítik. Így kényelmesebb a cipekedés, s a fejszét — amelyet mindig magukkal visznek — botként, támaszkodásra használhatják. A kalickákat Batha csak egymás fölé szokta helyezni (rendesen hármat).

A rigót egyébként — „enyüsvesszűn" kívül — hurokkal is fogják, különösen a „hiuriguknak" valókat. Az eljárás abból áll, hogy két „pattagu bokor" közé körülbelül 20 cm magasságban vízszintes irányban egy karót, botot akasztanak, amelyre megelőzőleg 2—3 lefelé lógó, lószőrzsinegből csavart hurkot kötöttek (a hurkokat 3—4 lószőrszálból többnyire térdükön sodorják). A hurkok kb. 5—8 centiméternyire van-

nak a földtől; közéjük jobbra és balra feketére érett „pattagumagot" szórnak csaléteknek.

Egy másik eljárás szerint levágnak egy „pattaguágat", összehajtják és kötik kb. 25 cm átmerőjű karikába, oldalágait kosárszerűen befelé nyomkodják, azután a lószőrhurkokat a karikára vagy a benyomott oldalhajtásokra erősítik és pattagubokor alá helyezik. Ha a gally befelé nyomott része nem elég sűrű, akkor még törnek is hozzá ágakat, és a karika mögött kosárszerű mélyedést alakítanak ki belőlük. A csalétkül szolgáló magot ágastul a mélyedés fenekére vagy közepe tájára helyezik el a hurok mögé.

*

Befejezésül még csak annyit, hogy *Chernel István* „Magyarország madarai . . ." című munkájának 749—749. oldalain szintén említi a rigófogást. Szerinte a Felvidék tótjai hurokkal fogják a fenyőrigót, amelynek náluk szokásos neve: *zvičelak*,[3] s amelynek érkezését úgy lesik, mint az alföldi gazda az aratást, mert számottevő jövedelmük van a rigófogásból. Chernel szerint Vas és Sopron megyékben is szokásos a rigászás. Pulyán — Sopron megyében — tőrrel és lépvesszővel dolgoznak; saját megfigyelése szerint „alacsonyabb borókával és nyírrel kevert vágásokban, ahol kiemelkedő fák nincsenek, gerendákból magas állványt készítenek, mely hasonlít a tűzoltók gyakorlatára való közkeletű deszkatoronyhoz, csakhogy azok puszta vázát képzeljük bedeszkázás nélkül. Ezek tetejébe néhány fácskát, bokrot kötnek fel s telerakják lépvesszővel." A nép tudja, hogy a rigók mindig a legmagasabb fára szállnak, ez esetben tehát a lépesvesszős ágakra. Chernel szerint néha 15—20 madár is megragad. Ezeket azután orrlyukaikon áthúzott evezőtollakkal — négyenkint — összekötik. Egy ilyen négyes csomag ára 28—60 krajcár.

A Vasvármegyei Múzeum Néprajzi Tárának gazdag népi vadfogó anyagában is találunk rigászó szerszámokat és pedig 440, 441, 442 és 443. számok alatt 4 hívó kalitkát: kettőt Felsőőrről, kettőt — közöttük egy díszesen faragott példányt is Farkasfáról; továbbá 321., 322. 349., 351. és 352. számok alatt 5 lépvesszős tokot: egyet bőrből Farkasfáról, kettőt (fából és viaszos vászonból) Felsőőrről, kettőt (fából) Alhóról. Az alhói és felsőőri anyag a mellett bizonyít, hogy nem régen még a felsőőri járásban és a stájer határ közvetlen közelében is divatos volt a rigászás. Sajnos, a gyüjtési napló adataiból nem tűnik ki, hogy magyar vagy németajkú lakosoktól valók-e a fenti tárgyak.[4]

Dr. Pável Ágoston.

*

Kramtsvogelstellen im Wendischen Gebiet und im Őrség (Warth, Kom. Vas). Im Komitat Vas war das Kramtsvogelfangen einst eine verbreitete Beschäftigung zur Winterszeit, besonders in den waldigen und hügeligen westlichen und südlichen Gebieten, bei der einheimischen ungarischen, slovenischen (wendischen) und deutschen Bevölkerung. Heutzutage wird es im Rumpfkomitat bloss in einigen Dörfern des Őrség und in den meisten, diesseits der Grenze von Trianon befindlichen, wendischen Ort-

[3] Irodalmi nevei még: *čvikota*, *čvičala* és *čvrčala*.

[4] Tanulmányom anyagának összehordásában igen értékesen támogattak *Csaba József* volt csákánydoroszlói s. jegyző, most péterhegyi körjegyző és *Orbán Ferenc* volt apátistvánfalvai, most rábatótfalui tanító, és pedig nemcsak szó- és írásbeli adatokkal, hanem igen használható fényképfelvételekkel is. Mindkettejük önzetlen fáradozását ezúton is hálásan köszönöm.

schaften ausgeübt. In den übrigen Teilen des zu Ungarn zurückgekehrten wendischen Gebietes lebt nurmehr die Erinnerung daran, doch war es in den Jahren vor dem ersten Weltkrieg auch hier allgemein. Die sich nach dem ersten Weltkrieg ergebenden neuen Grenzverhältnisse, die Loslösung der ungarischen und deutschen Absatzgebiete verursachte jedoch eine langsame Verkümmerung dieser ausserordentlich interessanten Bauernbeschäftigung. In den an das wendische Sprachgebiet grenzenden ungarischen Dörfern wurde diese Beschäftigung aus wendischem Gebiet eingeschleppt. So wurde z. B. in Farkasfa gegen Mitte des vergangenen Jahrhunderts dieser Brauch von zwei aus Rábatótfalu und Apátistvánfalva eingewanderten Wenden: János Oravecz und István Holecz eingebürgert. Ihr erster Schüler war Imre Tóka, der dann eine ganze Schule von Nachfolgern erzog. Ihre Zahl betrug in Farkasfa vor dem Weltkrieg vierzig. Seither schwindet ihre Zahl, so dass gegenwärtig nicht mehr als fünfzehn Kramtsvogelsteller im Dorfe sind. Einige Ausdrücke der ungarischen Terminologie und die Lehnwörter (slovakisch rigu, tourba) weisen auf wendischen Ursprung hin, die der Wenden dagegen (lanfor < Granavetvogel) auf deutsche Vermittlung.

Im ersten Teil der Abhandlung beschreibt Verfasser das in den wendischen Gemeinden übliche Verfahren und zwar nicht nur mit ungarischen, sondern mit an Ort und Stelle verzeichneten phonetischen Texten. Das Kramtsvogelstellen dauert den ganzen Winter hindurch, solange es Eis und Schnee gibt. Die Vorbereitungen müssen jedoch schon Ende des Sommers begonnen werden, in erster Reihe das Sammeln der Mistel, ferner das Anfertigen des Vogelleims und der Leimruten.

Die Beeren der Mistel werden — ungefähr zu halben Teilen — mit Harz verkocht und zwar zwei Stunden hindurch, bei langsamem Feuer in einem unglasierten Tongefäss. Der fertige Leim wird dann in einen ausgedienten Stiefelschaft gepresst und so bis zum Benützen an einem kühlen Ort aufbewahrt. Die Leimruten sind ca. 25 cm lange, abgerindete Birkenästchen, an einer Seite mit einem dickeren Schaft, durch welches mit einem feurigen Eisennagel ein Loch gebrannt wird. Die angestrichenen Leimruten werden in schwarzes Leder gewickelt, eventuell in eine zusammengenähte Hülse gesteckt und so auf den Fangort getragen. Dort werden dann 5 bis 6 (manchmal 7—8) Meter hohe „Maibäume" (dies sind abgeästete Hagebuchenstangen, auf die die Leimruten gesteckt werden) gestellt. Am oberen Ende derselben werden 28 Zweige belassen. Die Leimruten werden auf diese zugespitzten Äste gezogen. Jeder Vogelsteller stellt zumindest zwei „Maibäume". Um die in den Boden gesteckten „Maibäume" werden vier bis fünf ca. 2 Meter hohe Tannen, die auch Tannenzapfen haben, eingegraben. Ein sehr wichtiges Zubehör ist der Lockvogel (Lokker), welcher vorher mittels einer Rosshaarschlinge gefangen werden musste. Dieser Lockvogel wird in einem kleinen Käfig gehalten und mit Wacholderbeeren gefüttert. Am Ort des Vogelfanges wird der Lockvogel an kleinen Tannensträuchen versteckt. An den Gipfel der „Maibäume" wird ein sogenannter „trockener Kramtsvogel" gestellt.

Der Vogelsteller lauert in einem improvisierten Rutenzelt in der Nähe des „Maibaumes" auf die Ankunft der Vögel. Im Zelt wird schon zeitig Feuer gemacht und man wärmt sich bei der mit Asche bedeckten Glut. Wenn die Kramtsvogelschaar auf den „Maibaum" fliegt, stürzt der Vogelsteller aus dem Zelt, schlägt den „Maibaum" auf den gabeligen Pflock nieder, nimmt die Vögel eilig von den Leimruten, tötet sie indem er sie zu Boden schlägt, um dann rasch wieder die „Maibäume" aufzustellen. Dann zieht er sich neuerlich in sein Zelt zurück.

Das Volk selbst verzehrt die Vögel nicht, sondern verkauft sie an die Krämerei der Ortschaft, die die Beute in die grösseren Städte verschickt. Wenn der Winter im Norden rauh ist, so gibt es viele Kramtsvögel. Andermal kommt es aber vor, dass sie Jahre hindurch nicht kommen. Einzelne erklären dies damit, dass die ungarischen Kriegsgefangenen den Russen das Vogelstellen lehrten und so entfällt hierher ein geringerer Anteil.

Die Vorbereitungen zum Vogelstellen werden im ganzen Gebiet, sowohl in den wendischen, wie in den ungarischen Dörfern auf gleiche Weise vollzogen. Von den ungarischen Dörfern ist es Farkasfa, von den wendischen Apátistvánfalva und Őrfalu, wo das Vogelstellen am beliebtesten ist. Es scheint jedoch, als würde das Interesse dafür in den letzten Jahren nachlassen.

Am Ende der Studie erwähnt Verfasser einige, mit dem Vogelstellen in Bezug stehende abergläubische Bräuche, sowie einige literarische Angaben, ferner beschreibt er das hiemit zusammenhängende Material der Ethnographischen Abteilung des Museums des Komitates Vas.

Adatok a Bakony erdei életéhez.

A dunántúli erdei élet egyik legősibb területe a Bakony, mely e nagy táj északi felének jelentékeny részét borítja. A Bakony még ma is fogalom, de különösen nagy volt jelentősége és híre a mult századokban. A magyar néprajzi irodalomban több újabb részlettanulmány szól régi életéről,[1] de még mindig sok adat hiányzik egy teljesebb tanulmány megírásához. Az alábbiakban elősegíteni kívánom egy nagyobbszabású táji monográfia létrehozását azokkal az adatokkal, melyeket 1938-ban a bakonyi pásztorkodáshoz gyüjtött anyagom kapcsán feljegyeztem,[2] és amelyek az irodalomban vagy a levéltárakban elém kerültek. Főleg Szentgál és környéke régi erdei életének néhány vonását fogom bemutatni.

Az erdők pusztulása. A *bakony* mint tulajdonnév köznévi eredetű, és Rásonyi Nagy László szerint végső soron összefügg a *bokor* szavunk tövével.[3] Régi határjárási periratok köznévként is említik (bakon ~ erdő) s előfordul ugyanezekben *bakonság* alakban is, pl. „Az Ugodi Uraság Bakonyából méretett," vagy „az Cseszneki Bakonságban is dolgozott."[4] A szentgáliak ma is használják köznévi értelemben pl. „itt is van bakony."

A Bakony területe a multban sokkal kiterjedtebb volt, de több ok következtében egyre visszazsugorodott. Faller azt tartja, hogy pusztulása erőteljesebben a XVI. században kezdődik, amikor a töröktől való félelem következtében egyre több erődítmény épül magyar módon vízi árkokkal és palánkokkal, ezekhez pedig sok fát kellett kitermelni.[5] Különösen erős pusztulás indul meg a XVIII. században a telepesek oktalan erdőírtása és szabad faizása miatt. „Mivel a település idejében a fának semminémű értéke nem volt, a csetényiek, de más falubeliek is a kivágott fát máglyára rakva elégették, vagy a földbe temették és elkorhasztották."[6] De nemcsak a mezőgazdálkodás előkészítése ritkította az erdőt, csakhamar megjelentek benne a szén- és mészégetők, az „erdő-emésztő huták," hamuzsirfőzők stb., s így a folyamat csak meggyorsult.[7]

Mária Terézia bölcs rendeletekkel igyekezett gátat vetni a pusztításnak, de maga Veszprém vármegye is hoz tilalmat, pl. „Nyers és makk termő fa levágása végett tilalmas volt, ollyas bodonyos fát, ki veszni tért egészlen, csak az volt szabad tőbül való Le vágásra s Föl hasogatásra."[8] De a XVIII. századi erdőírtó tevékenység tovább tartott, és Fényes Elek 1847-ben már így számol be erről Veszprém megye leírásában:[9] „Erdeje a megyének bőven van, mert az 309.715 hol-

[1] Vajkai Aurél: Adatok a Bakony gyüjtögető és vadfogó életmódjához. Vasi Szemle 1938. 152—163. l. — Herkely Károly: Népi erdőgazdálkodás Veszprém vármegyében. Ethn. 1941. 54—58. l.
[2] Ethn. 1993. 9—37. l.
[3] MNy. 1928, különlenyomat 11. l.
[4] Metales contra Bakonybél. Szentgál, Archivum.
[5] Faller Jenő: Adatok a Bakony pusztulásához. Zirc, 1936, 14. l.
[6] Id. m. 13. l.
[7] Rómer Flóris: A Bakony. Győr, 1860, 17. l.
[8] Veszprém, Várm, levéltár, Inquisitiones I—33.
[9] Magyarország leírása. II. rész. 72. l.

dat borít el, s a Bakony híres roppant vastagságú fáiról, mellyeknek nagy része tölgyből és bikkből állván, makk és gubacs is elég szedetik. Egyébiránt az az előtt oly sűrű, oly félelmes Bakony erdeje jóformán megritkíttatott, részint a számos (22) faluk bele szálítása, részint a hamuzsírfőzés, részint az üveghuták, vagy az utak mellékeinek a megye által (1548 : 49 törvénytzikk következtében) parancsolt és teljesített kivágatása, majd szerfeletti irtogatások, részint pedig gondatlanság által."

A Bakony pusztulása a jobbágyság felszabadulása után lett teljes. A volt jobbágyok rendszertelenül irtani kezdték erdeiket, hogy minél több szántóföldet nyerjenek.[10] Ez a folyamat sok helyen csaknem napjainkig tartott.

A 48.000 holdas Szentgál, a királyi vadászok nemesi községe sem volt kivétel. 1841-ben Fényes azt írja róla: „Erdeje roppant — 32.000 hold, s benne nagy vadak is tanyáznak; azonban e szép erdő irtogatás és temérdek fa vágás által, mind a mellett, hogy zár alá vétetett, fogy és ritkul."[11] Az öregek szerint elődeik könnyen vették az erdőt. Az erdőjárók, pásztorok, béresek a *bodonyos*, odvas fába csupa tréfából tüzet raktak, s leégették, Játszi kedélyű legények hatalmas fákat kivágtak, csak azért, mert kíváncsiak voltak, mekkorát puffan ledőléskor. Szanaszét sok volt a *dűt fa*, mert ha ledöntés után nem hasadt jól, otthagyták. (Még jó, ha a *szenesek* vagy *meszesek* megvették.) A bakonyi tanulmányúton járó Rómer Flóris ezt a nemtörődömséget botránkozva említi meg: „A nem rendesen hasadó vagy bütykös s így szerszámnak nem való sokszor több ölnyi legszebb törzsök sok városi ember csodálkozására és botrányára, irígység tárgyaképen egyszerűen rothadásnak engedtetnek át."[12]

A szentgáli előljáróság ugyan megpróbálkozik rendelkezésekkel, az erdőt zár alá veszi, *zártartó gazdákra* bízza, *kerülőkkel* járatja, és idegeneknek csak „tzédula mellett," tehát engedéllyel ad vágási lehetőséget, de azért gyakran jelentenek *loppal vágatott fát* s egyéb visszaéléseket. A saját szükségletre való kitermelés pedig igen egyoldalú volt. A tüzelőt a község közelében fekvő erdőkben vágták, a távoli rengetegben „a vad nevelődött," meg a jószág járt, így a közeli erdőket csakhamar kiélték, s ezen a helyzeten csak a 90-es években bekövetkezett tagosztály és az újabb szigorú törvények változtattak. Tagosztály előtt esetleg előzetes bejelentés nélkül is ki-ki ott vágott fát, ahol akart, s ha a gazdának pénzre volt szüksége, vitt néhány szekérrel a veszprémi piacra, s eladta.

A pusztulás ellenére néhány évtizede Szentgálon még igen élénk erdei élet volt. A lakosság gabonát jobbára csak saját szükségletére termelt, leszámítva az egyháznak járó *lélekgabonát*, az erdő nyujtotta a fát és tartotta el a jószágot, ez volt tehát az ottani ember gazdasági létalapja. Azonban a termelő gazdálkodás mellett a gyüjtögetés szempontjából is nagy jelentőségű volt, sőt sok tekintetben az ma is. Az öreg nemes gazdák szerint „az erdő mindent kiadott," tehát ők is éltek gyüjtögetett javakkal, s amint a mocsárvidékeknek megvannak az

[10] Faller: id. m. 15. l.
[11] Magyarország közgazdasága. II. kiad. Pest, 1842. I. k. 420. l.
[12] Id. m. 16. l.

elsősorban gyüjtögetésből élő pákászai, ugyanúgy éltek itt az *erdőjárók*, akik „erdőn-mezőn csatrangoltak," megélhetési alapjuk az *erdőfogdozás* volt. Ezenkívül az erdő látta el a pásztorokat s mindazokat a munkásokat és iparosokat, akiknek munkájához fa kellett.

A faragók. A telepítések után a szentgáli erdő élete rendkívül mozgalmas lett, teli volt faragókkal, szén- és mészégetőkkel. A faipari munkákról már a XVIII. század derekától kezdve sürűn értesülünk. A határjárási periratok említik, hogy az erdőben sokan vannak. „Esztergálosok és faragó Emberek, kik Esztendőnként a Szent Gáli Erdőn szoktak bélleni," „esztergályos és faragó emberek, kik a Szent Gáliaknak árendát fizettek." Különösen a bakonybéli, kislődi, ugodi, pénzeskúti, jórészt tót eredetű lakosságból kerülnek ki. Bakonybél — a zsiványokkal cimboráló „Nebántsfalu" — népe szinte kizárólag faragásból élt. Készítettek gazdasági szerszámokat pl. pl. szórólapátot, keréktalpat, házieszközöket, stb. 1744-ben Csutorás Mihály kislődi lakos azt vallja, hogy: „. . . társaival együtt egyvégben három esztendeig a Sz. Gáli Bakonyban tányérokat csinált, oda fizetvén árendát." Ugyanekkor Sidlik Mihály kislődi elmondja, hogy: „. . . a Sz. Gáli Bakonban lapátokat csinált," Csöbör Mihály ugodi providus pedig „teknyőket" csinált."[13]

A faragók rendszerint specialisták voltak, mindenki a maga külön mesterségével foglalkozott, tehát talpfaragó, talicskás, lapátos, vellás, gereblyés, stb.

A vállalkozó a község vezetőségével megegyezve, cédulát azaz írásbeli engedélyt kapott. A község a fáért vagy pénzt kért, vagy felibe dolgoztatott, s ekkor a kész munka felét az előljáróság közcélra eladatta. A jobbágyfelszabadítás előtt a bakonybéli apátság a faragóktól tizedet szedett.

Egyezség után a vállalkozó egy előljáróval kiment az erdőre, a kiszemelt fát *kihakkolták*, kidöntötték, és hasítottak belőle. Ha a próbán egyenesen hasadt, megvették és feldolgozták. A fát nem kiméltek, ha nem vált be, ott rothadt el, s másikat kerestek. A faragók csak nyers fából dolgoztak. A törzset felhasogatták, néhány napig szárították, aztán *kiöregelték* s úgy kezdtek a finomabb munkához. A lábán száradt fát nem tartották alkalmasnak. Szerszámnak és eszköznek legértékesebb a bükk, jó még a gyertyán, hárs, juhar, jávor, kőris, magyal, nyír, szil, vadalma és vadkörte, míg a többi inkább épület-, bútor- és tűzifa. A nagyobb tárgyakon csak a durva munkát végezték el, amit *öregfejszével* ki lehetett faragni, így a famozsarakat belülről már a veszprémi esztergályosok vésték ki.

Régen állandóan az erdőben tanyáznak, „ott készítik rendesen munkájukra kevésbbé alkalmas hasábokból kunyhójukat, melyben a vasárnapot kivéve egész telüket-nyarukat töltik." Később már csak tavasztól őszig tartózkodnak az erdőn, majd 1860 táján „minthogy ezen üzlet mindinkább csökken, már nagyobb része haza hozza a fát és udvarában vagy fészer alatt dolgozza fel, mi által az erdő változékonyságából és életéből sokat vesztett."[14]

A szerszámkészítés a mult század közepéig jó üzlet volt, s ezt

[13] Metales contra Bakonybél, Fejérkő ügyében.
[14] Rómer: id. m. 16. l.

az élelmesebb bakonybéliek ki is használták. „A tehetősb gazdák összevevék tudni illik a szegényebb munkásoktól a kész szerszámokat és a győri, pozsonyi, pesti vásárokra fuvarozták. Itt is a pénz szakajtókban állott, . . . azonban mióta a munkások egy része az alkalmas szerszámfa szűke miatt kiköltözött, a kereskedők mesés kincsei is lassanként leapadtak." De szegények is kereskednek, vásároznak. Többen megraknak egy szekeret, s a szerszámokat a Balaton, Pápa és Győr vidékén búzáért cserélik be, „mások ismét a munkabérül nyert apróbb szerszámokkal megrakodván az értük nyert ételneműt fejükön, zsákban vagy vékában hozzák haza. Ezt többnyire a szegény napszámos asszonyok teszik, s nem egyszer találkoztam . . . a falutól egy-két órányi távolságban piciny éhes gyermekekkel, kik Veszprém vagy Pápa tájáról hazatérő anyjuk elé mentek, hogy a majd hozandó kenyérrel jóllakhassanak."[15]

A szentgáliak úgy tudják, hogy az erdeikben faragott szerszámok az *alvidékre*, Somogyba és Tolnába is elkerültek. A század vége felé aztán az erdei munka is, a vásározás is megszünt. A gazdasági szerszámok vizsgálatánál mindenesetre fontos lenne megismerni azt a viszonyt, amely a tárgy létrejötte, vándorlása, a piaci kínálat és kereslet, valamint a gazdasági alkalmazás és alkalmasság közt fennáll.

A faragók nagyon lecsökkent szerepét ma a cigányok őrzik, akik azelőtt is faragtak, de sohasem számítottak a rendes faragók közé.

Madarászat. Az öregerdőben sok madár tanyázik. Oduban költ a *csóka, seregély, örvösgalamb*, máshol fészkel a *vadgalamb, siókánya, tikhordókánya, húros-* és *feketerigó* meg a *mátyás*. A feketerigót szerették régente háznál kalickában is tartani, „mert jó neszezése van", a mátyással meg a gyermekek játszottak.

Az erdőjárók és pásztorok a tojásokat és fiókákat keresték és fogyasztották. Több madarászhagyományt őriztek meg. Jól ismerték egy-egy erdőrészen a fészkeket-odukat, s ha a különös szükség nem kívánta a tojást lehetőleg megkímélték, inkább *gyel*-be (jel) tartották a költőhelyet, s kivárták, amíg a fióka eledelre alkalmas lett. Tehát gazdaságosan gondolkoztak. Figyelték a fejlődést, s ha a kismadár „kiverte az anyatollat," kiszedték a fészekből. A madár a fiókáknak a kiröpülés előtt való héten már nem sokat ad, hogy könnyűek legyenek, ezér kell tehát még jóhúsban kiszedni, meg aztán „el kell vinni, mert elröpögeti."

A madarász a kiszedett fiókának bicskával elvágta a torkát, fejét rendesen elhajította, s lábát összekötve vagy egy dorongon átvetve sorakoztatta fel, vagy vesszőre fűzte. Néha lábasban sütötte, vagy egyszerűen *öregtollát* lekopasztotta, belét kivetette, majd nyársra húzta, s ekkor a pelyhe lepirult, a *sósgurgulából* megsózta, és szárazon, tehát szalonna-tüzködés nélkül is, jó kis *nyalánték* lett belőle. Az örvösgalamb fiókáit többen háznál nevelték, míg levágásra kerültek.

Vadászat. A szentgáli vadászat multja oklevelek tanúsága szerint az Árpádok-koráig nyúlik vissza, s ennek teljes képét és fejlődését a hely- és gazdaságtörténeti kutatás hivatott feltárni. A továbbiakban csak arra vállalkozhatunk, hogy néhány aránylag újabbkori irat alapján

[15] Rómer: id. m. 18. l.

és a szájhagyományból a vadászélet valamelyes emlékeit lerögzítsük. A királyi vadászatról és általában a régi népi vadászatról a maiak alig tudnak valamit, s leginkább Eötvös Károly közismert, de nem megbízható elbeszéléseit idézgetik.[16] Azt a néhány sovány szóbeli adatot, melyet közölhetek, 1938-ban az akkor még élt 85 éves Tamás Ferenctől jegyeztem le.

Figyelmen kívül hagyva a kisvadak mai napig általános vadászatát, melyeket nem lőfegyverrel, hanem bottal, hurokkal, csapdával terítenek le, (borz, vadmacska, sündisznó, mókus, pele, róka, kő- és mézesnyest, stb.), inkább a puskás vadászat (és a vadászeb betanításának) töredékes emlékeit nézzük meg, tekintve, hogy az utóbbi évszázadokban a királyi vadász is puskát használt — így van ábrázolva már az 1662-ből fennmaradt községi pecséten is —, és lenézte a vadorzók, erdőjárók kezdetleges eszközeit.

Nagy körvadászat már régóta nincs, legfeljebb négy-öt ember összeáll, vagy a puskások magánosan cserkésznek, leggyakrabban nyúlra. Tapasztalatból tudják, hogy ahol *neszes* az erdő, ott vad nem szívesen tanyázik. A nyulak csendes időben az erdőben vannak, csak széllel járnak ki. Aratás után, még inkább szeptember felé tarlóznak, alkonyatkor kiosonnak, hajnalban visszahúzódnak. A vadász tehát ezt az időpontot használja fel. A orvvadász a nyulat *horok*-kal fogja.

Legnemesebb vad, amely minden községi pecséten megtalálható, a *szarvas*. Erdőben a „vadak járásán" keresik és lesre vagy az alkonyat az alkalmas, vagy éjjel kell indulnia a vadásznak, hogy hajnalra a járást elérje. Néha messziről meg lehet hallani, amint az állat szarvával „vágja a fát," *kocol*. A kutyát kötve viszik ki, s ilyenkor addig „egy toppát" sem szabad mozdulnia, míg a vadász a helyet nem tartja alkalmasnak. A szarvas húsát kolbásznak is feldolgozták, s régebben disznóölésre lehetőleg lőttek egyet-kettőt. Húsát a disznóéval összekeverték, lehetőleg jó zsírossal, mert a szarvashús nagyon száraz. Kolbászba az őzcomb is igen jó. Egyes szarvas-testrészeket füstre akasztottak. Szokták a húsát zsirban sütni, hagymával duggatva vagy tejfelesen. A régiek az agancsot nem becsülték sokra, a későbbi vadászok azonban lakásdíszül használták.

A *vaddisznó* szintén becses zsákmány. Bőrét vagy *lefejtik*, vagy az elejtett állatot szalmatűzön pörzsölik. Mivel azonban szőre erős és mélyenülő, tüzes ekevassal darabonként is átdolgozzák. Húsát szintén keverték a házidisznóéhoz, de külön ételeket is készítettek belőle. Bőrét a városi *szatler* dolgozta ki tarisznyának vagy ágyelőnek.

A régi vadászok *kopóval* vadásztak. A kutyát nem tanították, csak vitték magukkal, s a vadászatok alatt lassan beletanult teendőjébe. Azt azonban már előzőleg kipróbálták, hogy a kölyökből alkalmas vadászeb lesz-e. Ezért a réten-mezőn nyúlfiókát fogtak, bezárták a kamrába, a választási kutyát bevitték hozzá, s figyelték, megérzi-e a szagát, hajtja-e. Ugyanúgy kis őzzel is kísérleteztek a káposztáskertben.

Otthon a kutyát ételmaradékon tartották, s a húst se kímélték tőle. Ha a vadat hajtáskor kissé megmarcangolta, attól csak tüzesebb lett, s a jó vadász nem verte meg érte.

[16] Eötvös K.: A Bakony. Bp. 1909.

Ha a közelben nem mutatkozott vad, azt szerették, ha minél messzebb elmegy keresni, tehát „nem állja meg a vadat". A vadász addig a leshelyen figyelt, s ahol a kutya „verte a vadat", odasietett.

Bár a hagyomány szerint az öregek „szűkbe-bőbe vadásztak", a valóságban mégis voltak korlátozások, volt tilalmi idő, s bizonyos rendtartás is. A XVIII. század néhány irata szerint a politikai községen belül a Nemes Királyi Vadász Kompánia intézte a vadászati ügyeket, feje a *vadászbíró*. Hivatala lelkiismeretes teljesítésére felesküdött és a Szathmári Áts András szertartáskönyvében fennmaradt esküminta szerint[17] kötelessége volt a határ megjárása, az erdő és a vadállomány óvása (ezzel kapcsolatban közvetlenül vagy közvetve birságoló joggal rendelkezett), kemény télben a vadak szénázása, azonkívül sózása, s ha az előljárók kívánták s a helység szüksége magával hozta, vadászatra is kiment.

A vadásztársaság zárt testület volt és a tagság a leszármazástól függött ugyan, de Tamás Ferenc emlékezete szerint az ifjú vadászt *bekeresztelték*, volt *keresztatyja* s valamelyes tagdíjat is fizetnie kellett. A társaság a vadászbíró vezetésével tartotta a *közönséges* és évenként egyszer a *királyi vadászatot*, amikor a jelképes adót szolgáltató zsákmányt összelőtték. Ez télidőre esett, s az Archivumban található Hofkontrollschein-ek szerint 1848-ig adóztak így. A vadászbíró és néhány nemes vasaskocsin szállította fel Bécsbe, az út oda-vissza megtartott tíz-tizenkét napig. Szarvason, őzön, nyúlon kívül hálóval fogott húrosrigót is vittek.

A királyi vadásztársaság működéséről, szabályzatáról és a királyi vadászat rendjéről legjobban tájékoztat a társaság 1827-ből fennmaradt jegyzőkönyve, melyet Somogyi Zoltán ref. lelkész úr szives hozzájárulásával az alábbiakban közlök.

*

Privilegiált Nemes Szent-Gaáli Királyi Vadász Kompániának Jegyző-Könyve. Készíttetett és szereztetett azon Köztársaság költségével N. Tamás József Vadász Biróságában, az ezer nyoltz száz huszonhetedik esztendőben.

*

Imé mi minden napon halni mégyünk, vadászni menvén az Halálhoz közelebb mégyünk. — Ama régi Vadász Ésaunak szavai. I. Móses R. 25. w. 32.

Bujdosunk e világ tövises pusztájánn,
De nyugszunk reménység erős vas-matskájánn,
Az hajnal szarvasát nyomozva keressük,
Szép kies helyt legel, el megyünk, meg lessük.

Lásd Liliomnak völgye, 239-dik oldal, képes példázat alatt lévő strófákban.

*

Elő Beszéd.

Ditső emlékezetű Felséges Fejedelmektől sok száz Esztendők előtt Ősi Eleink által nyert szabadsággal Diszeskedve élvén, s ezen sza-

[17] Szentgál, Archivum 1775.

badságnál fogva a Felséges Fejedelemhez esztendőként bészolgáltatni szokott Erdei Vadbeli ajándékunkat Vadászattal végre hajtó társaságunk jelesen meg népesedvén, ne hogy a függetlenség erőt végyen, sőt a jó rendtartás még nagyobb lábra állittasson, hogy minden jó dolgokban el hunyt eleinknek nyomdokaikat követhessük, s még a késő Maradék is látván ezen jó Tzélnak, annak Fojtatásának hasznos következéseit, maga mindenkori békességét óhajtván, áldás mondással tartsa fenn s egyszersmind kövesse azon intézeteket; szükségesnek itéltetvén, tettzett az Nemes Helység és Vadász Kompánia érdemes előljáróinak köz megegyezéssel a vele való élés véget a következendő Rend v. Törvény szabásokat néhány punktumokban fel tenni.

Exord. Minthogy minden dolognak feje és fundamentuma az Isteni félelem, a jó rend tartás, a jámbor józan élet, a kötelesség tellyesitése és a Törvény; ahhoz képest, hogy mind azon kötelességek meg tartassanak, s a minden Esztendőként elől forduló Királyi vagy akarmely Közönséges állapotbéli Vadászatban mindenek jó rendel menjenek, a helytelen Vadászatok meg zaboláztassanak (azon okbul, hogy senki is a nem tudással magát ne menthesse), az arra rendeltetett Birák és Őrállók mindenkor annak idejében Vadászat előtt, vagy amikor szükségesnek itéltetik, ezen Törvényül szolgáló rend szabásokat közönséges helyen fel olvasni és ki hirdetni meg rendeltetett:

először — a Királyi Vadászatra minden, a ki azt szolgálattal akarja tellyesíteni, ha egésséges ifju, vagy azt meggyőző ember, valamint ha Mester ember is, nem valamely alávaló Inast, vagy Gyermeket küldjön, hanem vagy Maga menjen, vagy pedig erős és a szolgálatot meggyőző cselédjét küldje, — különben az ollyas Gyermek mint haszontalan és egyebeknek botránkozás, visszavettetik és a Gazda, mint ezen kötelességet majd mint tsak semmibe hajtani s nézni akaró makats, — megbüntettetik.

Másodszor. a ki a Vadászattól változni akar, annak idejében, mikor t. i. már tudva vagyon, az illető helyen magát jelentse, kötelességét tellyesítse, ne hogy aztán utóbb az elmaradással magának kárt vagy költséget, — Gondviselőnek pedig galibát és botránkozást okozzon s szerezzen.

3. szor. a midőn Vadászatra ki parantsoltatnak, köteles az egész Vadász társaság mindenkor rendes időben a kirendelt helyre megmenni, s ott egymást öszve várni a rendes időre. — Annak utánna kötelesség szerint Istenhez fohászkodván, szép módjával a Vadászathoz fogni, a kissebb a nagyobbnak, — a nagyobb a kissebbnek illendő betsületét meg adni és mindenekben egymást érteni. Külömben

Negyedszer. A mely Vadász a kirendelt napon annak idejében nem jelenik, Kortsmán vagy más alattomos dologban az illető Helyen való jelentés nélkül töltvén el idejét, az ollyatén Embert a Vadász társaság reggel, a midőn öszve gyülekeznek, tizen két páltza ütésekkel vagy pedig ha pénzel akarja magát meg váltani, két forint fizetéssel büntesse meg. — Szabad lészen mindazonáltal a Vadász társaság ezt kinek kinek vétkéhez mérsékelni.

Ötödször. a Puskások a bé osztás után, minekutánna már a megálló Helyet ki keresik, ki nézik és meg állapítják, helyeket meg tartsák, egyik a másik eleibe ne menjen, sem a Pagonban alattomossan fellyebb,

alább vagy hosszába ne járkáljon, — ezen tilalomnak által hágója is a 4-dik punktumban ki tett büntetéssel fog terheltetni, — valamint szinte

Hatodszor, Ha valaki a Vadász Kunnyóban az öreg Vadászok közzül valamellyiket (azért, hogy valamely Vadász tselekedetiért meg dorgálja s meg feddi), meg támadná, ellene zugolódna, s majd zenebonát indítana, az is a fellyebb ki tett büntetéssel terheltessék, — ha pedig többször tselekszi, s mintegy fejességből még inkább furdalódzik, vétkéhez képest duplán is büntettessék.

Hetedszer. Kinn hálás alkalmatosságával az Öregb Vadászoknál, a kik t. i. az igazgatást vagy kormányzást viszik és vezetik, minthogy az ollyas emberek mindenütt és mindenkor nagyobb betsbe tartatnak, kenyérért, italért, vagy más akarmelly ollyas állapotért az ifjaknak nem illik, de nem is szabad alkalmatlankodni, annyival inkább zugolódni, őket megtámadni, vagy valamelly uton erőszakossan tőllük elfogni (meggondolván és tartóztatván magokat ara a sorra, midőn rájok kerül), kivévén azt, ha valakit önként magokhoz szóllitanak v. kinálnak, különben az ollyas botránkoztató 4 forintokra vagy 12 páltza ütésekre, ott, ahol vétett, fog büntettetni.

Nyoltzadszor. a Vadászatból haza jövetelkor a Helység Házánál való áldomás ital alkalmával senkinek sem kenyeret, sem Csutora bort onnét ki és sem maga, sem más Házához alattomossan el vinni semmi szín alatt nem szabad, aki ebben meg tapasztaltatik, azon helyen tüstént 12 páltza ütésekkel terheltetik. — Valamint szinte az ott lármát, zenebonát vagy megtámadást inditó is. — Nem külömben

Kilentzedszer. A Vadász Biró Házánál is sem kenyeret, sem tele vagy üres Csutorát alattomoson el vinni nem szabad, tizenkét páltza büntetés alatt. Ha pedig valaki ottan pert, vagy versengést inditana, annyival inkább zugolódna vagy huzakodást kezdene, az ollyan ember ott, a hol vétett, 4 ftok-ra vagy 24 páltza ütésekre büntettessék. NB. minden Köz Vadász Iffjaknak pedig a Vadász Biró Házánál hivás nélkül helyek nintsen.

Tizedszer. Minden Puskás Vadász olly készülettel menjen, Lövést magával úgy vigyen, hogy a közönséges Lövésre tellyességgel ne bizzon, mert potom Lövésre nem mindenkor, sőt igen ritkán kap, és tsak akkor adódik bizonyos Lövés, mikor be is bizonyitódik hasznos Lövése.

tizenegyedszer, a Magános Vadászat, valamint a Nyestezés is az Ajkai uton fellyül senkinek meg nem engedtetik 12 forint büntetés alatt. Nem külömben

tizenkettődször. az alsó erdőn való Vadászat, mivel öreg Vad, Őz, Szarvas szintúgy meg fordul és találtatik, azon ki tett büntetés terhe alatt egy átallyában meg tiltatik.

tizenharmadszor. a Hegyi Pusztában való Vadászat vagy Nyulászás is, mivel a közönséges Helység Vad álló erdeje nélkül meg nem történhetik, azomba ők is azon Privilégium alatt élnek, fáésznak, velünk együtt birtokosok s azon adó bészolgáltatás tellyesitésével ők is kötelesek, de még hogy velünk tartanak, s ezen Rend szabásnak ellene nem mondanak, önként reá állván, el vállalták, egy átallyában meg tiltatik, és pedig olly szorosson, hogy ha alattomoson is valaki ott vadászna, és ki világosodik,

Tizennegyedszer. Minthogy némelyek és többeken sok helytelen

Vadászatot követnek el, annak eltávoztatására egy átallyában Martzius 1^ső napjától fogva September 1^ső napjáig a Vadászat és Nyulászás is Közmegegyezéssel meg tiltatik; — olly meghatározással, hogy senkinek semmi szín alatt az irott idő alatt Nyulászni szabad nem lészen, — azután is pedig tsak az ajkai uton alól; fel tevén azt, hogy ha valakinek valami állapotjára szükség lészen egy vagy két nyúlra, abban az esetben jelentse magát a Helység Birójánál, és ennek engedelmével megteheti, ellenkező esetre, ha ki azt elmulasztván a tilalmat által hágná, a fellyebb kitett büntetés rajta meg vetetődik. — A kiszabott nyúlászásra való időn közben, valamint az Ajkai uton föllyül, — ugy azon alól is, és sehol az erdőben Őzet vagy Szarvast magános állapotban Agyon lőni, azt maga hasznára fordittani, vagy el adni senkinek meg nem engedtetik, sőt 12 forint büntetéssel tiltatik.

Tálasi István.

Szerkesztésért és kiadásért felelős dr. Domanovszky György.

ANZEIGER

DES ETHNOGRAPHISCHEN MUSEUMS

DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG DES UNG. HISTORISCHEN LANDESMUSEUMS.

Redigiert von GYÖRGY DOMANOVSZKY

HEFT 2. 1942. JAHRGANG XXXIV.

INHALT:

	Seite
Fél, E.: Die Frauentracht in Martos	93—140
Pável, Á.: Kramtsvogelstellen im Wendischen Gebiet und im Őrség	141—163
Tálasi, I.: Beiträge zum Leben im Bakonyer-Wald	164—172

Abbonnementspreis jährlich Schw. Frc. 15.

Hauptkommissionär

EDMUND STEMMER

Wissenschaftliche Buchhandlung

Budapest (Ungarn), V. Gróf Tisza István utca 14.

NYOMATOTT KERTÉSZ JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN KARCAGON. TELEFON: 92.

A NÉPRAJZI MÚZEUM

ORSZÁGOS MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRA

ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTI

DOMANOVSZKY GYÖRGY

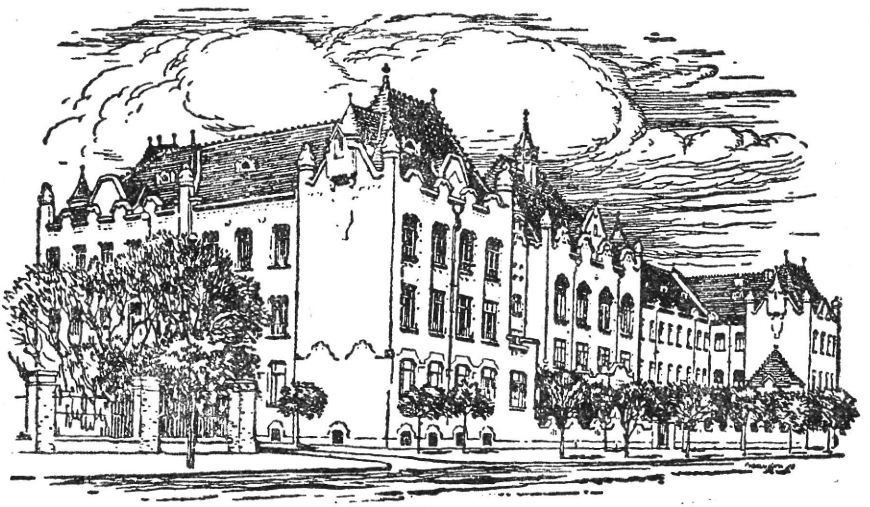

XXXIV. ÉVFOLYAM. 1942. *3—4. SZÁM.*

BUDAPEST 1942.

AZ ORSZÁGOS MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM KIADÁSA.

TARTALOMJEGYZÉK:

Manga János: Adatok a nyugati palóc házassági szokásokhoz . . . . 173—202

Tálasi István: Változás-vizsgálatok a népi állattenyésztés köréből . . . 203—220

Gönyey Sándor: Budapest környékének községei: Szada . . . . . 221—251

Domanovszky György: A tihanyi pamukos halászat . . . . . 252—267

Gönczi Ferenc: A cifraszűrök készítésének s viselésének eltiltása . . . . 267—272

Gönyey Sándor: A csíki szekér . . . . . 273—274

Könyvszemle . . . . . 275—286

Értesítés.

A Néprajzi Múzeum Értesítője

a Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tárának folyóirata.

Előfizetési ára egy évre 12 pengő.

A Magyar Néprajzi Társaság tagjai a folyóiratot ingyen kapják.

Minden érdeklődés, közlemény, kézirat, könyv, csere- és ismertetési példány *dr. Domanovszky György* mb. igazgató, címére küldendő.

Budapest, X., Könyves Kálmán körút 40. Néprajzi Múzeum.

A szerzők tiszteletdíj fejében 50 példány különnyomatot kapnak. Minden cikkért a szerző felelős.

Adatok a nyugati palóc házassági szokásokhoz.

„Minél régebbi időre nézünk vissza, annál erősebb a szülő hatalma, befolyása fiának elhatározására élettársa megválasztásában. S ha — különösen az újabb időben — a legény véleménye is szóhoz jut, mégis általában az apa, a szülők beleegyezése máig is döntő jelentőségű."[1] Az ipolyvölgyi palócoknál — leginkább a jobbmódú gazdacsaládoknál — még egy-két évtizeddel ezelőtt is, a vőlegény életkora a legtöbb esetben nem volt több 17—20 évnél, a menyasszonyé pedig 14—16 évnél. Az ipolysági járás Alsószemeréd nevű községében néhány esztendővel ezelőtt halt meg 84 éves korában egy gazda, aki 16 éves korában nősült, ugyanakkor menyasszonya még nem töltötte be 16. életévét. Pereszlényben 1939-ben halt meg Balla Erzsébet 80 éves korában, akinek első fiúgyermeke 14 éves korában született.

Mi sem természetesebb, minthogy az ilyen fiatalon megkötött házasságok létrehozásában a megfontoltabb és a gazdaság érdekeit szem előtt tartó szülőknek jutott elsőrendű szerep.[2] A fiatalon megkötött házasságok létrejötténél is éppen ezeknek a gazdasági érdekeknek van döntő jelentősége. A földműves embernek munkásra van szüksége. A legolcsóbb és legmegbízhatóbb munkás pedig a családtag.

A szülők választása sok olyan szempontot tart szem előtt, amit a fiatal vőlegény még nem értene meg. Először is: a feleségjelöltben jó, dolgos és szorgalmas munkást kerestek és keresnek ma is, de mivel ezeket az igényeket csak a teljesen egészséges leány elégítheti ki, a szülők választásában elengedhetetlen kellék a jól fejlett, egészséges testi állapot.[3] A vékony, törékeny, vagy sápadt leányt ma is „heptyikás"-nak, tüdőbajosnak tartják. Ezektől a követelményektől csak akkor álltak el a szülők, ha a kiválasztott leánynak olyan „jussa" volt, amely több volt a legény szüleinek vagyonánál, illetve a legényre eső résznél. A második szempont, amit ugyan elsőnek is vehettünk volna, ma is a föld. A parasztembernek nemcsak mindennapi kenyerét biztosító jövedelemforrást jelenti a föld, hanem egyben életcélt is jelent, mert ősi ösztöneit, a hatalmasabb fölényét látja elérni vele. Van még egy harmadik követelmény is a választásnál: a „fajta" vagy a család. A palóc gazda csak a szorgalmas, vagyonát gyarapító, adósságnélküli gazdatársát becsüli. Ha a családban részeges férfi vagy pazarló asszony van, arra azt mondja, hogy „nem jó fajta".

Most pedig vizsgáljuk meg, hogy néhány nyugati palóc községben hogyan történik a házasságok előkészítése. Az elmondottakat, mint ve-

[1] Magyarság Néprajza, IV. 186. l.

[2] Több 60—80 éves asszony szerint valamikor meg sem kérdezték a leányt, hogy hozzá megy-e vagy sem a kiválasztott legényhez. Ők természetesnek tartották, hogy ahhoz a legényhez kell férjhezmenniök, akit szüleik választottak.

[3] Szépnek is csak azt tartják, aki kövér, piros arcú és törzse, végtagjai pedig jól fejlettek.

zérfonalat mindenütt megtaláljuk, de ha találkozunk is olyan esetekkel, amelyek a felvázolt keretbe nem illenének bele, ezek vagy ritka kivételek, vagy pedig a világháború utáni évek befolyásának következményei.

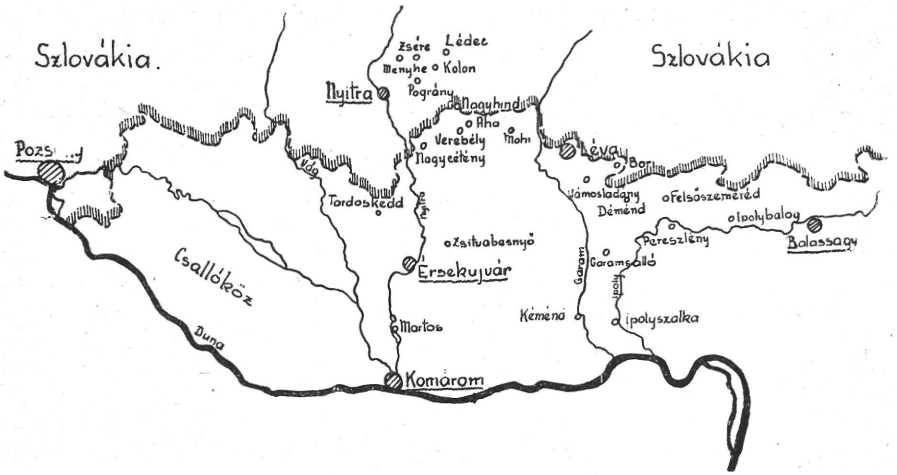

A nyugati palóc nyelvterület. — Das westliche palowzische Sprachgebiet.

A házasság előkészítése.

Ipolybalogon (Hont m.) ma is leggyakoribb a helyből való házasság, vidékről ritkán hoznak asszonyt. „*Öt esztendő is elment, még vidékről behoztak egy menyecskét.*“ A fiatalok összepárosítására gyakran halljuk a következő közmondást: „*Szekeres a szekeresvel, talyigás a talyigásval.*“ Ha a szülőknek nincs fiúgyermekük, leányuknak „*vőt hajtanak*“, „*vőt állítanak*“. A vőnek kiszemelt legény rendesen szegényebb, mert gazdalegény, hacsak nincsenek nagyon sokan a családban, nem megy vőnek. Ha hibás, sánta vagy egyéb testi fogyatkozású a leány, akkor is férjhez adják szegényebb legényhez. Az a legritkább eset, hogy gazdalegény szegény leányt vegyen el feleségül.[4] Az öregek szerint „*a lány jó családból legyen és szorgalmas legyen, meg iparkodó, szép, piros, egíssíges.*“ Egyik 70 éves gazda azt mondta: „*Az én felesígem igen gyönge vőt, de egy kis hozománka mutatkozott.*“ A világháború előtt a legények leginkább akkor házasodtak, „*amikor átmentek a soron*“ (sorozáson), a leányok pedig akkor mentek férjhez, ha betöltötték a 18—19. évüket. Ott, ahol asszonyra volt szükség, a legények már 18 éves korukban megházasodtak.[5] Ilyen

[4] Egyik ipolyságvidéki hírneves gazda fia kb. 50 esztendővel ezelőtt szülei akarata ellenére feleségül vette a kanász leányát. Szülei kitagadták és napról-napra részvétlenül nézték, amikor fiuk rongyosan napszámba ment házuk előtt; mégsem bocsájtottak meg neki, mert „olyan nagy szégyent hozott“ reájuk.

[5] Általános jelenség, hogy minél jobbmódúak a község lakói, annál gyakoribb a korai házasság. — Az egyik pereszlényi öregember említette, hogy az ő gyermekkorában előfordult, hogy már iskolás korukban „összeadták“ (eljegyezték) a fiatalokat. Az errevonatkozó egyezséget rendesen a pap vagy a bíró előtt kötötték és ott helyezték letétbe a „bánatpénz“-t is.

esetben, ha gazdag volt a legény, már a 13 éves leányt is hozzáadták feleségül. A világháború utáni években néhány esztendeig fiatalon házasodtak össze: a legény leggyakrabban 18, a leány 14 éves volt. Most a legény életkora általában 24, a leányé pedig 17—20 esztendő, amikor összeházasodnak. A zsellérek házassági korhatára magasabb: legényeknél 28—30, leányoknál 24—26 év. A feleségválasztás leggyakrabban a szülők dolga, de *„a legínnek kell tunnyi, hogy odaadják-e a lányt?"* A legények már 15—17 éves korukban kezdenek a leányokhoz járni, mindkét fél szüleinek tudtával. Ha aztán eljön a házasodás ideje, a legény keresztapját küldi kéretni: „megkérni a leány kezit." Balogon azt tartják, hogy *„asszony kérő nem jó, mer' mindent kibeszél."* Kéretni mindíg csütörtökön este mennek. Mielőtt a kérő elindul, azt mondják neki, hogy *„jól keverd meg botval a moslékos dézsát, hogy szerencséd legyen."* Ritkán ugyan, de az is előfordul, hogy *„kimondanak"* a kérőnek, aminek az oka legtöbbször abban rejlik, hogy a leánynak közben „jobb kérője akadt".

Pereszlényben (Hont m.) a házasulandó legények kora a világháború előtt 19—20, a leányoknál 14—16 esztendő volt. Nagyjában a házassági korhatár ma is ugyanaz, csak az utóbbi években mintha egyre több volna azoknak a legényeknek a száma, akik a katonaság után házasodnak. Pereszlényben, amíg ki nem *„puhatolták"*, a legény nem megy a leányhoz. A leány szüleinek szándékát a legény valamelyik közeli asszonyrokona megy *„kipuhatónyi"*, hogy odaadják-e a leányt? Ha a közeli rokonok közt nem volna erre a célra megfelelő asszony, idegen is vállalkozik a feladatra. Ebben az esetben, ha zsellér asszony az illető, fizetség jár a közvetítésért: liszt, zsír, krumpliföld, stb. A leányt a legény édesanyja kéri meg vagy együtt megy a legény anyjával, rendszerint szombaton este, mert *„szombat erre a legszerencsésebb nap."* Ezt az időpontot a közvetítő asszony már előre megbeszéli a leány szüleivel. A legény ekkor megy először a lányosházhoz, ahol süteménnyel (sült tészta) és borral várják őket. Két-három hét mulva mennek a paphoz. A más faluból való házasság itt is igen ritka.

A deméndi (Hont m.) legények a katonaság után házasodnak, a leányok pedig 18—20 éves korukban mennek férjhez. Itt már a fiatalok akarata is inkább érvényrejut, azonban a szülők elgondolása keretében: gazdalegény itt is csak gazdaleányt vesz feleségül. Gyakran megesik az is, hogy jobbmódú leány szegényebb legényhez feleségül megy, amit azzal magyaráznak, hogy *„Deménden több a leány, mint a legény."*

Boriban (Hont m.) a házastárs kiválasztásában már nem érvényesülnek annyira az anyagi szempontok. A szülők csak jóindulatú tanácsot adnak a fiataloknak. Mivel a község lakóinak túlnyomórésze református nemesekből áll, a nemes legény lehetőleg csak nemes leánnyal köt házasságot. Néha előfordul, hogy nemes legény nem nemes leányt vesz feleségül, de nemes leány sohasem megy férjhez nem nemes legényhez. Boriban a legények 28—30 éves korukban házasodnak, a leányok 24—25 éves korukban mennek férjhez. Az ismerkedés leginkább a táncmulatságok és kukoricafosztások alkalmával történik. Ha a legénynek megtetszik valamelyik leány, megkérdezi, hogy elme-

het-e hozzájuk? Ha beleegyező választ kap, szombat és vasárnap estén-ként elmegy a lányosházhoz. Ilyenkor együtt vannak a család többi tagjaival. Mikor a legény elmegy, a leány kikíséri és az udvaron vagy a kapuban beszélgetnek. Néha két legény is van a leánynál, de mindig csak azt kíséri ki, aki tetszik neki. Házassági szándékukat a fiatalok beszélik meg, ezt közlik szüleikkel. A szülők ritkán mennek a leányt megkérni. Kézfogó már nincs, csak a hét valamelyik napján a násznagyokkal együtt elmennek a paphoz házassági szándékukat bejelenteni. A legény a gyűrűt otthon adja oda a leánynak.

Vámosladányban (Hont m.) a közvetítőasszonyok már gyermekkorukban összeadják a fiatalokat. Ezek a közvetítők leginkább a rokonság öregasszonyai közül kerülnek ki. A szomszéd faluból való házasodás itt is a legritkább. A feleség kiválasztásánál a birtok a döntő szempont. A házasulandó legény életkora általában 19—20 esztendő, a leányé 16—18. Kéretni a legény anyja megy, ő beszéli meg a kézfogó napját is. A kézfogóra keresztapjával megy a legény.

Garamsallón (Hont m.) a háború előtti években a legények 20—26 éves korukban házasodtak, a leányok 16—20 éves korukban mentek férjhez. Ha a legénynek apja vagy anyja nem volt, 18 éves korában is megházasodott. A háború utáni években kitolódott a házassági korhatár. Most a legények általában 18—20, a leányok 16—18 éves korukban házasodnak. A leányra már szégyen, ha a 20 éves kort „leányfejjel megéri." A szülők akarata minden házasságnál döntő. A házastárs kiválasztásánál a gazdaság a legfontosabb. A leány testalkata szempontjából akkor kívánatos, ha *„szép dereka van és erős."* A legény már 16 éves korában kezd a leányokhoz járni. A táncmulatságok alkalmával legtöbbször azzal a leánnyal táncol, akihez jár. Amikor a szülők elérkezettnek látják a házasságkötés idejét, a legény anyja, ritkábban az apja megy megkérni a leányt és a beleegyező válasz után megbeszélik a kézfogó napját.

Ipolyszalkán (Hont m.) szintén a községből való házasság a leggyakoribb. A házasságot a szülők tervezik és főszempont az, hogy egymás mellett legyenek a földek. Régebben előfordult, hogy a gazdaleány feleségül ment a szolgához.[6] A leánykérést a legény édesanyja vagy valamelyik asszonyrokona végzi, rendesen este, péntek kivételével a hét bármely napján. A kérő asszony beszélgetés közben tér rá jövetele céljára, ilyenféle kérdéssel: *„Nem is kérdik, hogy mér' gyüttem?"* Erre a leány szülei azt válaszolják: *„Maj' megmondja."* A kérő asszony erre azt mondja: *„Abba a járatba vagyok, hogy a lyánt kéretném meg a fiamnak, ha odaadnák?"* Ha a leány szülei beleegyeznek, a legény anyja egy selyemkendőt kap. Ezt a selyemkendőt, ha a házasság valamilyen oknál fogva elmarad, a legény a csizmájába húzza vagy szétrepegeti. Ha a leányt nem akarják a legényhez feleségül adni, kitérő választ adnak: *„Fiatal, ráérünk még"* vagy *„Nem akar még ez a lyán férjhez menni."*

Mohiban (Bars m.) valamikor a *„ködmönös asszony boronálta össze a fiatalokat."* Most legtöbbször a szülők egyeznek meg, de még mindig van szerepe a közvetítő asszonynak, aki lehet cigányasszony

[6] Érthető ez is, ha tekintetbe vesszük, hogy gazdalegény ritkán ment vőnek, a leány szüleinek pedig férfikézre volt szüksége.

is, mert „*ő kínálja fel a férjhezadó lányokat.*" Ha nem sikerül a házasság (erélyes vagy követelődző a menyecske), a férj vagy szülei gyakran mondják: „*A nehéssíg gyütt vóna rá, mikor komendát.*" A jobbmódú legények most is, mint régebben, 18 éves korukban nősülnek, a leányok 15—16 éves korukban mennek férjhez. Gyakran megesik, hogy a gazdagabb leányt már iskolás korában eljegyzik. Régebben a legények csoportosan jártak a leányokhoz kedden, csütörtökön és szombaton este. Csak a konyhába mentek be, ahol a leány tüzet rakott. Legutoljára az a legény ment el, aki a lánynak is legjobban tetszett, akit kikisért a kapuig és ott még tovább beszélgettek. A többit is kikísérte, de azoknak azt mondta, hogy „*Jaj, de fázok*" és azzal visszament a konyhába.

Kéménden (Esztergom m.) azt mondják, hogy „*két öregasszony megsusogja*" kinek mennyi hold földje van. A fiatalok táncmulatságokon találkoznak és vasárnap délutánonként az utcán. Ilyenkor a legény azzal a leánnyal beszélget, aki tetszik neki. Az asszonyok az emberekkel a pincéknél beszélik meg a fiatalok házasságát. A legényeket szintén az öregasszonyok beszélik rá a házasságra: „Ilyen jó lyány, ilyet nem kapsz, ennek ennyi hold fődje van . . ." Az apát csak a végén kérdezik meg, hogy beleegyezik-e fia vagy leánya házasságába? A legények 18—19 éves korukban házasodnak, a leányok 15—16 éves korukban mennek férjhez. Először a legény kéri meg a leányt az anyjától. A legénynek ilyenkor azt mondják, hogy „*maj ha eljön édesanyád, megmondjuk.*" Azért, mielőtt elmennének a paphoz, a legény anyja is elmegy a leányt megkérni.

Zsérén (Nyitra m.) a világháború előtt a legények 18—20 éves korukban házasodtak, most általában a katonaság után, 24 éves korban. A leányok régebben[7] 15—16 éves korukban mentek férjhez, most a 20—24 éves leány sem ritka. A gazdaleány azonban 18 éves koráig mindíg férjhez megy. Régebben nem volt ritka az iskolába járó gyermekek eljegyzése sem. A leányok és legények a fonóban és a táncmulatságokon ismerkednek össze. A szülők, leginkább az anya, azt is megmondja, hogy fia kivel táncoljon. Ez különben mindenfelé szokásos a nyugati palóc területen. A fonóban kiéneklik, összepárosítják a leányokat és legényeket. A legény szüleinél elsőrendű szempont, hogy a leány gazdag legyen. Közvetítői vannak mind a leánynak, mind a legénynek. Ezek rendesen a rokonok közül kerülnek ki, de lehetnek idegenek is, akik jóban vannak a másik fél családjával. A közvetítőket megbízzák, hogy „*tudakozódjanak.*" Egész közeli rokonra, családtagra ezt a tudakozódást nem bízzák, mert erre azt mondanák, hogy „megkérte". A leányt a legény apja és keresztapja kéri meg. Néhol azt kívánják, hogy a leányt a legény anyja is kérje meg. A leánykérést pénteken este tartják. A kérőket leültetik, de nem vendégelik meg. Beszélgetés közben mondják el, hogy miért jöttek?[8]

Menyhén (Nyitra m.) rendesen a szülők választanak és a legény-

[7] Ezt a szót „*régebben*" általában a világháború előtt történtekre mondják. Ezen a vidéken is a világháború utáni idők voltak azok, amelyek a népéletben sok vállozást eredményeztek.

[8] V. ö. még Manga János: Zoborvidéki lakodalom. Néprajzi Értesítő, 1940. 250—251. l.

nek megmondják, hogy kihez járjon. Ha olyan leányhoz jár, aki nem tetszik a szülőknek (az anyának), megtilják, hogy hozzá tovább járjon. Általában egy legény több leányhoz is jár. Állandóan csak akkor jár egy leányhoz, ha már szeretője. A leányt akkor mondják a legény szeretőjének, ha olyan házassági tervük van, amelyet a szülők is helybenhagytak. Ha a leány szüleinek nem tetszik az a legény, aki a leányukhoz jár, nem szólnak hozzá. A legény szülei a leány kiválasztásánál a következő szempontokat tartják szem előtt: gazdag-e, szép-e, egészséges-e; milyenek a szülei, nem pörlekedők-e, nem iszákos-e valaki a családban? A kiválasztott leányhoz elküldik a legényt. A legény megkérdezi a leányt, hogy elmegy-e hozzá feleségül? Ilyenkor a közvetítők és rokonok puhatolódznak a leány szüleinél. Ha a leány szereti a legényt, akkor csókolódznak. Sokszor előfordult, hogy ha a leány nem akart hozzámenni feleségül ahhoz a legényhez, akihez szülei szerették volna, megverték. Ilyenkor a leány egy hétig „bujkált". Az a legény pedig, akit szeretett, utána ment. A házasság előtti nemi élet nagyon ritka. A házasság utáni hűtlenség is alig egy-két esetben fordul elő.

A menyhei legényekről a következő feljegyzést őrzi a szalakúzi plébánia 1828-ból való Canonica visitatio-ja: „A legények szombatról vasárnapra való éjszakákon lányos házakba járnak, azonkívül estenként eljárnak a fonóba, ahol menyecskék és leányok fonnak. A legények pedig különféle veszedelmes tréfákat űznek. Ezekről a szülők is tudnak, de mégsem gondoskodnak ezek megszüntetéséről." Egy másik feljegyzés ezeket mondja: „Erkölcsi életben legveszedelmesebbnek látszik, ami máshol is szokásban van, hogy a legények éjjelenként lányosházakba járnak, ahol különféle illetlenségeket és nyers tréfákat űznek.

A menyhei leányok és legények házassági korhatárához lássuk a szalakuzi plébánia hivatal adataiból az alábbi példákat:

1936-ban házasságot kötöttek:

1. Kovács Mihály 24 é. és Bede Angyal 18 é.
2. Bede Szilveszter 24 é. és Kovács Ágnes 17 é.
3. Rácz Mihály özvegy 29 é. és Fülöp Apol 22 é.
4. Kiss János 24 é. és Árpás Margit 23 é.
5. Rácz István 24 é. és Domján Borbála 17 é.

1937-ben házasságot kötöttek:

1. Liszy Gyula 26 é. és Leviczky Teréz 17 é.
2. Kiss Bálint 22 é. és Bengyák Cecilia 19 é.
3. Urbán Ferdinánd 22 é. és Kiss Borbála 17 é.
4. Veres Károly 30 é. és Koritár Piroska 17 é.

1938-ban házasságot kötöttek:

1. Sztanovics Tamás 26 é. és Gábela Leon 17 é.
2. Rácz Károly 27 é. és Kostyál Margit 17 é.
3. Varga András 23 é. és Rácz Franciska 23 é.
4. Kostyál János 22 é. és Potuska Anna 18 é.

1939-ben házasságot kötöttek:

1. Fülöp Vince 23 é. és Kuna Erzsébet 20 é.
2. Bengyák Győző 26 é. és Hrosó Margit 19 é.
3. Fülöp János 26 é. és Fülöp Jusztina 17 é.
4. Bengyák Domonkos 26 é. és Fülöp Rozália 17 é.
5. Kovács László 25 é. és Bengyák Julia 20 é.
6. Liszy Miklós 25 é. és Kiss Ilona 18 é.
7. Rácz Viktor 25 é. és Urbán Rózsi 17 é.

A világháború után, 1919-ben 23 házasságot kötöttek. Az 1920—22. években a legények 20—22 éves korukban házasodtak, a leányok 18—20 éves korukban mentek férjhez.

Menyhén a legény anyja vagy apja megy kérőbe, hogy *„azt ne mondják, hogy nem akarta a házához, azt ne mondhassa, hogy nem vótam a házadnál, hogy gyüjj hozzám."* A legény szülei kedden vagy szerdán kéretnek, csütörtökön a legény megy a bérmakeresztapjával és keresztanyjával. Előbb megkérdezik a leány szüleit, hogy odaadják-e, aztán a leányt kérdezik meg. A kérés után három kendőt tesznek az asztalra (selyem, tilangli és szőr) és ezekkel díszítik fel a nyoszolyófát. A kendőket régebben (a világháború előtt) vasárnap hajnalban a kézfogón adták át. Akkor csinálták meg a nyoszolyófát is.[9]

A szerelmi varázslatokról már csak az öregek tudnak. Minden faluban emlegetnek egy-két esetet, hogy ezt vagy azt a férfit, amikor házasodott, *„megetették."* Menyhén *„Vót egy legény, azt megetették. Oszt elment katonának. Még onnan is haza köllött neki gyönni. El is vette azt a lánt, van vagy tizenegy gyereke. Pogácsát adtak neki, amibe p . . . szőrt tettek."* Több községben tudják, hogy régebben a leány hátgerince végén ütötték el a tojást és a s . . . . vágásában csurgatták le, aztán megsütötték és megetették a legénnyel. Mohiban *„p . . . szőrt vagy a havi tisztulásból kell a legény ételébe tenni, akkor utána lesz a legény."* *„Ha a leányt megútáltatni akarják, akkor sz . . ából kell szerezni és azt megetetni a legénnyel, akkor megútálja a leányt."* Zsérén is hisznek az öregek a megetetésben és „csinálvány"-nak nevezik. Ipolyság környékén még néhány esztendővel ezelőtt is a palásti kanász volt híres azokról a szereiről, amelyekkel segített. Egyik pereszlényi legény megejtett egy ugyancsak pereszlényi leányt, de nem akarta elvenni feleségül, azért a leány gyermektartásért beperelte. A tárgyalás előtt elment a leány a palásti kanászhoz. Az adott neki egy üveg vizet, amit az erdőről hozott, meg egy csomócska füvet, hogy mielőtt a tárgyalás lesz, főzze meg, akkor megnyeri a pört, meg a legény is megszereti. A legény elvette feleségül. P. községből egy asszony azért volt nála, hogy az ura mást szeret és olyan szert kért tőle, amitől csak őt (feleségét) szereti. A kanász adott is neki. Tojásba kellett beadni. Azóta csak őt szereti az ura. A boszorkányok is beleavatkoznak a szerelmi életbe. Ugyancsak Pereszlényben történt: „Misko Maris elhívatta házába Jóska Marist, hogy szeresse a fiát. Adott neki tojásrántottát és ezzel megbabonázta. Annyira megbabonázta, hogy mindig a fiára gondolt. Éjjel még a templomajtóba is elment, hogy lássa a házát. Jóska Maris ezért sokat sírt, hogy nem nyughat. Egy-

[9] U. a. 250—252.

szer egy cigányasszony ment be hozzá, aztán azt mondta neki, hogy mi baja? Nekem olyan a bajom, hogy nem segít senki, mondta. De hogynem, csak mondja, majd segítek. És segített is. Többet nem szerette. Mikor Misko Maris megtudta, hogy má' fiát nem tudja szeretni, elment egy macska képibe éjnek idején késsel, hogy megszúrja. Jóska Maris, mikor meglátta, elkajabálta magát, hogy segítség, meggyilkolnak. Erre fölkeltek és a macskát nagyon megverték és a nyakát rátették a küszöbre, hogy elvágják a baltával és elmentek megkeresni a baltát. Mikor visszagyöttek már nem volt ott. Misko Maris másnap meg is halt".

A kézfogó.

Nagycétényben (Bars m.), amikor a legény és leány szülei megbeszélték a házasságot, a legény első rokona, keresztapja vagy bátyja, a „főnásznagy" vasárnap hajnalban kérte meg a leányt.[10] Akkor tartották a kézfogói áldomást is. A főnásznaggyal együtt ment a vőlegényjelölt és férfirokonai, sokszor nyolcan-tízen. A főnásznagy köszöntött be a lányosházhoz, elmondta a kérőbeszédet, kikérte a *„jelvínt"* a vízözönről és a zöldelő olajfaágról szóló bibliai idézettel. Ezután leültették őket, majd a leány keresztanyja behozta a selyemkendőt (jegykendőt), amit egy nádpálcára kötöttek, rozmaringgal és szalagokkal díszítették, végül a pálca végére egy piros almát tűztek. Némely násznagy, mielőtt behozták a selyemkendőt, még megkérdezte a fiatalokat, hogy szeretik-e egymást? Az igenlő válasz után összefogta kezeiket és megáldotta: *„Én titeket megáldlak az Atya, Fiú, és Szentlélek Isten nevében."* A kézfogó vendégei kb. délelőtt 9 óráig maradtak a lányosháznál, ahol megvendégelték őket. 9 óra tájban visszamentek a kérők a legényházhoz. A főnásznagy magával vitte a jelvínt, a nádpálcára kötött jegykendőt. Útközben a „Jaj, de sokat jártam, fáradtam . . ." kezdetű dalt énekelték. A vőlegényháztól közvetlenül a mise előtt mentek a paphoz, hogy a fiatalok házassági szándékát bejelentsék és a pap még aznap kihirdesse őket. Ezt a kézfogói szokást már elhagyták. A kézfogó mostanában egyszerű vacsorából áll, amelyen rendesen csak a legény és keresztapja vett részt szombat este.

Zsérén szombaton tartják a kézfogót. Régebben vasárnap hajnalban volt. A legény és leány keresztapjaikkal, a násznagyokkal szombaton reggel eljegyzésre mennek a paphoz. Este a lányosháznál tartják a kézfogót. Jelen vannak a menyasszony leánypajtásai, ők az énekesek. A vőlegény rokonai nincsenek ott, násznagyát a vőlegényháznál vendégelik meg. A vőlegény és menyasszony nem ül egymás mellett, mert *„szégyen keznek." „Azok ülnek össze, akik nagyon szerelmesek."* Régen a kézfogón adták át a vőlegénynek a *„zálogot"* (jegykendőt).

Menyhén a világháború óta a csütörtöki leánykérés egyúttal kézfogó is, a vasárnap hajnali kézfogó csak egy-két esetben fordult elő. Amikor még a vasárnapi kézfogó volt szokásban, szombaton este mentek a paphoz. Az első kihirdetésre nem ment el a menyasszony, mert azt mondták, hogy akkor süket lesz a gyermeke. A hirdetés vasárnap-

[10] Leggyak abban a legény kéri meg a leányt, azonban a *„szerző asszony"* még mostanában is fontos szerepet tölt be a házasságok előkészítésében. Ezt bizonyítja a ma is hangoztatott közmondás, hogy *„a szerzőnek malac jár"*.

jain régebben párta, most koszorú van a menyasszony fején. A templomban legelső sorban áll a leányok között. A vőlegény és menyasszony szülei a kézfogó után is úgy viselkednek, mint az idegenek, a fiatalok azonban már együtt mennek a templomba és ha táncmulatság van vagy lakodalom, ahová hivatalosak, ott a leánynak már csak a vőlegényével szabad táncolni.

Vámosladányban szombaton este tartják a kézfogót. Régebben amikor a násznagy megkérte a menyasszonyt, a vőlegény egy dobozban arany, ezüst és papirpénzt adott a menyasszonynak. Ez volt a „*foglaló*". A vőlegény egy fejrevaló kendőt, „jegykendőt" kap a menyasszonytól.

Zsitvabesenyőn a kérést követő szombat este tartják a kézfogót. A legény és leány keresztapjaikkal mennek a paphoz. Utána a leány szüleinek házánál „parádés vacsora" van, amelynek ételei: csirkehús, libahús, túrós és mákos rétes.

Az ahai kézfogón gyűrűt cserélnek a fiatalok. A legény szalagot vagy kendőt kap menyasszonyától.

Mohiban is szombat este tartják a kézfogót, a paphoz azonban csak a következő nap, vasárnap mennek. Szombat este a legény keresztapjával megy a lányosházhoz. Velük megy még egy férfirokon, a „*mamlyasz*" (másik násznagy), aki csak tréfálkozik. Mikor belépnek az ajtón, a násznagy (keresztapa) előre lép, mögötte áll a „mamlyasz" és leghátul a legény. A násznagy rövid beszédben megkéri a leányt, mire a leány násznagya válaszol. Ezután mindnyájan leülnek az asztalhoz: a menyasszony és vőlegény egymás mellé, velük szemben a násznagyok. Az asztalnál először pálinkát isznak, aztán levest, húst, káposztát, majd süteményt (sült tésztafélét) tálalnak, közben borozgatnak. A kézfogói vacsora sokszor reggelig tart.[11]

Kéménden (Esztergom m.) a kézfogó nincs bizonyos naphoz kötve, legtöbbször kedden este tartják. A legény és leány násznagyaikkal mennek a paphoz, majd utána a leány szüleinél kb. este 11 óráig tartó vacsora van. A kézfogó ételeiből a menyasszony ajándékot visz a rokonoknak és a vőlegény szüleinek. A háromszori hirdetés alkalmával a vőlegény a menyasszonyért megy és együtt mennek a templomba. A leány ilyenkor „*egyingben*" van, mert arról tudják meg, hogy menyasszony. A hirdetés alatt a menyasszony szégyenkezik, néha sír. Leginkább az a menyasszony sír, akinek nem tetszik a vőlegény.

Pereszlényben is szombaton este tartják a kézfogót. Amikor már besötétedett, a leány és legény, rendszerint bérmakeresztapjaikkal, a leány szüleinek házától mennek a paphoz. Utána van a kézfogói vacsora, melyre a legközelebbi rokonok (szülők, testvérek és azoknak feleségi) hivatalosak. A menyasszony és vőlegény egymás mellett ül, mellettük násznagyaik.

Hirdetéstől a lakodalomig.

A mátkaidő, illetve a jegyesség két-három hétig tart, mert három vasárnap szükséges ahhoz, hogy a pap háromszor kihirdesse a jegye-

[11] A háromszori hirdetés vasárnapjain a menyasszony koszorúval a fején, a nyoszolyólányokkal együtt megy a templomba.

seket. A lakodalmat leggyakrabban a harmadik hirdetést követő hét első felében tartják. Ezt a két, illetve három hetet a szülők arra használják fel, hogy elkészüljenek a lakodalomra. A leány szülei ezalatt az idő alatt vásárolják meg a menyasszony ruháit, az ágyravalót, ha még nem készítették volna elő, továbbá ezen idő alatt hízlalják meg a lakodalomhoz szükséges szárnyasokat.

Menyhén a szülők külön-külön bevásárolnak. A menyasszony szülei jegyinget vesznek a vőlegénynek. A vőlegény szülei a menyasszonynak fejkötőt, selyemkendőt vesznek és egy vánkos tollat adnak. A menyasszony szülei a vőlegény násznagyainak zsebkendőt vesznek, a vőlegény szülei pedig „*páros kést*" (1—1 villát, kanalat és kést) vesznek a menyasszony násznagyainak. A menyasszony szülei a vőlegény anyjának féketőt vesznek. A menyaszonynak bérmakeresztanyja

1. ábra. Ajándékvivők. (Menyhe, Nyitra megye). — **Abb. 1. Geschuckbringer**

fejrevaló selyemkendőt, fejkötőt, fűzőt (fűzővég a főkötőhöz), és egy vánkos tollat, keresztanyja pedig tilanglis kendőt, fejkötőt, fűzőt és egy vánkos tollat ád. A rokonok selyem, bársony vagy klott kendőt vesznek. Az ajándékokból és a vásárolt tárgyakból kerül ki a menyasszony hozományának legnagyobb része a következőkben: 20—25 rövid ing (Menyhén hosszú inget nem hordanak), 25—30 pendely, 15—20 szoknya. 10—12 kötény, 5—6 nyelves pruszlik, 5—6 lipótyi pruszlik, 3—4 jupka, 3—4 kabát, 10—15 fejkötő, 2—3 pár csizma, 1 pár cipő, 12—15 vánkos, 1 dunna, 1 derékalj, 1 ágy, 1 fiókos láda, 1 magos szekrény (ha magos szekrény nincs, akkor két láda. Régebben a fiókos szekrény helyett „*szuszák*"-ot vitt a menyasszony. A szuszákban volt a vászonruha, most a ládában és magas szekrényben. A többi ruha a ládában van). A rokonokat a szülők hívják meg a lakodalomba

a lakodalom előtti csütörtökön. Régebben a „*hídosó*" szerepe volt a vendéghívás, aki rendesen a falu egyik szegény embere volt és közreműködéséért valamilyen természetbeni jutalmat (lisztet. bort, stb.) kapott. A lakodalom napján, hétfőn hajnalban a vőlegény dorozsbáival hívja meg rokonait és barátait. Utána a menyasszonyhoz megy.

Zsérén a szülők együtt mennek bevásárolni. A vőlegény szülei a menyasszony rokonainak ajándékot vásárolnak: az apósnak nyakkendőt, az anyósnak „*páros kést*" (kést, villát, kanalat), a családban levő leánynak „*hajkötőt*" (szalagot), a gyereknek „*penecírt*" (zsebkést), az asszonynak „*fíketőt*". A menyasszony szülei ugyanezeket a tárgyakat vásárolják a vőlegény rokonainak. Ezenkívül a menyasszony szülei veszik meg a vőlegénying anyagát. Ha kedves a menyasszony, egy nagy selyemkendőt vesz neki a vőlegény anyja. A jegyesség ideje alatt esténként összejönnek a menyasszony leánypajtásai a menyasszonyháznál és tollat fosztanak a menyasszonynak. Ha ott van a vőlegény, a leányok és asszonyok addig éneklik az alábbi szöveget, amíg a vőlegény pénzt nem ád nekik. Amikor többször eléneklik, aprópénzt dob a toll közé.

2. ábra. **Dorozsbák.** (Zsére, Nyitra megye). — **Abb 2. Brautführer.**

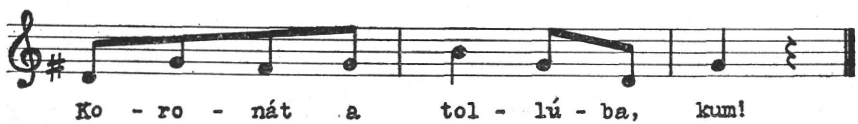

A menyasszony hozománya 40—50 hosszú ing, 10 féling, 20—25 szoknya, 20—25 pruszlik, 2—3 jupka, 10—14 kabát, 20—30 fékető, 2—3 pár csizma, 1 pár cipő, 9 vánkos, 2 dunna, 4 lepedő, 1 láda, 1 kihúzós vagy magas szekrény (régen a szekrény helyett itt is „*szuszák*" volt) és 1 ágy. A felsorolt tárgyakat a lakodalom napjának délutánján viszik a vőlegényházhoz. A „*hídosó*" régebben itt is egy szegény ember volt, akinek megmondták. hogy hová menjen és a lakodalom előtti napokban sorrajárta a falut. Most hétfőn, a lakodalom napján hajnalban a dorozsbák hívogatnak.

Nagycétényben a háromszori hirdetés vasárnapjain a vőlegény kíséri templomba menyasszonyát. A vendéghívást két dorozsba végzi,

akik közül egyik a vőlegény, másik a menyasszony rokona. A közeli rokonokat a dorozsbákon kívül még a vőlegény vagy menyasszony anyja vagy testvérei is meghívják a háromszori hirdetés vasárnapjain. A dorozsbák régebben a lakodalom előtti csütörtökön és szombaton, most szombaton és hétfőn hívogatnak. Jelvényeik: körülbelül térdig lelógó és a mellen csokorra kötött szalagpár, rózsaszín vagy fehér, kalapjuknál rozmaring és télizöldbokréta. A mellre tűzött szalagok helyett régebben egy színes virágokkal díszített fejkendőt kötöttek a dorozsbák karjára. A lakodalom előtt két-három nappal mindkét lakodalmas ház hozzálát a lakodalmi ételek elkészítéséhez. Régebben libát, tyúkot, kakast vágtak, amit a kemencében sütöttek meg. Mostanában legtöbbnyire disznót vágnak a lakodalomra. A tésztaféléket valamikor a kelt tészták képviselték: túrós, mákos, káposztás, töpörtyűs kalács, gyúrott cukros tészta, a világháború után jött divatba a torta és a cukrászsütemény. A lakodalmi ételekhez a meghívott rokonok is hozzájárulnak. A lakodalom előtti este a rokoncsalád asszonytagjai nagy batyuban kalácsot, kakast, tyúkot és édes tésztaféléket visznek ahhoz a házhoz, ahová hivatalosak.

A kéméndi menyasszony hozománya 30 ing (egyformán hordanak rövid és hosszú inget; akinek hosszú inge van, az nem hord pendelyt), 12 szakajtó ruha, 6 finomabb szakajtó ruha, 6 finomabb törülköző (a finomabb jelző a pamutos vászonra vonatkozik), 6 abrosz, 2 dunna, 10 vánkos, 8 lepedő, 1 derekalj, 2 magos szekrény (régebben sublót és láda), 20—30 szoknya, 4 rojtos kendő, 2 kisgyarmatyi (kazsmír) kendő, 2 nyecces kendő, 1 tilangli kendő, 1 gombos kendő, 2 selyem „*nyakravaló*" kendő és körülbelül 20 fejrevaló kendő (hátrakötő). A hátrakötő kendők nagyrészét a rokonok veszik a menyasszonynak és a lagzi után viszik el a vőlegényházhoz. Régebben a lakodalom napján vitték a menyasszony után. A hívogatók neve „*dorozsma*". Két dorozsmája van a menyasszonynak és kettő a vőlegénynek, akik először a lakodalom előtt három nappal, másodszor pedig a lakodalom előtt egy nappal hívogatnak. A dorozsma jelvénye a mellről lelógó hosszú fehér szalag, rozmaring és bokréta. Ezeket a menyasszony tűzi fel a hívogatás előtt.

A menyasszony alsóruhája 20—30 évvel ezelőtt mindig házi vászonból készült. Nyitra vidékén ma is, de a többi felsorolt területeken már gyolcsból varrják. A menyasszony fehérneműjének mennyiségét a szokáson kívül még a vetélkedés is szabályozza. Mohiban 20—30, Garamsallóban 10—12, Pereszlényben 30—40 pentőt és inget adnak a menyasszonnyal, de ha az előtte férjhezment leány 25 inget vitt magával, az utána következő már csak azért is 30 inget visz, hogy róla többet beszéljenek.

Az esküvő.

A zoborvidéki magyar falvakban a legtöbb lakodalmat ősszel, a szüret után tartják, „*új borra*". A lakodalmak már szeptemberben megkezdődnek és tartanak egészen november végéig. Az őszi idő kiválasztásánál elsősorban gyakorlati szempontok érvényesülnek. Ősszel, a szüret után mindenkinek van bora, akinek pedig nincsen, olcsóbban tudja beszerezni, mint tavasszal. A libák, kacsák hízlalása is ősszel törté-

nik, új kukoricával. A farsangi lakodalom sokkal ritkább, húsvét után pedig alig tartanak esküvőt. A Garam és Ipoly völgyében, ahol régebben szintén ősszel tartották a lakodalmak nagy részét, az utóbbi esztendőkben a farsangban, sőt tavasszal, húsvét után is egyre több lakodalmat tartanak. A lakodalmak idejének szétszóródása a házasságok előkészítésében leli magyarázatát. Általános jelenség, hogy az utóbbi években mindenfelé az egykére hajlamos a parasztság. Leginkább a jobbmódú gazdacsaládokban jelentkezik az egyke nagyobb mértékben. Ilyenirányú kutatások hiányában nem merem állítani, de több

3. ábra. Menyasszony. (Zsére, Nyitra megye). — **Abb. 3. Die Braut.**

4. ábra. Menyasszony. (Zsére, Nyitra megye). — **Abb. 4. Die Braut.**

gazdalegény édesapjával folytatott beszélgetés alapján azt látom, mintha az egykés családokban több fiú volna, mint leány és ezért aránylag a jobbmódú leányok száma kisebb, mint a legényeké, a legény szülei pedig igyekeznek fiuk számára minél előbb biztosítani a gazdagabb menyasszonyt.[12] Ez a biztosíték pedig a házasság, amit tekintet nélkül az évszakra, akkor tartanak meg, amikor az erre való hajlandóság a leány szüleinél mutatkozik.

A hét napjai közül a hétfőt tartják legszerencsésebbnek a lakodalom megtartására, mert a hét első napja „*szerencsés nap*". A lako-

[12] Az elsőszülöttek közt általában több a fiú, mint a leány. Ez a magyarázata annak, hogy egykés vidékeken, továbbá hosszú háborúk után az újszülött fiúk száma meghaladja a leányokét. (Fehér M.: Rasszok fiziológiája és patológiája. 1943.)

dalmas napok sorrendjében is kedd következik, mert a kedden kötött házasságok viszont „*kedvesek*", a szerdán kötöttek pedig „*szerelmesek.*"

Menyhén a lakodalom hajnalán (hétfő) 2—3 óra körül a legközelebbi asszonyrokonok kukorékolnak a ház előtt, mint régebben a kézfogóban. Utána hazamennek, majd később, 4 óra körül visszatérnek a menyasszonyházhoz, ahol a menyasszony bérmakeresztanyja megkezdi az öltöztetést. Az öltöztetés után a vőlegény násznépével a menyasszonyházhoz megy, ott kikérik a menyasszonyt és mennek a temp-

5. ábra. Menyasszony. (Menyhe, Nyitra megye). — **Abb. 6. Die Braut.**

6. ábra. Menyasszony és vőlegény. (Kéménd, Esztergom megye). — **Abb. 6. Braut und Bräutigan.**

lomba. A vőlegény bérmakeresztanyja viszi a nyoszolyófát, amelynek végén csak édesalma lehet, melyet a dorozsbáknak kell megszerezni. Az almába még rozmaringot szúrnak. A szalakúzi plébánia hivatal 1830-ban kelt Canonica visitációja megjegyzi, hogy „*Esküvők és avatások alkalmával hangos énekszóval mennek a templomba és így is távoznak, nem törődnek a plébános intelmeivel és dorgálásaival*". (Régebben az avatás az esküvőt követő napon volt.) Az esküvő után, amikor az oltárt megkerülték, a vőlegény az oltár mögött megeresztette a nadrágszíját, hogy a menyasszony könnyebben szüljön. A menyasszonynak azt mondták, hogy amikor megy ki a templomból, tekintsen az ajtóra és ahány szöget lát, annyi gyereke lesz. Régebben egy nagy mákoskalács volt a menyasszony hóna alatt a templomban, amit az-

tán az esküvő után szétvágtak, egyik felét a menyasszony, másikat a vőlegény vette kezébe és a templom ajtajában az ott jelenlevők között szétosztották. Az esküvő után a vendégek odamennek, ahová hivatalosak. A vőlegény a menyasszonnyal megy, a menyasszonyháznál megreggelizik, aztán hazamegy. Régen, ha rossz idő volt a lakodalom napján, bérbevettek egy házat, amit *„királyi ház"*-nak neveztek és ott táncoltak a vendégek; most a kocsmában. A tánc körülbelül délután 1 óráig tart, akkor ebédelni mennek, ki-ki hová hivatalos. A cigányok kétfelé mennek. Ebéd alatt is éneklik a *„Szent János áldását."*[13]

Zsérén a menyasszonyt szintén bérmakeresztanyja öltözteti. Az öltöztetésnél jelen van a vőlegény is. A koszorút legvégén teszik a menyasszony fejére. Mikor elkészülnek az öltöztetéssel, égő gyertyával megkerülik a menyasszonyt. Ezután indulnak a templomba. Elől

7. ábra. Menyasszony a nyoszolyóasszonyokkal. (Zsére, Nyitra megye). — **Abb. 7. Die Braut mit den Brautführerinnen.**

megy a menyasszony és vőlegény, egymás mellett, utánuk a násznép többi tagjai, közöttük a bérmakeresztanya, aki a *„villő"*-t[14] viszi. Régebben az esküvő után a menyasszony és vőlegény a templom oldalában kalácsot evett és pálinkát ivott. Az esküvő után a menyasszony kalácsot osztogat a jelenlevőknek. Ezután a menyasszonyt hazakísérik, a vőlegény pedig saját vendégeivel megy haza. A cigányok a vőlegénnyel mennek.

Ahán, ha a vőlegényt valamelyik leány kikosarazta, mikor a lány háza előtt megy a násznép, a legények kilövik a piros szalagot, amelyet a vőlegény a leánytól kapott.

[13] Néprajzi Értesítő, 1940. 267. l., Manga János: Zoborvidéki lakodalmas énekek. Emlékkönyv Kodály Zoltán hatvanadik születésnapjára, Budapest, 1943. 206. l.

[14] A villővel kapcsolatban lásd még: Manga János: Ünnepi szokások a nyitramegyei Menyhén, Budapest, 1942. 61. l.

Kéménden a lakodalom napja hétfő vagy kedd, ritkábban szerda. Az esküvőt régebben a reggeli mise után, 8 óra tájban tartották, most délelőtt 10 órakor. Amikor a menyasszonyt öltöztetik, már gyülekeznek a vendégek. A menyasszonyt testvére, rokona, keresztanyja vagy a szomszédasszony öltözteti. Csizmájába pénzt tesznek, hogy ő legyen az úr a háznál. Az öltöztetés végén teszik fejére a koszorút, aztán a keresztanyja meghinti szenteltvízzel. (Aki a lagzi alatt elveszti a gyűrűt, az meghal. Budai Péter a hajnaltűznél elvesztette és másfél év mulva meghalt.) A templomba vendégeivel külön megy a menyasszony és külön a vőlegény. (A szülők nem mennek az esküvőre.) A menyasszony násznépe előtt megy a két dorozsma, majd a táncos legények tánclépésben, utánuk a menyasszony a nyoszolyós leányokkal, a menyecskék, asszonyok és férfiak, végül a cigányok. A vőlegény násznépe előtt szintén a dorozsmák haladnak, utánuk a táncos legények, majd a vőlegény a nyoszolyólányokkal, aztán a menyecskék, asszonyok és férfiak, végül a cigányok. Az esküvő alatt a menyasszony rálép a vőlegény lábára. Esküvő után a vendégek (legények és leányok) a templom előtt egy csárdást táncolnak, majd külön a vőlegény, külön a menyasszony, vendégeivel hazamegy.

8. ábra. Nyoszolyóasszony a nyoszolyófával. (Menyhe, Nyitra megye). — **Abb. 8. Brautführerin mit Stab.**

Nagycétényben a lakodalom napján a menyasszony öltöztetését az öltöztető asszony végzi, akit — hogy híresebb legyen a menyasszony — sokszor a szomszéd községből hívnak. A menyasszony ruhája fehér selyem vagy batiszt anyagból készül. Fején viaszkoszorú és fátyol, lábán félcipő. Régebben a menyasszony ruhájának anyaga különböző szinű kazsmír és delin, fején piros szalagokból és rozmaringból koszorú, lábán oldalvarrott csizma volt. A vőlegény ruhája fekete posztóból készül most is, mint régebben, csak a szabása változott. A zsinóros kabátot és billencses nadrágot felváltotta a zakószerűen szabott kabát és bricsesz nadrág. A vőlegény kalapjánál és mellén rózsaszín vagy fehér szalagcsokor rozmaringgal díszítve. Régebben a násznagyok kalapjánál is volt piros vagy fehér szalagcsokor és rozmaringbokréta. Ha a menyasszony gazdag volt, ilyen bokrétákat kaptak a többi férfivendégek is. Az esküvőre külön menetben indul a vőlegény és külön a menyasszony. A vőlegény násznépe viszi a *„jelvint“*, a nádpálcára tűzött selyemkendőt. A templomban az oltár lec-

keoldalán áll fel a vőlegény és mellette jobbról a menyasszony, hátuk mögött a násznagyok. A többi vendégek részben a szentélyben, részben a templom hajójában foglalnak helyet. Az esküvő után a templom előtt egy lassú és egy-két gyors csárdást táncolnak leginkább a legények, leányok és fiatal házasok. A tánc után a menyasszony és vőlegény elválik egymástól és vendégeikkel külön-külön térnek otthonukba. A két lakodalmas háznál a késő délutánig evéssel, ivással és tánccal töltik az időt.

Pogrányban a menyasszony koszorúja rozmaringból és 25 szalagból áll. Ruhája legtöbbször kék vagy zöld virágos atlaszból készül.

Nagyhinden, mikor a menyasszonyt öltöztetik, a következő éneket dalolják :[15]

Jól gondold meg, rózsám,
Elejét, utolját,
Hogy kivel kötöd be
Két szemed világát.

Az nem érett búza,
Hogy learathassák,
Sem nem kőccsön kenyér,
Hogy vissza adhassák.

Az érett búzákat
Le lehet aratni
De tetőled rózsám
El nem lehet válni.

Kolonban ha a menyasszony édesanyja már nem él, az alábbi dalt éneklik öltöztetésénél:

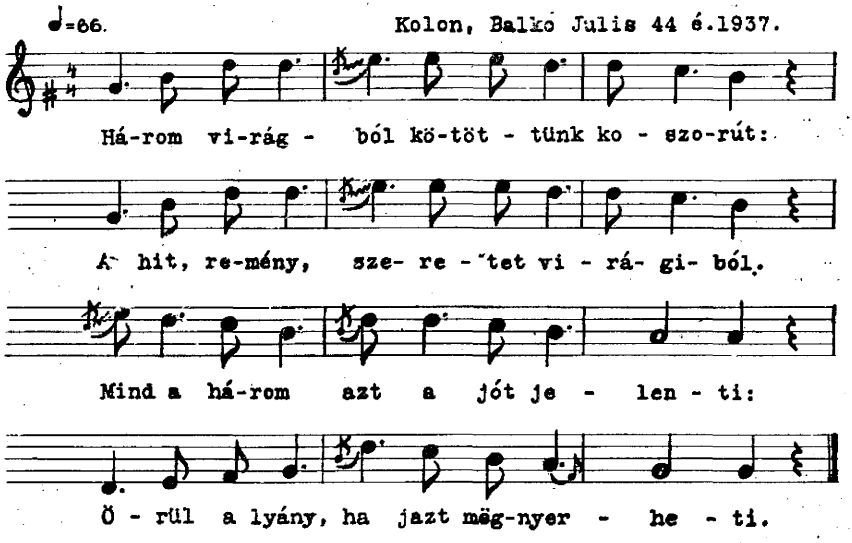

[15] Dallamát lásd: Néprajzt Értesítő, 1940. 264. l. 18. kótapélda.

Balkó Julis levelet írt anyjának:
Gyűjjön haza az ő lakodalmára.
Későn van már, rövid lett az idő,
Nem engedi a jóságos teremtő.

Balkó Julis, ha mégy az esküvőre,
Tekints be a temető sírkertibe.
Úgy hulljon a könnyed, mint az eső,
Mer' ott fekszik a te fölnevelőd.

Mohiban délelőtt 11 órakor tartják az esküvőt, rendesen szerdai napon. A vendégek 9—10 óra között jönnek össze. A menyasszonyt a rokonok öltöztetik fel, miközben ügyelnek arra, hogy a fátyolt előre tegyék, nehogy valaki leszakíthasson belőle, mert akkor szerencsétlen lesz a menyasszony. Az esküvői menet a következő sorrendben vonul a templomba: elől mennek a dorozsbák, ők vezetik a menetet, utánuk a férfiak, majd a vőlegény és násznagy, végül a cigányok. A másik csoportban, a férfiak vagy cigányok után megy a menyasszony a leányokkal és végül az asszonyok. Az esküvő alatt a menyasszonyháznál otthon maradt hozzátartozók a nyitott kémény alatt becsuknak egy lakatot, aztán bedobják a kutba, hogy a fiatalok szét ne válhassanak többé.

Ipolyszalkán hétfőn vagy kedden tartják a lakodalmat, az esküvőt pedig délelőtt 11 órakor. Az esküvői menet élén a vőlegény násznagya halad, kezében tartva a *„násznagypálcát"*, mely egy csépnyélre tűzött kendőből (melyet a kérő asszony kapott), pántlikákból és a bot végén egy piros almából áll. Menetközben kurjongatnak: *„Aki miránk bámészkogyik, a lagziba kivánkozik." „Arany bárány, aranykos, esküvőre megyünk most." „Fehér a mi tehenünk, szép a mi menyasszonyunk."* Kéméndén a következő lakodalmi kurjantásokat halljuk: *„Ez az utca petrezselymes, menyasszonyunk talpig selymes." „Kövér a mi tehenünk, szép a mi vőlegényünk." „Jaj de kicsi ez a ház, rúgjuk ki az oldalát." „Sárga rigó kalitkába, most megyünk a szentegyházba." „Hazaérünk vacsorára, apró piros pogácsára." „Itt a dombon, itt megálljunk, menyasszonyunk hadd pisáljon." „Aki miránk bámészkogyik, az miközénk kivánkozik." „Vőlegényünk jaj de szép, véle hálni szeretnék."* Ipolyszécsénkén: *„Madár száll a fatetőre, most megyünk az esküvőre." „Aki minket meggyaláz, pokolba legyen kanász." „Három éjjel, három nap nem elég a lábamnak." „Az én rózsám kökény szeme többet ér, mint három megye." „Mér'?" „Mert a megye az uraké, de a rózsám csak magamé." „Piros rózsa, kék nefelejcs, engem babám el ne felejcs."* Vacsora alatt ha valakinek a szeretőjével más táncol, a következőt kurjantják: *„Vagy egyél, vagy igyál vagy megházasodjál, az én rózsám után nem arcátlankodjál."*

Felsőszemeréden, mielőtt az esküvőre indulna a menyasszony, az ablakon keresztül meg kell látnia vőlegényét, azért a vőlegény a menyasszony szüleinek háza elé megy. Mikor az esküvőről jönnek vissza, a menyasszony elé egy hamuval teli cserépfazekat vágnak.

Zsitvabesenyőn hétfőn vagy kedden tartják a lakodalmat. Reggel a menyasszony és a vőlegény gyónni megy. Utána a vőlegény nász-

nagyaival a menyasszonyházhoz megy és *„íratják a móringlevelet"*. Arra alkudoznak, hogy mit kap a menyasszony, ha meghal a vőlegény, vagy a vőlegény mit kap, ha a menyasszony hal meg. Az egyezség eredménye rendesen a következő, amiről móringlevelet irnak: Ha a férj két-három éven belül gyermek nélkül halna meg és a szülei nem adnák vissza azt, amit a menyasszony a házhoz vitt, a menyecskének 100—200 pengőt fizetnek. Ha a menyecske halna meg, mindent vissza kell adni szüleinek, a férjnél csak a katonaágy marad: 2 vánkos, 1 dunna és 1 lepedő. Az egyezség után a szomszédasszony vagy valamelyik gazdasszony felöltözik *„sántamenyasszony"*-nak. Rossz ruhát vesz magára, fejére kukoricasustyából koszorút tesz és hátára nagy batyut. Nagy hasat is csinál magának, mintha másállapotban volna. Igy megy a vőlegény elé, akinek a menyasszony násznagyai azt mondják, hogy itt a menyasszony, akit eladtak. A vőlegény násznagyai tagadják, hogy ilyen menyasszonyt vettek volna, a sánta menyasszony pedig igyekszik megcsókolni a vőlegényt, de az nem hagyja magát. Végül a vőlegény le akarja vetkőztetni a sánta menyasszonyt, mire az elszalad. Ezután az egyik dorozsba bevezeti az igazi menyasszonyt, aki kezet fog a násznagyokkal, utána pedig a vőlegénnyel. A vőlegény a kézfogás után a menyasszonynak odaadja a vételárat (10—20 pengő). Végül a menyasszony virágot ád a násznagyoknak, amiért pénzt kap tőlük. A móringlevél irásának, a menyasszonyvételnek befejezése után a vőlegény násznagyaival hazamegy és készülnek az esküvőre, amely 11 óra körül veszi kezdetét.

A legtöbb Ipoly- és Garammenti községben az esküvőket már a délutáni órákban tartják, legtöbbnyire 2—4 óra között. Ezekben a községekben a lakodalom szokásai is leegyszerűsödtek, úgy, hogy az esküvő után mind a vőlegény, mind a menyasszony vendégei a menyasszonyházhoz mennek, ahol megvendégelik őket. Itt maradnak körülbelül este 8 óráig, amikor aztán átviszik a menyasszonyt a vőlegényházhoz.

Menyasszonykikérés és búcsúztató.

Azokban a községekben, ahol az esküvőt a délelőtti órákban tartják, a menyasszonykikérés még megtartotta jelentőségét.

Menyhén délután 4 óra körül kocsikon mennek a menyasszonyért. Első kocsin a vőlegény ül a dorozsbákkal, násznagyokkal és a nyoszolyóasszonnyal, aki kezében tartja a nyoszolyófát. Mikor megérkeznek, kinyitják a kaput és bemennek az udvarba, ott leszállnak a kocsikról és be akarnak menni a szobába, de a konyhaajtót zárva találják. Az ajtón dörömbölve énekelnek.[16] A konyhában levő tűz összetaposása után a vőlegény vendégei a konyhában maradnak. A násznagyok beküldik az első dorozsbát, aki kopogtatás után belép a szobába, köszön és előadja kérését: *„Tisztőtt násznagy urak, a reggel átadott galambot követeljük vissza."* Ezután a menyasszony násznagyai azt felelik: *„Gyüjjön be a kocsis."* Erre belépnek a vőlegény násznagyai és megállnak az ajtóban. A menyasszony násznagyai találós kérdéseket adnak nekik. (Pl. *„Ki jött át száraz lábbal a tengeren?"* Bibliai kérdések.) Ha megfejtik a kérdéseket, a menyasszony

[16] U. a. 261. l.

násznagyai kezet fognak velük és leültetik őket. A vőlegény, aki szintén bemegy a násznagyokkal, kimegy megkeresni a menyasszonyt. Közben bejönnek a leányok a koszorúkkal. A koszorúátadás után a násznagyok, dorozsbák és nyoszolyóasszony vacsorát kapnak. Közben a leányok és asszonyok énekelnek.[17] Amikor a menyasszony és vőlegény bejön a szobába, kezdődik a búcsúztató.[18] A búcsúztató után a menyasszonyt az első kocsira ültetik, vele megy még a vőlegény, bérmakeresztanyja és két-három leánypajtása. A menyasszony többi vendégei a menyasszonyháznál maradnak.

Nagycétényben estefelé a vőlegényháztól *„küldöttséget"* küldenek a menyasszonyházhoz. Ez a küldöttség a dorozsbákból áll, akik megkérdezik, hogy mehetnek-e a menyasszonyért? Mikor a dorozsbák visszaérkeznek a vőlegényházhoz, útnak indul az egész násznép és mennek a menyasszonyért. A menyasszonyházba az első dorozsba lép elsőnek, kezében a *„jelvinnyel"*. A szobában vőfélyrigmussal kér engedélyt arra, hogy bemehessenek. Ezután a vőlegény is bemegy a násznéppel együtt és a menyasszony hozzátartozói az asztalhoz ültetik őket. A vőlegény násznagya verses mondókával kéri ki a menyasszonyt. Amikor ennek vége van, bevezetik a menyasszonyt, majd a menyasszony násznagya mondja el a búcsúztatót, amelyet írott vagy nyomtatott vőfélykönyvből tanul. A búcsuztató után a menyasszony megcsókolja szüleit, rokonait, majd a násznéppel együtt vőlegénye mellett elindul a vőlegényházhoz.

Garamsallóban délután, amikor a menyasszonyért mennek, elől megy a násznagy, utána a dorozsbák, majd a vőlegény és többi vendégei. A menyasszonyház kapuit és ajtóit zárva találják és csak akkor nyitják ki, ha a vőlegény fizet. Mohiban háromszor is elmentek a kérők a menyasszonyházhoz, amíg beengedték őket. Amikor a kérők végre bejutottak, a vőlegénynek meg kellett keresnie a menyasszonyt, akit közben elbujtattak. Rövid keresés után meg is találta és megcsókolták egymást. Mohiban, ha a menyasszonyt vidékre viszik, elkötik az utat, amíg a vőlegény váltságdíjat nem fizet. A váltságdíj most 10—20 pengő. Érdekes szokás itt, hogy azok a legények, akik a menyasszonyhoz leánykorában jártak, lóháton elkísérik. A vőlegényháznál aztán behívják őket és megvendégelik, a menyasszonytól pedig, amiért elkísérték, *„kisérőpízt"* (kb. 15 pengőt) kapnak.

Tilden, mikor a menyasszonyért mennek, az alábbi dalt éneklik:

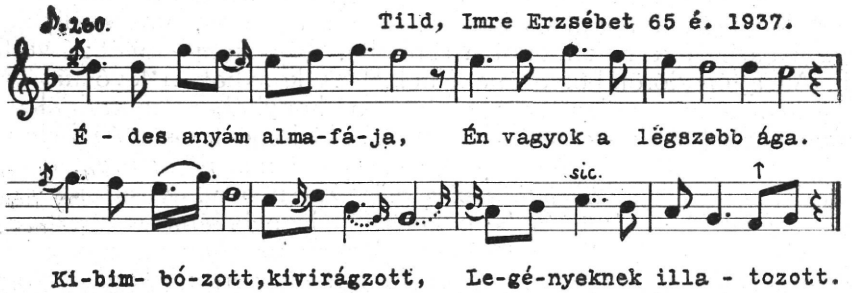

[17] Manga János: Parasztságunk művészete. Magyar föld, magyar nép. Budapest, 1943.

[18] Néprajzi Értesítő. 1940. 263. l., Néprajzi hanglemezek, F. 38/b. és 39/a.

Gesztén, amikor a menyasszonyt kikérni mennek, a következő dalt éneklik :

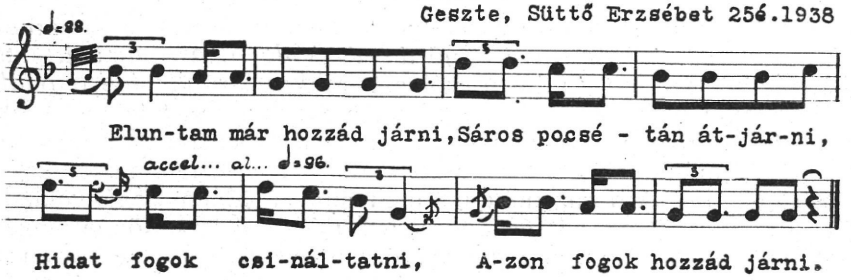

Most jó szeretőt tartani,
Mert van mivel csalogatni.
Most érik apró mogyoró,
Piros alma, csörgő dió.

Csörgő dió a zsebembe,
Piros alma a kezembe.

Tilden, amikor a menyasszonyt a vőlegényházhoz viszik, a leányok a következő dalt éneklik :

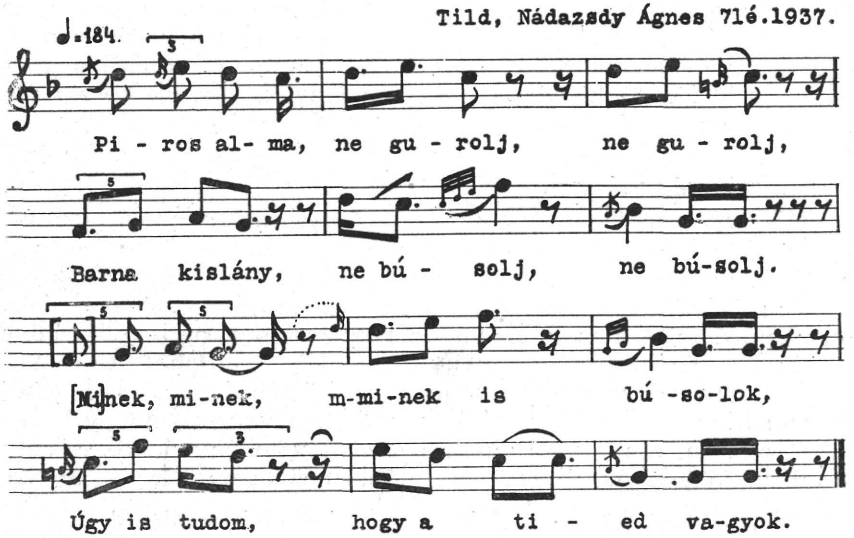

Esik eső, nagy sár van a hídon,
Ez a kislány sírva mos a kúton.
Sírva mondja az édesanyjának :
Ides anyám az Istenre hagylak.

Kéménden délután két órakor a vőlegény két dorozsmája megy kéretni a menyasszonyt. Galambot kérnek, de fészekkel (ággyal). Erre a násznagy találós kérdéseket ád nekik : *„Mikor zúgott a temető,*

úszott a koporsó és a benne levő sírt és fohászkodott?" (Jónás a cethal gyomrában.) „*Volt egy király ország nélkül, szolgái szolgáltak bér nélkül, házat épített fundamentom nélkül, szolgáit elküldte balta nélkül, azok fát és levelet hoztak és elolvasta betű nélkül*". (Nóé a bárkában.) „*Hol találták meg Mária jeggyűrűit és milyen fa alatt volt elásva*". (Az adatközlő nem tudta a választ.) *Mikor fordult meg a padláson három falka birka és melyiken?*" (A cigánykunyhó tetején.) A feladott kérdést a dorozsmák a vőlegényházhoz viszik és ha ott a násznagyok megfejtik, mehetnek a menyasszonyért.[19] A vőlegényháztól az egész násznép indul. A dorozsmák mennek elől a táncos legényekkel, kezükbe egy-egy üveg bor és „*kúcsocs kalács*". Közbe-közben megállnak és táncolnak az úton. A legények összeölelkezve, tánclépésben mennek. Régebben a nézők az utcát lánccal vagy szalmakötéllel keresztül kötötték és a vőlegénynek fizetnie kellett. Ezt akkor is megismételték, amikor a menyasszonyt vitték. A vőlegény és násznépe a menyasszony udvarán vár, amíg a dorozsma a menyasszony násznagyától engedélyt kér, hogy bemehessenek. A vőlegény keresztanyja magával viszi az aranyos kontyot tilangli kendőben, egy másik asszony jobb kezében az újján felemelve a jegycsizmát viszi. Ezeket a menyasszony násznagya elé, az asztalra teszik. Ezután alkudnak az ágyra. Az alku után a vőlegény násznépét leültetik és megvendégelik. A verses búcsuztatót a menyasszony dorozsmája mondja a menyasszony és vőlegény előtt állva. Ezután a menyasszony a vőlegénnyel és vendégeivel, a koszorúslányok kíséretében indul a vőlegényházhoz. A menetben elől mennek a dorozsmák, utánuk a legények, majd a menyasszony és vőlegény kezeiket összefogva, jobbról és balról a koszorúslányok, végül a többi násznép és a cigányok. Utánuk kocsin viszik a menyasszony ágyát.

A vőlegényháznál.

Menyhén a vőlegényháznál búzát szórnak a menyasszonyra. Mikor leszállnak a kocsikról egy asszony a konyhaajtóból mézzel csalogatja a menyasszonyt. A konyhában egy kanál mézet eszik a menyasszony és vőlegény, hogy szeressék egymást és olyanok legyenek egymáshoz, mint a méz. Ezután a gazdasszony a konyha falait tollseprűvel lesepri, amiért a menyasszonytól 5 koronát kap. A menyasszony bevezetése után elmennek a *királyi házhoz*, ahol eljárják a „*három tánc*"-ot.[20] 10 óra körül kezdődik a vacsora, amely 1 óráig tart.

Csifláron, amikor a menyasszonyt a vőlegényházhoz viszik és a kaput zárva találják, éneklik az alábbi szöveget:[21]

Nyisd ki rózsám, nyisd ki
Csikorgós kapudat
Hagy pengedgedhessem
Sárga sarkantyúmat.

Csillagok, csillagok
Szépen ragyogjatok,
Az én galambomnak
Utat mutassatok.

[19] Ezek a találós kérdések a többi községekben is gyakoriak. Néha háromszor-négyszer visszaküldik a dorozsmákat (vőfélyeket) a vőlegényházhoz ilyen találós kérdésekkel.

[20] Néprajzi Értesítő, 1940. 260. l. 12. kótapélda.

[21] U. a. 264. l. 18. kótapélda.

Nem is úgy hajnallik,
Mind aggyig hajnallott,
Mőtte az én rúzsám
Engemet elhagyott.

Elhagyott, elhagyott,
Nagy bánatra hagyott,
De ha jen elhagyom,
Még nagyobbra hagyom,

Ipolyság vidékén, amikor a menyasszony a vőlegényház udvarába lép, egy hamuval teli rossz cserépfazekat vágnak elébe. A konyha küszöbére egy fiúgyermeket fektetnek s azon kell keresztül lépnie a menyasszonynak. A gyermek a vőlegénytől pénzt kap. Ipolybalogon a menyasszonnyal a kását is megkevertetik s ezután a vőlegénnyel együtt megesznek egy szelet mézeskenyeret, majd a menyasszony pénzt ad a gazdasszonynak. Ahán seprűt dobnak a menyasszony elé, ha pedig vidékről hozzák, a szekérderékhoz egy cserépedényt vágnak. Vámosladányban a menyasszony a vőlegényház küszöbén felrúg egy vízzel teli vödröt, hogy könnyebben szülje meg gyermekét. A konyhában itt is, mint az Ipoly vidékén, a menyasszony feltekint a kéménybe, hogy feketeszemű gyermekei legyenek, majd a menyasszony és vőlegény kigombolja egymás ruháját, hogy egymáshoz mindig engedelmesek legyenek. Pogrányban a menyasszony előtt becsukják az ajtót. Kintről kopognak, mire bentről kérdezik: „*Ki csukta be?*" Erre a menyasszony válaszol: „*Apa csukta be, mama nyissa ki*". Ezt háromszor megismétlik, mire kinyitják az ajtót. Az ajtóban tűz ég, amit a menyasszonynak és vőlegénynek kell összetaposni. Bodokon a menyasszonynak és vőlegénynek a tűzbe kell ugorni, amikor a vőlegényházhoz érnek. Ezután a menyasszony megcsókolja apósát, anyósát, majd megkóstolja a levest és pénzt ad a gazdasszonynak.

A vacsoránál bizonyos sorrendben ülnek a vendégek, illetve a menyasszony és vőlegény. Menyhén a menyasszony és vőlegény egymás mellett, a menyasszony baloldalán bérmakeresztanyja, a vőlegény jobboldalán pedig bérmakeresztapja ül. A többiek vegyesen. A régi palóc házaknál az első szobát úgy építették, hogy két ablaka az utcára, egyik ablaka az udvarra néz. Ipolyság vidékén a menyasszony és vőlegény az utcai frontra néző két ablak között ül, hogy a kívánciak az udvari ablakon keresztül láthassák őket. A menyasszonytól balra ül a vőlegény, mellette a nyoszolyóleány, majd a nyoszolyóasszony. Ezután a közelebbi, majd a távolabbi rokonok következnek. Ugyanebben a sorrendben a menyasszonytól balra a menyasszony nyoszolyóleányai, asszonyai és a násznagy, illetve a násznagyok ülnek. Zsitvabesenyőn, mielőtt a vendégek a vacsorához ülnek, a dorozsba egy tányérban vizet visz a szobába. Egyik kezében tartja a tányért, másikban botját, melyre zsebkendő van akasztva. Amikor a szobába lép, a következő verset mondja:

Jordán vizéből éppen most érkeztem,
Kezét megmosta mindenki, amerre csak mentem.
Tisztelt vendégsereg, itt a Jordán vize,
Piszkosan ne maradjon senkinek a keze.

Ezután a vendégek ujjaik hegyét a vízbe mártják és a dorozsba botján levő zsebkendőben megtörlik.

Nagycétényben a menyasszony a tükör alatt ül, a vőlegény bal-

oldalán. A menyasszony mellett a nyoszolyóleányok, a vőlegény mellett pedig a főnásznagy, a vőlegény keresztapja, majd a rokonok „rang szerint" ülnek. A fiatalság a másik szobában foglal helyet.

Az egész palóc nyelvterületen közismert és elterjedt lakodalmas ének volt régebben a kánai menyegzőről szóló dal, melyet minden lakodalmi vacsora alatt elénekeltek. Az egyes községekben szövege és dallama némiképpen változik, de tartalma és dallama lényegében mindenütt ugyanaz. Az alábbi szöveg és dallam Pereszlény községből való:[22]

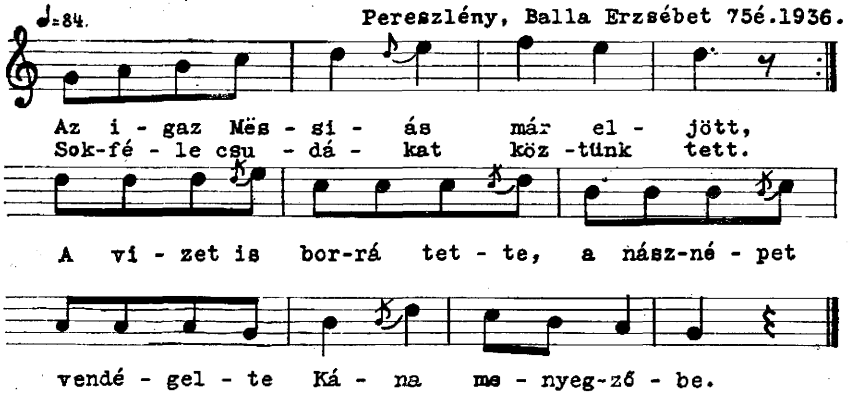

Itt nagy lakodalmat kezdének,
Jézust is elhívták vendégnek.
Ott követték tanítványi,
Mint a tyúkot hű fiai,
Kána menyegzőbe.

Első tál ételt, hogy fëladták,
Jézust azzal mindjárt kínálták.
Tetszett mindenben az étëk,
Csak a borban volt a vétëk
Kána menyegzőbe.

Jézus anyja, hogy őtet látta,
Fogyatkozásukat mëgszánta.
Fijam, úgymond, boruk nincsen,
Azért egy csëpp kedvük sincsen
Kána menyegzőbe.

Jézus, hogy vígazságot tëgyen,
Szent anyja kérése meglegyen,
Parancsolta, hogy vigyenek,
Kútnál hat vödröt töltsenek
Kána menyegzőbe.

Itt a szolgák gyorsan sietnek,
A kútból hat vödröt töltének.
Jézus borrá változtatja,
Első csudaját mutatja
Kána menyegzőbe.

A bort adták násznagy kezibe,
Hogy tenné a vendég elébe.
Násznagy a bort kóstolgatja,
A vőlegényt kínálgatja
Kána menyegzőbe.

Minden ember, úgymond, elsőbe
Jó bort adta vendég elébe,
De itt a jót tartogatják,
És az alábbvalót adják
Kána menyegzőbe.

Itt mindnyájan vígan mulattak,
Egyet-kettőt könnyen ugrottak.
Úgy megforgatták Magdolnát,
Hogy elrúgták a patkóját
Kána menyegzőbe.

[22] V. ö. Manga János: Kánai menyegző. Ethnographia, 1941. 139. l.

Hasznos lészen az Istent kérnünk
Sokszor adjon íly bort minékünk.
Ez a jó bor, ilyet igyunk,
Istent áldjuk, meg-meg igyunk
Kána menyegzőbe.

Vacsora után megjelennek a vőlegényháznál a menyasszony otthon maradt rokonai, akik a menyasszonyt nem kísérték el. Ipolybalogon „*hérészes*"-nek nevezik őket és a menyasszony után bort, süteményt visznek. Ők vitték régebben az „*örömkalácsot*" is, mely pattogatott kukoricával volt díszítve és gyertyák égtek rajta. Ebből a kalácsból minden vendég kapott egy szeletet. Pereszlényben „*utánavalók*"-nak nevezik őket, akik közül két ember egy saraglyán vitte a „*morványt*", a 60 cm széles és 120 cm hosszú fonott kalácsot, amelyet úgy sütöttek, hogy kibontották a kemence száját, hogy betehessék. A „*morvány*" tetejét tésztából vesszőkre font spiráldísszel, télizölddel díszítették és gyertyákat raktak rá. Horvátiban szintén „*utánvalók*"-nak, „*ajándékosok*"-nak nevezik őket. Kéménden a koszorulevétel után, amikor a menyasszonyt fésülik, jönnek a rokonai és hozzák a „kárlátós kalácsot". Megvárják a menyasszonytáncot, ami után visszamennek. Ipolyszécsénkén az utánavalókkal megy a menyasszony anyja is, és a vőlegény anyjával a konyhában megcsókolják egymást. Közben a vőlegény és menyasszony kimegy a kamrába, hogy ne találják őket. A menyasszony anyja keresi leányát és azt mondják neki, hogy várjon egy kicsit, majd behozzák. Aztán kimegy a két druzsba, egy férfi kezébe meszelőt adnak, lepedővel letakarják, majd bevezetik a szobába, hogy ez a menyasszony. Mikor bevezetik, az egész násznép felkel és elimádkozzák az Üdvözlégy Máriát. Ezután a menyasszony anyja azt mondja a sánta menyasszonynak, hogy üljön le és vacsorázzon. A sánta menyasszony csak mekeg, mint a kecske. A násznagy felkiált, hogy ez nem az igazi menyasszony. A menyasszony anyja pedig elsikoltja magát: „Nini, olyan szarvai vannak, mint egy tehénnek." Erre a menyasszony násznagya azt mondja, hogy elveszett a kilencvenkilencedik birkám, ez lesz a kos. A sánta menyasszony megijed, lekap az asztalról egy tál süteményt és egy ü-

9. ábra. Újmenyecske 15—20 évvel ezelőtt. (Pereszlény, Hont megye). — **Abb. 9. Junge Frau vor 16—20 Jahren.**

veg bort, aztán kiszalad vele az udvarra, ahol a hivatlan vendégek elfogyasztják. Ezután megint bevezetik. Közben a menyasszony anyja folyton keresi leányát, végre megtalálja a konyhában és odakiáltja a násznagynak, hogy megvan a menyasszony, a bárány. Erre a sántamenyasszony megijed, felkapja a menyasszony anyjának kosarát, amelyben ennivalót hozott az utánavalókkal, aztán kiszalad vele, az igazi menyasszonyt pedig bevezetik. Erre ismét elmondják az Üdvözlégy Máriát és kezdődik a vacsora.

A menyasszony fejéről vacsora után veszik le a koszorút. Menyhén a menyasszony bérmakeresztanyja veszi le a koszorút, ami után az új pár aludni tér. Mikor vetkőznek, egymást kérdezik: *„Ki csizmáját húzod?"* Erre a menyasszony azt feleli: *„Az uramét."* A vőlegény pedig: *„A felesígemét."* Mielőtt lefekszenek, egy fiúgyermeket dobnak az ágyba, hogy elsőszülöttjük fiú legyen. Mohiban éjfélkor, a koszorúlevétel előtt járják a menyasszonytáncot az alábbi dallamra:

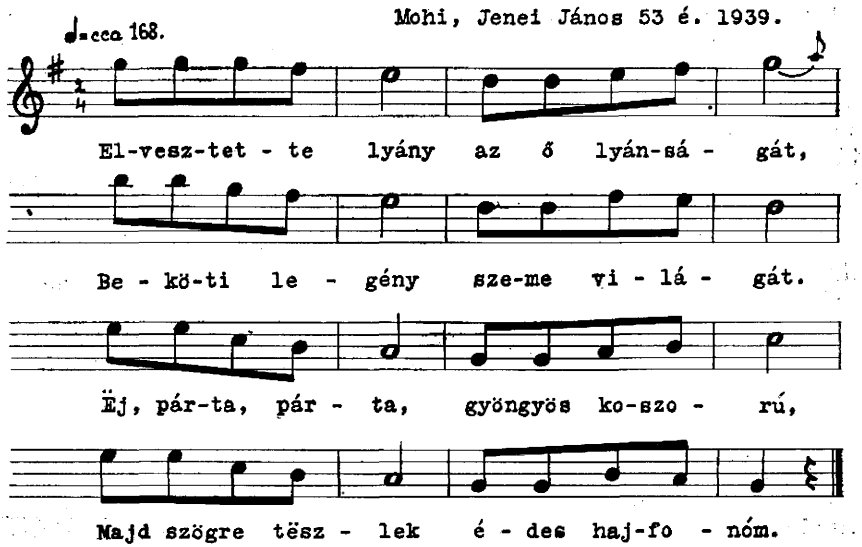

A szoba közepén feláll az egyik dorozsba, a menyasszony, egy nyoszolyólány és egy nyoszolyóasszony. Ujjaik közé 3—3 égő gyertyát tesznek, kisujjaikat összekapcsolják és a cigányzene ütemeire megkezdik a táncot. Hatszor járják el egymás után és a végén kiszaladnak a menyasszonnyal. A bekötött fejű menyecskével megint eljárják a táncot, aztán egyedül táncol az új házaspár. Zsitvabesenyőn a menyasszonytánc után bekerítik az új menyecskét és a férjét felszólítják, hogy váltsa ki. Ha be tud ugrani a körbe és megcsókolja, nem kell neki fizetni. Deménden éjfélkor veszik le a menyasszony fejéről a koszorút. Ezt megelőzőleg a vőfély bevezeti a lagzis házba, aztán ujjai közé három gvertyát tesz, azokat egyenként meggyujtja, miközben a következőket mondja: *„Meggyujtottam az első szál gyertyát az Atya Isten nevében . . . meggyujtottam a második szál gyertyát a Fiú Isten nevében . . . meggyujtottam a harmadik szál gyertyát a Szentlélek Isten nevében."* Közben a menyasszonyt vezetve, az ajtóhoz ér, majd kiszalad vele a szobából. Kint

bekötik a menyasszony fejét és egy üveg pálinkával és egy kaláccsal jön vissza és sorra kínálja a vendégeket. Ezután következik a menyasszonytánc, mely egyezik az Ipolyvidéki szokásokkal. Egy tányérba égő gyertyát tesznek, aztán a cigány az alábbi dallamot játsza, a menyasszonnyal mindenki fordul egyet-kettőt, aztán pénzt dobnak a tányérba.

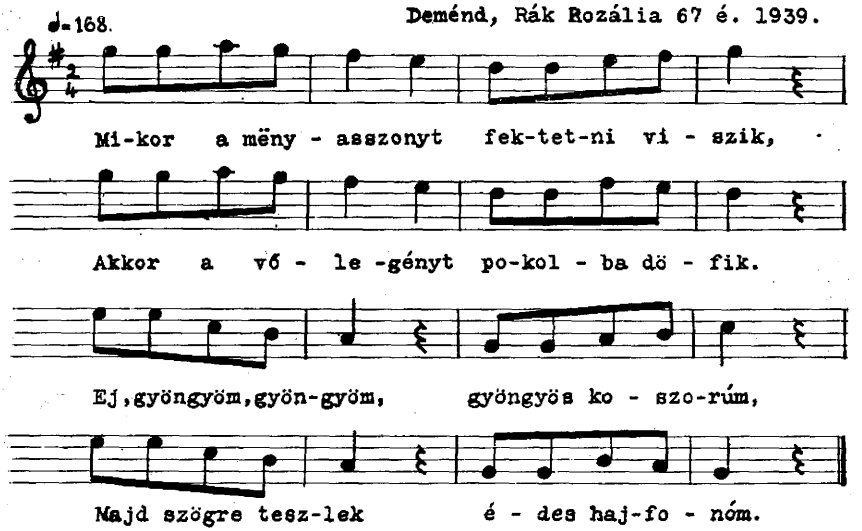

Kéménden éjfél után 1 óra körül veszik le a menyasszony fejéről a koszorút, ilyenkor éneklik a következő dalt:

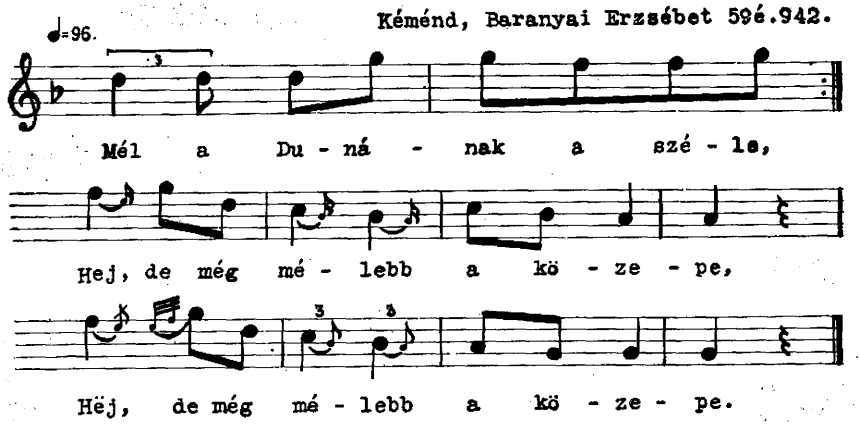

/: Barna kislyán nézecskélyi, :/
/: Hëj, által akar rajta mënnyi. :/

/: Által akar rajta mënnyi, :/
/: Hëj, piros rózsát szakajtanyi. :/

/: Piros rózsa në virágozz, :/
/: Hëj, barna legény në várakozz. :/

/: Mert ha énrám várakozol, :/
/: Hëj, soha mëg nëm házasodol. :/

/: Aggyig élem világomot, :/
/: Hëj, még szél fujja pántlikámot. :/

/: Ha nëm fujja, lobogtatja, :/
/: Hëj, lëgínyëket csalogatja. :/

Ha a fiatalokat „összeverték az öregasszonyok", az alábbi két vers éneklésénél sírt a menyasszony:

/: Nem tëvelëd akartam én, :/
/: Hëj, rúzsám, egy tányérbul enni. :/

/: De jaz Isten úgy akarta, :/
/: Hëj, lëgyën kedves akarattya. :/

Ugyanerre a dallamra a hajnaltűznél még az alábbi szöveget énekelték tánclépésre:

/: Hajnal hasad, maj' megvirrad, :/
/: Hëj, felgyütt az hajnali csillag. :/

Mikor bekötik a fejét, megmosdatják fehér borban. Ebből a borból a vőlegény poharába öntenek és a vőlegény megissza. Ezután a dorozsma bevezeti az új asszonyt. A dorozsma kezében tányér, benne a koszorú. Elmondja a verset és kezdődik a menyaszszonytánc az alábbi dallamra. Végül a vőlegény felveszi a tányért és kiszalad az új menyecskével.

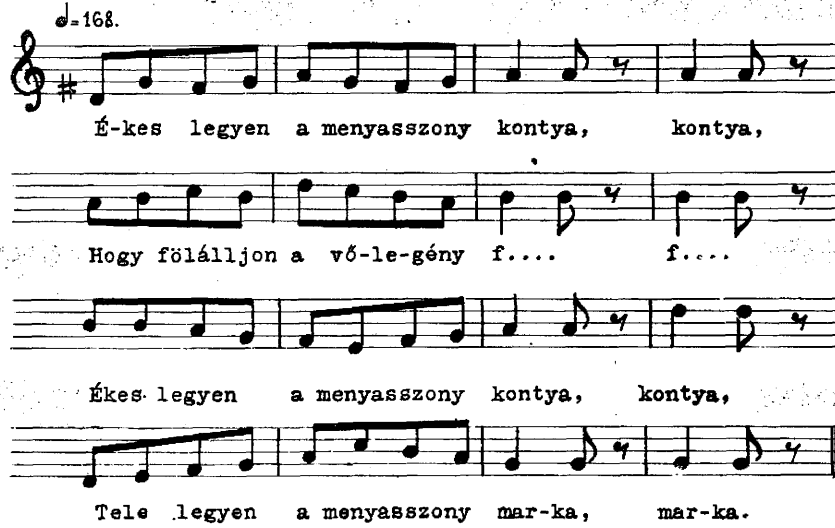

A hajnaltűznek az öregebbek emlékezetében még a legöbb községben megtaláljuk a nyomát. Ipolyszalkán azt mondták, hogy a *„menyasszony máját sütyik"*. Deménden régebben, amikor virradni kezdett, a vendégek kimentek a falu végére, ahol meggyujtottak egy rakás szalmát és a férfiak körültáncolták. Azt mondták, hogy *„elégettük a hajnalt"*. A hajnaltűz után visszamentek a lakodalmas házhoz, megreggeliztek és utána hazamentek. Kéménden amikor virradni kezd, a lakodalmas ház vendégei szalmát, rőzsét visznek az udvarra és ott meggyujtják. A tűz köré mindnyájan kimennek és a tűz körül körben lassú és gyors csárdást táncolnak. A fiatalság párjával beugrik a tűzbe és *„széttáncolják a tüzet."* A vőlegény és menyasszony együtt táncol.

Utána mindnyájan bemennek a lagzis házba. Az új pár ezután elmegy a menyasszonyházhoz, ahol ismét táncolnak az ott meggyujtott hajnaltűznél.

Menyhén a régebbi lakodalmakban a menyasszonyfektetés után a vendégek hazamentek és kedden reggel ismét összejöttek. A dorozsba mosdóvizet vitt az újházasoknak, amelybe pénzt dobtak. Ezután kisérték avatásra az új asszonyt. Vele ment a bérmakeresztanyja, férje és az asszonyrokonok. A menet élén a bérmakeresztanya vitte a nyoszolyófát. Az avatás után az összegyült násznép elment a násznagyokhoz, ott inni-enni kaptak és táncoltak. A násznagyoknál járták a *„tyúkverő tánc"*-ot. Az újpár délelőtt 10—11 órakor várta a *„menyasszonylátósakot,"* a menyasszony rokonait, akik enni hoztak az újházasoknak. Később a násznagyoktól is visszajöttek a vendégek és körülbelül este 10 óráig táncoltak. Szerdán a legközelebbi rokonokat ismét összehívták. Az Ipoly vidékén a lakodalom utómulatságát *„hérész"*-nek mondják és rendszerint a lakodalmat követő szombat vagy vasárnap este tartják. Zsitvabesenyőn *„tyúkverő"* a neve és a lakodalmat követő vasárnap este tartják, amikor a gazdasszonyok és násznagyok mulatnak. Ipolybalogon a lakodalmat követő csütörtökön este *„agybaütésre"* mennek a lagzis házhoz. A vőlegényháznál esznek-isznak, akik hivatalosak voltak és vacsora után, kb. 10 órakor egy rossz cserépfazekat az ajtóhoz vágnak: *„agybaütötték a lagzit."* Utána hazamennek. Ipolyszalkán *„kis lagzi"*-nak hívják ezt az utómulatságot.

10. ábra. Újmenyecske a „bújázó kendő"-ben, melyet az eskövőt követő vasárnap vesz fel. (Kéménd, Esztergom megye).* — **Abb. 9. Junge Frau im Kopftuch, welches sie am Sonntag nach der Hochzeit autegt.**

*

A nyugati palócság Hont megyétől Nyitráig terjedő műveltségterületének itt közölt házassági szokásaiban kétségtelenül bizonyos egyöntetűséget találunk. Erre az egyöntetűségre jellemző tényezők nagyrésze — igaz — a gazdasági tényezők, követelmények fejlődésének eredménye, kikristályosodott gyakorlati szempontoknak hagyományos cselekedetté válása. Vannak azonban ezeknek a lakodalmi, illetve há-

* Leírását lásd: Gönyey Sándor: Szép kéméndi bulyázó kendő. A Hagyomány Szava, 1942. 8. szám, 4. l.

zassági szokásoknak olyan részei is, amelyeknek sem jelentősége, sem gyakorlati célja nincs, de egy régebbi, egymással szoros műveltségi kapcsolatban levő több kisebb tájegység összetartozására mindenesetre jellemzőek. Mindezek talán azt bizonyítják, hogy a mai napig is ismeretlen eredetű palócság mennyire kiterjesztette és átadta ősi műveltségjavait azoknak a területeknek is, amelyekkel csak szomszédságban volt, de semmiesetre sem lehetett a szó szoros értelmében vett genetikai kapcsolatban. Kétségtelen, hogy ezeknek a szokásoknak, hagyományos formáknak és cselekményeknek vizsgálata, szigorú csoportosítása és rendszerbe foglalása elvezethetne végre a palóc etnikum meghatározásához is.

Manga János.

*

Angaben zu den Ehe- und Hochzeitsbräuchen der Westpalowzen.

Das Sprachgebiet der westlichen Palowzen zieht sich im nördlichen Teil Ungarns, vom Mittelfluss des Ipoly-Flusses bis ungefähr westlich von Balassagyarmat, bis zum Nyitra-Fluss dahin, überschreitet die Landesgrenze, reicht hinüber auf das Gebiet der Slovakei und erstreckt sich auf die ungarische Sprachinsel oberhalb von Nyitra. Bezeichnend für die Ehebräuche dieses Gebietes ist eine gewisse Einheitlichkeit. Bei der Auswahl der Gattin ist der erste Gesichtspunkt, dass das Mädchen gut entwickelt und gesund sei, der zweite der des Bodens, d. h. der künftige Erbteil der Braut, der dritte der der Art. Wenn es nämlich in der Familie der Braut einen Trinker oder eine Verschwenderin gibt, so sagt man, dass dies keine gute Art sei. Die Vorbereitungen zur Eheschliessung werden im allgemeinen von den Frauen getroffen. Der Jugend ist es erst neuestens möglich, ihren Gefühlen Giltigkeit zu verschaffen. Die Altersgrenzen der Eheschliessung sind auch innerhalb der einzelnen Gemeinden verschieden. Im allgemeinen heiraten Bauernsohn und Bauerntochter früher, die Kleinhäusler später. Die frühzeitigsten Eheschliessungen findet man in den Einkinderfamilien. In den Jahren vor dem ersten Weltkrieg war es keine Seltenheit, wenn die Braut bloss 13—14, der Bräutigam 16—17 Jahre alt war. Das Brautbitten wird von einer weiblichen Angehörigen oder von der Mutter des Burschen besorgt. Vorher aber musste natürlich die Vermittlerin die Absichten der Brauteltern erkunden. Der Zeitpunkt der Verlobung ist derzeit der Samstagabend, der der Brautwerbung folgt. Beim Ungartum der Nyitra-Gegend wurde die Verlobung früher, in den Jahren vor dem Weltkrieg, am Sonntag, bei Tagesanbruch abgehalten. Die Gäste versammelten sich auf der Strasse, vor dem Brauthaus und indem sie den Hahnenschrei nachahmten, sangen sie zwischendurch Lieder, die mit der Gelegenheit in engem Zusammenhang standen. Die Verlobung dauert zwei bis drei Wochen, während dieser Zeit verkündet der Geistliche dreimal die Verlobung des Paares. Die Eltern der Braut und des Bräutigams mästen während dieser Zeit das für die Hochzeit erforderliche Geflügel, kaufen die in der Aussteuer der Braut noch fehlenden Kleider und Bettzeugstücke. Der Hochzeitstag war in den Jahren vor dem Weltkrieg meistens der Montag, eventuell Dienstag oder Mittwoch. In der zweiten Wochenhälfte hielten bloss die Knechte Hochzeiten. Der Zeitpunkt der Hochzeit entfällt in der Umgebung von Nyitra auch heute auf die Morgenstunden, zusammenhängend mit der für die Verlobten gelesenen Messe. In den anderen Gebieten hält man die Hochzeit in den Nachmittagstunden, seltener zur Mittagszeit. Wo die Hochzeit am Vormittag üblich ist, dort trennen sich Braut und Bräutigam nach der Trauung und jeder von ihnen geht mit seinen Gästen ins eigene Heim zurück. Der Bräutigam geht dann erst am Nachmittag mit seinem Gefolge zur Braut, um sie heimzuholen. Wo man die Hochzeit am Nachmittag zu halten pflegt, dort geht auch der Bräutigam mit seinen Gästen ins Brauthaus und abends gegen 8—10 Uhr gehen sie beisammen ins Elternhaus des Bräutigams, wo nach dem Abendessen der Braut der Kopf zugebunden wird, also die Haubung stattfindet. In der Umgebung von Nyitra ist es noch gebräuchlich, dass der Bräutigam und seine Gäste, wenn sie die Braut holen gehen, in der Küche einen Scheiterhaufen zerstampfen müssen. In den Jahren vor dem Weltkrieg war das Feuer bei Morgendämmerung üblich. Als es zu dämmern begann, bei Anbruch des zweiten Hochzeitstages, legten die Hochzeitsgäste im Hof, auf der Strasse, oder am Ende des Dorfes ein Feuer an, welches umtanzt wurde.

Változás-vizsgálatok a népi állattenyésztés köréből.

Az a terület, melynek népi állattenyésztési változásait vizsgáljuk, a Nagykunság egy részét és a Közép-Tisza néhány községét foglalja magában.[1] Történeti síkon már néhai Györffy István vizsgálta azt a hagyományos, nagyarányú pásztorkodást,[2] amely a szilajság jegyéből a mult század 70-es éveiben kezdett rohamosan átformálódni.

Az átalakulásnak sok tényezője volt. Elsősorban említhető az ármentesítés és folyószabályozás, amely az állati és növényi élettani tényezőket erősen megváltoztatta, a rétek, a legelők nagyrészét eltüntette, majd a megindult erős ütemű mezőgazdálkodás a vidék régi, állattenyésztő jellegét megtörte, sőt több helyen el is tüntette.

A szemtermelő gazdálkodás mellett az állattenyésztés szerepe egyre alárendeltebb. A nép gazdaságában, illetve kisüzemében más jelentősége lett a jószágnak, a munkamódszer és tempó módosul, a piac pedig a kínálat és kereslet törvényeivel új helyzet elé állította a népet, és ebben a még kiegyensúlyozatlan helyzetben tájékozódnia és alkalmazkodnia kellett, hogy az önellátáson és közterheken kívül a korszerű gazdasági igényeknek is megfeleljen.

Ez a folyamat azonban még nem jutott el odáig, hogy termelőitenyésztési rendjét a lehetőségek határain belül egységesítette volna, és így a hagyománynak, — mert bevált tapasztalatai vannak, vagy a népi tudás jelenlegi elégtelensége folytán, esetleg a leszegényedés következtében, — még mindig van tere, az újítás viszont anyagiak, részben az előbbi okok miatt is nem mindig vezet feltétlen sikerre. A jelen és közelmult ismerete sok részletet megmagyaráz.

Kérdezhetnők, miért foglalkozzék a néprajzi kutatás közgazdasági aknak látszó jelenségekkel, vagy üzemi gazdálkodás felé haladó irányzat magyarázatával. Népünk művelődése a történeti néprajz tanulsága szerint állandó, mozgalmas fejlődés, teremtődés, alakulás dinamikus ráhatások, stb. következtében, s előző évezredek, évszázadok, évtizedek művelődési szakaszai, a megülepedettség közbülső, sztatikus, nyugalmi állapota előtti és utáni átmenetei mind az elfogadás és elutasítás, megtartás és átformálás folyamatrészeit jelzik. A népi kultúra változásainak jelenben való vizsgálata részint tehát a mult periódusainak megértéséhez és módszeres szemléletéhez nyújt használható támpontot, részint a jelen állapotot rögzíti meg egyidejű (synchronikus) problémáival, és következtetési lehetőséget enged a változások minden-

[1] Karcag, Kenderes, Kunhegyes, Kunmadaras; Tiszaderzs, Tiszafüred, Tiszaigar, Tiszaörs, Tiszaörvény, Tiszaszentimre, Nagyiván. A megfigyelés 1938-ban történt. Borzsák Endrének, aki utam során huzamosabban velem volt, és megfigyeléseimet elősegitette, e helyen is baráti köszönetemet tolmácsolom.

[2] Györffy István: Nagykunsági Krónika, Karcag, 1922, I. kiadás.

kori, elvben lehetséges irányaira is. Igy van ez a mi esetünkben is.

A kutatóterület gazdasági, közelebbről állattenyésztési vonatkozásai azt mutatják, hogy a XVIII. században kiteljesedett és a XIX. század utolsó évtizedeitől erősen átváltozó külterjes rendszerében a víz mindig nagy szerepet játszott. Az ármentesítés előtt e területnek a legfőbb hasznot az állattenyésztés hajtotta, a szilajtartás keretében. A lecsapolások és belvízrendezés után már megindult az átalakulás, a legelőterületek jórészét feltörik, a megmaradók erősen megérzik a víz hiányát, s újabb állatfajták törnek bele a számunkra szokatlan környezetbe, s az uralkodó félszilaj tartásmódba, a most meginduló öntözés pedig valószínűleg ismét mélyreható változásokat fog előidézni, és előreláthatólag a még belterjesebb tartáshoz vezet. Az átmenet állapotát tehát célszerű tanulságul lerögzíteni.

Célkitűzésünk szerint csak néhány lényeges jelenséget vonunk be vizsgálatunkba, így foglalkoznunk kell az állatfajták változásával, az újabb tenyésztési elvek érvényesülésével, a pásztori rend bomlásával, a legeltetés és eltartás viszonyaival s a haszonvétel rendszeri helyzetével. Látni fogjuk e fejezeteken belül a hagyomány és korszerűségre törekvés küzdelmét, a paraszti gazdaság üzemmé formálódását.

I. Az állatfajták változása.

E vidék állattenyésztése az állatfajtákat tekintve néhány évtizede még egységes képet mutatott. Leszámítva a századok alatt elkerülhetetlen kisebb vérkeveredést, az ősi magyar fajták állottak tenyészetben a hagyományos keretek között. Ezek a fajták a nép gazdálkodásához addig szorosan hozzátartoztak, a földrajzi, élettani és értékesítési feltételeknek teljes mértékben megfeleltek. A mult század utolsó évtizedeiben azonban az új jövevények megbontják az egységet, sőt az úgynevezett kultúrfajták a régieket hovatovább kiszorítják. Bármilyen fájdalmas is eltűnésük, érthető, hogy az általános gazdasági rendszerváltozás együtt járt a fajták változtatásával. Ha a felsőbb gazdasági irányítás tervszerűen kitenyésztette volna ősi állatainkat, ha azok minden téren versenyképesek lettek volna, ez a változás ilyen nagy mértékben nem következhetett volna be. Mivel kísérletek és eredmények helyett a nép csak a lebecsülést hallotta, a leértékelést anyagilag érezte, felhagyott velük, ezek azután utóbb a hagyománytartó gazdaságokban a maradiság látszatát keltették.

Ez a folyamat annyira előrehaladt, hogy egyes állatnemek szinte teljesen eltüntek. Nagyon tanulságos tehát megfigyelnünk, hogyan és miként ment végbe az ilyen változás, és hogyan vélekednek a pásztorok és a gazdák a jelenről és a multról.

A magyar ló. A lóállomány gyarapodóban és fejlődőben van. A gazdasági munkákból az ökröt a ló erősen kiszorítja, mivel a művelési terület növekszik, és a rendelkezésre álló munkaidőt célszerűen kell felhasználni. Tagosítatlan községben a szétszórt szántóföldeket lassú ökörrel alig lehetne idejében megdolgozni. Olyan gazdaságok, melyek elsősorban ökröket foglalkoztatnak, ezt takarmány szempontjából teszik.

A parlagi ló, a régi magyar parasztló már teljesen eltünt a népi

gazdálkodásból. Emlékezet szerint alacsony termetű, magassága 140—150 cm. körül mozog, és a visszaemlékezések szerint külsőben nem mutatós. Feje nagy, sok volt a *kosorrú, szamárfülű, hajlotthátú, csapottfarú* és *hámfalábú*. A csődörrel azelőtt nem sokat törődtek, és különösen az utódok kiválasztásával sem, főszempontnak tartották a munkabírást. Külseje ellenére jól bevált, szívós és kitartása nagyon olcsó. Nyáron estétől-reggelig legelt, „tele volt a határ lovászokkal", reggel munkába állott, délben vetettek neki egy kis szénát, és estig megint bírta a munkát. (Igar.) Télen gazon, szalmán kitelelt. Füreden hajnalonként a fiatalok házsorjában mentek „lovat emelni", de ha talpra állították, egész nap dolgozott.

Hivatalos intézkedéseken kivül kipusztulását a megváltozott értékesítési lehetőségek is előmozdították. A gazda a csikónevelésből sokat keres, de csak hibátlan utódokat érdemes nevelnie, ezért a legdrágább törzskönyvezett csődörrel hágatnak. A nép mai, főleg Nonius tájfajtája jól megfelel, és ez a változás zökkenő nélkül, simán, közmegelégedésre folyt le. Az 1938-ik évi karcagi nyári vásáron néhány parlagi kancát és paripát még lehetett látni, az áruk természetesen mélyen alatta mozgott a javitottakénak.

Szamár pásztorok kezén az egész területen már alig található. Régen elmult, mikor 5—6 csacsi is legelt a nyájjal, vagy a belső legelőkről a tejet a gazdának hazataligázta. Tiszafüreden elvétve szegény emberek fuvaroznak vele. A szamár kiszorulása a juhászat erősen fejős irányba való tolódásával magyarázható, amely már letelepült helyzetet kíván, gúnyát nem kell hordozni, viszont a tej, illetve termékek beszállítását a távoli legelőkről lovasszekérrel végzik.

A magyar szarvasmarha háttérbe szorulása, s a tarka térhódítása egyike a legfontosabb változásoknak, amennyiben élettani, földrajzi és gazdasági ellentétek itt ütköznek meg a legélesebben.

A magyar marha ősi soron külterjes tartású, igénytelen; a mai értelemben vett haszonállattá való kitenyésztése — néhány nagybirtokot kivéve, — sem a multban, sem a jelenben nem volt komoly kísérlet tárgya. A nyugati fajta viszont belterjes, legalább is hazánkban elsősorban istállós tartású, mai viszonyokhoz képest is kitenyésztett, viszont igényes állat. Népünknél és képzett gazdáinknál egyaránt e különbségek kellőleg meg nem fontolása vezet azokra az eredménytelen összehasonlításokra, melyeknek rendszerint a magyar marha vallja kárát. Ezt a kérdést akkor látjuk tisztán, ha mindkét fajtáról összegezzük az utóbbi évtizedek tenyésztői és pásztori tapasztalatait.

Induljunk ki az élettani és földrajzi adottságokból. Területünk felszíni alakulata rétes-gyepes legelőivel igen alkalmas a magyar marha számára télen-nyáron. A századforduló körül végbement csatornázások a legelők értékét csökkentették ugyan, de ez megint a magyar marha tartását indokolja. Ez ugyanis a természet folyamatához alkalmazkodik. A tavaszi jó legelőn felhízik, nyáron a vizes laposokon torzsokot eszik, gazt talál és kissé leromlik ugyan, de őszre megint javul a legelő, így gyarapodik a jószág is, jó erőben megy a télnek, amíg bír, kinn legel, aztán gyenge takarmányon kitelel. Jó tulajdonsága, hogy a legelőn étkes, a rossz mezőt is kihasználja, szükségből éjjel, még a hajnali harmaton is legel. Az éghajlat ingadozásait, a hideget és me-

leget jól tűri, és a legelésben nem zavarja. A jószág tehát a szélsőséges viszonyokhoz szokott.[3]

Az áttelepített néhány nyugati fajta szervezete mindezeket nehezen bírja. Sem a legelő, sem az éghajlat nem felel meg élettani követelményeinek. A kopár gyepet nem tudja értékesíteni, már nyáron pótolni kell élelmét reggel-este takarmánnyal, télen jobb táplálékot kíván. Az éghajlat szélsősége hamar beteggé teszi, „jobban öli a melegség", kánikulában „sír a könnye" (Nagyiván), „nem erre a vidékre való az, hanem hűvösre" (Tiszaszőllős).

Nézzük meg gazdasági haszonvételi esélyüket. Itt elsősorban a szaporulat számít. Tiszaszöllősön még azt állítják, hogy a tarka bikától nincs annyi borjú. Kunhegyesi pásztorok szerint a tarka tehén a magyar bikától nehezen fogan, kifárasztja és sokszor üresen hagyja. De a magyar bika téli tartása olcsó, megél a rozsszalmán is, ezért Füreden nehezen cserélték ki. A nézetek tehát ellentétesek.

A fajváltozás egyik legfőbb oka a tejtermékek kereslete és az ezzel kapcsolatos termelési lendület, s itt már a tejcsarnokok és a piaci forgalom szerepét sem hagyhatjuk figyelmen kívül. A gazda úgy látta, hogy fehér teheneinek termelése nem gazdaságos, ezért felcserélte azokat a tarkával. Néhány kunsági gazda szerint ugyan tejelésben, az ezen a vidéken azonos táplálék mellett, nem nagyon marad el a tarka mögött és hogy teje tápdúsabb, azt is vallják. Jellemző, hogy a század fordulóján a magyar tehén tejét a nagykunsági piacokon még drágábbra tartották. Választás után lead 12—13 litert, a karcagi mezőgazdasági szakiskola egyik példányának legnagyobb teljesítménye a század elején 20 liter volt és ez a bő tejelés nem ment a minőség rovására. Az igari bíró azt állítja, hogy a náluk honos tarka jószág takarmányával etetve — here, olajpogácsa, műtakarmányok — tejelése ugyanazon fokot eléri, jótulajdonságai megtartásával. Egyesek részéről az a kifogás merült fel, hogy sokat *pihen*, azaz termelési ideje rövid, ha *üzés* után a borjú félidős benne, már elapaszt, a magáét fejleszti, vagy ha ad, a teje sós, nem élvezhető, borját is sokáig szereti szoptatni (egyébként ősi vonás). A tarkát viszont majdnem addig fejhetik, míg „ki nem ugrik a borja" és rendszerint csak 6 heti pihenőt tartanak. Ezt azonban sokan cáfolják is. A hosszú pihenés nem általános, hanem egyedi vonás, a tarkával is előfordul, s inkább a korosnak *avas*, vagyis keserű a teje, ellés előtt egy-két hónappal. Az igari bíróé csak egy hónapot pihent.

A hús- és bőrértékesítés terén ősi fajtánk szintén visszaszorul. A mészáros nem ad annyit érte, mint a tarkáért és azt állítja a gazdának, hogy a magyar húsa rosszabb, nem *kelős* (Kunhegyes). A borjúnál ugyanez a helyzet, sőt súlyosbítva. Fejlődése, mint primitivebb fajtáé, lassú és mivel darabszám vásárlásnál a fogyasztási adó egyenlő, a kereskedő inkább vásárol nagyobbtestű tarka borjút (Tiszafüred). A gazda ma már alkalmazkodni akar a piac kívánalmaihoz, és a gulyásnak több bikapénzt ajándékoz, ha tarka bikával folyatja be a tehenét (Nagyiván). A karcagi nyári vásárban a kupecek külföldre csak tarkát kerestek és még azt is tudomásukra hozták a gazdáknak, hogy bőre

[3] V. ö. Hankó Béla: A magyar szarvasmarha eredete. Tisia, Debrecen, 1936. és gr. Teleki Pál: Ősfoglalkozások szerepe az ország képében. Prinz—Teleki: Magyar földrajz, II. k. 209. l.

iparilag nem értékes. Hízlalásáról azt terjesztik, hogy *gazdagyalázó*, nem hízékony és van gazda, akinek igása magyar, de *sőréje* tarka. Az elmondottakkal szemben vannak ugyan ellenvetések, de a cáfolat egyre kevesebb. Ipari szempontból valóban lehetnek kifogások.

Az egyetlen haszonvételi ág, ahol a magyar marha verhetetlen: az igavonó munka. Az ökör jobb, erősebb, gyorsabb, a járása *gangosabb, tüzesebb*, fejtartása szebb, így tehát még esztétikai kívánságok is érvényesülnek. Tartásra igénytelen, egyforma „koszton" a tarka gyengébb. Feljavítás nélkül is birja a tavaszi munkát, istállóban nem tetvesedik meg. Tehát ez az egyik eredeti tenyészcélja most is érvényes.

Vidékünkön a kunmadarasiaknak még szép gulyáik vannak, de a többi helyen, főleg a kislegelőjű tiszai falvakban a magyar marha mindjobban kiszorul. Örvényben 5 éve, Örsön, Füreden, Szöllősön egy éve zárták ki a magyar tenyészbikát, máshol már régebben. Az állatállomány nagyrésze tarka, vagy mint átmeneti forma: *korcs*. Nagyiványban még felénél több a magyar marha. Lelkes és reménytkeltő kisérlet kezdődött Igaron, ahol az állomány 50 %-át törzskönyvezett tenyészállatokkal akarják fenntartani tisztavérben, igaz, hogy felsőbb támogatással. A Kormányzó Úr kenderesi gazdasága is megkezdte a tenyésztést, bár egyelőre csak igára.

A fentiek után a magyar marha eltűnése gazdasági rendszerünkből megérthető. Lovassy Sándor szerint „csak abban az esetben lesz alföldi vidékeinken huzamosabban fenntartható, ha az igázhatóképesség némi feláldozásával hús és tejtermelésre is alkalmassá alakul."[4] Ennek elérése azonban már nem a nép feladata, hanem hivatalos kisérleti állomásoké, melyek ezidőszerint nincsenek. Vidékünk viszonyaiból következik azonban, hogy a tarka fajták haszonvétele a jelen körülmények között a dunántúli szinvonalat még nem érte el, sőt ettől elég messze van, így pedig gazdasági értékük nem valami magas.

A *magyar juh* csaknem teljes eltűnését elsősorban az okozta, hogy a szövőipar és a kereskedelem magasabb kívánalmai következtében a merinó gyapjútermelésre tértek át. A változás lefolyása állattenyésztésünk legvilágosabb és legérdekesebb fejezete. A juh szőrét és bundáját már hosszú évtizedek óta csak a *szűr- és gubacsapók, kesztyűsök* és *magyar szűcsök* keresték, az értékesítés tehát e kisigényű piacoktól eltekintve lehetetlenné vált. A haszonvétel egyéb ágaiban, különösen a húst illetőleg, később már az üzleties hitelrontás is közrejátszott.

Pedig a juhnak nagyon sok előnye van. A népi ruházkodásban való jelentőségén kívül kitűnő tejével, húsával és igénytelen tartásával tűnik ki.[5]

Tejének nincs meg az ú. n. birkaszaga. Húsa ugyancsak szagtalanabb és valamikor drágábban mérték. Amikor a tenyészetből tünedezni kezdett, a kunsági gazdák egyideig paprikásnak erdélyi purzsákat vásároltak a náluk telelő oláh pásztoroktól, de már azoknak sem volt olyan jó ízük.

Tartásmódja egészen egyszerű, szilaj. Takarmányozni alig kellett,

[4] Lovassy Sándor: Magyarország gerinces állatai és gazdasági vonatkozásaik. Budapest, 1927, 252. l.

[5] V. ö. Hankó Béla: A magyar juh eredete és jelene. Tisia, Debrecen, 1937.

télen az erdők avarján, nádasok között keresgélt, vagy szalmán telelt. Életmódjának megfelelőleg természete keményebb, viszont ép emiatt itt-ott még ma is tartják birkanyáj között a magyar vezérürüket, és ezek ára már báránykorukban 4—5 merinóbárányéval ér fel. Az öregek még emlékeznek, hogy a magyar juhászok eleinte nem tudtak bánni a birkával, de később a birkásoktól egyes vonásokat átvettek, így például a rühgyanús birkák fogdosásához szükséges *kampó* használatát, ez azelőtt ismeretlen volt, mert a juhot a rüh nem bántja.[6] A magyar juhokat a birkások *riskának* hívják *(riskanyáj)*, a juhászokat *riskásoknak*, a magyar juhászok pedig a birkást nem tartják juhásznak (Kunmadaras).

Ma még sok helyen tartanak birka között 5—6 juhot, vagy *purzsát* pokróc, guba, meg bunda készítésére. Az előbbieket a debreceni csapóknál, az utóbbiakat pedig a helybeli szűcsöknél készíttetik el. A tisztavérű magyar juhnyájak azonban már eltüntek.

Míg a *kecskével* néhány évtizede a Kunságon a zsellérember is szégyelt foglalkozni, addig most számuk egyre nő. Azelőtt a szegény ember inkább néhány fejősjuhot tartott a házánál, a célszerűség azonban elnyomta a büszkeséget (Karcag).

A *sertés* minden időben az egyik legfontosabb ellátási és bevételi forrás. A régi fajták helyét a mangalica, újabban a yorkshirei *(joksi)*, berkshirei *(beksi)* és a cornwalli *(korvaj)* foglalták el. Különösen alkalmasnak tartják a berkshirei-mangalica keresztezést, mert ezek a félszilajtartást is bírják.

Területünk állattenyésztésében a közelmultban két régi magyar disznófajta játszott nagy szerepet: a *szalontai* és a *réti*, ezek azonban a 96—97-es évek óta teljesen kiszorultak, és a régi fajták tisztavérben kipusztultak.

Tekintve, hogy tájfajtáink vizsgálata szempontjából még mindig kívánatos népünk gazdálkodásában elfoglalt helyzetükön kívül külsejük leírását is közölni, ezért az alábbiakban a visszaemlékezések alapján rövid jellemzésüket is adjuk.

A szalontai: *tömpeorrú, széleshomlokú, csajlafülű, karcsúhátú, magosfarú, talponjáró* állat, színe *világospiros* és *barna*.

A réti: *hosszúorrú, villásfülű, egyeneshátú, gömbölyűfarú, egyeneslábú, körömhegyen taposó járású*, színe *fekete, ordas, hamuszínű*.[7]

Tenyészcélukat tekintve a szalontai elsősorban hússertés, húsa zsirtalan, szalonnája kemény; a réti zsírsertés, szalonnája jobb, de nagy hátránya, hogy húsa rostos, sertéje, szőre pedig rendkívül erős, „első hízásig" (szalonnájáig) benn ül, sőt még pörzsölés után is mélyen bennmarad, mert a tűz „nem rántja ki" (Nagyiván).

Mindkét fajta fialása kevés, átlag 3—5 malacot vetettek, és ezenkívül vadtermészetűek, különösen a réti. Ez még tanyán tartva is elszökött a nádasba-rétbe, ott fialt, ott nevelte fel malacait. Ha ólban

[6] A magyar néprajzi kutatók közül legelőször Borzsák Endre jegyezte fel a hortobágyi juhászoktól. Szabó Kálmán tanulmányába (Ért. 1942. 55. l.) az ő szóbeli közléséből került be.

[7] V. ö. Hankó Béla: Ősi magyar háziállataink. (Ősi sertéseink: 114—126. és 139—140. o.) Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara. Debrecen.

ellettek, csak vasvillával mertek bemenni hozzá. Mindkettő a szilajtartáshoz szokott, birták az időt.

Hízlalásuknál mutatkoznak előnyök, de hátrányok is. A szalontai meglehetősen nehezen hízik, nem „érik meg" olyan hamar, mint a mangalica, amelyet már 5 hónapos korában be lehet fogni előkészítésre. Míg az esztendőt be nem töltötte, nem gondolhattak hízlalásra, azután is kellett neki 5—6 hónap. A réti hízékonysága valamivel jobb volt, de a mostaniaktól még messze elmaradt.

Előnyük volt azonban az olcsó tartás. Az év folyamán a legelőn keresgéltek, egész télen síkon-réten teleltek, rosszidőben erdőben. Ha végleg beszorultak, a tanya körül répát hánytak elébük a hóba, míg az olvadás vissza nem adta a mezőt. Hízlalásuk úgyszólván semmibe sem került, disznótökön híztak ki. Egy réti kihízására elég volt 2 szekér tök nyersen, főzve vagy sütve. Ez utóbbit igen kedvelte. Elvétve *pálinkacsóréval* is megkeverték, vagy kevés csöves tengerit dobtak elébe. Hizlalásakor természetesen ólba zárták mind a szalontait, mind a rétit, a vadságuk miatt nem volt szabad kiengedni őket, mert gyermeknek, embernek egyaránt nekimentek. Mai szemmel nézve a fenti hízlalási mód nagyon kezdetleges, figyelembe kell azonban vennünk, hogy a nép nemcsak elegendő zsiradékra törekedett, hanem füstölni való húsra is, mivel az olcsó tartás és hízlalás lehetővé tette, a most félhízottnak mondható állatokból aránylag több darabot vágott le.

Látjuk tehát, hogy a régi fajták hátrányaik (szálkás hús, sörtehagymás szalonna, kevés szaporulat, vad természet) mellett, a külterjes jellegű gazdálkodás során előnyöket is mutatnak, (edzettség, olcsó tartás, hízlalás), s innen van, hogy a nép itt-ott (pld. Nagyiván) a mai nehéz viszonyok között ujból visszatérne a tenyésztésükre. A szegényebb ember a kulturfajtákkal nincs mindig megelégedve és nagyobb szakértelem híján panaszolja, hogy „télen-nyáron lakást kíván", kitartására a legelő nem elég, a betegség hamar meglepi; hízlalásukra pedig az 5—6 mázsa szemes tengerit sokalja.

Visszaütések itt-ott előbukkannak. A nagyiváni legelőkön még lehet látni szalontait, ott és az abádszalókiaknál, kunmadarasiaknál még gyakrabban réti korcsot. A pásztorok szerint az ősök természetét életmódjukban öröklik, vadabbak, ellés előtt a rétre, vagy vetésbe szöknek és malacaikat alig tudják tőlük elvenni.

Pásztorkutyákat területünkön tisztavérben alig láthatunk. A keveredés és főleg a belterjes gazdálkodás következtében a régi fajták visszaszorultak, vagy elkorcsosodtak.

Külterjes állattenyésztésnél a *komondor*, vagy ahogy itt inkább mondják a *nagykutya*, valamikor igen fontos hivatást töltött be, őrzésnél segédkezett, támadás ellen védte a nyájat. A régi pásztorének még ma is emlegeti:

Kutyám megyen farkas nyomán,
Magan megyek a nyáj után,

vagyis a *féreg* (farkas) ellen tartották, meg a *barkászoló* világban a szegénylegények vigyázására. A személy és vagyonbiztonság korában, a dúvadak kiirtásával, a pásztorok szegényes kommenciós táplálkozása mellett azonban feleslegessé vált, tehertétel lett, és így lassanként eltünt. A *puli*, a terelőkutya — *hajtós* — azonban máig nélkülözhetetlen,

s ennek két fajtáját ismerik: a *német pulit*, amely az öregek hagyományai szerint a birkásokkal került ide és a *magyar pulit*. A német aprószőrű, egérszínű eb, „füle hegyes, mint a *vicsoké*". A (mezei rágcsáló-féle) birkát jól tudja terelni. Az öregek szerint (Kunhegyes) hajdan inkább *hodás* (hodályos) pulinak tartották, mert a legelőn való fáradságot nehezen birta, „este levetette a csizmát, mint a német juhász". Ma már alig mutatkozik, Abádszalókon látni néhányat.

A magyar puli értelmes, mozgékony, fáradhatatlan. Ha korcsosodik is, sok jó tulajdonságát megőrzi.[8]

A pásztorok között még mindig tartja magát az a régi hiedelem, hogy egymásközti beszélgetéskor a kutyának nem szabad szót hallani, mert továbbadja. Ezért étkezés, főleg vacsora után elküldik: „Félre te! Juhhoz te!" A puli szerepe egyébként meg is növekedett, mióta vezérürüt alig, szamarat pedig egyáltalán nem tartanak.

II. A tenyésztés és gondozás.

A jószágtenyésztés gyakorlata és célja elég rugalmas, és alkalmazkodik a mindenkori gazdasági helyzethez. Az utóbbi években pld. jó ára volt a lónak és csikónak, tehát egyre többen foglalkoznak csikóneveléssel. A tejtermékek kereslete az istállóstartás fellendülésével jár. Különös fejlődés tapasztalható a baromfitenyésztés terén és ez ma, éppúgy, mint a tej, a kisgazda összjövedelmének lényeges forrása, és nemcsak a gazdasszony beszerzési szükségletére szolgál. Igy tehát az állattenyésztés fogalma a nép körében is kibővült. A baromfi a kis és rosszlegelőjű tiszai községekben pótolja a nagy állatok haszonvételét, így Örsről őszi piacon például 50 mázsa baromfit is szállítanak el hetenként. Alkalmazkodnak továbbá a baromfilegelők adottságaihoz, a pulykát pl. elsősorban a nagyhatárú tanyás nagykunsági községek nevelik.

A kereslet lanyhasága szintén befolyással van az állattenyésztésre, illetőleg az értékesítésre. 1938-ban például a füredi gazdák megérezték a borjúkereslet csökkenését, mikoris a *kóserborjú* a vágási törvény megjelenése után egy darabig nem kelt. Ha ilyen jelenségek huzamosabb ideig tartanak, az illető tenyésztési ágat más, hasznothajtóbbra kapcsolják át. Mikor a sertésnek nem volt jó ára, évekig keveset tenyésztettek, helyette egyebet próbáltak.

Ha a takarmány kevés, vagy a jószág ára nincs arányban a ráfordított költséggel, az állományt részlegesen és időlegesen csökkentik. Igy pld. Örsön 1936 őszén a nagyjószágnak mintegy 80 százalékát eladták és az árából tavaszra kelve új állatokat vásároltak. Ez a megoldás azonban inkább kényszerűségből adódik, mert a megszorult gazda rendszerint áron alul tud megválni a jószágtól.

A hagyományos paraszti tenyésztés a szilajtartás korában a tenyészállatokkal és az utódok kiválasztásával törődött ugyan, de a főcél mégis az volt, hogy minél nagyobb legyen a szaporulat, jószág edzett-

[8] A magyar puli származására nézve a vélemények különbözők. Legutóbbi hozzászólóként Szabó Kálmán azon a véleményen van, hogy a XIX. század közepén került a magyar juhászok kezére (Ért. 34: 24. l.). Igy azonban nehezen értenénk, hogyan említhetnek *puli ebecske* fajta kutyát a kiskunhalasi pásztorok 1765-ből (Tj. 251. lap).

sége és várható munkaereje, valamint igénytelensége. A megváltozott viszonyoknak megfelelően ehhez több új követelmény járult, így pld. az állat külső alakja, többirányú haszonvételi képessége, sőt átörökítő ereje, stb. Természetes, hogy az értelmi szint és szociális rétegződés szerint a tenyésztés elvei és gyakorlata még nem egységesek, de az üzemi gondolkodás már előrehaladt.

Az apa és anyaállatok kifogástalan voltára sokat adnak. A gazda a legdrágább állami vagy engedélyezett magánménnel fedeztet, mert szép utódot akar, azt is tartják, hogy „csúnya bika után nagy borjú nem eshetik" (Füred). Már megfigyelik, hogy a bika jó tejelő anya leszármazottja-e (Igar). A kosnál a külső mellett a szőr, a tejelési leszármazás ugyancsak tekintetbe jön. A suta, vagyis szarvatlan kost jobban szeretik, mert nem „töri" a többit (Nagyiván). A kanokra nézve a nagyiváni kondások szerint fontos a fej és fülállás, vállszélesség ; ha a hátulja vastag és leáll, nem alkalmas, mert „nehezen hág, nem talál". A *sugárhátú* és *sugárfarú*, amelyik az első lapockától karcsúsodik, *könnyűhágó*, „hamar talál", mert csak az elejét nyomja a kocának. Az anyaállatokat szintén több, némileg hasonló szempontból választják ki, élettani működésüket tekintetbe véve.

Az apaállatok nemzési kora a nagy jószágnál ma törvényesen szabályozott, a kos és kan rendszerint esztendős kora után kerül tenyészetbe. Anyaállatokat tekintve, a kancacsikót sok helyen már két éves korában behágatják, de az igazi gazda 3—4 éves koráig vár vele. Az üszőket rendszerint 3 esztendőre folyatják be, a bárányt toklyó korában, a disznót is esztendő után. Az olyan bárány, amelyik bárányanyától és báránykostól származik, nem válik a gazda díszére.

A megtermékenyíttetés fajtánként részben a hatósági szabályoknak, részben a hagyományoknak megfelelően történik. A ló ma már kéztől hág, a bika magyar falkában szabadon folyat, de tarka gulyában rendszerint kéztől. A juhnyájakat kivéve az apaállatok rendszerint a közbirtokosság tulajdonai.

A fedeztetések időpontja, ahol erre külön gond nincs, megfelel az ellési idő kívánalmainak. Marhánál a tavaszi ellést szeretik, a juh február végétől—március végéig bárányozik, a disznónál legjobb a decemberi ellés. Ha a koca ekkor *lefiadzik*, azt február elején már be lehet *rühödtetni*, amelyik márciusban *búgik* be, nem mindig hoz malacot — gyenge tartás, gyenge mező, — a koca leromlott állapotban van, a *tejér* a kismalac szájából kiszalad, „és a koca elveti" (Nagyiván).

Hogy az anya milyen *nevelős*, azt egyik jószágnál sem lehet addig tudni, „míg az első fiát le nem adja." A jó koca szoptatás alatt mindig sovány, a rossznevelő kövér (Nagyiván). Ellés előtt mind elhelyezésére, mind takarmányozására gondot fordítanak. Nagyjószágnak és birkának jól almolnak, a disznónak *kutricát* építenek, uraságnál és nagygazdáknál az istállóban *keccet* ácsolnak, bár legelőn, réten ma is gyakran félrevonul *bányát* túr, egyik-másik réti korcsnál ma is „sarokra kell állni," ha a malacait elakarják szedni. Az állatokat jól is kell tartani, erre hereszénát és egyéb kiadósabb takarmányt tartogatnak. Birkánál gyakori a kettős ellés, ilyenkor az anyát erősebben, de azért mértékletesen tápláljak, mert ellenkezőleg bár özön teje lesz, bárányai *fickatóssá, pihegőssé* válnak a szívelzsirosodástól (Kunmadaras).

Az állomány szaporítása és javítása végett bizonyos utódokat meghagynak, az öregek és fiatalok közül a kevésbbé használhatókat kimustrálják. Elsősorban kizárják az esetleges elfajulásokat, bár ez a keverékkorcsokra nem vonatkozik. A felesleges számú és alkalmatlan hímállatokat ivartalanítják, a be nem váló hímeket a következő évben kivágják. A jó anyakocát három évig tartják „magnak", azalatt hatszor ellik, majd hízlalásra fogják (Tiszaszőllős). Azelőtti időben a *magkoca* 10 évig is szolgált (Nagyiván). A későn herélt kant — *kallott ártány* — meg kell különböztetni a rosszul herélt *komor ártánytól.* Ez utóbbinak *hágógyökerét* benne felejtették, nem húzták ki, másodlagos nemi jellegeit megtartja, ugrál a kocákra, de „nem magzik, csak hág" (Nagyiván). Ma gazdasági előnyeiért a tenyésztésből kizárt kocát is ivartalanítják, ezt a munkát a *kocaherélő* vagy az állatorvos végzi.

Az új haszonállatokat fejlődésük alapján állítják be az öregek helyére. A csikót már két éves kor után legtöbben hámozni kezdik, és külön betanítás nélkül is hamar beletanul a húzásba. A kezestartással együtt jár, hogy a tinó betanítása ma már szintén nem jár nehézséggel. A malacnál már előre látszik, hogy milyen *gyarmos* — vesés, „kitelt csontozatú" —, amelyik mangalica *tömpeorrú, az hízánkabb,* a hegyesorrú *véknyabb hízású* lesz (Nagyiván). Ha az orra fehér a malacnak, nem kel el a piacon, mert nem étkes (Tiszaörs). A magkoca helyére a *süldelékből* válogatnak.

Az állatállományt nemcsak szaporítják és gondozzák, hanem a betegségektől is lehetőleg megvédik. A nép evégett mind gyakrabban fordul ugyan állatorvoshoz, de még mindig megbízik saját népi orvosai munkájában, sőt ezt gyakran többre is tartja. Nemcsak az egészen szegény vagy elmaradt tanyai gazda él a hagyományos orvoslási eljárásokkal, mert utunk során több jómódú, sőt gazdasági szakiskolát végzett gazdálkodóval is volt alkalmunk megismerkedni, akik teljes hittel vallották a népi orvosok sikerét. Az egyes állatfajok közül aránylag a lóra kaptunk legkevesebb népi anyagot, valószínűleg azért, mert betegség esetén ezt viszik elsősorban orvos elé. A többi állatfajtát elsősorban hagyományosan gyógyítják, bár ez a hagyományosság különböző korokra visszavezethető elvek és tapasztalatok komplexusa, és nem egyszer bukkan elő házaknál egy-egy elfelejtett XVIII—XIX. századfordulói népies gyógyászkönyv, melynek értéke a nép előtt 150 év óta is változatlan. A juhászok, mint mindenütt, itt is a legjobb szakértők, és látszik, hogy a merinói birkával együtt sok gyógymód terjedt el köztük. Figyelemreméltó tudásuk van a nagyiváni kondásoknak is, és kiderült, hogy a mangalica és az angol fajtákkal való több évtizedes bánásmód, valamint az állatorvosok időnkénti rendeléséből felszedett utasításokból szűrték le tapasztalataikat.

Bármily érdemleges lenne a népi gyógyászat részletes leírása, a sok becses gyüjtött adat közlése, rendszeri célkitűzésünk miatt ezzel most nem foglalkozhatunk. Nem mellőzhetjük azonban a veszettség gyógyításának megemlítését, mely egészen az utóbbi évekig a *veszettorvosok* feladata volt, és a karcagi Orvos Nagy családnak messze terjedt a híre.[9]

[9] V. ö. Györffy István: id. m. 105. l. és Szűcs Sándor: A régi Sárrét világa, Bp. 1942.

A veszettség első jele a nyugtalanság, ember s állat egyaránt szaladni akar és mikor ezek a jelenségek mutatkoznak, tudják, hogy a betegnek a megmarás vagy a veszett állat *nyáladékával* való érintkezés folytán „*passzol* a vére." A vizelet elmaradása szintén tünet.

A veszettorvos napkelte előtt jön ki, és szembefordul a beteggel. Ez már puszta látására is *megcsihad*, megnyugszik, a jószág önként megy feléje, még a kezét is megnyalja. Azt, hogy gyógyítható-e vagy sem, a beteg szemeállásából állapitja meg. Míg tiszta, addig lehet rajta segíteni, ha azonban *tükrös*, — nem lát vele — akkor már nem sok a remény a felgyógyuláshoz.

A gyógyszer első adagját napkelte előtt adja be, és a nap folyamán még kétszer megismétli. Az orvosság kőrisbogár és valami fűszer keveréke, a *veszettfűé*, állítólag a tótok hozzák Felvidékről. A rózsaszínű port a jószág itatóvályujába önti, és háromszori itatás után a gyógyulás várható. A menthetetlent már előre jelzi, ezt azonnal le kell bunkózni.

A veszettorvoshoz fűződő hiedelmek között fontos szerepet játszik a *küldött kutya*. A veszett kutyák mintegy szolgálatában állnak az orvosnak, bosszúból el tudják küldeni a gazdák jószágára, vagy egymáshoz. Ha a veszett kutya kütdetésképpen beállít az egyik orvoshoz, s ha az erősebb, mint a másik, aki küldte, már egyszerű ránézésre is vonyítva elszalad. A veszett kutyáknak egyébként be is kell térni az orvos házához, ezért a nagykapuja alatt mindig nyitva áll a bejáró nyílás. Hogy személye a veszett kutyával milyen erős kapcsolatban áll, abból is kitetszik, hogy ahol néphit szerint veszett kutyát égetnek, ott az orvos is megjelenik s úgy ég a teste, mintha lánggal érintenék. Az öreg orvos tudományát halála óráján kézfogással adja át annak az egyetlen fiának, akit a mesterség folytatására kiválaszt. Hitük szerint az átvitel alapja „a vér párzása."[10]

A veszett kutya ellen hasznosnak tartják a tanya körül legalább térdigérő kerítést húzni, így a kóbor kutya nem fut be az udvarra, mert ha hozzáér, kitér és megy tovább (Karcag, Kúnmadaras).

III. A pásztorok.

A tenyésztési mód megváltozásával szorosan együtt jár a pásztori rend hanyatlása. Az öregeknek az a mondása, „ma már biciklin jár a pásztor", még nem mond rosszat, ez a mai élet velejárója és a pásztor él is ezzel a könnyebbséggel. De az a kijelentés, hogy „ma már Picipalkó is lehet juhász", sokkal többet jelent, mert a pásztorság lényegét: a szaktudást érinti. A pásztorcsemete régebben az öreg, rögzöttebb pásztorok tanácsa, tanítgatása folytán jutott el a számadóságig és a pásztorságot mással nem cserélte fel, még hivatásán belül is rendszerint kitartott az első választásánál. Most az a helyzet, hogy a fűredi rideg-gulyás, aki 60 éven felüli idős ember, 1938-ban csak első éve volt pásztor, hozzá számadó, azelőtt kocsiskodott és béreskedett. De máshol is így van ez. A fiatalember egyik évben béres vagy napszámos, a másikban juhász vagy csordás.

[10] V. ö. Vajkai Aurél: Ethn. 47: 151. l., 48: 82. l.

A pásztori rend tehát bomlóban van. Legerősebb oszlopai még a madarasi és nagyiványi pásztorok, a tiszamenti községekben pedig mindinkább egyszerű cselédekké válnak, s eszerint a pásztorság elszegényedett. Lovuk legtöbbször nincs, marhájuk alig, pedig régen ez volt biztosítékuk a gazdák előtt. Viseletük szegény és jórészt ócska piaci ruhadarabokból kerül ki. Anyagilag talán a juhászok állnak legjobban, nekik még van jószáguk, de lovat is leginkább ők tartanak. A gulyáscsikós bizony csak olyan mezítlábas pásztor, mint a kondás, és nem sokkal több a csordásnál, a kondás sem a csürhésnél.

A pásztorok szerint süllyedésük oka a kommenciós rendszer, mert a háború előtti „kenyerező világ" jobban megfelelt. Bizonyos, hogy a pásztort ebben a kijelentésben nemcsak a multhoz fűződő meleg nosztalgia vezeti, de igaza is van. Ma megkapja kevés készpénz és gabonaféle kommencióját, abból meg kell élnie esztendőn át családjával együtt, esetleg bojtárt is állít. Azelőtt járt neki pénz minden jószág után, kapott természetben kenyeret, főzeléket, szalonnát és volt még tisztességes számban marhatartása és teleltetése, külön a bojtároknak is. Az étkezésre elég volt a természetbeni ellátmány, télen át tavaszig is kitartott, sőt néha még adott el belőle; a pénz pedig ruha és egyéb szükségletét pótolta, tehetett félre belőle, és ott volt a marhája, mint állandó tőke. A régi világban a takarékos ember átlendülhetett a gazdasorba, most az *elgyávult*, gyenge öreg pásztor gyakran kegyelemkenyérre szorul.

Külön csikósuk csak a madarasiaknak van, néhol a lovak a gulyával legelnek. Ugyancsak a madarasiaknak van több gulyásuk, aszerint, hogy azok tőkegulyánál, ökörgulyánál, tinó- és borjúgulyánál szolgálnak-e, más községekben a falkák rendszerint nem különülnek el. A juhászok ma nyáj- és fejősjuhászok egyszersmind. A kondás a kinnháló disznónyáj pásztora. Leginkább éves fogadásúak (Újévtől—Újévig), kivéve például a kospásztort, aki nyírástól—koseresztésig szolgál. Téli munkájuk, ha nem tudnak legeltetni, az apaállatok gondozásában és a jószág látogatásában merül ki. A bejáró csordás és csürhés még inkább cselédek, mint a kijáró pásztorok.

Bár a régi mód elmaradt, a pásztorsággal együttjáró kemény életből azért derekasan kiveszik részüket. Az időjárás nehézségei közti őrzés, a téli jártatások stb. a mi időnkben is próbára teszik a pásztort. Nagyon tanulságos Veres Péter leírása a korunkbeli hortobágyszéli pásztorok küszködő életmódjáról,[11] vagy Sinka István bojtárságának önvallomása,[12] mert amit mondanak, ezen a rokonterületen most is ugyanúgy van. Lehet, hogy a mostaniak nem olyan edzettek és nem olyan ügyesek, mint a szilajok voltak, de ha nagyon alaposan nézünk az életükbe, láthatjuk, hogy abban ma is olyan kevés a romantika, mint a multban volt.

IV. A jószág eltartása.

A jószágállomány eltartása ma a gazda egyik legnagyobb gondja, erre szolgál a legeltetés és takarmányozás. A régi állapotot a *külső* és

[11] Veres Péter: Falusi krónika, Bp., 1941, 20—47. l.
[12] Sinka István: Fekete bojtár vallomásai, Bp., 1942.

belső, a *téli* és *nyári legelők* beosztásával szabályos rendszer jellemezte és a földközösség, illetve az irányított nyomásos gazdálkodás, valamint a kisebbmérvű földművelés területileg nagyon kedvezett a jószágtartásnak. A mezőföldek feltörése, az ugaros rendszerről való áttérés a mezőgazdasági fejlődés következtében a régi legelőbeosztást megváltoztatta, és a korábbi külső és belső legelők szigorú különbsége megtört, ezek egyrésze megszünt és külön téli legelőt sem tartanak fenn. A mai legelők használatát és a legeltetési jogot a legeltetőtársulatok állapítják meg, hasonlóképpen a *fűbért* és az idegen, kislegelőjű községek jószágainak befogadási arányát is.

A legelő használata egyébként elsősorban a tenyészet megindulásától függ, és az általánosságban szokásban lévő kihajtási és beszorulási napok, ahol csak szerződés nem állapítja meg, másodlagos jelentőségűek. Ma, amikor a takarmány a legtöbb helyen érzékeny pontja az eltartásnak, fokozottan ügyelnek arra, hogy a legelő minél előbb és minél tovább tartsa el a jószágot.

Leghamarabb a juh és disznó kerül a mezőkre, utánuk jön a ló és végül a marha. Bizonyos legelőtilalmak, korlátozások az egyes falkák részére ma is fennállnak.

A jószág legelője a tenyészet szerint változik. A marha mezeje májusban, kiverés után, már meglehetős, június közepéig jó, azután fokozatosan kisül, a jószág feltaposса, néhol, a szűkebb legelőkön, valóságos trágyadomb lesz (Tiszaörs). A heverő jószág még csak megél valahogy a rossz teleken, de az igavonó és tejelő vagy a borjú már nehezen, ilyenkor a gazda a tanyájára vagy a falubeli udvarába hajtja és ott takarmánnyal, vagy ahol lehet, tarlómezőn táplálja. A tarló a kislegelőjű tiszai községekben mintegy kiegészítő része a gyepnek és kötelességszerűen is járatják (Tiszafüred). A tanyai gazda aratás után két hétre már verheti ki a beszorult marhát, *hántásig* talál bő legelőt, legfeljebb a *mérges póktól* és a *mézharmat*tól kell tartani. Az *állítást* vagyis a tarlón járatást és a *hálatást* már azért is szeretik, mert a jószág a földet jól megtaposса és így nem terem benne annyi féreg (Tiszafüred). Ősszel, esőzések után a gyep újra fejlődik és a legelő feljavul.

Elletés után a birkákkal is sietnek a legelőre és a nyájak lehetőleg még télen is kinnmaradnak. Az *őszölés* és *telelés* idején, ha más nincs is, a *kéktippan* és az *őszi perje* még tartják magukat, ezért ha a juhász haza akar hajtani, a gazda azzal biztatja:

Van még tippan a bukorba,
Kaparja ki az ebongya.

Természetesen az ugar és a tarló is belekapcsolódik legeltetésükbe, a tavaszi ugarmező főleg a gyenge báránynak, a tarló pedig a fejősnyájnak kedvez.

A disznók részére, míg a gulya ki nem jön, kicsóvázzák területüket, másfelé nem szabad járniok (Kunmadaras). Területünkön elég változatos legelőjük van és volt különösen a közelmultban. A nagyiványi rét pl. a lecsapolás előtt vizenyős, *lápás föld*, gazzal tele, de ilyen terület még ma is akad ott, aztán a madarasi határban, s néhol a Tisza-mentén is. Ilyen legelőn a jószág a *gyékénybendőt*, *sósgyökeret*, a *csattogó* tövét, a régi gazok gyökereit *durkássza*, de szívesen

bankászik a gyepes legelőn is. A régi fajták szerették a piroshasú gombákat és nem kímélték a vízimadarak tojásait sem. A tarlót disznóval nem járatják, kártétele miatt, de azt elismerik, hogy trágyája és vizelete a legelőt javítja, „kiöli a bacillust" (a pásztor a rossz gyökereket érti rajta), jól telkesít, és a szántóföldön is szeretik elteríteni (Nagyiván). A jószág sózásával szikes legelőkön most sem törődnek, egyebütt kősót nyalatnak vele.

Az időjárás viszontagságai ellen, ha természetes enyhelyet nem találnak, az állatot mesterséges enyhelyekkel védik. Újabban több község így Abádszalók és Kunhegyes kis *hűvösölő erdőket* telepített a kánikula kivédésére, de a pásztorok szerint a jószág a benne tanyázó sok rovar miatt nem szívesen használja. Eső, vihar, szél esetén a falkát, ahol van, nádas szélére vagy erdőbe hajtják. 1911-ben a madarasi ménes csaknem az egész telet erdőben húzta ki. Hirtelen jött időváltozás esetén a nagyjószágnál általában nehezebb a helyzet, míg a kisebbeknek ma már a legelőn is gondoskodnak védelemről. A juhászok a háromágú szárnyékot, vagy mint ők mondják, *karámot* Madarason ismerik ugyan, de ez az építmény ma már csaknem a fejősjuhászat kelléke, és mint látni fogjuk, a pásztornak nem sok köze van hozzá. Ellenben rossz időben és télen a hodályt már szerte használják. Nem mindenütt régi, Nagyiványban csak 6—8 év óta terjedt el. Tavasztól-őszig esős időben veszik igénybe, mert a nedvesség árt a gyapjúnak, tehát a gazdasági érdek segíti elő terjedését. Kunmadarason is újabbnak állítják az ú. n. *pípes* (díszes, jóépítésű) hodályt.

A disznó bányát túr magának, és míg csak el nem romlik, abban tanyázik, a többié között is megtalálja, s a másikat kiveri belőle. Egy *ünöm*, azaz tőke, rendesen egy bányát túr. Rossz időben nem bánja, ha a hátát veri is az eső, csak a hasát száraz helyre tehesse. Ha a víz mégis felveszi, ekkor újat túr magának. Főleg a betegségtől való félelem miatt most már hodályt vagy aklokat is építenek, s ebben hálatnak a hűvös tavaszi és őszi éjszakákon. A disznóaklok telelés céljára már régebben is ismertek voltak, így a kunmadarasi Nagyfüves halom oldalában még nemrég állott egy régi akol, ma már csak a helye látszik.

A pásztor a maga és gúnyája védelmére erősen gondol. A nagyjószág pásztorai nyáron ugyan nem tanyáznak kunyhóban, de az állandó legelőkön egész szabályos házakat építenek. Ide csak rossz időben vonulnak be, egyébként ruházatuk, eszközeik állnak bennük. A madarasi ökörcsordásoknak vasalóval ellátott tanyájuk van. A kisebb jószág pásztorai használják nyári rossz időben a kontyos nádgunyhót, a fejősjuhászok azonban állandóbb jellegű tanyákat tartanak fenn. Ezekről még megemlékezünk.

A jószág, mint említettük is, addig marad a legelőn, ameddig bír. Porhóban még a kisebb állat is legelget, csak a nagy hideg szorítja be. A karácsonyi kalácsot kinn ették meg a pásztorok, csak február 24-én szorult be a birka, de március 15-én már újra kihajtottak. Az idő gyenge volt, a takarmány kevés. 1937-ben a nyáj karácsony előtt egy héttel szorult be. Ezekben az esetekben a juhász gunyhó nélkül telelt. Ma is megesik, ha beszorulás után jó idő jár, a juhásznak, kanásznak ismét ki kell hajtani.

Megemlitjük, hogy 2—3 évtizede a kunhegyesi pásztorok még a Tisza mellékére, Bő és Roff alá jártak telelni a nádasokba és a *gurgyinos* rétekbe. Már október elején odatartottak, bokrokból karámot állítottak, a pásztor meg gunyhó nélkül, fatörzsek mögé telepedve éjszakázott. Tavasszal a közeli gyepeken szélhajtó tövisből (ballangó) rakott karámot, a nád csak később jött szokásba, alkalmasint azért, mert mozgatása könnyű volt. Tüzét a juhász a szűrével védte.

Ma a jószág a tanyán, vagy a városban telel és istállóban, hodályban, bár sokszor csak fedetlen szalmakamrában, *gerádgya* enyhelyében húzódik meg. *Nádkosarakban* a birkát már nem igen tartják, mert a merino ott *lerosszul.*

*

A legelők elégtelensége, a fajtaváltozás, az istállós teleltetés, és nem utolsó sorban a kezesjószág táplálása végett a takarmányozásra nagy gondot fordítanak. A legelők általános hibáját, a nyári kisülést, már említettük, ezért a csordára járó teheneket a tejtermelés fenntartásáért este és reggel etetni is kell. Takarmányozás céljára szolgálnak a szénán és szemestakarmányokon kívül a mezőgazdasági melléktermékek, a különféle szalmák minőség szerint, a tengeriszár, cséplési hulladékok, stb. A jószág a takarmányt trágyaképpen is értékesíti, erre pedig nagy szükség van. Mind a Kunságban, mind a Közép-Tisza vidékén egészen napjainkig voltak ugyan olyan őstelevényű talajok, melyeket feltörésük, kb. 50—60 év óta, sohasem kellett megteriteni, de ezek a *kotus* földek már kimerültek, és az ugar felhagyásával a föld nem pihenhet. Hogy a régi időben viszont a trágyát miért fordíthatták nyugodtan tüzelőszernek, az előzmények után megérthetjük. A mezőgazdaság és állattenyésztés között tehát a gabonaszárakat illetőleg szoros a kapcsolat, őszi árpát pld. Füreden alig vetnek, mert szalmája hitványabb a búzaszalmánál és a jószág nem eszi meg. Tisztán melléktermékek azonban nem elegendők még az egyszerű eltartásra sem, nemhogy a fokozott igényeknek, tehát vetett takarmányra is szükség van.

Ennek legrégibb fajtája a tök. Termelik a *veres* vagy *disznótököt*, ezt minden jószág, még a ló is szívesen eszi, és nem kíván utána sok vizet. A *marhatök* már letűnőben van, bár itt ott még vetik. A fehér *sütőtök* külön csemegéje minden fajtának. A tök mellett már régóta használják takarmányozási célra a burgonya aprajját, különösen disznónak, főzve, hízlalás előtt 1 hónapig. Erre jön a tengeri. 4—5 évtizede igen fontos táplálék a répa, különösen a *burgundi vöröset* kedvelik.

A zöldtakarmányok közül a herét (a *maghere* szalmáját) a birkával, a töreket a disznóval etetik, a bükkönyt, muhart nagy mennyiségben termelik, kisérleteztek szudáni fűvel is (Tiszaszőllős), de nem vált be. Igen termelik azonban a *tengerimislinget*, amelyet vermelve is felhasználnak.

A jószágot az évszakon kívül aszerint is táplálják, hogy milyen hasznot hajt. A nehéz munkát végző lovat zabolni kell, a fejőstehén abrakot kap. Általában nyáron a legelő tövei, zöldtakarmány, télen répa, csutkaszár, török és búzaszalma a főtáplálék. A szecskázás, a répa füllesztett előkészítése és még sok egyéb hasznos takarmányo-

zási mód általános, és a hozzá való készségek házi, vagy ipari kivitelben szinte valamennyi gazdaságban használatosak.

Inséges takarmányt nem ismernek, egyik Kunhegyes környéki uradalomban télire akácgallyat gyüjtöttek biztosítékul. Itt említjük meg, hogy a kutyáknak némelyik nagygazda ma is vásárol rossz lovat. Levágatja és húsát *dögkeréken* tartva időnként abból vet az ebeknek. A húson tartott kutya erősebb és figyelmesebb (Tiszaszöllős).

V. A tejgazdálkodás.

A tenyésztett jószág a mezőgazdasági munkában, részint különböző értékesítési ágakban hajt hasznot. A haszonvétel különböző módjait, melyeken ugyan szintén meglátszik az utóbbi évek alakító hatása, nincs módunk részleteiben tárgyalni, csupán a tejgazdálkodással foglalkozunk behatóbban, amely a rendszerváltozás egyik legtanulságosabb folyamatán ment át.

Vidékünkön a tej ma már mindinkább néptáplálék. A tehéntejet felhasználják és fogyasztják nyersen, forralva, vagy pedig tejszínt, tejfelt fölöznek, vajat köpülnek, túrót csurgatnak belőle. Sajtot manapság nem készítenek. Az otthoni feldolgozás házi és piaci célt szolgál, a tejnek csarnokokban való értékesítése is mindenütt szervezett keretek között történik és bekapcsolódik az országos hálózatba.

A tejgazdálkodás hagyományos formáit még aránylag a fejősjuhászat őrizte meg, bár az utolsó évtizedek során itt is történtek lényeges változások. A fejősjuhászat régebben belterjesebb jellegű, a nyájak a belső községi, illetve városszéli legelőkön legeltek, fejésre rendszerint behajtották őket a fejőakolba vagy az udvarokba. A tej feldolgozása a gazdasszony dolga, a juhászok többnyire a maguk részével törődtek.

Most a fejősgazdálkodás a legelőrendszer megváltozása következtében külterjessé vált, a nyájakat a távoli legelőkön tartják, a tej feldolgozása szinte kizárólag a juhász munkája, legalább is a gomolya készítése, és a termékek elszámolása megegyezés alapján történik.

Területünkön a fejős juhok vagy egyes gazdáké, vagy önálló juhászok, juhászgazdák tulajdonai, kik rendszerint a családi közösségen belül gazdálkodnak velük. Egyik fiú paraszt, a másik juhász, van 6—8 hold földjük és 150—200 drb. birkájuk (Nagyiván). Ha egy-egy gazda maga tart juhászt, azt *bácsnak* nevezik (Kunhegyes). Azonban mind a multban, mind ma egyaránt szokásos a gazdák fejetőtársaságba való tömörülése.

Egy *fejő* 180 birkából áll, s leginkább 6 gazda szokott társulni 20—30 darabbal. Egy részt két kisebb gazda is kiállíthat 15—15 birkával. Minden *egynapos* vagyis egy teljes résszel társuló gazdának a hét egyik meghatározott napján a falka egynapi összes tejhozama jár, ha *félnapos* részesek is vannak, egyiknek az aznap reggeli, a másiknak az esteli fejés. A *vasárnapi tej* a juhászé. Egyszerre két fejőt (nyájat) is lehet egy kéz alatt tartani, az elszámolás akkor is a betársult rész szerint történik. Az egynapi tej mennyiségének megállapítására és ellenőrzésére a társak maguk közül *felelős gazdát* választanak.

A juhász a gondviselésért Kunmadarason az egyes gazdáktól a

következő bért kapja: 1 drb. után kommenció 3 ½ kg. búza, 100 kg. búza után 3 kg. szalonna, 3 kg. só, 3 kg. főzelék (bab, kása), drb.-ként 10 fillér, 20 birka után 1 telelő.

A fejésért a társult gazdák összességétől kapja a vasárnapi tejet, 12 választási bárányt, 3 mázsa búzát, 12 telelőt.

A fejőstanya felállítására és az üzemi költségek fedezésére a fejés megindulásakor egynapi tej ára megy sóra, 1 sajtkendőre, 1 edényre (fejősdézsa stb.). A tej árát a juhász kézhez kapja, ebből köteles tanyáját felszerelni és karban tartani. 180 birka után a gomolyakészítéshez 25 kg. sót, 12 sajtkendőt és megfelelő számú edényt kell beszereznie.

A külterjes tartásmódhoz szükséges építményeket: az aklot, *drankát* vagy *esztrengát* és a karámot (szárnyék) a gazdaság állítja fel a saját anyagából, saját embereivel (béresekkel, napszámosokkal). Ha a karám földje nagyon *megtelkesedik* (trágyás lesz), a gazdaság gondoskodik továbbszállításáról és újbóli felállításáról.

A haszonvétel csak ezután kezdődik. A felelős gazda *beméri* a tejet, azaz megállapítja a napi hozam mennyiségét, a várható gomolya hozzávetőleges súlyát, figyelembe véve az állatok változó állapotát és a természeti körülményeket. A távoli legelőkön tanyázó fejős a gomolyát kétnaponként viszi be a városba, ebből osztják szét részesedés arányában és sorrendben az illető mennyiséget. Mivel a társulások rendszerint esztendőkre tömörülnek, az a szokás alakult ki, hogy aki előző évben *hétfős* volt, a következőben *keddes* lesz és így tovább, minden gazda 6 évenként lesz *elsőnapos*. Van gazda, aki a gomolyát otthon nem dolgoztatja fel, hanem eladja a *csarnokosnak*.

Manapság a nyájjuhász egyszersmind fejős is, azaz nyájban fejnek. A meddő és fejő nyáj elkülönítése 1906 óta, a tagosítás befejeztével szünt meg (ekkorra esik a belső és külső legelők rendjének felbomlása). A juhászt Szentmihálytól-Szentmihályig fogadják, maga a fejés kb. május közepétől, vagyis a *megválasztástól* szeptember közepéig, azaz *apasztásig* tart.

Összehasonlításként a multban követett szokást is érdemes megemlíteni. A század elejéig a fejős- és nyájjuhászt egyaránt Újévkor fogadták. Az anyafalkát kiveréstől (kb. március 10.) nyírásig (kb. május 15.) a fejősjuhász gondozta, ellette, esetleg az *elletőbojtár* segítségével, akkor a meddőket átadta a nyájjuhásznak és azután csak tejgazdasági munkával foglalkozott, mert a bárányok megválasztás után a *báránynyájba* kerültek, a *báránypásztor* keze alá. A fejés szeptember elejéig tartott, 10-től kezdve a *kosnyájból* rájuk eresztették a kosokat, majd *koseresztés* után a fejős átadta a falkáját a nyájjuhásznak és ennél maradt beszorulásig, illetve juhászfogadásig. Régen nekik is kenyeresbérük volt, felügyelőjük a *kenyeresgazda*.

Tálasi István.

*

Veränderungs untersuchungen aus dem Kreise der völkischen Viezucht.

Die Studie behandelt die Viehzucht des mittleren Theiss-Gebietes und der Grossen Kumanei in ihrem gegenwärtigen Zustand, untersucht aber auch jene Umstände, die diesen Gestaltungsgang herforriefen, also die wechselnden Erscheinungen. Ende des verflossenen Jahrhunderts war das untersuchte Territorium noch Sumpfgebiet, mit ge-

ringer Getreidefechsung. Die Viehzucht wurde in „unbändiger" Weise betrieben. Nach den Entwässerungen begann die Getreidefechsung und die Viehzucht ging zur „halbunbändigen" Art über. Die jetzt einsetzende Bewässerung lässt es wahrscheinlich erscheinen, dass die weitere Entwicklung zur Stallhaltung führen wird.

Mit der intensiveren Landwirtschaft ging die Änderung der Viehsorten Hand in Hand. Die den geographischen, klimatischen, biologischen Gegebenheiten entsprechenden urtümlichen ungarischen Tiersorten werden zurückgedrängt. Das anspruchslose, kleine ungarische Pferd, dieses gute Arbeitstier, wurde von der durch die Gestüte gezüchteten Nonius-Sorte verdrängt. Auch an Stelle des ungarischen Rindes treten westeuropäische Rinderarten, die besonders in Bezug auf das Milcherträgnis der Nachfrage und dem Gewerbekonsum entgegenkommen sollen, wogegen die biologischen Gegebenheiten auch derzeit noch den — leider — noch nicht zum Zuchtvieh erzogenem ungarischen Rind entsprechen, besonders, was die niederen Werte der Weide und des Futters überhaupt betrifft. Das ungarische Schaf wird durch die feine Wolle des Merino-Schafes verdrängt und von der alten Sorte gibt es heute kaum mehr einige Exemplare, weil ihre Wolle bloss die Hausindustrie und die stark im Rückgang befindlichen, spezielle Kleingewerbe befriedigen kann. Die alten Schweinesorten: die Szalontaer und die sog. Wiesenschweine genügten wohl dem einfachen Bauernhaushalt, das Fleischgewerbe jedoch wollte sich wegen des faserigen Fleisches und des harten Specks nicht mit diesen Schweinearten befassen. Die neuen Sorten haben sich übrigens irgendwie in die bäuerliche „halbunbändige" Zucht gefügt. Da auf der Puszta völlige Vermögens- und öffentliche Sicherheit herrscht, verschwand von den einstigen Schäferhunden der *komondor*, der zur Wache diente, der *puli* wird wohl noch verwendet, d. h. eine Abart desselben, der. sog. *deutsche puli* den die Schäfer der Merinoschafe einbürgerten.

Mit den neuen Tierarten und den entwickelteren wirtschaftlichen Lebensformen gestaltete sich auch die Praxis der Viehhaltung zeitgemässer, dagegen ist der Hirtenstand in Auflösung begriffen, er hört als Gesellschaftsklasse langsam auf und der einstige Berufsstand sinkt auf das Niveau der Knechte, der Bediensteten herab. Nur die Schafhirten, die einst auf der untersten Stufe der Rangleiter des Hirtenstandes standen, bewahren ihre Lage, da diese für sie noch immer günstige Lebensumstände sichert.

Die Weiden gehörten einst zu einem geregelten Weidesystem. Es gab *äussere* und *innere* Weiden, je nach dem, ob sich diese weitab oder in der Nähe der Stadt erstreckten, ferner *Winter-* und *Sommerweiden*. Seit 1906, seit der Beendigung der Bodenteilung (Kommasation) hat dieses System aufgehört, da zu einer solchen Sonderung infolge der Verminderung des gebietes keine Möglichkeit mehr besteht. In früheren Zeiten ersetzen auch die Brachfelder die Weiden, seit einigen Jahrzehnten sind jedoch auch diese verschwunden, so das heute bloss das Stoppelfeld dem Weiden aushilft. Hirtenbauten zum Schutz des Grossviehs werden nicht errichtet. Im Falle schlechten Wetters werden die Tiere in den Wald getrieben, aber um die Wolle der Schafe zu hüten, werden Hürden gestellt.

Die Erziehung der Tiere zu Zugtieren, ihre Gewöhnung an das Geschirr geht leicht, da sie zumeist daheim erzogen wurden. Die Milch dient heute nicht mehr bloss dem Zwecke der Selbstversorgung des Haushaltes, sondern man verkauft auch von derselben. Die Melkwirtschaft der Schafhirte steht in voller Blüte, seit 1906 jedoch in ganz neuem Rahmen. Die Schafherden werden von den sich zu Gesellschaften zusammenschliessenden Wirten aufrechterhalten, die Herden leben auf entfernten Weiden und die Hirten verrechnen mit dem Ergebnis (den Produkten) auf Grund des Kontraktes.

Die wirtschaftliche Umwälzung stürzt die alten Rahmen, ändert diese zu neuen um und berührt die Volkskultur in entscheidender Weise. Die alte Bauernwirtschaft steht im Begriffe, sich zu einem Betrieb umzugestalten.

Budapest környékének községei.

1. Szada.

Szada települése és építkezése.

A hagyomány szerint régen az Ivacs dűlő helyén volt a falu s onnan a tatárdúlás alkalmával került mai helyére. Erdők közé települt. A hagyomány szerint 1848-ban alig volt 42 ház és akkor még nagy erdők övezték. „Úgy el volt dugva, hogy az oroszok alig találták meg, amikor meg akarták sarcolni a falut". Az Ivacs dűlőben találnak régi templomból való köveket, épületmaradványokat.

A történeti adatok tanúsága szerint, amint a török kincstári defterekből kitűnik, Szada a pesti nahijébe tartozott és 1627—28-ban 3, 1633—34-ben 5 ház után adózott. 1691 1/4, 1695-ben egy egész porta, 1715-ben 43, 1720-ban 54 magyar, 3 tót adóköteles háztartás volt a faluban. Ekkor Szt. Jakab és Tarcsa pusztták is hozzá tartoztak.

A szadai határ egy része a váci püspöké, másik része a nagyváradi káptalané volt. A püspöki birtok részei: az Őrhegyek, Pizsokmányok, Kelő döllő, Ivacsi döllő. A káptalani 420 holdas birtok részei: a Kapolyai döllő a Kerek tóval, Papdöllők, Iszapi döllő, Hosszú döllő, Csonka fűzek, Urasági döllő, Diósok, Berek, Öreg szöllők, Margitták, Cipősök (valamikor ez legelő volt és Cipősnek hívták, aki itt megtelepült). A páskomi döllő mind legelő volt. Művelt földek voltak: Várdombi döllő, Bereki döllő, Pazsaki döllő, Buckai döllő kivételével, melyek a páskomi döllőhöz tartoztak, az Illéstető, Irtványok, Korizmics döllő és Szabados döllő. Ide vehető még a Fölöslegek döllője is. Szöllők (kibe „szöllő, kibe szántóföld van"): Öreghegy, Koplaldok, Boncsaki döllő, Margitták. Erdő: 56 hold urbéresi birtok, 275 hold püspöki közös legelő.

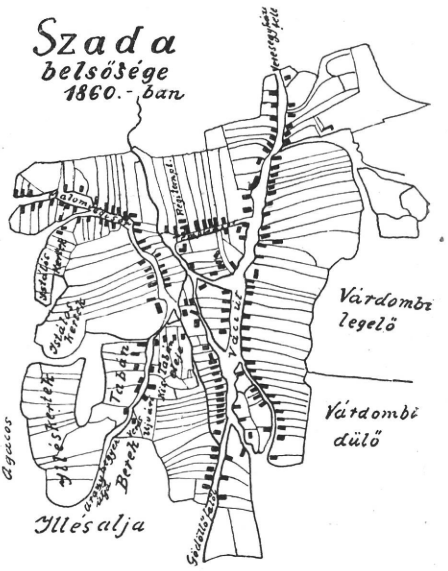

1. ábra. Szada belsőségének térképe 1860-ból a szérüskertekkel. — Abb. 1. Karte von Szada aus dem Jahre 1860 mit Tennengarten.

Szada kertes településű magyar község. Szérűs kertjeiben ököristállók voltak s még ezek a legutolsó évtizedekig fennállottak. Az Illés kertek végeiben voltak Pintérnek és Galambosnak istállói. A Váradi Soron is voltak istállós szérűk. A váradi sorban (Káptalan utca) voltak többnyire a gazdák, a váci úton ellenben alig volt 6 gazda, a többi zsellér volt. A Tabányban mind zsellérek laktak. Később ezek a szöllőkben a *„sutyus gunyhók"*-at alakították át lakóházzá vagy ezek helyére építettek. Több gazdának volt istállója a szérűs kertekben. Még

emlékeznek a Molnár András, Szűcs István, Galambos István, Seres Sámuel, Öreg Galambos, Szűcs János, Bikás Illés János, Kis Tót András, Tót Péter, Puskás Pál és Puskás Miklós istállós szérűs kertjére (l. 1. ábrán a térképet). A szérűs kerteket felül sövényből font kerítés zárta be s kapuja is sövény volt alul görbe tölgyfából, melyet felgörbült végénél fogva nyitottak. Tölgyfakarókból állították össze és tölgyfavesszőkkel fonták be. Minden szérüs kert külön be volt kerítve hátul is, oldalt is, *licin garádokkal*. A szérűn volt szántóföld is. Hátulsó részében krumplit, kukoricát termeltek s mikor ezt betermelték, a helyet *rakodó helynek* használták fel. Ma a régi szérűs kertek helyén házas telkek vannak.

Az istállókban társas életet éltek, közösen főzögettek, sütögettek, iszogattak. „Összementek estéken tízen, tizenöten is egy istállóban". „Szűcs János és Puskás Pál istállójában volt a legnagyobb muri".

A tagosításig kevés föld volt a lakosságé; 1882-ben még csak az Irtvány, Fölöslegek, Háromfertályok, Illés alja, Öreg hegyek, Pazsaki dűlő volt a kezükben. A talaj legnagyobbrészt homok és kevés kötött agyag. Ezekben a dülőkben rozsot (szadai néven „búza"), kukoricát, krumplit termeltek. „Csak annyit szántottak fel, amennyi a maguk szükségére megtermette az ennivalót". A Fölöslegek parlagok voltak, legeltettek rajta és csak minden hatodik esztendőben szórtak bele egy kis „*búzát*", „olyan sován volt". Akinek 60—80 *csomó* (kereszt) termett, az már első gazda volt, pl. Zsigri István és Magyar Sámuel. Tagosztáskor az járt jól, akinek több jószága volt s nagyobb családja. Ezek „több szógaságot csinátak, többet be birtak dógozni, több főldet kaptak". Igy, akinek 4 ökre volt, jobban járt, „*féhejes lett*", vagyis 2 *fertá'* (24 hold) földet kapott, a többi csak két ökörrel dolgozott s egy fertá' (12 hold) jutott neki.

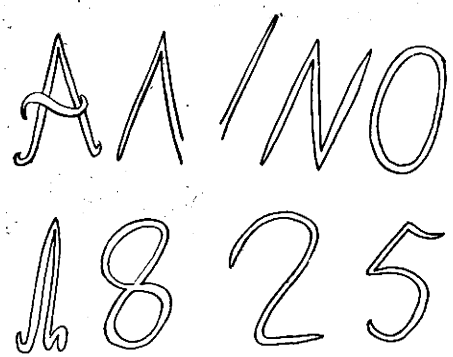

2. ábra. 1825 ös évszám egy ágasfáról ledörzsölve. — Abb. 2. Jahreszahl 1825 von einer Gabelpfoste.

42 ember csak *1 fertá'* földdel dolgozott, Orosziék, Török János, Magyar Sámuel 4 ökrös, *2 fertá' földes gazdák* voltak.

Tagosításig ökrös gazdálkodást űztek s csak tagosítás után került ló a faluba. Ez vezette az ökröket. Később a ló kiszorította az ökröket. Legtovább (*„utójáig"*) Galambos István és öreg Illés tartottak ki az ökör mellett s ezért ökrös Galambosnak nevezték.

Az ökrös gazdálkodás nem járt annyi munkával. Akkor 6 család sem dolgozott annyit, mint ma egy. „Mikor 20—22 évesek voltak, csak libákat őrözgettek, fehér szűrben *ökrézgettek*. Nem kapáltak, mint ma. Most már a 11—12 évest is kapáltatják".

Az ökrök a nagyváradi káptalan erdejében voltak *„bevált'a"*. Ökrönként 8 forint fizetés mellett szabadon legeltettek, de legeltetésre a földek végeit, a földek közötti „licingarádokat" is felhasználták. Birka nem volt a faluban.

A gulya a Pazsakokba járt itatni az erdőből. A Boncsok közti úton hajtották vissza s *„ott is hálóltak éjjel nappal"*, csak a fejőst hajtotta a faluba a gulyás fia. A településre nézve a zsellérek élete is magyarázatot ad. Zsellér embernek nem volt szántója, csak szőllője (Margitták, Boncsakok). Ezenkívül volt páskomjuk is. A zsellér ember így a szőllőművelésre és gyümölcstermelésre szorítkozott s később ebből szerzett magának földet. Igy érthetjük meg a zsellérek falubeli elhelyezkedését is a gyümölcsös kertek, szőllők között és a Tabánban.

A szadai népi építkezés régen egyaránt *sövényfalú* faépítkezés volt, amíg az erdők ezt megengedték. Ennek maradványait ma már csak itt-ott találtam. egy-egy lakóházban vagy gazdasági melléképületben: *„pincetetejében"*. Ezeknek az építkezési emlékeknek összevetésével az általános régi típust úgy a lakóépületekben, mint a gazdasági épületekben visszaállíthatjuk.

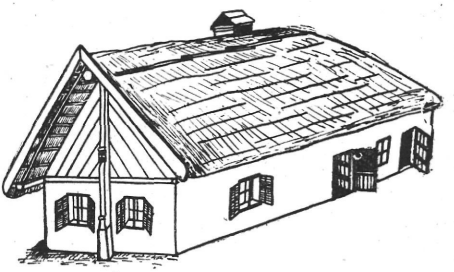

3. ábra. Ágasfás módosabb jobbágyház Szadán. — Abb. 3. Haus mit Gabelpfoste. Szada.

Legrégibb évszámmal jelzett lakóház a 169. sz. ház, mely jelenleg Berze Sándorné (szül. 1868-ban) tulajdona. Ez az ágasoszlopon talált vésett írás szerint 1825-ből való (2. ábra).

A ház két ágasfán nyugvó szelemenes-horogfás tetővel, *verett* fallal épült (3. ábra). Három lakórészből és egy kamrából áll. A lakó részben van a pitvar, egy elsőház és egy hátsóház. Az elsőházban a tulajdonos, özv. Berze Sándorné lakik, a hátulsó kis házban fia Berze András feleségével és 4 gyermekével (4. ábra). A fal átlag 60 cm. vastag. A ház elején a kamrában emelkedik ki egy-egy tölgyfa ágas oszlop és ezen van a fenyőfa szelemen, melyet e-

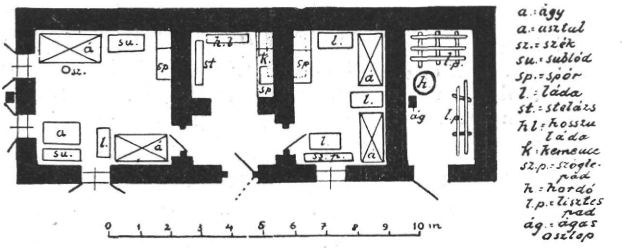

4. ábra. 1825-ből való ágasfás ház alaprajza. — Abb. 4. Grundriss eines Hauses mit Gabelpfoste aus dem Jahre 1825.

zenkívül még a pitvarfeletti, két keresztgerendába erősített egy-egy *ollófa* támogat. A két *ágas* 20—20 cm. vastag, az ollólábak közül az első 10 cm. átmérőjű hengeres oszlop, a hátsó $^{8}/_{12}$ cm. vastag tölgyfa oszlop. A horogfák a szelemen fölött egymásba vannak eresztve, alsó végük a *keresztgerendák*ra fektetett s a házon végig nyuló *vízvető*gerendán fekszik. A *horogfák* (szarufák) végére faszegekkel erősítették az *eresztartó fát* s hogy még szilárdabban tartsa a szalmafedelet különösen odakötötték egy jó vastag összecsavart szalmagúzzsal. A szal-

magúzs hurkát beleakasztották a horogfa alsó végébe, azután átvetették a gúzst a faszeg mögött, aládugták a horogfa (szarufa) és az eresztartófa közé, egy kis karót (*„csatló“*) a gúzsba dugtak. A gúzst ezzel a *csatlóval* megcsavarták és a csatlót a szarufa oldalához feszítették (5b. ábra C. és F.).

Ugyanilyen módon erősítik össze a szarufákhoz a léceket is (5b. ábra D.). Ezt a szalmagúzsos csatlós megerősítést eddig még nem ismertük. Szadán ez a csatlós gúzskötés általános volt. Még egy másik régi házban is megtaláltam s mint egy ujon talált összeerősítési módszert fényképen is megörökítettem (5b. ábra). Jó volna ennek országos továbbnyomozása is.

A pitvar hátulsó fele fölött emelkedik a vályogból rakott kétoldalt boltozatos szabad kémény (5b. ábra E.).

A tető első része bedeszkázott füfal, a hátsó része farazatos (5b. ábra A.), két, ferdén futó farszarufa támaszkodik a leghátulsó szarufa párhoz és ezen belül egymással párhuzamosan még kisebb segédszarufák futnak a farszarufához és a hátsó vízvető fához erősítve (5b. ábra B.). A szarufákon fennt leírt módon lécek futnak párhuzamosan s ezekre fektetik a nádborítást, amire a szalmazsúpok kerülnek. A szalmazsúpok fölé hosszú karókat, *csatlókat* helyeztek s ezeket dróttal, régebben iszalagszárral vagy hasított rekettyevesszővel fűzték hozzá a szalmához és az alsó nádborításhoz, így még jobban biztosítva a szalmatetőt a vihar ellen. A ház belső részében először a pitvar alakult át azáltal, hogy a szabadkémény alját bepadolták és ú. n. meleg konyhát csináltak a szabad konyhából. A régi szabad tűzhely helyén ma spór van és a sütőkemence a spór alatt húzódik meg. Úgy a spór, mint a sütőkemence füstje beépített kürtőn távozik a régi boltíves szabadkéménybe (6. ábra).

5a. ábra. „Csatlós szalmagúzs az eresz alatt. — Abb. 5a. Strohbündel mit Knebel unter dem Vordach 1825.

A mai épületek általában *föd fallal* v. *verett fallal* épültek. Régebben azonban *sövényfallal* építkeztek s a szabadkémény is *„sövényből“* készült. Ennek a sövényfalu építkezésnek régi nyomát már csak egy u. n. *„pincetetejében“* találtam, melyet alább fogok bemutatni, miután néhány *sövényfonású szabadkéményes* házat ismertettem. Ezek a szabadkéményes házak a Tabány-ban maradtak fenn a szegényebb zsellérházakban.

A 238. sz. *„sárkéményes“* vagy *fonott sövény*-kéményes ház jelenleg Veic Ferencé, aki 30 éve lakik benne. Először Pintér Mihályé volt, azután Sas Istváné, majd Boros Jánosé és végül Molnár Jánosé. Minthogy a mai gazdáján kívül négy tulajdonosa volt, akik átlag 20—30 évig laktak benne, a ház feltehetőleg több 100 évesnél. Ez is ágasfákon és 2 ágas oszlopon vagyis *ollófán* nyugvó szelemenes tetővel

épült. Az egyik ágasfa a pitvarban közvetlenül a tűzhely mellett nyúlik fel (7. ábra I.).

A ház hátulsó része leomlott s így jól láthatjuk a mestergerendát, amely a pitvarból csak az első keresztgerendáig nyúlik ki (8. ábra I.). A keresztgerenda közepére van beerősítve az egyik *ollófa* s jól látható felette a tető gerincén húzódó szelemen (8. ábra II.). Egyik tabáni ház fedélszékében ollólábat is találtam (8. ábra IV.) s így Szadán a szelemennek mind a három feltámasztási módja ismeretes volt. Nyilván az ágastól az ollólábig a szükség szerint következett alkalmazásúk. Fabőség idején még ágasokat állíthattak később ollólábra szorítkoztak. Az első házban még látható a búbos kemence a mellé épült *spórral* (7. ábra II.). A szabadkémény a pitvar hátsó negyede felett emelkedik (9. ábra). Alapgerendái a mestergerendán belül világosan láthatók (8. ábra III.). A négy sarkán négy *agácfa* ($^{8}/_{8}$ cm-es) mintegy 3 méter magasan emelkedik. Keresztbe 10—12 agácfakarót helyeztek és ezeket *szilfából* hasított veszszőkkel befonták, majd „*pévás-agyagos*" sárral betapasztották (10. ábra). Belül a melegségtől ú. n. *verítéket* kap, szurkos lesz, amit „*suszterolásra*" fel is használnak. A szabadkémény nagy része a tetőn kívül emelkedik és a pelyvás agyagos sáron kívül még nádborítást is kap. Ezenfelül be is zsú-

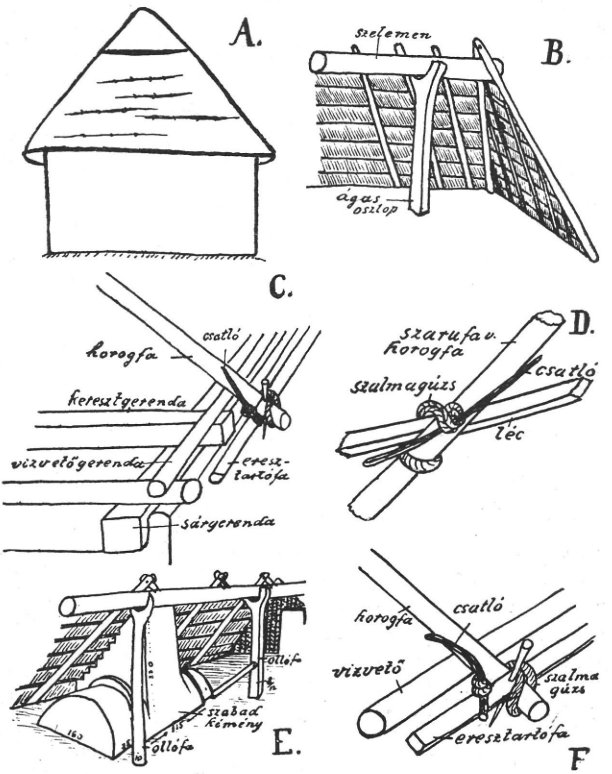

5b. ábra. 1825. beli ház hátsó farazatos tetejű résszel. — Abb. 5b. Hinterer Teil eines Hauses aus dem Jahre 1825. — B. Ugyanennek a padlás részlete a kamrából felnyuló ágas fával. — B. Dachbodenteil mit Gabelposte. — C. A tetőgerendák elhelyezkedése ugyanennek a háznak sarki részén. — C. Anordnung der Dachbodenpfosten am Eckenteil des Hauses. — D. A szarufák és lécek összekötési módja „*csatlós szalmagúzzsal*". — D. Verbindung der Latten mit Sparren mittels Strohsträngen und Knebeln. (Ung. „csatlós szalmagúzs"). E. Padlástér a szabadkémény táján. — E. Dachbodenraum in der Nähe des Rauchfanges. F. A vízvető gerendán fekvő „*horogfa*" (szarufa) és az eresztartófa összekötése „*csatlós gúzzsal*". — F. Verbindung der Sparren und des Kranzholzes mit Strohbündel und Knebel.

polják s a nádborítást lécekkel fogatják le (11. ábra). A szarufák a lécekhez ősi módon rekettye vesszővel vannak hozzákötve, a zsúpok pedig a lécekhez és nádborításhoz a fedélre rakott hosszú karókkal, a csatlókkal erősítődnek rá a fedélre.

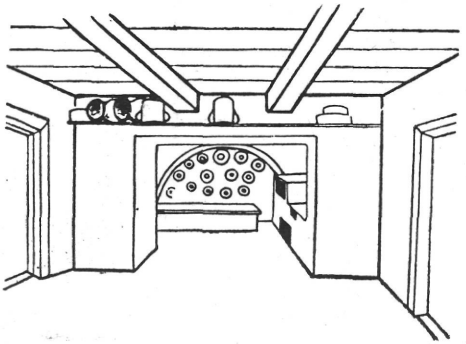

6. ábra 1825-ből való ház pitvara a lepadolt meleg konyhával és ujonnan beépített sporral; alatta sütőkemence. — Abb. 6. Flur des Hauses mit Küche, mit neuerbauten Herd und Backofen, aus dem Jahre 1825.

A búbos kemencét a szabadkémény alatt a falhoz épített tűzhelyről a pitvar felől fűtik be. Az itteni búbos kemence nem olyan terjedelmes, mint az alföldi, mert ebben fával tüzeltek s nem szalmával, másrészt egyszerre kevesebb kenyeret is sütöttek (12. ábra).

A fennt ismertetett két ház között az egyik módosabban megépített *jobbágy ház* vályogból rakott boltos szabadkéménnyel és szebben kiképzett külsővel, erősebb ágasokkal, gondosabban összeállított fedélszerkezettel. Ezzel szemben az utóbbi *sárkéményes*, kisebb méretű *zsellérház*, amely minden részében szerényebben épült (l. az alaprajzokat (13. ábra és I.I).

Altalában a házak vizsgálatában ezekre a szempontokra is figyelmet kell fordítanunk és a részletes ethnológiai adatfelvételnél nem szabad magunkat az általános elgondolásoktól befolyásoltatnunk, hanem az élet szerint kell a tárgyakat és jelenségeket megfigyelnünk. Igy mindenesetre közelebb fogunk jutni a valóság igazságához, mintha türelmetlen összehasonlítgatásokat sürgetünk a magyarsághoz nem tartozó területekkel akkor, mikor még a belső összehasonlítást a hiányos részletfelvételek miatt sem hajtottuk végre. Nem dobhatjuk oda a magyar házkutatás tudományát romantikus elképzeléseknek és hibás általánosításból, hamis összehasonlításból, származó képtelen következtetéseknek, keleti álmoknak addig

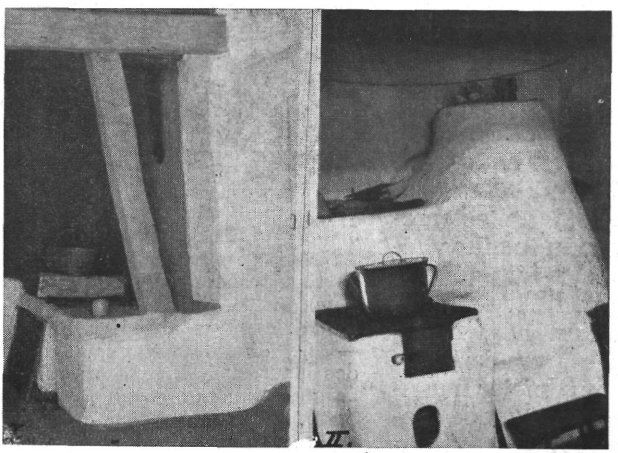

7. ábra. I. Ágasfa alsórésze a pitvarban. — I. Unterer Teil der Gabelpfoste in den Flur des Hauses. II Búbos-kemence egy régi tabáni zsellérházban. — II. Kuppelförmiger Backofen in einem alten Kleinhäusler haus im „Tabán".

sem, míg nem tisztáztuk a helyszínen keletkezett formákat és szerkezeteket. Ezt pedig minél részletesebb és gondosabb részletkutatás után tehetjük csak meg falunként haladva a munkával, nem pedig *képzeletben felállított, általánosnak mondott, de valójában nem létező magyar háztipus felállításával.* Ezzel nemcsak az összehasonlítás, de az összehasonlítás alapja is hibás.

A leírt zsellérházon kívűl még van egy szabadkéményes zsellér ház a falu szélén, a sziklás, homokos hegyoldalba építve. Ennek pincéje a hegybe van vájva és a kamra hátsó balsarkából nyílik a bejárata (13. ábra I.). A ház 60 cm-es „*verett*" fallal épült. Három részből áll: pitarból, házból és kamrából, ahonnan padrajárón lehet feljutni a padlásra. A tetőszerkezet újabb, szarufás kakasülővel, melyeket fe-

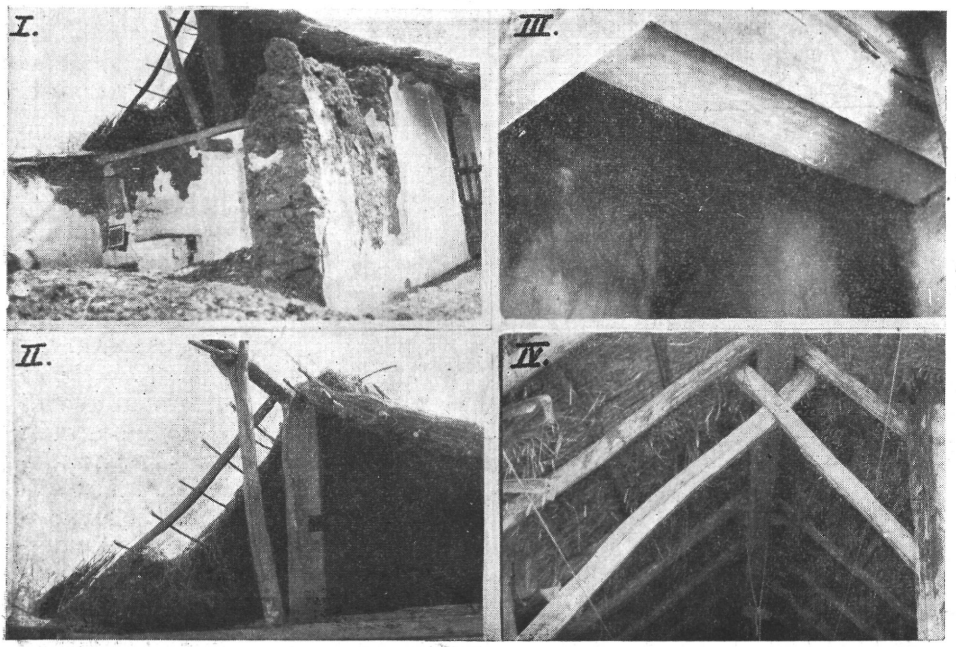

8. ábra. I—II. Ágasoszlop a keresztgerendán felette lévő szelemennel. — Abb. 8. Gabelpfoste auf dem Querbalken. Oben Pfette. III. A szabad, fonott sárkémény alsó tartógerendája alulról nézve. — III. Die Grundbalken des Rauchfanges aus Ruten geflochten. IV. Ollólábon nyugvó szelemen. — IV. Pfette auf dem Scheerenholz.

nyőfából ácsoltak. Egyébként a szabadkémény s a tetőzet ugyanolyan, mint az előbbi *zsellérházban.*

A házak régi butorzata, berendezése, használati- és díszedényei, bár egyszerűbbek voltak, sokkal különbek, jobb módra vallanak, mint a mai, városból összeszedegetett holmik. A szobának (háznak) legfőbb ékessége a „*kivetett ágy*" (14. ábra I.). Ez úgy áll az első házban az egész életen át, mint ahogyan azt a lakodalom alkalmával felvetették. Ennek felvetésében a lány édesanyja, a testvérek és a nyoszolyólány vesznek részt. „Csak asszonyok vannak ott, emberek abba nem avatkoznak". Rendes nyoszolya, dunna, 6 vánkos, terítő, lepedő s a tete-

jére való terítőből áll a *kivetett ágy*. A párnák nincsenek leterítve, hanem szépen kivarrva díszlenek. Az ágyak a ház ablak felőli sarkaiban állanak a kétablakos házban. Ellenben az egyablakos régi házban az ablak felőli szegletben van a „*szögle*"-pad és az asztal, az ágy pedig az ablak nélküli szegletekben van elhelyezve. A régi szép tulipános ládákat és sublódokat még sok helyen láthatjuk, de többnyire kitették a kamrába és helyettük városi szekrényeket, sifonokat használnak. A sublót helye a két ablak közötti fal előtt van, a tulipános ládát pedig az ágy végénél helyezik el. Ez az elhelyezkedés azonban csak a módosabb gazda házában van ilyen hagyományos formában, az a család, amelyben sok gyerek van s még nincs saját háza, sok helyen egy kis szobában összeszorítva él és itt bizony a bútorok olyan szorosan vannak elhelyezve, hogy alig van köztük mozgási lehetőség. L. a 4. ábrán a 169. sz. ház alaprajzát, melyen a hátulsó szobában két ágy, 3 láda és a kemence hátsó része felett épült spór csaknem az egész „*házat*" betölti. Ebben a részben lakik Berze András 6 tagú családjával. Ilyen lehetett régebben a házatlan zsellérek lakása annál a jobbágynál, aki a zsellért gazdaságában foglalkoztatta. A zsellérek a szöllőbeli sutyus gunyhókat is felhasználták lakóhelyül s ezeket alakították át később rendes lakóházzá (14. ábra II), amilyeneket a szöllőbeli utcasorban ma is láthatunk.

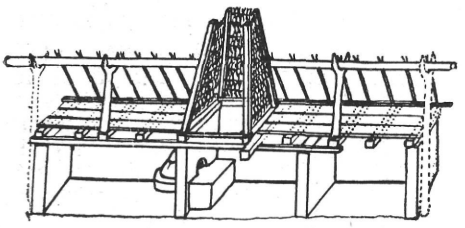

9. ábra. Régi tabáni zsellérház hosszanti átmetszeti képe az ágasfák és a szabad sárkémény elhelyezésével. — Abb. 9. Längschnittbild eines alten Hauses im „Tabán" mit Gabelpfoste und freien Rauchfang.

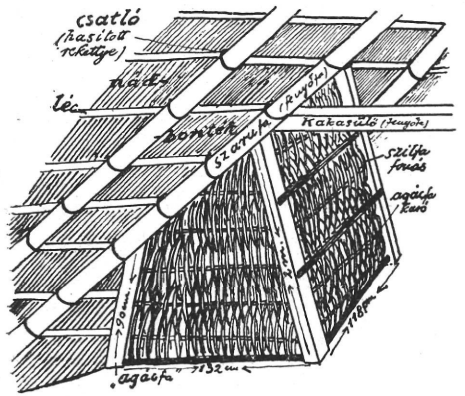

10. ábra. Tetőszerkezet a fonott sárkémény táján. — Abb. 10. Danchkonstruktion in der Nähe des Rauchfanges.

Az újabb módossággal a házak is rangosabbak lettek. Téglából is építkeznek s a ház beosztása is kényelmesebb. Régen tornác nem volt az ágas szelemenes ház előtt, csak „*ablakajja*" és „*ereszajja*". Ma már az ereszt, az „*esztrit*" kinyujtották és oszlopos tornácot, „*hambit*"-ot húztak a ház oldalán.

Az átalakulás a konyhában kezdődött, amelynek régi butorzata és eszközei ma már használatból kikerülve csak a kamrákból és padlásról szedhetők össze. Ez utóbbiakat csak a szabadtűzön való főzéshez használhatták. A konyhabutorok között általánosan elterjedt volt a hosszú padláda, melyben különböző fűszereket és konyhai apróságokat, hagymát stb. tartottak. Erre a célra használták a fiókos konyha-

kasznit is melyben még konyhai edények is elfértek. Az edényeket a tálasra helyezték, amint azt a 169. sz. ház pitvarában láthatjuk, de újabban 3—4 polcos *stelázst* használnak erre a célra. A vizes vedreket a *vízpadon* tartják.

A régi konyhai edényeket csákvári fazekasoktól és felföldi tótoktól szerezték be. Ezek között a 20—30 literes *„takaros káposztafőző fazekak"*-at a lakodalmi konyhán használták. Szabadban az udvar közepén rakott tűzre tették s két fülénél fogva forgatták, mikor a káposztát megfordították (15. ábra 21.). Kívül mázatlan belül barna zománcos kisebb fazék volt a rendes *főzőfazik* (15. ábra 22). Ebben főztek, mikor még katlanok voltak a konyhákban.Középen égett a tűz s a fazekat csak úgy mellé tették. Régen beállították a kemenceszájába s így is főztek benne. A régi hegyes fenekű fazekak helyét a spórok felállításával elfoglalták a széles fenekű ú. n. *„seggen ülő fazekak"*. Ebben a formában is voltak nagyobb csákvári főzőfazekak és kisebb *szűkszájú kávé főző fazekak* (15. ábra 7. és 25.). A lekvárt hegyes fenekű kívül-belül zománcos fazekakban tartották (15. ábra 28.). A lakodalmi főzésre hatalmas 50 cm. átmérőjű, 20 cm. magas zöldmázas lábasokat használtak. Ebben főzték a *gulyásos húst* (15. ábra 9.).

A régi tejes köcsögök szűknyakúak voltak (15. ábra 23.). A régi öregek szerették a kényelmet s még éjjeli edényre is áldoztak. Ilyen zöldmázas nagy éjjeli edényt találtam a 169. sz. ház padlásán (15. ábra 24.). Ugyaninnen kerültek elő a 15. ábrán látható lekvárkavaró, cifrakalácsnak való tepsi, a *gufló* sütő, a serpenyő, melyben a határban főztek, ha egy pár cse-

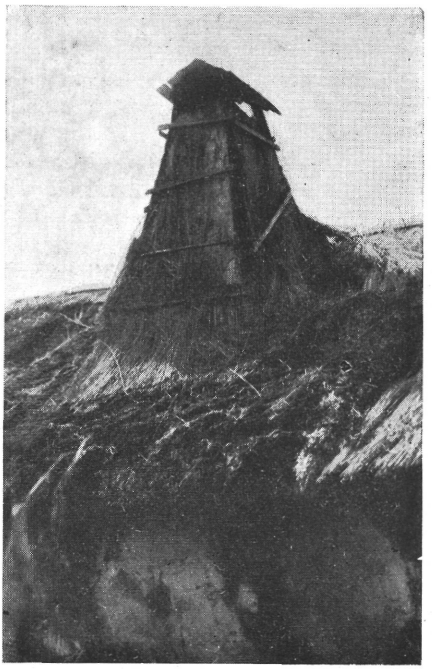

11. Fonott sárkémény felsőrésze a tető fölött hátulról nézve. — Abb. 11. Geflochtener Rauchfang über dem Dach.

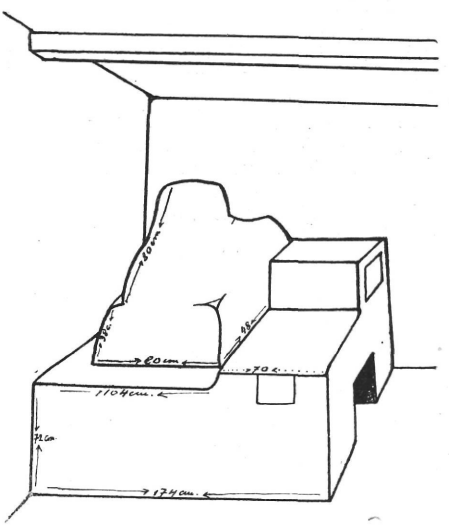

12. ábra. Búbos kemence régi zsellérházból. — Abb. 12. Ein kuppelförmiger Backofen in einem alten Haus.

léd ment ki dolgozni. Itt találtam még régi bográcsot, melyet mosóvíz forralására vagy jószágnak való étel főzésére használtak, azonkívül nagy családnak való hatalmas *sütő tekenőt*, *zsíros döbönt*, húsakasztó gamókat, szöllőtörő *csomoszló* fát, borszűrő vesszőkast, nádvágó kaszát, cséplő gereblyét, nyomtató törekpucoló gereblyét, kétszárnyú guzsalytalpat, kendertilót, motollát, *ritka és sűrű léhöt*, kukoricatörő famozsarat törő vassal, kovászkeverő fát, számos tejes köcsögöt, ami mutatja a régi magasabbszintű életet. Aránylag ma a gazdasági élet emelkedettsége mellett sokkal kevesebb eszköze van az újabb konyhának.

A régi eledelek között a kukoricának is jelentős szerepe volt. A kukoricát malomban őrölték és lisztjéből *görhent* készítettek. Ezt tejjel behabarták. *Gancát* késheggyel szaggatták egy nagy tálba. Bele lökdösték a tálba s úgy szaggatták a szélére. Túróval, tejföllel kedves eledelük volt. Főztek *sűrű babot keminre*, kiöntötték egy nagytálba, *kóbászt*, zsírt, vereshagymát sütöttek rá s avval megöntözték. Krumpliból is ugyanilyen pépet készítettek, tányérba kitöltötték, mikor meg volt főve a tányér szélére ki-

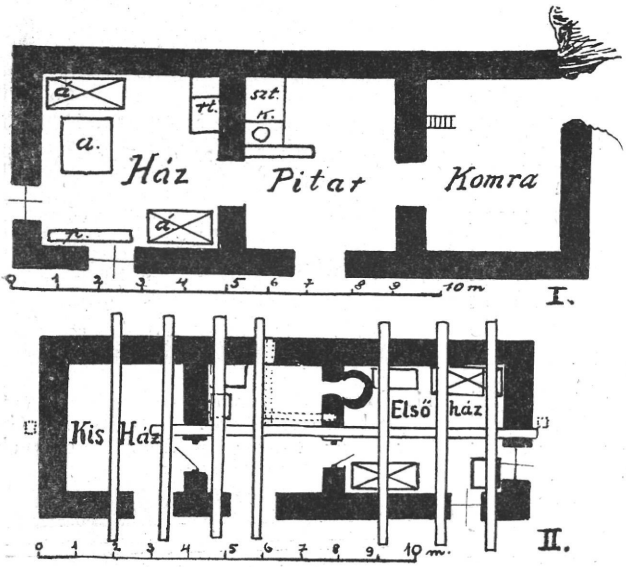

13. ábra. I—II. Két régi tabáni szabadkéményes zsellérház alaprajza. — **Abb. 13.** I—II. Grundriss zweier alten Kleinhäuslerhauses im „Tabán".

szaggatták, megöntötték s mákkal meghintették.

Volt *káposztás ganca* is.

Levesek: *Zöldségleves*: Vízben elegendő petrezselyem, sárgarépa, celler, hagyma, kalarábé, bors és egyéb fűszer megfő. „*Kenyérkét hántak* bele s így ették."
Húsleves.
Huncut gulás. Hagymás paprikás zsírra vetik a krumplit, vízben megfőzik s csipetkét tesznek bele.
Szaladj leves = rántott leves.
Bableves jó füstölt hússal, vagy csülökkel.
Káposztaleves hússal. Rántva is jó.
Keménymagos leves.

Főzelékek: Paradicsom, bab, kel, karalábé, tök, sóska, spenót, sárgarépa, sűrű krumpli, savannyú krumpli tejjel,
Sajátát önt'e és főzve eszik vagy *ropogós eleven sajátaként* fogyasztják. Az ugorka sajátát is szeretik.

Aszalékok: Körtét, almát, szilvát ősszel beteszik kemencébe vagy napon is aszalják. A kovácskörtét szalmába teszik el. Szilvából, körtéből dinnyéből és tökből keverve lekvárt főznek.

Dióhéjat, hársfát használják teának.
Köhögés ellen mákhéjat, vöröshagyma héjat használnak. Olajat nem csinálnak s nem használnak.
Fűszernek a kaprot, meggyfalevelet és egrest használják.
Heti étkezésük:
Hétfőn: Krumplileves v. káposztás marhahúsleves, kásaleves és vasárnapi maradék.
Kedden többnyire tésztát főznek.
Szerdán gulyásievest esznek.
Csütörtökön árpakásalevest készítenek hússal.
Pénteken lencse, bab, sűrű bab, sült v. főtt tészta az ebéd. „Ma lencsét eszünk, hogy vasárnapra szépek legyünk".
Szombaton paprikáskrumpli, rántott leves, tojásos leves van.
Vasárnap húsleves, sűrű káposzta, savanyúkrumpli főzelék, paradicsomszósz hússal. A húst hagymás zsírra vetik.

A lakodalmi étkezéshez reggel a szakácsnék, vőfélyek csibeaprólékot, kalácsot, bort kapnak. Délre, mikor esküvőről hazajönnek, gulyásos húst, bort, süteményt esznek. A vacsora marhahús leves vágott tésztával, marhahús zsírban sütve tormával, baromfihús csigatésztával, kékkáposztával. *Sütemények*: torta, kalács, rétes (mákos, diós, káposztás). Azelőtt mikor az öregek vadásztak, nyúlhús is volt. Újabban éjjel disznótoros vacsorát is készítenek és rizskását baromfi aprólékkal. Éjjelig tart a tánc s éjfélkor adják fel a *bujakalácsot*. Ez nagy 8-asra fonott mákoskalács.

Az ürgét is szerették Szadán. Hosszú nyársra húzva sütötték. Egy ürge, egy szalonna váltotta egymást a nyárson s a kenyérkére vereshagymát tettek.

14. ábra. I. „*Kivetett ágy*" himzett párnákkal a tisztaházban. — **Abb. 14.** I. Bett im sogen „reinen Zimmer" mit gestickten Kissen. II. Lakóházzá átalakított „Sutyusgunyhó". — II. Eine zum Wohnhaus umgestaltete Presshütte.

A régi építkezés maradványait még inkább megtalálhatjuk a gazdasági melléképületekben. Különleges szadai építmény az ú. n. „*pince teteje*". Ez, miként neve is mutatja, a pince boltozata felett épült. Ilyen építmény a 246. sz. ház telkének utcafelőli oldalán lévő „*pince teteje*", melynek két falrészlete még őrzi a régi „*sövényfalas*" építkezés emlékét A *sövényfal* régen lakóházakban is általános volt s éppen úgy, mint ebben a „pincetetejében" „*ágasoszlopokon*" nyugvó *sárgerendába* állítgatott „*hasigatott*" oszlopok közé fonták a *mogyorófa vesszőket*. Ezt a sövényfalat „*pévás sárral*" betaposztották (16. ábra). Az alaprajzon láthatjuk, hogy a pincetetejének egyik oldalfala és egy keresztfala maradt meg a régi *sövényfal*ból, a többit, ami elkorhadt, *verett* fallal helyettesítették (17. ábra I. és II.). A pincetetejének fedele *ágasoszlop*ra

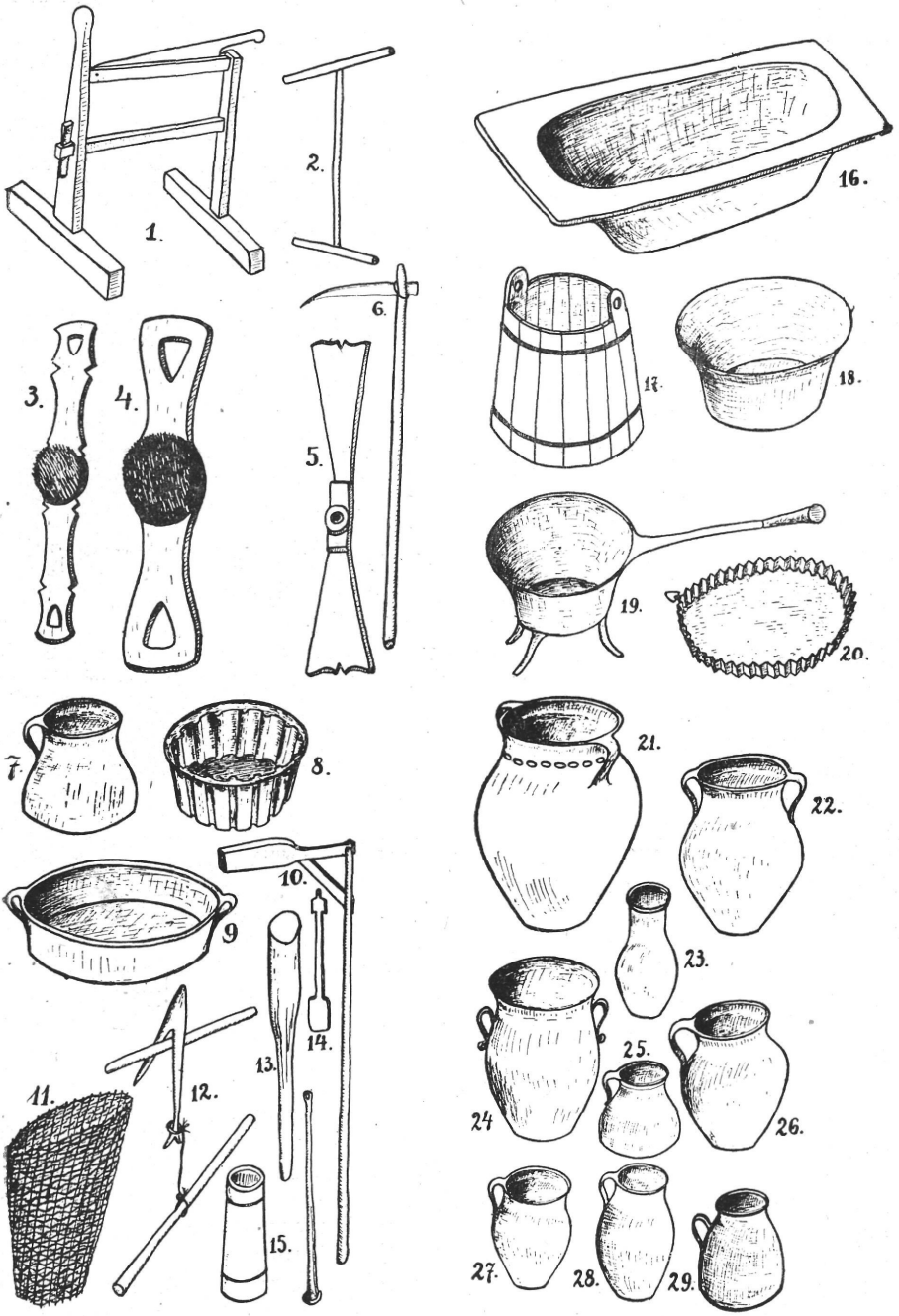

15. ábra. Egy régi háztartás használati tárgyai és edényei. — Abb. 15. Gägenstände und Geschirre eines alten Hauses.

helyezett *szelemengerendára* rakott *horogfás* fedél. A horogfákon vannak a lécek s erre került a nádborítású zsúpfedél. A *pincetetejének* első része gazdasági eszközök elhelyezésére való nagyobb kamra, második része istálló s hátul egy kisebb kamra van. A keresztgerendákon két oldalt hosszában futnak a *vízvetőgerendák* s ebbe vannak *„furkáva"* és rászegezve a horogfák, hogy „ne csak a szelemengerenda tartsa a tetőt". A szelemenes házzal ellentétben a szarufás házat *„gerendás"*-nak is mondják a szadai öregek, de a szelement is nevezték *„horoggerendá"*-nak.

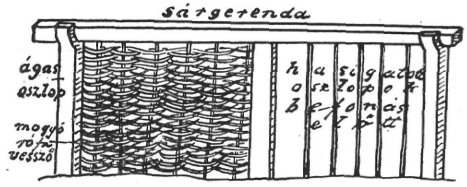

16. ábra. Régi falépítési mód sárral bevert sövényfallal. Valamikor csaknem miden ház ilyen fallal épült. Ma csak egy „pince tetejének" két falrészletében van meg. — **Abb. 16. Alte Wandbaumeteode: geflochtene Rutenwand mit Lehm beschmiert.** Einst waren alle Häuser so gebaut; heute nur noch eine einzige „Kellerkammer" (Ung.: pinceteteje).

Az istállók régen csak künn voltak a falu körüli *szérűs kertekben*. Még a mult évben fennállott a Galambos Sándor régi *ököristállója*. Régebben ugyanis csak ökrök voltak. „Akkor volt gulya s ebbe tartozott a bornyuság". Csordában voltak a tehenek. „Az ökröket a pásztor őrizte, a bornyuságot és teheneket a gulyás". Háznál nem is igen volt istálló. Csak néhánynak volt a faluban istállója, de ezeknek benn volt a szérűjök is. A szérűs gazda megengedte, hogy jó barátjai, sógorai, komái a szérűjére rakodjanak. Különben minden sornak volt szérűje s ezeken hatalmas ököristállók.

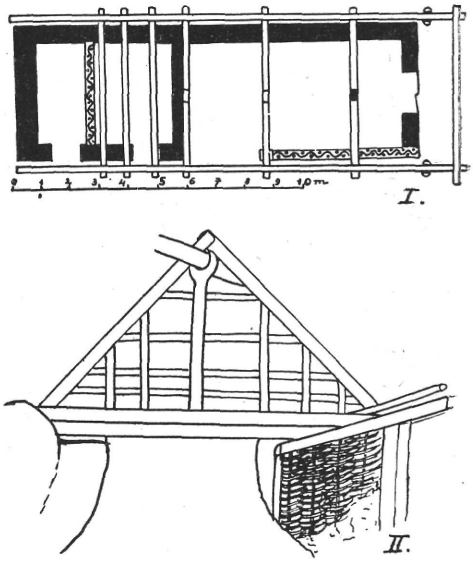

17. ábra. I. régi pince tetejének alaprajza, két fonott falrészlet feltüntetésével. A fal többi része *„verettfal"*. II. Ugyanannak elülső része belülről nézve. — **Abb. 17. I. Grundriss einer alten Kellerkammer.** II. Innensicht des vorderen Teiles.

Ilyen volt a Galambos-féle is, amelyet Puskás Sámuel *„le-magyarázása"* szerint magunk elé képzelhetünk (18. ábra).

Ez a régi ökrösistálló 15 m. hosszú, 5 m. széles, 50—60 cm. vastag verett fallal épült. A szélesebb oldalán volt a bejáró ajtó. Nem volt lepadolva. A tető két ágas fára fektetett szelemengerendára és a keresztgerendákra helyezett vízvető gerendára aggatott horogfákból állott, melyre léceket kötöttek vessző csatlókkal.

Az istálló közepén volt a *„tüzelő"*, mely a földön volt, vagyis csak a földön raktak tüzet". A tüzelő körül *„tőzeken"*, zsombikon, háromlábú kis sámlikon" ültek. A tűz mellett volt egy oszlop beásva *bográcstar-*

tónak s arra akasztották a *bográcsot*, de volt 4 lábú gömbölyű fenekű bogrács is. Abban sütötték a húst, baromfit, disznót, melegítették a bort.

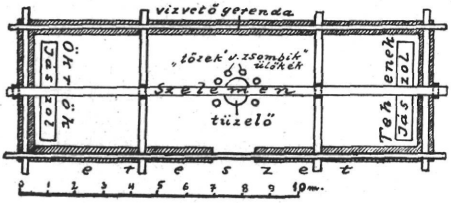

18. ábra. Régi szérűskerti ököristálló alaprajza. — Abb. 18. Grundriss eines alten Stalles im Dorf.

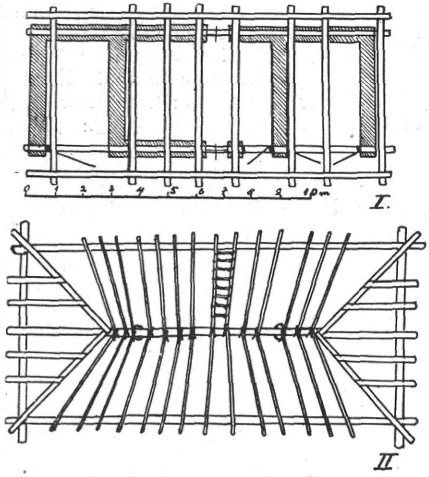

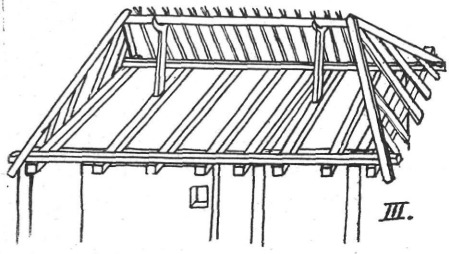

19. ábra. I. Régi falubeli istálló alaprajza. II. Ugyanannak fedélszerkezete felülről nézve. III. Ugyanannak fedélszerkezete oldalról nézze, a keresztgerendákon nyugvó szelementartó ágasoszlopokkal. — **Abb. 19. I. Grundriss eines alten Stalles im Dorf.** II. Dachkonstruktion desselben. III. Derselbe von der Seite gesehen. Sichtbar sind die Giebelbalken auf Querhölzern.

„Sok baromfi eltünt akkor a faluban". A takarmány kívül volt a szérűkön boglyákban. Onnan hordták be *„nyalábban"* vagy *„hátyi etető kosárban"* s úgy adták a marhák elé. 8—10 jószág befért egy ilyen istállóba. Az istálló oldalán *„hambit"* volt, mint a ház elején. Ma még a faluban van egy-két ilyen istálló, melynek felépítése és fedélszerkezete emlékeztet a régi szérűkön elhelyezett ököristállókra. Ilyen pl. a Takács Jánosé a 105. sz. ház mellett. Ez farazatos, sátoros fedelű s ezért az *ágas oszlopok* a keresztgerendába vésve tartják a fenyőfa szelement, melyen egymásba eresztve sorakoznak a hársfából és fenyőfából való horogfák (19. ábra). A farazat vázat két összekötő horogfa alkotja, melyek a szelemen végeire támaszkodnak s rájuk illeszkedik *5 kifutó* szarufa, melyek alul a szélső keresztgerendán nyugszanak.

Kiveszett gazdasági épület a *pajta*. Ez régen csaknem minden udvar hátulján megvolt és sövényfallal épült. Ma már csak egy deszkafalú félszeres pajtát találtam Illés Sándor 114. sz. portáján (20. ábra). Ez sem régi szelemenes fedélszerkezetű, hanem csak *gerendás*, vagyis szarufák kakasülővel képezik a tető vázát. A pajtákban szénát, takarmányt, szárakat tartottak, tehát ezek takarmányos, vagy szénás pajták.

Kezdetleges, karókból, keresztlécekből és oszlopokból összerótt építmények a *„sertésakó"*-k vagy *„kerített akók"*-k. *„Kis ó"*-ba ugyanis megfájul a a sertésnek a lába és *„megunja a magot"* (szemes terményt). Ezért ha nem *„mén csordába"*, akkor nap-

pal ide kieresztik s akkor szívesen „*sütközik*“ benne a *hízó és a jövendőre való magló* (21. ábra II.). Nem lehet ezeket egybe csukni, mert „*a nagy marja a kicsit*“.

A kecske részére épült ól a régi sövényfalú építkezést teljesen őrzi. Mind a négy oldala karók közé font vesszőből épült (21. ábra III.). Ugyanígy „*szövikfonják*“ a kerítést is mogyoróból vagy gyertyánból.

Gazdálkodás, állattartás.

Szada gazdálkodása a jobbágy felszabadulás után következő tagosításokkal nagy változáson ment át, különösen újabb évtizedekben, mikor a zsellérek is belterjes kerti gazdálkodásra tértek át. A szemes terményekre régebben azért nem fordítottak sok gondot, mert azokat csak a maguk szükségére termelték, újabban meg azért, mert inkább a jobban jövedelmező kerti veteményekkel foglalkoznak.

Háromszor szántották ezelőtt az ugarokat. Nem trágyáztak úgy, mint most. „Nem vesződtek ilyekkel az öregek“. „Eladóra nem vetettek babot, csak evő babokat“. Csak télen vittek Pestre „*eladóra*“ szárazbabot. 20—22 éve került föl a zöldbabra való vetés“.

Régen első szántás kora tavaszon volt azon a földön, „*akit ugarótak*“. A második szántás aratás előtt következett s a harmadik szeptemberben vetés előtt. Akkor azután vetettek is. Második szántáskor rákeverték a fődet, hogy „*a fűmag keveredjen, ami kikel, lankadjon el, száradjon.*“ Tehát tavaszkor *leugaróta*, másodszor *megkeverte*, harmadszor *vetőre szántotta*.

Szeptember elején, derekán-

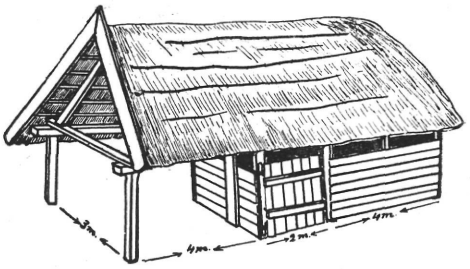

20. ábra. Ma már kiveszett fészeres takarmányos-pajta utolsó példája. — Abb. 20. Letztes Exemplar einer Scheune.

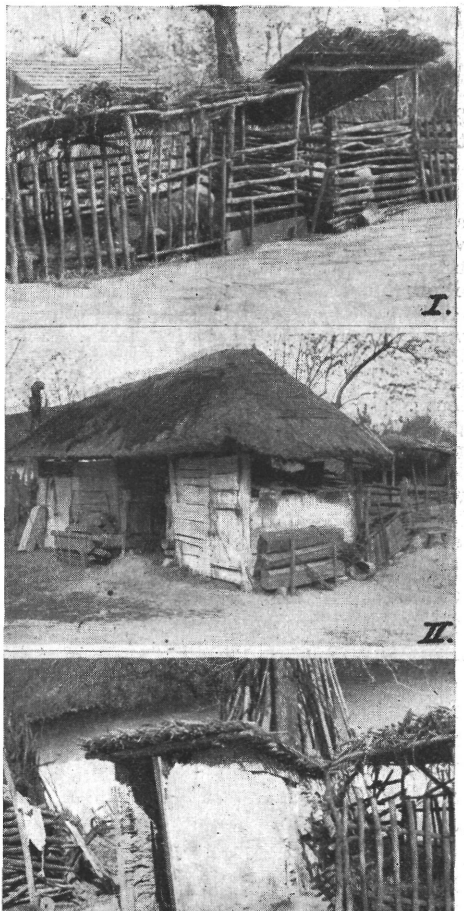

21. ábra. I. „Sertésakó“. II. Sertósól. III. Vesszőből font kecskeól. — Abb. 21. I—II. Schweinestelle. III. Ziegenstall aus Ruten geflochten.

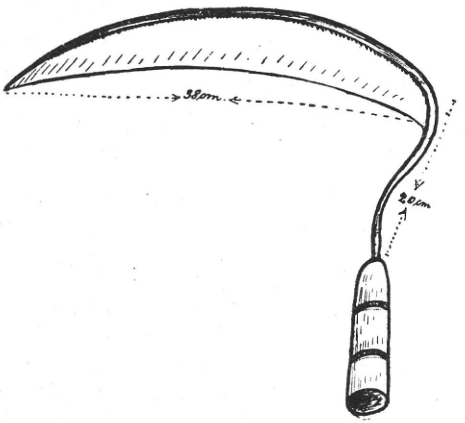

22. ábra. Régi gyári aratósarló. Szadán általános volt. — Abb. 22. Alte fabriksmässig hergestellte Sichel.

sem jó. Mikor hal és mérleg jegyében van az idő, akkor hordják a trágyát. A trágyahordó ebédre bablevest kap nagy darab hússal.

Régen azt tartották, hogy ha vetnek valamit, az nap nem szabad hazamenni kenyeret sütni. Babot, ugorkát, dinnyét vásári napon kell vetni, mert akkor annyi lesz, mint vásárban a nép. Mákot, borsót pedig szótlanul akkor kell vetni, mikor nincs hódvilág és sötét van. Ilyenkor nem lesz férges és tele lesz a mák. Mikor a vetéshez vitték a magot, akkor a zsák száját mindég hátrafelé tették a kocsira. Ez annyit jelent, hogy a gabonát visszakapják.

Ha a rossz időjárás miatt a vetés nem kel ki eléggé, akkor még „Szentgyörgy napján a varjú nem búvik el a vetésben" és rossz termés lesz, nem lesz „Péter Pálkor sajáta búcsú." „Bajosan lesz *csomó* Péter Pálkor a határban", mikor még a tücsköt is meg lehet látni a vetésben Szentgyörgy napján.

„Iván napkor megszakad a gabona és a búza töve, akkor többet nem nyől s érik a kalász."

Az időjárásra a felhőből következtetnek. Ha „a főhő tarjagos, fehérvörös, akkor eső lesz."

Első mennydörgéskor lefekszenek a gyerekek és hemperegnek, hogy a derekuk ne fájjon egész nyáron.

Ha a lovak prüszkölnek, „zuhognak", az is esőt jelent, de akkor is, ha a ig megkezdték a vetést. Az ugarokat bevetették, amiben kukorica, krumpli volt, azt csak szeptember végén.

A vetés úgy történt, hogy bemarkolt a zsákba s ujjak közt kieresztette a magot. Kétfelé: jobbra és balra vetette, „*Kökinfából való tövisbaronával húzatták el.*" A vasboronát akkor még nem használták.

Ujabban, ha az idő megengedi, nagyhétben vetnek.

Míg meg nem telt a hold, sem gabonát nem vetnek, se nem trágyáznak, se takarmányt nem ültetnek. „Ujságon nem jó semmit se ültetni, mert sok lesz benne a pata."

„*Ujságon*" (újholdkor) egyébként nem vágtak fát, kivált szerszámfának valót, mert akkor megette a szú. Szőlőt sem szabad metszeni, sőt szántani

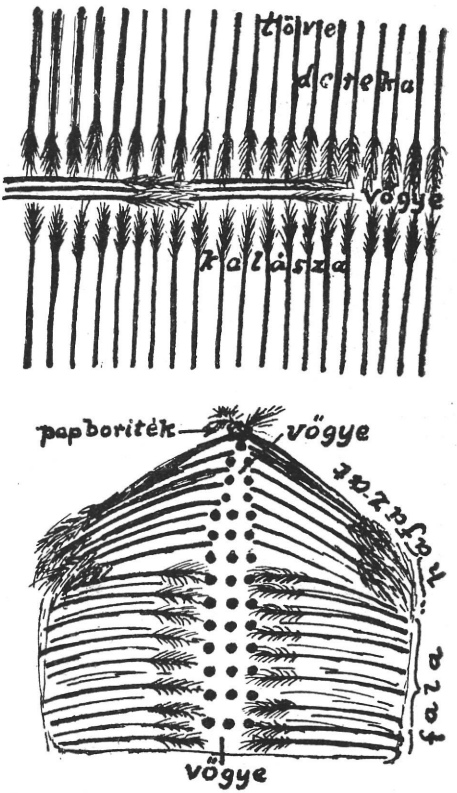

23. ábra. A kazalrakás vázlata felülről és oldalról metszetben nézve. — Abb. 23. Skizze von einem Schober. Ober- und Seitenansicht.

kakasok éccaka kukorékolnak vagy nyáron a csorda nagy bőgéssel megy ki a legelőre Hallgatják az ég első zengését is időjóslás céljából. Ha nyugatról, keletről vagy délről zendül, akkor termékeny esztendő lesz, ha ellenben északról, akkor rossz esztendő lesz.

Leginkább csak rozsot (*„búzát"*) vetettek, csupán kissé kötöttebb talajrészben kevés árpát. Ha *kövér* volt a rozs jó időben, mikor nagy havak voltak, ki is pállott. Volt olyan *kövér* rozs is, hogy ősszel meg lehetett kaszálni vagy lelegeltették, ráhajtották az ökröket s leetették. Nem féltek, hogy *„legázójják"*.

Régebben, mikor még nem volt triőr, sok gyom, *„konkó"* és kék búzavirág volt a vetésben. A mácsonya és a *repkény* (Convolvullus) is rossz gyom volt. Előbbit különösen nehéz volt „a földből kiveszejteni". *„Szöllőtörkő"*-vel beterítették és leszántották, akkor elpusztult a szúrós mácsonya gyökere. A *repkény* úgy összefogja a gabonát, hogy még az ötödik is mozog, mikor aratnak. A repce kivált árpákban szaporodott el, de a muhar és paraj is ellepte az árpát.

Ezért régen sokat kellett gyomlálni nemcsak a szöllőt, de a vetéseket is. Kézzel *„dőfőtték ki a konkót"*. Kis ösztökeformáju „konkóirtóval" szedegették ki a gyomokat.

A földek között régen széles, $^1/_2$—1 m.-nyi mesgye volt, *„gyöpborozda"*, ma ezek helyén *bukrok* (rekettye) vannak vagy határfa jelöli a tagok szélét. A *„gyöpborozdá"*-ra jártak ürgézni a *csikkentyűvel*. Kétféle *csikkentyű* volt. Az egyszerűbb *cövekes csikkentyűt* úgy állították fel, hogy egy *cövek*hez erősítették a finom *pagát*ból készült hurkot s ezt az ürgelyuk fölé helyezték. Az *akasztós csikkentyű* hajlós mogyorófa vesszőből készült, melyet a földbe erősítettek s a végét bevágták hozzáakasztva a *pagáthurkot*, melyet az ürge lyukhoz helyeztek. A *csikkentyű* bevágott végét egy kis cövek bevágott nyelvéhez feszítették s mikor az ürge a pagáthurokba beakadt, kirántotta a mogyorófa rugós vesszejét a nyelvből és magasan csüggött a vesszőn.

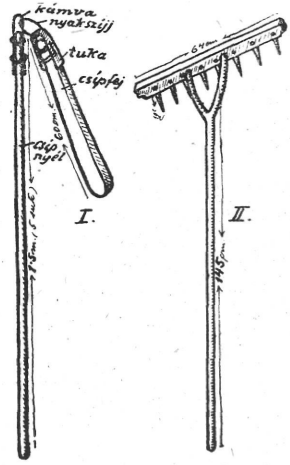

24. ábra. I. Csép. II. Cséplőgereblye. — **Abb. 24. I. Dreschflegel**: II. Dreschrechen.

A régi ugarokon dús kalászú volt a gabona. „Olyan rozsokat arattak, akár a nád". Azelőtt csak sarlóval arattak. Különös sarlójuk volt, amit boltban vásároltak és mint a kaszát simára kalapálták, majd kaszakővel megfenték. Egy régi sarlót még találtam. Ez emlékeztet a kisázsiai sarlókra. Gyári bélyeg alapján ausztriai vasgyárból származott (22. ábra).

Asszony-ember egyformán aratott. Sarlóval bírták az aratást az asszonyok is. Kaszát csak fűhöz használták. A sarlóval úgy arattak, hogy a balkarjával *„nyalábjába"* (ölébe) fogta a gabonát s a gabonafejét vállára hajtotta, majd nekihajolva levágta és letette. Kis kévékbe kötötték össze. A sarlós aratásnál nagy tarlót hagytak. „Ez annyiból jó vót, hogy sovány fődbe lëugaróta s mikor mëgrohadt, olyan vót, mint a trágya". Nem igen kaparták a tarlót, mert nem maradt kaparék a sarlós aratás után.

Ha nagy volt a lerakott kéve, sarlóval szedték össze marokra, azután összekaparták gereblyével. „Úgy szokták összeveretőnyi". „*Összeveretőte* a gereblyével". Amelyik árpa repcés vagy parajos volt, lekaszálták a marháknak. Mikor összeszedte, akkor mingyárt kötötte a kötelet, összefogta kalászát és úgy kötötte össze. A kalásza alatt megfogta, rácsavarta kézzel, a szárát széthajtotta és úgy kötötte bele. *Akkor nem kötötték kivekötőfával.* A rendes kis *kíve* 3 marok volt, ma négy, akkora vastag markot is bele tesznek, mint egy „vékás puttony". Sarlós aratásnál külön marokszedő nem volt. A learatott *kévéket csomókba* rakták. 13—15—17 ment egy *csomóba* s egy *kívét* elbujtattak.

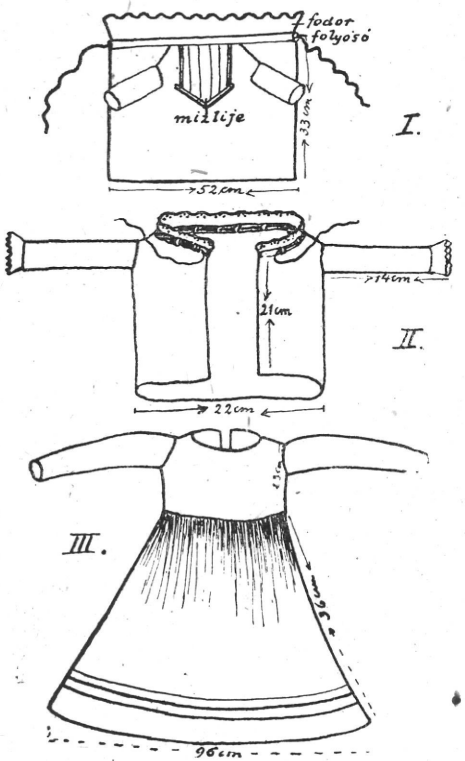

25. ábra. I. **Kisgyermeking**. II. Kötött gyermekrékli. III. Kisgyermek felső „*obonya*". — **Abb. 25.** I. **Kinderhemd**. II. Kinderbluse. III. Kindergewand (Ung: „obony".)

Mindenki magának aratott. Közösen csak valamikor az öreg apjuk idejében arattak. A gazdák azonban régen is adtak ki aratónak. Az aratók a falubeli szegényebb sorsúak voltak. Ezek aratáskor früstökre, amit 8 órainak mondtak, reggel 1 $^1/_2$ deci pálinkát, kenyérkét, szalonnát kaptak. Délben ebéd disznóhús vagy marhahús volt. Vacsorát külön főztek vagy ami délről maradt, azt ették. Csináltak gulyásos krumplit, bele húst vagy szalonnát. Egy kis borocska is járt hozzá, vagy 2 pohárral és kenyérke.

A gabonát a szérűs kertekbe hordták be. Régen hordásban segítettek egymásnak. Az arató mindíg a kazalon volt, a gazda a kocsin rakta el a kévét. A szekérre úgy rakodtak, hogy az oldalakra keresztbe két *keresztfát* helyeztek, a két *keresztfára* tették a *hosszú rudakat*, melyek így a keresztfákon feküdtek. A hosszú rudak végein voltak a *rakoncaszögek*. Ebbe belevágta a legszélső kévét és a rudat végéig rakta *kívékkel*. „Lefektette szépen mind a két oldalt kalászával össze" s a közepét úgy töltötte ki, „A kívéket egymás tetejére rakták, 4—5 csomót, osztán lekötötték rudalló kötéllel. *Nyomórúd csak szalmánál vagy szénánál volt.* Igy hordták be kazalba. Rakodásnál lement kettő a szekér derekába alulra, 3 a tetejébe, azután rá megint 3 csomó vagyis összesen 8 csomó ment a derékba", a *„többi kétoldali terítésre"*. Ha 10 *csomó* volt, azt csak boglyába rakták, de akinek 20 *csomója* (keresztje) volt, az már kazalba rakta. Mikorra behordtak, készen volt az áldomás:

Marhahúsleves, hozzá kis szósz, utána sütemény rétes, (mákos, káposztás) és borocska. Vacsora után elbeszélgettek.

Uraságnál kötöttek koszorút, rozs szálából szép hosszú láncokat s vasvirággal feldíszítették. Ezt a kasznárnak vitték s az megadta az áldomást.

A kazlat kazalrakók rakták. 4 ember dolgozott a nagy kazalon. Kettő rakta egyik-egyik felén, másik a másik felén. 10—12 kévét letettek egy sorba, miután alá szalmát raktak. A két sor közé, a *vőgyibe* hármat-hármat tettek s mikor be volt *vőgyelve*, újból rakták a szélét mindaddig, míg 7 sor magas lett. Akkor gyütt a *hajazat*. Ezeknek a töve volt kifelé, a hajazatban a kalász állott kifelé. Itt is 7 sort „*vettek be*" s végül úgy „gyütt össze, mint a ház teteje". Mikor a kettőnek fara összeért, megfordította a kévét és így lett a *hajazat-tetőzet*. Egy sort rárakott a tetejére végig a *hajazat papjának* (23. ábra). A felső hajazatsort összekötözték, hogy szét ne csússzon a nagy szárazságban. Az összekötéshez innen is onnan is kivett egy-egy marékkal és azt a tetején egybekötötte.

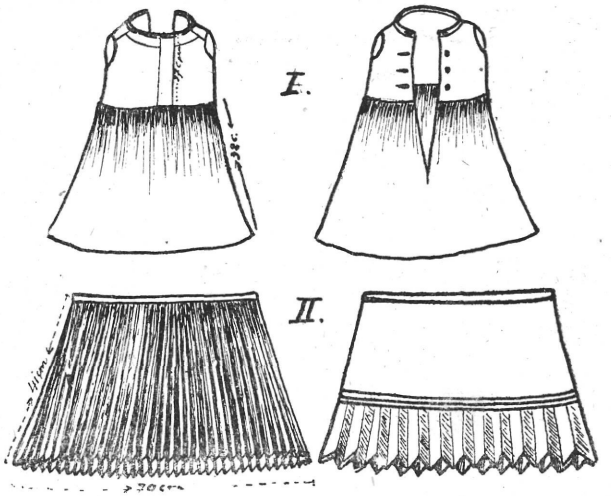

26. ábra. I. Alsóobony II. Kislány ráncosszoknyája és alsószoknyája. — **Abb. 26. I. Untergewand**. II. Gefältelter Rock und Unterrock eines kleinen Mädchens.

A csépléshez a széléből 2 kívesort leszedtek s így ment minden nap, míg le nem fogyott. A cséplést *kézi csíppel* végezték (24. ábra I.). Ennek *nyele agácfából* vagy mogyoróból készült másfél méter hosszúságban, de lehetett vörösgyűrű is. A *fejét juharfából vagy gyertyánfából* faragták, mert más fa elhasad. A nyél végére egy spanyolnád vagy szílfa vesszőt hajlítottak rá. Ez volt a *kámva*. A *csípfejre tehén* vagy *disznóbőrből* rákötötték a „*tuká*"-t s ezt tehénbőr *nyakszíjjal* kapcsolták a *kámvá*-hoz. A kámvát disznóbőr szíjjal erősítik a csíp nyélhez. Ez a *kámvakötő* szíj.

A cséplést *bandában* végezték. Négyes-ötös banda csépelt. Gazdáknál leginkább négyesbe szoktak. Reggel, mikor felkeltek, *megnagyolták* a kévéket vagyis 6—7 csomót leraktak és a csíppel mind a két oldalát megverték, „*lenagyóták*". Ha látták, hogy jó az idő, akkor a szélére körül kirakták, ellenben, ha rossz időre volt kilátás, akkor rakásba összerakták a szérűn. A szérűn voltak kisebb *cséplőpajták* s ezekbe tolták össze a szemet, ha nagy eső zavarta meg a cséplést.

Mikor *lenagyóták*, akkor a töreket lehúzták a szemről, legereblyézték az apraját és leseprüzték. Azután a szemet összetolták rakásba

gereblyével. Ez a cséplőgereblye közönséges ritkafogú gyüjtőgereblye (24. ábra II.). Akkor azután berakták cséplés alá egyenként a kévéket 2 m. távolságra, majd gereblyével szétterítgették, szétrázogatták s akkor 4 sort beterítgettek. Minden embernek 1 sor jutott *„zsúpolás alá főszednyi"*. 4 ember csépelt ezen s mindegyik felszedett 1 sort. *Összenyalábolták*, a tövét leverték a földhöz, hogy egyenes legyen és akkor kézzel a tövéből kiszedték az *aprólékot*, kirázták és beletettek 3 markot a *kötelbe*, végül kévekötőfával bekötötte a *nagy zsúpot*. Ezt használják háztetőnek, jégveremre födélnek. „Régen olyan fedelet kötöttek, akár a kő, akár a deszka".

Amikor már *szemvastagságon* van a földön a megcsépelt gabona, lepucolják a töreket, a szemet megint összetolják rakásra s újból terítenek négy rendet. Ez így megy egész nap. Ha délelőtt kinagyol, 3—4 terítést is *kiverit* délig. 4 ember 13—14 csomót kiver egy nap, de ha jó az idő és iparkodnak, még többet is. Még novemberben is, sőt fagyon is csépeltek. Még asszonyok is részt vettek a munkában. *„Úgy ütötték négyesbe, mint a füst"*.

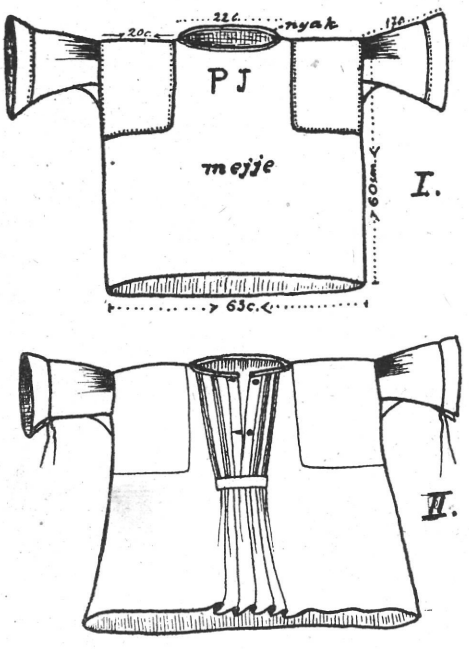

27. ábra. I. Régi egyszerűszabású, kivágatlan-elejű, vállbaszabottujjú, úgynevezett *„szabadujjú deréking"*. II. Újabb „ráncosujjú" deréking. — **Abb. 27.** I. Ältere Hendform. II. Neuere gefältelte Hemdform.

A cséplés után eljárták a cséptáncot. Ritka búza, ritka árpa . . . dallamára a csépet nyelénél fogva körül forgatták s a csépfejen átkapkodták lábukat. A cséplés ütemét úgy utánozták, hogy jobb kézzel a jobb combot, bal kézzel a bal combot, jobb kézzel a jobb mellett, bal kézzel a bal mellet megcsapták. Alighanem ebből a játékból keletkezett a ma már több helyen ismeretes csapásolás.

Hangjátékkal is utánozták a cséplés ütemét. A négyes cséplés így hangzott: Csip-csap, csipi-csapi! Az ötös cséplést így utánozták: Fekete kutya, fekete kutya! „Hajnalban csak úgy búgott, csattogott a szérű, mintha ménkű vert volna bele".

Nyomtatás is volt. Leágyaztak „karikára, gömbölyüre". Egy ember a közepére állott s úgy hajtotta a lovakat. 2—4 lóval nyomtattak „összekötve elül kettő, hátul kettő". 15—20 csomót is beágyaztak és elnyomtattak. Ez azonban már csak akkor volt, mikor ló került a faluba, azelőtt csak *„csépőtek"*.

Az uj búzából sütött kenyeret nem volt szabad megpirítani;

„Terményekkel általában nem nagyon dicsekedhettek", mert ke-

vés volt a termő föld. Annál jobban művelték a szőllőt és gondot fordítottak a gyümölcs termesztésére is. Különösen a *zsöllérek*, akiknek csak szőllőből jutott föld, leginkább gyümölcsből éltek.

Gyömölcsös Szadának nevezték a falut. Régente fekete, tüdősi, korai hajog, kolozsvári (karmazsin piros,) fehér és piros kőszemű, badacsonyi cseresnyét, kajszibarackot, cukorbarackot, magvaváló, pálinkának való vörös szilvát, duráncit, sokfajta téli, nyári, császár-, cukor-, árpával-, búzával érő körtét, téli pogácsa, Törökbálint, bőrhajú almát termeltek. Újabban még ezek mellett jánycsecsű, Jonatán és batul almát is termelnek.

Zsellér embernek volt egy lova és két rudú, kétkerekű *koleszá*. Ezt megtöltögette szilvával, elment Zsámboknak, Versegnek, Kállónak, Turának és hozott érte annyi gabonát, hogy egész esztendőben elég volt a családnak. A cseresnyét kis puttonokba szedték s úgy hordták Pestre.

A szőllőt az 1887-iki filoxerás idő tönkre tette, de azzal is nagyban foglalkoztak. Régen „agyra" metszettek, „gömbölyűnek kellett lenni a szőllő fejének, mint az ököl". Mindig két szemre metszettek egy vakszemre és egy világosra. Ennek a régi metszésű szőllőnek jobb bora volt, 6—7 fokos, ellenben a mai ágas neveléssel csak 3 fokos.

28. ábra. I. Öregasszony régi szabadujjú felvágott elejű ingben. II. Fiatal leány bodros vállkendőben, pardicsomos mintájú pruszlikban. — **Abb. 28. I. Alte Frau im alten Hämde.** II. Junges Mädchen mit Schultertuch.

Metszőkést kaszahegyből csináltak. „Gusztus vót vele eltaszítani, mikor eltalálta az ember!" Még sarlóból is csináltak, ha eltört a makkja. A régi öregek görbe bicskával rángatták el". Permetezni nem kellett. Franciska, góhér, rácfekete, juhfark, esztraj, fekete kadarka, sárfehér voltak a szőllőfajták.

A szőllőt ősszel befedték. Először a karót kiszedték s a szőllő közepére 20—20 *karótartóra* (4 karó közé) összerakták *kupákba*. Tavaszkor hegyes kapával kinyitották, majd megmetszették, a *karót felverték* s mikor „*kifakadt a szőllő*, együtt az *első kapa*". „A *második kapa* már *ződ kapa* vót, mert akkor vót egy súk hajtás". *Harmadszor* „érés alá" kapáltak. Ez volt a „*szőllőérés alá való kapa*". Valamikor kötés előtt gyomláltak is. Két kis kocsi takarmány is kikerült egy-egy szőllőből. A *fosztást* és a gyomlálást a gunyhó alá takarították.

Ezután jött a kötözés. A vesszőről le a tőke fejéig minden apró *serenget* leszedtek a levél hónaljából meg a tövéből. A szebbet meg-

hagyták, hogy 6—7 szál vessző legyen. Általában 4—5 fakadást hagytak a tőkén. Erre következett a *lehegyezés*, vagyis a hegyét letördelték egyenesre.

A szőllőt szüretkor a *sutyus gunyhók* előtt kádba öntögették és *csomoszlófákkal* megtörték, egy vékát zsákba töltöttek és lábbal tapodták. A kádban volt egy borcsap s azon folyt ki a *fertály*ba, ahonnan a hordóba öntötték a *levón* át. A 8—10 hektós kádakba *hegyes veszszőkast* helyeztek és *mericskével* meregették belőle a mustot, de csak ott, ahol *csomoszlóztak*. Ahol taposták a szőllőt, ott nem kellett kas, zsákba beleöntögették s mikor „*kigázóták*" ujból töltögették a zsákba. Azután „*sutyúták*" a *törkőt*. Nagy *fasutyúk* voltak. „A *fiókjába* tették a törkőt, tetejére a *papot* s úgy csavarták, míg csak csurgott". A csapoláshoz alátették a *lévófertát* vagy *kármentőt*. A hordók 3 öles *kantárfákon* feküdtek. Ezek tölgyfából vagy agácfából voltak. A bort úgy kezelték, hogy december derekán az anyáról, a söprűről lefejtették. Háromszor fejtették le egy esztendőben, ahol volt 70—80 akó. Másodszor szőllő virágzás előtt s azután aratás előtt. Megcsapolták s mindaddig engedték, míg a *szőkéje* nem jött. A *szőkéje* volt a kapásbor. Ezt itta a gazda. Tehát *kapásbor* az, ami lejött a seprűről, mikor leülepedett. Egyesek, hogy több legyen a boruk, öntöttek egy kis vizet a törkölyre.

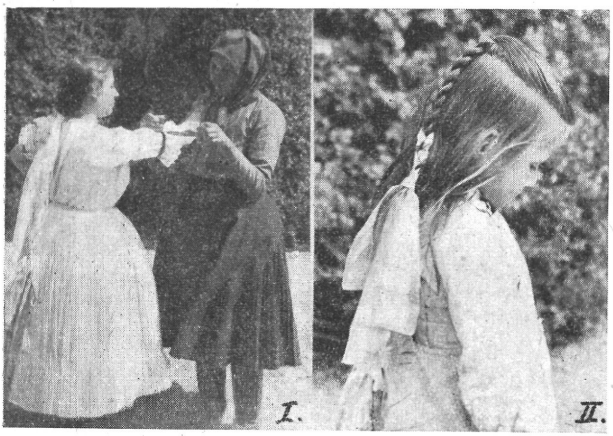

29. ábra. I. Az ingváll bekötése „szőrmadzaggal
II. Kislány hajviselete. — **Abb. 29. I. Einbinden des Hemdärmels.** II. Haartracht eines kleinen Mädchens.

Utolsó évtizedekben mindinkább áttértek a kertgazdálkodásra. A krumpliból 1865—70. körül a *disznókrumplit* és *kék krumplit* termelték, azután a jobban jövedelmező rózsa, zsemle és kifli krumpli termelésére tértek át. 20 esztendeje termelik az Ellát, mintegy 50 esztendeje volt nagy félsárga héjú jófajta párizsi krumpli.

Fejes káposztát ősidőktől fogva termelnek. A dinnyét 1879-ben kezdték először termelni. Sárgából az ananászt és cserhéjút ismerték. Úri tököt, sütnivalót, disznó és marha tököt termelnek, amit szecskára vágva lovaknak is adnak. Húsz esztendeje rátértek a paradicsom, spárga, zöldbab és eper termesztésére s ma ezekből van legnagyobb bevételük. Különösen nagyban űzik a zöldbabfélék termesztését a *Juliska, Mariska, Tercsi babot*, a sárga hüvelyű *tésztababot*, aranyeső babot, tarkahasú cukorbab fajtákat becsülik legtöbbre.

Nagyon tanulságos Szada gazdálkodásának változásait áttekinteni a jobbágyság felszabadulása utáni vetéskényszerrel járó, ugaros extensiv rablógazdálkodástól a legbelterjesebb kertgazdálkodásig.

Az állattartásról csak vázlatosan emlékezhetünk meg az öregek elbeszélései alapján, mert a régi pásztorok kipusztultak, de annyit megállapíthattunk, hogy a szadai nép életében régen nagy jelentőségű volt az *ökörtartás*. Ez volt régen az igavonó állatjuk, sőt fuvarozásra is ezt használták. Puskás Sámuel 80 éves gazda szerint gyermek korában alig volt 10 ló a faluban.

Az ökröket a pásztor őrizgette s még kint *„hálták"*. Volt *akó* az urasági erdőkben. Az ökröket hajnalban kieresztették a szérűskerti istállókból és kihajtották az erdőre legelni. Mikor jól laktak hazahajtották és befogták az ekébe. 11 óráig szántottak, akkor a járomhoz kötötték és vetett takarmánnyal etették. $^1/_2$ 2 óra tájban újra befogták és estig szántottak. Este újra kihajtották az erdőbe, megetették s azután

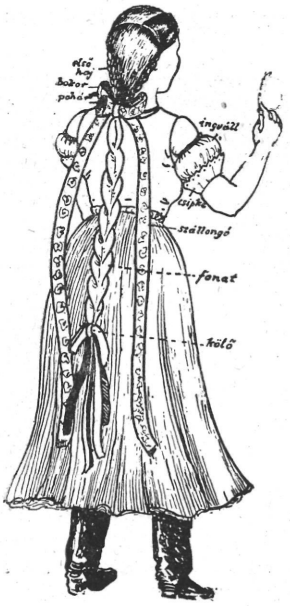

30. ábra. Fiatal lány haj- és szallagviselete. — Abb. 30. Haartracht und Band eines jungen Mädchens.

31. ábra. Lányok bodros, úgynevezett „dabasi" kendőben. — Abb. 31. Mädchen im Schultertuch.

hajtották haza az istállókba. Maguk a marhatenyésztéssel nagyban nem foglalkoztak. A bornyukat, tinókat úgy vették és nevelték. Csak egyesek foglalkoztak tenyésztéssel s ezek a borjut az evésre csordában úgy szoktatták, hogy *sündisznó bőrét* kötöttek az orrára s „aztán elrugta az anyja". Odahaza 4 hétben csak egy csecset kapott, a többit kifejték, közben itatták tejjel, mert különben leverte az anyját". A 6. hétben áztattak vízben zabot s azt adták neki nedvesen. Így lassan megtanult enni.

Mikor először kihajtják a marhát vagy vesznek tehenet s a gazda haza vezeti, a gazdasszony, mikor ezt meglátja, a kötényét négyrét összehajtja és a küszöbre teszi,

hogy a marha azon keresztül menjen, de rá ne hágjon s akkor nem lesz a tehén csavargó. A sertésnek enni vinni csak szakajtóban vagy kosárban szabad, mert ha sipkában vagy kötényben viszik az élelmet, akkor „*a hízónak rihesfajta lesz a húsa*". Így tartották a régi öregek.

A legtöbb hiedelem vonatkozik a tyúkokra. A tyukoknak némelyek fészket csinálnak és ebbe ki nem kelt tojást, *polozsnát*, tesznek, hogy oda tojjanak a tyúkok.

Ha tojás keresztben áll a tyúkban, akkor ahhoz értő asszonyokkal megfordíttatják. (Csernák Mári és Vanyi Andrásné értik ezt legjobban.)

A pici tyúktojást áthajítják a ház tetején, hogy kár ne legyen benne.

A tojást kikötött kerek kosárban vagy szakajtóban tartják.

Ha a szomszéd kakasa *bíbeli* a tyúkot, akkor fias lesz a tojás.

Öreg tyúk már nem olyan fiás, vékony a tojásának a héja s összetörik. Van olyan tyúk is, amelyik megvágja és megissza a rossz tojást.

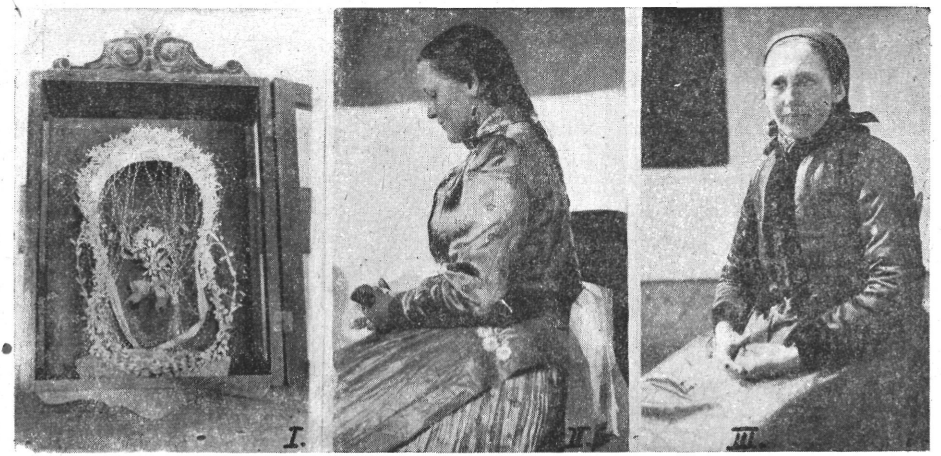

32. ábra. I. Menyasszonykoszorú és vőlegénybokréta. II. Leány újdivatú gödöllői blúzban. III. Asszony „kacamajkában". — **Abb. 32. Brautkranz und Bräutigamsstrauss.** II. Mädchen in neumodischer Bluse. III. Frau im sogen. „Kacamajka".

A kölcsönkért tojást, amit tyúk alá tesznek, nem jó megköszönni, mégha pénzért veszik is.

Az eltenni való tojást nehogy a melegben „*megápuljon*" és megzavarodjon, *meszetes vízben* tartják el".

A kakast, ha megakarják hagyni, kis korában egész szem borssal etetik, hogy tüzesebb, mérgesebb legyen.

Ha torokgyíkban van a tyúk, akkor *krikog* és paprikás szallonát adnak neki.

A kotló, mikor rájön a kotlás, *vertyog*.

Amit Mátyás napján tojik a tyúk, azt nem teszik alá, hanem áthajítják a háztetőn.

A tyúkot olyankor jó megültetni, mikor a pásztor hajt kora reggel vagy este, mikor haza ereszti a nyájat, mert akkor egyszerre kelnek ki.

Ujságon nem jó megültetni a kotlóst, hanem meg kell várni míg legalább félhold van.

Aki sok csibével álmodik, annak szerencséje lesz, de ha tojással álmodik „elgurul a szerencse".

Tyúktetű ellen paprikászsírral kenik be a fejét s a nyakát, ahol a tetű van.

A döglött csirkét a cigányasszony elviszi vagy elássák.

A vércsétől csak a mérges tyúk tudja megvédeni a kiscsirkéket.

A kis csibéket sárgakásával, darált kukoricával etetik.

Legjobb koratavasszal vagy késő ősszel kőttetni.

Luca napkor kitesznek az udvarra egy hordóabroncsot, beleszórnak kukoricát s ha abból esznek a csirkék, akkor mire tyúkok lesznek, rendes helyre tojnak.

Mikor káposztát ültetnek, eleven tyúkot temetnek, hogy a veteményben kárt ne tegyenek.

Mikor a tyúkot a költésről leteszik, akkor köténnyel vagy réklivel kell a tojást letakarni, hogy szerencsésebben keljenek.

A tyúkólat verett fallal, vályogból, vagy deszkából építik és letapasztják. Gyakori az emeletes ól, melybe alul az öreg tyúkok a csibékkel tartózkodnak, a fiatalok pedig fenn hálnak. Tyúkborítónak kosarat vagy öreg rostát használnak, de ezzel borítják le azt a kotlót, amelyik nem akar ülni.

A *puplikot* akkor használják, ha eladni viszik a baromfit.

A tojást kikötött kerek kosárban vagy szakajtóban tartják.

A tyúk, mikor megtojik, 6-ot 7-et *kodál*.

A *gór*-fajta kakas, amelyik „*olyan gór, akár egy lúd*", vastagon kukorékol.

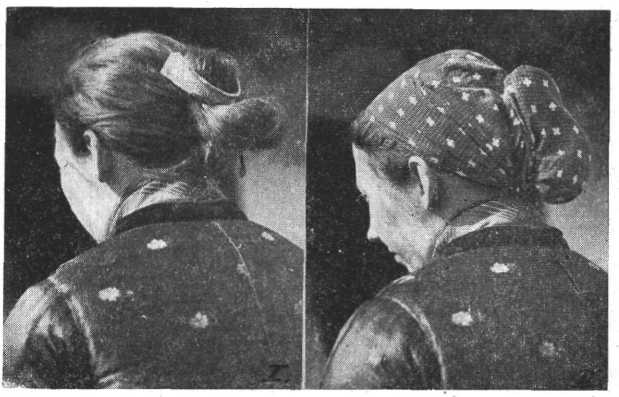

33. ábra. I—II. Asszony kontyfésűvel megtűzött konttyal és kontykendőben. — Abb. 33. I—II. Frau mit Haarknoten.

A kacsa *retyeg*. A kis kacsákat tótoknak hívják, mert úgy *retyegnek*, mint a tótok, ha sokan vannak. A tyúk, mikor hivja a fiait, *kotyog*.

Népviselet.

A szadai népviselet tanulmányozása érdekes tanulsággal jár arra, hogy az általános régi, egyszerű jobbágyviselet bizonyos részek különössé válásával, főként a nők ruházatában, hogyan lett különleges szadai viseletté és később miként hatott rá a szomszédos civilizáltabb Gödöllő a maga sajátos divatával. Hogy ezt a kölcsönhatást világosan szemlélhessük, mielőtt a szadai viseletet kor szerint haladva ismertetném, rámutatok a szomszédos községekkel szemben mutatkozó különbségekre.

Általában sok hasonlósága van a gödöllői népviselethez, de leginkább a veresegyházi és őrszentmiklósihoz. A *gödöllőiek* a szoknyát hosszabbra hagyják, *nem hordják* már a „*nyakravaló keresztkendőt*" s a hétköznapló szegett szoknyát, ezenkívül a *blúzuk ujja buggyos*,

amivel ellentétben a *szadai leütött vállú, sima*. A gödöllői blúz emellett kihajtós nyakú. Ma éppen ezt a gödöllői blúzt kezdték átvenni Szadán s ezzel hasonlóvá válik viseletük a gödöllőihez. Régen, mikor még „*a ráncos csëcses réklit*" viselték a szadai asszonyok, még nagyobb volt a különbség. Ma legfeltűnőbb a szadai viseletben a *bodros nyakra való kendő*. Ezt, minthogy Dabasról került, dabasi kendőnek is nevezik.

A szoknyaviseletban a hartyáni tótokétól legjobban megkülönböztethető a szadai, mert a hartyániaknak lapos ránccal szedett a szoknyájuk, „pereg a faruk", „forog a farukon a szoknya", a vastag posztó szegő miatt kifordul, „*kikancsarodik*."

A régi „*tőtött fodros kacamajkát*" valamennyi faluban viselték, nagykendő helyett hordták. Ez a kacamajka selyemből-bársonyból készült. Nagyobb különbség mutatkozik főkötőjükben. A veresegyháziak nagy fakontyra kötik a kendőt, ezért ezt *galuska szaggatónak* is csúfolják. A szadaiaknak kerek kontyfésűjük van s ezért *saraglyásoknak* nevezik őket. A főkötő után igazodik a kendőkötés. A veresegyháziak hátulról a kontydeszka sarkától veszik a hajtást, és előrefelé felszedik a kendő két szélét, ami nagy hajtással szedődik fel, hogy „*az egész ábrázati és füle is kinn van*".

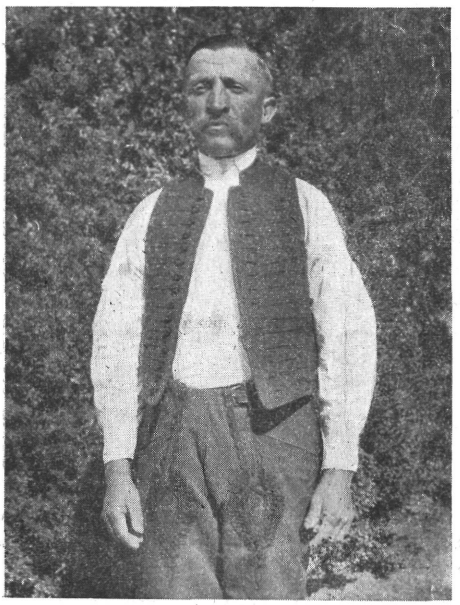

34. ábra. Férfi zsinóros nadrágban és lajbiban. — Abb. 34. Mann in schnurverzierten Hosen und Leibchen.

Szadán akkor változott meg a divat, mikor a *mizlis reklit* kezdték hordani. Azelőtt ráncos és szabad rekli volt. 50—60 éve egyszerű volt a ruházat, a vasalt szoknyát viselték, ami nem volt úgy „*ráncokba szedde*", mint ma. „Nagy széles faruk volt, mert a szoknya nem lapút úgy össze." A fiatal lányok és menyecskék akkor is szerették a piros szoknyát, az öregek testszín szoknyát hordtak. Azelőtt nem volt annyi ruha, mint ma, de a módosság sok változást hozott a divatba.

A felsőruha viselet mindinkább hasonlóvá válik a környező falvakban, mert azokat egy vásári központ irányítja. Szada egyfelől Gödöllőről, másfelől Vácról szerezte be téli felsőruha szükségletét s így érthetőleg ezekben sok egyezést találunk más távolabbi községek viseletében is. A „*sárga ködmönt*" Pécölön, a gubákat, kivirágzott bundát a „*birinyiektől*" (Jászberény) vásárolták. A fodros kacamajkát, a zsinóros huszárkát gödöllői szabó készítette. A „*kockás barget*"-et, ajas, virágos *flanel bargetet*, az alsóruhához való gyári „*bolhás vásznat*" hol Gödöllőről, hol Vácról, néha Budapestről is vásárolták, A régi alsó-

ruhához való durva házivásznat Bíró János veresegyházi takáccsal szövették, csak a fonalat készítették otthon. Újabban, mióta felhagytak a kendermunkával, tót falvakból veszik a házivásznat.

A népviselet kor szerint.

A kis újszülöttet egy szegletes vánkusba helyezik és kék szőrmadzaggal körülkötik. Ez a *pólyakötő*. A kispólyásnak *baba kelengyét* készítenek. Ez áll *kis ingből* és *kis kötött rekliből*, melyeknek szabása és méretei a 25. ábra I. és II.-őn láthatók.

A kis inget 4—5 hónapig viseli a kis gyerek. Hat hónapos korában kis „*obonyt*" adnak rá. A fiú és leány egyaránt „*obonyos*". Az *obony* rekli és szoknya egybevarrva. Télire *barget*-ből, nyárára *kartony*-ból készítik piros szegéllyel (25. ábra III.). Alulra ujjatlan *alsó obonyt* öltenek magukra (25. ábra I.). Ezt az *obonyt* a „*gyerek*" két éves korig, a lány 4 éves korig viseli.

35. ábra. I. Férfi fényes fusztiánból készült gödöllői kabátban. II. Zsinóros fekete huszárka. — **Abb. 35. I. Mann im „gödöllőer" Rock.** II. Mann mit schnurverziertem Rock (Ung. Huszárka)

A „*gyerek*" két éves korban kap kis nadrágot. Régen „kezes lábas" vagy trityi volt, egybevarrott nadrág és kis mellényke. Még azelőtt a gyerekek is hosszú ingben és bőgatyában jártak. 4—5 éves korban „olyan fehérben voltak, mint a hó". A leány 4 éves kora után kis félszoknyában (26. ábra II.) és kis rékliben jár. Régen a kicsiknek is volt kacamajkája s e helyett jött be a rékli, alatta ing. Ezt viselik azután még az asszonyok is, csak nagyobb alakban.

A szoknyákat beráncolás után kivasalják. Régen „*kővasaló*" volt. „Nem vasanátok, ha kővasaló vóna, mint régen" — mondogatják az idősebbek a fiataloknak, mert azelőtt tavasszal kivasalták a szoknyát s akkor egész nyáron, sőt még más évre is jó volt. Kő volt a vasalóban és azt megtüzesítették s beletették a vasból való vasalóba.

Régebben volt még szamárszoknya is. Ebben nagy faruk volt s nem lapult le úgy, mint ma. A szamárszoknya zöld- és feketekockás szőrszoknya volt. 70—80 éve az alsószoknya *krinolin* volt. Alul pendelt hordtak. Az ing régen másfél méternyi házivászonból készült, melyet kettéhajtottak, oldalát az ujjakig bevarrták, hajtás közepén a nyak részére kivágták, hóna alá pálhát varrtak, vállaira gyolcsból vállfótot (27. ábra I.). A mellén semmi kivágás nem volt s a fejüket éppen csak átdughatták a szűk nyíláson, a „*nyakon*".

Az ing a vállfolttal a vállakra feküdt s a ráncolás, amivel az ujjakat beszedték, a felső kar közepére esett (28. ábra). Ez volt a régi *szabadujjú deréking*, melyet a *vállbaszabott ingek* között a legrégibb alaknak ismerünk egyszerű szabásánál fogva.

Az újabb ráncosujjú deréking tiszta gyolcsból készül, alapszabásában hasonló a régihez, de elül a mell közepéig ki van vágva és melle mizlisen be van ráncolva (27. ábra II.).

A lányok ingvállát csipkés vagy slingelt szegéllyel díszítik, a felduzzadt részt visszahajtják, úgy hogy kikeményítve körbe egy üreg marad, mikor szőrmadzaggal bekötik (29. ábra) és a szegélyt kissé felfelé nyomják.

A fejviselet is változik a kor szerint. A kislányoknak a fejtetőtől kezdve be van fonva a hajuk. A fülétől és homloktól felfelé a fejtető két oldalától kezdve hátrafésülik és a fejtetőn három ágba befonják. A többi hajat hátul és oldalt fonatlanul lefésülik (29. ábra II.). Ezt 6—7 éves korig viselik, Mikor „kiszakadt a lány az iskolából", két oldalt fonják be az első hajat. Hátul szalagot vagy *fonatot* fonnak bele. Felül van a *fonat* tövében a *„bokor"*. A bokor felett van a *„pohár"*. Két oldalt lengő szallag a *„szállongó"*. A haj végében a fonatot megköti a *„kötő"* (30. ábra). Ez a hajviselet, míg be nem kötik a fejét.

36. ábra. Öreg férfi hosszúfürtű gubában. — Abb. 36. Alter Mann im „Guba".

Az ing fölé a lányok fodros pruszlikot öltenek magukra, melyet különböző virágos mustrákkal, laposöltésekkel kihímeznek. Kedvelt mintájuk a paradicsomos (28. ábra II.). A vállkendő a szadai leányok viseletének legfeltűnőbb darabja. Ezt dabasi kendőnek is mondják, minthogy talán Dabasról került ide. Slingelt, fehér laposhímzéssel és ú. n. beszövéssel (pókozás) díszített, kikeményített gyolcskendők ezek, melyek — különösen hátulról nézve — igen festői hatásúak (31. ábra). Szélén csipkefodor van horgolt csipkéből.

A táncba kendő nélkül mennek s nagy ünnepen ugyancsak fehérbe öltöznek, de viseltebb ruhájukat veszik fel. Nagy ünnepeken: újévkor, húsvétkor, pünkösdkor, karácsonykor és búcsúkor ugyancsak fehérbe öltöznek.

Kötényük is ráncokba szedett csipkés szegélyű fehér selyem vagy gyolcskötény.

A fehér fejkendő széle is *singöléses* és hátulsó sarka virágmotívumokkal van kihímezve.

A menyasszony viselete sem sokban tér el ettől, csupán a „*koszorú*“ felhelyezésével különbözik. A koszorú kalászai, miként Mogyoródon, Fóton, Veresegyházán a menyasszony arcára borulnak és ezeket csak akkor veszik kétfelé, mikor vacsoráznak. Ezt a koszorút, mikor felteszik a kontyfésűt, egy üvegajtós szekrénykében, melyet a falra akasztanak, elteszik emlékbe (32. ábra I.)

Újabban a lányok sokféle színű virágos selyemblúzban járnak s ennek szabásában átvették a gödöllői formát (32. ábra II.) laposan vállra fekvő ujakkal és kihajtós nyakkal.

A fiatal menyecske és asszonyok viselete elsősorban a kontykötésben különbözik (33. ábra). A hajat hátrafésülve felhajtják és a kerek fésűvel letűzik, majd egy tarka, leginkább piros virágos kontykendővel beborítják és a konty alatt bekötik (33. ábra II.).

37. ábra. I. Kék huszárka háta. II. Kék huszárka eleje nyakbavaló zsinór nélkül. III. Gubasallang hátravetett egyik bojtja. — **Abb 37. Blauer Rock von rückwärts.** II. Blauer Rock von vorne. III. Verzierung eines „Guba“.

Az idősebb asszonyok még hordják a fekete, színes virágú bársonnyal szegett, atlasz selyemből készült *kacamajkát* (32. ábra III.)

Régebben télen viseltek ködmönt is, de ma már ennek nyoma sincs.

Ámbár a férfiak viselete ma már sokat változott, még a régi ruhadarabokat megtaláljuk csaknem teljességében.

Az ősi jobbágyviselet a bő beráncolt gatya volt. „Gyócsingbe, gatyába, sarkantyús csizmába jártak, mint a nóta mondja“, de azt is énekelték:

„Gyócs a gatyám, patyolat az ingem,
Nem én vettem, rózsám varrta ingyen!“

A bőgatya 4 szél vászonból készült, ennél bővebb ritkaság volt. A régi férfiing bőujjú volt, a mostani szűkujjú ú. n. *kopasz ing*, szabása hasonló az újabb női ingéhez. Régen volt bőrnadrágjuk „ürübűl, báránbúl“. Későbbi időben a mai napig cifra zsinóros, vitézkötéses, ellenzős nadrágot viseltek, melyet szijjal kötöttek derekukra (34. ábra). Ehhez felálló gallérú, sűrűgombos, nyargalással díszített vagy zsinórozott mellény illett (34. ábra). Erre öltötték fel a gödöllői, *fényes fusztiánból*

varrt zsinóros, kötött kétsorgombos kabátot (35. ábra I.), de némelyek makkos vitézkötéses, zsinóros kabátot hordtak (35. ábra II.). Ezt *fekete huszárkának* nevezték s még idősebbek ma is hordják. Ritka már a a *kék huszárka*, amely a régi katonaviseletből alakult férfiviseletünk legszebb darabja. Sötétkék posztóból varrták, fekete szőrzsinórral díszítették, 10 kötött gombbal gombolódott. Hátul is zsinóros volt és alul egy táskaszerű fodra volt (37. ábra I., II.), ujja felfelé kiállasodott, fehér gyapjúszövettel bélelt, a kabát bélése piros gyapjúszövet volt. Gallérja felálló, bárányprémmel díszített.

Ezt a kék huszárkát még szebbé tette a vállra vetett, elül keresztbevett zsinór, melynek végei bojtosak voltak s hátukon lógtak, mint egy „*bubics*".

A férfi viseletünk legszebb, legdíszesebb darabja a huszárka, ami országunk más területein is divatozott, sőt a németek is átvették egyes helyeken, pl. a sopronmegyei Ágfalván csaknem ugyanabban a formában, amit Szadán megismertünk és ami alig különbözik attól a ruházattól, melyben Széchényit mutatja be az akadémiai emlékmű. A lábbeli keményszárú, magyarvágású csizma.

Felső téli ruhának még ma is többen hordják a gubát, amit régen az aszódi vásárban jászberényi szűcsöktől vettek. Van még ma is hosszúszőrű gubájuk (36. ábra), de legrangosabb volt az *apró fürtű stopjó szőrű guba*, ami úgy ragyogott, akár a tükör". Életében hármat használt egy ember s 23—28 forint volt darabja. A nyalkább emberek hosszú kékzsinóros gubasallangot kötöttek rá. Elől csokorra kötötték a sallangot s a vállukon átvetve lógott hátul (37. ábra III.). A régi jászsági cifrasubákat már nem találjuk sehol. Általában a férfiviseletben sok rokon vonás mutatkozik a déli palócsággal, akiknek ugyancsak a jászsági szűcsök dolgoztak.

Gönyey Sándor.

*

Zur Kenntnis der Ethnographie der Gemeinde Szada. Von S. Gönyey.

Die in der Umgebung von Budapest, in der Nähe von Gödöllő liegende Kleingemeinde Szada hat in ihrer Siedlungsweise und Bauart, sowie in Volkstracht und Gebräuchen zahlreiche Überlieferungen bewahrt, obwohl sie wirtschaftlich unter dem Einflusse der nahen Grosstadt von der extensiven Brachwirtschaft zum intensivsten Gartenbau übergegangen ist. Ihre Einwohner, eintsmals Leibeigene und Kleinhäusler, die Ochsen hielten und hauptsächlich Fuhrleute waren, haben eine bedeutende landwirtschaftliche Umwälzung durchgemacht und damit den einseitigen Getreidebau aufgegeben; heute leben sie vornemlich von Gartenprodukten, d. h. vom Anbau von Gemüsen und Obst. Der Anstoss zu dieser Umwandlung ging von den Kleinhäuslern aus, die infolge ihrer in den alten Weingärten erfolgten Niederlassung schon früher Obstbau betrieben hatten und dadurch den wohlhabenderen Leibeigenen ein gutes Vorbild zur intensiveren Ausnützung des Bodens boten. Die Ansiedlung selbst zeigt interessante Zusammenhänge mit der Wirtschaftsweise, da die Kleinhäusler schon immer bestrebt waren, in den Besitz von Wein-(Obst)-gärten zu gelangen und ihre ganze Arbeit daraufhin einstellten, ein Stück Weingarten in der Nähe der Gemeinde zu erwerben. So sehen wir, dass die Kleinhäusler sich alle in diesem Teil der Gemeinde niederliessen, indem sie entweder die dort befindlichen Presshütten zu Wohnhäusern umgestalteten, oder, wenn sie genügend Geld besassen, ein neues Haus errichteten. Kleinhäusler finden wir ausserdem noch in dem gegen den Rand des Dorfes zu liegenden sogen. „Tabán." Die wohlhabenden Landwirte besassen im Dorfe zwei Grundstücke, uzw. eines im Dorfe, selbst mit dem eigentlichen Wohnhause, während das andere, der Wirtschaftshof nit dem Ochsenstall war, in dem die Zugtiere und die zu den Fuhren verwendeten Tiere gehalten wurden. Die Gemeinde Szada zeigt daher ursprünglich den Charakter einer echten ungarischen Gartenniederlassung. Sie wurde inmitten von Wäldern angelegt, worauf auch die alte Bauweise hinweist. Die Hauswände wurden nämlich früher aus Ruten geflochten und dann mit Lehm bestrichten. Diese Bauweise lebt aber

heute nur noch in der Erinnerung fort und ihre Spuren konnten vom Verf. nur mehr an einigen wenigen landwirtschaftlichen Nebengebäuden aufgefunden werden. Die Häuser wurden mit einem, auf Gabelbalken ruhenden Pfetten-Dachstuhl gebaut. Diese Art der Dachkonstruktion ist für die Bauweise des nördlichen Teiles der grossen Ungarischen Tiefebene und für die ebenen Teile Westungarns charakteristisch. Zur Unterstützung der Pfetten wurden aber neben Gabelbalken auch Sparren und auf Querbalken ruhende gabelige Säulen angewendet, eine Tatsache, die schon einen Übergang von der alten slavischen Form zur westeuropäischen Sparrendachkonstruktion darstellt.

Von diesen Haustypen konnte Verf. noch einige in Szada feststellen, die er im Vorstehenden ausführlich beschreibt (s. Abb. 3—15). An einigen dieser Häuser ist über dem Viertel des Hausflures noch der aus Ruten geflochtene, freie Rauchabzug zu sehen und in den Zimmern der Kuppelförmige Ofen (ung. *„Búbos"*) (Abb. 7. II. und 9.). Das Dach wurde zuerst mit Schilf gedeckt und erst darauf kamen dann die Strohschauben. Die Dachbalken wurden durch Holzstifte miteinander verbunden, doch kam neben dieser Verbindungsweise noch eine eigentümliche Strohknüpfung in Anwendung (Abb. 5. C—F). Diese Knüpfung bestand darin, dass man das Stroh über den miteinander zu verbindenden Balken mit einem kurzen Stock, Knebel (Csatló) zusammendrehte und dann den Knebel gegen die Seiten der Balken stemmte. Diese primitive Verbindungsmethode konnte vom Verf. bisher nur in Szada festgestellt werden, doch dürfte sie wahrscheinlich früher allgemeiner verbreitet gewesen sein und verdient daher weitere Nachforschungen. Die ärmeren Häusler, die sich in den Weingärten selbst niederliessen, bauten die dort befindlichen Presshütten (sutyus gunyhó) zu Wohnhäusern um (Abb. 14. II.). Die Wände der alten Häuser wurden allgemein als zwischen gabeligen Balken gestellte, Zwischen-Pfahlen geflochtene Wände gebaut. Eine einzige derartige Wand konnte Verf. in einem über einem Keller errichteten Schuppen finden, die also ein wertvolles Andenken an die alte Bauweise darstellt (Abb. 16.). Unter den landwirtschaftlichen Nebengebäuden verdienen die in den alten Wirtschaftshöfen erbauten Ochsenställe eine besondere Beachtung. Diese heute nicht mehr zu findenden Ställe waren 10 m. lange Gebäude, mit geflochtenen und dann mit Lehm bestrichenen Wänden, die zu beiden Seiten die Krippen enthielten. In der Mitte des Stalles war eine Feuerstätte, um die sich abends die Ochsenbauern versammelten, dort gemeinsam kochten und sich unterhielten, oder zechten (Abb. 18. zeigt einen rekonstruierten Grundriss).

Im Dorfe gibt es zwar auch heute noch einige Ställe, die an diese Ochsenställe erinnern, doch wird bei ihnen das Dach nicht von Pfetten getragen, sondern nur von auf Querbalken ruhenden gabeligen Säulen (Abb. 19. III.).

Ausserdem finden sich im Dorfe noch einige Scheunen und Dreschtennen, die früher mit aus Ruten geflochtenen Wänden erbaut wurden, heute aber Bretterwände besitzen. Diese Scheuern dienten der Aufbewahrung von Viehfutter, Streu und Stroh (Abb. 20): Getreide enthielten sie aber nie, da dieses auf den Wirtschaftshöfen ausgedroschen und dort in Tennen gedrescht wurde. Die Scheuern der Gemeinde Szada entsprechen also in ihrer Verwendung nicht der in Oberungarn gebräuchlichen Getreidescheuern.

Wie schon eingangs erwähnt wurde, hat die Gemeinde Szada in ihrer Landwirtschaft grosse Veränderungen durchgemacht. Im Dorfe war früher der Dreifälderwirtschaft verbreitet und der Saatzwang führte zu ihrem zweiweiligen Brachliegen. Daneben wurden Ochsen gehalten, die getrennt bald im Walde, bald auf den Brachäckern, oder auf den zwischen den Feldern ziehenden Rasenstreifen weideten und zur Arbeit, zum Pflügen und auch als Zugtiere verwendet wurden. Diese extensive Landwirtschaft ging dann fast ohne jeden Übergang in den intensivsten Gartenbau über, so dass heute die umliegenden grösseren Ortschaften alle möglichen Gartenbauprodukte erzeugen und auf den Markt der Hauptstadt liefern. Als Hauptprodukte kommen Tomaten, Spargel und Bohnen in Betracht. Die Körnerfrüchte, hauptsächlich Roggen werdenauch heute noch mit Holzflegeln ausgedroschen. Interessant ist dabei die Bezeichnungsweise der einzelnen Teile des Dreschflegels, da z. B. das oberhalb des Flegelkopfes angebrachte Lederstück „tuka" genannt wird und die am Ende des Stieles befindliche gebogene Rute (oder spanisches Rohr) „kámva". (Abb. 25). Die alte in Szada bei der Ernte in Verwendung tretende Sichel stammt aus einer österreichischen Fabrik, doch zeigt sie eine sehr merkwürdige Form, die an in Kleinasien übliche Formen erinnert (Abb. 23). Trotzdem die Einwohner zur intensiv-modernen Landwirtschaft übergegangen sind, halten sie bemerkenswerter Weise dennoch an ihrer alten Volkstracht fest, was besonders für die Frauen gilt. Verf. gibt eine eingehende Beschreibung dieser Volkstracht, wobei er auch die gegenüber den umliegenden Gemeinde bestehenden Unterschiede berücksichtigt, und demonstriert die in Szada gebräuchlichen Trachten der Männer und Frauen vom Kindes- bis zum Greisenalter (Abb. 26—37).

A tihanyi pamukos halászat.

A szakirodalom a Balatonon szokásban volt halászati módok közül a legkevesebbet az eresztő- vagy ahogyan Tihanyban mondják a pamukos halászattal foglalkozott. Herman Ottó nagy művében „A magyar halászat könyvé"-ben alig négy oldalt szánt a balatoni eresztő halászatnak, Jankó János „A Balaton környéki magyarság néprajzá"-ban még kevesebbet szól róla, Györffy István pedig a „Magyarság néprajzá"-nak II. kötetében néhány sorban foglalja össze a Herman Ottó által mondottakat. Gyüjtőink valószínöleg azért fordítottak olyan kevés figyelmet erre a halászati módra, mivel nem tartozik az „ősinek" mondható magyar halászati módok közé és viszonylag későn jelent meg és terjedt el a Balatonon.

1940 év nyarán tihanyi gyüjtésem során — miután Viski Károly még idejében felgyüjtötte a tihanyi kompániás halászatot az azóta már nagyrészt elhalt kompániásoktól — főleg a pamukos halászattal foglalkoztam, aránylag szép eredménnyel. E gyüjtésemet teszem itt közzé előre bocsájtva azonban azt, hogy az, amit Herman Ottó és Jankó János közöltek, igen sokban eltér az enyémtől, eltekintve attól, hogy az ő közléseik sem egyeznek egymással. Mindketten — amint már fentebb említettem — idegen eredetűnek tartván a pamukos halászatot, nem sok figyelmet szántak e halászati módnak és így az ő gyüjtésükbe is sok hiba csúszhatott, nem beszélve a nagy hiányokról. Herman, Jankó és saját anyagom összehasonlítását és egyeztetését tanulmányom végére hagyom és mindenek előtt közlöm gyüjtésemet úgy, ahogyan feljegyeztem. Teszem ezt mindenek előtt azért, mert a Balaton környékén több községben űzték a pamukos halászatot és így remény van arra, hogy Tihanyon kívül is akad még olyan öreg halász — esetleg többen is — aki az ellentmondásokat közös nevezőre hozza, vagy a hézagokat kiegészíti. Az ellentmondások főleg azzal magyarázhatók, hogy a pamukos halászat 42 esztendővel ezelőtt megszünt élő gyakorlat lenni és így bemondóim sok mindenre nem emlékezhettek azzal az intenzitással, ami a kérdések eldöntéséhez szükséges. Tanulmányom első része tehát bemondóim adatainak szószerinti megismétléséből fog állani.

Pamukos halászok a következő Balaton környéki falvakban voltak: Zamárdi, Szárszó, Szemes, Fonyód, Keresztúr, Keszthely, Györök, Szigliget, Badacsony, Révfülöp, Akali, Tihany, Füred, Paloznak, Lovas, Alsóörs, Berény, Kenese, Aliga és Siófok. Ezek tehát azok a községek, amelyekben a további kutatások eredménnyel járhatnak.

A pamukos halászat 1900-ban a Balatoni Halászati Rt. megalakulásával szünt meg. Azóta népies halászatról — az orvhalászattól eltekintve — nem beszélhetünk a Balatonon. Minden halászás, ami 1900-tól a Balatonon folyik intenziv, egy részvénytársaság gazdasági és így „gazdaságos" követelményeinek megfelelően történik. Legyen szabad ezzel kapcsolatban Jankó Jánost idéznem: „1900 január 1-étől kezdve a Balaton egész víztükrét bérbe vette egy részvénytársaság, mely a legmodernebb szerszámokkal igyekszik a Balaton halászatát kihasználni s — legalább szerződése szerint — arra is törekszik, hogy okos halgazdaságot is űzzön, s nemcsak a halat fogja, hanem annak

szaporítására és tenyésztésére áldozatokat is hozzon." Ezzel kapcsolatban ehelyütt kell felemlítenem egyik öreg bemondóm mondását: „Abban az időben, amikor a pamukosok még halásztak, a halász ember úri ember volt. Az egész Balaton környék pedig friss halat evett olcsón." Ebből a mondásból csak azt akarom kiemelni, — nem mint néprajzos, nehogy romantikával vádolhassanak — hogy az „úriember" megjelölés a jómódot jelenti, ami „abban az időben" sokkal több halászra vonatkozott, mint ma az „intenziv halgazdaság" idejében és a „friss hal olcsón" gazdasági jelentőségű volt, vagyis „néptáplálék" számba ment. Valószínűleg erre céloz Jankó János kétes értékű, gondolatjeles mondata is. E kérdés fejtegetése azonban nem tartozik tanulmányom feladatához.

A Balaton halászéletében ujabb időben két jelentős fordulópont volt. Az egyik, amikor a „szabad halászatról áttértek a bérlő rendszerre, a második, amikor az utóbbiról áttértek a Balatoni Halászati Rt.-ra. A XIX. század második felének ez átmeneti, változó idejéről Jankó János igen jellemző képet nyujt: „A bérleti rendszer, úgy látszik, jobban bevált, mint az eddig űzött ú. n. „szabad halászat", mert e század (t. i. a 19. század) második felében már a Balatonnak csaknem egész halászata bérlők kezére került. Az ebben észlelhető fejlődés képe csaknem általánosan ugyanaz, ha egy községét nézzük, megismerjük a többiét is. Igy p. o. Paloznak vizét az uraság, a veszprémi káptalan, kezdetben a szomszédos Csopaknak adta bérbe: aztán megjelentek az első zsidó vállalkozók, akik magasabb bért fizettek; de nem értvén kellően a halászathoz, abba belebuktak. Erre helybeli halász, Kiss Imre uram vette azt bérbe, míg nem jött Rosenberg, aki aztán nemcsak Paloznak, hanem Arács, Kövesd, Csopak, stb. vizeit is kibérelte s modern felszereléssel nagyhalászatot űzött. Ugyanígy történt ez csaknem mindenütt, a helybeli halászokra rálicitált a zsidó kishalász; megbukott; átvette tőle megint helybeli s ezt kilicitálta a zsidó nagyhalász, aki aztán több szomszédos község vizeit bérelte ki s így nagy felületet kapott a maga céljaira. E bérleti rendszer a különböző helyeken különböző időben lépett életbe s a nép onnan számítja a tulajdonképpen sohasem létezett „szabad halászat" kimúlását. A nyolcvanas évek végén azonban az átalakulás már teljes volt, s a Balaton halászatának 6/7 része zsidó bérlő kezében volt. De ugyanakkor erősen kifejlődött már a végső kialakulás képe is: a bérlők közt egy — a Rosenberg-család — annyira meggyarapodott s bérleteit fokozatosan annyira kifejlesztette, hogy akkor, mikor 1893-ban a helyszíni kutatásokat megkezdettem, a Balaton víztükrének csaknem 2/3-át már a Rosenberg-család bérelte Kenesén, Tihanyban és Fonyódon felállított három állomásával, Innen csak egy lépés volt már ahhoz, hogy az egész balatoni halászat egy kézre kerüljön s ezt a lépést nem a zsidó bérlők tették meg." Hanem egy részvénytársaság. A Balaton népi halászata szempontjából azonban ennek semmi jelentősége nem volt. Jankó János munkájából vett idézetből a néprajzi kutatót és talán a balatoni halászokat két mozzanat érdekli. Az első az, hogy a XIX. század közepéig az u. n. „szabad halászat" dívott. Ezen időpontig a halászati módok legkülönbözőbb ágait űzték. Néprajzosnak és halásznak egyaránt paradicsomi állapot. A „szabad halá-

szat" igen érdekes intézmény volt. Valójában jogilag sohasem létezett, a gyakorlatban azonban igen sokszor előfordult. Így a tihanyi vizen a halászati jog az apátságé volt. Akkoriban mindenki halászhatott az apátság tizedéből. Tizedet vagy adott a halász vagy nem. Az apátságtól nem kellett engedélyt kérni, sőt be sem kellett jelenteni, ha valaki halászni akart. Halászatért abban az időben nem vontak felelősségre senkit. Jog szerint tehát, ha valaki halászott a tihanyi vizen, a zsákmány után tizedet kellett az apátságnak fizetni. Ha nem fizetett, bántódás nem érte. Így festett tehát a „szabad halászat". 1891-ben Rosenberg zsidó a tihanyi vizet is bérbe vette. Ez volt az első komoly fordulat ezen a területen. Sok halászati mód eltünik a bérleti rendszerrel. De új is keletkezik. Mindenek előtt eltünnek a „kompániások" és helyükbe lépnek a „parások". Mesterségben nem sok a kettő közti különbség, szervezetben annál több. Tihanyban ekkor kezdődik az igazi „orvhalászat." A pamukos halászatnak a bérleti rendszer csak kedvezett. A pamukos viszonya a bérlőhöz kétféleképpen volt szabályozva. Vagy bérletet fizettek a bérlőnek és ebben az esetben a „fogással" szabadon rendelkeztek, vagy nem fizettek évi bért, hanem a fogott hal felett a bérlő rendelkezett, ami azt jelentette, hogy a halat jóval áron alul vette át a halászoktól. Ez utóbbi volt az általánosabb. Eleinte Tihanyban is így volt. Később itt a viszontbérlet lépett életbe. Így volt ez 1900-ig. Ekkor jött a második nagy fordulat. A Balatoni Halászati Rt. megalakulása minden halász és így a pamukosok kezéből is örökre kiütötte a szerszámot. Amit tehát az alábbiakban elmondok, az 40 év óta már nem élő gyakorlat, hanem csak hiányos és ahogyan én láttam, fájdalmas visszaemlékezés.

*

A pamukos halászat megszüntekor a tihanyi vizen öt hajóval halásztak. Egy hajóból két halász dolgozott. Ezek a következők voltak :

1. Major István és Dobos Gábor,
2. Baranyai Károly és Szabó János,
3. Pálfi Lajos és Pálfi Gyula fia,
4. Balog Károly és Major János,
5. Kizlinger István és Baranyai Péter.

E tíz halász mind tihanyi volt. Tihanyiak voltak ezenkívül Takács József és Takács Gábor is, akik egy hajóból halásztak, de nem Tihanyban, hanem Szárszón, mert ott béreltek. Régebbi időben három halász is halászott egy hajóban, de a fentebb említett öt pamukos halászpár idejében már csak 2—2 ember volt egy hajón.

Amint már említettem, a bérleti rendszer bevezetésekor a helybeliek is a bérlőnek halásztak, tehát a „fogott halat" a bérlőnek adták át, aki a gardát 3 kr.-ért váltotta meg kilónként 7 kr. helyett, a keszeget 5 kr.-ért 7. kr. helyett, a süllőt 70 kr.-ért 1 frt. helyett. A bérlők idejében ez volt az általános szokás. A tihanyiak azonban különös kiváltságot élveztek — valószínüleg azért, mivel a legkiválóbb halászok hírében állottak — hamarosan áttérhettek a viszontbérleti intézményre, ami azt jelentette, hogy fejenként 90 frt.-ot, hajónként tehát 180 frt.-ot fizettek évente és a „fogással" szabadon rendelkeztek.

A fentebb felsorolt öt pamukos halászpár közül csak Pálfi Lajos fizetett 180 frt.-vt, tehát a társa után is és így az egész fogás őt illette.

A pamukosok azonban nemcsak a saját bérleti vizükön halásztak, hanem más községek vizeire is eljártak. Így például a keszthelyiek eljártak Tihanyba és Siófokra is. Néha félévig is ott tartózkodtak. Ilyenkor a fogott hal a bérlőé volt, ami a fentebb említett árkulcs haszválatát jelentette. A tihanyiak Siófok felé és Keszthely felé is jártak. Földrajzi helyzetüknél fogva kétségtelenül ők voltak a legkedvezőbb helyzetben. Idegen halászoknak egy község vízhatárában való megjelenése sohasem okozott a halászok között háborúságot. Volt hal bőven.

E halászati módot a szakirodalom „eresztőhalászatnak" nevezi, a tihanyi nép viszont a háló anyagából kiindulva „pamukos halászatnak", űzőit „pamukos" néven jelöli. A pamuk háló a „legfinomabb lenből" készült.

A pamuk hálót rendszerint készen vették a zsidó kereskedőtől, aki a kész fonalat Németországból hozatta és a nála hitelre vásárló asszonyokkal köttette meg. Így aztán a raktárán mindig megszámlálhatatlan mennyiségű pamukháló volt. A hálóvásárlást az utóbbi időben a tihanyi halászok számára többnyire Balog Károly, egyik bemondóm eszközölte. aki nem egyszer 100—200 hálót is vitt egyszerre Tihanyba. A hálók, miután a „legfinomabb lenből" voltak, elég sokba kerültek, 20 darab ára 70 frt. volt.

A pamukosok maguk is kötöttek hálót, de mivel igen unalmas mesterség volt, csak végső esetben tették. „Mentsen meg az Isten a hálókötéstől, — mondotta egyik bemondóm — minden tagom megfájult tőle." Ha már hálót kellett kötni, akkor inkább feleségeikkel, vagy más nőrokonukkal végeztették el. Jobban is értettek hozzá, mint a férfiak, még ha halászok is voltak. Ebben az esetben a fonalat készen vették Keszthelyen. A fonal csomagokban volt és egy csomag fonal hossza 1000—2000 métert tett ki.

A készen vett fonalat a halászok vagy hozátartozóik a maguk-faragta fadarabkákra, a „bőrcre", „börcfára" kötötték. A börcöt olyan fából faragták, amilyen éppen volt. A hálókészítés másik maguk-készítette szerszáma a „hálókötőtű" volt, amit „szömörcefából", de még inkább orgonafából faragtak, mert az „síkos, mint a csont". A hálókötésnek gyorsan kell mennie, tehát minden olyan fa, mely szálkás voltánál fogva nem alkalmas a gyors kötésre, nem használható fel hálókötőtűnek. Börccel úgy kötötték a szemet, hogy a csomó a börc éléhez esett. Ilyenkor „minden második fordulónál esett egy szem". A szem nagyságát „gerende" szerint számították. A gerendéből 4 határol egy szemet. A gerende 36 mm-nél kisebb nem lehetett soha.

A Keszthelyen vásárolt hálólap, más néven „léhés" még nem volt alkalmas halászatra, előbb fel kellett szerelni. Ezt a műveletet „inra felállítás"-nak nevezték. Az inra felállítás az u. n. Szarkádon történt. Az itt lévő nagy fák ketteje között kifeszítették a háló inakat és kijelölték rajtuk, hogy hol kötik le a hálót. Rendszerint minden negyedik szemet kötöttek le. A madzagot, amivel a hálót az inhoz kötötték, feltekerték a hálókötőtűre és ezzel úgy csomózták le az inhoz, hogy a csomó után nem vágták el, hanem minden szemen átbujtatva

végigfutott az in mellett, A léhésnek az inakhoz való lekötését „föllábozásnak" nevezték és a madzagot, amivel lekötötték, „lábozó cérna" néven jelölték. A háló állításához nem minden halász értett.

Az első tehát, amit a halász a készen vett hálólaphoz, léhéshez hozzáadott, a két in volt. Ezek közül a felül végigfutót „felinnak", az alsót „alinnak" nevezték. Mindkettő a háló összes szemén át volt bujtatva, egyforma vastag volt és a léhéstől eltérően nem lenből, hanem kenderből készült és így jóval vastagabb volt. Mindkét in a háló végén túl folytatódott és pedig a felin 1 méterrel, az alin 2 méterrel. Volt tihanyi bemondóim közül olyan, aki az inak folytatását „átoja" néven jelölte és pedig a felin folytatását „teteje átoja", az alin folytatását „alja átoja" néven. Viszont mások szerint az „átoja", — mely ugyancsak kenderből készült — az a madzag, amely a felint az alinhoz köti. Ha különálló, akkor is oly vastag, mint a két in és kenderből készült, többnyire azonban nem különálló, hanem a felinnak a folytatása. Előre kell bocsájtani azonban azt, hogy úgy a fel-, mint az alin „kétrétűre vissza volt csatolva", ezzel a felin fél, az alin egy méterre rövidült. Ha az átoja egy darabban volt a felinnal, akkor ez természetesen jóval hosszabb volt, mint a felin, a háló lapján túl fél méterre vissza lett hajtva, visszafutott a háló széléig, ott gombra volt kötve és derékszögben folytatta útját az alin felé úgy, hogy minden hálószemen átbujtatták és a végén az alinhoz csomózták. Az átoja is le volt kötve minden negyedik szemhez.

Az inra felállított pamukhálók hossza 40 méter, mélységük kb. 4 méter volt. Egy hálót „végháló" vagy csak „vég" névvel jelöltek és sohasem darabszám számították a hálókat, hanem végszámra.

A léhések inra felállítása után a felinra rákötötték a „kákokat" vagy gyékényeket, melyek a hálót fenntartották, a víz alá merülését megakadályozták. A hálóhoz szükséges gyékényt és kákót maguk vágták a halászok. Nem kellett sok. Télen vágták, hogy tavaszra megszáradjon, mert csak tavaszra kellett, akkor kötötték maguk a halászok csomóban a felinra. A kákót, gyékényt késsel elvagdalták, utána beáztatták, amitől „meggyengült", majd a két végét spárgával rákötötték az inra. Nem mindenik halász tudta „csinosan" kötni. Gyékény-, vagy kákócsomó minden 30 cm-re volt egy. Parából vagy másból a pamukosok ilyet sohasem használtak.

A hálót „küek" húzták lefelé. A küek „kűtartó madzagra" voltak csatolva, ezek viszont ugyancsak „csatra jártak" az alinon. A madzag minden kühöz kétrétű volt. A küek csak a csónakba rakodáskor kerültek a kűtartómadzagra és a hálónak a vízből való kivételekor le lettek csatolva, a kütartó madzagok viszont állandóan az alinon maradtak és együtt száradtak a hálóval. A kisküek madzagjait a rossz hálók „java madzagjából" keszítették és hosszuk 30—40 cm volt.

A pamukhálók felszerelése tehát az inra felállítással kezdődött és a kűtartómadzagok felcsatolásával végződött. Egy vég háló így a léhésből, az al- és felinból, átojából, kákóból vagy gyékényből és kűtartómadzagból állt. Mindez állandóan rajtamaradt a hálón, amíg a háló használhatatlanná nem vált. Amikor azonban halásztak, a háló felszerelése még a küekkel és a „kótá"-val bővült.

Kü négyféle volt a hálón. A legkisebbek, a „kisküek" minden két ölre voltak felcsatolva. Nagyságuk ökölnyi és 3 db. tett ki kb. 1 kg-ot. A hálók összekötésénél nagyobb, úgy 2 kg-os küek voltak — külön nevük úgy látszik nem volt. Még nagyobbak voltak az ú. n. „középküek", kb. 10—15 kg-osak voltak és minden ötödik hálón volt egy. A legnagyobbak voltak a „végküek", az összekötött hálósor két végén egy-egy. Súlyuk 20 kg is lehetett. A végküek nem voltak szorosan rákötve az inra, hanem a visszacsatolásánál egy kis hurkot csináltak, ezen áthúztak egy kb. 2 m. hosszú zsineget, melynek egyik végére rákötötték a végkü̈t, a másik végére pedig egy akkora követ, hogy a hurkon át ne tudjon bujni. A végkü is csatra járt, mint az összes többi, de viszont egész nyáron át rajta maradt a madzagján, csak a kis követ vették le és akkor kihúzták a tartókötelet az alin hurkából.

Hálókőnek csak a hosszabb alakú kövek voltak jók. Kő volt a parton elég, abból válogatták ki, amire szükségük volt. Téglát nem használtak, mert az könnyen széttöredezik.

A „kóta" rendeltetése az volt, hogy jelölje a háló helyét a vízben. Kóták nélkül nehéz lett volna megtalálnt a hálókat. A kóta „buritó" forma volt és a „kákó javából volt". Különböző alakúra kötötték maguk a halászok azért, hogy arról felismerjék, hogy kié a háló. A kótákat be is kátrányozták, mert „a feketét éjjel meglátni a vizen". Négy öles madzagon voltak a hálóhoz kötve, viszont ha mély vízbe eresztették a hálókat, akkor a madzag már öt öl hosszú volt. Minden ötödik hálón volt egy kóta. A hálósor két végén a „végkóták" valamivel hosszabb madzagon voltak, hogy „szabadabban játszanak". Amikor a hálókat felszedték a vízből, a kótákat leoldották és ilyenkor a madzag rajtuk és nem a hálón maradt. Az egyik tihanyi pamukosnak fiatal legény korában a vihar egyszer 20 vég vadonatúj hálóját „lekeverte a sárba" a kótákkal együtt. Három napig színét sem látta hálóinak, ami annál is fájdalmasabb volt, mivel hitelre vette őket. Harmadnap az egyik kóta „felkeveredett", így talált rá hálóira, de többet nem voltak jók. Ezért kell, hogy a kóták „fenn játsszanak" a vizen, mert így nehezebben fordulhat elő, hogy a vihar „letekeri" őket.

A „felküezett" és kótázott háló teljes mértékben elő van készítve a halászathoz. Most már következhetik maga a halászat.

A pamukhálókkal akkor kezdték a halászást, amikor a Balatonról a jég teljesen „letisztult" és addig folytatták, amíg a jég engedte, vagyis amíg a Balaton he nem fagyott. Ezen időtartam alatt a nyári hónapok alatt használták a legkevesebb és ősszel a legtöbb vég hálót. De a pamukhálók különbözősége is szabályozta a hálók számát.

Tihanyban négyféle pamukhálót használtak aszerint, hogy milyen halra halásztak. A hálókat a szemek nagysága szerint különböztették meg egymástól. A legkisebb szemű volt a 60-as háló, ezután következett nagyságban a 40-es, majd a 20-as és legvégül a legnagyobb szemű, a 16-os.

Mielőtt rátérek a hálók számára, beszélnem kell a szerszámtulajdonról. A „hajó" vagy az egyik vagy a másik halász tulajdona és csak nagy ritkán fordult elő, hogy közös tulajdonuk volt. A pamukosok mindegyikének saját hálói voltak, vagyis a párosával egy hajóból halászok által használt hálók nem alkottak közös

tulajdont. Ez annyira ment, hogy a halász csak a saját hálóit gondozta, a társáét nem. Ha halásztak, úgy egyenlő számban használták hálóikat, pl. 15—15 vagy 20—20 darabot. Ennek következtében a fogott halat sem osztották két egyenlő részre, hanem mindegyiket az a halmennyiség illette, amit a saját hálója fogott.

A 60-as háló szeme egy collos volt és kisebb halakra, főleg garda fogására használták, A nagyobb hal „nem tér bele" a kicsi hálóba. Ebből csak 10—12 darabbal halásztak, vagyis ilyenkor a társak fejenként 5—6 hálóval vettek részt. Mikor a 60-as hálót használták, „jeges" volt a víz is, a háló is. Ezért is használtak belőle kevesebbet. Miután szeme kicsi volt és apróbb halat fogott, elég nagy munka volt a 10—12 háló „kihalázása".

A 40-es háló szeme 36 miliméteres volt, kisebb halak fogására szolgált. Főleg süllőre és keszegre halásztak vele. 40 darabot használtak belőle.

A 20-as háló szemnagyságát nem tudták mértékre megadni, mert sose mérték másképpen, mint kézzel. Ez úgy történt, hogy a halász a tenyerét kifeszítette, ujjait nem zárta össze szorosan, hanem lazán tartotta. A mutatóujj és a kisujj távolsága adta meg a szem nagyságát. Nagyobb halakra, főleg őnre, pontyra, fogasra és kisebb harcsára halásztak vele. Tihanyban ezt a háló-nagyságot nem nagyon szerették, mert a nagy halnak „gyenge volt, a kis hal meg keresztül ment rajta." Egyszerre 40 darabot használtak belőle.

A 16-os volt a legnagyobb szemű háló. Ezt is a 20-as hálóhoz hasonlóan enyhén szétálló ujjakkal mérték. A 20-as háló helyett főleg ezt használták. Leginkább pontyra, a nádasok mellett volt jó 16-os hálóval halászni. Ebből is 40 darabot kötöttek egyszerre össze.

Különböző halakra tehát különböző szemnagyságú hálót alkalmaztak, de különböző időben is. Önre tavasszal, március 15—április 15. volt legjobb halászni. Utána „közben majdnem fele időre", vagyis április 1—ápr. 15-ig következett a süllő fogás. De ezt tulajdonképpen nem szabadott fogni, mert április 1—junius 15. le volt zárva a Balaton. Ez alatt az idő alatt „tiltás volt minden halra". Pontyot május elejétől augusztus feléig is halásztak. A gardát Szent Györgytől Jakab napig (jul. 25.) fogták. Addig volt ugyanis „fördése". A halász az „ivást" „fördésnek" mondja. Ilyenkor „jön kézre leginkább" a hal, mert „bágyadt". A halászás szempontjából tehát igen fontos, hogy hol „fördenek" a különböző halfajták. A ponty és keszeg a gazos, nádas helyen fördik, a garda szép tiszta homokon, a csuka nádas és „kües" helyen, az őn „küeken, sövényeken", de leginkább viharos vízben.

A fördésen kivül a halak járása is nagy fontossággal bír a halászatra. Minden halfajta más-más vizet szeret és a halászok útját az határozta meg, hogy milyen halra mentek halászni. A ponty nádas, iszapos vizet szeret. A küsz a kües helyet szereti, az őn a küsszel él s így a küsz után jár a kües helyekre. A kicsi garda a szúnyogot szereti. Reggelente a garda, amikor augusztusban kifogják, tele van szúnyoggal. Ezért a garda csak októberig jó, novemberben már nem, mert akkor már nem igen eszik és ez így tart a következő nyárig. Novemberben már „nem sül ki a zsírjában", tehát nem olyan izletes.

Augusztustól t. i. a szél tömegesen veri a szúnyogot a Balatonba. A süllő és fogas a kües, nádas, de tiszta vizet szereti. Az egyik csuka a nádasban szeret tanyázni és ilyenkor feketés a szine, de van olyan is, amelyik a Balaton közepén szeret lenni és ennek sárgás a szine. „Fene érti miért, nem értek a nyelvükön", mondta az egyik halász. A harcsa a keszeget követi, mert jóformán abból él. Itt kell megemlíteni azt is, hogy a nagyon nagyra nőtt hal nem jó, mert a húsa halzsír szagú.

Amint fentebb említettem a pamukos halászat a használt hálók száma szerint két időtartamra osztódik. Ezt a hőmérséklet szabályozza. A melegebb időben, tehát a nyári hónapokban 40 vég hálóval, a tavaszi és őszi hónapokban 80—120—160 hálóval is halásznak. A tavaszi és őszi halászat rövidebb időtartamú, mint a nyári halászat. Ha valaki a pamukosoktól a halászatuk iránt érdeklődik, maguk is leginkább a nyári halászatról beszélnek, mint általános gyakorlatról. Ezért tehát mindenek előtt a nyári időtartam halászatának lefolyását ismertetem.

A tihanyi pamukos délután elindult hazulról. Ilyenkor lehetőleg valamelyik hegyen keresztül ment. A hegyen körülnézett, hogy hol van sok hal, mert azt a jó halász mindjárt meglátja. Megjegyezte tehát magának a halbő helyet és este odamentek hálót ereszteni. Este csónakból már nehéz megállapítani, „kitapogatnyi", hogy hol a hal. Ahol sok hal „zavar", ott „szőkés, tejfölös" a víz, ahol barnás vagy zöldes a víz, ott nem zavar, mert kevés vagy egyáltalában nincs hal.

A parton a halászok megkezdték a csónakba rakodást. Ez bizony elég nagy és hosszantartó munka volt. Öt vég hálónak a berakása negyed óráig tartott és miután a legügyesebb halászok 40 vég hálóval halásztak, ennek a mennyiségnek berakása kereken két óra hosszat tartott. Akárhogyan is igyekeztek, rövidebb idő alatt nem voltak képesek berakodni. Ezt a munkát igen gondosan kellett végezni, mert kint a vizen, amikor eresztés történt, a legkisebb hiba is könnyen a halászok életébe, vagy legalább is a hálók egy részének elvesztésébe kerülhetett.

A csónakba rakodás a kövek „felcsatolásával" kezdődött és mindig a csónakban történt. A csatra kötés azért volt jó, mert úgy a „beküezés", mint a „felcsatolás" így igen gyorsan ment. Egy-egy vég hálón többnyire 8 darab kő volt, 40 vég hálón tehát 320 darab, ami ugyancsak nagy munka lett volna más módszerrel felkötni. Ez után a hálókat — mind a 40 darabot — szép sorjában összekötötték, a felint u. n. „halászgombra", miután ez egy rántással kioldható, ha az egyik szárát megrántják, de máskülönben nem oldódik, a két alint összefogták és a nagyobb küeket úgy csatolták rájuk. Az összekötés után úgy fektették a hálókat a hajóba, hogy a háló „teteje" a csónak orra, az alja pedig a csónak vége felé feküdt, szépen egymásra rétegezve. A hálókat meglehetősen tágra kötötték, úgy kb. 20 cm-re voltak egymástól. A hálók összekötése a hajóban történt. Mindig csak egyféle hálót kötöttek össze, különböző szemnagyságúakat soha. Tehát vagy csak 60, vagy csak 40-es hálók voltak egymáshoz kötve.

A hálók „eresztése" mindig estefelé volt. A választott helyig mind a két halász evezett, két pár evezővel. Maga az eresztés úgy történt,

hogy a háló „tetejét" eresztő pamukos a csónak orrában állt, annak háttal, a másik pamukos egy evezővel tovább evezett, szabad kezével pedig a küeket engedte a háló után. A hálókat tehát a hajó oldalán dobták ki. Az eresztés a „végkű" kidobásával kezdődött. Eresztésnél a hajó „húzóvánkosát" kiemelték, hogy a háló a húzószegben meg ne akadjon. Negyven vég hálót kb. 1 $^1/_2$—2 óra alatt eresztettek a vízbe.

Szeles időben nehéz munka volt az eresztés, mert a szél röpítette a hajót, az evezősnek viszont nem volt szabad „megtartani" a hajót, mert úgy könnyen megtelhetett vízzel. Ilyenkor a hálót olyan gyorsan kellett ereszteni, hogy ne feszüljön, mert akkor hamar szakadt. Bár szeles időben „fog legjobban" a háló, mégis miután nem bíztak az időben, nem vitték mind a 40 véget, hanem vagy harmincat vagy huszat, „mert nehéz teher az".

A hálónak a vízben úgy kellett állnia, hogy az eredeti 1 szem távolságára akkor két szem jusson, vagyis a 40 méter háló 20 méteren állott. Igy „jól látszik benne a hal". Ha a hal beleakadt a hálóba és szabadulni igyekezett, mindig jobban belegabalyodott és mind „több szemet szedett magára".

Nem mindegyik pamukos halászott 40 vég hálóval, mert ennyi háló kezelése este és reggel nagyon sok munkát adott és így többnyire megelégedtek 30 vég hálóval, amikor is egy-egy 15—15 hálóval vett részt.

Eresztés után a halászok kieveztek a partra és lefeküdtek pihenni. Hajnalban visszaeveztek a hálókat „felszedni". Ha Siófok felé „vizderékon" halásztak, akkor 2 órakkor már nekiláttak. A hálók felszedésével reggel 8 órára végeztek, vagyis kb. 6 óra hosszat tartott. A hálókat „sorról-sorra" szedte az egyik, a másik meg vigyázott ez alatt a hajóra.

A köveket a háló felszedése közben „lecsatolták". A lecsatolást az végezte, aki a hálót felszedte. Ez a művelet gyorsan ment.

Először az összes hálót felszedték. Amikor ez megtörtént, a pamukos, aki az evezőknél ült és vigyázott a hajóra, szép lassan megindult a part felé, a másik pedig, aki a hálókat beszedte, nekilátott a hálók „kíhalazásának" és kimosásának, illetőleg „kiporozásának". Fogta az első hálót, kihalazta, utána szépen felszedte a 40 méter hálót a karjára és jó alaposan kimosta. Ilyenkor „csak úgy füstölt ki a, a por". Utána vette a másik hálot, azt is kihalazta, majd pedig kimosta. Vagyis a hálókat egyenként kihalazták és utána rögtön kimosták. A kihalazás és mosás, illetőleg „kiporozás" váltakozva ment.

A hálókat csak akkor halazták ki a csónakban, amikor a Balaton nem volt viharos, mert ilyenkor elég volt, ha az egyik halász evezett két evezővel. Ha a Balaton történetesen viharos volt, a kihalazás nem a csónakban történt, hanem a parton ott, ahol a „tericsfák" állottak. Ilyenkor ugyanis mind a két halásznak 2—2 evezővel kellett dolgoznia.

A kihalazásnál a háló nem szakadt, mert egyrészt a hal nincs olyan erősen benne, másrészt meg igen vigyáztak a hálóra.

A hálót a kihalazás után mindjárt ki kellett mosni, egyrészt azért, mert a „halnyál megeszi, szakad tőle a cérna", másrészt, mert legyen

a Balaton a legtisztább, mégis poros. A por pedig éppen olyan veszedelmes a hálóra, mint a halnyál.

Kemény munkát rótt a pamukosokra a 40 vég háló 24 óránkénti eresztése, felvétele, kihalazása és leporlása. Erre azonban nyáron azért volt szükség, mert az éjjel „megnyaklott hal" délben már büdösödik és így élvezhetetlen. Másrészt a hálók tartóssága is ettől függött. Amint már említettem, a pamukháló a leginomabb lenből készült és a halnyál, por-piszok erősen rontó hatással volt rá. A pamukhálók élettartama amúgy is igen rövid volt. A felin a gyékények alatt hamarabb romlott, mint az alin. A 60-as háló tartott legtovább, mert „hertelen száradt", tehát nem rohadt úgy mint a többi. A legrövidebb ideig a 16-os háló tartott. A 60-as háló egy évet is kibírt, a 40-es 3 hónapot tartott, utána „elgyengült". Másik esztendőben lehetett vele fördő halat fogni. A 16-os is „ilyenformán volt". Amikor a háló „gombja kezd feketünyi, akkor már vége van".

A hálók amúgy is sokszor szakadtak. Vízderékon éjszakánként megtörtént, hogy a parások rákerítettek az ereszőhálókra. „Nem okai" — mondotta egyik öreg halász. A gőzösök is elvágták sokszor az eresztőhálókat.

Amint mondottam, a hálók felszedése hajnalban kezdődött. A hajnal bizony sokszor éjjel két órát jelentett a pamukosoknak. Ilyenkor még fekete sötét volt a Balatonon. Nem egyszer fordult elő, hogy a halászok nem találták meg a hálóikat. Ha ez előfordult, nem csáklyát használtak, hanem hosszú madzagra kötött kis „kampós vasat". Az egyik halász a kampós vas madzagját kezébe fogva, kidobta a kampót a vízbe és húzta a csónak után. Ha megrándult a hálóban, akkor a háló mellett menve megkeresték valamelyik végét, mert a hálók felszedését mindig a hálók végénél kezdték.

A hálók tartósságának egyik főkelléke volt, hogy a felszedés és az eresztés között a hálók jól megszáradjanak. A hálók szárítása a parton történik. Erre a célra karókat használtak. Ezek neve „tericsfa" vagy „tericskaró". A tericsfák egy sorban voltak a földbe verve. Felső végük kétágú. Egymástól való távolságuk kb. 3 méter. 12—13 tericsfa tett ki egy hálóhosszat. Egy hálóhossz fái álltak egy sorban. Ezekre került 10 háló. A következő tíz háló fái ezekkel párhuzamosan állottak, az előbbi sortól olyan távolságra, hogy a kettő között kényelmesen lehessen mozogni. 40 vég hálóhoz tehát négy egymással párpuzamos tericsfa-sor kellett.

A tericsfákat ott állították mindig fel, ahol halásztak. Ha másfelé mentek halászni, akkor előzőleg a tericsfákat kivették a földből, a hálókkal együtt a hajóra rakták és elvitték arra a partszakaszra, amelynek irányában halásztak. A hurcolkodás nehéz munka volt, mert az összes háló, kő és tericsfa rá volt rakva a hajóra és így a két pamukosnak bizony erősen kellett a kijelölt új helyig evezni. A kiválasztott új helyen megint felállították a tericsfákat. Balog Károly és társának tericsfái nyáron rendszerint a mai Sport-szálló helyén állottak. Innen indultak halászni Siófok, vagyis Balatonfő felé. Ősszel a révhez költöztek, mert gardát csak ott lehetett fogni, ezenfelül Akali és Udvari felé is lehetett halászni. A „rénél" sokszor fél évig is „megtartózkodtak".

A tericsfák magassága 2 méter volt, hogy a halászok felnyujtott

kézzel a kétágú végükre felakaszthassák a hálókat. Először a háló tetejét akasztották fel, utána pedig minden második tericskaróra a háló alját is felakasztották. A hálók tehát „kétrétűen" lógtak.

A hálók alját azért akasztották csak minden második karóra, hogy a háló jobban „levegőzzön", mert így jobban szárad.

A szakadt hálókat a tericsfákon javították ki. Ez meglehetősen nagy munka volt. Nyáron a pamukosok megfürödtek, aztán egy ingre gatyára levetkeztek és így álltak neki a hálójavításnak. A háló foltozása a halász dolga volt. Ehhez a munkához asszonyok nem értettek. Megfoltozni még csak meg tudta némelyik asszony, azonban a szakadt részt kivágni egyik sem tudta. Az asszonyok elmetélték volna a hálót. A kiszakadt részt zsebbevaló késsel vágták ki csomóig, cikkcakkra és foltozásnál a „javító cérnával" a csomóra rácsomóztak. Balog Károly tihanyi pamukos, ha Keszthelyre ment hálót venni, mindig kért a zsidótól egy csomag fonalat ráadásképpen és azt használta hálófoldozáshoz. A hálókon csak az „öreghibát" javították, mert minden hibát megjavítani úgy sem győzték volna. A hibás hálókat külön választották és terítették. Nem is minden nap javították a hálókat, mert hizony sokszor nem volt kedvük hozzá. Nem javítottak minden nap, „ha csak valami veszedelmes hal nem megy neki és nem igen botránkoztatja". Hálójavításnál a börcöt nem használták.

Amint fentebb már említettem, a halászatnál használt hálók száma szerint két időtartamot kell a pamukos halászatnál megkülönböztetni. Az első és hosszabb ideig tartó a fentebb leírt nyári halászat, a másik és rövidebb ideig tartó az őszi és az őszivel majdnem teljesen megegyező tavaszi.

Ősszel nem csak 40 vég hálót, hanem 160-at is használtak. A 160 vég eresztése a következőképpen történt. Az első napon bevittek 40 véget, a második napon megint 40-et, a harmadikon újabb 40-et és a negyedik napon az utolsó 40 véget. Ekkor tehát már 160 háló volt a vízben. Amikor a negyedik napon az utolsó 40 darabot is a vízbe eresztették, utána felszedték az első napon eresztett 40 hálót és azt kivitték szárítani. A következő napon ezt a negyvenet megint bevitték a vízbe és felszedték a második napon beeresztett hálókat. Ez így ment tovább mindég 40 hálót váltogatva. A hálók tehát 3 napig voltak a vízben és egy napig száradtak a parton. Így tehát 120 darab volt bent és 40 darab száradt. Az összes hálót ilyenkor nem egy helyre eresztették, hanem 40-esével különböző helyen. Például az egyik 40 véget Siófokon eresztették, a másikat Füreden és így tovább.

Ősszel azért lehetett a hálókat több napig a vízben hagyni, mert akkor a Balaton már nem olyan poros és a hidegebb vízben nem rohad olyan gyorsan a háló. A nagyobb háló-számmal való halászat október utóljától kezdődik és addig tart, amíg a víz be nem fagy.

A Balaton, ha befagy, „veréses", vagyis „széllel vörincsesen" fagy be, simán ritkán. A pamukhóló sokszor ott fagyott a Balatonban. Megesett, hogy késsel „derékban" vágták a hálót, mert nem voltak képesek beszedni. A vízbefagyott hálót — ha meg is találják — többet nem lehetett használni. Az egyik tihanyi pamukosnak egyszer Füreднél 40 hálója fagyott be. Tavasszal Zamárdinál darabokban találták meg hálóit, még eleven hal is volt benne.

Az őszi halászatnál nem mindjárt kezdték 160 véggel a halászást, hanem előbb 80, majd 120 és csak végül használtak 160-at.

Tavasszal „tiltásig" éppen úgy mint ősszel, több hálóval halásztak, ilyenkor azonban lehetőleg 160 véggel kezdték és ahogyan az idő melegedett, úgy csökkentették a hálók számát.

Ha nem volt nagy meleg, tehát tavasszal és ősszel, megesett, hogy „följárták" a hálót, vagyis kivették a halat úgy, hogy csak „megemelték" a hálókat anélkül, hogy eloldották volna egymástól és kihalazás után rögtön vissza is eresztették.

A garda-hálót minden nap ki hellett venni, a süllő-hálót minden héten csak egyszer. Nyáron minden hálót minden nap ki kellett venni, mert a nagy melegben a hal délre megbüdösödik. Nyáron viszont nagyon ritkán halásztak gardára.

Viski Károly a kompániás halászatról szóló tanulmányában részletesen leírta a „látott halra" való halászatot. Látott halra a pamukosok is halásztak a „rénél". Megfigyelték, hogy „merre van folyása a víznek", kóta és kű nélkül bedobták a hálót úgy, hogy a „víz keresztül follyon". A „folyás megnyitja" a szemeket a háló közepén úgy, hogy azon keresztül megy a hal. A háló két szélét azonban nem nyitja meg, úgy, hogy azon fennakadnak a halak.

Látott halnál megtették a pamukosok, hogy elmentek a kompániásokkal, majd később a parásokkal is, utánuk eresztették a 60-as hálót, azok tiszta keszeget, ezek tiszta gardát foglak.

Ennyi mindaz, amit az eresztőhalászatról sikerült Tihanyban megtudnom. Befejezőül a pamukos halászat néhány járulékos és kiegészítő részéről kell még szólanom mielőtt rátérek Herman és Jankó anyagának az enyémmel való összevetésére.

A pamukosok főleg „deszka hajókat" használtak. Ezeket Révkomáromban szerezték be. A deszkahajó jobb volt, mint a „bödönhajó", mert „vihartkiállóbb" volt. Bödönhajóval sok jó halász odaveszett a Balatonba. Az utóbbiakat Vörsön készítették, mert ott nagy erdők voltak. A bödönhajónak alul „öble" volt, felül pedig „összeállt", ezért aztán bizonytalan volt. A pamukosok bödönhajót is használtak, így Balog Károly, mint 12 éves gyermek, apjával bödönhajóból halászott. Ezen felül még egy pamukosnak volt bödönhajója, amire vissza tudnak emlékezni. A deszkahajó hossza kb. 6 méter volt. A hajót minden reggel kitakarították, hogy meg ne büdösödjön. Ilyenkor a „pallókat" minden reggel kirakták.

Tihanyban az evezőt „evedzőnek" nevezték, lapátnak nem. Az evedzőnek volt „lapátja" meg egy „nyele". A nyél közepén volt egy „húzópánt" vagy „húzókarika". Az volt a fentebb említett „húzóvánkos" szegére akasztva. A húzóvánkost „sróffal" erősítették a hajó oldalára. Ezt le lehetett venni. Az evedző, ha tölgyfából volt, akkor egy darabból volt, ha fenyőfából készítették, akkor külön volt a „tolla" és külön a nyele. A húzópántot, illetőleg húzókarikát, a kovács készítette.

A hajónak még egy járulékos, de lényeges kiegészítő része volt a „vízmeregető". Ezzel merték ki a hajóból a vizet, mivel a víz volt a hajó legnagyobb „tere", mert ez arra tódul, amerre a „hajó billenik". A vízmerő egyfából volt faragva. Tihanyban volt egy ember, aki a

vizmeregetőket faragta. Be is kátrányozták, hogy sokáig elálljon. „Abból is szoktunk innya" — mondta az egyik öreg halász.

Hideg időben a pamukosok a háló szedéséhez keztyűt nem használtak. Háló-szedés közben „csak úgy gőzölt a vízben a kezem" — mondta az egyik öreg pamukos. „Hajóhúzáshoz már használtak keztyűt.

A hajókkal egyidőben a hálókűeket is lemosták. A nagy kűeket mindjárt a hálófelszedésnél mosták le, a kicsiket a haleladás után a hajóban lelocsolták.

A pamukosok a fogott halat a parton a „fisérnek" adták el, mert arra nem volt idejük, hogy maguk árulják. A fisérek leginkább asszonyok voltak. Volt olyan halász, akinek a felesége is járt hallal. Balog Károlynak például az anyósa is foglalkozott haleladással. A halat harisnyába, zsákba, kendőbe rakták és húzós mérlegen mérték. Ha a halászok közvetlenül adták el a halat, jó bőven mérték. Mesélik is, hogy egy ízben egy somogyi gazda, kinek új ködmene volt, halat vett a halászoktól. Tarisznyáját kezében tartva a halászok falapáttal mérték bele a halat. Már a tarisznyán túl a karját érte a hal. Féltve új ködmönét megszólalt: „ne mérjétek már, mert meghalhéjjesedik a ködmen ujja". Nevették is a halászok a bolondot.

A pamukosok a kompániásokat „kishalászoknak" nevezték. Voltak pamukosok, akik kishalászok is voltak. Az a pamukos, aki nem volt kishalász, az nem halászott télen, hanem mással foglalkozott. A pamukosok télen fát vágtak, nyáron arattak, tehát nem csak halószatból éltek. Voltak akik jégről is halásztak a zsidó bérlő parás húzóhálójával.

A pamukos halászattal egyidőben honosodott meg a „lábihálóval való halászat. Eszközeiben a hajótól eltekintve, vagyis a hálókat véve figyelembe, megegyezett az eresztőha ászattal, ennek azonban elkorcsosult formája volt, viszont túlélte a pamukos halászatot, amiből kifejlődött és napjainkig fennmaradt, mint orvhalászati mód.

Pamukhálóval „lábról" is halásztak és ilyenkor a háló neve „lábiháló" volt. Hossza már 5 méternél kezdődött és olyan hosszú volt, amilyent éppen akartak, de felment 40 méterre is. Anyaga teljesen megegyezett a pamukhálóéval és éppen úgy volt 60-as, 40-es, 20-as és 16-os lábiháló, mint pamukháló. Mélysége azonban jóval kisebb volt és 1—1·50 méter között váltakozott. A lábihálóval teljesen pucéron eresztettek. A lábihálót lehet ritkás nádasban is lehelyezni. de sűrűben nem, mert ott „nem fogott fenét sem." A lábihálóból csak egyet-egyet eresztettek. Főleg a jobb módú gazdák halásztak vele, hogy egy „etet" halat fogjanak maguknak, a pamukosok legfeljebb „tiltásban" használták.

*

A fentebb elmondottak tartalmazták mindazt, amit tihanyi gyüjtésem során a pamukos halászatról sikerült megtudnom. Már említettem, hogy Herman Ottó, Jankó János és saját gyüjtésem sok mindenben eltér egymástól. Az alábbiakban az eltérésekről fogok szólani. Itt kell megemlítenem a három adatközlés időbeni különbségét is. Herman a XIX. század 80-as éveiben gyüjtötte adatait, Jankó ugyanezen század 90-es éveinek végén, tehát kb. 10—15 évvel később, én viszont ez utóbbitól számított 40—45 évvel későbben.

Egy háló-hossz, elnevezés szerint, mindhármunknál „vég." Hossza

Hermannál 80 m, Jankónál 20 öl, nálam 40 m, szélessége Hermannál 2 m. Jankónál 1 öl, nálam 4 m. A hosszúság tehát Jankónál és nálam egyezik, a szélesség viszont Hermannál és Jankónál. Herman szerint 6—40 véget, Jankó szerint 8—10, sőt olykor 50 véget és az én adatközlőim szerint 10—40 véget használtak egyszerre. Ebből a három számadatból levonható hibák: 80 méter semmi esetre sem lehetett egy vég háló, mert 40x40 méter háló kezelése is borzasztó nagy munka volt és így a kényelmesebb halászok lehetőleg csak 30 véggel halásztak. A 40x80 méter háló kezelése, eresztése felszedése stb. fizikailag lehetetlen lett volna, miután kétszer annyi időt igényelt volna. A nálam szereplő 4 m hálómélység sem valószínű, miután ilyen széles hálót csak vízderékon ereszthettek volna, a partokhoz közelebb nem. Ez annál is érdekesebb, miután ez magamnak is valószínűtlenül hangzott, úgy több ízben is visszatértem erre a pontra és minden esetben 4 m-ben jelölték meg a szélességet.

Herman felső, illetőleg pótás és alsó, illetőleg köves inról, Jankó felső és alsó inról ír. Adatközlőimtől, csak felin, alin megjelölést hallottam. A felint az alinhoz kötő kötélnek Hermannál nincs külön neve, Jankó szerint keresztkötél, keresztin, a tihanyi pamukosok átojának mondották. Herman átojának egészen mást mond: „Természetes, hogy a hálót — hosszát értve — lazán beeresztvén, az csak ott feszül, ahol a kő húzza, a két kő közötti rész ellenben szabadon hullámzik; így átbuvók keletkeznek. halásznyelven ez az átolja; s minthogy a szomszéd hálók közt ez a legszűkebb rész, amelyen a hálók közé került halnak át kell jutnia: itt nyaklik meg legtöbbször; ezért mondják: mindíg átoljával akad meg a hal." Ehhez hozzá kell vennem még saját gyüjtésemből azt, hogy az átolja vagy átoja a felin és alin folytatása a háló lapján túl, tehát van „teteje átoja" és „alja átoja", akkor kitűnik, hogy az átoja olyasvalami, ami a hálólapon túl van, vagy legalább is a hálólap legszélső része, esetleg a két hálólap közötti rész.

A hálóköveket Herman kövellő, nagy kövellő, végkő, őrkő, Jankó kövellő, nagy kővellő, végkő, őrkő, derékkő, foglalókő néven jelzi. Ezekből az elnevezésekből én csak a végkőt hallottam. A mindkettőjüknél szereplő póta megjelölését a hálóknak, gyékényeknek a tihanyiak nem használták. A nálam szereplő kótát Herman őr, Jankó pedig őr, bucsér, kóta néven jelöli

Érdekes, hogy Herman nem tud arról, hogy többféle pamukhálót használtak, pedig ez igen lényeges, miután a hálószemek nagysága szerint változó hálók határozzák meg, hogy mikor használják, menynyit kötnek egymáshoz belőlük és milyen halra halásznak velük. Jankó az eresztőhálók fajtáit a következőképen irja le: „Az eresztőhálónak különben a különféle halakra külön-külön alakja volt s ezt arról a halról nevezték el, amelynek szánták. Igy volt gardaháló, mely negyvenes cérnából készült colos szemekkel; süllőháló harmincas cérnából másfél colos szemekkel, 40 öl hosszú és 40 szem széles; pontyháló huszas cérnából két colos szemekkel, egyébként ugyanolyan méretű, mint a süllőháló; az őnháló csak kicsivel öregebb szemű, mint a pontyháló, hasonlóképen a keszegháló is; a fogasháló végül tizes cérnából készült s szemei három colosak." Ebből kitűnik, hogy Jankó

is négy, de ha szigorúan vesszük akkor tulajdonképen ötféle pamukhálót ismert. Leírásában szereplő gardaháló megfelel az általam feljegyzett 60-as hálónak. Mindkettőnknél a szemek nagysága 1 col és gardára halásztak vele. Bizonyos eltérést mutat, azonban sorban a második nagyság, vagyis Jankónál a süllőháló, nálam a negyvenes háló. Süllőfogásra használták mindkettőt, amiből kitünik, hogy ugyanarról a hálóról van szó. Jankónál másfél colos, az én adatközlőim szerint 36 milliméteres. Valószinűnek tartom, hogy az utóbbi, vagyis az én adatom a téves. A 40 mm eltérés azonban még nem lényeges, sokkal feltűnőbb, hogy Jankó szerint a süllőháló hossza 40 öl, vagyis közel 80 méter. Amint már említettem Herman is 80 méterben adja meg a pamukhálók hosszát, Jankó viszont csak ennél az egynél. A 40-es, illetőleg süllőhálóból azonbn a tihanyi pamukosok szerint 40 darabot használtak egyszerre, viszont teljesen kizártnak tartom, hogy 80 méter hosszú hálóból a legügyesebb halászok is képesek lettek volna egyszerre negyven véget ereszteni. Igy tehát vagy csak tévedés a 80 m, vagy pedig — miután Herman is 80 m-ről beszél és így a tévedés nem valószinű — a Balaton egyik helyén 20 vég 80 m hosszú, a másikon 40 vég 40 m hosszú süllőhálót használtak.

Jankónál szereplő pontyhálónak nálam a 20-as, a fogashálónak pedig a 16-os háló felel meg.

Az itt felsoroltak voltak a lényegesebbek, az említésre érdemes eltérések. Ebből kitűnik, hogy Jankó gyüjtése a megbízhatóbb és alaposabb, Hermané a kevésbbé használható, felületesebb. Lényegesebb eltérések a három gyüjtés között a háló-részek elnevezésében és a hálóméretekben mutatkoznak. Vajjon mi ennek az oka? Herman Ottó adatait Tihanyban, Keszthelyen és Balatonfüreden, Jankó János viszont főleg Tihanyban, én pedig kizárólag Tihanyban gyüjtöttem. Ebből mindjárt levonható az a fontos következtetés, hogy a pamukos halászat nem volt teljesen egységes a Balaton körül. Ez pedig azért érdekes, mert amint láttuk, a pamukosok halászat közben nem tartoznak szigorúan saját községük, illetőleg később a bérleti időben a bérelt vízen maradni, hanem átjártak más községek vizére is, így a tihanyiak Siófokig és Akaliig, a keszthelyiek egészen Tihanyig eljártak. Igy tehát a pamukosok sokat érintkeztek egymással és így egységesebbnek kellett volna lennie az eresztőhalászatnak. Itt vissza kell térnem arra, amit tanulmányom elején mondottam, hogy szakembereink a balatoni pamukos halászatot idegen eredetűnek tartották. Herman erről azt mondja: „eredete szerint alkalmasint német, mert megfelel az Itzehoe körül dívónak." Jankó egyik helyen azt irja, hogy „Herman különben e halászatot német eredetűnek tartja, annyi azonban bizonyos, hogy a felszerelés tiszta magyar és balatoni." Később egy másik helyen viszont elismeri az eresztőhalászat német eredetét, kiemeli azonban, hogy az őr vagyis a kóta idegen a német halászok kezén, tehát a pamukháló felszerelésében megmagyarosodott, Tihanyi gyüjtésemmel, Herman által a hasonlóság alapján feltételezett német eredetet komoly adatokkal bizonyítani is tudom. A hálók anyagát nem Magyarországon, hanem Németországban készítették. A fonalat mindig onnan hozták és soha hazai anyagból nem készült pamukháló. Maga ez a tény is elég bizonyító erővel bír, az eresztőhalászat német ere-

dete mellett, miután semmi nyoma annak, hogy sok évtizeddel — esetleg évszázaddal — ezelőtt a „cérna," a pamukháló finom fonala a balatonkörnyéki halászfalvakban készült volna. Viszont az, amint fentebb hangsúlyoztam, hogy a pamukos halászatban a mult század végén még nem alakult ki egységes használat és szókincs, kizárttá teszi, hogy a pamukos halászat régen honosodott volna meg a Balatonon. Azt hiszem, nem tévedhetek sokat, ha a XIX. század legelejét jelölöm meg annak az időpontnak, amely körül az eresztőhálók első ízben jelennek meg a Balatonon, vagy legalább is, amikor e forma kialakulni kezdett, melyet az 1900-as évvel a Balatoni Halászati Rt. megalakulása szüntetett meg. Viszont a ma élő öreg halászok apáiktól és nagyapáiktól hallották volna, hogy az eresztőhalászat azelőtt másmilyen volt, a hálók anyagát — mint a gyalloghálókhoz stb. — a halászközségekben állították elő. Balog Károly öreg pamukos mondotta is, hogy az ő nagyapja még nem eresztőhálókkal, hanem véghorgokkal halászott.

Igaza van azonban Jankónak mikor megállapítja; „ . . . annyi azonban bizonyos, hogy a felszerelés tiszta magyar és balatoni."

Domanovszky György.

*

Die Treibfischerei in Tihany.
Die Studie enthält die eingehende Erörterung einer Art von Treibfischerei, die schon seit vierzig Jahren nicht mehr angewendet wird.

A cifraszűrök készítésének s viselésének eltiltása.

Dr. Györffy István a *Cifraszűr* c. nagyértékű munkájában a szűrökre vonatkozó minden rendelkezésére jutott adatot lelkiismeretesen feldolgozott, kitérve arra is, hogy a szűr mikor élte fénykorát s mikor kezdett annak viselete, természetesen külső kiállításának díszessége is hanyatlani.

A könyv 25-ik lapján erre vonatkozólag azt írja, hogy: „Mikor az Alföldön a szűr fénykorát érte, a dunántúli szűr már javában pusztult. — Pusztulásának kezdete talán még 1825-re nyúlik vissza, mikor Veszprém vármegye először eltiltotta" T. i. a cifraszűr készítését.

Ha ilyféle megyei határozatok vagy parancsolatok idejének keltét vennők alapul a szűrök s különösen a cifraszűrök divatjának hanyatlásához, akkor messzebb kellene visszamennünk; vissza kellene térnünk egyes területeken a 18-ik század végére, mert már ezen időben kezdték üldözni a cifraszűröket. Somogy megye levéltárának indexében már 1795 évben találtam erre vonatkozólag nyomot. A rendeletet magát, sajnos, nem sikerült megtalálnom, az indexbeli bejegyzés azonban kétségbevonhatatlanná teszi, hogy ilyen volt.

Már a 19-ik század elején — tehát 1825 év előtt is — történtek czifraszűrre vonatkozó eltiltások s azokat a szűrszabókat, akik a megyei rendelkezéseket áthágták, meg is büntették.

Ez azonban a szűrök viselését, még a cifra szűröket sem sodorta hanyatlásba, mert aki akart — s melyik hetyke legény, pásztor, vagy betyár ne akarta volna — a szűrszabókkal való összejátszás révén bizony csak elkészíttette a neki tetsző, minél cifrább szűrt, sőt talán a tiltó rendelkezések még jobban serkentették az illetőket e tiltott ruhadarab készíttetésére.

S hogy a mult század közepén a Bach-korszak hajszája se tudta kiirtani a cifraszűrt, bizonyítja az a tény, hogy a 70—80-as években is, amire adataim vannak, a vásározó szűrszabók sátrai tele voltak a legújabb színű alakzatokkal s színekkel kicifrázott szűrökkel s ez megmaradt Somogyban csaknem az első világháború kitöréséig, 1914-ig, vagyis ameddig általában a szűrök divatja tartott.

A cifraszűrök gazdagabb díszítésének elhagyását Somogyban csak egy községben találtam: *Csökölyben*. Ez valószínűleg az időközönkint kiadott tiltó rendelkezések következtében egyszerűsödött le. A Csökölyben varrt szűrökön csak vörös zsinór volt, bojtokkal s csak némelyikre került alul hímzett szegély egyszerű virágokkal s hátul a gallér sarkába vörösszínű rózsa.

A cifraszűrök eltiltására vonatkozó néhány Somogy megyéhez s a megyének a budai helytartó tanácshoz intézett kérvényét és megyegyűlési határozatokat, rendeleteket alább közöljük, melyekből kitűnik, hogy miféle okokból kívánta a hatóság a cifraszűrök készítését megszüntetni.

Somogy megye 1812 évi szeptember 1-i nagygyűlése 2086 sz. a. a budai helytartótanácshoz a következő felterjesztést tette:

„A mindennapi tapasztalatokból bizonyos lévén, hogy a Lakosok alsóbb rendű része, kivált az úgynevezett nyalkább ifjak iparkodnak azon, hogy az ő szokott viseletek, nevezetesen pedig az ő Szűrök vala-

mely bujálkodó és egyebek felett kitetsző czifrasággal légyen készítve, melyre leginkább azokat készítő Mester embereknek abbeli fő czéljok szolgáltat alkalmatosságot, hogy ők csakhogy portékájokat tetszetősebbé és árosabbá tegyék, az illyes öltözetet különbféle tzirádákkal készítik, mellyet is az ilyes czifraságon nagyon kapó, sőt abba az ő gondolkodásához képest nagyot is tartó ifjak még egymással való vetélkedéssel is megszerezni törekednek úgy, hogy több példákat lehet találni, hogy vagy minden tehetségét annak megszerzésére fordítja, vagy ha önnön tehetsége azt megszerezni nem engedi, kész vagy magát az ilyes czifrasággal készült szűrt úgy ellopni, vagy annak árát tolvajság által az egyéb eránt is sokféle terhekkel nyomatott szegénység sorsának meggondolásából bátorkodunk cs. k. Herczegségedet s a nagym. M. kir. Helytartótanácsot az eránt alázatosan megkérni, hogy a czifra szűröknek készítését, amely készület a szegény adózónak csak költségét növeli, és sokaknak a tolvajságra szolgál indító okul, egyéb eránt pedig nekiek semmi hasznokra nincsen, országosan megtiltani."

E felterjesztést megelőzőleg valószínű, hogy több vármegyét kérdezett meg Somogy megye a cifraszűrök viselésének eltiltása iránt, illetőleg a cifraszűrök készítésének megakadályozására nézve. Erre enged következtetni Zala megyének 1812 évi július 13 és többi napokon tartott gyűléséből Somogy megyéhez intézett átirata, mely szószerint így szól:

„Nagyméltóságú, Méltóságos, Főtisztelendő, Tekintetes, Nemzetes, Vitézlő és Nemes Rendnek, Kedves Barátaink, Szomszédaink s Atyánkfiai.

Azon Főbb Rendelésre, hogy a szerfelett való drága és Czifra Szűrök viselése tilalmas, utalván, tetszett Nagyságtoknak, az Uraknak az eránt bennünet megszólítani: hogy Kebelünkben levő szűrszabókat illyes szűreiknek elárulása végett Nagyságtok, Kegyelmetek Megyéjében tartandó vásárokra való menetelektül, portékájok ott bizonyosan megtörténő e foglalkozásainak fenyítéke alatt idegenítsük.

Mi Nagyságtokkal, Kegyelmetekkel ez ideig mindenkor épen fentartva szomszédos barátságunknak, — de leginkább szegény kézműveseinkre háromolható károk eltávoztatásának tekintetébül Nagyságtok, Kegyelmetek által vélünk közlött Intézeteket, Megyénk környékén kihirdettetvén, minden szűrszabókat czifra szűrök árulása végett Nagyságtok, Kegyelmetek Megyéjében leendő meneteltül, mai Közgyűlésünkben tett végzésünk erejével el tiltottuk; mivel mindazon által a czifra Szűrök árulását tilalmazó Felsőbb Rendelés mi hozzánk ekkoráig nem érkezett, igen kedves áldozatot tennének Nagyságtok, Kegyelmetek, ha szükséges tudomány végett a kérdésbeli Feőbb Rendelést vélünk közleni nem terheltetnék.[1]

Somogy megyének felterjesztésére a „Kir. Helytartó Magyar Tanács" 27493/1813 sz. alatt a következőleg válaszolt:

E folyó Esztendei Kiss Aszszony hava első napján Tzifra Szűrök készítésének eltiltása végett felküldött feliratokra ezen Királyi Helytartó Magyar Tanáts válaszul adja a Fent utalt (titulált) Rendeknek, hogy szabad akarattyukban áll úgy az Közbátorság miatt, és a lopásoknak elhárítása végett a Megyében olly rendeléseket, mellyeket a környül-

[1] Somogy m. levéltár 150/1812 sz.

állások megkívánnak, és a gyarapító iparkodásnak semmi akadályt nem szereznek, tenni. Mindazonáltal ezen *kívánságok Országszerte ki nem hirdettethetik.* Költ Budán, a Királyi Helytartó magyar Tanátsnak Ezer Nyolcszáz Tizenkettedik Esztendei Szent András havának harmadik napján tartott Tanáts Üllésében: A Fent titulált Rendeknek Jóakarója Minden készséggel valói. József s. k. Nádor Ispány. Latinovnics János s. k."

Somogy m. 1815 évi augusztus havi nagygyűlésének egyik határozatában, (1200 pont alatt) a *széles karimájú kalapok szélének* meghatározására nézve kiadott rendelkezés kapcsán is találunk a cifra szűrökre említést. Az egész határozatot, miután az nagyon érdekes, közlöm:

„Nagy Mtg. M. K. H. Tanács májuk 2-ikának 12848 szám alatt oda utasítja Nvmegyét, hogy a megyebeli Kalapos Mester Embereknek elfoglalás Büntetése terhe alatt keményen meghagy, hogy ezután általok elkészítendő kalapok Szélei 8 hüvelknyi szélességnél nagyobbak ne legyenek; és a mai készen levő nagy karimájú kalapjaikat is ezen mértékre kiigazítsák — Mely K parancsolatnak ezen első czikkelye megtartás végett Minden Szolgabíró Urakk kifog adatni. — Egyszersmind ugyan azokk meghagyatik, hogy a *czifra szűröknek chinálását és viselését járásaikban Confiskálás büntetése alatt keményen megtiltsák* és ezen rendelésnek foganatot szerezzenek."

A cifraszűrök ellen kiadott rendelet ellen vétő *Fejes János* ellen megindított pörnek érdekes példája a következő itélet, mely 1816 évben Kaposvárott a törvényszék hozott. Ez ügyben a megye alispánja az alábbiakat közölte:

Nekem Kovács Antalnak T N Somogy Vgye Első Al Ispányának mint a Törvény Szék Elölülőjének Nemes Vajda Albert T N Somogy Vgye Becsületbeli Al Ügyésze és így Törvényes Felperes, panaszképpen jelentette:

Miképpen *Nemes Fejér János* Osztopányi Szűrszabó, noha a T Törvényszék végezése következésében a czifra Szűröknek varrásától Törvényesen letiltott légyen: még is nem hogy e Törvényes letiltás erdu (?) tartozó engedelmességgel viseltetett és e' T N Vgye világos rendelésével egyezőleg cselekedett volna; sőt megvetvén mindeniknek szentségét, ennek a közbátorság fenntartása végett hozott Végezésnek ellenére, mai napig is czifra Szűröket varni bátorkodik, a közönség kárával és T Törvényszék tekintetének tetemes megsértésével.

Mivel pedig az 1723-ik esztendei 63-ik Törvény a N Vmegye Végezései szentül megtartani parancsoltatnának és azokat általhágók érdemek szerint megbüntettetni rendeltetnének.

Kívánnya azért a fent Nevezett Tiszti Ügyész és Felperes, említett Nemes Fejér János Szűrszabót, mint a T. Törvényszék Végezésének általhágóját és Alperest a T Törvényszék eleibe idéztetni, és az okozott és okozandó költségek s Perbeli Járulatok megtérítésén kívül példás büntetésre itéltetni."

Nemes Fejér János azután a törvényszék elé került; a vád szerint:

„Meglehet, mintha engedetlensége már az Allperes Fél törvénybe idéztetett Czifra szűröket varni nem bátorkodott, — de bizonyos az, hogy már azelőtt több ízben meg volt intve, hogy ollyan forma nyalka

's hetyke öltözeteket s Rosz embereknek számára ne készéttsen, mivel a' mellett elsőben is maga fölösleg való hasznát keresni a' Csavargóknak[2] pedig több rosszaknak elkövetésére utat nyitni és alkalmatosságot szolgáltatni merészlett. — Előbbeni tselekedetére nézve tehát legkevessebbet sem használván néki mentségére . . . kéri a tiszti ügyész a vádbeli büntetésre itélhetni . . ."

1817-ben aztán a törvényszék elitélte, „Vádoltatván Nemes Fejér János a Tiszti Ügyészi Hivatal által ezen Perben az iránt, hogy nem tekéntvén a Nemes Vármegyének abbéli kegyes Végzését, hogy a Czifra szűrök az illyes Mester Emberek által a Csavargók számára készíttetni tilalmaztatva lennének, 's mégis ezen Végzés ellen három Czifra szűröket, világos Determinatiónak következésében történt megfeddés után is varni nem félemlett, mely ebbeli vádat C betű alatt Bírói jelentés bőven bizonyitja; könnyebbségére szolgálván azonban néki, hogy sub ide csatolt Jelentésből kitetszenek, hogy azon utolsó megintéstől fogva a Parantsolatnak engedelmeskedett; mihez képest, hogy ennekutána a' Nemes Vármegye Parantsolatjait szentül megtartani iparkodjon és példára serkentsen, egy heti áristomra a maga tartásán és Tizenkét forintoknak fizetésére büntetni rendeltetett. Költt mint fellebb. Gaál Józseg T Szék Jegyzője."

Talán páratlan eset volt az egész országban, hogy *maguk a szűrszabók kérték a vármegyét, hogy a cifraszűrök készítését szüntesse meg.* Ezt a lépést a kaposvári és a többi szűrszabó céhek tették, 1833 évben, javasolva egy „középszerűen készítendő szűrt", mely szerint mindnyájan egyformán legyenek kötelesek dolgozni.

A kérvény: „. . . Minekutánna a Tek N Vgye közgyülésén már több izben előfordult s ugyan annyiszor az igen czifra szürök megszüntetési helyes intézetek s idvességes Végzetek is történtek volna, amellyek mégis némely korlátolatban falusi szürszabók által azon számos adott példáknak ellenére is, kik mintegy a Tettes Nem. Vármegye Atyáskodó Végzéseinek ellene szegülvén, továbbá is megátalkodottan a' Pásztoroknak s egyébb betyár Legényeknek felettébb czifra 's veres posztóval halmozott szüröket készitени nem félemlettek s e'képp általhágatnak.

Tekint. Ns. Vármegye! Minő óriási lépéssel sietteti az illyetén luxus öltözet a' Ns Megye kebelében pásztorkodó, amugy is minden kevelés (?) nélkül levő betyár Legények között az Erkölcstelenséget előre halladni, azt itten fejtegetni nem czélunk — itt egyedül Szorgalmi és kenyérkereseti tekintetből kivánjuk a dolgot a T. Ns Vármegye etőtt felhozni, érezvén sajnosan Mesterségünknek illyetén akadályok miatti meg tsökkenését 's ugyan azon oldalról kivánjuk nyomottatásunkat a' Nemes Vármegye által orvosoltatni, amit annyival is inkább remélünk, hogy a T N Vármegye eszközölni fog, mert az által, mint közös Atyánk eszközt nyujt kezünkbe könnyebben kenyerünket érdemelni, adónkat fizetni s egyszersmind ezen szorgalmi ágban előre halladni segitt. Ellenben ha ezen rosznak gátlására semmi, vagy siker nélkül maradható intézetet teend, fájdalmunkra tovább is vásárokra haszontalanul fáradozunk a szürök, mellyeket mi kifizettünk, a Czifrák mellett el nem kelhetnek, mert ezen mesterségi ágban egészen más

[2] A hivatalos iratok s a nép is Somogyban a *betyárokat* nevezte csavargóknak.

az észrevétel, mint egyebekben, Ebben az olyan személyek is kiknek egy fillér értékjök nints is, czifra szűrt parantsolnak magoknak, már most *tükröket is varratnak szürök vállába*, s ha ily formán nem készithetjük, örökre is ottan marad rettenetes kárunkkal, középszerű készületi szürünk oltsón sem veszi meg senki, holott a Czifrának árát kész a büntető Törvényeknek megvetésével lopással is kiteremteni. Alázatos kérésünk tehát oda megy ki, Méltóztasson a' T Ns Vármegye több szomszéd megyék Normájára egy Választottságot ki nevezni, ki többrendbeli szürökbül egy középszerüt kiválasztván, azt, mint Formát az egész Megyebéli Szürszabóknak elejbe adván, hogy aszerint mindnyájan egyformán dolgozhassunk, méltóztasson továbbá a Czifra szürök készittését keményen megtiltani és melléje még az elvesztés büntetéséhez kemény testi büntetést is megrendelni.

Melly alázatos könyörgésünk után kegyességébe ajánlottak méltó tisztelettel vagyunk. Kaposvárott, September 26, alázatos szegény szolgái Kaposvári és a többi Nemes Somogy vármegyei Szürszabó Czéhek."

Hogy a Nemes vármegye teljesitette-e a kérvényezők kérését, nyoma a megyei levéltárban nincs. Valószínű, hogy érdemleges elintézést nem nyert.

Gönczi Ferenc.

*

Verbot der Anfertigung und des Tragens von „Cifraszür" [Filzmantel].

Verfasser behandelt die Frage auf Grund seiner archivalischen Forschuugen, die er im Komitat Somogy ausgeführt hat.

A CSÍKI SZEKÉR.

Az erdőre járás, „erdőllés", fuvarozás a székelységnek ősi mestersége, állandó foglalkozása. E mellett a gazdálkodásban a szénaság betakarása, a mezei munka végzése a nehezen járható hegyes területeken különleges járművek szerkesztését teszi szükségessé. A különbség legfeltűnőbb a járomban, amelynek a rúdhoz való kötése Csíkban legérdekesebb.

Csíkban két fő szekérféleséget ismernek :

1. az egészvágás szekeret és
2. a félvágás szekeret.

Ezenkívül $^3/_4$-est is használnak helyenként Alcsíkon a mezőre szántani s krumpliért (pityókáért) menni.

Az egészvágás szekeret gabona- és szénahordásra, a félvágás szekeret erdőre, trágyahordásra és ekeszerszám mezőre vitelére használják. Az ekeszerszám mezőre vitelére helyenként különleges kis szekeret állítanak össze a szántótalyigából, amelyre felül egy négyszegletes ládát helyeznek. Ilyen a menasági *dögszekér*.

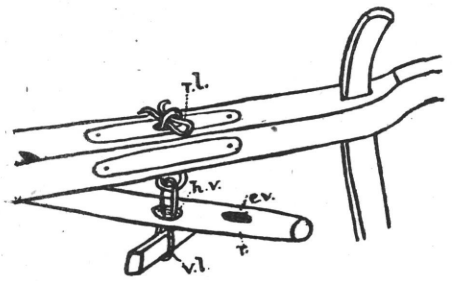

1. ábra.

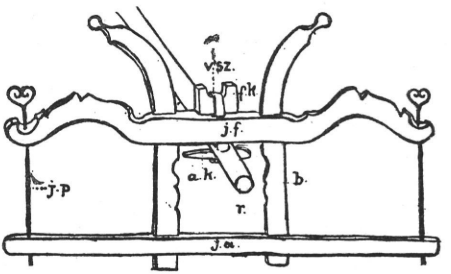

2. ábra.

Az egész- és félvágás szekerek főleg méreteikben különböznek egymástól.

Az egészvágás szekéren a két kerék köze 1 m, a félvágásé csak 80 cm, a lajtorja hossza 4 m, a lajtorja köze alul 1 m, felül 1·5 m. Egyébként mint minden szekérnek, úgy ennek is a tengely felett párnája van s ezen 2 *„rókonca"*. Az első tengely feletti párnán van a fürgentyü s ezen a 2 „első rókonca". Így az első kerék magassága csak 80 cm, a hátsóé 90 cm, mivel az első kerék párnájára még a fürgentyüt is rászámítják, hogy a hátsó párnájával egy síkba kerüljön.

A felcsíkiaknak, ha csak egy szekerük van, olyan módon egyesítik a kétféle szekeret, hogy az eleje félvágás s a hátulja egészvágás. Ezáltal a 2 első kerék nyomtávolsága kisebb, mint a hátulsóké s a szekér kerekei nem mennek egy nyomban, hanem *4 vágást csinál a szekér*. Ezáltal nem dől úgy a *„hegyes heré való szekér"*. Ez a szegényebb sorsúak szekere.

A szépvíziek félvágás szekere szélesebb úgy, hogy egészvágás helyett is használják.

A szekér első ágasához csatlakozik a rúd, szárnyával a "szárnyabeli" szeggel hozzákötve. A csíki szekér rúdjának végén két lyukat láthatunk: az *első vésetet* és *hátulsó vésetet*. Ha hosszabb állatot fognak be, vagy ha *„lőtős heré"* mennek, az első vésetbe húzzák be a járom *vonószíjját*. Ha nehezebb a *„terü"*, hogy a marha közelebb legyen a szekérhez, a második v. hátulsó vésetbe illesztik a vonószíjjal a jármot.

A *vonószíj* a járomfej közepébe vágott lyukba illeszkedik s felül a *felső küszködlő* tartja, alul a rúd vésetje alatt az *alsó küszködlő* feszíti (1. ábra).

Dőlős helyen a vonószíj a küszködlővel a rúd után enged és fordul. Akár egy egészet is dőlhet utána a szekér, annyit enged ez a szerelék. Néha még a kerék is felül marad, annyira enged és nyúlik a vonószíjja. Szükség esetén, ha hosszú a vonószíj, nagyobb küszködlőt is tehetnek bele.

Ha járomszeg van a rúdban, illetőleg a járomfejben, akkor, ha dől a szekér, valaminek szakadni kell, vagy a marhát eldobja, leüti, amennyiben gyenge, de ha erős a marha, akkor vagy a járom vagy a rúd szakad.

A felső küszködlőt fenyőfából csinálják, minthogy ez nem szenved annyira a húzásnál, az alsó azonban kemény bükkfa. A felső küszködlő 2 tagú is lehet. A küszködlő tájékán a járomfejet megvasalják, mert ha lejtőn *„ütközetet kap"*, könnyen elszakadhat.

A járomfejet juharfából, körtefából vagy szilvafából, ritkábban nyírfából faragják, mert ezeket olyan simára lehet faragni, mint az üveg s így *„nem roncsa úgy fel"* a marha nyakát.

Ha megrepedne a járomfej, bundadarabot kötnek rá.

A *járomaljfa* nyírfából, a *berce* (bélfa) nyírfából s a járompálca cserefából vagy mogyoróból készül, amit könnyen el lehet törni, néha baltával, ha hirtelen akarják a marha fejét kiszabadítani veszélyes helyzetben a nagy lejtőn. Ha nagyon kemény ökröt fognak a járomba, újabban a vonószíj helyett egy kétszemes láncot, a *vonólánc*ot használják és ezt felül kovácsolt vasból készült horoggal, az ú. n. ráklábbal erősítik meg a járomfej felett (2. ábra).

Ez a küszködlős vonószíjjas járom Tusnádtól északra van elterjedve, de már délre, a szomszédos Sepsibükszádon Háromszék megyében s ettől lefele, a rúd végén van a *rúdfej* és ez fogja be a járomfejet, aminek a kicsúszását egy járomszeggel akadályozzák meg. Ez a szerelék általános egész Erdélyben és hazánk más területén is s éppen ezért annyira feltűnő a csíki járom a *vonószíjjas küszködlővel*. Az udvarhelyi járom, miként Haaz Rudolf ismertetéséből tudjuk, rúdfejjel csatlakozik a szekérhez, tehát az általános magyar járomtipusba tartozik s ezáltal nyugat felé a csíki járom elterjedése élesen elhatárolódik.

Gönyey Sándor.

KÖNYVSZEMLE.

Haáz Ferenc: Udvarhelyszéki famesterségek. Kolozsvár, 1942. 72 lap 6⁰. 87 rajzzal és fényképpel. Kny. A közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából c. folyóirat 1942. évi II. 1. k.-ből.

Az előttünk fekvő doktori értekezés tulajdonképpen egyetlen életforma leírása. Ennek az életformának néprajzi fontosságát és érdekességét az adja, hogy ősi primär jelenség. Fában gazdag vidék anyagi és szellemi kultúrája át- meg át van hatva mindattól, ami fa, erdő: a hitvilágban vadöregek, vadleányok, különös jelentőségű fafajták, a gazdálkodásban famegmunkálás, a gazdaságban faszerszámok, faedények. Amilyen mértékben pusztul a fa, változik az életforma, a kivesző erdővel kivész a famegmunkálás számos ősi megnyilvánulása, hogy helyet adjon az új anyagokkal kapcsolatos új életformának. *Haáz Ferenc* a még eleven gyakorlatból közöl egy-egy jelesebb formát Udvarhely megye különböző községeiből. Mesterségeket tárgyaló leírásának jelessége, hogy nem áll meg a szerszámanyag és készítésmód lehető pontos leírásánál, hanem igyekszik a kérdéses mesterséggel előállított, immár néprajzi objektum életét, az ember gazdálkodásában betöltött funkcióját is visszaadni. Gonddal van magára a készítőre is: a mesterséget a mesterrel kapcsolatosan látja. A dolgozatból nem hiányzik a földrajzi perspektíva sem: az egyes darabok terjedési irányait, kereskedelmi útvonalait szemléltető térképeken láthatjuk. Külön ki kell emelni a tanulmány ízléses külsejét, illusztrálását, a jó és szép fényképfelvételeket és rajzokat, melyeket szakmunkáinkban eddig ugyancsak nélkülöztünk.

Szerző maga is utal arra, hogy anyagának csupán kis részét közli; várakozással tekintünk a továbbiak elé s reméljük, hogy az itt egyes községekből, szinte csak példaképen kiragadott egy-egy tárgy megmunkálási módját követni fogja valamennyi többi, alapot szolgáltatva egy országos összehasonlító tanulmány számára, melyet *Haáz Ferenctől* várunk.

Fél Edit.

Gunda Béla: Magyar-szláv néprajzi kapcsolatok. Megjelent A magyarság és szlávok c. kötetben. Szerkesztette Szekfű Gyula, kiadja a budapesti m. kir. Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karának Magyarságtudományi Intézete és a Franklin-Társulat magyar irodalmi intézet és könyvnyomda. Budapest, 1942. 205—226.

A kultúr- és népiségföldrajzi kutatásokat hazánkban *Bátky Zsigmond* keltette igazán életre. Az ilyen irányú problémák meglátásának és kidolgozásának feladatát *Bátky* nemcsak tanította, hanem számos alapvető tanulmányában maga is gyakorolta. A fiatalabb ethnográfus nemzedék közül *Gunda* volt az első, aki kutatásaiban a népi kultúrmozgalmakat kereste s ezeket földrajzi keretekbe illesztette. Közzétett dolgozataiban számszerű arányban is, a Déldunántúl és Balkán, másképpen a déldunántúli magyarság és a vele határos szlávság kölcsönhatásaival foglalkozik legbehatóbban. Most megjelent dolgozata ezeken a rég megvetett alapokon épül, kibővítve a déli szláv népeket a tótokkal és ruténekkel (csakígy a déldunántúli magyarságot a palócokkal és a ruténekkel szomszédos magyarokkal), a reáliák körét a folklore-ral s az egész feldolgozásmódot számos termékeny új szemponttal. Mint ilyen figyelemreméltó szempontot emeljük ki az okoknak vizsgálatát, melyek a néprajzi jelenségek terjedését előidézik. Tárgyi néprajzi kutatóink elejét is inkább csak a kultúrjavak érdekelték, a kultúrjavak hordozóit példákon alig-alig mutatták, illetve mutatják be. *Gunda* számos példával világít rá azokra a kapcsolatokra, amelyek a paraszt kézművesek, kereskedők, földművesek, pásztorok belső vándorlásaiból adódnak. Ezek a kapcsolatok közvetlenek és egyenes úton terjesztik a kultúrjavakat politikai és néphatárokon belül és túl is. A belső migrációs határokon kívül, illetve mellett, illő hely jut a tanulmányban a szomszédos hatások felderítésének és lefektetésének. Ezek útján nyerünk betekintést a néprajzi értelemben vett népszomszédság fogalmába. A magyar és szláv kapcsolatokon túlmenően rámutat *Gunda* a magyar és európai összefüggésekre is. A folklore területén *Róheim Géza* (Magyar néphit és népszokások), véleményünk szerint, túlzottan nagy helyet juttat a magyarokat ért szláv befolyásnak; *Gunda* szerencsésen mutat rá a szlávok közvetítő szerepére, akik révén nem annyira szláv, mint inkább európai kultúrjavak kerültek a magyarság birtokába. A kultúrföldrajzi szempontokat *Gunda* kultúrhistóriaiakkal kapcsolja össze, vertikálissá terjesztve ki ezáltal a nálunk szokásos horizontális nézőpontot — amennyiben foglalkozik 1. a honfoglalás előtti, 2. a honfoglaláskori magyar és szláv kölcsönhatásokkal a szokásos jelenkori, három-négy emberöltőt

betöltő néprajzi szemléletű időszak mellett. Végül felveti mint érdekes és termékenyítő szempontot a néprajzi elemek elterjedésének a rasszok elterjedésével való kapcsolatát. Eredményeiből idézzük a következőket: (224. l.) „Mindazok a jelenségek, amelyeket a magyarság akár északon, akár délen a szlávoktól vett át, nem aktív kultúrjelenségek, visszahúzódóban, elhalóban vannak s helyükre a magyar életformából kitermelt vagy annak szűrőjén átment formák lépnek". . . . (225. l.) „A szlávság a magyaroktól átvett néprajzi elemekkel hagyományos népi műveltségét alakítja át és a magyar életforma felé igazodik." . . . „A szláv elemek a magyarságnál a földrajzi és történeti tájhoz kapcsolt statikus elemek, — a magyar elemek a szlávságnál emberhez és társadalomhoz kapcsolódó dinamikus elemek . . ."

Igen kívánatos volna, hogy a tanulmány valamely idegen nyelven is minél előbb megjelenjék.

Fél Edit.

Vargha László: A tilalmasi tanyák építkezése. Adatok a nagykunsági építkezéshez. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest, 1940. 8, 66 l. 11 szövegközti ábrával, 24 képpel, 1 térképpel és 7 nagyméretű tervrajz-melléklettel.

Szerző e könyvében közreadja a Nagykunságban végzett hosszabb gyüjtő és kutató munkájának egyik részleteként a Karcag város határában fekvő *Tilalmas* tanyáinak részletes leírását. Előbb ismerteti a Nagykunság földrajzi, geológiai, éghajlati, növény- és állattani viszonyait, a táj történeti fejlődését s végül a kunok betelepítését. Tudomást szerzünk egykori elpusztult falukról, a kunok szállásairól, a hirhedt redemptióról, Karcag város határának változásairól, a termelő gazdálkodás kialakulásáról, félnomád pásztorkodásról, árterek és rétségek feltöréséről és a szemtermésre való fokozatos áttérésről, végül Tilalmas puszta felosztásáról. *Tilalmas* onnan kapta nevét, hogy egykor az oktatalan legeltetés ellen tilalmazott gazdag termésű föld volt. A könyv harmadik fejezete körülhatárolja a tilalmasi tanyák földrajzi területét. A tanyák alakulása itt is úgy történt, mint az Alföldön általában. A XVIII. sz. második felében a felosztott szállásföldekre telepítik ki gazdáik a városi ólakat. Akkor épültek az első tanyák, melyeken a szállások és ólak nádból és sövényfonásból készültek. A kezdetleges épületeknek, a különféle kunyhóknak, fészereknek és színeknek gazdag sorozata állítható össze még ma is. Ma már vályogból épül a tanya, melynek a magja mindig az egysejtű ól. Állandóan lakott tanyán a helyiségek elrendezése vagy csoportosítása újabban általánosan a szoba — konyha, ól, szín — sorrendben történik. Jómódú gazdák azonban városi formájú tanyai lakóházat építetnek, amelyek miben sem különböznek a városi lakóházaktól. Persze itt is megvolt valamikor a padlásnélküli, ágasfás, sátortetős egysejtű tüzelős ól, ezekből azonban nem maradt példának való sem, csak feljegyzésekből ismerjük.

A következőkben a szokástól eltérően nem részletes könyvismertetést és szövegkritikát akarunk adni, hanem csak egyké részletkérdéshez hozzászólni. Mindenekelőtt külön kell megemlíteni és hangsúlyozottan kiemelni a könyvnek pompás ábraanyagát. Háromféle ábra kíséri és magyarázza a könyv szövegét. A szöveget kísérő alaprajzok és metszetek méretszerűek, beleírt méretekkel, minden részletet feltüntető pontossággal készültek, világosak és érthetők, tehát még a nem technikai képzettségű laikus is könnyen olvashatja. Tudjuk jól, hogy a fénykép a házkutatásnál elsőrangú fontossággal bír, mert okmányszerűen bizonyít. Azonban nem lehet mindig és mindent fényképezni. Ilyenkor elengedhetetlen és nélkülözhetetlen a jó perspektivájú tollrajz, mint szövegkísérő és magyarázó ábra. Szerző ennek is tökéletesen megfelel, bár nem törekszik ebben művészi hatásra, amit azonban a mi szempontunkból csak javára írhatunk. Látszik, hogy van perspektivai érzéke vagy ért a perspektivai szerkesztéshez, amihez ma bizony nagyon kevesen értenek.

Ábraanyagának második csoportját a fényképfelvételei teszik. Ezek az autotip nyomatok nagyon helyesen külön finomabb krétaalapú papirosra nyomva jobban és szebben érvényesülnek így, mint a szokásos szöveg közé való nyomáson. A fényképek egytől-egyig jók, világosak és érthető dokumentumai az ábrázolt házaknak.

A harmadik csoportba tartoznak azok a nagyméretű tervrajzok, amelyek a könyvhöz külön vannak mellékelve. Megvallom egy kicsit szokatlan és első szemléletre feleslegesnek és túlzásba menő részletesség színét viselő igyekezetnek látszik ilyen sok és főleg ilyen nagyméretű (1 : 50) tervrajz, egy nem *technikai*, hanem mégis csak első sorban *ethnográfiai* munka mellékleteként. De ha az ember belemélyed a tervrajzokba, csakhamar észreveszi, hogy ezekben több mondanivaló van, mint amennyit bárki másként, vagyis szóval és írásban eltudna mondani az ábrázolt tárgyról, házról. Jómagam is csak ezekből a tervrajzokból szereztem tudomást arról, hogy milyen is tulajdonképen egy-egy ilyen tanyai épületnek a fedélszerkezete. És

amit pl. a 3. számú lapon közöl a tanyai ház kemencéjéről, az tudtommal az első pontos, részletes és tökéletes közlés erről a közismert és sokszor leírt magyar banya- vagy boglyakemencéről.

Mindezeket azért kellett külön hangsúlyozni, mert sajnos a magyar néprajzi irodalomban olyan ritka a jó tökéletes ábraanyag, mint a fehér holló.

Végül még egy olyan kérdésre is rá akarok térni, melyet a szerző könyvének bevezetésében pendít meg. *Varga* László ugyanis rámutat a magyar házkutatásnak általánosan érzett egyik fájó pontjára, azokra a hiányokra és pótlásra szoruló jelenségekre, amelyek a multnak súlyos hibái. Mint műszaki képzettségű kutató természetesen első sorban felemlíti a léptékszerinti, műszaki igényű pontos felvételeknek legjobban érezhető hiányát. Súlyos hibának tartja s ebben teljesen egyetértünk vele, hogy a multban az elsősorban építészeti alkotások tanulmányozásához műszaki ismeretek és gyakorlati építészeti tudás nélkül fogtak hozzá és — ezt is mi tesszük hozzá — az építmények eredetét sokszor szellemtörténeti és esztétikai szempontok alapján próbálták kideríteni.

Ilyen műszaki ismeretekkel és gyakorlati építészeti tudással természetesen nem rendelkezik az átlag-ethnográfus. Ezek nem lehetnek tárgyai a néprajzi tudomány tanításának. És hogy mégis hozzáfognak ilyen irányú munkához olyanok is, akik nem rendelkeznek a szükséges technikai előismeretekkel, annak sajnos a házkutatás vallja kárát. Ezért olyan csekélyértékű és sokszor teljesen használhatatlan az a sok közlemény és adat, amelyet ethnográfusok, nyelvészek és működvelő gyüjtők és leírók az évtizedek folyamán a magyar házról közzé tettek. Lehet valaki akármilyen kiváló ethnográfus, vagy kiváló nyelvész, ha nem ért a házépítés technikájához, nem lehet jó házhutató. Ezt léptenyomon tapasztalhatjuk, nemcsak nálunk, de a külföldi szakirodalomban is.

Ez a megállapításunk azonban korántsem azt jelenti, hogy tehát csak az *építészek* alkalmasak a házkutatásra. Erről szó sem lehet, mert erre is vannak elriasztó példáink. Ha az építész nem képzett ethnográfus is egyuttal, akkor éppen úgy alkalmatlan a népi ház tudományos kutatására, mint a technikai képzettség nélküli, egyébként kitűnő ethnográfus. Erre éppen mi magyar kutatók tudunk sajnálatos példákat mutatni. Az építészek ugyanis mindíg tulságosan és egyoldalúan *technikai oldalról* vizsgálják a kérdést, azonkívül esztétikai, stíltani meg egyéb, a néptantól távol eső szempontok szerint dolgoznak. Vagy pedig túlságosan hangsúlyozzák a *népművészetet* s ezért keresik a különlegest, az egyéni vonásokat az építményen és többre értékelik egy-egy ügyeskedő falusi kőművesnek vagy ácsmesternek a munkáját, az általános típustól eltérő egyéni alkotását, mint az egyszerű, semmi különlegességet nem mutató általános, a népre vagy a falura azonban jellemző típust. Több ízben is nekilendült már nálunk is az efajta házkutatás, de természetesen mindíg zsákutcába veszett el. Ide kell számítanunk részben *Malonyai* munkáját is és különösen a Magyar Mérnök- és Építészegylet cége alatt indított *Kertész—Svób*-féle Magyar Parasztház c. vállalkozást. Van végül még egy harmadik „építészeti irányú" házkutatás is nálunk, melynek azonban éppen *Varga* László mutatta ki tarhatatlanságát.[1] Isten mentse az ethnográfiát a filozofáló házkutató építészektől! Egy magyar építészről van szó, aki egyszer eltévedt a neki merőben idegen nyelvészet mezejére s ott egy-két meg nem értett régi magyar szó alapján felépített egy egész ethnográfiai légvárat s mikor ez nagy fantáziával felépített alkotása alól kihuzták a fundamentomot és az szappanbuborékként szertepukkadt,[2] akkor hirtelen elfordult a nyelvészettől s nagy dühvel nekirontott a „nyelvészkedő ethnográfusoknak".[3] Ez csak egy példa a sok közül. Szóval az ilyen „építészeti házkutatásból" nem kérünk.

Mindezeket azért kellett megemlíteni, hogy rámutassunk arra az örvendetes változásra, amely a magyar házkutatás terén beállt azzal, hogy akad végre egy magyar házkutató (s reméljük, a jövőben lesz majd több is), aki nemcsak képzett ethnográfus, hanem egyszersmind kitűnően rajzoló technikus is, tehát egyesíti magában azt a két tulajdonságot, amelyek az eredményes tudományos ethnográfiai házkutatásnak előfeltételei. Ezt nemcsak az eddig megjelent kisebb értekezései mutatják, hanem bizonyítja az előttünk fekvő, fent említett pompás könyve is.

[1] Népr. Ért. XXXII. 358.

[2] Ungarische Jahrbücher, XVIII. 345—348.

[3] Ethnogr. L. 1939, 42.

Cs. Sebestyén Károly.

Manga János: Ünnepi szokások a nyitramegyei Menyhén. Néprajzi Füzetek. 9. Budapest, 1942. 125 lap. 8°.

A dolgozat az Ethnographia és Értesítő évfolyamaiban, bevezetését és összefoglalását kivéve teljes egészében megjelent már, ezért tartalmi ismertetésétől eltekinthetünk s mondanivalónkat olyan ref-

lexiókra korlátozzuk, melyek a feldolgozás módjára vonatkoznak.

Szerző a címmegadásban tulságosan szerénynek mutatkozik, ugyanis a valóságban az olvasó nemcsak a menyhei, hanem a szűkebb közeli és távoli vidék ünnepi szokásait is megtalálja, miket előszavában azokra korlátoz, melyeknek „a hiedelmeken kivül egyéb dramatikus, költői, zenei, mozdulatformai részük is van, volt vagy lehetett" (9 lap). A más községekből közölt szokásoknak a menyheiekkel egyenlő, néha azokon túlmenő arányú közlése, mely azt a látszatot kelti, hogy nem pusztán összehasonlító anyagként kerültek feldolgozásra, szintén feljogosított volna egy nagyobb, átfogóbb címmegadásra.

Megemlítésre érdemes, hogy *Manga* a téli ünnepkör kezdetéül András napját veszi a szokásos Lucanapja helyett, ami adatai és ismereteink alapján helyes is. A Lucanapi téli ünnepkör kezdések nyilván a német néprajz állásfoglalásának egyszerű átvételéből eredtek.

Legsikeresebb része a dolgozatnak a virágvasárnapi kiszehajtás és villőzés feldolgozása. Látszik, hogy a szerzőnek is ez a legkedvesebb témája, de az is, hogy erre a szokáskomplexumra nagyszámú tanulmány állt már rendelkezésre. Általában a többi részlet is kitűnik azzal, hogy az egyháznak és az egyház képviselőinek szerepét szinte minden egyes hagyománynál példákon mutatja be, valamint azzal is, hogy az időbeliséget a térbeliség mellett a lehetőségekig figyelembe veszi. A virágvasárnapi motívumkör motívumainak elemzése, szétbontása és összehasonlítása a hasonló szláv anyaggal, főleg Marót Károly termékenyítő munkájának helyenkint érezhető hatása alatt, már csak azért is kiemelkedik a többi közül, mert az összehasonlítás munkája itt nem egyoldalú, vagyis nemcsak a szlávságra vonatkozik, hanem számba veszi a germánságot is. Nem akarjuk gáncsolni *Manga Jánost* azért, mert a magyar anyagot elsősorban a szlávval veti össze, — vizsgált területének földrajzi fekvése maga is felhatalmazza erre. Mégis szükségesnek tartottuk volna olyan szokásoknál, mint például a májusfaállítás, amelynél csallóközi és dunántúli adatokra is hivatkozik a vonatkozó német adatok bővebb kiaknázását, hiszen — legalábbis eddigi ismereteink alapján — mind a Csallóközben, mind pedig a Dunántúl több a német, mint a tót hatás. Távolabbmenően azért is kívánatos volna a közölt szokásoknak előfordulását a germán népeknél is tanulmányozni, hogy megállapítható legyen, vajjon a ma szlávnak látszó adalékok nem a közös indogermán időből erednek-e és előfordulásukkor nem óeurópai kultúrkinccsel van-e dolgunk? A víz, a tűz és a zöldág annyira kezdetleges és ősi népszokásbeli momentumok, hogy az ezekkel kapcsolatosan gyakorolt hagyományok nem szükségképpen másodlagosak egy-egy népnél előfordulásukban magukban és másodlagosság legfeljebb külső megjelenési illetve megnyilatkozási formájukban mutatkozik. Ezek azonban már messze túlhaladnák egy doktori értekezés kereteit.

Reméljük, hogy a rutinos szerző tovább halad a kiszehajtás fejtegetésénél megkezdett úton és hasznos ismeretekkel gazdagítja magyar-szláv összehasonlító szakirodalmunkat.

Fél Edit.

Pais László: A Zala vízgyüjtőjének régi vízrajza. Magyarország földrajzi nevei. 2. sz. A Kir. M. Pázmány Péter tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének kiadása. Különnyomat a Magyarságtudományi Intézet Évkönyvének I. (1942.) kötetéből. Budapest, 1942.

Az utóbbi években egymásután jelennek meg különböző vidékek dűlőnévmonográfiái, a mai és az írásos kútfőkből kinyomozható földrajzi nevek kisebb-nagyobb területre vonatkozó gyűjteményei. E munkákat annak a felismerése hozta életre, hogy földrajzi neveink szinte minden történettudománynak fontos és nélkülözhetetlen forrásai. E monográfiák szerzői jórészt csak az anyaggyűjtés igen hasznos munkáját végezték el, a különböző szempontokból való feldolgozást a nyelvész, történész, földrajzos stb. szakemberekre hagyva.

Pais László maga végezte el a gyüjtést és anyaga feldolgozását is. Munkája kitűnő példája a földrajzi-névkutatás eredményei felhasználásának. Célja a Zala vízgyüjtőjének körülbelül másfél-, két évszázaddal ezelőtti helyzetét rekonstruálni. Ez az időpont — mint bevezetésében mondja — épen határválasztó: a Zala vízenyős, lápos árterületeit kezdik kiszárítani, megindul a mocsarak lecsapolása, a folyók szabályozása — megváltozik a táj képe. Az *ember* cselekvőleg nyul bele a *táj* életébe, uralkodó *tájfaktorrá* lesz, saját igényei-szükségletei szerint változtat a táj képén, az pedig arra irányul, hogy minél több szántóföldet, legelőt, rétet hódítson el a mocsaraktól, vízlátogatta területektől. Ezt a folyamatot, a *táj* és az *ember* egymás elleni harcát; a *természeti táj*-nak *kulturtáj*-já való átalakulását figyelte és rekonstruálta Pais László, mint gazdag adattárából kitűnik, jórészt épen e terület (több mint 200 részben már elpusztult település) történeti dűlőneveinek vallomása

alapján. Anyagát a Budapesten és vidéken található kéziratos térképekből, összeírásokból stb., pontosan és lelkiismeretesen gyüjtötte össze. Gazdag adattára minden mondatának kellő súlyt és hitelt ad. Munkájának nemcsak a történeti- és emberföldrajz látja hasznát. A tárgyalt terület régi vízrajzának rekonstruálása mellett ugyanis (hol mennyi mocsár, árterület, kaszáló, berek, malom volt, milyenek voltak az útviszonyok, mi volt a lecsapolások története stb) a lecsapolás előtti táj életének a megrajzolására is vállalkozott. Igy igen sok és értékes adathoz jut általa a történeti érdeklődésű néprajzos is: a Zalavidék régi vízéletére, a népies halfogás különböző módjaira stb. vonatkozólag. Adattára pedig a nyelvész és a Zalavidékkel szinte bármilyen szempontból foglalkozó kutató számára kitűnő forrás.

Külön dicséretet érdemel a munka ízes magyar nyelve. A könyvhöz szép és áttekinthető térképet mellékelt a szerző.

Kívánatos volna, hogy az ország minél több vidékéről készülne ilyen lelkiismeretes monográfia.

Lőrincze L.

G. F. Vicedom und H. Tischner: Die Mbowamb. Die Kultur der Hagenberg-Stämme im östlichen Zentral-Neuguinea. II. Bd. XII+484 S., 17 Taf.; III. Bd. XX+196 S. — Monographien zur Völkerkunde. Hrsg. vom Hamburgischen Museum für Völkerkunde, Nr. 1. — Hamburg 1943.

A mbowue-törzsek e monográfiája módszertani érdekességén és leírásának alaposságán túl főleg az anyagközlés meglepő újszerűsége miatt érdemel különös figyelmet. Míg u. i. az Új-Guinea partvidékén lakó népekről meglehetősen sokat tudunk s a velük és kultúrájukkal foglalkozó irodalom is terjedelmes, addig földünk ez egyik legnagyobb szigetének belseje terra incognita az ethnológus számára.

A mbowue társadalom a legkövetkezetesebb nemzetségi alapon épül fel. A vérrokonság a legerősebb kapocs s a nemzetség érdekei mindenben az egyén érdekei fölött állnak. A nemzetségek csoportjának, a törzsnek nincs feje s a nemzetségek kapcsolata meglehetősen laza, ha nem éppen ellenséges. A nemzetségeket csak a közös totemisztikus leszármazás gondolata tartja össze a törzsben. A jogrend patriarkális, kielemezhetők azonban az anyajog halvány nyomai is s ezt a szerző a nép rasszbeli heterogenitására vezeti vissza. Az alacsonyabb termetű őshonos elem szerinte anyajogi társadalomban élt s e társadalomra települt rá a magasabb termetű, vitálisabb allochton rassz a maga apa szerinti jogrendével. A nemzetség vérének hordozója és örökítője ma a férfi; a fiúgyermek nemzetiségi hovatartozása az apától függ s a leány is tagja a nemzetségnek, ezért férjének meg kell őt a nemzetségtől vásárolnia. Anyajogi reminiszcencia azonban pl. az a szokás, hogy fiúgyermek születésekor az apa nemzetsége az anyai nemzetségnek ajándékot ad s így a gyermeket mintegy magához váltja. — A mbowue szerint a szaporodás a férfi érdeme; a m e i ige nemzést és fogamzást egyszerre jelent. Ugy is szokták mondani, hogy a férfi és az asszony gyermeket „szültek". A szó tehát a két folyamat együttesét jelenti s itt talán a legutóbb *Szabó Árpád* által kifejtett idea érvényesül, amely szerint a férfi és a nő együtt alkotnak egy egészet (Ethn. 19&2: 1—9.). Bármily erős is azonban a nemzetségi kötelék, a nemzetségen belül igen erős a szociális differenciálódás. A legtekintélyesebb (mert leggazdagabb) személyiség a wue nuim, a legalsóbb fokon áll a wue korpa; e különbségek azonban a mindennapi életben nem kiütközők, mindenki megelégedett saját helyzetével s a nemzetségfő-féle szerepet játszó wue nuimmal, akinek gazdagodása végeredményben a nemzetség vagyonát és tekintélyét növeli. A nemzetségek legfőbb törvénye az, hogy mindennél fontosabb a nemzetség érdeke; a lopás is jótett, ha a tolvaj a zsákmányt szétosztja a nemzetségtagok között. E kötelezettség ellenében a nemzetség egyeteme is szolidáris az egyed iránt és bajban minden hatalmával védelmére kel. A nemzetség egysége mindenben megnyilvánul; a kiadásokat és bevételeket a szociális rangsornak megfelelően megosztják s noha a magántulajdon fogalmát ismerik, mindenben alárendelik a nemzetség érdekeinek. Az összetartozás erősségét mutatja, hogy ha valaki megsebesül, felgyógyulásáig a nemzetség többi tagja tabukat ír elő magának s a húsevéstől és más élvezetektől tartózkodik. (*Vicedom* ezt a magatartást részvétnek minősíti s további magyarázatot nem fűz hozzá: mi lehetségesnek tartjuk, hogy itt az ethikai részvétnél sokkal ősibb, mágikus jellegű részvét, Mitleid szerepel, melynek célja a fájdalom elosztása s a több szenvedő között mintegy felaprózása.) — A társadalom egyik feltűnő sajátsága, hogy mindennemű hierarchia nélkül való. Sem nemzetségfő, sem törzsfő nincsen; a wue nuim azonban tekintélye és vagyona révén lassan irányítása alá vonja a nemzetséget s ugyanígy a legenergikusabb és leghatalmasabb wue nuim az egész törzs kormányzását befolyásolhatja, minden alkotmányosság nélkül. A család fogalmát jóformán nem ismerik, szavuk sincs olyan, amely a szü-

lők és gyermekek együttesét jelentené. A szociológiai egység tehát náluk nem a család, hanem a vérrokonok összessége, a kollektiv család. Azok, akik házasság által jutottak rokonságba a nemzetséggel, természetesen nem számítanak vérrokonoknak s a velük való érintkezést különös tabu-szabályok kormányozzák. A totemizmus, mely valaha a társadalom alapját képezhette s mely a nemzetségeket a törzs keretén belül még mindig egybefogja, ma már elhalványult. A totem tabu-jellege is gyengült, a totemnövényt egyes törzsek éppúgy fogyasztják, mint más növényt. Érdekes azonban, hogy veszélyben (pl. háború) a totemizmus ismét erőre kap s a totemnövény tabu lesz. A bennszülöttek nem mondják, hogy az ősapát a totemnövény vagy állat teremtette, hanem úgy képzelik, hogy az ősapa élete a totemből szakadt ki. A vérrokonság és a totemtársadalom fedi egymást; a leány tehát az apa totemjéhez tartozik házassága után is, hiszen ha felvenné a férj totemtársadalma, akkor már endogámia, tehát vérfertőzés történnék.

A jogélet a szigorú nemzetségi rendszert tükrözi. Van ugyan egyéni tulajdon, de a tulajdonos birtokával együtt a nemzetségbe tartozik, sőt a tulajdon értéktelen birtokosa számára, míg be nem kapcsolja az összesség életébe. Ilyen értelemben magántulajdon a sertés és a holt értéktárgyak. A föld mindig a nemzetség tulajdona. A t ö r z s földjéről nem lehet beszélni, hiszen a törzs a nemzetségek forma és egység nélküli konglomerátuma. A nemzetség földjén belül formálhat ugyan jogot az egyén is egy-egy földdarabra, ennek a p r i v á t jognak az alapját azonban a földbe fektetett munka adja. Az asszony is a nemzetség tulajdona, hiszen a nemzetség vásárolta; a leányok pedig a nemzetség értékes tőkéjét jelentik. A joggyakorlás nem egységes; törzsfők (s így bírák) nincsenek, jogot tehát minden nemzetségen belül a wue nuim gyakorolja. A büntetőjog alapja az a felfogás, hogy végeredményben minden bűn a tulajdon megsértésére vezethető vissza, így a házasságtörés vagy a rágalmazás is. Ezért a büntetés mindig a károsodás mértékének megfelelő kártérítés. — Az öröklés apajogi; a vér hordozói a fiúk s a személy helyettesítői a fivérek, ezért a főörökös mindig a fivér. Az öröklés rendje nincsen szabályozva, de általában a haldokló kívánságát tiszteletben tartják, mert félnek a halott szellemének bosszújától. Az örökségbe az elhunyt feleségei is beletartoznak, de nem obligált módon, mert a nőnek joga van az örökösök között választani, vagy esetleg özvegységben maradni. — A nemzetség közös határozatának az egyén kénytelen alávetni magát, hiszen a nemzetségen kivül nem élhet meg. Egy módja van csak annak, hogy valaki kivonja magát a nemzetség nyűge alól s ez az öngyilkosság, mely a nemzetséget egy tagjától. egy munkaerőtől fosztja meg s egyúttal az öngyilkos szellemének bosszújával is fenyegeti.

A serdülő fiúk avatásának szokása már letünt, de az öregek emlékezetében még él. Számos eleme a mai k e i t a m b-kultuszba ment át. A kultusz alapját alkotó *mitosz* a fuvola feltalálásáról szól; aki nádból az első fuvolát készitette, az barátaival elzárkózott egy körülkerített helyre s ott egy ideig a fuvola tiszteletének éltek; mikor visszatértek az emberek közé, a velük volt ifjak már felserdültek. A *kultusz* lefolytatása úgy történt, hogy a férfiak a fiúkkal elzárkóztak s esténként nádfuvolát fújtak. (Az egész kultuszban a fuvola különös benső kapcsolatot mutat az Op-madárral, melynek tollait szét is szórták a ház körül, hogy mikor az elzárkózottság befejezte után laikusok jönnek oda, a tollak nyomán elhiggyék, hogy a férfiak valóban az Op-madárral éltek együtt.) Az elzárkózottság hónapjai alatt a férfiak titkokba avatták be a fiúkat s mire visszatértek az emberek közé, a fiúk éretteknek számítottak.

A házasság előtt eljegyzést tartanak; megállapítják a vételárakat, ennek fele lesz a nő hozománya. A hozományt azonban nem a vételárból számítják le, hanem a javakat tényleg kicserélik, mert szerintük az értéktárgyak csak cserélődésük által nyernek jelentőséget. — A házasélet nem szükségszerűen monogám, a polygámia azonban gyakorlatilag a jómódúak privilégiuma. — A nemi érintkezést a tabu-tilalmak korlátozzák s így a házasság nem olyan kizárólagosan erotikus jellegü, mint a Déli-tenger más részén. — Az asszonynak nagy tiszteletet szerez az anyaság. Különösen nagy félelmet kelt a férfiakban a menstruáció, amit a holddal való közösülés következményének tartanak. A szülők, főleg az apa, igen kívánják a gyermeket. Magzatelhajtás rendszerint a férfi tudta nélkül fordul csak elő. A szülés minden külső segítség nélkül folyik le; az asszony guggoló helyzetben szül. Ezalatt a férfiak nem mehetnek az elkülönített szülőháznak még a közelébe sem. A betegségek mindegyikét külön okra vezetik vissza; a betegség az ő szemléletükben az embert megszálló önálló lény, tehát szubjektum, az ember pedig csak objektuma. A természetes okok a betegség-szellemekre hatnak s arra készteti őket, hogy az embereket megbetegít-

sék. A betegség természetes oka tehát csak kioldja a kui-nak nevezett szellemet. Fertőzéskor nem a betegség megy át egyik emberről a másikra, hanem a betegséget okozó hatalom. Orvosuk a medicin man, aki itt nem a szó általános értelmében vett varázsló, hanem inkább „áldó" s akinek hivatása mágiával könnyíteni az emberi életet. A medicin man hivatása apáról fiúra száll s a praxisához szükséges bűvös kövek is öröklődnek; a szükséges varázsigék azonban nem örökíthetők, azokért a fiúnak is meg kell fizetnie. — A halál a bennszülöttek szemében nem természetes dolog; a legtöbb hirtelen halálesetnél mérgezésre gyanakszanak. Mérgeiket összegyűjtötte *Vicedom*, de az analizis során egytől-egyig semleges hatásúaknak bizonyultak. Mindenesetre különös, hogy noha ezek szerint a méreg hatásának megfigyelés-alapja nem lehet, a mérgezés technikáját mégis ismerik.

A halottat nagy siratással gyászolják, a rokonok fájdalmuk jeléül gyakran levágnak egy ízt ujjukból; az ujjcsonkítás szokása egyébként Új Guineában nagy területen elterjedt. A holttestet nyilvános siratás közben póznákra állítják s a póznák tövében tartják a gyászünnepélyt, ami gyakran gigantikus méretű. Végül a holttestet a sírhoz viszik s a sírba helyezett ravatalra helyezve rothadni hagyják, végül a már oszlásnak indult hullából a csontokat kiszedik. Végeredményben a test három helyre lesz eltemetve: a lágy részek a sírgödörbe, a koponya a külön koponya-házba s a többi csont a nemzetség közös temetkező helyén. A gyásszal és a temetéssel kapcsolatos szokások nagyrészt a szellem elűzésére szolgálnak, tehát a halottól való félelemre vezethetők vissza, másrészt pedig a szellemet távol akarják ugyan tartani, de mégis a nemzetség kötelékén belül, hogy az élőket segíthesse. Nyoma van bizonyos samánisztikus eljárásnak is; a halottat megidézik s a jelenlevők valamelyikének szájából válaszol a föltett kérdésekre. Ez még a temetés előtt történik. A temetés után néhány héttel vagy hónappal tartják a halotti tort, amely a gyászidő befejezését jelenti.

A mbowue világképe geocentrikus. A földet lapos korongnak képzelik, melynek peremén hegyek tartják az eget. Ez az elrendezés azután lefelé is megvan; hegyekre rögzítve alul egy másik mennybolt terül el. A föld felső szintjét az emberek lakják, a korong alsó szintje a „földrengés népeinek" országa; utóbbiak jóindulatú emberek (egy mitosz a halottakkal azonosítja őket!), de ha megdühödnek, haragjukban megrázzák a földkorong peremén emelkedő hegyeket és földrengést idéznek elő. Az égnek is vannak lakói, ezek a Tae-népek, akik az emberiség ősei. Keleten, az égboltot tartó hegyeken túl van a másvilág; itt van a Nap és Hold otthona s innen jönnek elő naponta az égi testek. Világuk nem választható szét élesen fizikai és pszihikai világra, egységben látják a fogalmak konkretizálódását azok vallási és mágikus tartalmával. Az időjárás, a környezet, az állat- és növényvilág, a lélek és a szellem mind ilyen arculatot mutat az ő szemléletükben: mind komplex és nehezen analizálható. Példaként felemlítjük a *mokát*, mely a lakosság egyik legérdekesebb intézménye. A moka t. k. nem más, mint egy primitiv hitelszövetkezet, mely kölcsönöket bonyolít le. A kölcsönző értéktárgyaiért sertéseket kap zálogul (itt jegyezzük meg, hogy a mbowamb életében annyi a szellemnek bemutatott áldozat, hogy virágzó sertéstenyésztésük úgyszólván kizárólag az áldozatokat szolgálja). A moka a kapott értéktárgyakat tovább kölcsönzi, azután megint mások kezébe jut a kölcsön s így forog egy zártkörű társaság tagjai között, míg végül visszakerül a tulajdonoshoz, aki a zálogul kapott sertéseket visszaszolgáltatja. Nem kamat tehát a cél, hanem a javak kicserélése és forgatása. A moka igen jól mutatja azt a kettős arculatot, melyet föntebb említettünk; ez a szervezet nem kizárólagosan gazdasági jellegű, mint ahogy várnók, hanem mágikus eljárásokkal, varázsigékkel és különös áldozatokkal egybekötött „Zaubergemeinschaft"; a praktikus, racionális élet és a révedező mágia síkjai tehát itt is metszik egymást. (A mokához hasonló szövetkezet nem sok van a Déli-tengeren; ilyen még a *kula* a Trobriand-szigeteken, valamint a *suque* az Új-Hebridákon.)

Mitoszaikból és elbeszéléseikből közel százat közöl *Vicedom*. Belőlük jól kiviláglik, hogy a mbowamb kultúrája nem egységes, hanem a vándorlások alatt számos idegenhatást fogadott be. Így megtaláljuk e mitoszokban a fejvadászat és a kannibalizmus távoli nyomait, holott ma egyik sem fordul elő. A bennszülöttek nem technikai, hanem mágikus téren akarnak a természet urai lenni; nem szállnak szembe környezetükkel, hanem fölfedezik maguknak a természet mögött és a természet mélyén rejlő hatalmat. A természet teljesen leigázza őket, szemléletük azonban (talán éppen ezért?) teljesen egocentrikus. Viszonyuk tehát a környezettel szemben nem lehet más, csak mágikus jellegű; a dolgokat nem önmagukban, hanem a bennük rejtőző erővel együtt látják. — A szerző a mitoszok kultúrális sztratigráfiáját is megadja. A legrégibb réteg az

emberiség vallási ősideáját képviseli; a feminin jellegű Föld és a masculin jellegű égbolt közösülésének mitológiai képét igen érdemes összevetni azokkal a hasonló mitoszokkal, amelyek Afrikában és Polinéziában messze elterjedtek. (V. ö. Frobenius: Kulturgeschichte. Afrikas, 153 ff.; Mackenzie: Myths and Tradit. of the South Sea Islands, 205.)

A mbowue törzsek monografiája elsősorban a párhuzamokat kereső ethnológust fogja tárgyilag is érdekelni; amiért azonban másnak is érdemes forgatni, az a szerző hallatlan precizitása a megfigyelésben és lelkiismeretes szolídsága a leírásban. A kultúrát nem elemzi mélyrehatóan és párhuzamokat csak ott említ, ahol ezek egészen kézenfekvők. Nem akar mást adni, mint a Hagenberg-törzsek kultúrájának megbízható leírását s ez teljes mértékben sikerült is neki. Érdeklődéssel várjuk a Monographien zur Völkerkunde további köteteit.

Vajda László.

Bednárik Rudolf: Priručka pre národopisný výskum slovenského l'udu. (A szlovák nép néprajzi kutatásának kézikönyve.) Turócszentmárton. 1942. Matica Slovenská kiadása. 173 l.

Ugy látszik a népi kultúra iránti érdeklődés ma Európaszerte előtérbe lépett. Különösen a kis- és fiatalnépek foglalkoznak ezzel a kérdéssel. Mintha maguk is éreznék, hogy a népi kullúrában rejlő erők még kihasználatlanok és sorsuk, jövőjük attól függ, hogy mennyire tudnak arra építeni. *Bednárik* kis könyve is a népi kultúrával foglalkozik. Összefoglalja az eddigi eredményeket, majd feladatokat sorol fel s ezeknek a megoldását a jövendő néprajzi kutatásoktól várja. A szlovák néprajz eddig összegyüjtött anyaga igen érdekes képet nyujt. A legértékesebb anyagot cseh, magyar, lengyel, német és román nyelven tették közzé. A szlovák nyelvű adatközlések száma sem megvetendő, de ezek annyira szétszórtak, hiányosak, hogy összegyüjtésük külön munkát igényel. Pedig a szlovák népi kultúra mibenléte iránt, — mint fentebb is említjük — a szomszédnépek egész sora érdeklődött. Ez magától értetődik, hiszen a szlovákok középeurópai helyzete a különböző kultúráramlatok szempontjából nagyon jelentős. Hegyei és völgyei felfogták a külső kultúráramlatokat, hullámokat. Ugyanakkor azonban konzerválták az ősi kultúrjavakat. Szláv alapműveltségükre nyugati hullámok rakódtak le és így átmeneti területté válva a nagy európai műveltségnek is részeseivé lettek. A továbbiak során szükséges volna ezeket részleteiben is megismernünk. Ehhez azonban adatokra és leírásokra van szükség. Minthogy a jelenlegi anyagra nem támaszkodhatunk, új anyaggyüjtést kell indítani. *Bednárik* kis kézikönyve ennek a kívánalomnak a jegyében született meg. A szerző azonban nagyon jól tudja, hogy a szlovák társadalomban nagyon sokan vannak, akik még nincsenek tisztában a néprajz fogalmával, tájékozatlanok a leíró és összehasonlító néprajz szövevényes dolgaiban, nem látják a néprajztudomány módszereit, tárgyát, célját, stb. E célból szükségesnek látta összefoglalni az alapfogalmakat, melyet minden néprajzi gyüjtőnek többé-kevésbé tudnia kell. A bevezetőkben a leíró néprajz (ethnographia) feladataival, munkájával foglalkozik. Külön kihangsúlyozza a néprajzi anyag gyűjtésének helyes módját, jelentőségét és módszeres feldolgozását, az adatok közlési módját. Vége etül rátér az összehasonlító néprajz (ethnológia) ismertetésére. Az ethnológia és ethnographia fogalmát *W. Schmidt, Mühlmann, Husek, Chotek* és *Fischer* nyomán határozza meg. A fogalom magyarázata közben röviden a tudomány történeti fejlődését is szemmeltartja. Hosszasan magyarázza a *Bastian* és *Ratzel* által felvetett kérdéseket. Nagyon figyelemre méltóak a szlovák néprajzi érdeklődést tárgyaló visszapillantásai, melynek szerinte *Bél Mátyás* a vezérlő alakja. A szlovák nép iránti érdeklődésben a magyar néprajztudománynak is nagy érdemei vannak. Elég itt az *Ethnographia* és a *Néprajzi Múzeum Értesítője* köteteire utalnunk. *Bednárik* elismeri ezt, de hozzáteszi, hogy a további munka szlovák néprajztudomány kötelessége. Itt főleg a szlovák ősműveltséggel kapcsolatban tett megjegyzéseihez volna némi hozzátenni valónk. Teljesen igaza van, amikor azt mondja, hogy a szlovák őstörténet megoldatlan kérdéseit az összehasonlító néprajztudománynak kell felderítenie. Ahhoz azonban csak azok foghatnak hozzá, akik ismerik ezt az anyagot, nem szabad tehát egyoldalúan hozzányúlni a kérdéshez. A kutatónak ismernie kell a szomszédnépek ősműveltségi viszonyait és nem utolsósorban a magyarság néprajzát. Nem szabad a nomád magyarság műveltségét lekicsinyelnünk, — ahogy azt nagyon gyakran tapasztaljuk, — mert amint az újabb kutatások bizonyítják, ennek éppen a fordítottja az igaz. Nem vitás, hogy a honfoglaló magyarság jelentékeny szláv kultúrelemet vett át az ittlakó szlávságtól. (L. e kérdés tartalmas összefoglalását *Gunda B.*-tól. Magyar-szláv néprajzi kapcsolatok. Magyarság és szlávok. Szerkeszti: Szekfű Gyula. Budapest, 1942.) Ezt az

átvételt azonban a szlovák részről mindig „szlovák" hatásnak értelmezik. Holott itt lényeges különbséget kell tenni a kettő között. A honfoglalás idején nem hisszük azt, hogy a szlávok műveltsége annyira differenciálódott volna, hogy a magyarba átvett *szláv elemeket* teljes határozottsággal már *szlovákoknak* minősíthetnénk. Oly kevés az errevonatkozó forrásanyag, hogy ezt az állítást nem fogadhatjuk el. A forrásanyag szegénységét különben *Bednárik* is elismeri. Ehhez hasonló kijelentéseket csak akkor tehetünk, ha már elegendő bizonyító anyagunk van. A magyar néprajzi anyag már elbírja az összehasonlító munkát. Legvilágosabb példáját látjuk ezen a téren pl. *Bartók* munkáiban. (*Bartók* tárgyilagosságát ugyan *Bednárik* egy félmondattal jelezve kétségbevonja, de nem mondja meg, hogy ezt miért teszi?) Itt volna a legfőbb ideje annak, hogy szlovák rés en is elismerjék azt, amit *Bednárik* is hangoztat, hogy a magyar néprajz ismerete a további szlovák kutatások szempontjából elengedhetetlenül szükséges. A tudományos tárgyilagosság nem ott kezdődik, hogy egyoldalúan ítélkezünk, ha nem ismerjük a másik fél anyagát, tudományos eredményeit, világát és problémáit. Ezt az elvet mi magunkra is vonatkoztatjuk! Nagyon érdekes, hogy *Bednárik* milyen nagy érdeklődéssel fordul a szlovákságnál megnyilatkozó török hatások felé. Ezen a téren nekünk is sok tennivalónk van még. Itt két, illetőleg három tényt kell tartani a szemünk előtt. Vizsgálnunk kell, hogy a magyar és szlovák népterületre közvetített török hatás, hogy került ide, azaz szlávok közvetítették vagy pedig maguk a törökök adták át? De az is meglehet, hogy számtalan török eredetű jelenséget a Balkánon és Törökországban járt foglyok, katonák honosítottak meg nálunk. Magyar részről kiváló munkára hivatkozhatunk ezen a téren: *Palotay Gertrud* munkájára, amit a szerző is ismer. A középeurópai néprajz legtöbbet vitatott problémája is szőnyegre kerül, ez a valach pásztorkodás kérdése. A szlovák népi kultúra szempontjából a valach-pásztorkodásnak néprajzilag eddig fel nem mért jelentősége van. Megelégedéssel könyvelhetjük el, hogy a magyar néprajz, — bár nem tartozott érdeklődési körébe, — igen hasznos adatokkal járult hozzá a kérdés megvilágításához. Nagyon tanulságos az is, amit Bednárik a szlovákok migrációjáról mond. Tudott dolog, hogy a szlovák nép évszázadok óta vándorló életet él. Ez a vándorlás kétféle természetű, egyéni és tömeges. Az egyéni vándorlásban főleg a házaló szlovákok vezettek. Ezeknek az életéről tanulságos összefoglalást írt *Gunda B.* (The wanderers of Carpathian Europa. Megj. The Hungarian Quarterly. 1940. Vol. VI. Number 3.) Szováknyelvű irodalmuk is elég számottevő. Elég itt *Filo M.*: Slovensky obchodník (Túrócszentmárton. 1882.) című munkájára utalni. A tömeges migrációjukkal az alföldi telepítéseknél találkozunk. Igaza van *Bednáriknak*, hogy ezeknek a tudományos vizsgálata nagyon tanulságos volna. Tudjuk, hogy a budapestkörnyéki szlovákok kendermunkájukban, és szőtteseik készítésében sokhelyt olyan szerszámokat használnak, amilyent egykor régi hazájukban használtak. A szerszám időközben a felvidéki területen kipusztult, míg a Pestkörnyéken még ma is használatban van. A magyarországi szlovák települések magyarnyelvű leírását *Melich János* is szorgalmazza, elsősorban azért, hogy alföldi településük története megírható legyen (*Magyary Z.*: A magyar tudománypolitika alapvetése. Bp., 1927.). *Bednarik* szerint csakis ezeknek a munkálatoknak az elvégzése után lehet majd megfelelni arra, amit már a magyarság a maga részéről elvégzett, hogy a begyűjtött anyag alapján mi az, ami magyar, vagy szlovák fogalmazásban: mi az ami *szlovák*? *Bednarik* kis kézi könyve bizonyára igen forgatott könyve lesz a vidéki papok, tanárok, tanítók és diákok kezében. Mint kezdeményezést, igen kiváló teljesítménynek minősíthetjük munkáját. Munkájának értékét nagyban növeli az a tény, hogy az egyes kérdéscsoportok után, minden kérdéscsoport rövid bibliográfiáját megtaláljuk. Még magyar szempontból is hasznosan forgathatja mindenki, aki a magyarnyelvű szlovák néprajzi irodalomról akar tájékozódást szerezni. A könyv végén összefoglalt kérdések igen rövidek, tisztán a lényeget érintik. Éppen ezért a könyv inkább csak általános használatra alkalmas. Aki részletekbemenő válaszokat akar kapni, annak olyanféle alapkérdőívet kell a kezébe adni, mint aminőt a budapesti Néprajzi Múzeum Adattára ad ki gyűjtőhálózata számára. (Eddig 12 alapkérdőív jelent meg.) — Mindent egybevetve, a szlovák néprajztudomány *Bednárik* kis kézikönyvével jelentős lépéssel jutott előbbre. Hisszük, hogy e kezdeményező munka nyomán a *Matica* által kiadott *Národopisný Sbornik* gyakrabban jelenik meg és adatközléseivel jelentékenyen fogja gazdagítani a szlovák néprajzi irodalmat. Ennek elsősorban a szlovák néprajztudomány művelői és azok fognak örülni, akik a középeurópai kisnépek kultúrájával foglalkoznak.

Márkus Mihály.

Sartorius von Waltershausen: Gesellschaft und Wirtschaft vor- und frühgeschichtlicher Völker. Verlag von Gustav Fischer. Jena, 1939. 156. l. 8⁰.

A dolgozat egy sajátos összehasonlító módszer alkalmazása azzal a szándékkal, hogy használható eszközül szolgáljon a „társadalomgazdasági mult" megismerésében. Ennek érdekében a szerző válogatott társadalom-gazdasági típusokat ismertet, ír le, főkép régebbi utazók feljegyzései alapján: ismerteti technikai készségüket, gazdálkodásukat és társadalmi berendezésüket, hogy azután ezekből a primitív életformákból következtethessen történelemelőtti periodusok kultúrájára. Így a tasmániaiak és ausztráliaiak fölfedezésükkori műveltségét az „archaeolitikus európaiakéval" találja megegyezőnek. Ezek példáján magyarázza a hordaszervezetet, a vancouver-indiánokén az átmenetet a megtelepedett életmódra és így tovább. A szerző vallja, hogy „ganz ähnliche Stufen alle lebenskräftige Völker von heute durchgemacht haben" (Előszó). Az ebből a mondatból is kicsengő evolucionista felfogás végighalad következetesen az egész dolgozaton, az idézett tanulmányokon csakúgy, mint a szerző megállapításain.

A nagyon világosan megfogalmazott kis könyv hasznos olvasmány azoknak is, akik nem fogadják el evolucionista felfogását. Bár újat nem hoz anyagban, a szerző munkája mégsem eredménytelen, amikor történetileg akarja megértetni az egymástól térben és időben távoleső, anthropologiailag különbö ő embercsoportokat.

Fél Edit

Detering, Alfred: Die Bedeutung der Eiche seit der Vorzeit. Leipzig. 1939. 198. lap 8⁰.

Az ember kapcsolatának vizsgálata a környező világgal, fával, bokorral, vízzel, állattal egyike a legérdekesebb, de csodálatosképpen igen elhanyagolt néprajzi kérdéseknek. *Detering* igen hálás talajon mozog, amikor a néphitben és felhasználásban egyaránt oly gyakran előforduló tölgyet vizsgálja. A tölgyre vonatkozóan az indogermán népeknek mind ásatag, mind történelmi adata nagy számmal áll rendelkezésre, csakúgy, mint a népi felhasználásban — tárgyi és szellemi téren — szinte páratlan az előfordulása. *Detering* gazdag anyagát módszeresen kezeli, kritikai vizsgálatnak is aláveti és igyekszik munkájában mindenképen tárgyias maradni. Hogy ez az igyekezete okozza-e, más-e, nem tudni, könyve száraz adatközlés marad, melyben a nagy szorgalommal összegyüjtött adatok pusztán egymás mellett állnak. Így az indogermán népek ősi életfájáról a tölgyről, mely mind emberi, mind állati tápláló anyag volt, nagy szerepet töltött be a népi gyógyászatban, építkezésben földön és vízen s melynek kiváltkép a halottkultusznál oly sokoldalú az alkalmazása, számos dokumentum maradt fenn hitbeli és művészeti előfordulásáról — ha adatszerűen gazdagodnak is ismereteink a könyv áttanulmányozása után, mégis azzal az érzéssel tesszük azt le, hogy várunk a témáról egy a *Detering* munkáján alapuló újabb munkát, mely a külső megnyilvánulások mellett kutatja majd az ember és a fa között fennálló belső kapcsolatokat is.

A munka szép kiállítása, a közölt jó ábrák *Curt Kabitzsch* kiadó gondosságát és ízlését dicsérik.

Fél Edit.

Helbok, Adolf: Deutsche Siedlung. Wesen, Ausbreitung und Sinn. Volk. Grundriss der deutschen Volkskunde in Einzeldarstellungen. Hg. von Kurt Wagner. Band V. Max Niemayer Verlag. Halle. Saale, 1938. 228 lap. 8⁰.

Az újabb településkutatások gazdag eredményei, sokszor iskolák köré csoportosulva szép számmal és tartalommal jelennek meg; mégis nélkülözzük az egyre jobban önállósuló tudományág módszert és feladatokat feltáró kézikönyvét. Nyilván ennek a szükségérzetnek kielégítése vezette a kiadót arra, amikor fent megadott sorozatában, melyben *Haberlandt*: Die Deutsche Volkskunde és *Frhr. von Künssberg*: Rechtliche Volkskunde c. tanulmányai is megjelentek, ötödik füzetként *Helbok* munkáját hozza ki. A három részre osztott tanulmányból számunkra az első a jelentős, mely a településformákat ismerteti, a településkutatás módszeres helyi útjaira mutat rá s részletesen kifejti a településformának, mint a népi közösségi élet kifejezőjének nagy jelentőségét. A településformákat többé nem puszta külső megjelenésükben vizsgálja, hanem a határformával, illetve határfelosztásával együttesen, amiből magából adódik, hogy a kettő együttes tanulmányozásának eredményeképpen akarva-nemakarva az illető település gazdálkodásával is megismerkedünk. A település szót magát egyrészt absztrakt értelemben vizsgálja, vagyis a település tényét magát nézi, másrészt pedig konkrét értelemben, mint olyan helyet, amelyben emberek laknak. A fogalomnak ez a kettős értelmű magyarázata vonul át az egész dolgozaton és termékenyíti meg új szempontokkal eddigi ismereteinket. Jelessége, hogy dolgozatában nem sematikus feldolgozásra tanít, hanem

éppen az ellenkezőjére, amikor azt mondja, hogy a történeti értelmezés kulcsa minden hely- és határtörténetnek abban van, hogy eltér a sémától (41. lap). Megemlítjük azt az újabb problémafelvetését, mely némely népszokást, illetve annak gyakorlását a faluformához köti. — További fejtegetéseiben vizsgálja a német településeket, tájaikat, majd pedig a német telepítéseket, mint népélettani kérdést. A munkához számos szép és szemléltető térképet találunk csatolva. A 71. sz. ábránál fel kel hívnunk a figyelmet egy tévedésre, mely sok félreértésnek lehet okozója. A kép a németség délkeleteurópai elterjedését mutatja. Ezen a képen a hazai németség ugyanolyan színfolttal van jelölve, mint a Balaton és a Fertőtó...

Fél Edit.

Spamer, Adolf: Hessische Volkskunst. Jena, 1939. Eugen Diederichs Verlag. 122 lap 8⁰. 292 ábra.

Ha valaki érdeklődő azt kérdezné tőlünk, hogy az igen gazdag európai népművészeti irodalomból melyik kötetet tartjuk mintaszerűnek, mindenképpen követendőnek, akkor habozás nélkül *Spamer* munkáját mondanók annak. A nagy tudományos multra visszatekintő ethnographus ezzel a munkájával is bebizonyította, mennyire fontos minden elmélkedésen túl és mellett a nagyon gazdag anyagismeret és az ismert anyagnak rendszerező közlése is, valamint az elszórtan már közzétett irodalomnak egységes szempontok szerint való ujrafeldolgozása és feltárása. Egyben mutatja könyve azt a tanulságot is, hogy a néprajzi gyüjtőnek egyaránt jártasnak kell lennie csakúgy a házformáknak, mint a viseletformáknak és a különböző technikáknak s a néprajz minden egyéb ágainak ismeretében is. A munkából megtanuljuk azt is, hogy egységes tudományos szempont mellett minden egyes szakcsoportnak meglehet a maga sajátos feldolgozási módja mind a történeti, mind a földrajzi szempontokat illetően egyazon munka keretein belül is.

Új számunkra a német szakirodalomban *Spamer* munkájában fellelhető az a sajátság, mely az ugyanazon községben élő parasztság és polgárság tárgyi kincseit nem választja el mereven egymástól, hanem ahol szükséges, ott együtt tárgyalja. Ennek a szempontnak termékenyítő és igen hasznos hatását leginkább a francia folkloreból ismerjük.

A vágy és akarat, mely az életet szebbé, díszesebbé kívánja tenni, olyan öreg, mint az emberiség maga. És független minden időtől és kultúrától. A népművészet produktumai egy népközösség mindenkori életformájának tükrei. Egy-egy vidék népművészeti anyagának, mint Hessennek tanulmányozásából az a következtetés is adódik, hogy abban nincsen egységes fejlődési folyamat, hanem inkább a különböző ható erőknek játéka, mely az egész nép és egy-egy kisebb népcsoport történeti életébe van beágyazva. A valóság ismeretében a kutató rájön, hogy nem dolgozhat egységes meghatározó jelzőkkel, hogy általános érvényű igazságokat hasztalan próbál leszűrni. A közösség produktumait szemlélve egyre jobban be kell látnia az egyéniségek szerepét. Egy-egy erős személyiség igen sokszor egészen új stílust teremt, mit azután fantázia nélküli szakmabeliek egyszerűen kopiroznak.

Ezek volnának nagy általánosságban azok a tanulságok, melyeket *Spamer* igen élvezetes, szép könyve olvastakor leszürhetünk. Figyelemre méltó módon nyilatkozik a felújítási tendenciákról is, amikor azoknak eredménytelenségét magyarázza. Ami időhöz kötött (s már pedig a népművészet az), idővel elkorhad, mert lejárt az ideje és mert az életet nem lehet múzeummódra konzerválni. A könyvet nagyon szép és jó képsorozat teszi teljessé.

Fél Edit.

Kloepfer Hans: Bergbauern. Ostmark-Schriften. Eugen Dietrich kiadása. 52 l. Jena, 1938.

A könyv szerzője kiváló stájer író, aki szűkebb hazája nyelvjárásában írja verseit és prózai munkáit. Bergbauern c. könyvében a stájer nép életéről, szokásairól nyujt összefoglalást, de a néprajzi hűséget mindig megőrzi s nem tér át a szépirodalom területére. Igen jó leírást találunk a stájer házról, a tűzhelyről, a tűzhelyszerszámokról, a házi eszközökről. Rámutat arra, hogy a házi eszközök, használati tárgyak között a több évszázados multúak mellett ott találjuk a történeti stílusoktól alakított formákat is, de amelyek új értelmet és jelentőséget nyertek a népnél. Ismerteti a gazdálkodás nehézségeit. A fő gabona a zab és a rozs. Az időjárási viszonyok miatt a zabot gyakran kell kemencében szárítani, mert nem érik jól be. Az édes vagy savanyú tejjel készült zabkása fontos eledele a stájer parasztságnak, amelyről régi történeti feljegyzések is maradtak fenn. A rozstermelésnél megvannak az égetőgazdálkodás nyomai. A kukorica termesztéséről a XVII. század végéről vannak feljegyzések. A kukorica valószínű, hogy Velencéből került Stájerországba. Az alpesi legeltetésről állattenyésztésről már XII. századi feljegyzések megemlékeznek. Az állatoknak a magas

hegyi legelőkre való felhajtása ma is esemény-, ünnepszámba megy. Az alpesi élet sok jelentős néprajzi mozzanatáról emlékezik meg *Kloepfer*. Különös gonddal őrzik a bikákat s a kolompos teheneket, amelyek az egész csordát összetartják. Igen szoros patriarchális viszony alakult ki a gazdák és a cselédek között. Az erdőgazdálkodás a földművelés és állattenyésztés mellett erősen háttérbe szorult. A viseletben ősi ruhaféléket őrzött meg a stájer nép (facipő, fűköpönyeg). Magyarországról, Horvátországról és a szlovén földről a fuvarosok révén egy subaszerű felsőruha került a stájerekhez. A szorosabban vett tárgyi néprajzi fejtegetések után a szerző foglalkozik a stájerek lelki életével, történeti tudatukkal, szülőföld szeretetükkel, népi, politikai megnyilatkozásaikkal. A szokások ismertetésénél — *Geramb* nyomán — hosszabban fejtegeti, hogy a népnél a felsőbb rétegekből való átvétel nem egyszerű „átvételt", utánzást jelent, hanem a néptől felismert lényegnek a közösségi kultúrába való beillesztésén van a hangsúly. Az elvi megjegyzések után megismerkedünk a születés és halál szokásaival, a népi gyógymódokkal, a népköltészettel, a stájer nép humorával. A munkában rövid antropológiai áttekintést is találunk, ahol a szerző azt mondja, hogy a stájer föld a német birodalom kerítése, amely a multban mindig ellenállt a keleti betöréseknek, a hunok, avarok, törökök, kurucok (!) támadásának. A szerző, aki olyan módszeresen tájékozott a néprajzi irodalomban, könnyűszerrel kibővíthette volna történeti ismereteit is s megtudhatta volna, hogy soha egyetlen egy kuruc sem tette be a stájer hegyek közé a lábát.

Gunda Béla.

Szerkesztésért és kiadásért felelős dr. Domanovszky György.

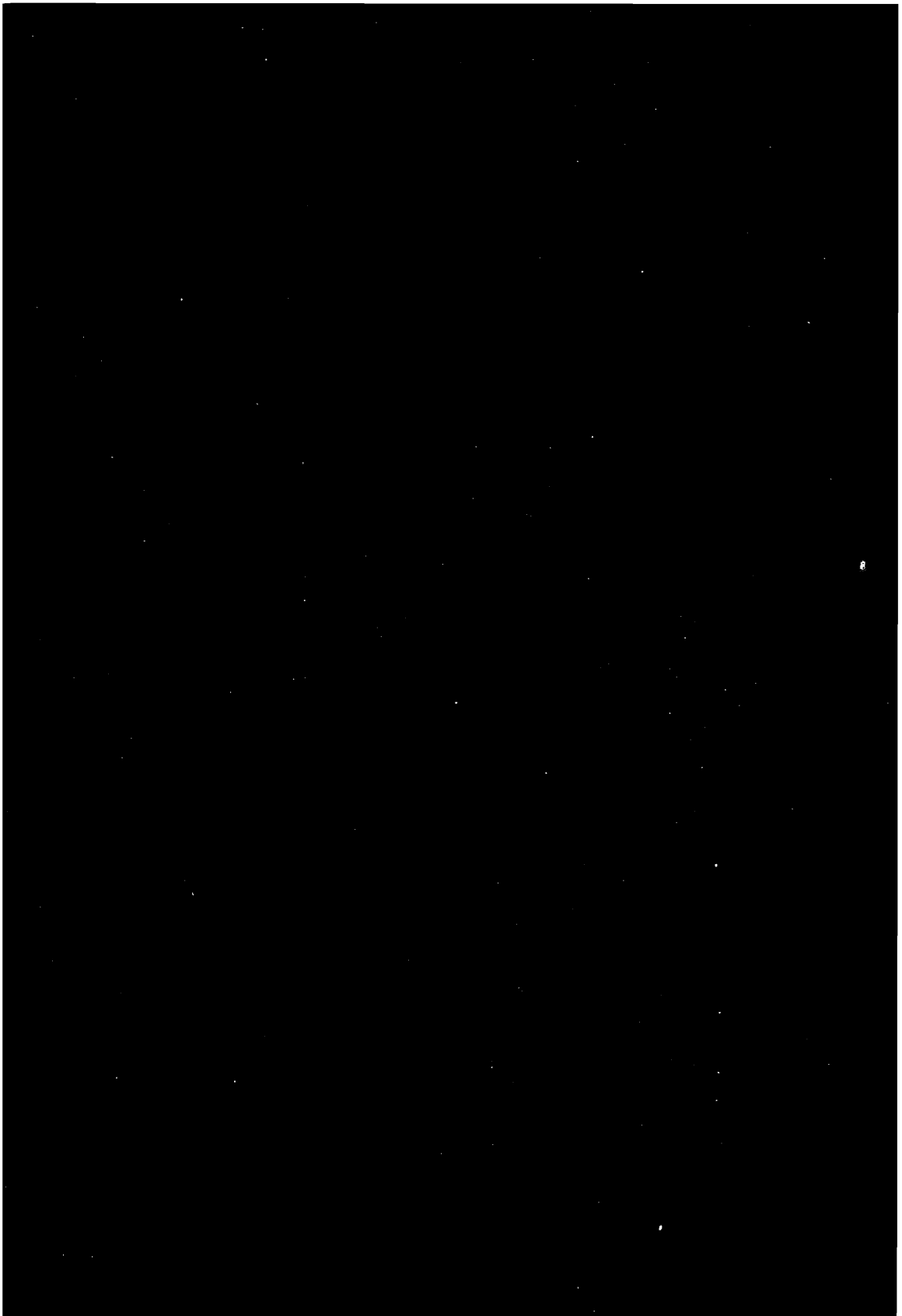

ANZEIGER

DES ETHNOGRAPHISCHEN MUSEUMS

DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG DES UNG. HISTORISCHEN LANDESMUSEUMS.

Redigiert von GYÖRGY DOMANOVSZKY

HEFT 3—4. 1942. JAHRGANG XXXIV.

INHALT:

	Seite
Manga, J.: Angaben zu den Ehe- und Hochzeitsbräuchen der Westpalowzen	173—202
Tálasi, I.: Verenderungs untersuchungen aus dem Kreise der völkischen Viezucht	203—220
Gönyey, S.: Zur Kenntnis der Ethnographique der Gemeinde Szada	221—251
Domanovszky, Gy.: Die Treibfischerei in Tihany	252—267
Gönczi, F.: Verbot der Anfertigung und des Tragens von „Cifraszür" (Filzmantel)	267—272
Gönyey, S.: Der Csíker Wagen	273—274
Bücherschau	275—286

Abbonnementspreis jährlich Schw. Frc. 15.

Hauptkommissionär

EDMUND STEMMER

Wissenschaftliche Buchhandlung

Budapest (Ungarn), V. Gróf Tisza István utca 14.

Mutató az ETHNOGRAPHIA I—L. évfolyamához.

Összeállította: SZENDREY ZSIGMOND.

Mutató a NÉPRAJZI MÚZEUM ÉRTESÍTŐJE I—XXXII. évfolyamához.

Összeállította: CS. SEBESTYÉN KÁROLY.

A két mutató tartalmazza az ETHNOGRAPHIA és a NÉPRAJZI MÚZEUM ÉRTESÍTŐJE c. folyóiratokban megjelent tanulmányok, kisebb közlemények, ismertetések, stb. szerzők szerint csoportosított jegyzékét s a szó-, tárgy- és személynévmutatót. A 200 oldalas két kötet együttes bolti ára 20·— pengő, a Magyar Néprajzi Társaság tagjai az Ethnographia kiadóhivatalában (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40.) 15·— pengő kedvezményes áron rendelhetik meg. A két kötet külön-külön nem kapható.

KERTÉSZ JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJA, KARCAG.